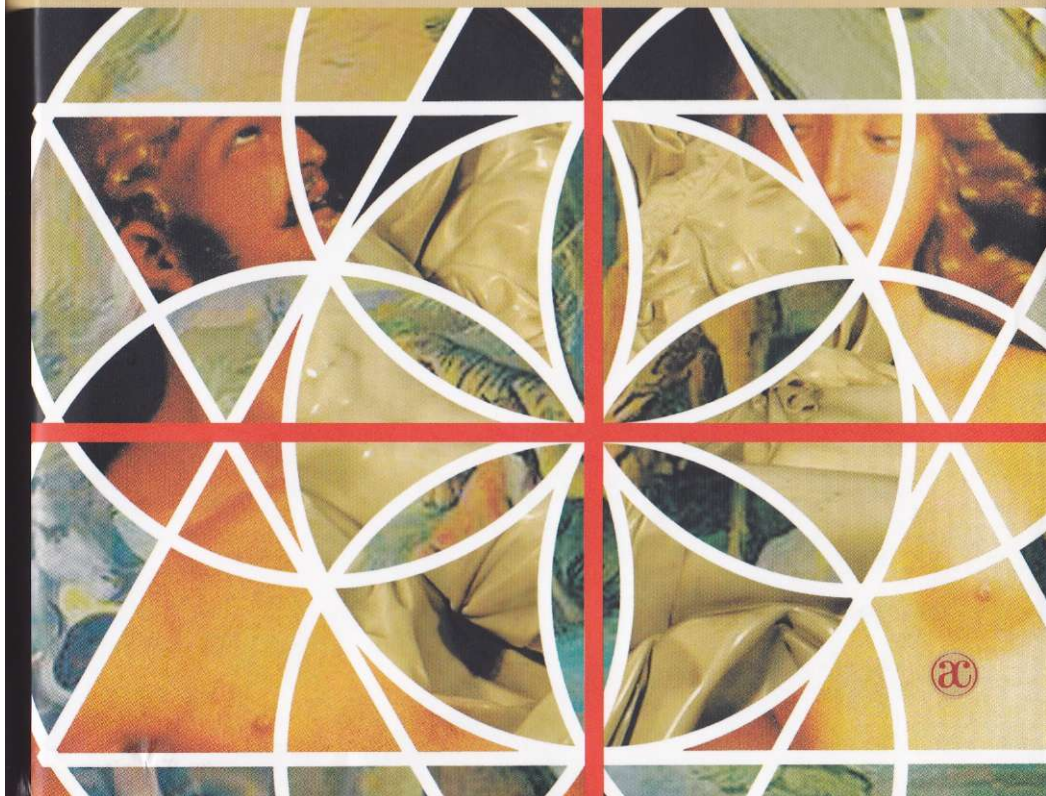

Richard Dawkins

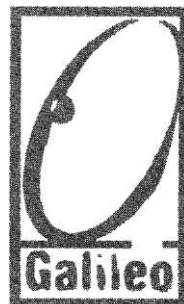
Boží blud

Přináší náboženství útěchu, nebo bolest?

Boží blud

Přináší náboženství útěchu, nebo bolest?

Recenzoval:
Mgr. Filip Jaroš

Richard Dawkins

Boží blud

Přináší náboženství útěchu, nebo bolest?

ACADEMIA
2009

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Dawkins, Richard

Boží blud : přináší náboženství útěchu, nebo bolest? / Richard Dawkins ; [z anglického originálu ... přeložila Zuzana Gabajová]. - Vyd. 1. - Praha : Academia, 2009. - 480 s. - (Galileo; sv. 25)

Název originálu: God delusion

ISBN 978-80-200-1698-0

2-028.43 * 299.2 * 141.45 * 001:2-1 * 141.4 * 575.858 * 575.8

- kritika náboženství
- ateismus
- věda a víra
- existence Boha
- darwinismus
- evoluce (biologie)
- populárně-naučné publikace

00 - Věda. Všeobecnostl. Základy vědy a kultury. Vědecká práce [12]

* V překladu J. Hollanové. *Stopařův průvodce po Galaxii*. Odeon, Praha 1991 (pozn. překl.).

Copyright © 2006 by Richard Dawkins.
All rights reserved.

Translation © Zuzana Gabajová, 2009
Epilogue © Filip Jaroš, Stanislav Komárek, 2009

ISBN 978-80-200-1698-0

Douglasu Adamsovi (1952-2001) in memoriam

Což nestačí, že nějaká zahrada je krásná,
copak je nutné věřit, že v ní bydlí rusalky?*

Obsah

Předmluva k brožovanému vydání	11
Předmluva	22
1. HLUBOCE VĚŘÍCÍ NEVĚŘÍCÍ	31
Zasloužená úcta	31
Nezasloužená úcta	40
2. HYPOTÉZA BOŽÍ EXISTENCE	50
Polytelismus	51
Monotelismus	57
Sekularismus, Otcové-zakladatelé a náboženství v Americe	59
Bída agnosticismu	67
NOMA	75
Velký modlitební experiment	83
Evolucionistická škola Nevilla Chamberlaina	88
Zelení mužičci	92
3. DŮKAZY BOŽÍ EXISTENCE	98
„Důkazy“ Tomáše Akvinského	98
Ontologický důkaz a další důkazy <i>a priori</i>	101
Důkaz založený na kráse	107
Důkaz založený na osobní „zkušenosti“	109
Důkaz založený na Písmu svatém	114
Důkaz založený na uznávaných zbožných vědcích	120
Pascalova sázka	126
Bayesovské důkazy	128
4. PROČ BŮH TĚMĚŘ JISTĚ NEEXISTUJE	134
Nejvyšší Boeing 747	134
Přírodní výběr a zvyšování povědomí	136
Neredukovatelná složitost	140
Uctívání mezer	148
Antropický princip: planetární verze	158

Antropický princip: kosmologická verze	166
Cambridgeská mezihra	177
5. KOŘENY NÁBOŽENSTVÍ	186
Darwinovský imperativ	186
Přímé výhody náboženství	190
Skupinový výběr	194
Náboženství jako vedlejší produkt něčeho Jiného	197
Psychologická predispozice k náboženství	205
Opatrně, šlapete po mých memech	218
Kargo kulty	231
6. KOŘENY MORÁLKY: PROČ JSME DOBŘÍ?	237
Má náš mravní smysl darwinistický původ?	241
Případová studie kořenů morálky	250
Jestli Bůh neexistuje, proč se chovat slušně?	255
7. „DOBRÁ“ KNIHA A MĚNÍCÍ SE MORÁLNÍ ZEITGEIST	263
Starý zákon	264
Je snad Nový zákon lepší?	277
Miluj bližního svého	282
Morální <i>Zeitgeist</i>	291
A co Hitler a Stalin? Nebyli to snad ateisté?	301
8. CO JE NA NÁBOŽENSTVÍ ŠPATNÉHO? PROČ TA ZAUJATOST?	309
Fundamentalismus a rozvracení vědy	310
Odvrácená tvář absolutismu	315
Víra a homosexualita	318
Víra a posvátnost lidského života	321
Velký podvod s Beethovenem	328
Jak „umírněnost“ ve víře plodí fanatismus	332
9. DĚTSTVÍ, ZNEUŽÍVÁNÍ A ÚNIK Z NÁBOŽENSTVÍ	340
Tělesné a psychické týrání	345
Na obranu dětí	355

Vzdělávací skandál	360
A znovu zvyšování povědomí	367
Náboženská výchova jako součást Iliterární kultury	370
10. TAK POTŘEBNÁ MEZERA?	373
Binker	374
Útěcha	379
Inspirace	389
Matka všech burek	390
DOSLOV: BOŽÍ BLUD A VĚDECKÁ PRAVDA ATEISMU	405
JAK ZATOČIT S KONKURENCÍ	443
Poznámky	447
Literatura	455
Rejstřík	461

Předmluva k brožovanému vydání

Leckoho překvapilo, že se vázané vydání *Božtého bludu* stalo bestsellerem roku 2006. Velká většina čtenářů, kteří knihu hodnotili na Amazon.com (bylo jich v době psaní této předmluvy dobře přes 1000), ji přijala s nadšením. Tištěné recenze však už tak jednoznačně souhlasné nebyly. Cynik by za tím viděl nenápaditý reflex editorů recenzí: má to v titulu „Boha“, tak to pošleme nějakému slavnému pábníčkáři. To by ale asi bylo opravdu příliš cynické. Několik nepříznivých recenzí začínalo větou, kterou mám už hodně dlouho za zlověstnou, a to „Jsem sice ateista, ALE...“ Jak ve své knize *Jak prolomit prokletí (Breaking the Spell)* poznamenal Daniel Dennett, nepochopitelně velká část intelektuálů „věří ve víru“, i když sami žádné náboženství nevyznávají. Tito nepřímí věřící druhého řádu jsou často mnohem zanícenější než věřící „skuteční“, jejich zápal totiž pohání úlisná velkorysost: „Já sice bohužel tak jako vy nevěřím, ale vaši víru *respektuji* a mám pro ni pochopení.“

„Jsem sice ateista, ALE...“ Tento úvod je téměř pokaždé neúčinný, nihilistický nebo - a o to hůř - prosáklý jakousi rozjásanou negativitou. Mimochodem povšimněte si, v čem se liší od dalšího oblíbeného úvodníku: „*Býval* jsem sice ateista, ale...“ To je jeden z nejosvědčenějších triků, ke kterému se s oblibou uchylují apologetové náboženství od C. S. Lewise po současnost. Účelem tohoto triku je předem vystavět jakousi lidovou důvěryhodnost autora a je ku podivu, jak často to funguje. Pozor na něj!

Pro webovou stránku RichardDawkins.net jsem napsal článek s názvem „Jsem sice ateista, ALE...“, z něhož jsem si pro účel této předmluvy vypůjčil následující seznam kritických či jinak negativních úryvků z knižních recenzí vázaného vydání. Tato webová stránka, kterou spravuje velmi nápaditý Josh Timonen, přilákala obrovské množství přispěvatelů, kteří všechny kritiky doslova rozkuchali, třebaže méně obezřetně a přímočařeji než já nebo moji kolegové z akademických kruhů

A. C. Grayling, Daniel Dennett, Paul Kurtz, Steven Weinberg a další, kteří tak učinili v tištěné podobě (a jejich komentáře jsou na téže webové stránce reprodukovány).

Nemůžete kritizovat náboženství bez podrobné analýzy učených teologických knih.

Prekvapivý bestseller? Kdybych se pořádně podíval, jak mi navrhl jeden rozpačitě intelektuální kritik, na gnozeologické rozdíly mezi Tomášem Akvinským a Janem Dunsem Scotem; kdybych byl spravedlivý k Eriugenově subjektivitě, Rahnerově ctnosti a Moltmannově naději (jak marně doufal, že budu), má kniha by byla mnohem víc než *překvapivý* bestseller: byl by to bestseller zázračný. O to teď ale nejde. Já bych se na rozdíl od Stephena Hawkinga (který se držel doporučení, že každý vzoreček v jeho knize srazí prodejnost o polovinu) veškeré prodejnosti rád vzdal, kdyby se mi dostalo sebenepatrnější naděje, že mi Duns Scotus pomůže najít odpověď na mou ústřední otázku, tedy jestli existuje Bůh. Naprostá většina teologických spisů jednoduše vychází z předpokladu, že existuje. Já pro svůj záměr musím brát v úvahu pouze ty teology, kteří se vážně zabývají možností, že Bůh neexistuje, a snaží se dokázat, že existuje. Jím se věnuji - a doufám, že s dostatečným nadhledem a dostatečně srozumitelně - ve 3. kapitole.

Jde-li o nadhled, úžasnou „Dvořanovu odpověď“, kterou na své webové stránce „Pharyngula“ publikoval P. Z. Myers, asi nepřekonám.

Pan Dawkins mě svým hanebným obviňováním přesvědčil o své vlastní závažné nevzdělanosti. Očividně nečetl podrobné pojednání hraběte Roderiga ze Sevilly o vybrané a exotické usni císařových bot, zcela opomenul též Belliniho mistrovské dílo *O světélkování císařova klobouku s péry*. O kráse císařových šatů píšou učené traktáty celé školy, sekci věnovanou císařské módě vedou všechny významné tiskoviny... Dawkins všechny tyto hluboké filozofické rozvahy arrogantně ignoruje a hrubě císaře obviňuje z nahoty... Dokud se Dawkins nevyškolí v pařížských a milánských salónech, dokud nebude

umět rozeznat volán od spodků, měli bychom všichni předstírat, že se proti císařově vkusu nahlas nevyslovil. Díky svému vzdělání v biologii je možná schopen poznat volně visící genitálie, patřičnému porozumění imaginárním textiliím ho však nenaučila.

Mám-li toto tvrzení ještě rozvinout, většina z nás s klidným svědomím odmítá víly, astrologii i létající špagetové monstrum, aniž se předtím ponoří do knih o rastafariánské teologii atd.

Další výtky s tou předchozí souvisí: je to velká ofenzíva „stráškem“ („straw man argument“).

Stále napadáte to nejhorší z náboženství, zatímco to nejlepší ignorujete.

„Soustředíte se na hrubé štváče typu Teda Haggarda, Jerryho Falwella a Pata Robertsona* místo na sofistikované teology, jako jsou Tillich nebo Bonhoeffer**, kteří učí ten typ náboženství, v jaký věřím i já.“

Kdyby ve světě toto odlišné, přívětivé náboženství převládalo, svět by byl určitě mnohem lepší místo k životu a já bych napsal úplně jinou knihu. Leč smutná pravda je taková, že tento typ umírněného, přiměřeného revizionistického náboženství je co do počtu stoupenců zanedbatelný. Náboženství, které vyznává obrovská většina věřících z celého světa, až příliš připomíná to, co kážou lidé jako Robertson, Falwell nebo Haggard, Usáma bin Ládín nebo ajatolláh Chomejní. To ale nejsou

* Ted Haggard (1956) - bývalý šéf americké Národní asociace evangelikánů a známý odpůrce evoluční teorie. V listopadu 2006 odstoupil ze všech svých funkcí po skandálu, v němž byl obviněn z udržování homosexuálního vztahu a užívání drog. Jerry Falwell (1933-2007) - americký kazatel a jedna z nejvýraznějších postav amerických evangelikánů. Zakladatel hnutí „Morální většina“. Pat Robertson (1930) - americký televizní kazatel. Spolu s J. Falwellem tvrdil, že Amerika se 11. září 2001 stala terčem teroristických útoků proto, že je zemí potratů, homosexuality a světských škol a soudů (pozn. red.).

** Paul J. Tillich (1886-1965) - americký protestantský teolog něm. původu. Požadoval, aby náboženství bylo zbaveno dogmatismu a symbolů nesrozumitelných dnešnímu člověku. Dietrich Bonhoeffer (1906-1945) - německý evangelický teolog, člen protinacistického odboje. V r. 1943 byl po chystaném atentátu na Hitlera zatčen a v dubnu 1945 popraven (pozn. red.).

žádní strašáci do zelí, těší se až příliš silnému vlivu a dotýkají se každého člověka v současném světě.

Já sám jsem ateista, ale od vašeho pronikavého, hrubého, neumírněného, nesnášenlivého, ukřičeného způsobu vyjadřování se distancuji.

Podíváte-li se na styl *Božího bludu*, ve skutečnosti není tak pronikavý a nesnášenlivý jako ten, se kterým se denně setkáváme - např. u politických komentátorů či u divadelních, výtvarných či literárních kritiků. Zde pro příklad uvádím několik současných recenzí restaurací z předních londýnských deníků:

Jen velmi těžko, pokud vůbec, bych přišel na jinou restauraci, kde se jídlo svou průměrností tak blíží nepoživatelnosti."

„Celkem vzato to je ta úplně nejhorší restaurace v Londýně, možná i na celém světě... neochotná obsluha podává příšerné jídlo v místnosti, která připomíná spíše muzeum vkusu italských císařů někdy kolem roku 1976."

„Rozhodně to bylo zdaleka to nejhorší jídlo, jaké jsem kdy jedl. Opravdu nejhorší! Otřesné!"

„[Z toho, co] vypadalo jako zmenšenina námořní miny, se vyklubala ta nejnechutnější věc, kterou jsem si vložil do úst od doby, kdy jsme na základní škole jedli žížaly."

I ta nejsilnější slova, která se v *Božím bludu* dají najít, jsou v porovnání s tím krotkost a odměřenost sama. Pokud někomu připadají hrubá, pak jen vinou oné podivné, téměř všeobecně akceptované (viz citace z Douglase Adamse na str. 41) konvence, že náboženská víra má jakési jedinečné, výhradní postavení, že stojí mimo veškerou kritiku. Urážka restaurace může v porovnání s urážkou Boha působit banálně. Ale majitelé restaurací a šéfkuchaři jsou skuteční lidé, kteří se mohou cítit dotčeni, zatímco rouhání, jak se píše na nálepkách na nárazníky, je zločin bez oběti.

V roce 1915 britský poslanec Horatio Bottomley doporučil občanům, až skončí válka, toto: „Pokud se jednoho dne náhodou ocitnete v restauraci a bude vás obsluhovat německý číšník, chrstněte mu polévku do obličeje; ocitnete-li se po boku německého úředníka, vylijte mu kalamář na jeho smrdutou hlavu.“

Jestli tohle není hrubé a nesnášenlivé (a podle mého to bylo zrovna tak komické a bezvýsledné už ve své době), pak už nevím, co je. Porovnejte to s úvodní větou 2. kapitoly, což je pasáž, která se jako „ostrá“ a „křiklavá“ cituje nejčastěji. Není na mně, abych soudil, zda jsem uspěl, nicméně mým cílem nebyla ani tak ostrá polemika, jako spíše soustředěný, leč humorný slovní útok. Při veřejných čteních *Božího bludu* je to jedna z pasáží, která zaručeně vyvolá upřímný smích, a právě proto, abychom prolomili ledy, jejím prostřednictvím s manželkou pravidelně rozehříváme nové publikum. Mohu-li se osmělit s vlastní domněnkou, proč vlastně posluchače rozesmává, pak je to v onom nemístném spojení tématu, které ostře či vulgárně vyjádřit lze, a jeho skutečného vyjádření v dlouhém seznamu latinských či pseudoučených slov („infanticidní“, „megalomanský“, „genocidní“). Inspirací pro tuto pasáž mi byl Evelyn Waugh, jeden z nejlegračnějších spisovatelů dvacátého století, a jeho by si nikdo z ostrosti nebo křiklavosti obvinil netroufl (dokonce jsem to naznačil v anekdotě na str. 50, v níž jsem zmínil jeho jméno).

Literární či divadelní kritici se mohou s klidným svědomím komukoli vysmívat a ještě se jim za břitký důvtip jejich recenzí dostane chvály. Ale pusťte se do náboženství, a ctností najednou není ani *jasnost*, ze které ještě nakonec udělají útočné nepřátelství. Politik se ve sněmovně může jedovatě navázat do protivníka, a dokonce za svou výbojnost sklidi potlesk. Když ale realisticky uvažující kritik náboženství uplatní argumenty, které by v jiném kontextu zněly pouze přímočaře či otevřeně, tady najednou půjde o „křiklounství“. Zdvorilá společnost zavře pusou a bude vrtět hlavou: a to i sekulární zdvorilá společ-

nost, obzvlášť pak ona část sekulární společnosti, která tak ráda prohlašuje: Jsem sice ateista, ALE..."

Vy jenom přesvědčujete přesvědčené. Jaký to má smysl?

„Konvertitův koutek" na RichardDawkins.net dokazuje, jak je tento předpoklad mylný, zajímavých odpovědí bychom se ale dobrali, i kdybychom jej automaticky přijali. Jednou z nich je fakt, že nevěřících je podstatně víc, než si mnozí lidé myslí, hlavně v Americe. A znovu hlavně v Americe jsou to nevěřící tajní, kteří zoufale potřebují podpořit v tom, aby konečně vystoupili veřejně. Soudě podle díků, kterých se mi během mého severoamerického turné dostalo, si zde podpory, kterou lidé jako Sam Harris, Dan Dennett, Christopher Hitchens nebo já dokážou poskytnout, velice cení.

Delikátnějším důvodem, proč přesvědčovat přesvědčené, je potřeba zvyšování povědomí.* Když feministky zvyšovaly naše povědomí o sexistických zájmech, přesvědčovaly přesvědčené i tam, kde šlo o mnohem závažnější problémy práv a diskriminace žen. Ale i u spořádaných, liberálních přesvědčených bylo třeba zvýšit povědomí v otázce každodenní mluvy. Jakkoli správně jsme zastávali názory v politických otázkách práv a diskriminace, stále jsme nevědomky podléhali jazykovým konvencím, kvůli kterým se polovina lidské rasy cítila vyloučená.

Stejným směrem jako sexistická zájmena se ale musejí vydat i jiné jazykové konvence a to se týká i ateistů. Povědomí potřebujeme zvýšit my všichni. Ateisté právě tak jako teisté nevědomky dodržují zvyklost, že k víře musíme přistupovat zdvořile a s úctou. A co mi budou síly stačit, budu upozorňovat i na tichý souhlas společnosti s tím, jak se malým dětem

* Anglické *raise consciousness* zde překládáme jako zvyšování povědomí. Dawkins tuto frázi používá ve významu seznamování veřejnosti (či jedince) s fakty převážně vědecké povahy (pozn. rec.).

připisuje náboženské přesvědčení jejich rodičů. Ateisté by si měli zvýšit vlastní povědomí i o této anomálii: náboženské přesvědčení je ten typ názoru rodičů, který dnes lze - za téměř všeobecného souhlasu - připsat dětem, jež jsou ve skutečnosti příliš malé na to, aby samy věděly, jaký názor vlastně mají. Nic takového jako křesťanské dítě neexistuje: jen dítě křesťanských rodičů. Využijte každé příležitosti udělat v tom jasno.

Jste stejný fundamentalista jako ti, které kritizujete.

Tak to ne, prosím, jen to ne! Zaměňovat vášeň, která může změnit názor, za fundamentalismus, který jej nikdy nezmění, je až příliš snadné. Fundamentalističtí křesťané jsou vášnivě proti evoluci, já jsem vášnivě pro. Pokud jde o vášeň, jsme na tom stejně. A to podle některých znamená, že jsme i stejně fundamentalističtí. Ale abych si vypůjčil aforismus, jehož zdroj se mi nepodařilo zjistit, jsou-li dva protichůdné názory vyjádřeny stejně silně, pravda nemusí nutně ležet přesně uprostřed. Je možné, že jedna strana se prostě mylí. A právě to ospravedlňuje vášeň na opačné straně.

Fundamentalisté vědí, v co věří, a vědí také, že není nic, co by je donutilo jejich názor změnit. Citát od Kurta Wise na str. 314 mluví za všechno: „... kdyby se všechny důkazy ve vesmíru obrátily proti kreacionismu, já bych byl mezi prvními, kdo by to připustil, ale kreacionistou bych zůstal dál, protože právě to mi velí slovo Boží. A to musím dodržet." Rozdíl mezi touto vášnivou oddaností biblickým zásadám a neméně vášnivou oddaností skutečného vědce důkazům nelze dostatečně vyzdvihnout. Fundamentalista Kurt Wise prohlašuje, že ani všechny důkazy ve vesmíru by nestačily na to, aby změnil názor. Pravý vědec ale, bez ohledu na to, jak vášnivě „věří“ v evoluci, ví přesně, co by jeho názor změnilo: jediný důkaz. Na otázku, jaký důkaz by mohl vyloučit evoluci, výstižně odpovídá J. B. S. Haldane: „fossilní králik v prekambriu". Dovolte, abych si vytvořil svou vlastní, opačnou verzi Wiseova prohlášení: „Kdy-

by se ukázalo, že všechny důkazy ve vesmíru potvrzují krea-
cionismus, já budu ten první, kdo to připustí, a okamžitě změní
můj názor. Věc se má ale tak, že všechny dostupné důkazy
(a je jich pěkná řádka) hovoří ve prospěch evoluce. Právě proto
a jen proto obhajují evoluci s vášní, která se vyrovná vášni
těch, kteří ji popírají. Moje vášně se opírá o důkazy. Ta jejich,
veškerým důkazům navzdory, je skutečně fundamentalistická."

**Já sám jsem ateista, ale náboženství je a bude součástí života.
Smiřte se s tím.**

„Chcete zlikvidovat náboženství! Tak to hodně štěstí! Myslíte
si, že se dokážete zbavit náboženství? Nežijete na nějaké jiné
planetě? Náboženství tu je a bude. Tak už se s tím vyrovnajte!"

Kterékoli z těchto skličujících prohlášení bych ještě snesl,
kdyby byla vyslovena alespoň s trochou lítosti či obav. Ale prá-
vě naopak. Jejich tón je kolikrát přímo škodolibý. Podle mého
nejde o masochismus. Spíše za tím zase stojí „víra ve víru". Ti-
hle lidé možná nejsou sami zbožní, ale zamlouvá se jim před-
stava, že jiní lidé jsou. To mě přivádí k poslední kategorii mých
kritiků.

Já sám jsem ateista, ale lidé náboženství potřebují.

„Čím byste ho nahradil? Jak hodláte utěšit pozůstalé? Jak bys-
te uspokojil tuto potřebu?"

Jaká povýšená blahosklonnost! „Vy i já jsme samozřejmě
dost inteligentní a vzdělaní na to, abychom náboženství po-
třebovali. Ale obyčejní lidé, *hoi polloi*, orwellovští proléti, hux-
leyovské tupé delty a epsilon náboženství potřebují." To mi
připomíná jednu konferenci o porozumění mezi vědou a ve-
řejností, na které jsem přednášel a krátce jsem se ostře ohra-
dil proti trivializaci („dumbing down"). V diskusi na konci
přednášky se jeden posluchač postavil a prohlásil, že triviali-
zace je prý možná nezbytná k tomu, „aby se k vědě přitáhly

i menšiny a ženy". Z tónu jeho hlasu bylo jasné, že se upřímně považuje za liberálního a pokrokového člověka. Dovedu si představit, co si o tom přítomné ženy a „menšiny“ myslely.

Vraťme se ale k lidské potřebě útěchy. Ta je samozřejmě skutečná, ale není v přesvědčení, že vesmír nám podle jakéhosi práva útěchu dluží, cosi dětinského? Postřeh Isaaca Asimova o infantilitě pseudovědy lze právě tak aplikovat na náboženství: „Kamkoli se v pseudovědě podíváte, všude najdete nějakou bezpečnou náruč, palec na cumláni, sukni, pod kterou se dá schovat.“ Kromě toho je až zarážející, kolik lidí není schopno pochopit, že „X poskytuje útěchu“ neznamena „X je pravda“.

Obdobný nářek provází i volání po potřebě „smyslu“ života. Abych citoval jednoho kanadského kritika:

Ateisté možná mají o Bohovi pravdu. Kdo ví? Ale Bůh nebůh, je zřejmé, že cosi v lidské duši potřebuje víru, že život má nějaký smysl, který přesahuje materiální rovinu. Člověk by si pomyslel, že empirici jako Dawkins, kteří se tak rádi ohánějí svou racionalitou, tento neměnný aspekt lidské přirozenosti uznají... Opravdu si Dawkins myslí, že kdybychom se všichni pro pravdu a útěchu místo k Bibli obraceli k *Božínmu bludu*, byl by svět humánnějším místem?

Vlastně ano, když už zmiňujete „humánnost“, myslím si to, ale musím poněkolkrát zopakovat, že útěcha, kterou někteří ve víře nacházejí, nijak nezvyšuje její pravdivost. Samozřejmě nemohu popírat, že lidé nějakou emocionální útěchu potřebují, a nemohu ani tvrdit, že světový názor vyjádřený v této knize dokáže kupříkladu pozůstalým nabídnout víc než jen mírnou útěchu. Ale je-li útěcha, kterou nabízí náboženství, založena na neurologicky velmi nepravděpodobném předpokladu, že přežijeme smrt našeho vlastního mozku, opravdu jste rozhodnutí ji bránit? Tak jako tak jsem ještě na žádném pohřbu nepotkal nikoho, kdo by nesouhlasil s názorem, že nenáboženské části (oslavné řeči, oblíbené básně či písně zemřelého) jsou dojmavější než modlitby.

Poté, co si *Boží blud* přečetl jeden britský specializovaný lékař, dr. David Ashton, napsal mi o nečekané smrti svého mi-

lovaného sedmnáctiletého syna Luka z Vánoc roku 2006. Ti dva spolu krátce před Lukovou smrtí hovořili o charitativní nadaci na podporu rozumu a vědy, kterou jsem v tom roce založil. Na Lukově pohřbu na Isle of Man jeho otec shromážděným navrhl, budou-li chtít Lukovým jménem věnovat jakýkoli příspěvek, ať ho pošlou mé nadaci, jak by si to sám Luke přál. Těch třicet šeků, které přišly, dalo dohromady přes 2000 liber, včetně více než 600 liber, které se vybraly v místní vesnické hospodě. Luke byl očividně velmi oblíbený. Když jsem se dozvěděl, jaký bude pohřební obřad, vechnalo mi to slzy do očí (třebaže s Lukem jsem se osobně nikdy nesetkal) a požádal jsem o svolení reprodukovat ho na RichardDawkins.net. Jediný dudák hrál manský žalozpěv „Ellen Vallin“. Dva Lukovi kamarádi přednesli řeč. Sám dr. Ashton recitoval překrásnou báseň Dylana Thomase „Kapradinový vrch“ („Když jsem byl mladý a bylo mi lehké pod jabloní“* - která tak bolestně evokuje představu ztraceného mládí). A pak - ještě teď se mi z toho tají dech - přečetl úvodní řádky z mého *Rozplétání duhy*, tytéž řádky, které jsem si já sám vybral pro vlastní pohřeb.

Samozřejmě že existují výjimky, já mám ale za to, že mnozí lidé se upínají k náboženství nikoli proto, že v něm nacházejí útěchu, ale hlavně proto, že je zklamal náš vzdělávací systém a že si neuvědomují, že vůbec mají možnost nevěřit. To rozhodně platí pro většinu lidí, kteří se považují za kreacionisty. Darwinovu ohromující alternativu je jednoduše nikdo pořádně nenaučil. Totéž patrně platí i pro onen bagatelizující mýtus, že lidé náboženství „potřebují“. Na jedné konferenci v roce 2006 citoval jeden antropolog (a výstavní exemplář přístupu Jsem sice ateista, ale...) odpověď Goldy Meirové** na otázku, jestli věří v Boha: „Věřím v židovský lid a židovský lid věří v Bo-

* V překladu Jiřiny Haukové. *Zvláště když říjnový vitr*. SNKLHU, Praha 1958 (pozn. překl.).

** Golda Meirová (1898-1978) - v letech 1969-1974 ministerská předsedkyně Izraele (pozn. red.).

ha." Náš antropolog si ji trochu pozměnil: „Věřím v lidi a lidé věří v Boha." Já raději říkám, že věřím v lidi, a lidé, kteří jsou vedeni k samostatnému uvažování o všech informacích, jež jsou v dnešní době dostupné, velmi často v Boha *nevěří* a vedou naplněný a spokojený - vlastně *osvobozený* - život.

V tomto brožovaném vydání jsem provedl několik menších úprav a korektur, na něž mě laskavě upozornili čtenáři vydání vázaného.

Předmluva

Když byla moje manželka malá, nenáviděla svou školu a nejraději by z ní hned odešla. Rodičům se s tím svěřila až o mnoho let později, to už jí bylo přes dvacet. Její maminka z toho byla zděšená: „Miláčku, proč jsi nám to neřekla?“ Lalla odpověděla (a to je také téma mého dnešního textu): „Ale já nevěděla, že můžu.“

My nevěděli, že můžeme.

Domnívám se - vlastně jsem si jistý -, že spousta lidí byla vychovávána v tom či onom náboženství, jsou v něm nešťastní, nevěří v něj nebo jim dělá starosti zlo, které se v jeho jménu páchá; spousta lidí by se ráda náboženství svých rodičů zřekla a tajně po tom touží, jen si neuvědomují, že jednoduše mohou. Jste-li jedním z nich, tato kniha je určená právě pro vás. Jejím úkolem je zvyšovat povědomí - zvyšovat povědomí o skutečnosti, že rozhodnutí stát se ateistou je realistické, a navíc je to rozhodnutí odvážné a báječné. Jako ateista můžete být šťastný, vyrovnaný, morální a intelektuálně naplněný člověk. To je první z mých poselství ve zvyšování povědomí. Povědomí bych rád zvýšil ještě třemi dalšími způsoby, k nimž se vzápětí dostanu.

V lednu 2006 jsem uváděl dvoudílný televizní dokument v britské televizi (Channel Four) nazvaný *Kořen všeho zla?* (*The Root of All Evil?*). Ten titul se mi od samého počátku nelíbil a tvrdě jsem se proti němu ohradil. Náboženství není kořen *všeho zla*, protože kořen ničeho nemůže představovat jen jediná věc. Ale z inzerátu, který Channel Four otiskl v celonárodním tisku, jsem byl nadšený. Bylo na něm manhattanské panorama s popiskem „Představte si svět bez náboženství“. O co v něm šlo? Dvojčata Světového obchodního centra tam pořád ještě stála.

Představte si tedy spolu s Johnem Lennonem svět bez náboženství.* Představte si svět bez sebevraždných atentátníků, bez 11. září, bez teroristických útoků v Londýně, bez křížových

výprav, bez honů na čarodějnice, bez rozdělení Indie, bez židovsko-palestinských válek, bez masakrů mezi Srby, Chorvaty a muslimy, bez pronásledování židů jako „vrahů křesťanů“, bez nepokojů v Severním Irsku, bez „zabíjení ve jménu cti“, bez vyfintěných natupirovaných televizních hlasatelů evangelia, kteří z naivních lidí tahají peníze („Bůh chce, abyste dávali, až to bude bolet“). Představte si svět bez Tálíbánu, který odstřeluje starověké sochy, bez veřejného stínání rouhačů, bez bičování žen za to, že odhalily čtvereční centimetr kůže. Abych nezapomněl, můj kolega Desmond Morris mi říkal, že z úžasné písně Johna Lennona se v Americe někdy vypouští obrat „ani žádné náboženství“. V jedné verzi si ho dokonce drze nahradili „a s *jedním* náboženstvím“.

Možná máte pocit, že racionálním postojem je agnosticismus, ale že ateismus je stejně dogmatický jako náboženská víra. Pokud ano, pak doufám, že ke změně vašeho názoru přispěje 2. kapitola tím, že vás přesvědčí, že tzv. hypotéza Boží existence je vědeckou hypotézou o vesmíru, kterou je třeba analyzovat stejně skepticky jako každou jinou. Možná vás učili, že filozofové a teologové předkládají dobré důvody, proč v Boha věřit. Pokud si to opravdu myslíte, potom by se vám mohla líbit 3. kapitola o „důkazech Boží existence“ - které se ukážou jako pozoruhodně chabé. Možná máte za to, že Bůh musí existovat, protože jak jinak mohl vzniknout svět. Jak jinak by mohl existovat život ve vši své bohaté rozmanitosti, s tím, jak všechny druhy vypadají tak zvláště, jako by byly „vyprojektované“? Ubírají-li se vaše myšlenky tímto směrem, pak vás, jak pevně doufám, poučí 4. kapitola o tom, „Proč Bůh téměř jistě neexistuje“. Iluzi designu v živém světě mnohem úsporněji a nesrovnatelně elegantněji a bez potřeby nějakého inteligentního konstruktéra vysvětluje darwinovský přírodní

* John Lennon zpívá v písni *Imagine*: „Představ si, že nejsou žádné státy... není pro co zabíjet či umírat ani žádné náboženství. Představ si, jak všichni lidé žijí v míru.“ (pozn. red.)

výběr. A zatímco sám přírodní výběr se omezuje na vysvětlení živého světa, zvyšuje naše povědomí o pravděpodobnosti podobných „jeřábů“ schopných poskytnout vysvětlení, jež nám mohou pomoci pochopit samotný vesmír. Síla takových jeřábů, jako je přírodní výběr, je druhým z mých čtyř způsobů, jak zvýšit povědomí.

Možná si myslíte, že nějaký bůh nebo bozi musejí existovat proto, že antropologové a historici uvádějí, že věřící převládají v každé lidské kultuře. Pokud vás takové tvrzení dokáže přesvědčit, nalistujte si prosím 5. kapitolu „Kořeny náboženství“, která se snaží nalézt důvody, proč je náboženství tak všudypřítomné. Nebo se snad domníváte, že náboženská víra je nezbytná pro naši morálku? Nepotřebujeme snad Boha k tomu, abychom byli dobří? Pak si prosím přečtěte 6. a 7. kapitolu, v nichž se dozvíte, proč tomu tak není. Nebo máte stále slabost pro náboženství jako pro věc, která prospívá světu, i když vy sami jste o svou víru už přišli? Díky 8. kapitole se možná zamyslíte nad tím, že náboženství světu pokaždé zas tak prospěšné není.

Máte-li pocit, že jste polapeni v náboženství, ve kterém jste byli vychováni, možná stojí za to zeptat se, jak k tomu došlo. Odpověď na tuto otázku obvykle spočívá v nějaké formě indoktrinace v dětství. Pokud jste vůbec pobožní, je velmi pravděpodobné, že vyznáváte víru svých rodičů. Jestliže jste se narodili v Arkansasu a myslíte si, že křesťanství je opravdové a islám je falešný, a zároveň dobře víte, že kdybyste se narodili v Afghánistánu, mysleli byste si pravý opak, pak jste obětí indoktrinace dítěte. *Mutatis mutandis*, pokud jste se narodili v Afghánistánu.

Náboženství a dětství jako takové jsou námětem 9. kapitoly, jejíž součástí je i můj třetí návod, jak zvýšit povědomí. Byl bych rád, kdyby sebou všichni trhli, kdykoli zaslechnou obrat „katolické dítě“ nebo „muslimské dítě“ (stejně jako sebou trhnou při vyslovení „on“ spíše než „on nebo ona“ feministky). Klidně mluvejte o „dítěti katolických rodičů“; ale jestliže někoho

uslyšíte mluvit o „katolickém dítěti“, přerušte ho a zdvořile poukažte na to, že děti jsou příliš malé na to, aby věděly, jaký by měly v této otázce zaujímat postoj, stejně jako jsou příliš malé na to, aby věděly, co si myslí o ekonomice nebo politice. Právě proto, že mi jde o šíření povědomí, se neomlouvím za to, že se o tom zmiňuji jak tady v Předmluvě, tak v 9. kapitole. Takových upozornění není nikdy dost. A já to zopakuji znovu. Tohle není muslimské dítě, ale dítě muslimských rodičů. To dítě je moc malé na to, aby vědělo, jestli je, nebo není muslim. Nic takového jako muslimské dítě neexistuje. Zrovna tak jako neexistuje nic takového jako křesťanské dítě.

První a desátá kapitola otevírají a uzavírají knihu tím, že svými vlastními způsoby vysvětlují, jak správné pochopení velkoleposti skutečného světa, které se zároveň nikdy nestane náboženstvím, dokáže naplnit podnětnou roli, kterou si historicky - a nedostatečně - uzurpovalo náboženství.

Mým čtvrtým návrhem na zvýšení povědomí je ateistická pýcha. Ateista se za to, že je ateista, nemusí nikomu omlouvat. Právě naopak, všichni ateisté by na to měli být pyšní, jelikož ateismus téměř vždycky vypovídá o zdravém, nezávislém myšlení a vlastně o zdravém myšlení jako takovém. Na světě je spousta lidí, kteří v hloubi duše vědí, že jsou ateisté, ale neodvážejí se to přiznat nejen svým rodinám, ale v některých případech ani sami sobě. Částečně to tkví v tom, že samotné slovo „ateista“ získalo v průběhu času nálepku čehosi děsivého a hrůzu nahánějícího. V 9. kapitole cituji tragikomický příběh komediální herečky Julie Sweeneyové o tom, jak její rodiče z novin zjistili, že se z jejich dcery stala ateistka. Že nevěřila v Boha, to by ještě jakž takž překousli, ale že je ateistka? *ATEISTKA?* (Maminka začala křičet.)

Nyní bych měl něco říct zejména americkým čtenářům, neboť pobožnost dnešní Ameriky je cosi skutečně pozoruhodného. Právnička Wendy Kaminerová přeháněla jen trochu, když řekla, že zesměšňování náboženství je stejně riskantní, jako byste v Bílém domě pálili americkou vlajku.¹ Ateisté dnes

mají v Americe stejné postavení jako homosexuálové před padesáti lety. Teď, po hnutí za rovnoprávnost homosexuálů, je možné, i když to vůbec není snadné, aby byl homosexuál zvolen do veřejné funkce. V jednom průzkumu veřejného mínění z roku 1999 byla Američanům položena otázka, jestli by volili jinak dobře kvalifikovanou osobu, pokud by to byla žena (95 procent ano), osoba římskokatolického vyznání (94 procent), židovského vyznání (92 procent), černé barvy pleti (92 procent), mormonského vyznání (79 procent), homosexuální orientace (79 procent) nebo ateista (49 procent). Očividně před sebou máme ještě dlouhou cestu. Ale ateistů je, zejména mezi vzdělanou elitou, mnohem víc, než si mnozí uvědomují. Tak tomu bylo dokonce i v 19. století, kdy John Stuart Mill* už mohl prohlásit: „Svět by byl ohromen, kdyby tušil, kolik z jeho zářivých osobností, těch nejvýznačnějších zastánců moudrosti a ctnosti je v otázce náboženství zcela skeptických.“

O to víc to platí dnes, což dokazují ve 3. kapitole. Důvodem, proč tolik lidí ateisty neregistruje, spočívá v tom, že mnozí z nás nejsou ochotni „vystoupit“. Já sním o tom, že by jim tato kniha s vystoupením mohla pomoci. Protože to je jako s hnutím za práva homosexuálů: čím více lidí veřejně vystoupí, tím snáz se k nim ostatní připojí. A možná že po překročení kritického množství dojde i k řetězové reakci.

Z amerických průzkumů veřejného mínění vyplývá, že ateistů a agnostiků je mnohem víc než věřících židů a že početně dokonce převyšují i většinu dalších konkrétních náboženských skupin. Avšak na rozdíl od židů, kteří, jak známo, představují jednu z nejvlivnějších politických lobby ve Spojených státech, a na rozdíl od evangelíků, kteří třímají ještě větší politickou moc, se ateisté a agnostici nesdružují, a jejich vliv je tudíž téměř nulový. Organizování ateistů se vlastně přirov-

* John Stuart Mill (1806-1873) - angl. filozof, ekonom a politik, zastánce militarismu (pozn. red.).

nává ke snaze nahnat kočky do stáda, protože obvykle uvažují nezávisle a nerady se podřizují nějaké autoritě. Prvním krokem správným směrem by se ale mohlo stát právě nahromadění kritického množství těch, kteří jsou ochotni „vystoupit“, čímž by se podpořili i ti ostatní. A i když kočky nejde sehnat do stáda, když je jich dost, dokážou udělat pěkný virvál a nenechají se ignorovat.

Slovo „blud“* v názvu mojí knihy znepokojilo některé psychiatry, kteří ho berou jako terminus technicus, se kterým si není radno zahrávat. Tři mi navrhli zvláštní odborný termín pro náboženský blud: „*relusion*“**2 Možná že se tento výraz uchytí. Já se ale prozatím budu držet „bludu“, a tak bych teď měl vysvětlit, proč právě jeho. *Penguin English Dictionary* blud definuje jako „falešnou víru či přesvědčení“. Slovník jako názornou ukázkou překvapivě uvádí citát Phillipa E. Johnsona***: „Darwinismus je příběhem osvobození lidstva od bludu, že jeho osud ovládá nějaká vyšší moc.“ Je vůbec možné, že by to byl tentýž Phillip E. Johnson, který stojí v čele současného amerického kreacionistického tažení proti darwinismu? Vskutku je to on a tento citát, jak se dalo čekat, je vytržený z kontextu. Doufám, že někdo ocení, že jsem na to upozornil, jelikož takové zdvořilosti se mnoha citátům mojí práce, které si kreacionisté schválně a falešně vytrhávají z kontextu, nedostává. Ať už tím Johnson myslel cokoli, pod takovou větou, tak jak je, bych se klidně podepsal. Slovník dodávaný s textovým editorem Word od Microsoftu blud definuje jako „neústupné mylné přesvědčení, které je v rozporu s přesvědčivými neslučitelnými důkazy, zejména jako symptom psychiatrické poruchy“. První část definice náboženskou víru vystihuje dokonale. Pokud jde o to, je-li víra symptomem psychiatrické poruchy,

* angl. *delusion* (pozn. překl.)

** odvozeno z *religious delusion* (pozn. překl.)

*** Phillip E. Johnson (nar. 1940) - americký učitel práva a spisovatel, který je považován za otce hnutí inteligentního designu (pozn. překl.).

budu se držel Roberta M. Pirsiga, autora knihy *Zen a umění údržby motocyklu* (*Zen and the Art of Motorcycle Maintenance*): „Když bludem trpí jeden člověk, říká se tomu šilenství. Když bludem trpí hodně lidí, říká se tomu náboženství.“

Bude-li tato kniha působit tak, jak jsem zamýšlel, pak ji nábožensky smýšlející čtenáři, kteří ji začnou číst, odloží jako ateisté. Jak troufalý optimismus! Samozřejmě že zarytí pámbíčkáři jsou vůči jakýmkoli argumentům imunní, jejich odpor se hromadil za léta indoktrinace v dětství, jejíž metody byly rozvíjeny (ať evolucí, nebo designem) po celá staletí. Mezi imunologické prostředky patří i naléhavé varování raději takovou knihu, která je jistě dílem Satanovým, vůbec neotevírat. Já ale věřím, že všude kolem je spousta svobodomyšlných lidí: lidí, kteří nebyli v dětství indoktrinováni tak zákeřně či z jiného důvodu „nezabrali“, nebo lidí, kteří jsou přirozeně dostatečně inteligentní na to, aby to vše dokázali překonat. Tyto svobodné duše potřebují jen trochu povzbuzení a ze spárů zlořádu náboženství se úplně osvobodí. Já alespoň doufám, že nikdo z těch, kdo si tuto knihu přečtou, už si nikdy nepomyslí: Já nevěděl(nevěděla), že můžu.“

Za pomoc při přípravě této knihy vděčím mnoha přátelům a kolegům. Nemohu je zde vyjmenovat všechny, ale patří mezi ně i můj literární agent John Brockman a redaktori Sally Gaminarová (za Transworld) a Eamon Dolan (za Houghton Mifflin), kteří tuto knihu četli citlivě a s chápavým porozuměním a poskytli mi užitečnou směs kritiky a doporučení. Jejich upřímná a nadšená víra v moji knihu mě nesmírně povzbudila. Příkladnou redaktorkou byla Gillian Somerscalesová se svými konstruktivními návrhy a pečlivými opravami. Koncepty posuzovali, za což jsem jim velmi vděčný, také Jerry Coyne, J. Anderson Thomson, R. Elisabeth Cornwellová, Ursula Goodenoughová, Latha Menonová a hlavně Karen Owensová, mimořádná kritička, jejíž práce na jednotlivých návrzích knihy byla téměř stejně pečlivá jako moje vlastní.

Kniha také vděčí za svůj vznik (a naopak) dvoudílnému televiznímu dokumentu *Kořen všeho zla?*, jehož jsem byl v britské televizi (Channel Four) v lednu 2006 průvodcem. Mé díky patří všem, kdo se podíleli na produkci, včetně Deborah Kiddové, Russella Barnese, Tima Cragga, Adama Prescoda, Alana Clementse a Hamishe Mykury. Za svolení s užitím citací z dokumentu děkuji IWC Media a Channel Four. *Kořen všeho zla?* v Británii dosáhl vysoké sledovanosti, převzala jej také Australian Broadcasting Corporation. Uvidíme, jestli se ho odváží odvysílat i některá z amerických televizních stanic.*

Tato kniha zrála v mé hlavě mnoho let. Během té doby si některé z myšlenek našly cestu do přednášek, např. mých Tannerových přednášek na Harvardu, a do novinových a časopiseckých článků. Některé pasáže budou známé také čtenářům mého pravidelného sloupku ve *Free Inquiry*. Za podnět, který mi dal, když mě pravidelným psaním sloupku v tomto obdivuhodném časopise pověřil, vděčím Tomu Flynnovi. Doufám, že se po dočasné přestávce vyplněné dokončováním této knihy ke svému sloupku vrátím, nepochybně jej využiji k reakcím na ohlasy na ni.

Z mnoha důvodů patří mé díky také Danu Dennettovi, Marcu Hauserovi, Michaelu Stirratovi, Samu Harrisovi, Helen Fisherové, Margaret Downeyové, Ibn Warraqovi, Hermione Leeové, Julii Sweeneyové, Danu Barkerovi, Josephine Welshové, Ianu Bairdovi a hlavně Georgi Scalesovi. V dnešní době není kniha úplně hotová, dokud se nestane námětem funkční webové stránky, fóra doplňkového materiálu, ohlasů, diskusí, otázek a odpovědí - a kdo ví, co ještě přinese budoucnost. Upřímně doufám, že tuto roli splní RichardDawkins.net, webová stránka nadace Richard Dawkins Foundation for Reason and Science. Za mistrovství, profesionalitu a vynaloženou práci s jejím zprovozněním velmi vděčím Joshi Timonenovi.

* V době tisku brožovaného vydání k tomu ještě nedošlo. Na webové stránce <http://richarddawkins.net/store> jsou však k dispozici DVD.

A především děkuji své ženě Lalle Wardové, která mne podporovala navzdory mému váhání a pochybnostem nejen morálně a duchaplnými podněty na zlepšení, ale i tím, že mi nahlas přečetla celou knihu ve dvou různých fázích přípravy, abych pochopil, jak působí i na jiné čtenáře než jen na mě samotného. Tuto techniku doporučuji i dalším spisovatelům s tím, že nejlépe to funguje, je-li čtenářem profesionální herec, který dokáže řeč a sluch sladit s hudbou jazyka.

HLUBOCE VĚŘÍCÍ NEVĚŘÍCÍ

Nepokouším se představit si nějakého osobního Boha; stačí s posvátnou úctou pohlédnout na uspořádání světa, dokáží-li ho naše chatrné smysly ocenit.

Albert Einstein

Zasloužená úcta

Chlapec ležel na břiše v trávě, bradu položenou v dlaních. Najednou si pronikavě uvědomil spletnost stonků a kořenů, les v mikrokosmu, přetvořený svět mravenců a brouků a dokonce - třebaže tehdy žádné podrobnosti ještě neznal - miliard půdních bakterií, jež nehlučně a neviditelně pohánějí ekonomiku mikrosvěta. Najednou, jak nad tím chlapec začal hloubat, jako by se ten miniaturní les trávníku zvětšil, jako by měl z ničeho nic vlastní vesmír. Tato zkušenost na něj zapůsobila hluboce nábožensky a nakonec ho přivedla ke kněžství. Byl vysvěcen na anglikánského kněze a stal se kaplanem v naší škole, učitelem, kterého jsem měl moc rád. A jsem také rád, že díky umírněným, liberálním duchovním, jako byl on, mi nikdo náboženství nevnucoval.

Na jiném místě a v jiné době jsem tím chlapcem klidně mohl být já pod noční oblohou, okouzlen Orionem, Kassiopeiou a Velkým vozem, s očima plnými slz z neslyšné hudby Mléčné dráhy, opojen noční vůní plumérie a durmanů v jedné africké zahradě. Na otázku, proč tytéž emoce mohly svézt kaplana jedním směrem a mě jiným, není snadné nalézt odpověď. Až takřka mystický prožitek v reakci na přírodu a vesmír zažívají vědci a racionální lidé docela často. S vírou v nadpřirozeno to ale nemá nic společného. Náš kněz, alespoň v dětství, pat-

ně neznal (stejně jako já) závěrečné řádky knihy *O vzniku druhů* - tu slavnou pasáž o „spletité výspě“, „zpívajících ptácích“ a „vlhké půdě“. Kdyby ji znal, dozajista by se s ní ztotožnil a místo ke kněžství by byl přiveden k Darwinově názoru, že vše vzniklo „na základě zákonů působících v našem okolí“:

V přírodě tak z války, hladu a smrti přímo plyne nejušlechtlejší věc, kterou jsme schopni pochopit, totiž vznik vyšších živočichů. Shledávám určitou velkolepost v tomto pohledu na život, jehož četné schopnosti byly původně vdechnuty Tvůrcem do několika málo forem či dokonce do jediné formy, a v tom, že se za oběhu naší planety v souladu s neměnným gravitačním zákonem z tak prostých počátků vyvíjely a stále ještě vyvíjejí nekonečné, nesmírně obdivuhodné a překrásné formy života.*

Carl Sagan v *Bleděmodré tečce (Pale Blue Dot)* napsal:

Jak je možné, že se téměř žádné významné náboženství nepodívalo na vědu a neusoudilo: „Tohle je mnohem lepší, než jsme čekali! Vesmír je mnohem větší, než nám říkali naši prorokové, mnohem velkolepější, rafinovanější a elegantnější!“ Místo toho jen vykřikují: „Ne, ne a ne! Můj bůh je malý a já chci, aby to tak zůstalo.“ Náboženství, staré či nové, které by vyzdvihlo velkolepost vesmíru takovou, jakou ji ukazuje moderní věda, by si možná dokázalo vydobýt úctu a respekt, o nichž se konvenčním vírám ani nesní.

Všechny Saganovy knihy se dotýkají nervových zakončení transcendentního údivu, který si v minulých stoletích převlastnila různá náboženství. Podobný cíl mají i moje knihy. V důsledku toho se o sobě často dozvídám, že jsem hluboce nábožensky založený člověk. Jedna americká studentka mi napsala, že se svého profesora ptala, co si o mně myslí. Odpověděl jí: Je přesvědčen o tom, že věda je s náboženstvím neslučitelná, ale z přírody a vesmíru je jako u vytržení. Podle mého je tohle náboženství!“ Je ale „náboženství“ to správné slovo? Podle mého ne. Výborně to vyjádřil nositel Nobelovy ceny, fy-

* V překladu Emila Hadače a Aleny Hadačové, *O vzniku druhů přírodním výběrem*, Praha, Academia, 2007 (pozn. překl.).

zik (a ateista) Steven Weinberg ve svém *Snění o finální teorii (Dreams of a Final Theory)*:

Někteří lidé chápou Boha tak široce a proměnlivě, že je pak zcela nevyhnutelné, aby ho nacházeli všude, kam se podívají. Člověk uslyší, že „Bůh je nejvyšší zákon“ nebo „Bůh je to lepší v nás“ nebo „Bůh je vesmír“. Samozřejmě, tak jako každé slovo i slovo „Bůh“ může mít libovolný význam, který se nám líbí. Když chcete tvrdit, že „Bůh je energie“, můžete pak najít Boha v každém kusu uhlí.*

Weinberg má jistě pravdu v tom, že nemá-li slovo Bůh úplně ztratit význam, mělo by se používat tak, aby mu lidé obecně rozuměli: mělo by označovat nadpřirozeného stvořitele, kterého „je vhodné uctívat“.

Spoustu nešťastného zmatku vyvolává také skutečnost, že se nerozlišuje mezi jakýmsi einsteinovským náboženstvím a náboženstvím nadpřirozeným. Einstein někdy o Bohu mluvil (a není to jediný vědec-ateista, který to dělal nebo dělá), čímž k nedorozumění sváděl supernaturalisty, kteří se tohoto nedorozumění nadšeně chytali a tohoto význačného myslitele si přivlastňovali. Také dramatický (nebo snad škodolibý) závěr *Stručné historie času (A Brief History of Time)*, „... protože pak pochopíme mysl Boha“,** je dnes svou dezinterpretací už proslulý. Mnoho lidí se jím nechalo, samozřejmě mylně, přesvědčit, že Hawking je zbožný muž. Buněčná biologka Ursula Goodenoughová působí v *Posvátných hlubinách přírody (The Sacred Depths of Nature)* ještě zbožněji než Hawking nebo Einstein. Má ráda kostely, mešity a chrámy a četné pasáže z její knihy jako by si přímo říkaly o to, aby byly vyňaty z kontextu a zneužity jako supernaturalistická munice. Goodenoughová jde až tak daleko, že sama sebe nazývá „zbožnou naturalistkou“. I přesto pečlivý čtenář její knihy přijde na to, že je to stejně neochvějná ateistka jako já.

* V překladu kol. prof. Jiřího Bičáka, *Snění o finální teorii*, Praha, Hynek, 1996 (pozn. překl.).

** Vyšlo v překladu Vladimíra Karase v nakladatelství Mladá fronta v roce 2003 (pozn. překl.).

„Naturalista“ je nejednoznačné slovo. Ve mně vyvolává vzpomínky na mého hrdinu z dětství, doktora Dolittla (který mi mimochodem připomíná onoho „filozofa“ naturalistu z lodi *Beagle*) od Hughha Loftinga.* V 18. a 19. století byl naturalista tím, jak tento termín většina z nás chápe dnes: učencem zabývajícím se přírodou. Naturalisté v tomto smyslu, od Gilberta Whitea dál, byli často duchovní. Sám Darwin se jako mladík rozhodl pro církev v naději, že jako venkovský pastor bude mít dost volného času, aby se mohl věnovat své vášni, broukům. Filozofové ale výraz „naturalista“ používají ve velmi odlišném smyslu, a sice jako opak *supernaturalisty*. Julian Baggini ve své knize *Velmi krátký úvod k ateismu (Atheism: A very Short Introduction)* vysvětluje, jaký význam má ateistova oddanost naturalismu: „Většina ateistů věří, že ačkoli ve vesmíru existuje jen jeden typ látky a ačkoli má tato látka hmotnou povahu, vytváří také mysl, krásu, emoce, morální hodnoty - zkrátka celou paletu jevů, které obohacují lidský život.“

Lidské myšlenky a emoce se *vynořují* z nesmírně složitých propojení hmotných entit uvnitř mozku. V tomto filozoficky naturalistickém smyslu je pak ateista člověk, který věří, že mimo přírodní, hmotný svět nic jiného neexistuje, že za pozorovatelným vesmírem nečihá žádná *nadpřirozená* tvůrčí inteligence, že není žádná duše, která by přežila tělo, ani se nedějí žádné *zázraky* - s výjimkou *zázraků* ve smyslu přirozených jevů, kterým ještě nerozumíme. Pokud existuje něco, co zdánlivě leží mimo přirozený svět, protože tomu zatím dokonale nerozumíme, doufáme, že to nakonec pochopíme a budeme schopni to do přirozeného světa zahrnout. Je to jako s rozplétáním duhy, ani potom nebude o nic méně úchvatná.**

Co se týká velkých vědců naší doby, kteří znějí jako věřící, obvykle se ukáže, prostudujete-li si pečlivěji jejich myšlenky,

* Dětská knížka *Příběhy doktora Dolittla* vyšla česky v nakladatelství Albatros v r. 2002 (pozn. red.).

** Dawkins naráží na svou knihu *Rozplétání duhy*, pozn. na str. 9 (pozn. rec.).

že vůbec věřící nejsou. To rozhodně platí o Einsteinovi a Hawkingovi. Současný královský astronom a prezident Královské společnosti, Martin Rees, mi řekl, že do kostela chodí jako „nevěřící anglikán... z loajality ke svému kmeni“. Není věřící, ale i on vyznává onen poetický naturalismus, který vesmír vyvolává v dalších vědcích, o nichž jsem mluvil. Během jedné nedávné konverzace přenášené televizí jsem vyzval svého přítele porodníka Roberta Winstona, který je uznávaným pilířem britského židovstva, aby přiznal, že stejnou povahu má i jeho judaismus, že v nic nadpřirozeného ve skutečnosti nevěří. Skoro to udělal, ale na poslední chvíli ucuknul (abych byl spravedlivý, on měl zpovídat mě, ne já jeho).³ Když jsem na něj naléhal, prý přišel na to, že díky judaismu vede ukázněnější a lepší život. To je možná pravda; samozřejmě to ale opět nijak nesouvisí s pravdivostní hodnotou jakýchkoli judaistických tvrzení o nadpřirozenu. Na světě je celá řada vzdělaných ateistů, kteří se hrdě označují za židy a dodržují židovské rituály, možná z loajality ke starobylé tradici či k zavražděným příbuzným, ale také to jistě souvisí s nejasnou a matoucí ochotou za „náboženství“ označovat onu panteistickou úctu, kterou mnozí z nás sdílíme s jejím nejvýznačnějším zastáncem, Albertem Einsteinem. Takoví lidé sice možná nevěří, ale slovy filozofa Daniela Dennetta „věří ve víru“.⁴

Jednou z nejcitovanějších Einsteinových poznámek je věta „Věda bez náboženství je chromá, náboženství bez vědy je slepé.“ Einstein ale také řekl:

To, co jste četl o mém náboženském přesvědčení, byla samozřejmě lež a tato lež se soustavně opakuje. V žádného osobního Boha nevěřím a nikdy jsem to nepopíral, naopak jsem to vyjádřil zcela jasně. Je-li ve mně něco, co lze nazvat náboženským, pak je to můj bezmezný obdiv k uspořádání světa, jež nám věda dokázala vyjevit.

Nevypadá to, že si Einstein protirečil? Že při výběru těch správných citátů můžeme podpořit obě strany argumentu? Ne. Pro Einsteina „náboženství“ znamenalo něco úplně jiného než to, co znamená obvykle. Než se pustím do podrobnějšího popisu

rozdílů mezi nadpřirozeným náboženstvím na jedné a einsteinovským náboženstvím na druhé straně, mějte na paměti, že klamnými nazývám pouze *nadpřirozené* bohy.

Zde je pro nastínění einsteinovského náboženství několik dalších citátů z Einsteina.

Jsem hluboce věřící nevěřící. To je poněkud nový druh náboženství.

Nikdy jsem přírodě nepřisuzoval žádný účel nebo cíl, nic, co by se dalo chápat jako antropomorfické. Já v přírodě vidím jakési velkolepé uspořádání, které jsme zatím pochopili jen velmi nedokonale a které musí každou myslící bytost naplňovat pokorou.

Představa nějakého osobního Boha je mi nanejvýš cizí a připadá mi dokonce naivní.

Od doby jeho smrti si na Einsteina pochopitelně dělá nárok stále víc apologetů. Někteří z jeho věřících současníků na něj ale měli úplně jiný názor. Einstein v roce 1940 ve svém slavném článku obhajuje svůj vlastní výrok „V žádného osobního Boha nevěřím.“ Podobná prohlášení vyvolala záplavu dopisů od zbožných věřících, z nichž mnozí naráželi na Einsteinovy židovské kořeny. Následující výňatky jsou z knihy Maxe Jammera *Einstein a náboženství (Einstein and Religion)* (která je současně i mým hlavním zdrojem Einsteinových citací na náboženská témata). Římskokatolický biskup z Kansas City řekl: „Zaplavuje mě smutek, když vidím, jak muž pocházející z rasy Starého zákona a jeho učení popírají velkolepou tradici této rasy.“ Se svou troškou do mlýna přispěli i další katoličtí duchovní: „Není žádný jiný Bůh než osobní Bůh... Einstein neví, o čem mluví. Úplně se mýlí. Někteří lidé se domnívají, že když v nějakém oboru dosáhli vysoké vzdělanosti, mají právo se vyjadřovat i ke všem dalším oborům.“ Představa, že náboženství je řádný *obor*, v němž se může někdo považovat za *odborníka*, by se ale rozhodně neměla chápat jako nezpochybnitelná. Tento duchovní by se podle všeho nesklonil před odborným posudkem nějakého význačného „vílologa“ o přesném tvaru

a barvě vílích křídel. On i biskup měli za to, že Einstein, teologický laik, povahu Boha jednoduše nepochopil. Ale právě naopak, Einstein velmi dobře věděl, co popírá.

Jeden americký římskokatolický právník, který zastupoval jedno ekumenické sdružení, Einsteinovi napsal:

Nesmírně nás mrzí Vaše prohlášení... v němž zesměšňujete představu osobního Boha. K přesvědčení lidí, že Hitler měl k vyhnání židů z Německa nějaký důvod, nepřispělo v uplynulých deseti letech nic tak jako Vaše prohlášení. Připouštím sice Vaše právo na svobodu projevu, přesto mi nezbyvá než tvrdit, že vinou Vašich prohlášení jste se stal jedním z nejvýznamnějších zdrojů nesváru v Americe.

Jeden newyorský rabín zase řekl: „Einstein je nepochybně velký vědec, ale jeho náboženské názory se diametrálně liší od judaismu.“

„Ale“? „Ale“? Proč ne „a“?

Prezident jedné historické společnosti z New Jersey napsal dopis, v němž velmi průkazně odhaluje slabinu nábožensky založené mysli, že stojí za to si ho přečíst dvakrát:

Respektujeme Vaše vědomosti, dr. Einsteine; ale zdá se, že jednu věc jste se nenaučil: že Bůh je duch, a tedy ho nelze objevit teleskopem ani mikroskopem, stejně jako nejde analyzováním mozku objevit lidskou myšlenku či emoci. Jak všichni vědí, náboženství je založeno na víře, nikoli na znalostech. A snad každého myslícího člověka tu a tam přepadají náboženské pochybnosti. I má vlastní víra mnohokrát zakolísala. Ale nikdy jsem o svém duchovním poblouznění nikomu nevyprávěl, a to ze dvou důvodů: za prvé ze strachu, že kdybych něco takového naznačil, mohl bych zneklidnit a narušit život a naděje mých bližních; za druhé proto, že souhlasím s tím, kdo napsal „V každém, kdo maří víru jiného, je velký kus hanebnosti.“... Doufám, dr. Einsteine, že Vás jen nesprávně citovali a že velkému množství Američanů, kteří Vám s radostí vzdají poctu, budete moci říct něco povzbudivějšího.

Kolik toho takový dopis dokáže odhalit! Z každé věty přímo číší intelektuální a morální zbabělost.

Méně servilní, ale o to otřesnější byl dopis od zakladatele Calvary Tabernacle Association v Oklahomě:

Profesore Einsteine, věřím, že Vám každý křesťan v Americe odpoví: „Naší víry v Boha a jeho syna Ježíše Krista se nevzdáme, zato Vás vyžíváme, nevěříte-li v Boha lidu tohoto národa, abyste se vrátil tam, odkud jste přišel.“ Já sám jsem pro Izrael udělal vše, co bylo v mých silách, a pak si přijdete Vy a svým rouhačským prohlášením ublížíte věci svého národa, zatímco křesťané, kteří Izrael milují, se v naší zemi usilovně snaží antisemitismus vymýtit. Profesore Einsteine, každý křesťan v Americe Vám okamžitě odpoví: „Vezměte si tu svou bláznivou, bludnou teorii evoluce a vraťte se do Německa, nebo nám přestaňte napadat víru národa, který Vás uvítal poté, co jste byl donucen uprchnout z vlastní rodné země.“

V jedné věci mají všichni tito teističtí kritici pravdu, a sice že Einstein nebyl jedním z nich. Nad domněnkami, že on sám byl teista, se opakovaně rozhořčoval. Byl to tedy deista jako Voltaire a Diderot? Nebo snad panteista jako Spinoza, jehož filozofii obdivoval: „Věřím ve Spinozova Boha, který se zjevuje prostřednictvím uspořádané harmonie toho, co existuje, nikoli v Boha, který se stará o osudy a činy lidských bytostí“?

Připomeňme si nyní trochu terminologie. Teista věří v nadpřirozenou inteligenci, která, kromě svého hlavního díla, tedy stvoření vesmíru, je zde neustále přítomna a dohlíží na následný osud svého původního výtvaru a ovlivňuje ho. V mnoha teistických náboženských směrech je božstvo bezprostředně propojeno s lidskými záležitostmi. Bůh dokáže vyslyšet modlitby; odpouští či trestá hříchy; zasahuje do světa prostřednictvím zázraků; dělá si starosti s dobrými a špatnými skutky a ví, kdy je činíme (nebo na ně dokonce jen *myslíme*). Také deista věří na nadpřirozenou inteligenci, ale činnost této inteligence se omezila na vytvoření zákonů, které pak samy ovládají vesmír. Deistický Bůh už poté nikdy nezasahuje a rozhodně neprojevuje žádný určitý zájem o lidské záležitosti. Panteisté v nadpřirozeného Boha nevěří vůbec, slovo Bůh však používají jako „nenadpřirozené“ synonymum přírody nebo vesmíru nebo zákonitostí, které jejich fungování řídí. Deisté se od teistů liší v tom, že jejich Bůh nereaguje na modlit-

by, nezajímá se o hříchy ani zpovědi, nechte naše myšlenky a nezasahuje nevypočitatelnými zázraky. Od panteistů se deisté liší v tom, že deistickým Bohem je jakási kosmická inteligence, zatímco pro panteisty je Bůh určitou metaforou či poetickým *synonymem* vesmírných zákonů. Panteismus je příkrášlený ateismus, deismus je zase rozředený teismus.

Rozhodně se můžeme domnívat, že slavné einsteinismy jako „Bůh je rafinovaný, ale není zlomyslný“ nebo „On v kostky nehraje“ nebo „Měl Bůh, když tvořil vesmír, na vybranou?“ jsou panteistické, ne deistické, a už vůbec nejsou teistické. „Bůh nehraje v kostky“ by se mělo interpretovat jako „Podstata věcí není nahodilá“. „Měl Bůh, když tvořil vesmír, na vybranou?“ znamená „Mohl vesmír začít jinak?“ Einstein slovo „Bůh“ používal v čistě metaforickém, poetickém smyslu. Stejně tak ho používá Stephen Hawking i většina fyziků, kterým do mluvy tu a tam nějaká ta náboženská metafora proklouzne. Paul Davies v *Boží mysli (The Mind of God)* balancuje kdesi mezi einsteinovským panteismem a jakousi nejasnou formou deismu - za což byl oceněn Templetonovou cenou (což je velmi tučná suma peněz, kterou každoročně uděluje Templetonova nadace, a to obvykle vědci, který je ochoten říct něco hezkého o náboženství).

Rád bych einsteinovské náboženství shrnul ještě jedním citátem samotného Einsteina: „Tušení, že za vším, co lze zažít, se ukrývá cosi, co naše mysl nedokáže pochopit a jehož krása a vznešenost se nás dotýká jen nepřímo, jako sotva znatelný odraz, je víra. V tomto smyslu jsem věřící.“ V tomto smyslu jsem věřící i já, až na to, že „nedokáže pochopit“ nemusí znamenat „nikdy nepochopí“. Já se ale raději za věřícího neoznačuji, protože to je zavádějící. A to až zhoubně zavádějící, jelikož pro velkou většinu lidí „víra“ implikuje „nadpřirozeno“. Dobře to vyjádřil Carl Sagan: „... pokud se ‚Bohem‘ myslí sada fyzikálních zákonů, které řídí vesmír, pak takový Bůh jednoznačně existuje. Takový Bůh je emocionálně neuspokojivý... modlit se ke gravitačnímu zákonu nemá moc smysl.“

Je docela vtipné, že Sagana s jeho posledním tvrzením předběhl reverend dr. Fulton J. Sheen, profesor z Americké katolické univerzity, když prudce zaútočil na Einsteina a jeho odmítnutí osobního Boha z roku 1940. Sheen se sarkasticky zeptal, jestli by byl někdo ochoten položit vlastní život za Mléčnou dráhu. Podle všeho to mělo být myšleno jako útok na Einsteina, nikoli na jeho podporu, jelikož dodal: „To jeho kosmické náboženství má jen jedinou chybičku: jedno písmenko navíc - písmenko ‚s‘.“ Na Einsteinově víře ale nic komického není. I tak bych byl nejraději, kdyby fyzikové slovo „Bůh“ v tomto zvláštním, metaforickém smyslu nepoužívali. Tento obrazný neboli panteistický Bůh fyziků je na hony vzdálený zasahujícím, zázraky konajícím, myšlenky čtoucím, hříchy trestajícím, modlitby vyslychajícím Bohu z Bible, Bohu kněží, mulláhů a rabinů a obyčejné mluvy. Pokud někdo tyto dva Bohy záměrně zaměňuje, dopouští se podle mého intelektuální velezrady.

Nezasloužená úcta

Název mojí knihy, *Boží blud*, se nevztahuje k Bohu Einsteina a dalších osvícených vědců z předchozí části. Proto se musím einsteinovského náboženství zbavit hned na samém začátku: potvrdilo se, že dokáže vyvolávat zmatek. Ve zbytku této knihy budu mluvit výhradně o *nadpřirozených* bozích. Nejznámějším z nich mezi čtenáři bude jistě Jehova, Bůh ze Starého zákona. Za okamžik se k němu vrátím. Než ale opustím tuto úvodní kapitolu, musím se vypořádat ještě s jednou věcí, která by nás jinak sužovala v celé knize. Tentokrát jde o otázku etikety. Je možné, že věřících čtenářů se to, co zde budu říkat, dotkne a že budou mít pocit, že na těchto stránkách jejich konkrétní víře neprojevují dostatek *úcty*. Byla by škoda, kdyby kvůli takovému pohoršení nečetli dál, proto bych rád celou záležitost vyřešil hned tady na začátku.

Téměř všichni v naší společnosti - včetně nevěřících - přijímají obecně rozšířený předpoklad, že víra je nesmírně citlivá na urážky a že by se měla chránit neobvykle tlustou hradbou úcty, kvalitativně odlišnou, než je úcta, kterou by si měli projevovat všichni lidé navzájem. Úžasně to ve své improvizované řeči, kterou přednesl v Cambridgi krátce před svou smrtí, vyjádřil Douglas Adams*⁵

Náboženství... spočívá na jistých myšlenkách, kterým se říká svaté nebo posvátné či jakkoli jinak. Neznamená to nic jiného, než že „Tady je představa nebo názor, o kterém se nesmí říkat nic škaredého; prostě nesmí. Ale proč ne? - Protože ne!“ Když někdo zvolí stranu, se kterou nesouhlasíte, můžete se s ní hádat, jak je vám libo; každý bude mít co říct, ale nikdo se nebude cítit ublíženě. Když si někdo myslí, že by se měly zvýšit nebo snížit daně, nic vám nebrání, abyste o tom debatovali. Zato když někdo řekne: „V sobotu nesmím ani otočit vypínačem,“ vy řeknete: „To *respektuji*.“

Čím to je, že můžeme klidně podporovat labouristy nebo konzervativce, republikány nebo demokraty, ten nebo onen model ekonomiky, Macintosh místo Windows - ale vyjádřit vlastní názor na vznik vesmíru, na to, kdo ho stvořil... to nejde, to je najednou svaté?... Všichni jsme si zvykli na to, že náboženské představy se nenapadají, ale je velmi zajímavé, kolik rozruchu způsobí Richard, když to udělá! Všichni kvůli tomu začnou vyvádět, protože takové věci se říkat nemají. Když se na to ale podíváte rozumně, není jediný důvod, proč by se o těchto představách nemohlo otevřeně diskutovat jako o čemkoli jiném, snad až na to, že jsme se mezi sebou jaksí dohodli, že by se to nemělo.

Uvedu jeden konkrétní a opravdu závažný příklad oné arogantní úcty naší společnosti k náboženství. Zdaleka nejsnazším způsobem, jak v době války získat status pacifisty, je náboženství. Můžete být geniální morální filozof s oceněnou dizertační prací na téma válečného zla, i přesto vám, prohlásíte-li se za pacifistu, odvodní komise pěkně zatopí. Ale stačí prohlásit, že jeden váš rodič či oba rodiče jsou

* Douglas Adams (1952-2001) - angl. spisovatel, rozhlasový dramatik a hudebník, který se proslavil knižní sérií *Stopařův průvodce po Galaxii* (pozn. red.).

kvakeři*, a jste z toho venku, bez ohledu na to, že o teorii pacifismu nebo vlastně i o kvakerství samotném nevíte vůbec nic.

Na opačném konci spektra leží nerozhodná nechuť nazývat náboženskými jmény válčící strany. Katolíkům a protestantům v Severním Irsku se eufemisticky říká „nacionalisté“ a „loajalisté“. Samotné slovo „náboženství“ bylo nahrazeno „komunitami“, jako např. v obratu „válečný konflikt mezi komunitami“. V Iráku se v důsledku angloamerické invaze v roce 2003 rozhořela sektářská občanská válka mezi sunnity a šiity. Očividně to je náboženský konflikt - i přesto *Independent* z 20. května 2006 píše na titulní straně o „etnické čistce“. „Etnický“ je v tomto kontextu jen další eufemismus. To, co se odehrává v Iráku, je čistka náboženská. Eufemismem pro náboženskou čistku, na které se podíleli pravoslavní Srbové, katoličtí Chorvati a muslimští Bosňané, je pravděpodobně i užití termínu „etnická čistka“ pro bývalou Jugoslávii.⁶

Na upřednostňování náboženství ve veřejných debatách o etice v médiích a vládě jsem upozorňoval již několikrát.⁷ Kdykoli se rozhoří nějaký spor o sexuální či reprodukční morálce, můžete se vsadit, že ve vlivných komisích či v panelových diskusích v rozhlase či televizi budou markantně zastoupeni vůdcové z několika různých náboženských skupin. Neříkám tím, že bychom se měli všemi silami snažit názory těchto lidí cenzurovat. Proč by jim ale měla naše společnost razit cestu, jako by měli stejnou kvalifikaci jako např. morální filozof, rodinný právník nebo lékař?

Zde je další podivný příklad, jakých výsad se náboženství dostává. Nejvyšší soud Spojených států 21. února 2006 rozhodl,

* Kvakeři (angl. *quakers*, tj. třasláci - jméno je odvozeno od údajného třaslavého tranzu při náboženských obřadech) jsou příslušníci angl. protestantského hnutí založeného kolem r. 1650 Georgem Foxem. Po r. 1660 v době perzekuce v Anglii se přesunuli do Sev. Ameriky. Neuznávají autoritu státu, odmítají přísahu a vojenskou službu, vystupují také proti rasismu, sociálnímu útisku a jsou aktivní v mírovém hnutí (pozn. red.).

a to v souladu s Ústavou, že jedna církev v Novém Mexiku bude vyňata ze zákona zakazujícího užívání halucinogenních drog, který musejí všichni ostatní dodržovat.⁸ Členové sekty Centro Espirita Beneficiente Uniao do Vegetal věří, že Bohu mohou porozumět pouze prostřednictvím pití nápoje z liány ayahuasca, který obsahuje zakázanou halucinogenní drogu dimethyltryptamin. Všimněte si, že stačí, že *uvěří*, že jim droga posiluje schopnost porozumět. Žádné důkazy předkládat nemusí. Naproti tomu existuje celá řada důkazů, že marihuana zmírňuje nevolnost a bolesti u pacientů trpících rakovinou, kteří se podrobují chemoterapii. I přesto, opět v souladu s Ústavou, došel Nejvyšší soud v roce 2005 k závěru, že pacienti, kteří užívají marihuanu k léčebným účelům, se dopouštějí federálního trestného činu (a to i v menšině států, kde je toto odborné použití legalizováno). Náboženství, ostatně jako vždy, opět triumfuje. Představte si členy nějaké společnosti pro posuzování výtvarného umění, jak se u soudu hájí tím, že „věří“, že halucinogenní drogy potřebují k posílení schopnosti pochopit impresionistické nebo surrealistické obrazy. Když ale něco podobného tvrdí církev, podpoří to nejvyšší soud v zemi. Taková jest moc náboženství jako talismanu.

Před osmnácti lety jsem se stal jedním ze šestatřiceti spisovatelů a umělců, které časopis *New Statesman* požádal, aby vyjádřili podporu uznávanému spisovateli Salmanu Rushdiemu,⁹ který byl tehdy za napsání svého románu odsouzen na smrt. Projev „soucitu“ s „ubližeností“ a „urážkou“ muslimů nejen od křesťanských, ale dokonce i některých světských představitelů mě tak rozzuřil, že jsem přišel s následující paralelou:

Kdyby obhájci apartheidu trochu přemýšleli, mohli tvrdit - a pokud já vím, tak pravdivě -, že kdyby povolili smíšená manželství, bylo by to proti jejich náboženství. Značná část opozice by se zdvořile po špičkách stáhla. A nemá smysl tvrdit, že tato paralela je nespravedlivá, protože apartheid nemá žádné racionální opodstatnění. I v náboženské víře, její síle a slávě, jde výhradně o to, že nezávisí na žádném racionálním opodstatnění. Od nás ostatních se očekává, že naše

předsudky dokážeme obhájit. Ale požádejte nějakého věřícího, aby obhájil svou víru, a okamžitě se dopustíte zásahu do „svobody vyznání“.

A to jsem netušil, že cosi velmi podobného se odehraje i v jednadvacátém století. *Los Angeles Times* (10. dubna 2006) uvedly, že množství křesťanských skupin po celých Spojených státech žaluje své univerzity za to, že uplatňují antidiskriminační pravidla, včetně zákazu sexuálního obtěžování a pronásledování homosexuálů. Jako typický příklad může posloužit James Nixon, dvanáctiletý chlapec z Ohia, kterému soud v roce 2004 povolil nosit do školy tričko s nápisem „Homosexualita je hřích, islám je lež, potrat je vražda. Některá témata jsou prostě černobílá!“¹⁰ Škola mu toto tričko zakázala - a chlapcovi rodiče ji za to zažalovali. Jejich případ by byl ještě přijatelný, kdyby jej založili na svobodě slova, kterou zaručuje První dodatek Ústavy Spojených států. To ale oni neudělali. Místo toho se právníci Nixonových odvolali na ústavní právo na svobodu *vyznání*. Jejich vítěznou soudní při podpořila organizace Alliance Defense Fund of Arizona, jejímž úkolem je „prosazovat právní boj za svobodu vyznání“.

Reverend Rick Scarborough, který podpořil vlnu podobných křesťanských soudních procesů, jejichž účelem bylo z náboženství udělat zákonné ospravedlnění diskriminace homosexuálů a dalších skupin, ji nazval bojem za občanská práva jednadvacátého století: „Křesťané se musejí postavit za své právo být křesťanem.“¹¹ A opět, kdyby takoví lidé svou obhajobu založili na svobodě slova, možná by se s nimi dalo, byť neochotně, sympatizovat. Ale o tom to vůbec není. Vypadá to, že „právo být křesťanem“ v tomto případě znamená „právo strkat nos do soukromí ostatních lidí“. Právní případ ve prospěch diskriminace homosexuálů se zde roubuje na žalobu proti údajné diskriminaci náboženské! A zdá se, že zákon to respektuje. Neprojde vám, řeknete-li: Jestli po mně budete chtít, abych přestal urážet homosexuály, porušujete tím moji svobodu předsudků.“ Ale řeknete-li: „Porušujete tím moji svobo-

du vyznání," jste z toho venku. Jaký je v tom tedy rozdíl? Znovu tentýž: náboženství přetrumfne všechno ostatní.

Tuto kapitolu bych rád zakončil jednou konkrétní případovou studií, která výmluvně demonstruje, jak přehnanou úctu společnost k náboženství má v porovnání s obyčejnou úctou lidskou. Tento případ se rozhořel v únoru roku 2006 - byla to absurdní epizoda, která postupně nabývala mnoha podob, od komedie po tragédii. Dánské noviny *Jyllands-Posten* předešlého září otiskly dvanáct karikatur s prorokem Mohamedem. V průběhu dalších tří měsíců jedna skupinka muslimů žijících v Dánsku, vedená dvěma imámy, kterým tato země udělila azyl,¹² pečlivě a systematicky šířila islámským světem pobouření. Na konci roku 2005 se tito zlovolní exulanti vydali z Dánska do Egypta s materiály, jejichž kopie odtud rozšířili do celého islámského světa včetně, což je důležité, Indonésie. Součástí těchto materiálů byly i lži o tom, jak se v Dánsku údajně špatně zachází s muslimy, a tendenční výmysl, že *Jyllands-Posten* jsou vládou řízené noviny. Dokumenty obsahovaly i oněch dvanáct kreseb, které však imámové doplnili o další tři obrázky záhadného, ale rozhodně nikoli dánského původu. Na rozdíl od původní dvanáctky byly tyto tři doplňky skutečně urážlivé - nebo by alespoň byly, kdyby, jak horliví propagandisté tvrdili, skutečně zobrazovaly Mohameda. Hodně škody nadělala zejména okopírovaná fotografie vousatého muže, který měl na obličeji gumičkou připevněný falešný prasečí ry-pák. Později vyšlo najevo, že to byla fotografie jakéhosi Francouze, který se účastnil soutěže v kvičení na jedné venkovské pouti ve Francii.¹³ Fotografie neměla vůbec nic společného ani s prorokem Mohamedem, ani s islámem a ani s Dánskem. Ale muslimští aktivisté na své cestě do Káhiry, která vyvolala spoušť, dosáhli pomocí těchto tří dodatečných obrázků celkem předvídatelného výsledku.

Tyto pečlivě kultivované pocity „ubliženosti“ a „urážky“ dosáhly po pěti měsících od původního vydání karikatur svého výbušného vrcholu. Při demonstracích v Pákistánu a Indoné-

sii se pářily dánské vlajky (kde je sehnali?) a po dánské vládě se hystericky požadovalo, aby se omluvila. (Omluvila za co? Ona ty kresby nenakreslila ani nevydala. Dánové jen žijí v zemi, v níž se vyznává svoboda tisku, což mnoho lidí v řadě islámských zemí jen těžko chápe.) Jako gesto solidarity s *Jyllands-Posten* kresby otiskly i další noviny v Norsku, Německu, Francii, a dokonce i ve Spojených státech (nikoli však v Británii), čímž ještě přilily olej do ohně. Demolovaly se ambasády a konzuláty, bojkotovalo se dánské zboží a nejen Dánové, ale i obyvatelé Západu museli čelit fyzickým hrozbám; v Pákistánu byly vypalovány křesťanské kostely, které neměly s Dánskem ani s Evropou nic společného. Při útoku na italský konzulát v libyjském Bengházi bylo zabito devět lidí. Jak napsala Germaine Greerová, to, co tihle lidé skutečně milují a co jim jde nejlépe, je pandemonium.¹⁴

Jeden pákistánský imám vypsál za hlavu „dánského karikaturisty“ - očividně netuše, že těch karikaturistů bylo dvanáct, a téměř jistě nevěda, že ony tři nejurážlivější obrázky se v Dánsku nikdy ani neobjevily - odměnu jeden milion dolarů (a mimochodem, odkud se ten milion dolarů měl vzít?). V Nigérii muslimové, kteří proti dánským karikaturám protestovali, vypálili několik křesťanských kostelů a mačetami na ulicích napadali a zabíjeli (černé nigerijské) křesťany. Jednoho křesťana nacpali do pneumatiky, polili benzínem a zapálili. V Británii byli vyfotografováni demonstranti s transparenty jako „Zavražděte ty, co urážejí islám“, „Podřezeme každého, kdo se vysmívá islámu“, „Evropa zaplatí: ničení přichází“ a „Setněte ty, kdo urážejí islám“. Ještěže naši političtí vůdci připomněli, že islám je náboženství míru a milosrdenství.

Po tom všem dělal novinář Andrew Mueller rozhovor s předním „umírněným“ muslimem Británie, sirem Ikbalem Sakráním.¹⁵ Za umírněného se Sakrání považuje možná podle dnešních islámských měřítek, ale podle Andrewa Muellera si stále stojí za svou poznámkou z doby, kdy byl Salman Rushdie za svůj román odsouzen k smrti: „Smrt je pro něj možná až pří-

liš snadná" - což ho staví do potupného protikladu s jeho od-
vážným předchůdcem v pozici nejvlivnějšího muslima Britá-
nie, jímž byl nedávno zesnulý dr. Zaki Badávi, který Salmanu
Rushdiemu nabídl azyl ve svém vlastním domě. Sakráni Muel-
lerovi řekl, jak ho dánské karikatury znepokojují. Znepokoji-
ly také Muellera, i když z jiného důvodu: „Znepokojuje mě,
že ona absurdní, nepřiměřená reakce na několik nevtipných
náčrtků je možná důkazem, že... islám a Západ jsou ve své pod-
statě neslučitelné." Sakráni na druhou stranu vychvaloval brit-
ské noviny za to, že karikatury neotiskly, načež Mueller nahlas
vyslovil tušení většiny národa, a sice že „britským novinám
nešlo ani tak o ohleduplnost vůči nespokojenosti muslimů,
jako spíše o zdraví vlastních oken".

Sakráni vysvětloval, že „osoba Proroka, ať odpočívá v poko-
ji, je v muslimském světě hluboce uctívána, s láskou, jež nejde
popsat slovy. Tato láska přesahuje vaše rodiče, vaše milované
i vaše děti. To je součástí víry. A islám učí, že Prorok se nesmí
zobrazovat." Z toho vyplývá, jak poznamenal Mueller,

že hodnoty islámu stojí nad hodnotami kohokoli jiného - z čehož vy-
cházejí všichni vyznavači islámu, stejně jako kterýkoli vyznavač kte-
réhokoli jiného náboženství věří, že jen jeho vlastní hodnoty jsou ty
pravé. Jestli se někdo rozhodne, že nějakého kazatele ze 7. století bu-
de milovat víc než vlastní rodinu, budiž, ale nikdo jiný není povinen
to brát vážně...

Až na to, že pokud to neberete vážně a neprojevíte tomu
náležitou úctu, čekají na vás výhružky fyzickým násilím, a to
v takovém rozsahu, jaký se u žádného jiného náboženství neob-
jevil od středověku. Jak Mueller také poznamenává, člověk se
nedokáže nedívat, k čemu tolik násilí, protože „jestliže někteří
z těch vašich klaunů mají vůbec v něčem pravdu, pak ti kari-
katuristé půjdou do pekla tak jako tak - nestačí to snad? Mezi-
tím, jestli se chcete nechat rozčítit urážkami muslimů, si pře-
čtete zprávy Amnesty International o Sýrii a Saudské Arábii."

Mnozí lidé si všimli rozporu mezi hysterickou „ublížeností"
muslimů a ochotou, s jakou arabská média publikují stereo-

typní karikatury s protizidovskou tematikou. Na jedné pákistánské demonstraci proti karikaturám byla vyfotografována žena v černé burce s transparentem „Bůh žehnej Hitlerovi“.

V reakci na tuto horečnou vřavu slušné liberální noviny násilností odsoudily a naoko obhajovaly svobodu projevu. Současně ale vyjádřily „úctu“ a „sympatie“ s hlubokou „křivdou“ a „urážkou“, kterou muslimové „utrpěli“. Mějte na paměti, že tato „křivda“ a „utrpení“ neobnášela žádné skutečné násilí nebo bolest: nešlo o nic víc než o pouhých pár linek tiskařské barvy v novinách, o kterých by se, nebýt úmyslné kampaně s cílem vyvolat nepokoje, nikdo mimo Dánsko nedozvěděl.

Já sám s urážením kohokoli či s ubližováním komukoli jen tak pro zábavu nesouhlasím. Nicméně mě zaráží, jak naše jinak světské společnosti náboženství nepřiměřeně privilegují. Každý politik si na neuctivé karikatury s vlastním obličejem musí zvyknout, nikdo na jejich obranu nevyjde do ulic. Čím je tedy náboženství tak mimořádné, že mu poskytujeme tak výjimečnou úctu? Jak řekl H. L. Mencken: „Musíme respektovat náboženství ostatních, ale jen v tom smyslu a do té míry, do jaké respektujeme jejich teorii, že mají krásnou manželku a chytré děti.“*

A právě ve světle bezpříkladné presumpce úcty k náboženství** musím dopředu učinit jedno prohlášení. Nebudu se

* Henry Louis Mencken (1880-1956) byl americký žurnalista a satirik, proslulý kritik americké společnosti a kultury (pozn. rec.).

** Pozoruhodný příklad takové „úcty“ se objevil v *New York Times* v době, kdy bylo toto brožované vydání v korektuře. V lednu roku 2007 požádala jedna německá muslimka o zrychlený rozvod, protože její manžel ji od samého počátku manželství opakovaně a surově bil. Soudkyně Christa Datz-Winterová, třebaže fakta nepopřela, její žádost s odvoláním na korán zamítla. „Soudkyně Christa Datz-Winterová ve svém pozoruhodném usnesení, jež podtrhuje napětí mezi muslimskými zvyky a evropským právem, uvedla, že onen zmíněný pár pochází z marockého kulturního prostředí, ve kterém prý manželé manželky bijí běžně. Korán, napsala, takové tělesné týrání dovoluje.“ (*New York Times*, 23. března 2007) Tento ohromující příběh vyšel najevo v březnu 2007, kdy ho zveřejnil právník té nešťastné ženy. Frankfurtský soud, budíž mu to ke cti, soudkyni Datz-Winterovou z případu okamžitě stáhl. I tak článek v *New York*

schválně snažit nikoho urážet, ale s náboženstvím nebudu zacházet v rukavičkách, stejně jako bych v rukavičkách nezačázel s čímkoli jiným.

Times končí citací domněnky, že tato epizoda nesmírně uškodí dalším muslimským ženám, které jsou oběťmi domácího násilí: „Mnohé z nich se už teď bojí svého manžela zažalovat. Došlo zde i k řadě tzv. zabití ve jménu cti, kdy turečtí muslimové zavraždili své ženy.“ Soudkyně Datz-Winterová prý jednala s ohledem na „kulturní citlivost“, ale její jednání by se dalo nazvat i jinak: blahosklonná urážka. „Samozřejmě že my Evropané bychom se takto nechovali ani ve snu, ale bití žen je součástí ‚jejich‘ kultury, kterou jim schvaluje ‚jejich náboženství‘, a my bychom ji tedy měli ‚respektovat‘.“

HYPOTÉZA BOŽÍ EXISTENCE

Náboženství jednoho věku se stává literárním obveselením dalšího.

Ralph Waldo Emerson

Bůh ze Starého zákona je patrně ta nejprotivnější postava v celé beletrii: žárlí, a ještě je na to pyšný; je to malicherný, nespřavedlivý, nemilosrdný tvor posedlý ovládním ostatních; pomstychtivý, krvežíznivý našeptávač etnických čistek; je to rozmarný, nenávidný tyran se zálibou v misogynii, homofobii, rasismu, infanticidě, genocidě, filicidě*, šíření chorob, megalomanství a sadomasochismu. Ti z nás, kteří se o něm učí od dětství, mohou mít ke všem těmto hrůzám sniženou citlivost. Naivní člověk, obdařený nevinným pohledem, je ale mnohem vnímavější. Synu Winstona Churchilla Randolphovi se jakýmsi záhadným způsobem podařilo nepoznat Písmo, dokud se s ním Evelyn Waugh a ještě jeden kolega důstojník, když byli za války převeleni na stejné stanoviště, v marné snaze Churchilla alespoň na chvíli umlčet, nevsadili, že nedokáže přečíst celou Bibli za čtrnáct dnů: „Bohužel to kýžený výsledek nepřineslo. Nikdy nečetl ani kousek, a teď je z toho nechutně nadšený; neustále nám z ní něco nahlas čte: ‚Vsadím se, že jste netušili, že tohle bylo v Bibli...‘ nebo se jen plácne do stehna a zasměje se: ‚Páni, ten Bůh je ale hajzl!‘“¹⁶ Podobný názor měl i o něco sečtější Thomas Jefferson, podle kterého měl Mojžíšův Bůh „příšernou povahu - byl krutý, mstivý, vrtošivý a nespřavedlivý“.

Napadat tak snadný cíl není fér. Hypotéza Boží existence by neměla stát a padat se svou nejméně pěknou konkretizací, s Jehovou, ani s jeho fádni protikladnou křesťanskou tváří, krotkým a pokorným beránkem Božím, Ježíšem Kristem. (Ale

* zabijení vlastních dětí (pozn. rec.)

abychom nebyli nespravedliví, za tuto změkčilou *personu* mohou spíše jeho viktoriánští následovníci než sám Ježíš.) Nechci tu napadat konkrétní vlastnosti ani Jehovy, ani Ježíše, ani Alláha, ani žádného jiného konkrétního boha, jako jsou Baal, Zeus nebo Odin. Místo toho definuji hypotézu o Boží existenci o něco obhajitelněji: *existuje jakýsi nadčlověk, nadpřirozená inteligence, která úmyslně vyprojektovala a stvořila vesmír a všechno v něm, včetně nás.* Tato kniha bude hájit alternativní názor: *jakákoli tvůrčí inteligence, dostatečně složitá na to, aby mohla cokoli projektovat, může vzniknout pouze jako konečný produkt dostatečně dlouhého procesu postupné evoluce.* Tvůrčí inteligence, které podléhají evoluci, se ve vesmíru nevyhnutelně mohou objevit až později, a tudíž nemohou nést zodpovědnost za jeho „design“. Bůh je tedy v takto definovaném smyslu bludem; a jak ukážou pozdější kapitoly, bludem nesmírně zhoubným.

Není překvapením, že hypotéza Boží existence, jelikož vychází z místních tradic založených spíše na soukromých zjeveních než na důkazech, existuje v mnoha variacích. Historici náboženství mapují její vývoj od primitivního kmenového animismu přes polyteismus, např. řecký, římský či severanský, po monoteismus, jako je judaismus a jeho deriváty, křesťanství a islám.

Polyteismus

Není jasné, proč by se mělo předpokládat, že přechod od polyteismu k monoteismu je nějakým evidentně pokrokovým vylepšením. Obecně se to ale předpokládá - z čehož Ibn Warraq (autor knihy *Proč nejsem muslim - Why I Am Not a Muslim*)*

* Vyšlo česky v nakladatelství Votobia, Olomouc 2005. Ukázky z českého překladu lze nalézt na <http://info.pravdaoislamu.cz/index.php/2006/03/22/ibn-warraq-proc-nejsem-muslim/> (pozn. překl.).

duchaplňe vyvozujee, že monoteismu, až na něj přijde řada, se ubere ještě jeden bůh, a stane se z něj ateismus. *Katolická encyklopedie (Catholic Encyclopedia)* se polyteismu i ateismu zbavuje jedním šmahem: „Formální dogmatický ateismus vrací sám sebe a nikdy si *de facto* nezískal odůvodněný souhlas jakéhokoli významného počtu lidí. Ani polyteismus, jakkoli snadno dokáže zaujmout lidovou představivost, nemůže nikdy uspokojit mysl filozofovu.“¹⁷

Až donedávna byl monoteistický šovinismus jak v Anglii, tak ve Skotsku zakotven v zákoně o charitě, který při osvobození od daně diskriminoval polyteistická náboženství, zatímco charitám, jejichž cílem bylo šíření monoteistického náboženství, klestil cestu, jelikož je ušetřil přísných kontrol, kterým zcela náležitě podléhají světšké charitativní organizace. Říkal jsem si, že bych mohl přesvědčit nějakého členu uznávané hinduistické komunity Británie, aby se ozval a tuto snobskou diskriminaci polyteismu napadl v občanskoprávním řízení.

Mnohem lepší by samozřejmě bylo, kdyby se status dobročinné organizace na základě propagace náboženství přestal udělovat úplně. Pro společnost, hlavně pro tu americkou, kde k církvím a už tak zazobaným televizním kazatelům proudí doslova nemravné sumy nezdaněných peněz, by to byl obrovský přínos. Oral Roberts, jeden takový kazatel, navíc s velmi příhodným jménem,* svým divákům řekl, že jestli mu nepošlou 8 milionů dolarů, Bůh ho zabije. Je to takřka k nevíře, ale zabralo to. A to všechno osvobozené od daní! Sám Roberts se dál těší dobrému zdraví, stejně dobře se daří i jeho „Univerzité Orala Robertse“ v Ibise v Oklahomě. Její budovy, jejichž cena je odhadována na 250 milionů dolarů, vlastními slovy posvětil sám Bůh: „Veďte studenty, ať vyslyší můj hlas, ať jdou tam, kde světlo mé skomírá, kde hlas můj slábne a kde neznají mou léčivou moc, třeba na samý kraj světa. Jejich dílo předčí vaše, až pak budu spokojen.“

* *Oral* anglicky znamená „slovní“, „ústní“ (pozn. rec.).

Když se tak nad tím zamýšlím, můj imaginární hinduistický advokát by se stejně tak mohl rozhodnout, že bude jednat v duchu hesla „Když je nemůžeš porazit, spoj se s nimi“. Jeho polyteismus vlastně není skutečný polyteismus, ale převlečený monoteismus. Existuje jen jeden Bůh - Brahma stvořitel, Višnu udržovatel a Šiva ničitel, bohyně Sarasvatí, Lakšmí a Párvatí (manželky Brahmy, Višnu a Šivy), sloní bůh Ganéša a stovky dalších, kteří jsou jen odlišnými vtěleními či inkarnacemi jediného Boha.

Křesťané by se měli z takové sofistiky poučit. Celé moře středověkého inkoustu, o krvi ani nemluvě, se vyplývalo kvůli „záhadě“ svaté Trojice a během snah potlačit odchylky, jako byla ariánská hereze. Areios z Alexandrie ve 4. století n.l. popřel, že by Ježíš byl též podstaty jako Bůh. A to má proboha znamenat co, asi se ptáte? Podstaty? Jaké „podstaty“? Co přesně taková „podstata“ znamená? „Prakticky nic,“ tak zní patrně jediná rozumná odpověď. I přesto tato kontroverze křesťany na jedno století rozdělila a císař Konstantin nařídil, aby byly všechny výtisky Areiovy knihy spáleny. Spory v křesťanském světě kvůli malichernostem - tak to s teologií bylo vždycky.

Máme jednoho Boha ve třech částech, nebo tři Bohy v jednom? To nám prostřednictvím mistrovského kusu teologické logické úvahy objasňuje *Katolická encyklopedie*:

Jednotu božství sdílejí tři osoby, Otec, Syn a Duch svatý, a tyto tři osoby se jedna od druhé jasně odlišují. Proto slovy Athanasiana Creeda: „Otec je Bůh, Syn je Bůh a Duch svatý je Bůh, i přesto nejsou tři Bozi, ale Bůh jediný.“

Jako by to nebylo dost jasné, *Encyklopedie* cituje ještě teologa ze 3. století, sv. Řehoře Divotvůrce:

V Trojici tedy není nic stvořeno, nic nepodléhá jinému: nic také nebylo přidáno, jako by kdysi neexistovalo, ale pak se objevilo: proto tedy Otec nikdy nebyl bez Syna ani Syn bez Ducha: a tato Trojice buď navždy neměnná a nezměnitelná.

Ať už si Řehoř Divotvůrce vysloužil své jméno jakkoli, určité nešlo o žádné zázraky. V jeho slovech se odrážejí typicky tmářské rysy teologie, která se - na rozdíl od vědy či většiny dalších odvětví lidské učenosti - za osmnáct století nikam neposunula. Thomas Jefferson se jako obvykle nemýlil, když řekl, že „jedinou účinnou zbraní proti nesrozumitelným tvrzením je výsměch. Myšlenky musí být jasné, má-li se k nim přistupovat rozumně; ale představu svaté Trojice ještě nikdo jasně nevyjádřil. Jsou to pouhá zaříkávadla šarlatánů, jež si říkají Ježíšovi kněží.“

Další věc, kterou nemohu nechat bez komentáře, je arrogantní sebedůvěra, s níž náboženství do detailu popisuje podrobnosti, pro něž nemá a ani mít nemůže sebemenší důkazy. Možná to vězí v tom, že teologické názory žádnými důkazy podložit jednoduše nejde, a právě odtud pramení ono charakteristicky drakonické nepřátelství vůči všem vyznavačům byť jen nepatrně odlišných názorů, zejména, čirou náhodou, právě v oblasti trinitarismu.

Sám Jefferson se ve své kritice kalvinismu vysmíval doktríně, že „Bohové jsou tři“. Ale svým neustálým koketováním s polyteismem se k nezadržitelné inflaci blíží hlavně římskokatolická větev křesťanství. Ke svaté Trojici se připojuje Panna Marie „Královna“, neoficiální bohyně, která jako cíl v modlitbách zdatně šlape na paty samotnému Bohu. Tento panteon se dále rozrůstá o celý zástup svatých, ne-li téměř polobohů, na které se vyplatí obracet se s konkrétními specializovanými tématy. Fórum katolické obce (Catholic Community Forum) uvádí seznam 5120 svatých,¹⁸ včetně oblastí jejich odbornosti, jako jsou bolesti břicha, oběti zneužívání, anorexie, ozbrojení dealerů, kovář, zlomené kosti, pyrotechnici a potíže se žitím, abych jmenoval jen některé. A nesmíme zapomínat ani na čtyři kůry andělů, uspořádané do devíti řádů: serafini, cherubíni, trůnové, panstva, ctnosti, andělé moci a knížectva, archandělé (vládci všech andělských šiků) a obyčejní staří dobří andělé, kam patří i naši nejbližší přátelé, za všech

okolností bdělí andělé strážní. Na katolické mytologii mě ohromuje nejen její nevkusná kýčovitost, ale hlavně lehkomyšlná nenucenost, s jakou si tito lidé průběžně vymýšlejí detaily. Všechno to jsou jen nestydaté výmysly.

Papež Jan Pavel II. vytvořil víc svatých než všichni jeho předchůdci za uplynulých několik století dohromady a obzvláštní zálibu měl v Panně Marii. Jeho polyteistické touhy dramaticky vypluly najevo v roce 1981, kdy na něj byl v Římě spáchán atentát, a on své přežití připsal zásahu Matky boží z Fátimy: „Kulku vedla mateřská ruka.“ Člověk se nedokáže nezeptat, proč ji tedy nevedla tak, aby ho úplně minula. Jiní by si řekli, že část uznání si zaslouží i tým chirurgů, kteří ho šest hodin operovali; ale možná Matka boží vedla i jejich ruce. Jde ale hlavně o to, že kulku podle papeže nevedla prostě Matka boží, ale konkrétně Matka boží z *Fátimy*. Ostatní Marie, jako Matka boží Lurdská, Panna Maria Guadalupská, Panna Marie z Medžugorje, z Akity, z Filipova nebo z Garabandalu, asi v tu chvíli měly na práci něco jiného.

Jak se s takovými polyteistickými hlavolamy vypořádali Řekové, Římané a Vikingové? Byla Venuše jen jiným jménem pro Afroditu, nebo to byly dvě různé bohyně lásky? Byl Thor se svým kladivem vtělením Odina, nebo to byl samostatný bůh? Komu na tom záleží? Život je příliš krátký na to, abychom se trápili rozdíly mezi různými výplody fantazie. Poté, co jsem připomenul polyteismus, abych se pojistil před obviněním ze zanedbání, už o něm neřeknu ani slovo. Kvůli stručnosti budu o všech božstvech, polyteistických či monoteistických, jednoduše mluvit jako o „Bohovi“. Také jsem si vědom toho, že abrahámovský Bůh je (mírně řečeno) agresivní muž, čehož se v rámci zvyklostí budu držet i já. Sofistikovanější teologové tvrdí, že Bůh je bezpohlavní, zatímco některé teoložky feministky se pokoušejí napravit historickou křivdu, a tak o Bohu hovoří jako o ženě. Ale když se to vezme kolem a kolem, je vůbec nějaký rozdíl mezi neexistující ženou a neexistujícím mužem? Ale věřím, že v potrhle nereálném průniku teologie a fe-

minismu existence samotná skutečně není tak závažná jako pohlaví.

Uvědomuji si, že kritikové náboženství bývají napadáni za to, že opomíjejí bujnou rozmanitost tradic a světových názorů, které jsou s náboženstvím spojovány. Antropologicky erudovaná díla, od *Zlaté ratolesti (Golden Bough)** sira Jamese Frazera po *Výklad náboženství (Religion Explained)* Pascala Boyera či *Věříme v Bohy (In Gods We Trust)* Scotta Atrana, pozoruhodným způsobem dokumentují bizarní fenomenologii pověr a rituálů. Při četbě těchto knih nelze nezasnout nad tím, jak moc jsou lidé důvěřiví.

Taková moje kniha ale není. Já supernaturalismus ve všech jeho podobách ostře odsuzuji a neúčinnější bude, soustředím-li se na formu, kterou moji čtenáři asi znají nejdůvěrněji - na formu, která nejhroživěji proniká do všech našich společností. Většina mých čtenářů byla vychována v jednom ze tří „velkých“ monoteistických náboženství dneška (čtyřech, počítáte-li i mormonství), která se všechna odvíjejí od mytologického patriarchy Abraháma, a tak bude příhodné mít po zbytek této knihy tuto skupinu tradic na paměti.

Stejně tak je teď vhodné předejít nevyhnutelné námitce proti této knize, která by se jinak - stejně jistě, jako že ráno vyjde slunce - objevila v nejedné kritice: „V toho Boha, ve kterého nevěří Dawkins, nevěřím ani já. Já nevěřím na žádného starce s dlouhými bílými vousy sedícího na obloze.“ Tenhle nepodstatný stařík navíc slouží jen k odvrácení pozornosti a jeho vousy jsou stejně fádni jako dlouhé. Co se odvrácení pozornosti týká, jde hlavně o to odvrátit ji od skutečnosti, že to, v co autoři podobné námitky skutečně věří, není o nic méně hloupé než ona směšná představa starce na obloze. Já dobře vím, že nevěříte v žádného staříka sedícího na mráčku, proto s ním už neplýtvějte čas. Nehodlám napadnout žádnou konkrétní verzi boha nebo bohů. Já napadám boha, všechny bo-

* V češtině vyšlo v letech 1977, 1994 a 2007 (pozn. překl.).

hy, cokoli nadpřirozeného, kdykoli a kdekoli to bylo nebo bude vymyšleno.

Monoteismus

Ve středu naší kultury stojí velké, nejmenovatelné do, monoteismus. Z textu z barbarské doby bronzové, známého pod jménem Starý zákon, se rozvinula tři nelidská náboženství - judaismus, křesťanství a islám. Všechna vyzývají boha na nebesích. Jsou to, a to doslova, náboženství patriarchální - Bůh je všemohoucí otec -, odtud pramení ona dva tisíce let trvající nenávisť k ženám v zemích, jež jsou postiženy tímto bohem na nebesích a jeho mužskými zástupci na zemi.

Gore Vidal

Nejstarší z těchto tří abrahámovských náboženství a neoddiskutovatelný předchůdce zbylých dvou je judaismus: původně to byl kmenový kult jediného nelítostného Boha, morbidně posedlého sexuálními zákazy, pachem spáleného masa, převahou nad konkurenčními bohy a výhradní mocí nad svým vyvoleným pouštním kmenem. Křesťanství založil během římské okupace Palestiny Pavel z Tarsu jako jeho méně nelítostně monoteistickou a méně výlučnou verzi, která se od židů obrátila ke zbytku světa. Mohamed a jeho následovníci se o několik století později navrátili k původnímu nekompromisnímu monoteismu podle židovského vzoru, nikoli však k jeho výlučnosti, a islám založili na úplně nové svaté knize, Koránu, do něhož přimíchali mocnou ideologii vojenského dobývání ve jménu šíření víry. I křesťanství se šířilo mečem, jehož se jako první chopili Římané poté, co jej císař Konstantin pozdvihl z výstředního kultu na oficiální náboženství, po nich to byli křížáci a později conquistadoři a další evropští vetřelci a kolonisté v doprovodu misionářů. Pro většinu mých záměrů mi postačí, budu-li se všemi třemi abrahámovskými náboženstvími nakládat bez rozdílu. Pokud nebude řečeno jinak, na mysli budu mít většinou křesťanství, ale jen proto, že to je náhodou mně nejdůvěrněji známá verze. Pro můj účel na rozdí-

lech záleží méně než na podobnostech. A vůbec se nebudu zabývat dalšími náboženstvími, jakou jsou buddhismus nebo konfucianismus. Ty by se vlastně ani neměly brát jako náboženství, ale jako etické systémy nebo filozofie života.

Má-li prostá definice hypotézy Boží existence, s níž jsem začal, pojmut i abrahámovského Boha, je nutno ji zásadně doplnit. Tento Bůh nejen stvořil vesmír; je to navíc *osobní* Bůh, který v tomto vesmíru, možná i mimo něj (cokoli to znamená) přebývá a vyznačuje se samými nepříjemnými lidskými vlastnostmi, o nichž jsem se zmiňoval.

Deistický bůh Voltaira a Thomase Paina žádné příjemné ani nepříjemné osobní vlastnosti nemá. V porovnání s psychotickým delikventem ze Starého zákona je deistický Bůh osmnáctého století nesrovnatelně vznešenější bytost: je hoden svého kosmického stvoření, ušlechtilé se nezajímá o lidské záležitosti, stojí zcela stranou našich soukromých myšlenek a nadějí a o naše mrzké hříchy a kající mumlání se vůbec nestará. Deistický Bůh je fyzik, který uzavírá veškerou fyziku, alfa a omega matematiků, apoteóza konstruktérů; je to nejvyšší konstruktér, který vytvořil zákony a konstanty vesmíru, s dokonalou přesností je jemně vyladil, dovedl je k výbuchu, jemuž dnes říkáme žhavý velký třesk*, stáhl se a od té doby o něm nikdo neslyšel.

V obdobích silnější víry se deistům spílalo za to, že jsou k nerozeznání od ateistů. Susan Jacobyová uvádí ve své knize *Volnomyšlenkáři: dějiny amerického sekularismu (Freethinkers: A History of American Secularism)* výběr z přídomek, jimiž byl častován chudák Tom Paine:** Jidáš, had, svině, ší-

* Teorii velkého třesku (někdy nazývanou žhavý velký třesk) pod tímto jménem skepticky uvedl anglický fyzik Fred Hoyle v rozhlasovém vysílání BBC v roce 1949. Původně posměšný název pro konkurenční teorii amerického fyzika George Gamowa, rodáka z ukrajinské Oděsy, se ujal jako oficiální. Dnes je teorie velkého třesku všeobecně přijímána (pozn. rec.).

** Thomas Paine (1737-1809) - spisovatel, myslitel, politik, pamfletista a revolucionář anglického původu, působící převážně v USA (pozn. překl.).

lený pes, veš, arcihovado, neřád, lhář a samozřejmě bezvěrec." Na sklonku života se od Paina jeho bývalí přátelé z politiky (až na čestnou výjimkou, Thomase Jeffersona) odvrátili, stydíce se za jeho protikřesťanské názory. Dnes se situace posunula tak, že deisté jsou často spolu s teisty stavěni proti ateistům. Ostatně i oni věří ve svrchovanou inteligenci, která stvořila vesmír.

Sekularismus, Otcové-zakladatelé a náboženství v Americe

Obvykle se má za to, že zakladatelé americké republiky byli deisté. Mnozí nepochybně byli, ale prokázalo se, že ti největší z nich byli možná ateisté. Jejich tehdejší náboženské spisy však ve mně nenechávají sebemenší pochyby, že v naší době by většina z nich ateisty rozhodně byla. Ale ať už si ve své době o náboženství mysleli cokoli, všichni to byli *sekularisté*, a právě tomuto tématu se chci v tomto oddílu věnovat. Rád bych začal - možná trochu překvapivě - citací senátora Barryho Goldwatera z roku 1981, která jasně ukazuje, jak neochvějně se tento kandidát na prezidenta a hrdina amerického konzervatismu držel sekulární tradice základů republiky:

Na ničem jiném nelpí lidé tak pevně jako na svém náboženském přesvědčení. V debatě není mocnějšího spojence než Ježíše Krista či Boha či Alláha, ať této nejvyšší bytosti říkáme jakkoli. Ale i s božím jménem, stejně jako s každou jinou zbraní, by se mělo zacházet nanejvýš opatrně. Avšak náboženské frakce, které vyrůstají po celé naší zemi, se svým náboženským vlivem nezacházejí moudře. Pokoušejí se přinutit představitele vlády, aby je v jejich stopách sledovali na 100 procent. Neshodnete-li se s těmito náboženskými skupinami v nějaké morální otázce, okamžitě začnou nařikat, vyhrožují vám, že přijdete o peníze nebo o voliče nebo o obojí. Na rovinu říkám, že mi žlučí pěkně hýbou političtí kazatelé z celé země, kteří se mě, občana, snaží přesvědčit, že chci-li být pořádným člověkem, musím věřit v to, to a to. Kdo si myslí, že jsou? A jak došli k závěru, že mají právo mi nutit své vlastní morální zásady? A jako zákonodárce mě to rozčiluje

o to víc, protože musím snášet výhrůžky kdejaké náboženské skupiny, která si usmyslí, že má jakési Bohem zaručené právo kontrolovat každé mé hlasování v Senátu. Rád bych je dnes varoval: budu proti nim bojovat, seč mi budou síly stačit, pokusi-li se ve jménu konzervatismu své morální přesvědčení diktovat všem Američanům.¹⁹

Náboženské smýšlení Otců-zakladatelů velmi zajímá propagandisty dnešní americké pravice, kteří se snaží protlačit vlastní verzi dějin. Na rozdíl od jejich přesvědčení byla skutečnost, že Spojené státy *nebudou* založeny jako křesťanský národ, ustanovena už v podmínkách smlouvy s Tripolisem, která byla navržena za George Washingtona v roce 1796 a kterou podepsal John Adams v roce 1797:

Protože vláda Spojených států amerických se v žádném smyslu nezakládá na křesťanském náboženství; protože sama nechová žádné nepřátelství vůči zákonům, náboženství či poklidu muslimů; a protože zmíněné Spojené státy nikdy nevstoupily do války ani jiného nepřátelského aktu namířeného proti jakémukoli mohamedánskému národu, strany tímto prohlašují, že žádná záminka, jež by vzešla z náboženských postojů, nikdy nepovede k narušení harmonie, která mezi těmito dvěma zeměmi panuje.

Úvodní slova tohoto citátu by v dnešní vládnoucí třídě ve Washingtonu vyvolala poprask. I přesto Ed Buckner přesvědčivě předvedl, že tehdy žádné neshody nezpůsobila²⁰ ani mezi politiky, ani u veřejnosti.

Je docela paradoxní, že Spojené státy, založené na sekularismu, se dnes řadí mezi nejnáboženštější země světa, zatímco Anglie se svou zavedenou církví, v jejímž čele stojí konstituční monarcha, mezi nejméně náboženské. Nepřetržitě se mě někdo ptá, proč tomu tak je, a já netuším. Je možné, že Anglie se se svou děsivou minulostí plnou násilností mezi vyznáními, kdy střídavě vítězili protestanti a katolíci a systematicky se navzájem vraždili, náboženstvím prostě unavila. Také je to možná kvůli tomu, že Amerika je národem imigrantů. Jak poukázal jeden můj kolega, lze si představit i to, že imigranti, vykořenění ze stability a útěchy svých rodin v Evropě, hledali

náhradu za příbuzné v cizí zemi v náručí církve. To je zajímavá myšlenka, která stojí za hlubší probádání. Není pochyb, že mnozí Američané považují svůj místní kostel za důležitou součást identity, která skutečně nese určité znaky rozšířené rodiny.

Další hypotéza vychází z toho, že zbožnost Ameriky paradoxně vychází ze sekularismu její ústavy. Právě proto, že Amerika je z právního hlediska sekulární, se z náboženství stalo svobodné podnikání. Konkurenční kostely soutěží o kongregace - v neposlední řadě o jejich tučné desátky - a této soutěži nechybí žádné agresivní prodejní techniky, obvyklé na každém jiném trhu. Co funguje u prášku na praní, funguje i u Boha a výsledkem je takřka náboženské šílenství mezi dnešními méně vzdělanými třídami. Naproti tomu v Anglii se náboženství pod ochranou zavedené církve proměnilo v pouhou příjemnou společenskou kratochvíli, která se málem za náboženství nepovažuje. Tuto anglickou tradici pro *Guardian* pěkně vyjádřil Giles Fraser, anglikánský vikář, který učí i filozofii na Oxfordu. V článku nadepsaném „Založení anglikánské církve sice vyňalo Boha z náboženství, ráznější přístup k víře však v sobě nese riziko“ píše:

Venkovský vikář kdysi býval jednou ze základních postav anglického dramatu. Tento vlídný excentrik se zálibou v čaji, nablýskaných botách a jemném vystupování představoval náboženství, jimž se nevěřící nemuseli ani v nejmenším znepokojoval. Nezasahoval do každodenních věcí a nesápal se po vás s otázkou, jestli jste spaseni, natož aby z kazatelný vedl křížové výpravy nebo ve jménu nějaké vyšší moci u cest pokládal nálože.²¹

Fraser dál říká, že tento „milý venkovský vikář tak vlastně očkoval Angličany proti křesťanství“. Svůj článek končí nářkem nad tím, že v poslední době se anglikánská církev znovu snaží brát náboženství vážně, a varováním v poslední větě: „Dělá mi starosti, že po staletích, kdy si v poklidu dřímal, možná znovu vyvoláme ducha anglikánského náboženského fanatismu.“

Duch náboženského fanatismu řádí v dnešní Americe tak, že se Otcové-zakladatelé jistě obracejí v hrobě. Bez ohledu na to, jestli je či není správné odvolávat se na zmiňovaný paradox a vinit z tohoto stavu jejich sekulární ústavu, zakladatelé byli rozhodně sekularisté, kteří věřili, že náboženství má stát stranou politiky, a to stačí na to, abychom je zařadili vedle těch, kteří protestují např. proti ostentativnímu předvádění Deseti přikázání na vládních veřejných místech. Ale spekulace, že alespoň někteří ze zakladatelů překročili i deismus, je velmi lákavá. Možná to byli agnostici, možná dokonce i skrz naskrz ateisté? Následující prohlášení Thomase Jeffersona je k nerozeznání od těch, která bychom dnes nazvali agnostickými:

Mluvit o nehmotných existencích je jako mluvit o *ničem*. Říkat, že lidská duše, andělé nebo bůh jsou nehmotní, je jako říkat, že nejsou nic, neboli že žádný bůh, andělé ani duše neexistují. Jinak uvažovat nemohu... aniž bych se nepropadl do bezedné propasti snů a přeludů. Ke štěstí a k práci mi stačí věci, které jsou, nepotřebuji se trápit a mučit těmi, které možná skutečně jsou, ale pro které nemám žádné důkazy.

Christopher Hitchens v životopise *Thomas Jefferson: autor Ameriky (Thomas Jefferson: Author of America)* píše, že je dost dobře možné, že Jefferson byl ateista, a to i ve své době, třebaže tehdy to bylo mnohem těžší:

Jde-li o otázku, jestli byl ateista, musíme se zdržet úsudku, i kdyby jen kvůli opatrnosti, s níž musel po celý svůj politický život vystupovat. Ale jak napsal svému synovi Peteru Carrovi už v roce 1787, člověk se nesmí od takových úvah nechat zastrašit jejich důsledky. „Skončili to vírou, že žádný Bůh není, potěšení najdeš v útěše a příjemnosti těchto úvah a v lásce k ostatním, kterou díky nim získáš.“

Následující Jeffersonova doporučení, opět z dopisu Peteru Carrovi, mě vždy dojímalá:

Zbav se všeho strachu z podlézavých předsudků, pod nimiž se patolizalsky krčí slabá mysl. Svůj rozum pevně usaď na soudcovskou stolicí a nechej ho, ať on rozhodne o každém faktu, o každém názoru.

Odvážně se ho zeptej i na samou existenci Boha; protože jestli Bůh je, měl by poctu rozumu schvalovat spíše než poctu zaslepenému strachu.

Jeffersonovy poznámky, např. že „křesťanství je nejzvrhlejší systém, který kdy spatřil světlo světa“, nejsou slučitelné jen s deismem, ale také s ateismem. Stejně tak přímočarý antiklerikalismus Jamese Madisona: „Křesťanství prošlo téměř patnáct století dlouhou zkouškou. Jaké přineslo ovoce? Víceméně jen pýchu a lenost u duchovenstva, nevzdělanost a podlézavost mezi laiky a u obou pověrčivost, bigotnost a útlak.“ Totéž lze říci i o výroku Benjamina Franklina „Majáky jsou užitečnější než kostely“. Zdá se, že deista se silně antiklerikálním cítěním byl

i John Adams („strašlivé nástroje církevních koncílů...“), který sám předvedl několik úžasných výpadů obzvláště proti křesťanství: „Chápu-li dobře křesťanské náboženství, je to a bylo to zjevení. Ale jak došlo k tomu, že se židovské i křesťanské zjevení smíchalo s miliony bájí, pohádek a legend, které z nich udělaly to nejkrvavější náboženství v dějinách?“ V jiném dopise, tentokrát Jeffersonovi, píše: „Téměř jsem se otrásl hrůzou z představy o zmínce o tom nejzohoubnějším příkladu zneužití zármutku, které se v dějinách lidstva zachovalo - o Kříži. Uvažte, jaké pohromy tento nástroj žalu způsobil!“

Ale ať byli Jefferson a jeho kolegové teisté, deisté, agnostici či ateisté, byli to také vášniví sekularisté, kteří věřili, že prezident si o náboženství může myslet, co se mu zlíbí. Všichni Otcové-zakladatelé, bez ohledu na jejich soukromou víru, by byli zděšeni, kdyby se dočetli, jak George Bush st. odpověděl novináři Robertu Shermanovi na otázku, jestli uznává rovná občanská práva a vlastenectví amerických ateistů: „Ne, nevím, jestli bychom měli ateisty považovat za občany ani jestli bychom je měli považovat za vlastence. Tohle je národ pod vládou boží.“²² Dejme tomu, že Shermanův záznam je přesný (bohužel nepoužil magnetofon, a v té době se tento příběh v žádných jiných novinách neobjevil), a zkuste si nahradit slovo „ateisté“ „židy“ nebo „muslimy“ nebo „černochoy“. Ziská-

te tak dobré měřítko toho, jakým předsudkům a diskriminaci musí dnešní američtí ateisté čelit. Natalie Angierová ve své „Zpovědi osamělé ateistky“ v *New York Times* smutně a dojemně popisuje své pocity odloučení v dnešní Americe.²³ Ale izolace amerických ateistů je iluze, kterou vytrvale přizívají předsudky. V Americe je totiž ateistů víc, než si většina lidí uvědomuje. Jak jsem řekl již v předmluvě, amerických ateistů je mnohem víc než zbožných židů, i přesto je židovská lobby, jak každý ví, jednou z nejmocnějších ve Washingtonu. Čeho by američtí ateisté mohli dosáhnout, kdyby se pořádně zorganizovali?*

David Mills ve své obdivuhodné knize *Ateistův vesmír* (*Atheist Universe*) vypráví příběh, který byste, kdyby to byla beletrie, odmítli s tím, že to je nerealistická karikatura policejního fanatismu. Jeden křesťanský léčitel vedl „Zázračnou křížovou výpravu“, která jednou za rok zavítala i do Millsova rodného města. Tento léčitel mimo jiné naváděl diabetiky, aby zahodili inzulín, a pacienty s rakovinou, aby přestali s chemoterapií a místo toho se modlili za zázrak. Mills se celkem pochopitelně rozhodl, že uspořádá poklidnou demonstraci, aby lidi varoval. Udělal ale jednu chybu. Šel na policii, aby tam svůj záměr ohlásil a aby požádal o ochranu pro případ, že na něj zastánci léčitele zaútočí. První policista, se kterým mluvil, se ho zeptal: „Budete protestovat za něj nebo proti němu?“ Když Mills odpověděl, že proti němu, policista mu řekl, že on sám na léčitelovo shromáždění půjde a že Millsovi osobně, až půjde kolem jeho demonstrace, naplivo do obličeje.

Mills se tedy rozhodl, že zkusí štěstí u druhého policisty. Ten mu řekl, že pokud se někteří zastánci léčitele násilně postaví proti Millsovi, zatkne Millse za to, že se „snaží zasahovat

* Tom Flynn, redaktor ve *Free Inquiry*, to říká jasně („Průlomový okamžik sekularismu“, *Free Inquiry*, 2006, roč. 26, č. 3, s. 16-17): Jsme-li my ateisté osamělí a ušlápnutí, můžeme si za to jen my sami. Co do počtu je nás hodně. Zvažme už konečně bojovat ve své váhové kategorii.“

do božího díla". Mills odešel domů a na policejní stanici zatelefonoval v naději, že najde pochopení u někoho na vyšší úrovni. Nakonec ho přepojili na jednoho seržanta, který mu řekl: „Jdi někam, kámo. Žádnej policajt nějakýho podělanýho ateistu chránit nebude. Doufám, že vám někdo dá pořádně na hubu." Na policejní stanici se laskavost a smysl pro povinnost očividně příliš nenosí. Mills popisuje, jak ten den mluvil se sedmi nebo osmi policisty. Ani jeden mu nepomohl a většina Millsovi přímo pohrozila násilím.

Podobných historek o předsudcích vůči ateistům je víc než dost, ale Margaret Downeyová, zakladatelka Sítě na pomoc proti diskriminaci (Anti-Discrimination Support Network, ADSN), si prostřednictvím Filadelfské společnosti za svobodné myšlení (Freethought Society of Greater Philadelphia)²⁴ vede o takových případech pečlivé záznamy. V její databázi, rozdělené do kategorií podle komunity, školy, pracoviště, média, rodiny a vlády, jsou uvedeny příklady obtěžování, ztráty zaměstnání, vyloučení z rodiny, a dokonce i vraždy.²⁵ Podívali se na zdokumentované důkazy o nenávisti k ateistům a jejich nepochopení, pak snadno uvěříte, že poctivý ateista v Americe v žádných volbách zvítězit prostě nemůže. Americká Sněmovna reprezentantů má 435 členů, Senát jich má 100. Vyjdeme-li z předpokladu, že těchto 535 jedinců představuje vzdělaný vzorek populace, statisticky není v podstatě možné, aby jejich značná část nebyla ateisty. Museli tedy nutně lhát nebo zatajit své pravé názory, aby byli zvoleni. Může jim to ale někdo, vzhledem k voličstvu, které musejí přesvědčit, vyčítat? Obecně se připouští, že přiznání se k ateismu se pro kteréhokoli prezidentského kandidáta rovná okamžité politické sebevraždě.*

* Zpráva došla po uzávěrce: Pete Stark, americký kongresman za kalifornský 13. obvod, se veřejně přiznal, že nevěří v Boha (http://secular.org/news/pete_stark_070312.html). Nezbyvá nám než doufat, že příkladu tohoto statečného muže budou následovat i další američtí politici.

Taková jsou fakta o dnešním politickém klimatu ve Spojených státech a z toho, co to znamená, by Jefferson, Washington, Madison, Adams a všichni jejich přátelé byli zděšeni. Ať to byli ateisté, agnostici, deisté nebo křesťané, z teokratů na začátku 21. století by měli husí kůži. Místo toho by měli mnohem blíž k sekularistickým zakladatelům postkoloniální Indie, zejména k věřícímu Gándhímu („Jsem hinduista, jsem muslim, jsem žid, jsem křesťan, jsem buddhista!“) a k ateistovi Nehrúovi:

Divadlo kolem toho, čemu se říká náboženství, či kolem jakkoli organizovaného náboženství v Indii a kdekoli jinde ve mně vyvolává hrůzu. Nejednou jsem ho odsoudil a vyjádřil přání se ho jednou provždy zbavit. Téměř vždy znamenalo slepou víru a zpátečnictví, dogmatismus a fanatismus, pověrčivost, vykořisťování a zachování nezadatelných zájmů.

Nehrúovu definici sekulární Indie, o jaké snil Gándhí (ve skutečnosti se jejich země uprostřed krveprolití mezi vyznavači různé víry rozdělila), mohl klidně napsat sám Jefferson:

Mluvíme o světské Indii... Někteří si myslí, že to znamená nějaký opak náboženství. To očividně není pravda. Znamená to, že to je stát, který považuje všechna vyznání za rovnoprávná a všem zaručuje rovné příležitosti; v Indii má náboženská tolerance dlouhou tradici... V zemi, jako je Indie, s mnoha vyznáními a náboženstvími, nelze skutečný nacionalismus na jiných než sekulárních základech vystavět.²⁶

Deistický Bůh, se kterým jsou Otcové-zakladatelé často spojováni, je rozhodně lepší než onen biblický zloduch. Jeho existence ale bohužel není o nic pravděpodobnější. Hypotéza Boží existence je v jakékoli své formě zbytečná.* Hypotéza Boží existence má také velmi blízko k tomu, aby byla vyloučena na základě zákonů pravděpodobnosti. K tomu dojdou

* „Pane, já žádnou takovou hypotézu nepotřebuji,“ řekl Laplace, když se Napoleon divil, jak se tomuto slavnému matematikovi podařilo napsat knihu, aniž by jedinkrát zmínil Boha.

ve 4. kapitole poté, co ve 3. kapitole proberu údajné důkazy o existenci Boha. Mezitím se budu věnovat agnosticismu a mylné představě, že otázka existence či neexistence Boha je nedotknutelná a že navždy bude stát mimo dosah vědy.

Bída agnosticismu

Jeden kazatel se nám z kazatelny ve staré školní kapli přiznal, že si tajně váží ateistů. Alespoň prý mají odvalu se svým pomýleným přesvědčením vyjít na světlo. Zato nedokázal vystát agnostiky: změkčilé, neslané nemastné, neduživé váhavce. Částečně měl pravdu, ale ze zcela nesprávného důvodu. Podle Quentina de la Bédoyèra „choval v úctě oddané zbožné věřící a oddané ateisty“ také katolický historik Hugh Ross Williamson*. „Své pohrdání si schovával pro nanicovaté bezpáteční tuctové lidi, kteří se plácají kdesi uprostřed.“²⁷

Na tom, když je někdo agnostik v případech, kde nemáme důkazy pro to ani ono, není nic špatného. Je to celkem racionální postoj. Carl Sagan** se za agnostika pyšně prohlašoval, když se ho ptali, jestli někde jinde ve vesmíru existuje život. Když odmítl odpovédět, tazatel na něj naléhal, aby alespoň řekl, co cítí v kostech. Odpověděl: Já raději v kostech necítím nic. Opravdu, není nic na tom, když se zdržíme úsudku, dokud nebudeme mít nějaké důkazy.“²⁸ Otázka mimozemského života zůstává otevřená. Dobře argumentovat lze do obou směrů, ale bez důkazů nedokážeme nic víc než jen pravděpodobnost posunovat na tu či onu stranu. Jakýs takýs agnosticismus je vhodný postoj v mnoha vědeckých otázkách, například co

* Hugh Ross Williamson (1901-1978) - britský historik a dramatik. Od r. 1943 anglikánský kněz, později konvertoval ke katolíkům (pozn. red.).

** Carl Edward Sagan (1934-1996) - americký astronom a popularizátor vědy, průkopník v hledání mimozemských civilizací. Jeho nejznámějším dílem je sci-fi román *Kontakt*, který byl v r. 1997 zfilmován (pozn. red.).

způsobilo vymírání na konci permu, největší hromadné vymírání ve fosilním záznamu. Mohl ho vyvolat dopad meteoritu podobný tomu, který - podle současných důkazů stále pravděpodobněji - zapříčinil vyhynutí dinosaurů. Také však za ním může stát mnoho dalších různých příčin nebo některá jejich kombinace. Agnosticismus ohledně příčin obou těchto hromadných vymírání je racionální. Co v otázce Boha? Měli bychom být agnostičtí i v jeho případě? Mnozí často velmi přesvědčivě tvrdí, že rozhodně ano. Mají pravdu?

Já začnu tím, že rozliším dva druhy agnosticismu. TAP (Temporary Agnosticism in Practice), dočasný agnosticismus v praxi, je legitimní nerozhodnost tam, kde jednoznačná odpověď existuje, ať už jakákoli, my ale zatím nemáme důkazy na to, abychom k ní došli (nebo důkazům nerozumíme nebo na jejich rozluštění nemáme čas atd.). TAP je racionální postoj v otázce permského vymírání. Někjaká pravda určitě existuje a nám nezbývá než doufat, že se k ní jednoho dne dobereme, ačkoli ji zatím neznáme.

Nerozhodnost má ale i hluboce nepopsatelnou podobu, kterou nazvu PAP (Permanent Agnosticism in Principle, trvalý agnosticismus v principu). PAP se hodí pro otázky, které nelze nikdy zodpovědět, bez ohledu na množství shromážděných důkazů, protože u takových otázek představu důkazu jako takového nelze aplikovat. Taková otázka existuje v jiné rovině, chcete-li v jiné dimenzi, mimo oblast, kam mohou důkazy dosáhnout. Příkladem budiž otřepaná filozofická otázka, jestli vidíte stejnou červenou jako já. Možná že vaše červená je moje zelená nebo něco úplně jiného než jakákoli barva, kterou si umím představit. Filozofové tento problém citují jako otázku, na kterou nelze nikdy odpovědět, bez ohledu na to, kolik důkazů jednoho dne shromáždíme. A někteří vědci a další intelektuálové jsou přesvědčeni - podle mého až příliš -, že otázka existence Boha patří do navždy nedosažitelné kategorie PAP. Z toho, jak uvidíme, často nelogicky vyvozují, že hypotéza Boží existence a hypotéza Boží neexistence jsou

pravdivé se stejnou pravděpodobností. Názor, který budu obhajovat já, je úplně jiný: agnosticismus v otázce existence Boha patří jednoznačně do dočasné kategorie neboli TAP. Bůh buď existuje, nebo ne. Tato otázka je vědecká; je možné, že jednoho dne budeme znát odpověď, a mezitím si můžeme říct cosi velmi přesvědčivého o této pravděpodobnosti.

V minulosti najdeme příklady zodpovězených otázek, o kterých se předtím myslelo, že navždy leží mimo dosah vědy. Slavný francouzský filozof Auguste Comte napsal v roce 1835 o hvězdách: „Nikdy nebudeme moci studovat, žádnou metodou, jejich chemické či mineralogické složení.“ Ale ještě předtím, než Comte tato slova zaznamenal, začal Fraunhofer pomocí svého spektroskopu analyzovat chemické složení Slunce. Dnes odborníci na spektroskopii Comtův agnosticismus každý den maří svými analýzami přesného chemického složení i vzdálených hvězd.²⁹ Ať má Comtův astronomický agnosticismus jakékoli postavení, tento varovný příběh dokládá přinejmenším to, že bychom věčnou pravdu agnosticismu neměli provolávat příliš hlasitě. Když však přijde na Boha, spousta filozofů a vědců, počínaje samotným autorem tohoto slova, T. H. Huxleym,³⁰ to udělá s velkou chutí.

Huxley vysvětloval, jak k tomuto slovu došel, zatímco se na něj chystal osobní útok, který novým výrazem vyprovokoval. Rektor londýnské King's College, reverend dr. Wace, se o Huxleyho „zbabělém agnosticismu“ nevyjádřil příliš lichořivě:

Možná si rád říká agnostik, ale ve skutečnosti bychom ho měli nazývat starším jménem - je to bezvěrec, tedy nevěřící. Slovo bezvěrec má možná nepříjemný nádech. A možná to tak má být. Pro každého totiž je a mělo by být nepříjemné, má-li jasně říci, že nevěří v Ježíše Krista.

Huxley nebyl ten typ člověka, co by si takovou provokaci nechal líbit, a v roce 1889 na ni odpověděl tak kousavě, jak jen bychom od něj čekali (ačkoli se nikdy neodchýlil od úzkostlivě dobrých mravů: Darwinův buldok měl zuby nabroušené jemnou viktoriánskou ironií). Huxley se poté, co dr. Waceho

zaslouženě vytrestal, vrátil ke slovu „agnostik“ a vysvětlil, jak ho poprvé napadlo. Jiní, poznamenal,

si byli docela jistí tím, že dosáhli určitého vědění, „gnosis“, že víceméně úspěšně vyřešili otázku existence; zatímco já jsem si byl docela jistý tím, že jsem ji nevyřešil, a byl jsem pevně přesvědčen o tom, že tento problém je neřešitelný. A tohoto názoru jsem se pevně držel, aniž bych se s Humem a Kantem na své straně považoval za příliš troufalého... A tak jsem se zamyslel a vymyslel jsem slovo, které jsem považoval za vhodné jméno pro „agnostika“.

O něco dále ve své řeči Huxley vysvětlil, že agnostikové nevyznávají žádnou, ani negativní víru.

Agnosticismus není ve skutečnosti vyznání, ale metoda, jejíž podstata spočívá v důsledné aplikaci jediného principu... Tento princip lze vyjádřit jak pozitivně - ve věcech myšlení následujte vlastní rozum až tam, kam vás dovede, bez ohledu na cokoli jiného - tak negativně - ve věcech myšlení neberte za jisté úsudky, jež nejsou či nemohou být dokázány. Taková je agnostická víra, s níž člověk, uchová-li ji nedotčenou a neposkvřněnou, nalezne odvahu pohledět vesmíru do tváře, ať mu budoucnost přinese cokoli.

Pro každého vědce to jsou velmi ušlechtilá slova a kritizovat T. H. Huxleyho není vůbec lehké. Ale vypadá to, že Huxley, skálopevně přesvědčený o tom, že existenci či neexistenci Boha nelze nijak dokázat, nevzal na vědomí odstupňování *pravděpodobnosti*. Skutečnost, že existenci něčeho nemůžeme ani dokázat, ani vyvrátit, neznamená, že je tato existence stejně pravděpodobná jako neexistence. Nemyslím si, že by s tím Huxley nesouhlasil, a podezírám ho, že i když měl zdánlivě jiný názor, bylo to jenom proto, že mu šlo o něco důležitějšího. Něco takového však tu a tam děláme všichni.

Já budu na rozdíl od Huxleyho vycházet z toho, že Boží existence je vědecká hypotéza jako každá jiná. I když ji v praxi půjde jen stěží otestovat, patří do stejné kategorie TAP čili dočasného agnosticizmu v praxi, podobně jako sem patří spory o vymírání na konci permu a na konci křídy. Boží existence nebo neexistence je vědecký fakt o vesmíru, zjistitelný ne-li

v praxi, pak alespoň v principu. Kdyby Bůh existoval a rozhodl se, že to prozradí, on sám by mohl s rámusem a jednou provždy předložit důkazy ve svůj prospěch. A i kdyby se Boží existence nikdy definitivně neprokázala ani nevyvrátila, z dostupných důkazů a úvah lze získat odhad pravděpodobnosti, který má k 50 procentům velmi daleko.

Vezměme tedy škálu pravděpodobnosti vážně a umístěme na ni názory lidí na existenci Boha, přičemž dvěma krajními body bude opačná jistota. Tato škála je sice spojitá, ale pro naše účely ji může zastoupit následujících sedm milníků:

1. Přesvědčený teista. 100procentní pravděpodobnost Boha. Slovy C. G. Junga: "Já nevěřím, já *vím*."*
2. Velmi vysoká pravděpodobnost, ale nikoli 100 procent. *De facto* teista. „Nevím to jistě, ale silně věřím v Boha a svůj život žiji tak, jako by byl.“
3. Vyšší než 50 procent, ale nepříliš vysoká. Prakticky vzato agnostik, který však tíhne k teismu. Jsem velmi nerozhodný, ale spíše bych v Boha věřil.“
4. Přesně 50 procent. Zcela nestranný agnostik. „Existence a neexistence Boha jsou přesně stejně pravděpodobné.“
5. Nižší než 50, ale nepříliš nízká. Prakticky vzato agnostik, který však tíhne k ateismu. „Nevím, jestli Bůh existuje, ale spíše bych byl skeptický.“
6. Velmi nízká pravděpodobnost, ale nikoli nulová. *De facto* ateista. „Nevím to jistě, ale Bůh je podle mého velmi nepravděpodobný, a svůj život žiji tak, jako by nebyl.“
7. Přesvědčený ateista. „Vím, že Bůh není, se stejnou jistotou, jako Jung ‚ví‘, že je.“

* Vztah švýcarského myslitele C. G. Junga k otázce Boží existence byl ve skutečnosti značně komplikovaný. Rozhodně není vhodné označovat Junga za teistu, o čemž svědčí i skutečnost, že jeho názory se nesetkaly se souhlasem v žádné křesťanské církvi. Vztah Junga k Bohu se vyvíjel po celý život, mezi jeho výroky lze nalézt i náhled, že „Bůh je nemocí, kterou musí vyléčit člověk“ (pozn. rec.).

Překvapilo by mě, kdybych potkal mnoho lidí ze 7. kategorie, ale zahrnul jsem ji kvůli zachování symetrie s 1. kategorií, která je zalidněná ažaž. Jak už to tak s vírou chodí, člověk je schopen, právě jako Jung, v něco věřit, aniž by k tomu měl dostatečné opodstatnění (Jung také věřil, že některé konkrétní knihy z jeho knihovny samovolně hlasitě vybuchují). Ateisté víru nemají; a jen rozum sám nedokáže člověka úplně přesvědčit o tom, že něco rozhodně neexistuje. Proto je 7. kategorie v praxi o dost prázdnější než její opak, kategorie 1., která má mnoho oddaných obyvatel. Já sám se řadím do 6. kategorie, ale tíhnu k 7. - jsem agnostický jen do té míry, jako jsem agnostický, pokud jde o rusalky v zahradě.

Škála pravděpodobnosti funguje dobře pro TAP (dočasný agnosticismus v praxi). Na pohled by bylo lákavé umístit PAP (trvalý agnosticismus v principu) doprostřed této škály, s 50procentní pravděpodobností existence Boha, to by ale nebylo správné. Agnostici z kategorie PAP tvrdí, že k otázce, jestli Bůh existuje nebo neexistuje, nemůžeme vůbec nic říct. Tato otázka je podle nich v principu nezodpověditelná, a oni by tak v podstatě měli zařazení kamkoli na tuto pravděpodobnostní škálu přísně odmítnout. To, že nemám jak zjistit, jestli je vaše červená stejná jako moje zelená, neznamená, že pravděpodobnost je padesátiprocentní. Tato teze je příliš nesmyslná na to, aby byla poctěna pravděpodobností. Nicméně to je běžná chyba a my se s ní znovu setkáme. Nelze přeskaňkovat z premisy, že otázka Boží existence je v principu nezodpověditelná, k závěru, že jeho existence a neexistence jsou stejně pravděpodobné.

Tuto chybu lze vyjádřit i jinak, z hlediska důkazního břemena, a v této formě ji elegantně demonstroval Bertrand Russell* na svém příkladu o čajové konvici.³¹

* Bertrand Russell (1872-1970) byl významný britský filozof a logik, známý svou skepsí k otázce Boží existence. Jeho veřejná vyjádření měla blízko k otevřenému ateismu, z filozofického pohledu však zastával agnosticismus (pozn. rec.).

Mnoho pravověrných lidí se chová tak, jako by skeptici měli vyvracet uznávaná dogmata, místo aby je dogmatici dokazovali. To je samozřejmě omyl. Kdybych prohlásil, že mezi Zemí a Marsem obíhá kolem Slunce po eliptické dráze porcelánová čajová konvice, a k tomu navíc dodal, že je příliš malá na to, aby ji odhalily i ty nejsilnější teleskopy, nikdo by nebyl mé tvrzení schopen vyvrátit. Ale kdybych dále řekl, že každý pokus o jeho zpochybnění - vzhledem k tomu, že mé tvrzení nelze vyvrátit - je nepříjemně troufalý, právem by si všichni mysleli, že plácám nesmysly. Kdyby se ale o existenci takové konvice psalo ve starobylých knihách, kdyby se o ní jako o svaté pravdě vyučovalo o nedělích a ve školách by se vštěpovala do dětských hlav, neochota uvěřit v její existenci by se stala projevem výstřednosti a z pochybovače by byl případ pro psychiatra, to za osvícenství, nebo, o něco dřív, pro inkvizitora.

My tím nebudeme ztrácet čas, protože nikdo, pokud vím, čajové konvice neuctívá.* Ale neváhali bychom prohlásit, že rozhodně věříme tomu, že kolem Slunce určitě žádná čajová konvice neobíhá. I tak bychom, přísně vzato, byli všichni *konvicoví agnostici*: rozhodně nemůžeme dokázat, že žádná nebeská konvice neexistuje. V praxi bychom přešli od konvicového agnosticizmu po *akonvicismus*.

Jeden můj přítel, který byl vychován jako žid a z věrnosti svému dědictví dodnes dodržuje šábés a další židovské zvyky, popisuje sám sebe jako „agnostika přes zoubkovou vílu". Bůh podle něj není o nic pravděpodobnější než zoubková víla. Ani jedna hypotéza nejde vyvrátit, a tak jsou obě stejně nepravděpodobné. Je to ateista přesně do stejné velké míry, jako je avilista. A do stejné malé míry je v obou případech agnostik.

Russellova čajová konvice samozřejmě symbolizuje nekonečné množství věcí, jejichž existenci si lze představit, ale nelze ji vyvrátit. Velký americký právník Clarence Darrow řekl: „Nevěřím v Boha stejně, jako nevěřím v matku husu." Podle no-

* Možná jsem se trochu unáhlil. *Independent on Sunday* z 5. června 2005 píše: „Podle malajských úředníků sekta, která postavila posvátnou čajovou konvici velikosti domu, porušila stavební předpisy." Viz také zprávy BBC na <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/4692039.stm>.

vináře Andrewa Muellera je oddanost jakémukoli konkrétnímu náboženství „stejně podivná, jako když někdo dobrovolně věří tomu, že svět má tvar kosočtverce a vesmírem ho na svých klepetech nesou humři jménem Esmeralda a Keith“.³² Děti v Camp Quest* se každý rok pokoušejí vyvrátit existenci filozofického oblíbence, neviditelného, nepostizitelného, neslyšitelného jednorozce. Mezi oblíbené bohy na internetu se dnes řadí také - stejně nevyvratitelné jako Jehova či kterýkoli jiný bůh - létající špagetové monstrum, které prý na mnohé zapůsobilo svým nudlovitým přívěskem.³³ Potěšilo mě, že *Evangelium létajícího špagetového monstra* už vyšlo za nadšeného přijetí knižně.³⁴ Já sám jsem ho nečetl, ale kdo by četl evangelium, když prostě ví, že to je pravda? Mimochodem už došlo k Velkému schizmatu - jinak to ani nešlo -, jehož výsledkem je *reformovaná* církev létajícího špagetového monstra.³⁵

U všech těchto přehnaných příkladů jde o to, že ač jsou nevyvratitelné, nikdo si nemyslí, že hypotéza jejich existence má stejnou pozici jako hypotéza jejich neexistence. Russell řekl, že důkazní břemeno spočívá na věřícím, nikoli na nevěřícím. Můj názor s jeho souvisí, pravděpodobnost existence čajové konvice (špagetového monstra či Esmeraldy a Keitha či jednorozce atd.) se nerovná pravděpodobnosti její neexistence.

Skutečnost, že obíhající čajové konvice a zoubkové víly jsou nevyvratitelné, není podle žádného rozumného člověka tím typem skutečnosti, kterou by bylo třeba řešit nějakou zajímavou argumentací. Nikdo z nás necítí potřebu vyvracet žádné z milionů za vlasy přitažených věcí, které si plodná či nezap-

* V Camp Quest (Táboře hledání) nabývá americká instituce letních táborů zcela pozoruhodnou podobu. Na rozdíl od jiných táborů, které se drží náboženského či skautského étosu, vedou tento tábor, založený Edwinem a Helenou Kaginovými v Kentucky, sekulární humanisté, kteří děti kromě obvyklých oblíbených táborových aktivit podporují v samostatném skeptickém uvažování. Podobné tábory se už objevily také v Tennessee, Minnesotě, Michiganu, Ohiu a Kanadě.

ná fantazie dokáže vymyslet. Začal jsem se bavit tím, že když se mě někdo zeptá, jestli jsem ateista, odpovím, že i on je ateista, jde-li o Dia, Apollona, Amón-Rea, Míthru, Baala, Odina, zlaté tele nebo létající špagetové monstrum. Já jen jdu o jednoho boha dál.

My všichni cítíme, že máme právo vyjádřit krajní skepticismus s naprostou nevírou - až na jednorožce, rusalky a řecké, římské, egyptské a vikingské bohy, těmi se (dnes) už trápit nemusíme. Abrahámovským Bohem bychom se ale podle všeho trápit měli, protože značná část lidí, s nimiž sdílíme naši planetu, silně věří v jeho existenci. Russellova čajová konvice dokazuje, že vsudypřítomnost víry v Boha ve srovnání s vírou v nebeské konvice neposunuje důkazní břemeno v logice, ačkoli se může zdát, že jej posunuje jako věc praktické politiky. To, že neexistenci Boha nelze dokázat, je všeobecně přijímáno jako triviální fakt, i kdyby jen v tom smyslu, že neexistenci čehokoli nemůžeme absolutně dokázat nikdy. Nezáleží na tom, jestli je Bůh vyvratitelný (není), ale na tom, jestli je jeho existence *pravděpodobná*. To je něco jiného. Některé nevyvratitelné věci se rozumně považují za mnohem méně pravděpodobné než jiné nevyvratitelné věci. Není důvod, proč by Bůh měl být imunní před úvahami, kam ho zařadit na pravděpodobnostní škále. A rozhodně není důvod předpokládat, že jen proto, že Bůh není ani dokazatelný, ani vyvratitelný, existuje s 50procentní pravděpodobností. Jak uvidíme, je tomu právě naopak.

NOMA

Stejně jako to Thomas Huxley přeháněl s horlivostí k zcela nestrannému agnosticismu přímo uprostřed mojí sedmistupňové škály, teisté se pokoušejí o totéž z jiného směru a ze stejného důvodu. Právě o to jde i teologovi Alisteru McGrathovi v jeho knize *Dawkinsův Bůh: geny, memy a smysl života*

(Dawkins' God: Genes, Mem.es, and the Meaning of Life). Opravdu se zdá, že po obdivuhodně poctivém shrnutí mojí vědecké práce to je to jediné, co ve vyvracení důkazů dokáže nabídnout: nesporné, leč hanebně chabé tvrzení, že existenci Boha nelze vyvrátit. Když jsem McGratha četl, přistihl jsem se, že si stránku za stránkou na okraji dělám poznámku „konvice“. McGrath, po několikáté se odvolává na T. H. Huxleyho, říká, že „Huxley, který měl až po krk teistů a ateistů s jejich beznadějně dogmatickými výroky založenými na nedostatečných empirických důkazech, prohlásil, že otázku Boha nelze vyjasnit na základě žádné vědecké metody.“

McGrath pokračuje citací Stephena Jaye Goulda v podobném duchu: „Opakuji to za všechny své kolegy snad po milionté (od univerzitních potlachů po učená pojednání): věda otázku možného božího řízení přírody jednoduše nemůže (svými legitimními metodami) rozsoudit. Nemůžeme ji ani potvrdit, ani vyvrátit; jako vědci ji prostě okomentovat nedokážeme.“ Čím je však navzdory sebevědomému, možná až zstrašujícím tónu tento Gouldův výrok ospravedlněn? Proč bychom jako vědci neměli Boha komentovat? A proč před vědeckým skepticismem není stejně imunní Russellova čajová konvice nebo létající špagetové monstrum? Jak za okamžik prokážu, vesmír s kreativním dohlížitelem by se diametrálně lišil od vesmíru bez něho. Proč by zrovna tohle neměla být vědecká otázka?

Gould v jedné ze svých méně obdivovaných knih, *Kameny věků (Rocks of Ages)*, dovedl umění přehánět to s horlivostí téměř k dokonalosti. Vytvořil v ní zkratku NOMA, tj. „non-overlapping magisteria“ (nepřekrývající se magisteria):

Tato síť neboli magisterium vědy pokrývá empirickou oblast: z čeho je vesmír vytvořen (skutečnost) a proč funguje tak, jak funguje (teorie). Magisterium náboženství pokrývá otázky vrcholného smyslu a morálních hodnot. Tato dvě magisteria se nepřekrývají ani nepokrývají veškeré bádání (např. magisterium umění a smyslu krásy). Jak říkají stará klíšé, věda se zajímá o věky skal, náboženství o skálu věků; věda studuje, jak to chodí v nebi, náboženství, jak se chodí do nebe.

To zní skvěle - až do chvíle, kdy se nad tím trochu zamyslíte. Jaké jsou ony vrcholné otázky, pro něž je náboženství vážným hostem, zatímco věda se musí uctivě odplížit stranou?

Martin Rees, význačný cambridgeský astronom, o kterém jsem se už zmiňoval, zahajuje svou knihu *Náš neobyčejný vesmír (Our Cosmic Habitat)** dvěma zásadními otázkami a odpovídá na ně v duchu NOMA. „Největší záhadou je, proč vůbec cokoli existuje. Co vdechlo život fyzikálními rovnicím a uskutečňuje je v reálném světě? Těmito otázkami se však věda nezabývá: to je teritorium filozofů a teologů.“** Já bych raději řekl, že jestliže skutečně leží mimo dosah vědy, tak rozhodně leží i mimo dosah teologů (a pochybuji o tom, že filozofové by Martinu Reesovi poděkovali za to, že je s nimi hodil do jednoho pytle). Také by mě docela lákalo pokračovat a zeptat se, v jakém smyslu by teologové mohli mít svou oblast. Dodnes se musím smát, když si vzpomenu na poznámku bývalého děkana naší oxfordské koleje. Jeden mladý teolog žádal o pozici odborného asistenta, a když tento děkan viděl jeho doktorskou práci z křesťanské teologie, řekl: „Vážně pochybuji o tom, jestli je tohle vůbec nějaký obor.“

Jakou odbornost by v závažných otázkách o vesmíru měli mít teologové, když ji nemohou mít vědci? V jiné knize popisují, jak mi na jednu z těchto závažných otázek odpověděl jeden oxfordský astronom: „Aha, teď se přesunujeme mimo oblast vědy. Tady musím slovo přenechat svému dobrému příteli kaplanovi.“ Nebyl jsem dost duchaplný na to, abych na to odvětil tak, jak jsem později napsal: „Ale proč kaplanovi? Proč ne zahradníkovi nebo kuchařovi?“ Proč vědci pocítují tak zbabělou úctu vůči ambicím teologů v zodpovídání otázek, v nichž teologové nejsou o nic kompetentnější než sami vědci?

Jak říká otravné klišé (a na rozdíl od mnoha jiných klišé není tohle ani pravdivé), věda se zajímá o otázky uvozené výra-

* Vyšlo česky v nakladatelství Dokořán v roce 2002 (pozn. překl.).

** V překladu Aleše Drobka (pozn. překl.).

zem *jak*, ale jen teologie je vybavena k odpovědím na otázky uvozené *proč*. Co pro všechno na světě vůbec otázka uvozená *proč* je? Nikoli každá věta, která začíná slůvkem „proč“, je opodstatněnou otázkou. Proč jsou jednorozčí dutí? Některé otázky si jednoduše odpověď nezaslouží. Jakou má barvu abstrakce? Jak voní naděje? To, že lze nějakou otázku utvořit gramaticky, ještě neznamená, že je tato otázka smysluplná nebo že bychom jí měli věnovat naši pozornost. A ani když je nějaká otázka skutečná, neznamená to, že pokud ji nedokáže zodpovědět věda, náboženství to dokáže.

Možná jsou některé otázky tak hluboké a významné, že budou navždy ležet mimo dosah vědy. Možná že kvantová teorie už klepe na dveře neproniknutelná. Ale pokud některé zásadní otázky nedokáže zodpovědět věda, jak si může kdokoli myslet, že to dokáže náboženství? Mám takový pocit, že onen cambridgeský ani onen oxfordský astronom doopravdy nevěří, že teologové mají skutečně k rozřešení otázek, které jsou pro vědu příliš hluboké, nějakou kvalifikaci. Mám jen dojem, že oba dva se znovu mohli přetrhnout ve zdvořilosti: teologové nemají nic jiného, k čemu by se mohli kloudně vyjádřit, proto jim poskytněme alespoň tuto úlitbu a nechejme je, ať se trápí několika otázkami, na které zatím nikdo nedokáže odpovědět a možná ani nikdy neodpoví. Já si ale na rozdíl od mých přátel astronomů nemyslím, že bychom jim měli nějakou úlitbu poskytovat. Zatím jsem stále nenašel žádný dobrý důvod, proč bychom vůbec měli teologii (na rozdíl od biblických dějin, literatury atd.) považovat za vědecký obor.

Podobně se všichni shodneme na tom, že oprávnění vědy radit nám v morálních hodnotách je mírně řečeno sporné. Ale opravdu Gould chce, aby bylo právo říkat nám, co je správné a co je špatné, postoupeno *náboženství*? Fakt, že náboženství nemá *nic jiného*, čím by mohlo přispět k lidské moudrosti, není přece důvod k tomu, abychom ho nechali říkat nám, co máme a co nemáme dělat. A kromě toho jaké náboženství by to mělo být? K jaké kapitole jaké knihy z Bible bychom se měli

obracet - nejsou totiž ani náhodou jednotné a některé z nich jsou podle jakýchkoli rozumných měřítek dokonce ohavné. Kolik lidí, kteří lpí na jejím doslovném znění, četlo Bibli, aby věděli, že trest smrti se nařizuje za cizoložství, za sbírání dříví o šábesu a za odmlouvání rodičům? Jestliže odmítneme Deuteronomium a Leviticus (jako to dělají všichni osvícení moderní lidé), podle jakých kritérií se rozhodneme, které morální hodnoty náboženství *přijmeme*? Nebo bychom se měli probírat všemi světovými náboženstvími, dokud nenajdeme nějaké, jehož morální nauka nám bude vyhovovat? Pokud ano, pak se znovu musíme ptát, podle jakých kritérií si budeme vybírat? A pokud budeme mít nějaká nezávislá kritéria na výběr mezi náboženskými etikami, proč rovnou nevypustit tohoto prostředníka a přejít k morálnímu výběru bez náboženství? K této otázce se vrátím v 7. kapitole.

Jednoduše se mi nechce věřit, že by Gould myslel to, co napsal v *Kamenech věků*, vážně. Jak říkám, všichni jsme vinni tím, že jsme se mohli přetrhnout, abychom byli milí k nedůstojnému, leč mocnému oponentovi, a právě to podle mého Gould udělal. Umím si představit, že svůj jednoznačně silný výrok, že věda nemá k otázce existence Boha opravdu co říct, myslel vážně: „Nepotvrzujeme ji, ani ji nevyvracíme; prostě k ní nemáme jako vědci co říct.“ To zní jako trvalý a neodvolatelný agnosticismus, jako ukázkový PAP. Naznačuje, že věda v této otázce nemůže posuzovat ani *pravděpodobnost*. Tento pozoruhodně rozšířený omyl - mnozí ho opakují jako nějakou mantru, ale obávám se, že jen málokterí se nad ním pořádně zamysleli - ztělesňuje to, čemu já říkám „bída agnosticizmu“. Gould nebyl mimochodem žádný nestranný agnostik, ale silně tíhl k *de facto* ateismu. Na základě čeho došel ke svému soudu, když k tomu, jestli Bůh existuje, není co říct?

Hypotéza Boží existence naznačuje, že tato realita, kterou obýváme, v sobě nese i jakéhosi nadpřirozeného původce děje, který zkonstruoval vesmír a - přinejmenším v mnoha verzích této hypotézy - udržuje ho, a dokonce do něj zasahuje

prostřednictvím zázraků, které představují dočasné narušení jeho vlastních, jinak zásadně neměnných zákonů. Richardu Swinburnovi, jednomu z předních britských teologů, je tato záležitost v jeho knize *Existuje Bůh? (Is There a God?)* překvapivě jasná:

Bůh má podle teistů moc cokoli tvořit, chránit nebo ničit, ať je to velké nebo malé. Také dokáže pohnout věcmi i čímkoli jiným... Dokáže uvést do pohybu planety tak, jak to popsali Kepler, nebo nechat vybuchnout střelný prach, přiložíme-li k němu zápalku; nebo umí zařídit, aby se planety pohybovaly úplně jinak, a chemické látky nechat vybuchovat či nevybuchovat za zcela jiných podmínek, než jaké řídí jejich chování dnes. Boha přírodní zákony neomezuji; on je vytváří a on je může měnit či porušovat - pokud bude chtít.

No není to snadné? Ať je tohle cokoli, rozhodně to má k NOMA dost daleko. A ať si tito vědci, kteří sami sebe řadí k myšlenkové škole „oddělených magisterií“, říkají, co chtějí, měli by připustit, že vesmír s nadpřirozeným inteligentním stvořitelem je úplně jiný typ vesmíru než vesmír bez něho. Rozdíl mezi těmito dvěma hypotetickými vesmíry snad ani nemůže být v principu hlubší, třebaže v praxi ho otestovat nebude snadné. A také podkopává onu samolibě lákavou zásadu, že věda se k náboženským tvrzením o ústřední existenci nemá co vyjadřovat. Přítomnost či nepřítomnost jakési kreativní superinteligence je jednoznačně vědecký problém, třebaže v praxi ho nelze - alespoň prozatím - vyřešit. Stejně je to s pravdivostí či nepravdivostí každého příběhu o zázraku, s jehož pomocí se náboženství snaží ohromovat davy věřících.

Byl otec Ježíše člověk, nebo byla jeho matka v okamžiku jeho narození panna? Bez ohledu na to, jestli k zodpovězení této otázky do dnešní doby přežilo nebo nepřežilo dost důkazů, nadále to je v principu přísně vědecká otázka s jednoznačnou odpovědí: ano, nebo ne. Vzkřísil Ježíš Lazara z mrtvých? Vstal z mrtvých i on sám, tři dny po svém ukřížování? Na každou takovou otázku existuje odpověď, ať ji lze v praxi nalézt nebo ne, a to odpověď přísně vědecká. Metody, které

bychom v nepravděpodobném případě, že by se někdy měly objevit relevantní důkazy, k vyřešení této záležitosti použili, by byly čistě a zcela vědecké. Předpokládejme, abychom to trochu zdramatizovali, že se forenzním archeologům nějakou pozoruhodnou shodou okolností podaří získat nějakou důkazní DNA, která by prokázala, že Ježíš skutečně žádného biologického otce nemá. Dokážete si představit, že by v tomto případě obhájcové náboženství jen krčili rameny a říkali něco jako „Komu na tom záleží? Vědecké důkazy jsou v teologických otázkách zcela nepodstatné. To je špatné magisterium! Nám jde výhradně o zásadní otázky a o morální hodnoty. Tak či onak DNA ani žádné jiné vědecké důkazy s touto záležitostí nijak nesouvisí.“

Samotná tato představa působí komicky. Vsaďte boty, že kdyby se někdy nějaké vědecké důkazy ve prospěch Boha objevily, teologové by po nich okamžitě skočili a vytrubovali by je na všechny strany. NOMA je oblíbená jen proto, že žádné důkazy ve prospěch hypotézy Boží existence neexistují. Ale ve chvíli, kdy by se skutečně objevil i sebemenší náznak jakéhokoli takového důkazu, obhájci náboženství by neztráceli ani vteřinu a NOMA by letěla oknem. Pomínu-li světa znalé teology (a i oni rádi prostému lidu vyprávějí příběhy o zázracích, aby rozšířili kongregace), mám dojem, že pro mnohé jsou údajné zázraky tím nejpřesvědčivějším důvodem k víře; a zázraky z povahy věci vědecké principy narušují.

Římskokatolická církev jako by na jednu stranu o NOMA usilovala, na druhou stranu ale považuje předvedení zázraku za jeden ze zásadních projevů způsobilosti pro svatořečení. Kandidátem na svatořečení je i nedávno zesnulý belgický král, a to za svůj postoj k interrupcím.* V současné době probíhá seriózní šetření, jestli za objev některých zázračných léků nemohou modlitby, které mu byly určeny po jeho smrti. Nedělám si le-

* Král Baudouin odmítl v roce 1990 z morálních důvodů podepsat zákon povolující interrupce (pozn. překl.).

graci. Takhle to u svatých totiž obvykle chodí. Předpokládám, že sofistikovanější kruhy v církvi si kvůli téhle záležitosti musejí připadat docela trapně. Ale čím si jakýkoli kruh v církvi vůbec označení sofistikovaný vysloužil, to je pro mě záhada stejně velká jako záhady, kterými se baví teologové.

Kdyby přišlo na zázraky, Gould by patrně odsekl něco v podobném duchu. U NOMA jde totiž hlavně o to, že to je oboustranný obchod. Jakmile totiž náboženství vstoupí do teritoria vědy a začne míchat skutečný svět se zázraky, přestává být tím náboženstvím, které Gould obhajuje. Všimněte si ale, že náboženství bez zázraků, které Gould brání, by většina praktikujících teistů neuznala. Vlastně by z takového náboženství byli asi docela zklamaní. K čemu je Bůh, když nedělá zázraky a neplní modlitby? Jak vtipně poznamenal americký novinář a humorista Ambrose Bierce: „Modlit se je jako po někom chtít, aby se zrušily zákony vesmíru kvůli jedinému žadateli, který si to navíc nesporně nezaslouží.“ Najdou se např. atleti, kteří věří, že Bůh jim dopomůže k vítězství - nad protivníky, kteří si jeho nadržování očividně nezaslouží o nic méně. Někteří řidiči zase věří, že jim Bůh zajistí parkovací místo - čímž o něj podle všeho obere někoho jiného. Tento styl teismu je až nechutně oblíbený a nic tak (povrchně) rozumného jako NOMA na něj pravděpodobně nezapůsobí.

Nicméně následujme Goulda a osekajme z našeho náboženství vše, co by mohlo zavánět vměšováním: všechny zázraky, veškerou osobní komunikaci mezi Bohem a námi tím či oním směrem, všechny čáry máry s fyzikálními zákony, všechna neoprávněná vniknutí do vědeckého prostoru. Zbude nám nanejvýš skromňoučký deistický zásah do počátečních podmínek vesmíru, aby se, až se naplní čas, vytvořily hvězdy, chemické prvky a planety a vznikl život. Nebo snad toto oddělení nestačí? NOMA snad dokáže toto skromnější a nenáročné náboženství přežít?

Možná si říkáte, že ano. Ale podle mého, pohlédnete-li na něj spravedlivě, je i tento nezasahující Bůh, třebaže není ani

zdaleka tak násilnický a neobratný jako ten abrahámovský, vědeckou hypotézou. Vráťím se k tomu, o co mi jde: vesmír, ve kterém jsme s výjimkou jiné pomalu evoluující inteligence sami, se výrazně liší od vesmíru s nějakým počátečním řídicím činitelem, jehož „inteligentnímu designu“ vesmír vděčí za svou vlastní podobu.* Je mi jasné, že v praxi odlišit jeden vesmír od druhého nebude tak snadné, i tak je ale na hypotéze o původním designu cosi velmi zvláštního a stejně tak zvláštní je i jediná známá alternativa: postupná evoluce v širokém smyslu slova. Mají velmi blízko k tomu, aby byly neslučitelné. Evoluce skutečně dokáže na rozdíl od všeho ostatního vysvětlit existenci entit, jejichž nepravděpodobnost by je jinak z praktických důvodů vyloučila. A jak ukážu ve 4. kapitole, závěr této argumentace je pro hypotézu Boží existence takřka fatální.

Velký modlitební experiment

Jedna zábavná, byť poněkud žalostná případová studie o zázracích se jmenuje Velký modlitební experiment: hledá odpověď na otázku, jestli modlení pomáhá pacientům v uzdravení. Je běžné, že se lidé za nemocné modlí jak v soukromí, tak v oficiálních svatostáncích. Jestli má modlení na nemocné nějaký vliv, jako první vědecky zanalyzoval Darwinův bratranec Francis Galton. Všiml si, že v kostelech po celé Británii se celé kongregace veřejně každou neděli modlí za zdraví královské rodiny. Neměli by se tedy její členové v porovnání s ná-

* Inteligentní design (ID) v užším významu je vyjádření přesvědčení, že některé rysy živých tvorů a vesmíru lze vysvětlit pouze poukazem na inteligentní záměr. V širším významu se jedná o hnutí, které usiluje o společenskou prosazení nauky o stvoření, především pak zavedení její výuky na školách při současném poukazu na hypotetičnost Darwinovy evoluční teorie. ID se konstitoval v druhé polovině 80. let 20. století v USA, kdy se několik proponentů předchozího kreacionistického hnutí uchýlilo k nové podobě argumentace, která nadpřirozeného činitele nenazývá Bohem (pozn. rec.).

mi ostatními, za něž se modlí jen naši nejbližší a nejdražší, těšit neobyčejnému zdraví?*" Galton to chtěl prověřit, ale žádné statistické rozdíly nezjistil. Je možné, že to myslel posměšně, stejně jako se modlil za náhodně vybrané kusy pozemků a sledoval, jestli na nich rostliny neporostou rychleji (nerostly).

O něco nedávněji podpořil fyzik Russell Stannard (jeden ze tří slavných britských zbožných vědců, jak uvidíme) iniciativu, kterou založila - jak jinak - Templetonova nadace** a která měla oficiálně otestovat teorii, že modlitby zlepšují zdravotní stav nemocných.³⁶

Takové experimenty, mají-li proběhnout řádně, musejí být dvojité slepé, což bylo přísně dodrženo. Pacienti byli striktně náhodně přiřazeni k experimentální (za kterou se modlilo) nebo ke kontrolní (za kterou se nemodlilo) skupině. Pacienti, lékaři, ošetřovatelé ani výzkumníci nesměli vědět, kterým pacientům byly určeny modlitby a kteří patřili do kontrolní skupiny. Experimentální modlíci se znali jména pacientů, za které se modlili - v jakém smyslu by se jinak modlili právě za ně, a ne za někoho jiného? Dozvěděli se ale jen křestní jména a počáteční písmeno příjmení. Očividně to Bohovi stačí k tomu, aby dokázal to správné nemocniční lůžko najít.

Už samotná představa, že se takové experimenty provádějí, dokáže vyvolat spoustu posměchu a tento projekt si ho zasloužil plným právem. Pokud vím, Bob Newhart*** o něm žádnou scénku nedělal, ale jako bych ho slyšel:

* Když se na naší oxfordské koleji volil děkan, kterého jsem citoval už dříve, její členové mu tři večery po sobě připijeli na zdraví. Nový děkan při třetí z těchto večerů ve své řeči taktně poznamenal: „Už teď se cítím mnohem lépe.“

** Templetonova nadace byla založena roku 1987 britským miliardářem J. Templetonem. Podporuje výzkum v rozsáhlé oblasti přírodních a humanitních věd, snaží se přiblížit vědecké a náboženské poznání. Několik vědců (biolog R. Dawkins, fyzik P. Woit) ji obvinilo z podpory náboženských vysvětlení původu života, řada dalších se o její činnosti vyjadřuje pozitivně (fyzik P. Davies). Od spojení s politizovaným hnutím inteligentního designu se Templetonova nadace několika tiskovými prohlášeními z roku 2007 distancovala (pozn. rec.).

*** George Robert Newhart (1929) - americký komik a herec (pozn. překl.).

Co to říkáš, Pane? Ty mě nemůžeš vyléčit, protože jsem v kontrolní skupině?... Aha, modlitby moji tety jsou málo. Ale Pane, pan Evans na vedlejší posteli... Co jste říkal, Pane?... Pan Evans má tisíc modliteb denně? Ale Pane, pan Evans tisíc lidí přece nezná... Jo tak, oni o něm mluví jen jako o Johnu E. Ale Pane, jak víš, že tím nemysleli Johna Ellsworthiho?... Jasně, ty jsi přece vševědoucí. Ale Pane...

Tým badatelů, udatně se bránící veškerému výsměchu, se nedal. Pod vedením dr. Herberta Bensona, kardiologa z Lékařského institutu pro tělo a mysl nedaleko Bostonu, utratil 2,4 milionu Templetonových dolarů. Dr. Benson podle jednoho dřívějšího tiskového prohlášení Templetonovy nadace „věří, že důkazů o účinnosti prosebné modlitby v lékařském prostředí je celá řada“. Vlastně tedy bylo dobře, že byl celý výzkum v dobrých rukou a nehrozilo, že ho pokazí nějaké skeptické vibrace. Dr. Benson se svým týmem monitoroval 1802 pacientů v šesti nemocnicích, všechny po koronárním by-passu. Tito pacienti byli rozděleni do tří skupin. K první skupině směřovaly modlitby, aniž to věděla. Ke druhé (kontrolní) skupině žádné modlitby neměřily a také to nevěděla. Ke třetí skupině modlitby směřovaly s jejím vědomím. Účinnost prosebných modliteb měla vyplynout ze srovnání první a druhé skupiny. U třetí skupiny se mělo testovat, jestli má na člověka vědomí, že se za něj někdo modlí, nějaké psychosomatické účinky.

Modlily se kongregace tří kostelů, jednoho v Minnesotě, jednoho v Massachusetts a jednoho v Missouri, a všechny tyto kostely stály od nemocnic zhruba stejně daleko. Modlíci se, jak jsme si už řekli, dostali pouze křestní jméno a počáteční písmeno příjmení pacienta, za kterého se měli modlit. U experimentů je žádoucí co možná největší standardizace, proto měli všichni modlíci do svých modliteb zahrnout i obrat „za úspěšnou operaci a rychlé uzdravení bez komplikací“.

Výsledky byly, jak v dubnu 2006 uvedl *American Heart Journal*, jednoznačné. Mezi pacienty „s modlitbami“ a bez

nich nebyl žádný rozdíl. To je ale překvapení! Mezi těmi, kteří *věděli*, že se za ně věřící modlí, a mezi těmi, kteří *nevěděli* nic, rozdíl byl; ale trochu se to experimentátorům vymklo z rukou. Pacienti, kteří věděli, že k nim směřují modlitby, měli mnohem víc pooperačních komplikací než „nevědoucí“. Nechtěl tak třeba Bůh ukázat, že s celým tímhle potrhým podnikem nesouhlasí? Pravděpodobnější ale spíše bude, že pacienti, kteří věděli, že se za ně někdo modlí, následkem toho pociťovali větší stres: měli „trému“, jak řekli experimentátoři. Podle dr. Charlese Bethy, jednoho z badatelů, je to možná znejistilo a říkali si: „Cožpak jsem tak nemocný, že se za mě musí modlit celý jejich modlitební tým?“ Třeba pacienti postižení srdečními komplikacemi, které vyvolalo vědomí, že jsou předmětem experimentálních modliteb, Templetonovu nadaci žalují. Nezbyvá než doufat.

Nikoho asi nepřekvapí, že proti této studii vystoupili teologové, možná ze strachu, že by mohla náboženství zesměšnit. Oxfordský teolog Richard Swinburne se proti ní po jejím nezdaru vyslovil s tím, že Bůh reaguje jen na modlitby vyslovené z dobrých důvodů.³⁷ Modlit se za někoho, a ne za někoho jiného jen proto, že na ně v nějakém dvojitě slepém experimentu padne los, dobrý důvod není. Bůh to prohlédne. O to šlo v mé scéně à la Bob Newhart a v tom má pravdu i Swinburne. Ale v dalších částech své práce Swinburne už tak satirický není. Nikoli poprvé se snaží ospravedlnit utrpení ve světě ovládaném Bohem:

Vlastní utrpení mi dává možnost projevit odvahu a trpělivost. Vám dává možnost projevit soucit a pomoci mi mé utrpení ulehčit. A společnosti dává možnost vybrat si, jestli bude nebo nebude investovat spousty peněz, aby se pokusila nalézt lék na tu či onu konkrétní formu utrpení... Třebaže dobrý Bůh našeho utrpení lituje, jde mu jistě hlavně o to, aby každý z nás projevil trpělivost, účast a šlechtnost, a tím ukázal svou bohabojnost. Je třeba, aby někteří lidé ve svém vlastním zájmu byli nemocní, poskytují tak ostatním velmi důležitou možnost volby. Jen tak dokážou někteří najít odvahu k upřímnému rozhodnutí, jakým člověkem chtějí být. Pro jiné nemoc takovou cenu nemá.

Tato absurdní úvaha, pro teology tak typická, mi připomíná televizní panelovou diskusi, které se kromě mě a Swinburna zúčastnil i náš kolega z Oxfordu profesor. Peter Atkins. Swinburne se v jednu chvíli pokusil ospravedlnit holocaust tím, že prý dal židům skvělou příležitost k odvaze a šlechetnosti. Peter Atkins na něj nádherně zavrčel: „Za tohle shnijete v pekle.“*

Ve Swinburnově článku je i další typická ukázka teologické úvahy. Správně předpokládá, že kdyby nám chtěl Bůh dát vědět, že existuje, určitě by si našel lepší způsob, než je nepatrné ovlivnění statistik o uzdravení pacientů po operaci srdce z experimentální versus kontrolní skupiny. Kdyby Bůh existoval a chtěl nás o tom přesvědčit, mohl by „zaplnit svět superzázraky“. Pak si ale Swinburne svou šanci nechává uniknout: „Důkazů o existenci Boha je tak jako tak celkem dost a příliš mnoho důkazů by pro nás nemuselo být dobré.“ Příliš mnoho důkazů by pro nás nemuselo být dobré! Přečtete si to ještě jednou. *Příliš mnoho důkazů by pro nás nemuselo být dobré.* Richard Swinburne je držitel jedné z nejprestižnějších profesur v teologii ve výslužbě, je také členem Britské akademie. Toužíte-li po teologovi, žádného o mnoho významnějšího byste nesehnali. Je ale dost dobře možné, že po žádném teologovi netoužíte.

Swinburne ovšem nebyl jediný teolog, který se od této studie poté, co nesplnila očekávání, distancoval. Reverend Raymond J. Lawrence dostal velmi štědrý prostor v *New York Times*, aby vysvětlil, proč si zodpovědní náboženští vůdci „s úlevou oddychnou“, že se účinek prosebných modliteb nepotvrdil.³⁸ Neprohlašoval by ale něco úplně jiného, kdyby se Bensonově studii podařilo sílu modlitby prokázat? Třeba

* Tato výměna byla z finální verze programu vystřižena. Swinburnova poznámka je pro jeho teologii typická, v podobném duchu se ve své knize *Boží existence (The Existence of God, 2004, str. 264)* vyjádřil i o Hirošimě: „Kdyby atomová bomba v Hirošimě zabila o jednoho člověka méně, bylo by méně příležitosti k odvaze a soucitu...“

ne, ale můžete se vsadit, že spousta jiných farářů a teologů by to udělala. Článek reverenda Lawrence je pamětihodný zejména kvůli následujícímu výroku: „Nedávno mi jeden kolega vyprávěl o zbožné, vzdělané ženě, která obvinila lékaře svého manžela z nedbalosti. Vypověděla, že když její manžel umíral, lékař se za něj nemodlil.“

Další teologové se nechali inspirovat skepticismem NOMA v tvrzení, že takovéto studium modliteb je plýtváním penězi, protože nadpřirozené vlivy leží z povahy věci samé mimo dosah vědy. Ale jak správně připustila Templetonova nadace, když studii financovala, údajná moc modlitby, alespoň principiálně, v dosahu vědy leží. Dvojitě slepý experiment tu lze provést a také byl proveden. Klidně mohl přinést pozitivní výsledek. A kdyby ho přinesl, dovedete si představit třeba jen jediného obhájce náboženství, jak jej odmítá s tím, že vědecký výzkum s náboženskými otázkami nesouvisí? Samozřejmě že nedovedete.

Netřeba dodávat, že negativní výsledky experimentu věřícími neotřesou. Bob Barth, duchovní ředitel missourijského modlitebního úřadu, který dodal některé experimentální modlitby, řekl: „Věřící by řekli, že tahle studie je zajímavá, ale my se modlíme dlouho a dobře víme, že modlitby fungují, a navíc výzkum o modlitbách a spiritualitě právě začal.“ Ano, jasně: my díky naší *víře* víme, že modlitby fungují, takže jestli to důkazy neprokážou, nedáme se, dokud nezískáme takové výsledky, jaké chceme.

Evolucionistická škola Nevilla Chamberlaina

Jedním z vedlejších motivů vědců, kteří na NOMA - nezranitelnosti hypotézy Boží existence vůči vědě - trvají, je typicky americký politický jednací pořádek, který vyvolala hrozba populistického kreacionismu. V některých částech Spojených států se věda ocitla pod palbou dobře zorganizované, politic-

ky dobře propojené a především dobře financované opozice a vyučování evoluce se ocitlo v zákopu na frontové linii. Vědcům by se dalo odpuště, že se cítí ohroženi, protože většina peněz na výzkum pochází od vlády a volení reprezentanti se musejí zodpovídat nejen vzdělaným voličům, ale i těm nevzdělaným a s předsudky.

V reakci na podobné hrozby vznikla lobby na obranu evoluce, kterou zastupuje zejména Národní centrum pro výuku vědy (National Center for Science Education, NCSE) v čele s Eugenií Scottovou, neúnavnou bojovnicí za vědu, která nedávno vydala vlastní knihu *Evoluce vs. kreacionismus (Evolution vs. Creationism)*. Jedním z hlavních politických cílů NCSE je zaujmout a zmobilizovat „rozumný“ náboženský názor: hlavní proud duchovních, kteří nemají s evolucí problém a mohou ji pro svou víru považovat za nepodstatnou (či dokonce určitým zvláštním způsobem za její podporu). Lobby na obranu evoluce se snaží oslovit právě tyto mainstreamové duchovní, teology a nefundamentalistické věřící, kteří se za kreacionismus stydí, protože náboženství znevažuje. A jednou z cest, jak toho dosáhnout, je snažit se všemi silami obhájit NOMA - přesvědčit je, že věda nepředstavuje vůbec žádné nebezpečí, jelikož s požadavky náboženství nemá nic společného.

Dalším velikánem této školy - řekněme ji evolucionistická škola Nevilla Chamberlaina* - je filozof Michael Ruse. Ruse velmi účinně bojuje proti kreacionismu³⁹ jak na papíře, tak v soudní síni. Tvrdí o sobě, že je ateista, ale podle jeho článku v časopise *Playboy*

si my, kdo milujeme vědu, musíme uvědomit, že nepřítel našeho nepřitele je náš přítel. Evolucionisté tráví spoustu času urážením svých

* Arthur Neville Chamberlain (1869-1940) - britský konzervativní politik a premiér, neblaze proslul smířlivým postojem vůči nacistickému Německu (tzv. politika appeasementu) (pozn. rec.).

případných spojenců. To platí obzvláště pro evolucionisty sekulární. Ateisté často kritizují solidární křesťany, místo aby čelili kreacionistům. Když Jan Pavel II. ve svém dopise podpořil darwinismus, Richard Dawkins ho jednoduše prohlásil za pokrytce, který to s vědou nemůže myslet vážně, a řekl, že on sám by raději dal přednost čestnému fundamentalistovi.

Z čistě taktického hlediska chápu, proč je Ruseovo přirovnání s bojem proti Hitlerovi na pohled přitažlivé: „Winston Churchill a Franklin Roosevelt neměli rádi Stalina a komunismus. Ale uvědomovali se, že v boji proti Hitlerovi musejí se Sovětským svazem spolupracovat. Právě tak spolu musejí spolupracovat všichni evolucionisté v boji proti kreacionismu." Nakonec jsem ale přešel na stranu mého kolegy, chicagského genetika Jerryho Coynea, který napsal, že Ruse

nechápe skutečnou povahu tohoto konfliktu. Není to jen boj evoluce proti kreacionismu. Pro vědce, jako jsou Dawkins a Wilson [E. O. Wilson, slavný harvardský biolog], to je *skutečná* válka mezi racionalismem a pověřivostí. Věda je jedinou formou racionalismu, zatímco náboženství je nejběžnější formou pověřivosti. Kreacionismus je jen jedním ze symptomů velkého nepřítele: náboženství. Zatímco náboženství může bez kreacionismu existovat, kreacionismus bez náboženství nikoli.⁴⁰

Já mám s kreacionisty jedno společné. Na rozdíl od „Chamberlainovy školy“ ani oni nemají s NOMA a s jejími samostatnými magisterii co do činění. Kreacionisté ani v nejmenším nerespektují prostor vědy a k smrti rádi v něm zamořují vzduch. A také mají moc rádi špinavou hru. Jejich právníci v soudních sporech v amerických zapadákovech pátrají po evolucionistech, kteří se veřejně hlásí k ateismu. Dobře vím - a mrzí mě to -, že takhle bylo popotahováno i moje jméno. Tato taktika je účinná, protože v náhodně vybraných porotách jsou pravděpodobně i tací, kteří věří, že ateisté jsou ztělesněné zlo a nejsou o nic lepší než pedofilové nebo „teroristé“ (což je dnešní obdoba salemských čarodějnic a McCarthyho komunistů). Kterýkoli právník z řad kreacionistů, který by si mě posadil do la-

vice svědků, by nad porotou okamžitě zvítězil jen tím, že by se mě zeptal: „Ovlivnila vás vaše znalost evoluce v tom, že jste se stal ateistou?“ Já bych musel odpovědět, že ano, a naráz bych přišel o přízeň poroty. Právně korektní odpověď sekularisty by zněla: „To, jestli v něco věřím nebo nevěřím, je má soukromá záležitost, která nijak nesouvisí s tímto soudem ani nemá co do činění s vědou.“ Já bych ale něco takového nemohl čestně prohlásit, a to z důvodů, ke kterým se dostanu ve 4. kapitole.

Novinářka píšící pro *Guardian* Madeleine Buntingová napsala článek nazvaný „Proč lobby za inteligentní design děkuje Bohu za Richarda Dawkinse“.⁴¹ Nic nenasvědčuje tomu, že by ho s někým konzultovala, s výjimkou Michaela Rusea, a je docela možné, že ho za ni i napsal.* Dan Dennett odpověděl celkem výstižně citací strýčka Rema:**

Je zábavné, že dva Britové - Madeleine Buntingová a Michael Ruse - naletěli na jeden z nejslavnějších podfuků amerického folkloru (Proč lobby za inteligentní design děkuje Bohu za Richarda Dawkinse, 27. března). Když Zajíce chytne Lišák, Zajíc žadoní: „Moc tě prosím, Lišáčku, dělej si se mnou, co se ti zlíbí, ale hlavně mě neházej do toho strašného šípkového roští!“ - kam ho lišák samozřejmě hodí, a on tam najde bezpečí. Když si americký propagandista William Dembski rýpne do Richarda Dawkinse s tím, aby se dál činil ve prospěch inteligentního designu, Buntingová a Ruse mu na to skočí! „U všech všudy, Lišáku, tvé upřímné tvrzení - že evoluční biologie vyvrací představu Boha stvořitele - ohrožuje výuku biologie ve školách, porušuje odluku církve od státu!“ Jasně. Také byste se měli mírnit ve fyziologii, protože ta zase říká, že neposkrvněně počít nejde...⁴²

* Totéž platí i pro článek „Když se střetnou kosmologie“ v *New York Times* z 22. ledna 2006 od uznávané (a obvykle mnohem lépe informované) novinářky Judith Shulevitzové. Pravidlo č. 1 generála Montgomeryho ve válce bylo „Nepochodovat na Moskvu“. Možná by mělo existovat i nějaké Pravidlo č. 1 vědecké žurnalistiky: „Udělejte rozhovor s alespoň jedním člověkem jiným než s Michaellem Rusem.“

** Strýček Remus je fiktivní vypravěč černošských příběhů od Joela Chandlera Harrise, vydaných v roce 1881, dle slov autora jako obhajoba otroctví (pozn. překl.).

Tenhle celý problém, včetně nezávislého odkazu na Zajíce v šípkovém keři, probírá biolog P. Z. Myers na svém blogu Pharyngula, spolehlivém zdroji britkých a rozumných názorů.⁴³

Netvrdím, že moji kolegové z ústupkové lobby jsou nečestní. Možná v NOMA skutečně věří, ačkoli si nejsem jist, jak pečlivě ji promysleli a jak se dokázali srovnat s vnitřními konflikty ve svých myslích. Pro tuto chvíli není potřeba se touto látkou dál zabývat, ale každý, kdo chce porozumět publikovaným vyjádřením vědců k náboženským otázkám, by neměl zapomínat na politický kontext: na bizarní kulturní války, které v dnešní Americe řadí. Tento appeasement ve stylu NOMA se znovu vynoří v další kapitole. Teď se vrátím k agnosticismu a k možnosti, jak bojovat proti naší nevědomosti a jak znatelně zmírnit pocit nejistoty ohledně existence či neexistence Boha.

Zelení mužičci

Dejme tomu, že Bertrand Russell by ve svém podobenství místo čajové konvice ve vesmíru použil *život* ve vesmíru. Ani ten nedokážeme vyvrátit a jediným přísně racionálním postojem je agnosticismus. Tato hypotéza ale už není tak pošetilá. Už nás okamžitě nenapadne, že je krajně nepravděpodobná. Můžeme vést zajímavou debatu založenou na neúplných důkazech a dokážeme si docela dobře představit, jaký typ důkazů by naši nejistotu dokázal snížit. Kdyby vláda investovala do nákladných teleskopů jen kvůli pátrání po čajových konvicích kroužících kolem Slunce, všechny by nás to pobouřilo. Ale nevadí nám utrácení peněz za projekt SETI (Search for Extra-Terrestrial Intelligence, Hledání mimozemské inteligence), jenž využívá radioteleskopy, které snímají oblohu v naději, že se jim podaří zachytit signály od inteligentních mimozemšťanů.

Líbilo se mi, když Carl Sagan prohlásil, že s intuitivními pochybami ohledně mimozemského života nechce mít nic společné-

ho. Můžeme ale strážlivě určit (což Sagan udělal), co bychom měli vědět, abychom tuto pravděpodobnost dokázali odhadnout. Mohli bychom začít pouhým seznamem toho, co nevíme, stejně jako ve slavné Drakeově rovnici, s jejíž pomocí lze určit pravděpodobnost výskytu života ve vesmíru. Stanoví, že bychom-li odhadnout, kolik je ve vesmíru civilizací, musíme vynásobit sedm různých čísel. Mezi nimi je počet hvězd, počet planet podobných Zemi připadajících na hvězdu a ještě další odhadovaná čísla, která tu není třeba uvádět, protože mi jde jen o to, že jsou všechna neznámá nebo odhadovaná s obrovskou tolerancí chyb. Jestliže má být násobeno tolik čísel, která jsou úplně nebo téměř úplně neznámá, výsledek - odhadovaný počet mimozemských civilizací - má tak obrovskou přípustnou chybu odhadu, že agnosticismus zde působí jako velmi rozumný, ne-li jako jediný věrohodný postoj.

Některé ze členů v Drakeově rovnici jsou neznámé o něco méně než v době, kdy ji Frank Drake poprvé napsal, tj. v roce 1961. Tehdy byla naše sluneční soustava s planetami obíhajícími kolem centrální hvězdy jedinou, kterou jsme kromě místních analogií Jupiterových a Saturnových satelitů znali. Nejlepší odhad počtu planetárních systémů ve vesmíru vycházel z teoretických modelů a z méně formálního „kosmologického“ principu (neboli Koperníkova principu): pocit (který se zrodil u Koperníka, Hubblea a dalších), že na místě, kde náhodou žijeme, by nemělo být nic nějak zvlášť neobvyklého. Kosmologický princip bohužel oslabuje „antropický“ princip (viz 4. kapitola): kdyby byla naše sluneční soustava skutečně jedinou ve vesmíru, pak bychom my, bytosti, které o takových věcech přemýšlejí, museli žít právě tady. Ze samotné skutečnosti, že existujeme, by mohlo zpětně vyplynout, že žijeme v nesmírně neobvyčejném místě.

Avšak dnešní odhady, že sluneční soustavy jsou všudypřítomné, už nevycházejí z kosmologického principu, ale z přímých důkazů. Spektroskop, Nemesis Comtova pozitivismu, znovu zasahuje. Naše teleskopy nejsou dost silné na to, aby vi-

děly planety obíhající kolem jiných hvězd přímo. Planety však svou přitažlivostí vyvolávají odchylky v jejich dráze a spektroskopicky dokážou zachytit Dopplerovy posuny ve hvězdném spektru, alespoň v případech, kdy je planeta dostatečně hmotná. V době psaní této knihy víme díky této metodě o 170 exoplanetách obíhajících kolem 147 hvězd,⁴⁴ i když toto číslo bude v době, kdy knihu čtete, jistě vyšší. Zatím to jsou jen velké Jupitery", protože jen Jupitery jsou dost velké na to, aby narušily dráhu své hvězdy do té míry, abychom to dnešními spektroskopicky dokázali zachytit.

Alespoň kvantitativně jsme tak vylepšili odhad u jednoho do té doby nejasného členu Drakeovy rovnice. Můžeme tak významně, byť stále jen mírně změkčit agnosticismus u výsledné hodnoty rovnice. Co se života jinde ve vesmíru týká, musíme být samozřejmě agnostičtí dál - ale o maličko méně, protože víme právě o to maličko víc. Věda dokáže agnosticismus nahlodávat. Jsem si jistý, že otázka Boží existence, bez ohledu na zdvořilou zdrženlivost Huxleyho, Goulda a mnoha dalších, neleží v principu a navždy mimo dosah vědy. Stejně jako tomu bylo v případě poznání vlastností hvězd, které mělo podle Comta navždy ležet mimo náš dosah, a stejně jako tomu je v případě pravděpodobnosti života na jejich oběžné dráze, věda dokáže do teritoria agnosticizmu zasahovat, alespoň jde-li o pravděpodobnost.

V mé definici hypotézy Boží existence jsou obsažena slova „nadhledový" a „nadpřirozený". Mám-li tento rozdíl objasnit, představte si, že některý radioteleskop z projektu SETI skutečně zachytí signál z vesmíru, který jednoznačně prokáže, že tu nejsme sami. A mimochodem otázka, jaký typ signálu by nás přesvědčil o tom, že má inteligentní původ, není triviální. Dobrým přístupem k takové otázce je ji obrátit. Jak bychom my dali inteligentně vědět mimozemským posluchačům o své přítomnosti? Rytmičké pulzy by byly k ničemu. Jocelyn Bell Burnellovou, radioastronomku, která v roce 1967 jako první objevila pulzar, tak dojala přesnost jeho 1,33sekundové periodicity,

že ho lehce ironicky pojmenovala signál LGM (Little Green Men, Zelení mužičci). Později na jiném místě oblohy objevila druhý pulzar s odlišnou periodicitou a s hypotézou LGM byl víceméně konec. Metronomické rytmy dokáže generovat řada neinteligentních jevů, od pohupujících se větví po kapající vodu, od časových posunů u samoregulačních zpětných vazeb po otáčející se a obíhající nebeská tělesa. V naší galaxii byla objevena už více než tisícovka pulzarů a obecně se má za to, že každý z nich je rotující neutronovou hvězdou, která do okolí vyzařuje rádiovou energii podobně jako maják světlo. Představa hvězdy rotující v řádu sekund je úchvatná (jako by každý náš den trval 1,33 sekundy místo 24 hodin), ale na neutronových hvězdách je úchvatné vlastně všechno, co o nich víme. Jde o to, že pulzary dnes chápeme jako produkt prosté fyziky, žádné inteligence.

Nic jednoduše rytmického by tedy naši inteligentní přítomnost čekajícímu vesmíru neoznámilo. Často se mluví o prvočíslech, protože si lze těžko představit čistě fyzikální proces, který by je mohl vygenerovat. Ale představte si, že ať už detekci prvočísel nebo nějakými jinými prostředky SETI skutečně objeví jednoznačné důkazy o mimozemské inteligenci, po kterých bude následovat např. masivní přenos znalostí a moudrosti jako vystřížený z *Kontaktu* (*Contact*) Carla Sagana nebo *Andromedy* (*A for Andromeda*) Freda Hoylea. Jak bychom měli reagovat? Omluvitelnou reakcí by bylo cosi podobného uctívání, jelikož jakákoli civilizace, která dokáže vyslat signál na tak obrovskou vzdálenost, je s velkou pravděpodobností na mnohem vyšší úrovni než ta naše. A i kdyby v době vyslání signálu pokročilejší než naše nebyla, vzhledem k nesmírné vzdálenosti mezi námi bychom oprávněně měli počítat s tím, že v okamžiku, kdy k nám poselství dorazí, má před námi tisíce let náskok (pokud sama sobě nepřivodila zánik, což není nepravděpodobné).

Bez ohledu na to, jestli se nám o nich někdy něco podaří zjistit, velmi pravděpodobně existují mimozemské civilizace,

kteří jsou nadlidské, možná takřka božské, a to v ohledech, které překonávají cokoli, co si teologové vůbec dovedou představit. Jejich technologické vymoženosti by nám připadaly stejně nadpřirozené, jako by naše technika připadala nadpřirozená rolníkovi transportovanému z doby temna do 21. století. Jak by asi reagoval na notebook, mobilní telefon, vodíkovou bombu nebo tryskové dopravní letadlo? Jak řekl Arthur C. Clarke ve svém třetím zákoně: „Každá dostatečně pokročilá technologie je nerozeznatelná od magie.“ Naše technologické zázraky by lidem ze starých civilizací nepřipadaly o nic méně pozoruhodné než Mojžíšova schopnost nechat rozestoupit vody nebo Ježíš, který po nich chodí. Mimoszemšťané z našeho signálu by nám připadali jako bohové, stejně jako byli za bohy považováni misionáři (kteří z této nezasloužené pocty vyždímali, co se dalo), kteří se objevovali ve společnostech doby kamenné se zbraněmi, dalekohledy, zápalkami a s kalendáři, jež dokázaly na sekundu přesně předpovědět zatmění.

V jakém smyslu by tedy ti nejpokročilejší mimozemšťané objevení v projektu SETI *nebyli* bohové? V jakém smyslu by byli nadlidští, ale nikoli nadpřirození? V jednom velmi důležitém smyslu, který se dotýká přímo jádra této knihy. Zásadní rozdíl mezi bohy a bohům podobnými mimozemšťany nespočívá v jejich vlastnostech, ale v jejich původu. Entity, které jsou dostatečně složité na to, aby byly inteligentní, jsou výsledkem evolučního procesu. Bez ohledu na to, jak božské by nám mohly připadat, jako bohové nevznikly. Spisovatelé vědeckofantastické literatury, např. Daniel F. Galouye ve svém *Zfalšovaném světě* (*Counterfeit World*), dokonce přicházejí s myšlenkou (a já netuším, jak ji vyvrátit), že žijeme v počítačové simulaci, kterou vytvořila jakási mnohem dokonalejší civilizace. Ale i tito simulátoři by museli odněkud pocházet. Zákony pravděpodobnosti vylučují veškeré teorie o tom, že by se tu objevili samovolně a bez jednodušších předchůdců. Za svou existenci patrně vděčí nějaké (možná nám neznámé) verzi darwinovské evoluce: nějakému kumulativně stoupajícímu je-

řábu na rozdíl od „nebeského háku“, abych použil terminologii Daniela Dennetta.⁴⁵ Nebeské háky - včetně všech bohů - jsou kouzla. K žádnému vysvětlení neslouží a samy vyžadují víc vysvětlení, než kolik ho dokážou poskytnout. Jeřáby jsou vysvětlující zařízení, která skutečně něco vysvětlují. Nejlepším jeřábem všech dob je přírodní výběr. Ten vyzdvihl život od prvotní jednoduchosti do závratných výšin složitosti, krásy a zdánlivého designu, které nás dnes tak oslňují. To bude hlavní téma 4. kapitoly: „Proč téměř určitě není žádný Bůh.“ Ale než přikročím k hlavnímu důvodu, proč aktivně nevěřím v existenci Boha, je mou povinností vypořádat se s pozitivními argumenty ve prospěch víry, které minulost přinesla.

DŮKAZY BOŽÍ EXISTENCE

Profesura teologie by v naší instituci neměla mít místo.

Thomas Jefferson

Teologové celá staletí sjednocovali důkazy Boží existence a další, včetně širitelů nesprávně chápaného „zdravého rozumu“, je doplňovali.

„Důkazy“ Tomáše Akvinského

Pět „důkazů“, které ve 13. století postuloval Tomáš Akvinský, nic nedokazuje a velmi snadno - ačkoli se to s ohledem na jeho věhlas zdráhám říct - lze odhalit jejich bezduchost. První tři jsou jen totéž řečeno jinak, můžeme je proto probrat společně. Všechny v sobě zahrnují nekonečný regres - odpověď na otázku vyvolává předešlou otázku atd., až do nekonečna.

1. *Důkaz z pohybu.* Nic se nemůže pohybovat bez hybatele. To nás vede k regresi, z něhož vede jediná cesta ven, Bůh. Něco muselo udělat první krok a tomu něčemu říkáme Bůh.
2. *Důkaz ze zřetězení příčin.* Nic není zapříčiněno sebou samým. Každý důsledek má svou příčinu a my se znovu ocitáme v regresi. Ten lze ukončit jen nějakou prvopříčinou, kterou nazýváme Bůh.
3. *Kosmologický důkaz** Musela existovat doba, kdy ještě neexistovaly žádné hmotné věci. Ale jelikož nyní existují, něco nefyzického je muselo stvořit a tomu něčemu říkáme Bůh.

* V češtině se většinou uvádí pod názvem důkaz z nahodilosti a nutnosti. Dawkins znění důkazů dosti zkresluje, v tomto případě silně. Zjednodušený obsah třetího důkazu je následující: Všechny v přírodě existující věci vznikají a zanikají

Všechny tyto tři argumenty se spoléhají na představu nekonečného regresu a na to, že k jeho zastavení je potřeba dovolat se Boha. Zcela neoprávněně se v nich předpokládá, že Bůh sám je před tímto regresem imunní. I kdybychom si tento pochybný luxus dovolili a svévolně si vyčarovali někoho, kdo nekonečný regres ukončí, a dali mu jméno, jednoduše jen proto, že to potřebujeme, rozhodně nemáme vůbec žádný důvod ho obdařit jakýmkoli vlastnostmi, které se obvykle Bohu připisují: všemohoucností, vševědoucností, laskavostí, tvořivostí, o lidských vlastnostech, jako je naslouchání modlitbám, odpuštění hříchů a čtení nejniternějších myšlenek, ani nemluvě. Mimochodem logikům neuniklo, že vševědoucnost a všemohoucnost jsou vzájemně neslučitelné. Je-li Bůh vševědoucí, musí dopředu vědět, jak zasáhne, aby pomocí své všemohoucnosti změnil chod dějin. To ale znamená, že si svůj zásah nemůže rozmyslet, což znamená, že není všemohoucí. Karen Owensová tento vtipný paradox zachytila v neméně vtipných verších:

Může Bůh, co všechno ví,
a zná i to, co přijde,
změnit to, co ví, že chce,
a myslet si, že mu to vyjde?

Vraťme se ale k nekonečnému regresi a k marnosti vzývání Boha, který by ho ukončil. Mnohem úspornější je vymyslet, řekněme, „singularitu velkého třesku“ nebo nějaký jiný, zatím neznámý fyzikální koncept. Budeme-li tomu říkat Bůh, přinejlepším si tím nepomůžeme, přinejhorším to bude hrozivě zavádějící. Edward Lear nás ve svém Nesmyslném receptu na miniblabézní kotlety vyzývá, abychom vzali „několik kusů hovězího a [nařezali] z nich co nejmenší kousíčky a pak ještě

nahodile. V určitém případě by tedy nemusely být vůbec. Z toho, že existují, usuzujeme, že jedna z věcí existuje nutně. Podle principu zřetězení příčin musí být způsobena něčím, co existuje nutně, a to nazýváme Bohem (pozn. rec.).

menší, celkem osmkrát, ne-li devětkrát".* Některé regresy dosáhnou přirozeného ukončení. Vědci uvažovali o tom, co by se stalo, kdyby se např. zlato rozdělilo na nejmenší možné kousky. Proč bychom nemohli jeden z takových kousků ještě rozbít napůl a získat ještě menší kousiček zlata? Takový regres rozhodně končí atomem. Nejmenší možný kousek zlata je jádro složené z přesně sedmdesáti devíti protonů a o něco málo více neutronů spolu s houfem sedmdesáti devíti elektronů. Pokud „nasekáte“ zlato na ještě menší kousky, pod úroveň jediného atomu, tak ať získáte cokoli, už to nebude zlato. V tomto typu regresu je přirozeným ukončením atom. Rozhodně není jasné, že přirozeným ukončením regresů Akvinského je Bůh. A to je řečeno mírně, jak uvidíme později. Přejdeme k dalšímu bodu Tomášova seznamu.

4. *Důkaz stupňovitého uspořádáníjsoucná.* Vidíme, že věci na světě jsou různé. Existují určité stupně dokonalosti. My však tyto stupně posuzujeme jen na základě srovnání s maximálními hodnotami. Lidé mohou být dobří i špatní, takže v nás nemůže spočívat nejvyšší dobrota. Proto musí existovat nějaké jiné maximum, které určuje měřítko dokonalosti, a tomuto maximu budeme říkat Bůh.

To má být nějaký důkaz? Klidně bychom mohli říct, že lidé se liší v tom, jak páchnou, ale srovnávat je můžeme jen s dokonalým maximem představitelného zápachu. Tudiž musí existovat nějaký nepřekonatelný smradoch a my mu budeme říkat Bůh. Nebo můžeme srovnávat cokoli jiného a vyvodit si stejně pitomý závěr.

5. *Teleologický důkaz neboli důkaz z účelného uspořádání přírody.* Věci ve světě, zvláště věci živé, vypadají, jako

* V překladu Antonína Přídala, *Velká kniha nesmyslů*, Mladá Fronta, Praha, 1998 (pozn. překl.).

by byly zkonstruované za nějakým účelem. Nic z toho, co známe, nevypadá zkonstruovaně, pokud to zkonstruované opravdu není. Tudíž musí existovat nějaký konstruktér a tomu říkám Bůh.* Sám Akvinský použil analogii šípů letícího k cíli, ale moderní protiletadlová střela s tepelným naváděním by mu posloužila lépe.

Dnes se pravidelně objevuje už jen teleologický důkaz, který podle svých zastánců není o nic neprůstřednější než dřív. Nechal se jím okouzlit i mladý Darwin, když během studií v Cambridgi četl *Přírodní teologii* (*Natural Theology*) Williama Paleyho. Bohužel pro Paleyho s ní dospělý Darwin pěkně zametl. Snad nikdy neuštedřila důmyslná úvaha široce rozšířenému přesvědčení tak drtivou porážku, jako tomu bylo v případě Charlese Darwina a teleologického důkazu Boží existence. Bylo to nesmírně nečekané. Díky Darwinovi už neplatí tvrzení, že nic z toho, co známe, nevypadá zkonstruovaně, pokud to zkonstruované opravdu není. Evoluce přírodním výběrem plodí zdání designu, který dosahuje nevidaných výšin složitosti a elegance. A mezi těmito vrcholy pseudodesignu jsou i nervové soustavy, jež - mimo další své skromnější úspěchy - vytvářejí chování zaměřené na dosahování určitých cílů, které i u toho nejnepatrnějšího hmyzu připomíná sofistikovanou střelu s tepelným naváděním víc než prostý šíp letící k cíli. K teleologickému důkazu se vrátím ve 4. kapitole.

Ontologický důkaz a další důkazy a priori

Důkazy Boží existence se dělí do dvou hlavních kategorií, *a priori* a *a posteriori*. Pětice důkazů Akvinského jsou důkazy

* Nemohu si nevzpomenout na nesmrtelný sylogismus, který do jednoho euklidovského důkazu propašoval spolužák, když jsme spolu studovali geometrii: „Trojúhelník ABC vypadá rovnoramenně. Tudíž...“

a posteriori, které se odvíjejí od pozorování světa. Nejznámějším důkazem *a priori*, tedy těch, jež vycházejí s čistého úsudku, je *ontologický důkaz*, který navrhl sv. Anselm z Canterbury už v roce 1078 a který od té doby v různých formách opakují mnozí filozofové. Na Anselmově důkazu je neobvyklé to, že původně nebyl určen lidem, ale Bohu samotnému, a to v podobě modlitby (možná si také říkáte, že žádná entita, která je schopna poslouchat modlitbu, přece nepotřebuje přesvědčovat o tom, že sama existuje).

Anselm řekl, že si lze představit bytost, nad níž si nic většího představit nelze. Ale takovou superbytost si dokáže představit i ateista, i když ten by popřel její existenci v reálném světě. Ale jak důkaz pokračuje, bytost, která neexistuje ve skutečnosti, je právě proto, že neexistuje ve skutečnosti, méně než dokonalá. Tudíž tu máme rozpor a *voilà*, Bůh existuje!

Dovolte mi, abych tento dětinský důkaz převedl do příjemné mluvy, kterou je rozhovor z dětského hřiště:

„Vsaď se, že ti dokážu, že Bůh existuje.“

„Vsaďím se, že ne.“

„Tak jo, představ si tu úplně nejvíc dokonalou věc ze všech věcí.“

„Dobře, co dál?“

„A teď řekni, je ta nejvíc dokonalá věc opravdová? Existuje?“

„Ne, je jenom v mojí hlavě.“

„Ale kdyby byla opravdová, byla by ještě dokonalejší, protože úplně nejvíc dokonalá věc by musela být lepší než nějaká pitomá jen tak vymyšlená věc. Tak, a teď jsem ti dokázal, že Bůh existuje. Hahá, hahá-há. A všichni ateisti jsou blázni.“

Svému dětskému rozumbradovi jsem slovo „blázen“ vybral schválně, protože sám Anselm cituje první verš 14. žalmu („Říká blázen v srdci svém: Není Boha“) a navíc si troufá „bláznem“ (lat. *insipiens*) nazvat svého hypotetického ateistu:

A tak i blázna přesvědčí, že alespoň v rozumu je něco, nad co nic většího nemůže být myšleno, poněvadž to pochopí, když to slyší, a co se vždy chápe, je v rozumu. A zajisté to, nad co nic většího nemůže být myšleno, nemůže být pouze v rozumu. Neboť když je to alespoň v rozumu, může se myslit, že to existuje i ve skutečnosti - což je větší.

Už jen představa, že tak velkolepý závěr by mohl vzejít z takového slovíčkaření, mě uráží, a tak si musím dát pozor, abych slovíčka jako „blázen“ nepoužíval i já. Je zajímavé, že Bertrand Russell (což žádný blázen nebyl) řekl: Je snazší být přesvědčen, že [ontologický důkaz] je určitě mylný, než přijít na to, v čem přesně ona mylnost spočívá." Sám Russell se jím jako mladík nechal přesvědčit:

Vzpomínám si přesně na tu chvíli jednoho dne roku 1894, jak jsem šel po Trinity Lane, když mi hlavou blesklo (nebo jsem si to alespoň myslil), že ontologický důkaz platí. Byl jsem si zrovna pro plechovku tabáku; cestou domů jsem ji najednou vyhodil do vzduchu, a když jsem ji chytil, zvolal jsem: „Páni! Ten ontologický důkaz je jasný jako facka!"

Já se divím tomu, proč si neřekl třeba něco jako: „Páni, ten ontologický důkaz je celkem přijatelný. Ale není to celé příliš dobré na to, aby tak velkolepá pravda o vesmíru vyplynula z pouhé slovní hříčky? Možná bych měl na tom začít pracovat, protože to vypadá na paradox jak od Zenona." Řekové si s vyřešením Zenonova „důkazu“, že Achilles nikdy nedohoní želvu, užili své.* Ale měli dost rozumu, než aby došli k závěru, že Achilles želvu doopravdy nikdy nedožene. Místo toho tomu začali říkat paradox a počkali si na další generace matematiků, kteří by ho vysvětlili. Sám Russell byl samozřejmě dost vzdělaný na to, aby věděl, že Achillova marná snaha dohonit želvu by se vyhazováním plechovky s tabákem do vzduchu slavit neměla. Proč se tedy stejně obezřetně nechoval i u sv. Anselma? Podezírám ho, že to byl až příliš nepředpojatý ateista, že byl až příliš ochoten nechat se přesvědčit, pokud to zdánlivě vyžadovala logika.** Nebo možná odpověď leží v textu,

* Achilles běhá desetkrát rychleji než želva, takže jí dá řekněme 100 metrů náskok. Když Achilles oněch 100 metrů uběhne, želva je 10 metrů před ním. Než Achilles uběhne těch 10 metrů, želva má o další metr náskok. Než Achilles uběhne onen metr, želva je znovu desetinu metru před ním... a tak dále *ad infinitum*, takže Achilles želvu nikdy nedožene.

** Dnes se s něčím podobným můžeme setkat v podobě přeběhlictví Antonyho

kteřý sám Russell napsal v roce 1946, tedy dlouho poté, co ontologický důkaz vyvrátil:

Ta pravá otázka zní: Je možné, že něco, na co myslíme, existuje mimo naše myšlenky jen proto, že na to myslíme? Každý filozof by jistě rád odpověděl, že ano, protože objevování světa spíše myšlením než pozorováním je jeho práce. A pokud ano, pak od čistého myšlení k věcem vede most. A pokud ne, tak ne.

Kdyby bylo naopak na mně, já bych jakékoli úvahy, které dojdou k tak závažnému závěru bez jediného data z reálného světa, automaticky hluboce podezíral. Možná to svědčí jen o tom, že já jsem vědec, ne filozof. Filozofové brali ontologický argument po celá staletí vážně, ať jako zastánci, nebo jako odpůrci. Ve svém *Zázraku teismu* (*The Miracle of Theism*) to velmi jasně probírá ateistický filozof J. L. Mackie. A když říkám, že filozofa můžete definovat skoro jako někoho, kdo zdravý rozum nebere jako odpověď, myslím to jako poklonu.

Obecně se má za to, že nejpádněji ontologický argument vyvrátili filozofové David Hume (1711-1776) a Immanuel Kant (1724-1804). Kant vytáhl z Anselmova rukávu falešnou kartu v podobě úskočného předpokladu, že „existence“ je „dokonalejší“ než neexistence. Americký filozof Norman Malcolm k tomu říká: „Doktrína, že existence rovná se dokonalost, je pozoruhodně zvláštní. Tvrzení, že můj budoucí dům bude lepší, když bude zaizolovaný, než když zaizolovaný nebude, dává

Flewa, svého času ateisty, který na stará kolena oznámil, že začal věřit v cosi na způsob boha (na internetu se následně na toto téma rozběhlo hotové šílenství). Naproti tomu Russell byl velký filozof, nositel Nobelovy ceny. Možná, že Flew za svůj údajný přestup na viru dostane Templetonovu cenu. První krok v tomto směru učinil v roce 2006, kdy se hanebně rozhodl přijmout „Cenu Phillipa E. Johnsona za svobodu a pravdu“. První nositel ceny Phillipa E. Johnsona byl Phillip E. Johnson, právník a údajně autor strategie „vrážení klínu“ (wedge strategy), která má bojovat za inteligentní design. Jejím druhým nositelem je právě Flew. Uděluje ji BIOLA, Biblický institut v Los Angeles. Těžko se zbavit otázky, jestli si Flew uvědomuje, že ho zneužívají. Viz www.secularhumanism.org/index.php?section=library&page=stenger_25_2.

smysl a je pravdivé; ale co znamená tvrzení, že dům bude lepší, když bude existovat, než když nebude existovat?"⁴⁶ Další filozof, Australan Douglas Gasking, předložil ironický „důkaz“, že Bůh *neexistuje* (s čímsi podobným přišel i Anselmův současník Gaunilo):

1. Stvoření světa je tím nejpůsobivějším představitelným výkonem.
2. Hodnota nějakého výkonu je výsledkem a) jeho vnitřní hodnoty a b) schopnosti jeho tvůrce.
3. Čím je tvůrce nezpůsobivější (nebo handicapovanější, tím působivější je výkon.
4. Nejpůsobivějším handicapem tvůrce by byla jeho neexistence.
5. Tudiž předpokládáme-li, že vesmír je výsledkem existujícího tvůrce, dokážeme si představit ještě vyšší bytost - a to takovou, která všechno vytvořila, aniž existovala.
6. Existující Bůh by tedy nebyl bytostí vyšší než bytost, kterou si nelze představit, protože ještě působivějším a úžasnějším by byl Bůh, který neexistuje.

Ergo:

7. Bůh neexistuje.

Netřeba dodávat, že Gasking doopravdy nedokázal, že Bůh neexistuje, a to ze stejného důvodu, jako Anselm nedokázal, že existuje. Jediný rozdíl je v tom, že Gaskingův důkaz je komický schválně. Dobře věděl, že existence nebo neexistence Boha je příliš závažná otázka na to, aby ji bylo možno zodpovědět pomocí „dialektické eskamotáže“. A nemyslím si, že by úskočné využití existence jako indikátoru dokonalosti bylo tím nejhorším problémem tohoto argumentu. Podrobnosti už jsem zapomněl, ale kdysi se mi podařilo urazit shromáždění teologů a filozofů, když jsem jim chtěl pomoci upraveného

ontologického důkazu dokázat, že prasata umějí létat. Z mého „omylu“ se mě snažili usvědčit pomocí modální logiky.

Ontologický důkaz mi jako všechny další důkazy Boží existence *a priori* připomíná staříka v *Kontrapunktu (Point Counter Point)* Aldouse Huxleyho, který objevil matematický důkaz existence Boha:

Znáš přece rovnici m lomeno nulou rovná se nekonečnu, je-li m určité číslo? No a proč bychom tu rovnici nezjednodušili tím, že obě strany znásobíme nulou? V tom případě dostaneme, že m se rovná nekonečno krát nula. To znamená, že určité pozitivní číslo je výsledkem nuly a nekonečna. A nedemonstruje to stvoření vesmíru nekonečnou mocí z ničeho? Co říkáš?*

Dodnes se bohužel neprokázalo, že slavný příběh Diderota, encyklopedisty a osvícence, a Eulera, švédského matematika, se skutečně odehrál. Jak praví legenda, Kateřina Veliká pro ně zorganizovala debatu, během níž zbožný Euler vyzval ateistu Diderota: „Monsieur, $(a + b^n)/n = x$, tudíž Bůh existuje. Teď odpovzte!“ V tomto mýtu jde o to, že Diderot nebyl matematik, a tak se musel zmateně stáhnout. Jak ale v časopise *American Mathematical Monthly* (1942) podotkl B. H. Brown, Diderot byl matematik poměrně zdatný, a tak není pravděpodobné, že by naletěl na nějaký „důkaz založený na oslepení vědou“ (v tomto případě matematikou). David Mills v *Ateistově vesmíru (Atheist Universe)* přepsal rozhlasový rozhovor, který s ním vedl nábožensky smýšlející redaktor, jenž se v podivně marném pokusu oslepit ho vědou dovolával zákona zachování hmoty a energie: „Všichni se přeci skládáme z hmoty a energie. Nedokazuje snad tato vědecká zásada víru ve věčný život?“ Mills odpověděl mnohem trpělivěji a zdvořileji, než bych odpověděl já, protože redaktor se ho vlastně neptal na nic jiného než na toto: „Když zemřeme, žádné atomy z našeho těla (a žádná energie) se neztratí. Jsme tudíž nesmrtelní.“

* V překladu Jarmily Fastrové, Odeon, Praha, 1968 (pozn. překl.).

Ani já jsem se za svůj dlouhý život nesetkal s tak pitomým zbožným přáním. Setkal jsem se však s mnoha báječnými „důkazy“, sebranými na <http://www.godlessgeeks.com/LINKS/GodProof.htm>, což je nesmírně humorný očíslovaný seznam „Více než 300 důkazů Boží existence“. Zde je velmi vtipná šesťice, počínajíc č. 36:

36. *Důkaz založený na neúplném zničení:* Při pádu letadla zahynulo 143 cestujících a posádka. Přežilo ale jedno dítě s popáleninami třetího stupně. Tudíž Bůh existuje.
37. *Důkaz založený na možných světech.* Kdyby to bylo jinak, bylo by to jinak. A to by bylo špatné. Tudíž Bůh existuje.
38. *Důkaz založený na pouhé vůli:* Já v Boha věřím! Já v Boha věřím! Ano, ano, ano. Já v Boha věřím! Tudíž Bůh existuje.
39. *Důkaz založený na nevěře:* Většina obyvatelstva světa nevěří v křesťanství. Právě o to usiloval Satan. Tudíž Bůh existuje.
40. *Důkaz založený na posmrtné zkušenosti:* Osoba XY zemřela jako ateista. Nyní si uvědomuje, jak se mýlila. Tudíž Bůh existuje.
41. *Důkaz založený na citovém vydírání:* Bůh vás miluje. Jak můžete být tak bezcitní a nevěřit v něj? Tudíž Bůh existuje.

Důkaz založený na kráse

Další postava z románu Aldouse Huxleyho, o kterém jsem se před chvílí zmiňoval, dokázala existenci Boha tak, že na gramofonu přehrála Beethovenův smyčcový kvartet č. 15 a moll (*Heiliger Dankgesang*). Bez ohledu na to, jak nepřesvědčivě tento důkaz zní, patří k oblíbenému důkaznímu folkloru. Už jsem přestal počítat, kolikrát na mě někdo více či méně zaútočil: „A jak tedy vysvětlíte Shakespeara?“ (Volně můžete nahradit za Schuberta, Michelangela atd.) Tato argumentace je tak důvěrně známá, že ji ani nemusím rozepisovat. Ale logika, která se za ní skrývá, se nikdy nevysvětluje, a čím víc o ní pře-

mýšlíte, tím víc si uvědomujete, jak je bezduchá. Beethovenovy pozdní kvartety jsou beze vší pochybnosti úchvatné. Stejně jako Shakespearovy sonety. A jsou úchvatné bez ohledu na to, jestli Bůh existuje nebo ne. Existenci Boha nedokazují; dokazují existenci Beethovena nebo Shakespeara. Jeden velký dirigent prý řekl: „Když můžeme poslouchat Mozarta, k čemu bychom potřebovali Boha?“

Jednou jsem byl hostem týdne v britské rozhlasové show nazvané *Desky na pustý ostrov*. Musíte si vybrat osm nahrávek, které byste si s sebou vzali na opuštěný ostrov. Já si mimo jiné zvolil „*Mache dich mein Herze rein*“ z Bachových Matoušových pašiji. Průvodkyně pořadem nedokázala pochopit, jak jsem si mohl vybrat náboženskou hudbu, když nejsem věřící. Stejně tak by šlo říct, jak se vám může líbit *Na větrné hůrce*, když dobře víte, že Kateřina a Heathcliff ve skutečnosti nikdy neexistovali?

Jde ale ještě o jednu věc, na kterou by se mělo upozornovat pokaždé, kdy se o náboženství uznale mluví v souvislosti např. se vznikem Sixtinské kaple nebo Rafaelova *Zvěstování*. I velcí umělci si musejí vydělávat na živobytí, a tak brali zakázky. Nemám důvod pochybovat o tom, že Rafael a Michelangelo byli křesťané - v té době ani jinou možnost neměli to je ale vedlejší. Církev se stala hlavním patronem umění díky svému obrovskému bohatství. Kdyby dějiny probíhaly jinak a Michelangelo by dostal zakázku na strop v nějakém obrovském Muzeu vědy, nevytvořil by snad něco přinejmenším stejně inspirujícího jako Sixtinskou kapli? Je škoda, že nikdy neuslyšíme Beethovenovu *Druhohorní symfonii* nebo Mozartovu operu *Rozpínání vesmíru*. A jaká škoda, že jsme přišli o Haydnovo *Evoluční oratorium* - kvůli tomu ale snad nepřestaneme poslouchat jeho *Stvoření světa*. Vezměme tento důkaz z opačné strany a řekněme, jak napadlo mou ženu, že Shakespeare musel plnit církevní zakázky. Určitě bychom přišli o *Hamleta*, *Krále Leara* a *Macbetha*. A co bychom získali na oplátku? Jen si to zkuste představit.

Jestliže existuje nějaký logický argument, který existenci velkého umění klade do souvislosti s existencí Boha, pak ho jeho zastánci neobjasňují. Prostě se předpokládá, že je evidentní, což zcela jistě není. Možná bychom k němu měli přistupovat jen jako k jedné z dalších variací na téma teleologického důkazu: Schubertův muzikální mozek je hotový div nepravděpodobnosti, snad ještě větší než oko obratlovců. Nebo je tu snad cítit závan závisti? Jak se někdo jiný opovažuje skládat tak krásnou hudbu nebo psát poezii nebo malovat, když já to nedokážu? Za tím určitě vězí Bůh.

Důkaz založený na osobní „zkušenosti“

Jeden z mých bystřejších a vyzrálějších kolegů z dob studií, hluboce věřící člověk, odjel kempovat na skotské ostrovy. Uprostřed noci je s přítelkyní ve stanu vzbudil hlas ďábla - samotného Satana: ten hlas byl v každém ohledu skutečně pekelný. Můj přítel na tuto děsivou zkušenost nikdy nezapomněl a později se stala jedním z hlavních důvodů, proč se nechal vysvětit na kněze. Mé mladické já se nechalo touto historkou strhnout a později jsem ji vyprávěl skupině zoologů, kteří se bavili v Rose and Crown Inn v Oxfordu. Dva z nich byli náhodou zkušenými zoology, kteří se smíchy málem potrhali. „Á, buřňák severní!“ křičeli nadšeně. Jeden z nich dodal, že ten pekelný křik a smích tohoto druhu mu vysloužil v různých částech světa a jazycích přezdívku „ďábelský pták“.

Mnoho lidí věří v Boha, protože věří, že na vlastní oči viděli jeho zjevení - nebo se jim zjevil anděl či Panna Marie. Anebo s nimi mluví v jejich hlavě. Důkaz založený na osobní zkušenosti je pro každého, kdo ji údajně měl, ten nejpřesvědčivější. Pro každého jiného včetně znalců psychologie je však tím nejméně přesvědčivým.

Říkáte, že jste Boha zažili přímo? Inu, někteří lidé zažili růžového slona, ale to vás asi nedojme. Peter Sutcliffe, přezdíva-

ný Yorkshirský rozparovač, zřetelně slyšel hlas Ježíše, jak mu říká, aby zabíjel ženy, a dostal doživotí. Georgi W. Bushovi zase Bůh řekl, aby napadl Irák (škoda, že mu také nesdělil, že tam nejsou žádné zbraně hromadného ničení). Chovanci v ústavech věří tomu, že jsou Napoleoni nebo Charlie Chaplinové nebo že se proti nim spikl celý svět nebo že dokážou své myšlenky vysílat do hlav ostatních. My se tomu podvolujeme, ale nebereme jejich vnitřně zjevenou víru vážně, většinou proto, že ji s nimi nesdílí mnoho dalších lidí. Náboženské zkušenosti se liší jen v tom, že lidí, kteří se k nim hlásí, je hodně. Sam Harris nebyl zas až tak cynický, když v *Konci víry (The End of Faith)* napsal:

Lidi, kteří věří v něco, pro co nemají racionální ospravedlnění, nazýváme různými jmény. Je-li jejich víra velmi rozšířená, říkáme jim „věřící“; jinak to jsou „blázni“, „šílenci“ nebo „pomatení“... Klíč k duševnímu zdraví očividně spočívá v počtu. I přesto je pouze historická náhoda, že v naší společnosti považujeme za normální, když někdo věří, že Stvořitel vesmíru slyší vaše myšlenky, ale věřit, že s vámi komunikuje morseovkou vytukávanou kapkami deště na okno ložnice, se rovná duševní poruše. Takže věřící obyčejně šílení nejsou, i když jejich víra úplně šílená je.

K halucinacím se vrátím v 10. kapitole.

Lidský mozek pracuje na základě prvotřídního simulačního softwaru. Naše oči do mozku nepřenášejí věrnou fotografii toho, co je venku, ani přesný záznam toho, co probíhá v čase. Náš mozek si vytváří průběžně aktualizovaný model: aktualizují ho sice kódované pulzy probíhající optickým nervem, i tak je ale tento model vytvářen až v mozku. To nám dokážou živě připomenout optické iluze.⁴⁷ Příkladem budiž velká skupina iluzí, mezi něž patří i Neckerova krychle, která vzniká tak, že smyslová data, která mozek dostává, jsou kompatibilní se dvěma alternativními modely reality. Mozek, který neví, podle čeho by si mezi nimi měl vybrat, střídá oba a přeskakuje z jednoho vnitřního modelu na druhý. A tak se zdá, že obrázek, na který se díváme, se téměř doslova mění na něco jiného.

Simulační software v mozku je zvláště dobře uzpůsobený na vytváření obličejů a hlasů. Já mám na parapetu plastovou masku Einsteina. Když se na ni dívám zepředu, vypadá, jak by se dalo očekávat, jako normální obličej. Překvapivé ale je, že když se na ni dívám zezadu - na dutou stranu - působí také jako normální obličej, a navíc velmi zvláště. Když se kolem ní pohybují, jako by mě sledovala - a nikoli tak nepřesvědčivě, jako když vás prý sledují oči Mony Lisy. Ta dutá maska *opravdu* působí tak, jako by se za mnou otáčela. Lidé, kteří tuto iluzi vidí poprvé, ohromením lapají po dechu. A co víc, stojí-li maska na pomalu se otáčejícím stolku a vy sledujete vypouklou stranu, otáčí se tím správným směrem, ale jakmile se k vám přitočí vydutá strana, jako by se začala otáčet *obráceně*. Výsledkem je, že když sledujete přechod z jedné strany na druhou, jako by přicházející strana „požírala“ stranu, která odchází. Je to skutečně ohromující iluze, která rozhodně stojí za vidění. Kolikrát se dostanete k duté straně překvapivě blízko, aniž vidíte, že je „skutečně“ dutá. Jakmile si to uvědomíte, mozek vám to celé znovu nenadále „prohodí“.

Jak je to možné? V konstrukci masky žádný trik není. Dělá to každá dutá maska. Celý ten klam se ukrývá v mozku pozorovatele. Vnitřní simulační software dostává data, která signalizují přítomnost obličeje, možná to nemusí být o mnoho víc než zhruba správně umístěný pár očí, nos a ústa. Mozek se poté, co dostal tato útržkovitá vodítka, postará o zbytek. Rozběhne se obličejový software, který zkonstruuje prostorový model obličeje, i když oči ve skutečnosti vidí jen dutou masku. K iluzi, že se otáčí opačným směrem, dochází proto (je to docela náročné, ale když se nad tím pořádně zamyslete, potvrdíte to), že obrácení rotace je jediný způsob, jak srovnat optická data při rotaci duté masky, která působí jako vypouklá.⁴⁸ Je to něco jako iluze rotující radarové parabolické antény, kterou občas zažijete na letišti. Dokud mozek nepřeskočí na správný model antény, vidíte nesprávný model, který rotuje opačně a ještě k tomu podivně nakřivo.

Tohle všechno říkám jen proto, abych dokázal, jak mocný je simulační software mozku. Velmi zdatně dokáže vytvářet „iluze“ a „návštěvy“, které působí nanejvýš realisticky. Nasimulovat ducha nebo anděla nebo Pannu Marii by v softwaru této složitosti byla hračka. A stejně je to se sluchem. Když slyšíme nějaký zvuk, sluchový nerv ho do mozku nepřenese věrně jako nějaký hi-fi systém. Stejně jako u obrazu si mozek vytváří zvukový model, založený na průběžně aktualizovaných datech ze sluchového nervu. Proto troubení trubky slyšíme jako jediný tón, a ne jako kombinaci harmonických kmitů čistých tónů, která trubce dává typický plechový zvuk. Klarinet, na který se hraje stejný tón, působí „dřevěně“ a hoboje „rákosově“ kvůli jinému složení harmonických kmitů. Když budete opatrně pracovat se syntezátorem a budete jeden po druhém vytvářet jednotlivé harmonické kmity, mozek je na okamžik uslyší jako kombinaci čistých tónů, dokud to simulační software „nepochopí“. Pak už uslyšíte jen jediný tón trumpety, hoboje nebo čehokoli, co bude právě hrát. Stejným způsobem se v mozku konstruuji samohlásky a souhlásky v řeči a právě tak, na jiné úrovni, fonémy a slova.

Jednou, když jsem byl malý, jsem slyšel ducha: mumlající mužský hlas, jako když někdo recituje nebo se modlí. Skoro, ale ne úplně jsem těm vážným až obřadním slovům rozuměl. Znal jsem příběhy o úkrytech pro mnichy ve starých domech, a tak jsem se trochu bál. Ale vstal jsem z postele a plížil se za tím zvukem. Čím jsem byl blíž, tím byl ten zvuk hlasitější a pak se mi najednou v hlavě „přepnul“. Už jsem byl dost blízko, abych ho rozpoznal. Vítr, který se tlačil klíčovou dírkou, vytvářel zvuky, z nichž simulační software v mém mozku vytvořil model mužské řeči s obřadnou intonací. Je možné, že kdybych byl jako dítě citlivější, „slyšel“ bych nejen nesrozumitelnou řeč, ale i konkrétní slova, možná i věty. A co bych asi teprve slyšel, kdybych byl nejen citlivější, ale k tomu i vychovaný ve víře.

Zhruba v tom věku jsem také v okně jinak obyčejného domu v jedné vesnici u moře spatřil obrovský kulatý obličej, jak

na mě nevýslovně nenávistně zírá. Nervózně jsem se k němu přibližoval tak dlouho, dokud jsem nepoznal, co to doopravdy bylo: záclony náhodně nařasené do tvaru obličeje. Ten obličej a jeho zlomyslný výraz si vytvořil mozek vyděšeného dítěte. 11. září 2001 byli zbožní lidé přesvědčeni, že v kouři vycházejícím z newyorských Dvojčat Světového centra spatřili Satanovu tvář. Tuto pověru podpořila fotografie, která po internetu oběhla celý svět.

Ve vytváření modelů je lidský mozek skutečný mistr. Když spíme, říká se tomu snění; když jsme vzhůru, říká se tomu představivost nebo, je-li mimořádně živá, halucinace. Jak uvidíme v 10. kapitole, děti, které mají „imaginární kamarády“, je často jasně vidí, jako by byli skuteční. Jsme-li lehkověrní, nepřipustíme si, že jsme měli halucinaci nebo jsme měli živý sen, místo toho tvrdíme, že jsme viděli nebo slyšeli ducha nebo anděla nebo Boha nebo - obzvláště jsme-li náhodou mladí, ženského pohlaví a katoličky - Pannu Marii. Takové vize a zjevení rozhodně nejsou dobrým základem víry, že duchové nebo andělé či bozi nebo panny skutečně existují.

Zdánlivě masová zjevení, např. zpráva, že v roce 1917 vidělo sedmdesát tisíc poutníků v portugalské Fátimě, jak se Slunce „utrhlo z nebes a zřítilo se do davu“,⁴⁹ se vyvracejí hůř. Neří snadné vysvětlit, jak mohlo sedmdesát tisíc lidí prožít tutéž halucinaci. Ale ještě těžší je připustit, že se to skutečně stalo, aniž to viděl i zbytek světa mimo Fátimu - a nejen viděl, ale aniž to pocítil jako katastrofickou zkázu celé sluneční soustavy, včetně zrychlení, které by každého odmrštilo do vesmíru. Na mysl se tu neodolatelně vkrádá definice *zázraku*, jejímž autorem je David Hume: „Žádné svědectví není s to dokázat zázrak, ledaže by šlo o svědectví takového druhu, že by jeho mylnost byla ještě zázračnější než skutečnost, kterou se snaží doložit.“

Možná se zdá nepravděpodobné, že by šlo oklamat sedmdesát tisíc lidí najednou nebo že by se domluvili na masové lži. Nebo že by se záznamy myšly v tom, že sedmdesát tisíc li-

dí tvrdilo, že vidělo tančit Slunce po obloze. Nebo že všichni najednou viděli nějaký optický klam (někdo je přesvědčil, aby se dívali do Slunce, což jejich zraku asi nepomohlo). Ale kterákoli z těchto domnělých nepravděpodobností je mnohem pravděpodobnější než alternativa, že Země byla náhle vymršťena z oběžné dráhy a že celá sluneční soustava zkolabovala, aniž si toho kdokoli mimo Fátimu všiml. Portugalsko zas až tak izolované přece není.*

To by k osobním „zkušenostem“ a dalším náboženským jevům asi doopravdy stačilo. Jestli jste sami něco podobného zažili, možná i vy pevně věříte, že to tak doopravdy bylo. Ale od nás ostatních nečekejte, že vás v tom budeme podporovat, obzvlášť pokud víme alespoň něco o mozku a o tom, jaké výkony dokáže podávat.

Důkaz založený na Písmu svatém

Dodnes existují tací, kteří se o existenci Boha nechali přesvědčit důkazy z Bible. Běžně se argumentuje tím, že jelikož prý Ježíš o sobě tvrdil, že je Boží syn, buď musel mít pravdu, nebo to byl naprostý pomatenec či lhář. Takže blázen, špatný člověk nebo Bůh. Historických důkazů, že by si Ježíš přivlastňoval jakýkoli božský status, je minimum. Ale i kdyby jich bylo dost, mít na výběr jen ze tří možností je žalostně málo. Čtvrtá možnost je snad až příliš evidentní na to, abychom ji tu museli zmiňovat: Ježíš se mohl zcela upřímně mýlit. Jako se mýlí spousta lidí. Ale tak či onak, jak už jsem řekl, o tom, že by se on sám kdy považoval za Boha, nejsou žádné přesvědčivé důkazy.

Fakt, že je něco zapsáno, dokáže přesvědčit lidi, kteří nejsou zvyklí klást si otázky jako: „Kdo to napsal a kdy?“ „Jak vě-

* I když připouštím, že rodiče mé manželky jednou přespali v pařížském hotelu, který se jmenoval *Hôtel de l'Univers et du Portugal*.

děli, co mají napsat?" „Opravdu to ve své době mysleli tak, jak to chápeme my dnes?" „Byli to nezaujatí pozorovatelé nebo jejich psaní něco přibarvovalo?" Učení teologové už v 19. století téměř jednoznačně dokázali, že evangelia nejsou spolehlivým popisem skutečných událostí. Všechna byla napsána dlouho po Ježíšově smrti, a to i po listech sv. Pavla, ve kterých není o údajných faktech z Ježíšova života téměř ani zmínka. Všechny tyto listy byly opakovaně kopírovány „generacemi tičné pošty" (viz 5. kapitola), tedy omylných písařů, kteří se rozhodně řídili i vlastními náboženskými předpisy.

Dobrym příkladem, jak dokáže náboženství přibarvovat, je celá dojemná legenda o narození Ježíše v Betlémě, po němž následuje Herodovo vraždění nevinňátek. Když se evangelia mnoho let po Ježíšově smrti psala, nikdo nevěděl, kde se Ježíš narodil. Židé ale podle proroctví ve Starém zákoně (Micheáš 5,2) čekali, že dlouho očekávaný mesiáš se narodí v Betlémě. Janovo evangelium se pak ve světle tohoto proroctví konkrétně zmiňuje o tom, že jeho následovníky překvapilo, že se v Betlémě nenarodil: „Jiní pravili, tentoť jest Kristus. Ale někteří pravili, zdaliž z Galileje přijde Kristus? Zdaž nepraví písmo, že z semene Davidova a z Betléma městečka, kdež býval David, přijíti má Kristus?"*

Matouš a Lukáš řeší tento problém jinak, rozhodli se, že se Ježíš v Betlémě nakonec narodit musel. K tomuto závěru však přicházejí různými cestami. Matouš nechal Marii a Josefa v Betlémě celou dobu, do Nazaretu je přesunul až dlouho po narození Ježíše, až po návratu z Egypta, kam uprchli před králem Herodem a vražděním nevinňátek. Naproti tomu Lukáš přiznává, že Marie s Josefem žili v Nazaretu dávno předtím, než se narodil Ježíš. Jak je tedy pro klíčovou chvíli dostat do Betléma, aby se proroctví naplnilo? Lukáš říká, že v době, kdy byl v Sýrii místodržitelem Quirinius (Cyrenius), vydal císař Au-

* Nebude-li uvedeno jinak, všechny biblické citace jsou převzaty z Bible kralické (pozn. překl.).

gustus kvůli daním příkaz ke sčítání lidu, a tak musel odejít „jeden každý do svého města". Josef byl „z domu a z čeledi Davidovy", a proto musel odejít „do města Davidova, kteráž slove Betlém". Tehdy to asi bylo dobré řešení. Až na to, že z historického hlediska to je naprostý nesmysl, jak (mimo jiné) upozorňují v *Ježíšovi (Jesus)* A. N. Wilson a v *Neautorizovaném vydání (The Unauthorized Version)* Robin Lane Fox. David, pokud vůbec, žil téměř tisíc let před Marií a Josefem. Proč by pro všechno na světě Římané chtěli po Josefovi, aby odešel do města, kde žili jeho vzdálení předkové, o celé tisíciletí dřív? To je, jako bych já musel do formuláře při sčítání lidu jako rodné město uvést třeba Ashby-de-la-Zouch, kdyby se mi náhodou podařilo vystopovat můj původ až k pánu z Acquigny, který do Anglie přišel s Vilémem Dobyvatelem a usadil se tu.

Navic Lukáš zpackal datování tím, že indiskrétně zmiňuje události, které historikové nedokážou nezávisle prověřit. Za vlády místodržitele Quirinia skutečně sčítání lidu proběhlo - ale bylo jen místní, nešlo o velké sčítání vyhlášené císařem Augustem pro říši jako celek - proběhlo však pozdě: až roku 6 n. l., dlouho po Herodově smrti. Lane Fox dochází k závěru, že „Lukášův příběh je historicky neuskutečnitelný a vnitřně nekoherentní", sympatizuje však s Lukášovou nepříjemnou situací a jeho touhou naplnit Micheášovo proroctví.

Tom Flynn, redaktor vynikajícího časopisu *Free Inquiry*, v čísle z prosince 2004 shromáždil soubor článků, které dokumentují rozpory a slabiny milovaného vánočního příběhu. Sám Flynn vyjmenovává mnohé rozpory v Matoušovi a Lukášovi, jediných dvou evangelistech, kteří se narození Ježíše vůbec věnují.⁵⁰ Robert Gillooly dokazuje, že všechny hlavní rysy legendy o Ježíšovi, včetně hvězdy na východě, panenského zrození, klanění králů Ježíškovi, zázraků, popravy, zmrtvýchvstání a nanebevstoupení, jsou vypůjčené - všechny do jednoho - z dalších náboženství, která v té době ve Středomoří a na Blízkém východě už existovala. Podle Flynnna se Matouš snažil naplnit mesiášské proroctví (rodová linie od Davida,

narození v Betlémě) kvůli židovským čtenářům, kteří se prudce střetli s Lukášovou touhou přizpůsobit křesťanství nežidovským obyvatelům tím, že zapůsobí na vyznavače pohan-ských helénistických náboženství (panenské zrození, klanění králů atd.). Výsledné rozpory jsou do očí bijící, nicméně od-daní věřící je vytrvale přehlížejí.

Světa znali křesťané nepotřebují, aby je někdo přesvědčoval, že to, co je psáno v Bibli, nemusí být nutně pravda. Ale mnoho prostších křesťanů si je absolutně jisto, že to pravda je - ti Bibli berou skutečně vážně jako doslovný a přesný záznam dějin, a tedy jako důkaz, který dokládá jejich náboženskou víru. Cožpak tihle lidé tu knihu, v jejíž doslovnou pravdivost věří, nikdy neotevřeli? Proč si tedy nevšimli těch očividných rozporů? Neměl by každého, kdo lpí na doslovném znění, trápit fakt, že Matouš mapuje původ Josefa od krále Davida přes osmadvacet generací, zatímco Lukáš přes jednačtyřicet? A co hůř, téměř žádná jména na těchto dvou seznamech se neshodují! Tak či onak, jestliže se Ježíš skutečně narodil panně, na Josefově původu vůbec nezáleží a nelze ho v Ježíšově zájmu použít k naplnění starozákonního proroctví, že Mesiáš bude Davidovým potomkem.

Americký religionista Bart Ehrman v knize, jejíž podtitul zní *Příběh o tom, kdo a proč změnil Nový zákon*, odhaluje obrovskou nejistotu, která panuje v novozákonních textech.* V úvodu knihy profesor Ehrman dojemně popisuje svou osobní cestu od biblického fundamentalisty po přemýšlivého skeptika, na níž ho pohánělo poznání, kolik omylů v Písmu vlastně je. Příznačné je, že jak stoupal na žebříčku amerických univerzit, od „Moodyho biblického institutu“ přes Wheaton College

* Uvádím podtitul, protože to je to jediné, čím jsem si jistý. Titul mého výtisku této knihy, který vydalo londýnské Continuum, zní *Whose Word Is It?* V mém vydání se mi nepodařilo najít žádnou zmínku o tom, jestli je to stejná kniha, která v Americe vyšla pod názvem *Misquoting Jesus* a kterou jsem nikdy neviděl. Předpokládám, že to jsou tytéž knihy, ale proč jen vydavatelé něco takového dělají.

(o trochu prestižnější, i tak to je alma mater evangelisty a duchovního poradce sedmi prezidentů Billyho Grahama) po teologický seminář na Princetonu, všude ho varovali, že tváří v tvář nebezpečnému progresivismu pro něj nebude snadné si své fundamentalistické křesťanství udržet. A taky to tak bylo; a my, jeho čtenáři, můžeme být jedině rádi. Další neotřelevantní ikonoklastické knihy z biblického kriticizmu jsou již zmiňované *Neautorizované vydání* Robina Lane Foxe a *Světská Bible: Proč je třeba, aby nevěřící brali náboženství vážně* (*The Secular Bible: Why Nonbelievers Must Take Religion Seriously*) Jacquese Berlinerblaua.

Čtyři evangelia, která to dotáhla do oficiálního kánonu, byla vybrána víceméně náhodně, z většího vzorku nejméně dvanácti evangelií, mimo jiné i podle Tomáše, Petra, Nikodéma, Filipa, Bartoloměje a Máří Magdalény.⁵¹ Některá z nich, známé Apokryfy té doby, byla oněmi dodatečnými evangelií, o kterých se v dopise svému synovci zmiňuje Thomas Jefferson:

Zapomněl jsem podotknout, když jsem hovořil o Novém zákoně, že by sis měl přečíst všechny příběhy o Kristovi, také od těch, o nichž za nás rada duchovních rozhodla, že to jsou falešní evangelisté, stejně jako ty, které pojmenovali evangelisty. Jelikož tyto falešní evangelisté předstírali vnuknutí stejně jako ti druzí, je jen na tobě, nikoli na nějakých duchovních, jak vlastním rozumem posoudíš jejich záměr.

Evangelia, která to do Bible nedotáhla, tyto duchovní vynechali možná proto, že v nich byly příběhy ještě nepravděpodobnější než ty ze čtveřice kanonické. Například v Evangelii sv. Tomáše je spousta historek o malém Ježíšovi, jak zneužívá své magické schopnosti jako nějaký nezbedný skřítek a zlomyslně proměňuje své kamarády v kozly a bláto ve vrabce nebo svému otci pomáhá s tesařinou tím, že mu zázračně prodlouží kus dřeva.* Řekne se, že tak primitivním příběhům o zázracích,

* A. N. Wilson ve svém životopise Ježíše zpochybňuje, že by Josef byl vůbec tesařem. Řecké slovo *tektan* skutečně znamená tesař, ale bylo přeloženo z aramejského slova *naggar*, což může znamenat mistr nebo učený muž. To je je-

jaké jsou v Evangeliiu sv. Tomáše, stejně nikdo nevěří. Ale příběhům ze čtyř kanonických evangelií není důvod věřit o nic víc ani o nic méně. Všechno jsou to legendy, stejně fakticky pochybné jako příběhy o králi Artušovi a jeho rytířích kulatého stolu.

Většina z toho, co mají čtyři kanonická evangelia společného, pochází z téhož zdroje, buď z Markova evangelia, nebo ze ztraceného díla, jehož je toto evangelium nejstarším dochovaným potomkem. Nikdo neví, co vlastně tito čtyři evangelisté byli zač, ale téměř jistě se s Ježíšem nikdy nesetkali osobně. Velká část z toho, co napsali, rozhodně nebyl upřímný pokus

o dějepis, ale pouhé přepracování Starého zákona, protože evangelisté byli skálopevně přesvědčeni o tom, že život Ježíše musí naplnit starozákonní proroctví. Někteří historici dokonce vážně tvrdí, třebaže se to všeobecně neuznává, že je docela možné, že žádný Ježíš nikdy nežil, jako to mezi jinými dělá

i prof. G. A. Wells z University of London v mnoha svých knihách včetně titulu *Existoval vůbec Ježíš? (Did Jesus Exist?)*.

Ačkoli Ježíš patrně existoval, vážení bibličtí badatelé obecně nepovažují Nový zákon (a Starý zákon už vůbec ne) za spolehlivý záznam toho, co se v minulosti skutečně stalo, a já už se Bibli jako důkazem jakéhokoli boha dál zabývat nebudu. Proziravými slovy Thomase Jeffersona, která napsal svému předchůdci, Johnu Adamsovi: „Nastane den, kdy záhadné zro-

den z několika „tvořivých“ chybných překladů, které Bibli sužují. Nejslavnější je chybný překlad Izaiášova hebrejského výrazu pro mladou ženu (*almah*) do řečtiny jako panna (*parthenos*). Celkem snadno proveditelná chyba (zvažte výraz panna ve smyslu dívka, jak snadno se to může přihodit) byla obrovsky zveličena a dala vzniknout celé absurdní legendě o tom, že Ježíšova matka byla panna! Jediný soupeř o titul šampiona v těchto vynalézavých chybných překladech všech dob se také týká panen. To když Ibn Warraq prohlásil, že slavný příslib sedmdesáti dvou panen pro každého muslimského mučedníka ve správném překladu znamená sedmdesát dva „bílých, křišťálově čistých hrozinek“. No řekněte sami, kdyby se tohle všeobecně vědělo, kolik nevinných obětí sebevražedných útoků by bylo zachráněno? (Ibn Warraq, „Virgins? What Virgins?“, *Free Inquiry*, 2006, roč. 26, č. 1, s. 45-46.)

zení Ježíše s Nejvyšší bytostí za otce, z dělohy panny bude patřit do stejné kategorie jako zrození Minervy z hlavy Jupitera."

Román Dana Browna *Šifra mistra Leonarda (The Da Vinci Code)** a stejnojmenný film vyvolaly v církevních kruzích obrovské pozdvižení. Vyzývají křesťany, aby film bojkotovali a aby demonstrovali před kinosály, kde se promítá. Celé dílo je skutečně vymyšlené od začátku do konce: je to vykonstruovaná, vyfabulovaná beletrie. V tomto ohledu je *Šifra* úplně stejná jako evangelia. Jediný rozdíl mezi nimi je v tom, že evangelia jsou fikce velmi stará, zatímco *Šifra mistra Leonarda* je fikce současná.

Důkaz založený na uznávaných zbožných vědcích

Obrovská většina význačných mužů v křesťanské náboženství nevěří, tuto skutečnost však před ostatními tají, neboť mají obavy o své příjmy.

Bertrand Russell

„Newton byl zbožný. Kdo jste vy, že se povyšujete na Newtona, Galílea, Keplera atd.? Jestli byl Bůh dost dobrý pro jim podobné, za koho se máte vy?" Ne že by to na tomto už tak dost špatném důkazu něco měnilo, ale někteří apologetové náboženství dokonce do seznamu přidávají jméno Darwina, kolem něhož se jako hnilobný zápach začaly šířit vytrvalé, leč jednoznačně nepravdivé zvěsti o tom, že na smrtelné posteli konvertoval.** Do světa je úmyslně vypustila jistá „Lady Hope“, která si vymyslela dojemnou historku o tom, jak si Darwin, odpočívaje

* Česky vyšel dvakrát: v r. 2003 pod názvem *Šifra mistra Leonarda* v nakladatelství Metafora a v r. 2005 pod názvem *Da Vinciho kód* v nakladatelství Argo (pozn. překl.).

** Proroctvím o konverzi na smrtelné posteli jsem byl poctěn i já sám. Skutečně, objevují se s železnou pravidelností (viz např. Steer 2003), každé další s iluzí, že je moudré a první. Možná bych si měl nainstalovat nahrávací zařízení, abych si uchránil svou posmrtnou existenci. Lalla Wardová dodává: „Proč hloupnout se smrtelnou postelí? Jestli se máš zaprodát, tak to udělej ve velkém a nech si dát Templetonovu cenu a pak to sved' na senilitu.“

ve večerním světle, listoval Novým zákonem a svěřil se, že evoluce je celá špatně. V této části se zaměřím většinou na vědce, protože - z důvodů, které snad není tak těžké si představit - ti, kteří otravují se jmény obdivovaných jedinců jako zbožných vzorů, si velmi často vybírají právě je.

Newton o sobě skutečně tvrdil, že je věřící. Stejně jako téměř každý až do - což je podle mého příznačné - 19. století, kdy zeslábl společenský a justiční tlak na hlášení se k víře a kdy věda poskytla podporu těm, kteří chtěli víru opustit. Samozřejmě existovaly výjimky oběma směry. Už před Darwinem nebyli věřící všichni, jak ukazuje James Haught ve své knize *2000 let bez víry: Slavní lidé s kuráží pochybovat (2000 Years of Disbelief: Famous People with the Courage to Doubt)*. A i po Darwinovi někteří významní vědci věřili dál. Nemáme důvod pochybovat o upřímnosti křesťanství Michaela Faradaye ani v době, kdy už jistě Darwinovo dílo znal. Byl členem sekty sandemaniánů, která věřila (minulý čas používám, protože dnes už téměř zanikla) v doslovnou interpretaci Bible, rituálně omývala nohy nově uvedeným členům a o Boží vůli rozhodovala losováním. Faraday byl v roce 1860, rok po vydání knihy *O vzniku druhů*, povýšen na staršího a jako sandemanián roku 1867 i zemřel. Stejně oddaným křesťanem byl i protějšek Faradaye-experimentátora, teoretik James Clerk Maxwell. Stejně tak i další pilíř britské fyziky 19. století, William Thomson, tedy lord Kelvin, který se pokusil vyvrátit evoluci na základě toho, že neměla dost času. Z chybného datování tohoto mistra termodynamiky vyplynulo, že Slunce je určitý typ ohně stravující palivo, které nevyhoří během tisíců milionů let, jak se čekalo, ale již během několika desítek milionů let. Kelvin samozřejmě nemohl vědět nic o jaderné energii. Je milé, že na shromáždění Britské společnosti v roce 1903 to byl sir George Darwin, Charlesův druhý syn, kdo mohl na základě objevu radia Marií Curieovou obhájit svého otce, který nikdy nebyl povýšen do šlechtického stavu, a vyvrátit starší odhady v té době ještě žijícího lorda Kelvina.

Ve dvacátém století vědců, kteří se přihlásili k náboženství, už tolik nenajdeme, ale pořád jich není nijak zvlášť málo. Já se ale domnívám, že většina z těch současnějších je „zbožná“ pouze v onom einsteinovském smyslu, že je tedy toto slovo, jak jsem vysvětlil v 1. kapitole, jen nesprávně používáno. Nicméně se najdou i nefalšované příklady výborných vědců, kteří v Boha věří upřímně, v úplném, tradičním smyslu. Mezi současnými britskými vědci se nejčastěji setkáváme se třemi jmény: Peacocke, Stannard a Polkinghorne. Všichni tři buď získali Templetonovu cenu, nebo jsou členy Templetonovy dozorčí rady. Po přátelských diskusích se všemi třemi jak na veřejnosti, tak v soukromí jsem dál zmatený, ne až tak jejich vírou v jakéhosi vesmírného zákonodárce, jako jejich vírou v detaily křesťanského náboženství: zmrtvýchvstání, odpouštění hříchů a tak.

Odpovídající příklady se najdou i ve Spojených státech, např. Francis Collins, ředitel americké pobočky oficiálního Projektu lidského genomu.* Ale stejně jako v Británii jsou spíše zvláštností a vyvádějí z míry své pobavené kolegy z akademické komunity. V roce 1996 jsem v zahradách bývalé koleje Clare v Cambridgi dělal rozhovor s mým přítelem Jimem Watsonem, geniálním zakladatelem Projektu lidského genomu, který se měl stát součástí televizního dokumentu BBC o Gregoru Mendelovi**, geniálním zakladateli samotné genetiky. Mendel, augustiniánský mnich, byl samozřejmě zbožný muž; to ale bylo v 19. století a mnišství bylo pro mladého Mendela nejsnazší cestou, jak se věnovat vědě. Pro něj to byl ekvivalent výzkumného grantu. Ptal jsem se Watsona, jestli dnes zná hodně věřících vědců. Odpověděl: „Vlastně žádného. Tu a tam se s nimi setkám a je mi za ně trochu trapně [směje se], víš, protože nemůžu uvěřit tomu, že někdo dokáže přijmout zjevenou pravdu.“

* Neplette si ho s neoficiálním projektem mapování lidského genomu, který řídí úžasný (a nevěřící) „dobrodruh“ vědy Craig Venter.

** Moravský rodnák německé národnosti Gregor Mendel (1822-1884) byl zásluhou svých pokusů s křížením hrachu uznán ve 20. století jako zakladatel genetiky (pozn. rec.).

Francis Crick, který spolu s Watsonem založil celou molekulárněgenetickou revoluci, rezignoval na členství v Churchillově koleji v Cambridgi, protože jeden z jeho kolegů (na příkaz mecenáše) rozhodl, že se postaví kaple. Během rozhovoru s Watsonem v Clare jsem mu poctivě řekl, že na rozdíl od něj a Cricka někteří lidé žádný konflikt mezi vědou a náboženstvím nevidí, jelikož tvrdí, že věda je o tom, jak věci fungují, zatímco náboženství je o tom, k čemu to celé je. Watson na to odsekl: Já si ale nemyslím, že jsme k něčemu. Jsme jen výsledkem evoluce. Můžeš říct: ‚Hele, jestli si nemyslíš, že tu je nějaký účel, to asi žiješ pěkně bezútešný život.‘ Já se už ale těším na dobrý oběd." A taky jsme si ten dobrý oběd dali.

Úsilí obhájců náboženství najít mezi skutečně významnými moderními vědci někoho zbožného působí velice zoufale. Jediná webová stránka se seznamem „křesťanských vědců oceněných Nobelovou cenou", kterou se mi podařilo najít, jich z celkem několika stovek uvádí šest. A jak se ukázalo, z této šestice čtyři žádnou Nobelovu cenu nikdy nedostali; a alespoň u jednoho jsem si jistý, že je nevěřící, který do kostela chodí čistě ze společenských důvodů. Systematičtější studie Benjamina Beit-Hallahmiho „mezi laureáty Nobelovy ceny v přírodních vědách i v literatuře odhalila pozoruhodnou míru bezbožnosti v porovnání s populacemi, z nichž pocházeli".⁵²

Jedna studie publikovaná v předním časopise *Nature* od Larsona a Withama z roku 1998 ukázala, že z amerických vědců, kteří jsou považováni za dostatečně významné na to, aby je jejich kolegové zvolili do Národní akademie věd, v osobního Boha věří pouhých 7 procent.⁵³ Tato zdrcující převaha ateistů je takřka pravým opakem profilu široké americké populace, z níž v nějakou nadpřirozenou bytost věří přes 90 procent lidí. Cífra u méně významných vědců, kteří do Národní akademie zvoleni nebyli, leží kdesi uprostřed. Stejně jako u vzorku s významnými vědci jsou i zde věřící v menšinu, ale tvoří méně dramatických 40 procent. Je to přesně tak, jak bych očekával. Američtí vědci jsou méně zbožní než americká veřejnost

obecně a nejvýznačnější vědci jsou zbožní ze všech nejméně. Pozoruhodné je především to, že zbožnost americké široké veřejnosti je v podstatě pravým opakem ateismu intelektuální elity.⁵⁴

Docela tragikomické je, že jedna ze zásadních kreacionistických webových stránek, „Odpovědi v Genesis“, Larsona s Withamem dokonce cituje, ale nikoli jako důkaz, že s náboženstvím asi nebude něco v pořádku, ale jako zbraň v kreacionistické bitvě proti konkurenčním náboženským apologetům, kteří tvrdí, že evoluce je s náboženstvím slučitelná. Pod názvem „Národní akademie věd je bezbožná až na kost“⁵⁵ s radostí cituje závěrečný odstavec z dopisu Larsona a Withama editorovi *Nature*:

Během sepisování našich poznatků vydala Národní akademie věd brožuru na podporu výuky evoluce na veřejných školách, která ve Spojených státech trvale vyvolává tření mezi vědeckou komunitou a některými konzervativními křesťany. Tato brožura čtenáře ujišťuje, že „Věda je v otázce, jestli Bůh existuje, nebo neexistuje, neutrální“. Prezident akademie Bruce Alberts v ní říká: „Mnozí velmi význační členové této akademie jsou silně nábožensky založení lidé, jsou to lidé, kteří věří v evoluci, mnozí z nich biologové.“ My jsme v našem průzkumu došli k opačnému závěru.

Zdá se, že Alberts za svou přijal „NOMA“, a to z důvodů, které jsem probral v „Evolucionistické škole Nevilla Chamberlaina“ (viz 2. kapitola). „Odpovědím v Genesis“ jde ale o něco úplně jiného.

V Británii (a v Commonwealthu včetně Kanady, Austrálie, Nového Zélandu, Indie, Pákistánu, anglofonní Afriky atd.) je ekvivalentem americké Národní akademie věd Královská společnost. V době, kdy se tato kniha chystá do tisku, pracují moji kolegové R. Elisabeth Cornwellová a Michael Stirrat na srovnávacím, ale úplnějším průzkumu náboženských názorů členů Královské společnosti. Závěry výzkumu byly vydány až později, ale autoři mi laskavě dovolili ocitovat tu některé předběžné výsledky. K rozdělení názorů použili jednu standardní tech-

niku, Likertovu sedmibodovou stupnici. Dotázáno bylo všech 1074 členů Královské společnosti, kteří mají emailovou adresu (velká většina), reagovalo zhruba 23 procent respondentů (na tento typ studie je to dobrý výsledek). Byla jim předložena různá tvrzení, např.: „Věřím v osobního Boha, tj. takového, který se zajímá o jedince, slyší a vyplňuje modlitby, zajímá se o hříchy a provinění a vynáší soudy.“ U každého takového návrhu měli označit čísla od 1 (silně nesouhlasím) po 7 (silně souhlasím). Výsledky tohoto průzkumu se s Larsonovou a Withamovou studií srovnávají obtížně, protože Larson s Withamem svým respondentům nabídl pouze třibodovou, nikoli sedmibodovou škálu, ale celkový trend je shodný. Naprostá většina členů Královské společnosti stejně jako naprostá většina amerických akademiků jsou ateisté. Pouze 3,3 procenta členů společnosti silně souhlasilo s tvrzením, že osobní Bůh existuje (tj. na škále zvolili 7), zatímco 78,8 procenta silně nesouhlasilo (tj. zvolili 1). Jestliže „věřící“ definujete jako ty, co zaškrtnli 6 nebo 7, a „nevěřící“ jako ty, co zaškrtnli 1 nebo 2, vyjde vám obrovské číslo 213 nevěřících a pouhých 12 věřících. Stejně jako Larson s Withamem - a jak si všiml i Beit-Hallahmi a Argyle - i Cornwellová se Stirratem zjistili, že biologové jsou mírně, ale významně častěji ateisty než fyzikové nebo chemici. Všechny další podrobnosti najdete v jejich práci.⁵⁶

Přejdeme-li od elitních vědců Národní akademie a Královské společnosti, existují nějaké důkazy o tom, že v široké populaci se ateisté rekrutují častěji ze vzdělanějších a inteligentnějších lidí? O statistickém poměru mezi zbožností a úrovní vzdělání nebo IQ vyšlo několik výzkumných studií. Michael Shermer v knize *Jak věříme: hledání Boha ve věku vědy (How We Believe: The Search for God in an Age of Science)* popisuje jeden velký průzkum náhodně vybraných Američanů, který vypracoval spolu se svým kolegou Frankem Sullowayem. Mezi mnoha dalšími zajímavými výsledky bylo i zjištění, že zbožnost skutečně negativně koreluje se vzděláním (vzdělanější lidé jsou méně často zbožní). Negativně koreluje také se zájmem o vědu

a (silně) s politickým liberalismem. Nic z toho není překvapením, stejně jako skutečnost, že zbožnost pozitivně koreluje se zbožností rodičů. Sociologové, kteří studovali britské děti, zjistili, že od víry rodičů se odtrhne jen asi každé dvanácté.

Jak se dá čekat, různí badatelé měří věci rozdílně, proto se různé studie obtížně srovnávají. Při technice zvané metaanalýza se badatel zabývá všemi výzkumnými pracemi, které byly na dané téma publikovány, a sčítá práce, které dospěly k jedné věci, v porovnání s pracemi, které dospěly k něčemu jinému. Co se náboženství a IQ týká, jedinou metaanalýzu, kterou znám, vydal Paul Bell v časopise *Mensa Magazine* v roce 2002 (Mensa je společnost sdružující jedince s vysokým IQ a v jejím časopise samozřejmě nechybí články o tom, co je spojuje).⁵⁷ Bell došel k závěru, že „ze 43 studií provedených od roku 1927 o vztahu náboženské víry a inteligence či úrovně vzdělání odhalily všechny s výjimkou čtyř inverzní vztah. To jest čím vyšší má člověk inteligenci či dosažené vzdělání, tím méně často vyznává jakoukoli ‚víru‘.“

Je zřejmé, že metaanalýza je téměř vždy méně specifická než jakákoli konkrétní studie, která k ní přispěla. Bylo by pěkné, kdybychom studií na podobné téma měli k dispozici víc, stejně tak studií o členech elitních uskupení, např. dalších národních akademií věd či nositelů významných cen a medailí, jako jsou Nobelova, Crafoordova či Kjótská cena nebo Fieldova medaile. Doufám, že v budoucích vydáních této knihy už budou tato data obsažena. Rozumný závěr z existujících studií je takový, že obhájci náboženství by se raději neměli k tématu obdivovaných vzorů, alespoň jde-li o vědce, hlasitě vyjadřovat.

Pascalova sázka

Velký francouzský matematik Blaise Pascal prohlásil, že bez ohledu na to, jak malá by byla sázka na to, že Bůh neexistuje, cena za prohru by byla ještě vyšší. Raději v Boha věřit, proto-

že máte-li vyhrát, čeká vás věčné blaho, a jestli ne, tak je to stejně jedno. Naproti tomu jestli v Boha nevěříte, a ono se ukáže, že jste se mylili, jste navždy zatraceni, zatímco máte-li pravdu, nesejde na tom tak jako tak. Na první pohled si tedy s rozhodováním moc hlavu lámat nemusíte. V Boha prostě věřte.

Na této argumentaci je ale cosi jednoznačně podivného. Víra není žádná taktika, kterou si můžete jen tak vybrat. Alespoň to není něco, pro co se rozhodnete na základě vlastní vůle. Mohu se rozhodnout, že budu chodit do kostela, a mohu se rozhodnout, že budu recitovat nikajské* vyznání víry, a mohu se rozhodnout, že budu přísahat na stoh biblí, že věřím v každé jejich slovo. Ale nic z toho mě ve skutečnosti nedokáže přesvědčit, abych věřil, pokud nevěřím. Pascalovou sázkou by se dalo argumentovat pouze v případě *předstírání* víry v Boha. A ten Bůh, ve kterého byste údajně věřili, by raději neměl být z rodu vševědoucích, jinak by váš podvod prohlédl. Absurdní představu, že pro víru v něco se můžete *rozhodnout*, nádherně zesměšňuje Douglas Adams v *Holistické detektivní kanceláři Dirka Gentlyho* (*Dirk Gently's Holistic Detective Agency*)**, v níž se setkáváme s robotickým mnichem, který vám ušetří práci tím, že „za vás bude věřit“. Model *de lux* podle reklamy „dokáže věřit i v to, v co by nevěřili ani v Salt Lake City“.

Proč ale tak ochotně přijímáme představu, že chceme-li Boha potěšit, musíme v něj *ověřit*? Co je vlastně na věření tak zvláštního? Neodměnil by Bůh místo toho třeba laskavost, velkorysost nebo pokoru? Nebo upřímnost? Co když je Bůh vědec, který za nejvyšší ctnost považuje upřímné hledání pravdy? Neměl by vlastně konstruktér vesmíru být vědec? Bertrand Russell se ptali, co by řekl, kdyby zemřel a ocitl by se tvář tvář Bohu, který by se ho zeptal, proč v něho nevěřil. „Málo důkazů, Bože, málo důkazů,“ odpověděl Russell (nesmrtelně,

* Vyznání víry přijímané naprostou většinou křesťanských církví, vyhlášené roku 325 na prvním nikajském koncilu (pozn. rec.).

** Vyšlo česky v nakladatelství Argo v roce 1997 (pozn. překl.).

skoro bych řekl). Nevážil by si Bůh Russella za jeho odvážný skepticismus (natož pak za jeho odvážný pacifismus, kterým si v první světové válce vysloužil vězení) mnohem víc, než by si vážil Pascala za jeho zbabělé vytáčky? A i když nevíme, ke komu by se Bůh přiklonil, nemusíme *vědět*, abychom Pascalovu sázku vyvrátili. Mluvíme tu o sázce, nezapomeňte, a Pascal netvrdil, že jeho sázka má jinou než malou šanci na výhru. *Vsadili* byste se, že Bůh si cení nečestně předstírané víry (či dokonce upřímné víry) víc než upřímného skepticismu?

Na druhou stranu předpokládejme, že se ukáže, že bůh, s nímž se po smrti setkáte, je Baal, a předpokládejme, že Baal je zrovna tak žárlivý, jako je prý žárlivý jeho starý soupeř Jehova. Neudělal by Pascal lépe, kdyby si nevsadil na žádného boha, než aby si vsadil na toho špatného? Nenarušuje vlastně celou Pascalovu logiku pouhý počet potenciálních bohů a bohyň, na které bychom si mohli vsadit? Pascal si patrně dělal legraci, když svoji sázku propagoval, stejně jako ji já z legrace odmítám. Setkal jsem se ale s lidmi, např. při diskusi po jedné přednášce, kteří Pascalovu sázku vážně podporovali jako argument ve prospěch víry v Boha, takže je správné, abych ji tu krátce probral.

A je nakonec možné argumentovat ve prospěch určité Pascalovy protisázky? Předpokládejme, že tu je skutečně určitá malá šance, že Bůh existuje. I přesto by se dalo říci, že povedete lepší, plnější život, jestliže se vsadíte, že neexistuje, než když se vsadíte, že existuje, a tudíž budete plýtvat svým drahocenným časem na jeho uctívání, oběti, boj a umírání jeho jménem atd. Této otázce se dál věnovat nebudu, ale nechť na ni laskavý čtenář pamatuje v pozdějších kapitolách o děsivých důsledcích, jež mohou z náboženské víry a dodržování rituálů vyplynout.

Bayesovské důkazy

Podle mého nejpodivnějším argumentem pro existenci Boha je bayesovský důkaz, který ve své knize *Pravděpodobnost bo-*

Žít existence (*The Probability of God*) nedávno předložil Stephen Unwin. Váhal jsem, jestli mám tento důkaz uvádět, protože je jak slabší, tak mnohem mladší než ostatní. Unwinova kniha si však v roce 2003, kdy byla vydána, získala značnou pozornost novinářů a poskytuje určitá vysvětlení. Jeho záměr je mi do určité míry sympatický, protože věřím, jak říkám ve 2. kapitole, že existence Boha jako vědecká hypotéza je alespoň v principu zkoumatelná. A Unwinův donkichotský pokus vyčíslit pravděpodobnost je i docela legrační.

Podtitul knihy, *Prostý výpočet, který dokazuje nejvyšší pravdu* (*A Simple Calculation that Proves the Ultimate Truth*), působí, jako by ho vydavatel doplnil na poslední chvíli, protože tak samolibá sebedůvěra se jinak v Unwinově textu nevyskytuje. Kniha je spíše návodem „Jak na věc“, něco jako *Bayesův teorém pro blbé*, který k existenci Boha napůl v žertu přistupuje jako k případové studii. Unwin mohl jako zkušební případ pro dokázání Bayesova teorému zrovna tak použít hypotetickou vraždu. Detektiv shromažďuje důkazy. Otisky na revolveru ukazují na paní Peacockovou. Podezření vyčíslete tak, že plácnete číselně vyjádřenou pravděpodobnost. Profesor Plum však měl motiv k tomu, aby to na ni narafičil. Podezření u paní Peacockové tedy snižte o odpovídající numerickou hodnotu. Forenzní důkazy svědčí o tom, že se 70procentní pravděpodobností se z revolveru střílelo přesně z dálky, což ukazuje na viníka s vojenským výcvikem. Vyčísleme nově nabyté podezření plukovníka Mustarda. Zato nejsilnější motiv k vraždě měl reverend Green.* Zvyšme náš numerický odhad jeho pravděpodobnosti. Ale ten dlouhý blondatý vlas na saku oběti by mohl patřit slečně Scarlet... atd. V hlavě detektiva se honí více či méně subjektivní kombinace odhadů pravděpodob-

* Reverend Green se jmenuje postava ve hře *Cluedo*, která se prodává v Británii (kde tento název vznikl), Austrálii, na Novém Zélandu, v Indii a všech dalších oblastech, kde se mluví anglicky, s výjimkou Severní Ameriky, kde se tato postava z ničeho nic jmenuje pan Green. O čem to asi tak vypovídá?

nosti, které jeho úvahy odvádějí různými směry. K řešení by mu měl pomoci Bayesův teorém. Je to matematický vzorec pro kombinaci mnoha odhadovaných pravděpodobností, jehož výsledkem je finální verdikt s vlastním kvantitativním odhadem pravděpodobnosti. Tento finální odhad ale samozřejmě může být jen tak dobrý, jak dobré jsou odhady vstupní. Ty jsou ale obvykle subjektivní, se všemi pochybnostmi, které z toho vyplývají. Platí tu princip GIGO (garbage in, garbage out čili nesmysl u vstupu, nesmysl na výstupu)** - a v případě Unwina příkladu snad víc než kdekoli jinde.

Unwin jako konzultant pracuje s řízením rizika a bayesovské závěry brání proti konkurenčním statistickým metodám jako lev. Bayesův teorém ilustruje na příkladu nikoli vraždy, ale největšího možného zkušebního příkladu, Boží existence. Jde o to začít s naprostou nejistotou, kterou svévolně kvantifikuje tak, že existenci a neexistenci Boha přiděluje stejnou pravděpodobnost 50 procent. Pak uvádí šest faktů, které by s touto otázkou mohly souviset, každému přiřadí nějakou váhu, těchto šest čísel projede strojem Bayesova teorému a podívá se, jaký mu vypadne výsledek. Potíž je v tom (znovu opakují), že u těchto šesti čísel nejde o žádné měřitelné hodnoty, ale pouze o osobní odhady Stephena Unwina, proměněné na čísla jen pro potřeby tohoto cvičení. Těmi šesti fakty jsou:

1. Máme smysl pro laskavost.
2. Lidé páchají zlo (Hitler, Stalin, Saddám Husajn).
3. Příroda páchá zlo (zemětřesení, tsunami, hurikány).
4. Mohou se dít malé zázraky (ztratil jsem klíče, a znovu je našel).
5. Mohou se dít velké zázraky (Ježíš možná vstal z mrtvých).
6. Lidé prožívají náboženské zkušenosti.

** Narážka na programátorský princip známý jako FIFO (first in, first out - první na vstupu, první na výstupu) (pozn. rec.).

Stojí-li to vůbec za něco (podle mého vůbec za nic), Bůh si v cíli tohoto ostrého sázkařského závodu, v jehož startovním poli se nejprve žene dopředu, pak se propadá a s námahou se prodírá zpátky ke startovní značce 50 procent, podle Unwinova odhadu užívá 67procentní pravděpodobnost existence. Unwin si pak usmyslí, že bayesovský verdikt 67 procent není dost vysoký, a tak ho pomocí nouzové injekce „víry“ navýší na 95 procent. Víím, zní to jako vtip, ale on takhle doopravdy postupoval. Kéž bych vám mohl sdělit, jak to ospravedlňuje, ale vlastně k tomu ani není co dodat. S takovou absurditou jsem se už setkal, když jsem po věřících, ale jinak inteligentních vědcích chtěl, aby mi svou víru, vzhledem k tomu, že připouštějí, že žádné důkazy neexistují, vysvětlili: „Přiznávám, že důkazy nemáme. Ale existuje *důvod*, proč se tomu říká víra“ (tuto poslední větu obvykle vyslovuji s téměř bojechtivým přesvědčením, bez sebemenšího náznaku omluvného nebo obranného tónu).

V Unwinově seznamu šesti bodů není překvapivě teleologický důkaz ani „pět důkazů“ Tomáše Akvinského ani žádný z mnoha ontologických argumentů. Nechce s nimi mít nic společného: nepřispívají ani v nejmenším k jeho numerickému odhadu pravděpodobnosti Boží existence. Diskutuje o nich a jako dobrý statistik je odmítá jako prázdné. Podle mého mu to je ke cti, i když důvod, proč nebere v úvahu teleologický důkaz, je jiný než můj. Ale důkazy, které přes svůj bayesovský práh pouští on, jsou slabé úplně stejně. Já bych jejich pravděpodobnost subjektivně posoudil úplně jinak, ale komu vůbec na nějakých subjektivních soudech záleží? Podle něho skutečnost, že máme smysl pro dobro a zlo, silně vypovídá ve prospěch Boha, zatímco já nechápu, proč by to mělo původní pravděpodobnost jeho existence posunout tím či oním směrem. V 6. a 7. kapitole ukážu, že náš smysl pro dobro a zlo nijak jasně nesouvisí s existencí nějakého nadpřirozeného boha. Stejně jako to platí pro naši schopnost ocenit Beethovenův kvartet, náš smysl pro laskavost (ačkoli nikoli nezbytně naše pohnutky k ní) je takový, jaký je, s Bohem i bez Boha.

Na druhou stranu si Unwin myslí, že existence zla, zejména přírodních katastrof, jako jsou zemětřesení nebo tsunami, silně hraje v *neprospěch* pravděpodobnosti Boží existence. Tady má Unwin opačný názor než já, ale shoduje se s mnoha znepokojenými teology. Teodicea (ospravedlnění boží prozřetelnosti navzdory přítomnosti zla) nedá teologům spát. Vlivný *Oxfordský průvodce filozofií* (*Oxford Companion to Philosophy*) považuje otázku zla za „nejmocnější námitku proti tradičnímu teismu“. Jde ale jen o argument proti existenci dobrého Boha. Laskavost a dobrota nejsou součástí *definice* hypotézy Boží existence, jsou pouhým žádaným dodatkem.

Je pravda, že lidé s teologickými sklony nejsou často chronicky schopni rozlišit to, co je pravda, od toho, co by podle nich pravda být měla. Ale každý sofistikovanější věřící snadno problém zla vyřeší. Prostě postuluje nevraživého boha - takového, který se drží každé stránky Starého zákona. Nebo si, pokud se vám to nelíbí, vymyslete jiného zlého boha, pojmenujte ho Satan a svedťte na něj věčný boj mezi dobrem a zlem ve světě. Nebo - což je ještě důmyslnější - postulujte boha, který má na práci důležitější věci než se trápit s lidským utrpením. Nebo boha, který k utrpení není lhostejný, ale bere ho jako cenu, kterou je třeba zaplatit za svobodnou vůli v uspořádaném vesmíru řídicím se pevnými zákony. Teologové se na všech těchto odůvodněních rádi podílejí.

Proto kdybych měl přepracovat Unwinovo bayesovské cvičení, ani problém zla, ani morální zřetele obecně by mě neodvedly příliš daleko na jednu či druhou stranu od nulové hypotézy (Unwinových 50 procent). Nechci ale na toto téma argumentovat, protože žádné osobní názory, Unwinovy ani mé vlastní, mě tak jako tak příliš nezajímají.

Existuje ale jeden mnohem působivější argument, který na subjektivním soudu nezávisí, a to důkaz na základě nepravděpodobnosti. Skutečně nás dokáže dramaticky přesunout od 50procentního agnosticizmu, podle mnoha teistů mnohem blíže ke krajnímu teismu, podle mě ale mnohem blíže ke krajní-

mu ateismu. Celý tento důkaz vychází z důvěrně známé otázky „Kdo vytvořil Boha?“, na což si většina uvažujících lidí odpoví sama. Bohem-konstruktérem nelze zorganizovanou složitost vysvětlit, protože každý Bůh schopný cokoli konstruovat by musel být dostatečně složitý na to, aby vyžadoval totéž vysvětlení. Bůh představuje nekonečný regres, k jehož opuštění nám sám nedokáže pomoci. Tento argument, jak ukáži v další kapitole, dokazuje, že Bůh, třebaže technicky nevyvratitelný, je skutečně velmi nepravděpodobný.

PROČ BŮH TĚMĚŘ JISTĚ NEEXISTUJE

Kněžím všemožných náboženských sekt... nahání věda hrůzu jak čarodějnicím blížící se den a škaředí se na osudného zvěstovatele, jenž hlásá vy-zrazení klamů, ve kterých žili.

Thomas Jefferson

Nejvyšší Boeing 747

Důkaz založený na nepravděpodobnosti je důkaz s velkým D. Pod maskou tradičního teleologického důkazu je to dnes nejoblíbenější důkaz ve prospěch existence Boha a pro překvapivě mnoho teistů je zcela a jednoznačně přesvědčivý. Je to skutečně velmi silný a také, mám pocit, nevyvratitelný důkaz - ale přesně v opačném směru, než o jaký jde teistům. Pečlivě rozvinutý argument založený na nepravděpodobnosti se totiž blíží jistotě, že Bůh *neexistuje*. Já jsem si statistický důkaz, že Bůh téměř jistě neexistuje, nazval „manévr nejvyššího Boeingu 747“.

Název pochází z velmi zábavné představy Freda Hoylea o Boeingu 747 na vrakovišti* Nejsm si jistý, jestli ji sám Hoyle skutečně kdy napsal, ale připsal mu ji jeho kolega Chandra Wickramasinghe a je údajně původní.⁵⁸ Hoyle řekl, že pravděpodobnost, že život vznikl na Zemi, není o nic větší než pravděpodobnost, že se vrakovištem přežene hurikán a bude

* Fred Hoyle (1915-2001) byl anglický astronom a autor sci-fi. S jeho osobou jsou spojeny významné vědecké objevy (mj. nukleosyntéza, vysvětlující vznik prvků těžších než helium) stejně jako kontroverzní „nevědecké“ názory. Byl patrně nejznámějším odpůrcem teorie velkého třesku, které dal paradoxně jméno (viz pozn. na str. 58). V roce 1982 publikoval svou teorii panspermie, ve které argumentoval, že život pro svou složitost neměl na Zemi dostatek času pro svůj vznik, a musel tedy přiletět z vesmíru (pozn. rec.).

mít to štěstí, že složí Boeing 747. Jiní si tuto metaforu vypůjčili pro pozdější evoluci složitých živých organismů, kde se těší falešné hodnověrnosti. Šance, že náhodným promícháním částí vznikne plně funkční kuň, brouk nebo pštros, se pohybují kdesi v oblasti 747. Je to zkrátka řečeno nejoblíbenější argument kreacionistů - argument, s nímž může přijít jen někdo, kdo ani trochu nerozumí přírodnímu výběru: někdo, kdo přírodní výběr považuje za teorii náhody, zatímco - v příslušném smyslu náhody - to je pravý opak.

Zneužití důkazu založeného na nepravděpodobnosti, kterého se kreacionisté dopouštějí, na sebe vždy bere tutéž obecnou formu a vůbec nezáleží na tom, jestli se kreacionisté chtějí maskovat v politicky vhodném kostýmu „inteligentního designu" (ID).^{*} Některé pozorované jevy - často živí tvorové nebo nějaký z jejich složitějších orgánů, může to být ale cokoli od molekuly po samotný vesmír - jsou správně velebeny jako statisticky nepravděpodobné. Někdy se používá i jazyk informační teorie: darwinismus je vyzván, aby vysvětlil zdroj všech informací v živé hmotě, v technickém smyslu informační obsah jako míra nepravděpodobnosti nebo „hodnota překvapení". Nebo může tento argument evokovat otřepané ekonomické moto: nic takového jako oběd zadarmo neexistuje - a darwinismus je obviňován z toho, že chce z ničeho získat něco. Jak ukázu v této kapitole, darwinovský přírodní výběr je ve skutečnosti jediným známým řešením jinak nezodpověditelné hádanky, odkud se informace berou. Ukazuje se, že z ničeho něco se naopak snaží získat hypotéza Boží existence. To Bůh by chtěl oběd zadarmo a ještě by tím obědem chtěl sám být. Jakkoli je entita, kterou se snažíte vysvětlit nějakým konstruktérem, statisticky nepravděpodobná, sám konstruktér bude vždy přinejmenším stejně nepravděpodobný. Bůh je tím nejvyšším Boeingem 747.

* Inteligentní design se dočkal jízlivého přívlastka kreacionismus v latiněm obleku.

Důkaz založený na nepravděpodobnosti praví, že složité věci nemohly vzniknout náhodou. Pro mnoho lidí je ale „vzniknout náhodou“ synonymem „vzniknout při neexistenci záměrného designu“. Není tedy překvapením, že věří tomu, že nepravděpodobnost je důkazem designu. Darwinovský přírodní výběr ukazuje, jak je tohle všechno s ohledem na biologickou nepravděpodobnost mylné. A třebaže se darwinismus přímo netýká neživého světa - např. kosmologie -, rozšiřuje naše povědomí v oblastech mimo své původní, biologické území.

Darwinismus nás učí, abychom se měli na pozoru před snadnými domněnkami, že jedinou alternativou náhody je design, a abychom hledali odstupňované úrovně pomalu se zvyšující složitosti. Filozofové před Darwinem, jako např. Hume, chápali, že nepravděpodobnost života ještě neznamená, že musel být zkonstruován, ale žádnou jinou možnost si představit nedokázali. Po Darwinovi bychom měli všichni s nedůvěrou přistupovat už k samotné představě designu. Iluze designu je past, v níž jsme uvízli už dřív, a Darwin nás měl imunizovat tím, že nám zvýšil povědomí. Kéž by se mu to podařilo u každého z nás.

Přírodní výběr a zvyšování povědomí

Astronautům na jedné románové kosmické lodi se stýskalo po domově: Jen si to představ, na Zemi je teď jaro!" Možná vás okamžitě nenapadne, co je na tom špatného, protože nevědomý pocit nadřazenosti severní polokoule je v nás, kteří tam žijeme, a i v některých, kteří tam nežijí, velmi hluboce zakoreněný. „Nevědomý“ je to správné slovo. A právě zde se ke slovu dostává zvyšování povědomí. Že se v Austrálii a na Novém Zélandu prodávají mapy světa s jižním pólem nahoře, má hlubší důvod než jen pouhé nápadité pobavení. Jak úžasné by mohly zvyšovat povědomí, kdyby byly pověšené ve třídách na severní polokouli. Každý den by dětem připomínaly, že „sever“

je svévolně zvolený pól, který na svůj monopol na „nahore“ nemá žádné právo. Taková mapa by je nejen zaujala, ale také by zvýšila jejich povědomí. Doma by to řekly rodičům - a mimochodem nabídnout dětem něco, s čím mohou překvapit své rodiče, je největší dar, který jim učitel může dát.*

Co se přírodního výběru týká, vysvětluje nejen život jako celek; také zvyšuje naše povědomí o schopnosti vědy vysvětlit, jak z jednoduchého začátku bez jakéhokoli záměrného vedení může vzejít organizovaná složitost. Pochopíme-li plně přírodní výběr, můžeme se odvážit proniknout i do dalších oborů. V těchto oborech nám pomáhá odhalovat ten typ falešných alternativ, který kdysi, v době před Darwinem, oklamal biologii. Kdo před Darwinem mohl tušit, že něco tak očividně účelně *zkonstruovaného*, jako je křídlo vážky nebo oko orla, je ve skutečnosti konečný produkt dlouhé sekvence nenáhodných, ale ryze přírodních příčin?

Douglas Adams a jeho dojemný a legrační popis konverze k radikálnímu ateismu - trval na slově „radikální“ pro případ, že by si ho někdo spletl s agnostikem - svědčí o tom, jakou moc darwinismus jako nástroj na zvyšování povědomí má. Doufám, že mi bude prominuta moje nestřídmost, která vyplyne z následujícího citátu. Omlouvá mě to, že Douglasův příklon k ateismu, který v něm vyvolaly moje starší knihy - což nemělo být jejich cílem -, mě inspiroval k tomu, abych tuto knihu - jejímž cílem konverze k ateismu je! - věnoval jeho památce. V jednom rozhovoru, který po jeho smrti vyšel v knize *Ještě jednou a naposledy stopem po galaxii aneb Losos pochybnosti (The Salmon of Doubt)*, se ho novinář zeptal, jak se stal ateistou. Začal vysvětlením, jak se stal agnostikem, a pak pokračoval:

* V následujícím odstavci anglického originálu se autor věnuje etymologii spojené s některými feministickými otázkami. Pro obtížnost překladu a specificky anglo-americký kontext byla tato pasáž v českém vydání vynechána (pozn. rec.).

A přemýšlel jsem a přemýšlel a přemýšlel. Jenže ve skutečnosti jsem toho nevěděl dost, abych mohl pokračovat, a tak jsem vlastně nedospěl k žádnému řešení. Velmi jsem o myšlence Boha pochyboval, ale prostě jsem o tom nevěděl dost, abych měl dobrý funkční model jakéhokoli jiného vysvětlení života, vesmíru a vůbec, který bych si dosadil na jeho místo. Ale nevzdával jsem se a snažil jsem se číst a přemýšlet. Někdy kolem svých třicátých narozenin jsem narazil na evoluční biologii, především ve formě knih Richarda Dawkinse *Sobecký gen* a posléze *Slepý hodinář*, a najednou (myslím, že to bylo při druhém čtení *Sobeckého genu*) mi to všechno zapadlo na místo. Ta myšlenka byla sama o sobě neuvěřitelně jednoduchá, ale zcela přirozeným způsobem vysvětlovala veškeré nekonečné a matoucí složitosti života. Abych pravdu řekl, tak vedle bázně, kterou ve mně inspirovala, působí bázeň, s níž lidé uctivě hovoří o náboženských prožitcích, pošetile. Osobně bych vždycky upřednostnil bázeň z pochopení před bázní z nevědomosti.^{59*}

Onen koncept ohromující jednoduchosti, o kterém mluvil, se mnou samozřejmě nemá nic společného. To byla Darwinova teorie evoluce přírodním výběrem - vrcholný vědecký nástroj na zvyšování povědomí. Douglasi, moc mi chybíš. Jsi můj nejchytřejší, nejlegračnější, nejpřístupnější, nejtipnější, nejvyšší a dost dobře jediný konvertita. Doufám, že by tě tahle kniha pobavila - i když asi ne tolik, jako mě pobavily ty tvoje.

Onen vědě nakloněný filozof, Daniel Dennett, poukázal na to, že evoluce je v rozporu s jednou z našich nejstarších představ: „S představou, že je potřeba něco velkého a efektního, aby mohlo vzniknout něco méně významného. Říkám tomu teorie stvoření ‚od shora dolů‘ (trickle-down). Nikdy nevidíte oštěp, jak vyrábí výrobce oštěpů. Nikdy nevidíte podkovu, jak vyrábí kováře. Nikdy nevidíte hrnec, jak vyrábí hrnčiče.“⁶⁰ Darwin k lidskému myšlení a ke zvyšování povědomí přispěl tak revolučně právě svým objevem uskutečnitelného procesu, který dělá všechno to, co bychom intuitivně nečekali.

* V překladu Hany Březákové, *Ještě jednou a naposledy stopem po galaxii*, Aurora, Praha, 2003 (pozn. překl.).

Je až překvapivé, jak je zvyšování povědomí nutné, a to i v myslích vynikajících vědců mimo biologii. Fred Hoyle byl vynikající fyzik a kosmolog, ale jeho nepochopení s Boeingem 747 a další omyly v biologii, např. jeho pokus odmítnout fosilního pterodaktyla jako podvod, naznačují, že potřeboval rozšířit povědomí nějakou pořádnou ochutnávkou ze světa přírodního výběru. Na intelektuální úrovni asi přírodnímu výběru rozuměl. Ale možná, že aby člověk skutečně dokázal ocenit pravou sílu přírodního výběru, je třeba do něj nejprve vstoupit, pořádně se do něj ponořit, přímo si v něm zaplavat.

Jiné vědy zvyšují naše povědomí jinými způsoby. Astronomie, vlastní obor Freda Hoylea, nás usměřňuje metaforicky i doslova a mírní naši ješitnost, abychom se vešli na ono maličkaté jeviště, na kterém rozehráváme své životy - na pouhé smítko zbylé po kosmické explozi. Geologie nám připomíná naši krátkou existenci jako jedincům i jako druhu. Zvýšila povědomí i Johnu Ruskinovi, kterého v roce 1851 přivedla k památnému výkřiku: „Kdyby mě jen ti geologové nechali být, ale ta strašná kladiva! Slyším je ťukat na konci každého verše z Bible.“ Totéž dělá evoluce s našim pocitem plynutí času - což není vzhledem k tomu, že probíhá v geologickém časovém měřítku, překvapení. Ale darwinovská evoluce, konkrétně přírodní výběr, dokáže něco navíc. Ve sféře biologie na kusy rozbíjí iluzi designu a učí nás, abychom s nedůvěrou přistupovali i ke každému typu hypotézy designu také ve fyzice a kosmologii. Myslíím, že to měl na paměti i fyzik Leonard Susskind, když napsal: „Nejsem historik, ale troufnu si vyslovit jeden názor: Moderní kosmologie začala s Darwinem a Wallacem*. Na rozdíl od kohokoli jiného přinesli vysvětlení naší existence, které zcela odmítalo nadpřirozené činitele... Darwin a Wallace stanovili standard nejen pro vědy o životě, ale i pro kosmologii.“⁶¹ Další vědci, kteří žádné zvyšování povědomí nepotřebují, jsou Victor

* Alfred Russel Wallace (1823-1913) - britský biolog a cestovatel, byl spoluvytvářeč Darwinovy teorie přírodního výběru (pozn. rec.).

Stenger, jehož knihu *Našla věda Boha? (Has Science Found God?)* - a odpověď zní ne, nenašla - každému vřele doporučuji,* a Peter Atkins, jehož *Stvoření: zrevidováno (Creation Revisited)* je mým nejoblíbenějším dílem vědecké poezie v próze.

Nepřetržitě mě přivádějí k úžasu teisté, kteří, aniž by se byt jen minimálně namáhali se zvyšováním vlastního povědomí tak, jak navrhuji, nadšeně jásají nad přírodním výběrem jako nad „Boží cestou, jak dosáhnout stvoření“. Dobře vědí, že evoluce přírodním výběrem by byla snadný a prostý způsob, jak dosáhnout světa kypícího životem. Bůh by nemusel hnout ani prstem! Peter Atkins v právě zmíněné knize dochází k rozumně bezbožnému závěru, v němž postuluje hypoteticky líného Boha, který se snaží vytvořit vesmír s životem s co nejmenší námahou. Atkinsův líný Bůh je ještě lenivější než osvěcenský deistický Bůh z 18. století: *deus otiosus* - to je doslova nečinný Bůh, zahálčivý, nezaměstnaný, postradatelný, zbytečný. Atkinsovi se daří krok za krokem redukovat množství práce, kterou má tento lenošný Bůh před sebou, dokud nakonec neskončí tím, že na práci nemá vůbec nic: vlastně by se ani nemusel obtěžovat vlastní existencí. Ještě teď mi v uších zní vnímavé hořekování Woodyho Allena: Jestli se nakonec ukáže, že Bůh existuje, podle mě nebude zlý. Ale v podstatě to nejhorší, co se o něm dá říct, že je to pěkný lempl."

Neredukovatelná složitost

Význam problému, který Darwin a Wallace vyřešili, snad ani nelze zveličít. Jako příklad bych tu mohl zmínit anatomii, buněčnou strukturu, biochemii a chování doslova jakéhokoli živého organismu. Avšak nejpozoruhodnějšími ukázkami zdán-

* Viz také jeho kniha z roku 2007 *Vyvrácená hypotéza: Jak věda dokázala, že Bůh neexistuje (The Failed Hypothesis: How Science Shows That God Does Not Exist)*.

livého designu jsou ty, které si - z pochopitelných důvodů - vybírají kreacionisté. Já jsem si s nádechem ironie jednu vybral právě z kreacionistické knihy. Tou knihou je *Život - kde se tu vzal?* (*Life - How Did It Get Here?*), kterou vydala bez uvedení jména autora jehovistická Společnost pro Strážnou věž Bible a traktátu (Watchtower Bible and Tract Society), a to v 16 jazycích a 11 milionech výtisků. Očividně patří mezi nejoblíbenější díla, protože z oněch 11 milionů výtisků jsem jich jen já sám od příznivců z celého světa dostal šest.

Na jedné straně tohoto anonymního a hojně distribuovaného díla najdeme obrázek mořské houby křemitky pletené (*Euplectella*), zvané Venušin koš, spolu s citátem - koho jiného - Davida Attenborougha: „Pohleďte na tuto houbu, Venušin koš, a na její složitou kostru, tvořenou křemičitými jehličkami. Není vaše představitivost najednou v koncích? Jak je možné, že zdánlivě nezávislé mikroskopické buňky dokážou spolupracovat a vyloučit milion sklovitých úlomků, které sestaví do tak spletité a krásné mřížky? To nevíme.“ Autoři Strážné věže neváhají a přidávají si vlastní pointu: „Ale jedno víme. Náhoda to asi nebyla.“ To ano, náhoda to asi nebyla. Na tom se jistě shodneme úplně všichni. Statistická nepravděpodobnost takových věcí, jako je kostra křemitky, je ústředním problémem, jemuž se musí postavit každá teorie vzniku života. Čím vyšší statistická nepravděpodobnost, tím menší naděje na řešení: právě o tom nepravděpodobnost je. Kandidáty na řešení rébusu nepravděpodobnosti ale nejsou, jak se nesprávně předpokládá, design a náhoda. Jsou to design a přírodní výběr. Náhoda s ohledem na vysokou míru nepravděpodobnosti, kterou u živých organismů pozorujeme, řešením není a žádného biologa při smyslech by nikdy nenapadlo tvrdit, že ano. Skutečným řešením není ani design, jak uvidíme později; avšak prozatím bych ještě rád rozvedl problém, se kterým si každá teorie o původu života musí poradit: problém, jak uniknout ze spárů náhody.

Na další straně Strážné věže najdeme překrásnou masožravou rostlinu, podražec druhu *Aristolochia trilobata*. Všechny

její části působí, jako by byly elegantně navrženy k chytání hmyzu. Složitá elegance této květiny vyvolává ve Strážné věži otázku: „Vzniklo tohle všechno náhodou? Nebo za tím stojí inteligentní design?“ Znovu opakuji, samozřejmě nic z toho nevzniklo náhodou. A znovu opakuji, inteligentní design není vhodnou alternativou náhody. Přírodní výběr není jen úsporné, věrohodné a elegantní řešení; je to také jediná přijatelná alternativa náhody, se kterou kdy kdo přišel. Inteligentní design je nepřijatelný z úplně stejného důvodu jako náhoda. Prostě to není věrohodné řešení hádanky statistické nepravděpodobnosti. A čím je vyšší nepravděpodobnost, tím nepravděpodobnější je inteligentní design. Nakonec se jasně ukáže, že inteligentní design celý problém zdvojnásobí. A znovu opakuji, že je to proto, že sám konstruktér (či konstruktérka) okamžitě vyvolá ještě větší problém týkající se jeho (jejího) vlastního původu. Jakákoli entita, která je schopná inteligentně navrhnout něco tak nepravděpodobného, jako je masožravá rostlina (nebo vesmír), by musela být ještě nepravděpodobnější. Bůh, který tak ani zdaleka neuniká ze začarovaného kruhu nekonečného regresu, ho navíc pomstychtivě ještě zhoršuje.

Otočte list a ve Strážné věži vám výmluvně popíšu sekvojec obrovský (*Sequoiadendron giganteum*), strom, který mám obzvlášť rád, protože ho mám v zahradě - pouhé miminko, ještě mu není ani sto let, i tak je to ale nejvyšší strom v okolí. „Titěrnému človíčkovi u jeho kmene nezbyvá než s tichou bázní vzhlednout k jeho velkoleposti. Má snad smysl věřit, že tento obr i maličké semínko, z něhož vzešel, nikdo nevytvořil?“ Znovu opakuji, je-li podle vás jedinou alternativou designu náhoda, pak odpověď je ne, nemá to smysl. Ale autoři se opět ani jednou nezmiňují o skutečné alternativě, přírodním výběru, a to buď proto, že mu nerozumějí, nebo proto, že mu rozumět nechťejí.

Proces, jehož prostřednictvím rostliny, ať maličké drchničky nebo obrovské sekvoje, získávají energii potřebnou pro

stavbu svých těl, je fotosyntéza. A znovu Strážná věž: „Na fotosyntéze se podílí kolem sedmdesáti různých chemických reakcí,“ řekl jeden biolog. Je to skutečně zázračný pochod. Rostlinám se říká, továrny přírody - krásné, tiché, čisté továrny na výrobu kyslíku, které recyklují vodu a dávají potravu světu. Vznikly snad pouhou náhodou? Uvěřil by tomu vůbec někdo?“ Ne, asi neuvěřil, ale opakováním jednoho příkladu za druhým se nikam nedostaneme. „Logika“ kreacionistů je pokaždé táž. Některé přírodní jevy jsou statisticky příliš nepravděpodobné, příliš složité, příliš krásné, příliš fascinující na to, aby mohly vzniknout náhodou. Design je jediná alternativa náhody, kterou si autoři knihy dokážou představit. Tudiž za vším musí stát nějaký konstruktér. Také odpověď, kterou na tuto zvrácenou logiku nabízí věda, je pokaždé stejná. Design není jedinou alternativou náhody. Lepší alternativou je přírodní výběr. Design vlastně není alternativou vůbec, protože vyvolává ještě složitější problém, než jaký se pokouší řešit: kdo stojí za designem designéra? Náhoda ani design problém statistické nepravděpodobnosti neřeší, protože první vysvětlení je problémem samotným, zatímco druhé vede k nekonečnému regresu. Skutečným řešením je pouze přírodní výběr. Je to jediné proveditelné řešení, které kdy bylo navrženo. A není to jen uskutečnitelné řešení, je to také řešení pozoruhodně elegantní a mocné.

Proč je právě přírodní výběr řešením problému nepravděpodobnosti, zatímco náhoda ani design nefungují od samého počátku? Je to proto, že přírodní výběr je kumulativní proces, který problém nepravděpodobnosti tříští na malé kousky. A každý z těchto malých kousků je sice mírně nepravděpodobný, ale nijak nedosažitelný. Když se hodně takových mírně nepravděpodobných událostí seřadí za sebe, konečný produkt této akumulace je opravdu velmi, velmi nepravděpodobný, dost na to, aby byl zcela mimo dosah náhody. A právě tyto konečné produkty jsou námětem nezázivně omílané argumentace kreacionistů. Kreacionistům to však uniká, jelikož trvají

na tom, aby se se vznikem statistické nepravděpodobnosti zacházelo jako s jedinou, jednorázovou událostí. Nechápou, jak mocná je *akumulace*.

Ve *Výstupu na horu nepravděpodobna* jsem použil přirovnání s horou, na jejíž jedné straně je příkrý sráz, po kterém se nedá na vrchol vystoupat, ale na druhé straně k němu vede pozvolný svah. Na vrcholu hory je nějaké složité zařízení, např. oko nebo bakteriální bičíkový motor. Absurdní představu, že něco tak složitého by se mohlo spontánně sestavit samo, symbolizuje výskok od paty útesu rovnou na vrchol hory. Evoluce si naproti tomu horu obešla a vstříc vrcholu se šplhá po mírně skloněném úbočí: nic na tom není! Princip výstupu po pozvolném svahu v porovnání s výskokem na útes je tak prostý, že se člověk až diví, že trvalo tak dlouho, než se na scéně objevil jakýsi Darwin a objevil ho. V té době už uběhla téměř dvě století od Newtonova *annus mirabilis*, ačkoli jeho výkon se na pohled jeví složitější než ten Darwinův.

Další oblíbenou metaforou krajní nepravděpodobnosti je kombinační zámek v bankovním trezoru. Teoreticky je možné, aby měl bankovní lupič štěstí a uhádl správnou kombinaci čísel náhodou. Prakticky je kombinace čísel v zámku navržena s ohledem na nepravděpodobnost tak, že je taková možnost *de facto* nulová - stejně jako u Boeingu 747 Freda Hoylea. Představte si ale špatně navržený kombinační zámek, který postupně přidává náznaky - podobně jako voláme „přihořívá“, když někdo něco hledá. Řekněme, že když se každý číselník přiblíží svému správnému nastavení, dveře sejfy se o kousíček otevrou a vysype se trocha peněz. Zloděj by trefil jackpot za pár chvil.

Kreacionisté, kteří se nepravděpodobnosti pokoušejí argumentovat ve svůj prospěch, pokaždé vycházejí z toho, že biologická adaptace je jako jackpot - všechno, nebo nic. Těto klamné představě „všechno, nebo nic“ se jinak říká „neredukovatelná složitost“ (NS). Oko buď vidí, nebo nevidí. Křídlo buď letí, nebo neletí. Domnívají se, že neexistují žádné mezi-

články. Tak to ale jednoduše není. Takových mezičlánků je v praxi spousta - a právě to bychom měli teoreticky očekávat. Kombinační zámek života je jako „přihořívá, samá voda, přihořívá“. Skutečný život pátrá po pozvolných svazích na úbočí hory nepravděpodobná, zatímco kreacionisté před sebou nevidí nic než skličující útes.

Darwin věnoval celou kapitolu knihy *O vzniku druhů „úskalím teorie o vývoji uzpůsobením“* a je spravedlivé říci, že tato kapitolka předvídala a vyřešila každíčkou z údajných obtíží, které byly od té doby až do dnešního dne vyřčeny. Nej-působivějšími problémy jsou Darwinovy „nesmírně dokonalé a složité orgány“, někdy chybně popisované jako „neredukovatelně složité“. Jako obzvlášť náročný problém si Darwin zvolil oko: „Předpokládat, že oko se všemi nenapodobitelnými zařízeními na zaostření ohniska na různé vzdálenosti, na propouštění různého množství světla a na opravování prostorových a barevných odchylek mohl vytvořit přírodní výběr, se zdá být, jak sám připouštím, krajně nemyslitelné.“* Kreacionisté tuto větu stále dokola škodolibě citují. Pochopitelně po každé vynechají to, co následuje. Ukázalo se, že Darwinovo přehnaně upřímné přiznání je jen rétorickým prostředkem. Přilákal jím své oponenty a úder, který následoval, byl o to působivější. Tím úderem je samozřejmě jeho nenucené vysvětlení, jak přesně se oko vyvinulo postupnými kroky. Darwin sice nepoužil výraz „neredukovatelná složitost“ nebo „plynulý gradient výstupu na horu nepravděpodobná“, ale zřetelně chápal, na jakém principu fungují.

„K čemu je polovina oka?“ a „K čemu je polovina křídla?“ jsou příklady důkazu založeného na „neredukovatelné složitosti“. Říká se, že funkční jednotka je neredukovatelně složitá, pokud celek přestane po odstranění jedné části fungovat. To se u očí i u křídel považuje za samozřejmé. Ale jakmile se nad

* V překladu Emila Hadače a Aleny Hadačové, *O vzniku druhů přírodním výběrem*, Academia, Praha, 2007 (pozn. překl.).

těmito předpoklady na okamžik zamyslíme, okamžitě odhalíme, jak jsou mylné. Pacient se šedým zákalem po chirurgickém odstranění čočky sice bez brýlí nevidí ostře, ale nenarazí do stromu ani nespadne z útesu. Polovina křídla opravdu není tak dobrá jako celé křídlo, ale rozhodně je lepší než žádné křídlo. Polovina křídla vám může zachránit život tím, že zbrzdí pád ze stromu určité výšky. A 51 procent křídla vás může zachránit, spadnete-li z o něco vyššího stromu. Ať máte jakoukoli část křídla, u určitého pádu vám v porovnání s o něco menším křidélkem zachrání život. Myšlenkový experiment se stromy různých výšek je jedním ze způsobů, jak v teorii pochopit, že musí existovat plynulý gradient výhod od jednoho procenta křídla ke křídlu celému. Lesy jsou plné plachtících zvířat, která v praxi ilustrují každý krok výstupu na konkrétním svahu hory nepravděpodobna.

Analogicky s různě vysokými stromy je snadné představit si situace, v nichž život dokáže zachránit polovina oka, zatímco 49 procent oka to nedokáže. Plynulé gradienty obstarávají různé světelné podmínky, různé vzdálenosti, na jaké dokážete zahlédnout svou kořist - nebo svého predátora. A stejně jako u křídel a různých výšek je představa mezičlánků nejen snadná: živočišná říše takovými mezičlánky oplývá. Taková ploštěnka má oko, které není podle jakýchkoli rozumných měřítek ani z poloviny jako lidské. Loděnka (a možná i její vyhynulí předkové amoniti, kteří vládli mezozoickým a paleozoickým mořím) má oko, které co do kvality leží někde mezi okem ploštěnky a okem člověka. Na rozdíl od ploštěnky, která dokáže rozeznat světlo a stín, ale nerozlišuje tvar, vytváří „dírková kamera“ loděnky skutečný obraz; ale v porovnání s našim je rozmazaný a matný. Bylo by neopodstatněné snažit se tento pokrok očíslovat, ale nikdo se zdravým rozumem nemůže popřít, že oči těchto bezobratlých a mnohých jiných živočichů jsou všechny mnohem lepší než oči žádné a že všechny leží na pozvolném úbočí hory nepravděpodobna, poblíž jejíhož vrcholu leží naše oči - nikoli na něm, ale docela blízko. Ve *Vý-*

stupu na horu nepravděpodobna jsem jak oku, tak křídlu věnoval celou kapitolu a předvedl jsem, jak snadno vzniknou pomalými (nebo dokonce vůbec ne pomalými) postupnými kroky, ale teď už se jim dál věnovat nebudu.

Tak, teď jsme si řekli, že oči a křídlo rozhodně nejsou neredukovatelně složité; zajímavější ale je, že tyto konkrétní příklady mi mohou posloužit jako obecné poučení. Skutečnost, že mnozí lidé se v těchto nad slunce jasnějších příkladech naprosto mýlí, by nám měla posloužit jako varování před dalšími příklady, které už tak jasné nejsou, např. před buněčnými a biochemickými případy, jimiž operují kreacionisté, kteří se ukrývají pod politicky účelným eufemismem „teoretici inteligentního designu“.

Máme před sebou varovný příběh, který nám říká: neříkejte jen tak, že něco je neredukovatelně složité; je pravděpodobné, že jste se dostatečně pečlivě nezabývali podrobnostmi nebo že jste si to celé dostatečně nepromysleli. Naproti tomu my na straně vědy nesmíme trpět přehnaným sebevědomím. Možná v přírodě existuje něco, co svou *skutečně* neredukovatelnou složitostí plynulý gradient hory nepravděpodobna znemožňuje. Kreacionisté mají pravdu v tom, že pokud by neredukovatelnou složitost bylo skutečně možné prokázat, byl by to konec Darwinovy teorie. V tom smyslu se vyjádřil i on sám: „Kdyby se mohlo dokázat, že existuje nějaký složitý orgán, který nemohl vzniknout četnými postupnými drobnými odchylkami, moje teorie by se naprosto zhroutila. Ale nemožu najít žádný takový případ.“ Darwin takový příklad najít nedokázal a navzdory vyčerpávajícímu, vlastně až zoufalému úsilí se to nepodařilo ani nikomu po něm. Kreacionisté přišli s mnoha kandidáty na tento svatý grál, žádný z nich ale v analýze neobstál.

Ale i tak, pokud by skutečně neredukovatelná složitost, kdyby ji někdo objevil, znamenala konec Darwinovy teorie, proč by nemohla znamenat i konec teorie inteligentního designu? Vlastně už teorii inteligentního designu vyvrátila, protože, jak

stále znovu opakuji, jakkoli málo toho víme o Bohu, jednou věcí si můžeme být jisti, a sice, že by musel být velmi, velmi složitý, a to podle všeho neredukovatelně!

Uctívání mezer

Pátrání po konkrétních příkladech neredukovatelné složitosti je ve své podstatě nevědecký způsob, jak postupovat: je to zvláštní příklad dokazování založený na současné nevědomosti. Vyžaduje stejnou mylnou logiku jako strategie „Boha mezer“, kterou odsoudil teolog Dietrich Bonhoeffer. Kreationisté horlivě hledají mezeru v současných vědomostech a chápání. Je-li nalezena nějaká mezerka, *předpokládá se*, že ji standardně musí vyplnit Bůh. Přemýšlivé teology jako Bonhoeffera ale trápí to, jak se mezery spolu s pokrokem ve vědě zmenšují a jak Bohovi hrozí, že nakonec nebude mít nic na práci a že se nebude mít kde schovat. Vědce trápí něco jiného. Nevědomost je nedílnou součástí vědeckého bádání, dokonce je oslavována jako výzva pro budoucí zdolávání překážek. Jak napsal můj přítel Matt Ridley: „Většinu vědců to, co už objevili, nudí. Dál je pohání nevědomost.“ Mystici si libují v záhadách, záhadní také chtějí zůstat. Vědci si v záhadách libují také, ale z jiného důvodu: díky nim mají co na práci. Obecněji řečeno, jak zopakují v 8. kapitole, náboženství má opravdu špatný vliv hlavně v tom, že hlásá, že spokojit se s neznalostí je ctnost.

Připustit si nevědomost a dočasnou tajuplnost je pro dobrou vědu životně důležité. Je tudíž mírně řečeno nešťastné, že kreationistická propaganda využívá hlavně negativní strategie, při níž se vyhledávají mezery ve vědeckém poznání a kontumačně se zaplňují „intelligentním designem“. To, co následuje, je hypotetické, leč zcela typické. Kreationista říká: „Loketní kloub ropušky tečkované* je neredukovatelně složi-

* „Lesser spotted weasel frog“, autorův smyšlený příklad (pozn. překl.).

tý. Žádná jeho část by nebyla k ničemu, pokud by nebyl složený celý. Vsadím se, že nevymyslíte žádný způsob, jak by takový loket mohl vzniknout pomalými postupnými kroky." Pokud vědec okamžitě a srozumitelně neodpoví, kreacionista se vytasí s *kontumačním* závěrem: „Dobrá, kontumačně tedy vítězí alternativní teorie, 'inteligentní design'." Všimněte si té zkrácené logiky: jestliže v něčem konkrétním selže teorie A, teorie B je určitě správná. Netřeba zdůrazňovat, že opačně tento argument neplatí. A měli bychom rovnou přistoupit k této kontumační teorii, aniž si ověříme, jestli neselhala v tomtéž konkrétním případě jako teorie, kterou by měla nahradit. Inteligentní design - ID - má pomyslnou propustku z vězení, jakousi čarovnou imunitu před nekompromisními požadavky vyplývajícími z evoluce.

Mně jde ale teď o to, že tento kreacionistický figl podrývá přirozenou - a vlastně nezbytnou - radost vědce z (dočasně) nejistoty. Z čistě politických důvodů by dnešní vědec mohl zaváhat, než by řekl: „Hm, to je zajímavé. Rád bych věděl, jak u předků ropušky tečkované ten loket vznikl. Na ropušky tečkované se nespecializují, tak budu muset jít do univerzitní knihovny a podívat se na to. To by mohl být zajímavý projekt pro postgraduanta." Jakmile by vědec něco takového řekl - a dlouho předtím, než by na tom ten student začal pracovat -, kontumační závěr by se rázem ocitl na titulní stránce nějakého kreacionistického pamfletu: „Ropušku tečkovanou mohl zkonstruovat jedině Bůh."

Metodologická potřeba vědců pátrat po oblastech nevědomosti s cílem vybrat si výzkum je tak bohužel spojena s potřebou zastánců ID pátrat po oblastech nevědomosti s cílem vyhlásit kontumační vítězství. Právě skutečnost, že ID nemá žádné vlastní důkazy, ale výborně se mu daří v mezerách, které po sobě zanechává vědecké poznání, znepokojivě doprovází potřebu vědy odhalovat tytéž mezery, aby je vůbec mohla začít prozkoumávat. V tomto ohledu se věda stala spojencem sofistických teologů jako Bonhoeffera v boji proti společným

nepřátelům, a sice naivní, populistické teologii a teologii mezer inteligentního designu.

Celou teologii mezer symbolizuje posedlost kreacionistů „mezerami“ ve fosilním záznamu. Kdysi jsem jednu kapitolu věnovanou tzv. kambrické explozi uvedl větou: „Jako by tam ty fosilie někdo narafičil bez ohledu na evoluční minulost.“ Opět šlo o rétorickou předeheru, která měla povzbudit čtenářovu chuť na úplné vysvětlení toho, co následovalo. Dnes už vím, jak šlo předvídat, že můj trpělivý výklad bude vynechán a samotný úvod bude škodolibě vytržen z kontextu a ocitován. Kreacionisté mezery ve fosilním záznamu zbožňují stejně jako zbožňují mezery obecně.

Mnoho evolučních přechodů je elegantně zdokumentováno víceméně plynulou řadou postupně se měnících fosilizovaných mezičlánků. Některé přechody zdokumentovány nejsou, a to jsou právě ony slavné „mezery“. Jak vtipně poznamenal Michael Shermer, najde-li se nová fosilie, která nějakou „mezeru“ elegantně přetne, kreacionisté prohlásí, že teď máme dvakrát tolik mezer! Ale v každém případě si znovu všimněte, jak neoprávněně využívají kontumační výsledky. Pokud nějaký postulovaný evoluční přechod nedokumentují žádné fosilie, vycházejí z kontumačního předpokladu, že k žádnému evolučnímu přechodu nedošlo, tudíž musel zasáhnout Bůh.

Dožadovat se kompletní dokumentace každého kroku jakéhokoli příběhu v evoluci či libovolném jiném vědním oboru je zcela nelogické. Stejně tak byste mohli chtít, než někoho odsoudíte za vraždu, úplný kinematografický záznam každického kroku vraha, který ke zločinu vedl, bez jediného chybějícího rámečku. Fosilizuje jen miniaturní zlomek mrtvých těl a my máme ohromné štěstí, že jsme vůbec nějaké přechodné fosilie našli. Klidně bychom nemuseli mít vůbec žádné a stále bychom měli dost zcela přesvědčivých důkazů ve prospěch evoluce z dalších zdrojů, jako je molekulární genetika a geografické rozšíření. Na druhou stranu *jediná* fosilie ve *špatné* geologické vrstvě by celou evoluční teorii rozprašila na kusy.

Když se kdosi zeptal J. B. S. Haldanea, co by stačilo k vyvrácení evoluce, Haldane, jak je známo, zabručel: „Fosilní králik v prekambriu.“ Žádná autentická anachronická fosilie ale ještě nikdy nebyla nalezena, navzdory zdiskreditovaným kreacionistickým legendám o lidských lebkách v sedimentech Coal Measures a stopách člověka spolu s dinosauřími.

Mezery v kreacionistickém myšlení kontumačně zaplňuje Bůh. Totéž platí pro všechny zdánlivé srázy na úbočích hory nepravděpodobna, kde pozvolný svah není na první pohled patrný. Oblasti, v nichž máme nouzi o data či jim zatím nerozumíme, kreacionisté automaticky kontumačně připisují Bohu. Okamžité dramatické proklamace o „neredukovatelné složitosti“ ztělesňují nedostatek představivosti. Nějaký biologický orgán, ne-li oko, pak bakteriální bičíkový motor nebo nějaká biochemická cesta, se bez další diskuse *prohlásí* za neredukovatelně složitý. Aniž se kdokoli pokusí jeho neredukovatelnou složitost *prokázat*. Navzdory varovným příběhům očí, křídel a jiným se u každého dalšího kandidáta na toto pochybné vyznamenání předpokládá, že je jasně, zcela evidentně neredukovatelně složitý, a tento status je mu připisán z úředního nařízení. Ale zamyslete se nad tím. Jelikož se neredukovatelnou složitostí argumentuje ve prospěch designu, neměla by se prosazovat nějakým nařízením o nic víc než designem samotným. Stejně tak byste prostě mohli prohlásit, že ropuška tečkovaná (prskavec atd.) je důkazem designu bez další debaty či ospravedlnění. Takhle se ale věda nedělá.

Nakonec se ukáže, že taková logika není o nic přesvědčivější než toto: „Já, [vložit své jméno], osobně nedokážu přijít na to, jak [vložit biologický jev] mohl vzniknout krok za krokem. Tudíž je neredukovatelně složitý. To znamená zkonstruovaný.“ Řekněte to takhle a okamžitě vidíte, že hrozí, že se objeví nějaký vědec, který najde mezičlánek nebo si alespoň nějaký věrohodný mezičlánek dokáže představit. A i kdyby to žádný vědec nevysvětlil, předpokládat, že „designu“ se bude dařit lépe, je prostě špatná logika. Úvahy, jimiž je podložena teorie

„intelligentního designu“, jsou líné a poráženecké - je to klasické uvažování v duchu „Boha mezer“. Již dříve jsem to nazval „důkazem založeným na osobní nedůvěřivosti“.

Představte si, že sledujete skutečně výborné kouzelnické číslo. Například slavné duo kouzelníků, Penn a Teller, po sobě při vystoupení vystřelí z pistolí a oba kouzelníci chytí kulku do zubů. Před výstřelem do kulek pečlivě vyryjí identifikační značky, celou proceduru zblízka kontroluje řada dobrovolníků z hlediště, kteří mají zkušenost se střelnými zbraněmi, zkrátka všechny možnosti podvodu se hned na začátku eliminují. Tellerova označená kulka skončí v Pennových ústech a Pennova označená kulka v ústech Tellerových. Já, [Richard Dawkins], osobně nedokážu přijít na to, jak se tenhle trik dělá. Z hloubi mých předvědeckých mozkových center z plných plic křičí důkaz založený na osobní nedůvěřivosti a téměř mě nutí říct: „To musí být zázrak. Tohle nejde vědecky vysvětlit. Musí to být něco nadpřirozeného.“ I přesto se tenkým hláskem ozývá i vědecké vzdělání, které říká něco jiného. Penn a Teller jsou iluzionisté světové úrovně. Jejich trik lze zcela rozumně vysvětlit. Jde jen o to, že já jsem příliš bláhový, příliš nevsímavý či příliš bez fantazie na to, abych mu dokázal přijít na kloub. To je správná reakce na kouzelnický trik. Také je to správná reakce na biologický jev, který se jeví jako neredukovatelně složitý. Lidé, kteří se na základě osobního zmatení rovnou a ukvapeně dovolávají nadpřirozena, nejsou o nic lepší než blázni, kteří vidí kouzelníka, jak ohýbá lžici, a okamžitě docházejí k závěru, že to je něco „paranormálního“.

Skotský chemik A. G. Cairns-Smith ve své knize *Sedm klíčů ke vzniku života (Seven Clues to the Origin of Life)* přidává analogii oblouku. Volně stojící klenba z nahrubo otesaných kamenů poskládaných na sebe bez malty může být stabilní konstrukcí, je ale neredukovatelně složitá: zřítí se, jakmile se z ní vytáhne kterýkoli kámen. Jak tedy byla v prvé řadě postavena? Jednou možností je navršit na sebe hromadu kamení a pak po jednom jednotlivé kameny odebírat. Obecněji řečeno existu-

je mnoho struktur, které jsou neredukovatelné v tom smyslu, že nedokážou přežít po odebrání jakékoli části, které ale byly postaveny pomocí lešení a toto lešení bylo následně odstraněno a nyní už není viditelné. Jakmile je stavba dokončena, lešení lze bezpečně odebrat a stavba zůstane stát. I v evoluci mohl mít kdysi orgán nebo struktura, které dnes vidíte, u svého předka nějaké lešení, které už bylo odebráno.

„Neredukovatelná složitost“ není nová myšlenka, ale samotné toto slovní spojení vytvořil kreacionista Michael Behe až v roce 1996.^{62*} Je oceňován (dá-li se zde vůbec toto slovo použít) za to, že kreacionismus posunul do nové oblasti biologie: biochemie a buněčné biologie, které patrně považoval za lepší loviště mezer než oči nebo křídla. K dobrému příkladu (který je i tak špatný) se nejmíc přiblížil u bakteriálního bičíkového motoru.

Bičíkový motor bakterie je zázrak přírody. Je to jediný známý příklad, mimo lidskou technologii, volně rotujícího nosného hřídele. Kola u velkých zvířat by byla, domnívám se, skutečnými příklady neredukovatelné složitosti, a patrně právě proto neexistují. Co s nervy a cévami, aby se neomotávaly kolem ložiska?^{63*} Bičík je jakýsi vláknou podobný „lodní šroub“, jehož pomocí se bakterie prodírá vodou. „Prodírá se“ místo „plave“ říkám proto, že na bytost velikosti bakterie kapalina

* Beheho kniha *Darwinova černá skříňka*, ve které zavádí termín neredukovatelná složitost, vyšla česky roku 2001 v nakladatelství Návrat domů. Michael Behe je jedním z hlavních proponentů hnutí inteligentního designu. Politické pozadí sporů mezi darwinisty a zastánci inteligentního designu je přiblíženo v doslovu Emila Palečka k Beheho knize (pozn. rec.).

** Jeden příklad existuje v dětské literatuře. Spisovatel Philip Pullman si ve své knize *Jeho temné esence (His Dark Materials)*, česky v nakladatelství Argo, Praha, 2007) vymyslel druh zvířete, „mulefu“, které žije v symbióze se stromem, jenž plodí dokonale kruhové tobolky s dírou uprostřed. Mulefa tyto tobolky používá jako kola. Kola, která nejsou součástí těla, nemají žádné nervy ani cévy, jež by se kolem „hřídele“ (silného rohovinového nebo kostěného drápu) omotaly. Pullman si citlivě všiml i něčeho dalšího: tento systém funguje jen díky tomu, že celá planeta je vydlážděná přírodními čedičovými pásy, které slouží jako „silnice“. V divoké krajině kola nejsou k ničemu.

jako voda působí úplně jinak, než jak působí na nás. V mikroskopickém měřítku je voda spíše něco jako sirup nebo želé, nebo dokonce písek, a bakterie se jí musí spíše prohrabávat nebo provrtávat, než aby v ní plavala. Na rozdíl od bičíků větších organismů, jako jsou např. prvoci, sebou bakteriální bičík nemrská jako chvost ani se nepohybuje sem a tam jako veslo. Má skutečný, volně rotující nosný hřídel, který se neustále otáčí uvnitř ložiska a je poháněn pozoruhodně maličkým molekulárním motorem. Na molekulární úrovni tento motor funguje v podstatě na stejném principu jako sval, jen místo přerušovaných stahů volně rotuje.* Šťastně je přirovnáván k miniaturnímu přívěsnému motoru (který je však podle technologických měřítek - což je pro biologický mechanismus neobvyklé - pozoruhodně nevýkonný).

Aniž by cokoli ospravedlňoval, vysvětloval nebo rozváděl, Behe prostě *prohlašuje*, že bakteriální bičíkový motor je neredukovatelně složitý. Jelikož své tvrzení ničím nedokazuje, můžeme ho klidně začít podezírat z nedostatku představitosti. Dále tvrdí, že odborná biologická literatura tento problém zcela opomíjí. Nepravdivost tohoto obvinění byla hojně a (pro Beheho) trapně zdokumentována před soudem, jemuž v Pensylvánii v roce 2005 předsedal soudce John E. Jones. Behe během tohoto líčení svědčil jako znalec ve prospěch skupiny kreacionistů, kteří se pokusili vnutit kreacionismus v duchu „inteligentního designu“ do učebních osnov tamní střední školy - což byl „nesmírně pošetilý“ pokus, jak řekl soudce Jones (za tento výrok si i soudce sám zaslouží nehynoucí slávu). Jak uvidíme, nebyla to jediná ostuda, kterou Behe u tohoto líčení utřžil.

* Tento svalový princip, což je fascinující, využívají ještě jiným, třetím způsobem některé skupiny hmyzu, např. mouchy nebo včely, jejichž létací sval je skutečně oscilační, přesně jako pístový motor. Zatímco ostatní hmyz, jako kobylky, vysílají nervové povely pro každé mávnutí křídla (stejně jako ptáci), včely vysílají pokyn k zapnutí (nebo vypnutí) pístového motoru. Bakterie mají mechanismus, který nefunguje na bázi kontrakcí (jako létací sval ptáka) ani jako pístový motor (jako létací sval včely), ale jako skutečný rotační motor: v tomto ohledu je jako elektromotor nebo Wankelův motor.

Klíč k důkazu neredukovatelné složitosti spočívá v prokázání, že žádná z částí není užitečná sama o sobě. Než mohou být k něčemu prospěšné, musí být všechny na svém místě (Beheho oblíbenou analogií je past na myši). Molekulární biologové ale bez obtíží nacházejí části, které fungují mimo celek, jak u bičíkového motoru, tak u dalších údajných Beheho příkladů neredukovatelné složitosti. Dobře to říká Kenneth Miller z Brownovy univerzity, podle mého nejpřesvědčivější nepřítel „inteligentního designu“, hlavně proto, že to je zbožný křesťan. Lidem, kteří mi píšou, že je Behe napálil, velmi často doporučuji Millerovu knihu, *Nalezení Darwinova Boha (Finding Darwin's God)*.

Co se bakteriálního rotačního motoru týká, Miller nás upozorňuje na mechanismus zvaný sekreční systém třetího typu (TTSS).⁶³ TTSS se nepoužívá pro rotační pohyb. Je to jeden ze systémů, pomocí něhož parazitické bakterie přes vlastní buněčnou stěnu pumpují do hostitelského organismu jedovaté látky, aby ho otrávil. V lidském měřítku by to bylo něco jako nalévání či vstřikování tekutiny otvorem; ale, znovu opakují, v bakteriálním měřítku je to něco jiného. Každá molekula vylučované látky je velký protein s jednoznačnou trojrozměrnou stavbou v tomtéž měřítku jako vlastní stavba TTSS: spíše vypadá jako nějaká socha než jako tekutina. Každá molekula je jednotlivě prostrkována pečlivě vytvarovaným mechanismem, něčím jako automatizovaným automatem na mince, který vydává řekněme hračky nebo láhve, spíše než obyčejným otvorem, kterým by látka mohla „protéct“. Sám automat je tvořen poměrně malým počtem proteinových molekul a každá tato molekula je velikostí a složitostí srovnatelná s molekulou, která jím prochází. Zajímavé je, že tyto bakteriální výdejní automaty jsou si často podobné i u bakterií, které si nejsou blízce příbuzné. Geny na jejich výrobu byly pravděpodobně zkopírovány od dalších bakterií: v čemž jsou bakterie velmi zběhlé, což je fascinující téma samo o sobě, já ale musím pokračovat.

Proteinové molekuly, které tvoří strukturu TTSS, jsou velmi podobné komponentům bičíkového motoru. Evolučnímu biologovi je jasné, že součástky TTSS byly během evoluce bičíkového motoru zabrány a využity k nové, ale nikoli zcela nesouvisící funkci. Vzhledem k tomu, že TTSS protahuje molekuly skrz sebe, není překvapivé, že používá rudimentární verzi principu, který se uplatňuje v bičíkovém motoru, jenž molekuly táhne kolem nosného hřídele stále dokola. Klíčové součástky bičíkového motoru už byly evidentně na svém místě a fungovaly ještě předtím, než bičíkový motor v evoluci vznikl. Zabírání existujících mechanismů je očividně jedním ze způsobů, jak se může zdánlivě neredukovatelně složitě zařízení vyšplhat na horu nepravděpodobna.

Ještě nám ale samozřejmě zbývá hodně práce a já jsem si jistý, že ji zvládneme. Nikdy bychom to ale nezvládli, kdyby se vědci spokojili s línou kontumací, jakou podporuje např. „teorie inteligentního designu“. Kdyby měl imaginární „teoretik inteligentního designu“ něco vzkázat vědcům, bylo by to cosi v tomto duchu: „Nevíte, jak něco funguje? Nevadí! Prostě to nechte být a řekněte, že to udělal Bůh. Nevíte, jak funguje nervový impuls? Dobře! Nerozumíte tomu, jak se v mozku ukládají vzpomínky? Skvěle! Je na vás fotosyntéza příliš složitá? Výborně! Tak na tom hlavně nezačínajte pracovat, rovnou to vzdejte a odvolejte se na Boha. Milí vědci, *nepracujte* na svých záhadách. Nechejte je nám, protože my víme, jak s nimi naložit. Nesnažte se drahocennou nevědomost zaplašit svými výzkumy. My ty úžasné mezery potřebujeme jako poslední útočiště Boha.“ Sv. Augustin to řekl velmi otevřeně: „Existuje i další forma pokušení, jež skýtá ještě větší nebezpečí. A tím je nemoc zvaná zvědavost. Právě ona nás vede k tomu, abychom zkoušeli a objevovali tajemství přírody, tajemství, která leží mimo naše chápání, která nám nic nepřinesou a která by člověk nikdy neměl toužit poznat“ (citováno ve Freemanovi 2002).

Dalším Beheho oblíbeným údajným příkladem „neredukovatelné složitosti“ je imunitní systém. Nechť se příběhu ujme sám soudce Jones:

Profesor Behe byl v křížovém výslechu tázán na svůj výrok z roku 1996, a sice že věda nikdy nenalezne evoluční vysvětlení imunitního systému. Bylo mu předloženo padesát osm odborně posouzených publikací, devět knih a několik kapitol z učebnic imunologie o evoluci imunitního systému; on však jednoduše dál trval na tom, že to stále není dostatečný důkaz evoluce a že nic z toho není „dost dobré“.

Behe, kterého vyslýchal Eric Rothschild, advokát žalující strany, musel připustit, že většinu z oněch osmapadesáti odborných prací nečetl. Není divu, imunologie je pěkně těžká. Méně omluvitelné je to, že Behe tento výzkum odmítl jako „neplodný“. Zajisté je neplodný, jde-li vám spíše o propagandu mezi naivními laiky a politiky než o odhalování důležitých faktů o skutečném světě. Rothschild poté, co Beheho vyslechl, výmluvně shrnul to, co musel cítit každý slušný člověk v soudní síni:

Budme rádi, že existují vědci, kteří hledají odpovědi na otázky týkající se původu imunitního systému... Ten je našim obranným valem před vysilujícími a smrtelnými chorobami. Vědci, kteří napsali tyto knihy a články, se do úmuru pachtí v ústraní, bez autorských honorářů a dlouhých proslovů. Jejich úsilí nám pomáhá v boji s vážnými nemocemi. Naproti tomu profesor Behe a celé hnutí za inteligentní design nedělají na podporu vědeckého či lékařského poznání vůbec nic a ještě budoucím generacím vědců vykládají, ať si s tím nelámou hlavu.⁶⁴

Jak v recenzi Beheho knihy píše americký genetik Jerry Coyne: „Pokud z dějin vědy plyne nějaké poučení, pak je to fakt, že budeme-li nevědomosti dávat nálepku ‚Bůh‘, nikam se nedostaneme.“ Nebo slovy jednoho výmluvného blogera, který okomentoval můj a Coyneův článek o inteligentním designu v *Guardianu*.

Proč by měl být Bůh vysvětlením všeho? Není - Bůh se rovná neschopnost cokoli vysvětlit, je to pokrčení ramen, je to „já nevím“ nastrojené v duchovnu a rituálnosti. Když někdo něco připisuje Bohu, obvykle to znamená, že o tom nemá ani páru, tak to prostě přisoudí nedosažitelné, nepoznatelné bytosti z nebe. Zeptejte se ho, kde se ten chlápek vzal, a vsadím se, že se vám dostane jen vágního pseudofilozofování v tom smyslu, že existoval vždycky nebo že je mimo přírodu. Což samozřejmě nevysvětluje vůbec nic.⁶⁵

Darwinismus nám zvyšuje povědomí jinak. Orgány vzniklé evolucí, často elegantní a výkonné, také odhalují nedostatky - přesně tak, jak bychom od nich, s ohledem na jejich evoluční minulost, čekali, a přesně tak, jak bychom od nich, kdyby byly zkonstruované, nečekali. V dalších knihách uvádím řadu příkladů: jedním z nich je např. vratný nerv (nervus laryngeus recurrens), který vyzrazuje svou evoluční minulost v dlouhatánské a zbytečně náročné objízďce na cestě ke svému cíli. Mnohé z lidských zdravotních potíží, od bolestí zad po kýly, vyhrězlé dělohy a naši náchylnost k infekcím dutin, jsou přímým důsledkem toho, že dnes chodíme vzpřímeně s tělem, které se stovky milionů let tvarovalo na chůzi po všech čtyřech. Naše povědomí zvyšuje i krutost a marnotratnost přírodního výběru. Predátoři působí krásně „nadesignované“ k chytání kořisti, zatímco kořist působí stejně krásně „nadesignované“ k tomu, aby unikala. A na čí straně je Bůh?⁶⁶

Antropický princip: planetární verze

Teologové mezer, kteří to možná s očima a křídly, bičíkovými motory a imunitním systémem už vzdali, často upínají zbytky svých nadějí na vznik života. Zdá se, že původ evoluce v nebiologické chemii určitým způsobem představuje větší mezeru než kterýkoli konkrétní přechod během celé následující evoluce. A v jednom smyslu to také větší mezera je. Tento smysl je zcela specifický a obhájcům náboženství nenabízí vůbec žádnou útěchu. Stačilo, aby život vznikl jenom jednou. Jeho počátek tedy můžeme považovat za krajně nepravděpodobnou událost, o mnoho řádů nepravděpodobnější, než si většina lidí uvědomuje. Následné evoluční kroky se víceméně podobnými způsoby nezávisle duplikují přes miliony a miliony druhů, nepřetržitě a opakovaně v geologickém čase. Chceme-li tedy vysvětlit evoluci složitého života, nemůžeme sáhnout po tomtéž typu statistické úvahy, který dokážeme využít

u původu života. Události, jež vytvářejí „obyčejnou“ evoluci, musely být na rozdíl od jejího ojedinělého vzniku (a možná několika dalších zvláštních případů) nepravděpodobně mnohem méně.

Tento rozdíl možná není úplně jasný, proto bych ho rád s pomocí tzv. antropického principu vysvětlil podrobněji. Antropický princip pojmenoval v roce 1974 matematik Brandon Carter a ve své knize na toto téma jej rozvedli fyzikové John Barrow a Frank Tipler.⁶⁷ Antropický argument se obvykle aplikuje na vesmír, k tomu se ještě dostanu. Nejprve však tuto ideu představím na menším, planetárním měřítku. Existujeme tady na Zemi. Země tedy musí být oním typem planety, který nás dokáže vytvořit a udržovat při životě, bez ohledu na to, jak neobvyklý a jedinečný takový typ planety je. Například náš život by nepřežil bez vody. Exobiologové, kteří pátrají po důkazech o mimozemském životě, v praxi vlastně prohledávají oblohu a hledají zde známky vody. Kolem typické hvězdy, jakou je naše Slunce, je tzv. obyvatelná zóna - ani příliš žhavá, ani příliš chladná, ale tak akorát -, v níž mohou být planety s tekutou vodou. Ty mohou obíhat jen po velmi úzkém pásmu oběžných drah. Ostatní jsou příliš daleko, takže na nich voda zmrzne, nebo příliš blízko, takže se na nich vaří.

Pro život příznivá oběžná dráha by také podle všeho měla být téměř kruhová. Planeta na protáhlé eliptické oběžné dráze, jakou má i nově objevená desátá planeta, které se neoficiálně říká Xena*, by obyvatelnou zónou proletěla krátce přinejlepším jednou za pár (pozemských) desetiletí či století. Sama Xena se do obyvatelné zóny nedostane nikdy, ani v okamžiku, kdy se nejvíce přiblíží Slunci, což je jednou za 560 po-

* Vesmírné těleso nazývané Xena bylo objeveno roku 2005 pomocí Hubbleova teleskopu, později dostalo oficiální název Eris. Jelikož se ukázalo, že má větší rozměry než Pluto, začalo se o Xeně hovořit jako o desáté planetě sluneční soustavy. O rok později byla na pražském shromáždění Mezinárodní astronomické unie (IAU) spolu s Plutem přerazena do kategorie tzv. trpasličích planet (pozn. rec.).

zemských let. Teplota na Halleyově kometě se pohybuje od 47 °C v periheliu do -270 °C v afeliu. Oběžná dráha Země stejně jako všech dalších planet je technicky vzato elipsa (nejblíže Slunce je v lednu, nejdále od něj v červenci*); kruh je ale zvláštní případ elipsy a oběžná dráha se kruhové blíží tak, že obyvatelnou zónu nikdy neopouští. Poloha Země v sluneční soustavě je příhodná i v jiných ohledech, díky kterým na ní mohlo dojít k evoluci života. Dobře umístěný obří gravitační vysavač Jupiter zachytil i asteroidy, které by pro nás jinak znamenaly smrtící nebezpečí. Jediný, poměrně velký měsíc Země pomáhá stabilizovat její rotační osu⁶⁸ a k životu přispívá i jinak. Slunce je zase neobvyklé v tom, že není součástí dvojhvězdy a neobíhá po vzájemné oběžné dráze se svým společníkem. I dvojhvězdy sice mohou mít planety, ale jejich oběžné dráhy jsou pravděpodobně příliš chaoticky proměnné na to, aby dokázaly podpořit evoluci života.

Proč je naše planeta nezvykle příznivá pro život? Zde jsou dvě hlavní odpovědi. Teorie designu říká, že svět stvořil Bůh, posadil ho do obyvatelné zóny a záměrně nastavil všechny detaily v náš prospěch. Antropický přístup je značně odlišný a působí nepatrně darwinovsky. Velká většina planet ve vesmíru neleží v obyvatelné zóně svých hvězd a není vhodná pro život. Na žádné z těchto planet život není. A jakkoli malá je menšina planet, na nichž panují podmínky příznivé pro život, my nutně musíme být na jedné z nich, protože tu jsme a máme nad tím.

Mimochodem, je docela zvláštní, že obhájčům náboženství se antropický princip tak zamlouvá. Z jakéhosi zcela nesmyslného důvodu mají za to, že podporuje jejich argumenty. Pravdou je ale pravý opak. Antropický princip je stejně jako přírodní výběr *alternativou* inteligentního designu. Poskytuje racionální, designu prosté vysvětlení skutečnosti, že se nacházíme v si-

* Pokud vás to překvapuje, patrně trpíte šovinismem severní polokoule, který popisují na str. 136.

tuaci, která je příznivá pro naši existenci. V nábožensky založené mysli tento zmatek podle mého vzniká proto, že o antropickém principu se mluví výhradně v kontextu problému, jehož je řešením, tj. skutečnosti, že žijeme v místě, jež je přátelsky nakloněné životu. Nábožensky založené mysli ale uniká, že tento problém má dva kandidáty na řešení. Bůh je jedním z nich. Antropický princip je tím druhým. Jsou to *alternativy*.

Pro život, jak jej známe, je nezbytnou podmínkou tekutá voda, to ale ani zdaleka nestačí. Život sice musí vzniknout ve vodě a je možné, že vznik života byl vysoce nepravděpodobnou událostí. Avšak jakmile vznikl, vesele se rozběhla darwinovská evoluce. Jak ale začne samotný život? Vznik života byl chemickou událostí nebo sledem chemických událostí, během nichž byly vytvořeny nezbytné podmínky pro přírodní výběr. Hlavní složkou byla dědičnost, buď DNA, nebo (pravděpodobněji) něco, co se kopíruje jako DNA, ale méně přesně, možná příbuzná molekula RNA. Jakmile je tato zásadní složka - nějaký typ molekuly schopné replikace - na svém místě, může následovat darwinovský přírodní výběr, v jehož důsledku se nakonec rozvine složitý život. Ale spontánní náhodný vznik první dědičné molekuly je podle mnohých nepravděpodobný. To je možná pravda, možná je opravdu velmi nepravděpodobný, a já se tomu budu věnovat podrobněji, protože to je hlavní téma této části knihy.

Vznik života je vzkvétající, třebaže spekulativní výzkumné téma. Je k němu potřeba odbornost v chemii, a tu já postrádám. S velkou zvědavostí ho sleduji od postranní čáry a nepřekvapilo by mě, kdyby chemikové během několika let ohlásili, že se jim podařilo život vytvořit v laboratoři. Ještě se to ale nestalo a stále je možné tvrdit, že pravděpodobnost, že k tomu dojde, je a vždycky byla nesmírně nízká - ačkoli jednou už k tomu došlo!

Stejně jako u oběžných drah v obyvatelné zóně můžeme poukázat na to, že jakkoli nepravděpodobný vznik života může být, víme, že se tak na Zemi stalo, protože jsme tady. A stej-

ně jako u podmínek vhodných pro život existují dvě hypotézy, které vysvětlují, co se stalo - inteligentní design a vědecká neboli „antropická“ hypotéza. Teorie inteligentního designu postulují Boha, který úmyslně udělal zázrak, božským ohněm zažehl prebiotickou polévku a vypustil DNA či nějakou její obdobu na její významnou životní dráhu.

A stejně jako u obyvatelné zóny i zde je antropická alternativa designu statistická. Vědci se dovolávají kouzla velkých čísel. Odhaduje se, že v naší galaxii je něco mezi 1 a 30 miliardami planet a ve vesmíru přibližně 100 miliard galaxií. S obyčejnou obezřetností odstraňme pár nul a vychází nám konzervativní odhad trilion (miliarda miliard) planet, které jsou ve vesmíru k dispozici. Nyní předpokládejme, že počátek života, tj. spontánní vznik jakési obdoby DNA, byl skutečně nesmírně nepravděpodobnou událostí. Řekněme, že byl tak nepravděpodobný, že k němu došlo jen na jedné planetě z miliardy. Každá grantová komise by se vysmála i chemikovi, který by před ní předstoupil s návrhem na výzkum, u něhož by naděje na úspěch byla jedna ku stu. My tu ale mluvíme o pravděpodobnosti jedna k miliardě. A přesto... i s tak absurdně maličkatou pravděpodobností život vznikl na miliardě planet - samozřejmě včetně té naší.⁶⁹

Tento závěr je tak překvapivý, že ho raději zopakují. Pravděpodobnost, že na nějaké planetě vznikne spontánně život, byla jedna k miliardě, i přesto by k oné až omamně nepravděpodobné události došlo na miliardě planet. Šance, že třeba jen jedinou z této miliardy planet nesoucích život najdeme, připomíná pověstné hledání jehly v kupce sena. My se ale s hledáním namáhat nemusíme (zpět k antropickému principu), protože jakékoli bytosti, které jsou schopné hledat, nutně sedí přímo na jedné z oněch pověstně vzácných jehel ještě předtím, než vůbec začnou hledat.

Jakákoli výpověď o pravděpodobnosti je vyslovena v kontextu jisté úrovně nevědomosti. Pokud o nějaké planetě nevíme nic, můžeme předpokládat, že hodnota pravděpodobnos-

ti vzniku života na této planetě je, řekněme, jedna k miliardě. Pokud ale do našeho odhadu zahrneme i některé nové předpoklady, všechno se změní. Na nějaké konkrétní planetě mohou panovat určité zvláštní podmínky, např. specifický výskyt prvků v tamních horninách, který pravděpodobnost posunuje ve prospěch vzniku života. Jinými slovy, některé planety jsou „Zemi podobné“ více než jiné. Samotná Země je samozřejmě obzvlášť „podobná Zemi“! To by mělo našim chemikům dodat odvalu k tomu, aby se tuto událost pokusili zopakovat v laboratoři, protože by to mohlo zvýšit pravděpodobnost jejich úspěchu. Z mého předešlého výpočtu však vyplývá, že i chemický model s pravděpodobností úspěchu tak nízkou, jako je jedna k miliardě, *přesto* předpovídá vznik života na miliardě planet ve vesmíru. A krása antropického principu spočívá v tom, že nám v rozporu s naší intuicí říká, že k dobrému a zcela uspokojivému vysvětlení přítomnosti života tady na Zemi stačí, aby chemický model předpověděl vznik života na *jediné* planetě z trilionu. Já ani v nejmenším nevěřím tomu, že vznik života byl ve skutečnosti tak vysoce nepravděpodobný. Podle mého se vyplatí vynaložit peníze na snahu zopakovat tuto událost v laboratoři a - ze stejného důvodu - na projekt SETI, protože mám za to, že je pravděpodobné, že inteligentní život je i někde jinde.

I když přijmeme ten nejpesimističtější odhad pravděpodobnosti, že život může vzniknout spontánně, tento statistický důkaz zcela vyvrací veškeré teorie, které se snaží tuto mezeru zaplnit designem. Mozkům zvyklým hodnotit pravděpodobnost a riziko v každodenním měřítku - v měřítku, v němž grantové komise posuzují výzkumné záměry - může mezeru tvořená vznikem života připadat v porovnání se všemi zdánlivými mezerami v evolučním příběhu nepřekonatelná. Ale věda poučená ve statistice dokáže snadno překonat i takhle velkou mezeru, zatímco tatáž věda dokáže vyvrátit božského stvořitele na základě „nejvyššího Boeingu 747“, s nímž jsme se setkali dříve.

Teď se ale vraťme k onomu zajímavému tématu, kterým jsme zahájili tento oddíl. Řekněme, že se někdo pokusí vysvětlit obecné fungování biologické adaptace v podobném duchu, v jakém jsme hovořili o vzniku života: s pomocí obrovského počtu dostupných planet. Z pozorování víme, že každý druh a každý orgán, na který jsme se kdy v rámci každého druhu podívali, vyniká v tom, co dělá. Křídla ptáků, včel a netopýrů jsou dobrá v létání. Oči jsou dobré ve vidění. Listy jsou dobré ve fotosyntéze. Žijeme na planetě, na níž jsme obklopeni snad deseti miliony druhů, z nichž každý nezávisle předvádí působivou iluzi designu. Každý druh je dobře uzpůsoben svému konkrétnímu způsobu života. Daly by se všechny tyto jednotlivé iluze designu vysvětlit na základě „obrovského počtu planet“? Ne, nedaly. Opakuji, *nedaly*. Ani se nad tím nesnažte zamyslet. A je to důležité, protože se tím dostáváme k jádru nejzávažnějšího nepochopení darwinismu.

Nezáleží na tom, s kolika planetami vstoupíme do hry, protože šťastná náhoda, s jejíž pomocí jsme vysvětlili existenci života samotného, by na vysvětlení tak bohaté diverzity životních forem na Zemi nikdy nestačila. Evoluce života je zcela něco jiného než vznik života, protože - a musím to znovu zopakovat - vznik života byl (nebo možná byl) jedinečnou událostí, k níž klidně mohlo dojít jen jedinkrát. Naproti tomu adaptace druhů na jednotlivá prostředí proběhla snad milionkrát a pokračuje dál.

Je zřejmé, že tady na Zemi máme co do činění s generalizovaným *procesem* optimalizace biologických druhů, s procesem, který probíhá na celé planetě, na všech kontinentech, ostrovech a neustále. S jistotou můžeme předpovědět, že počkáme-li si dalších deset milionů let, celá nová množina druhů bude na svůj vlastní způsob života adaptována stejně dobře, jako je ta dnešní adaptována na svůj. Jde o opakující se, předvídatelný a hromadný jev, ne o nějakou statistickou náhodu rozpoznanou ze zpětného pohledu. A díky Darwinovi víme, co za tím stojí: přírodní výběr.

Antropickým principem se různé detaily u živých tvorů vysvětlit nedají. K objasnění diverzity života na Zemi a zejména přesvědčivé iluze designu skutečně potřebujeme Darwinův silný jeřáb. Vznik života naproti tomu leží mimo dosah tohoto jeřábu, protože přírodní výběr by bez něho nemohl probíhat. Tady si na své přichází antropický princip. S ojedinělým vznikem života si můžeme poradit tak, že postulujeme obrovský počet planetárních příležitostí. Jakmile budeme mít zaručenou původní šťastnou náhodu - a antropický princip nám ji velmi přesvědčivě zaručuje -, role se ujímá přírodní výběr: a přírodní výběr rozhodně není otázkou štěstí.

Nicméně je možné, že vznik života není jedinou velkou mezerou v evolučním příběhu, kterou lze přemostit pouhou náhodou, ospravedlněnou antropicky. Například můj kolega Mark Ridley v knize *Mendelův démon (Mendel's Demon, v Americe bezdůvodně a nepochopitelně přejmenovaná na The Cooperative Gene)* přichází s návrhem, že ještě významnějším, obtížnějším a statisticky nepravděpodobnějším krokem než vznik života byl vznik eukaryotické buňky (tj. našeho typu buňky, s jádrem a mnoha dalšími komplikovanými součástmi, např. mitochondriemi, které nejsou přítomny v bakteriích). Další velkou mezerou, jejíž přemostění se pohybuje v tomtéž řádu nepravděpodobnosti, mohl být vznik vědomí. Jednorázové události tohoto typu by mohl antropický princip vysvětlit, a to v tomto duchu. Existují miliardy planet, na kterých se rozvinul život na úrovni bakterií, ale pouze zlomek těchto životních forem kdy překonal mezeru k čemusi podobnému eukaryotické buňce. A z těchto forem ještě menší zlomek překročil Rubikon vědomí. Jsou-li obě tyto události jednorázové, nemáme co do činění z nějakým všudypřítomným a vše prostupujícím procesem, jakým je obvyčejná, průměrná biologická adaptace. Antropický princip praví, že jelikož jsme živí, eukaryotičtí a jsme si vědomi sebe samých, naše planeta musí být jednou z oněch nesmírně vzácných planet, na kterých byly překlenuty všechny tři mezery.

Přírodní výběr funguje proto, že to je kumulativní jedno-
směrná ulice zdokonalování. K nastartování potřebuje dávku
štěstí, kterou mu zaručuje antropický princip „miliardy pla-
net“. Díky šťastné náhodě možná bylo přemostěno i několik
dalších mezer v evolučních dějinách. Ale ať k tomu řekneme
cokoli, jisté je, že *design* jako vysvětlení života nefunguje, pro-
tože design není ve své podstatě kumulativní, a tudíž vyvolává
ještě závažnější otázky, než na jaké odpovídá - a vrací nás pří-
mou cestou k nekonečnému regresi nejvyššího Boeingu 747.

Žijeme na planetě, která je příznivá pro náš typ života, a ře-
kli jsme si dva důvody, proč tomu tak je. Zaprvé se životu daří
vzkvétat v podmínkách, které na této planetě panují, což mů-
žeme připsat přírodnímu výběru. Druhý důvod je antropický.
Ve vesmíru existují miliardy planet a bez ohledu na to, jak
malý zlomek planet je nakloněn evoluci*, naše planeta je nut-
ně jednou z nich. Teď je na čase vrátit se s antropickým prin-
cipem zase o kus zpátky, od biologie ke kosmologii.

Antropický princip: kosmologická verze

Žijeme nejen na přívětivé planetě, ale i v přívětivém vesmíru.
Ze skutečnosti, že existujeme, vyplývá, že fyzikální zákony mu-
sejí být dostatečně příznivé na to, aby umožnily vznik života.
Není náhoda, že v noci na obloze vidíme hvězdy, protože hvěz-
dy jsou nezbytným předpokladem existence většiny chemic-
kých prvků a bez chemie by žádný život vzniknout nemohl.
Fyzikové spočítali, že kdyby fyzikální zákony a konstanty byly
jen nepatrně odlišné, vesmír by se vyvinul tak, že by vznik ži-
vota neumožňoval. Různí fyzikové to formulují různě, ale zá-
věr je pokaždé v podstatě tentýž.** Martin Rees uvádí ve své

* V souladu s předchozími odstavci se zdá, že Dawkins měl patrně na mysli ni-
koliv evoluci, ale podmínky pro vznik života (pozn. rec.).

** Fyzik Victor Stenger (např. ve své knize *Bůh, vyvrácená hypotéza - God, the*

knize *Pouhých šest čísel (Just Six Numbers)** seznam šesti fundamentálních konstant, které, jak předpokládáme, platí v celém vesmíru. Každé z těchto šesti čísel je jemně vyladěno v tom smyslu, že kdyby bylo nepatrně odlišné, vesmír by byl úplně jiný a podle všeho životu nepřátelský.**

Příkladem Reesových šesti čísel je hodnota tzv. silné interakce, tj. síly, která drží pohromadě součásti atomového jádra: je to jaderná síla, kterou je nutné překonat, chceme-li „rozbit“ atom. Měří se jako E , poměrná část hmotnosti jádra vodíku, která se promění na energii, když se vodík sloučí a vytvoří helium. Hodnota tohoto čísla v našem vesmíru je 0,007 a vypadá to, že této hodnotě musela mít velmi blízko, aby vůbec mohly probíhat chemické procesy (které jsou nezbytným předpokladem pro život). Při chemických procesech, jak je známe, se kombinuje a rekombinuje zhruba devadesát přirozeně se vyskytujících prvků z periodické tabulky. Všechny prvky ve vesmíru vznikly jadernou fúzí z původního vodíku. Jaderná fúze je složitý proces, který probíhá jen za velmi vysokých teplot v nitru hvězd (a ve vodíkových bombách). Relativně malé hvězdy, např. naše Slunce, dokážou vytvářet jen lehké prvky, jako helium, hned po vodíku druhý nejlehčí prvek v periodické tabulce. Vysoké teploty potřebné pro vytvoření těžších prvků vznikají ve větších a žhavějších hvězdách. Tyto prvky vznikají v průběhu kaskády procesů jaderných fúzí, kterou detailně popsal Fred Hoyle se svými dvěma kolegy (za ten-

Failed Hypothesis) s tím nesouhlasí, je přesvědčen o tom, že fyzikální zákony a konstanty životu nijak zvlášť nakloněny nejsou. Já jsem ale pro „přívětivý vesmír“ všemi deseti a tvrdím, že jim rozhodně nelze podpořit teismus.

* Vyšlo česky v nakladatelství Academia v roce 2004 (pozn. překl.).

** „Podle všeho“ říkám částečně proto, že nevíme, jak by se cizí formy života mohly lišit, a částečně proto, že se možná mýlíme, uvažujeme-li o důsledcích změny jediné konstanty. Možná že existuje jiná kombinace hodnot těchto šesti čísel, jejímž výsledkem by byl také vesmír přátelský životu, a my ji nedokážeme objevit jen proto, že vždy uvažujeme jen o jednotlivých konstantách. Já ale kvůli jednoduchosti budu pokračovat tak, jako bychom měli velký problém jen s jedním vyladěním daných fundamentálních konstant.

to objev byla udělena Nobelova cena, Hoyle ale nepochopitelně mezi oceněnými nefiguroval). Tyto velké hvězdy mohou explodovat jako supernovy a svou hmotu, včetně prvků z periodické tabulky, rozptýlit v prachových mračnecích. Tato mračna nakonec kondenzují a vytvářejí nové hvězdy a planety, včetně té naší. Právě proto se Země kromě všudypřítomného vodíku skládá z tolika dalších prvků, bez kterých by veškeré chemické procesy, tedy i život sám, byly vyloučeny.

Důležité je, že velikost silné jaderné síly má kritický vliv na to, jak daleko v periodické tabulce může kaskáda jaderné fúze dojít. Pokud by byla příliš slabá, řekněme 0,006 místo 0,007, vesmír by neobsahoval nic jiného než vodík, takže by nemohly probíhat žádné zajímavé chemické procesy. Kdyby byla příliš silná, třeba 0,008, všechn vodík by se sloučil na těžší prvky. S chemií bez vodíku by život, jak jej známe, vzniknout nemohl. Především by nebyla žádná voda. Hodnota 0,007 je přesně taková, aby mohla vzniknout hojnost prvků, které potřebujeme pro zajímavé a život udržující chemické procesy.

O zbytku Reesových šesti čísel se tu rozepisovat nebudu. V podstatě jde u každého o totéž. Konkrétní hodnota se pohybuje v „pásmu života“, mimo které by život vzniknout nikdy nemohl. Jak bychom na to měli reagovat? Opět máme na jedné straně teistickou a na druhé antropickou odpověď. Teistická říká, že Bůh, když vytvářel vesmír, vyladil jeho fundamentální konstanty tak, že každá ležela v pásmu příznivém pro vznik života. Jako by Bůh měl šest knoflíků, kterými mohl otáčet, a každý z nich pečlivě nastavil na tu správnou hodnotu. Jako pokaždé je teistická odpověď hluboce neuspokojivá, jelikož nijak nevysvětluje existenci Boha. Bůh, který by byl schopen vypočítat si hodnoty šesti čísel, by musel být alespoň tak nepravděpodobný jako samotná jemně vyladěná kombinace čísel, a to je opravdu hodně nepravděpodobné. A právě o to v celé naší diskusi jde. Znamená to, že teistická odpověď se ani v nejmenším nepřibližuje řešení problému. Nevidím jinou možnost, než ji odmítnout, zatímco současně žasnu nad množ-

stvím lidí, kteří tento problém nevidí a podle všeho je představa „božského kroutiče knoflíků“ opravdu uspokojuje.

Možná že z psychologického hlediska má tato neskutečná slepota co do činění se skutečností, že mnohým lidem na rozdíl od biologů chybí povědomí o přírodním výběru a jeho schopnosti krotit nepravděpodobnost. J. Anderson Thomson, evoluční psychiatr, mě upozornil na ještě jeden důvod, jímž je psychologická dispozice, s níž my všichni personifikujeme neživé objekty jako činitele. Jak řekl, všichni spíše budeme omylem pokládat stín za zloděje než zloděje za stín. Falešně pozitivní odhad je možná ztráta času. Falešně negativní odhad může být fatální. V dopise, který mi napsal, vyjadřuje domněnku, že pro naše dávné předky největší nebezpečí z okolí představovali jeden pro druhého. „Dědictvím je implicitní předpoklad nějakého lidského záměru, často strach z něho. Jen velmi obtížně dokážeme rozpoznat jinou než *lidskou* příčinnost.“ Tu jsme přirozeně rozšířili na božský záměr. Ke svůdnosti „činitelů“ se vrátím v 5. kapitole.

Biologové, kteří mají dobré povědomí o schopnosti přírodního výběru vysvětlit existenci nepravděpodobných věcí, asi nebudou spokojeni s žádnou teorií, která se problému nepravděpodobnosti úplně vyhýbá. A teistická odpověď se hádance nepravděpodobnosti vyhýbá hodně velkým obloukem. Není to jen jinak formulovaný problém, je to jeho obrovské nafouknutí. Přejdeme tedy k antropické alternativě. Antropická odpověď ve své nejobecnější formě zní, že tyto otázky můžeme probírat jen v takovém typu vesmíru, který byl schopen nás stvořit. Sama naše existence tedy stanovuje, že fundamentální fyzikální konstanty musely být ve svých příslušných „zónách života“. Různí fyzikové obhajují různé typy antropických řešení záhady naší existence.

Strízliví fyzikové tvrdí, že oněch šest knoflíků se nikdy nemohlo na začátku volně nastavovat. Až nakonec vypracujeme dlouho očekávanou „teorii všeho“, uvidíme, že šest klíčových čísel závisí na sobě navzájem nebo na něčem, co ještě nezná-

me, takovými způsoby, jaké si dnes nedokážeme představit. Možná se ukáže, že těchto šest čísel se nemůže měnit o nic víc než poměr obvodu kruhu k jeho průměru. Ukáže se, že vesmír mohl vzniknout jen jediným možným způsobem. Bůh ani zdaleka nemusel otáčet nějakými knoflíky. Žádné knoflíky k otáčení totiž neexistují.

Podle jiných fyziků (příkladem by byl i sám Martin Rees) tohle nestačí a já bych asi souhlasil spíše s nimi. Skutečně je docela dobře možné, že vesmír může existovat jen jediným způsobem. Proč by ale takový vesmír měl být nastavený zrovna na evoluci? Proč by to měl být ten typ vesmíru, který slovy teoretického fyzika Freemana Dysona jako by „musel vědět, že se objevíme“? Filozof John Leslie využívá analogii člověka odsouzeného k smrti před popravčí četou. Je jednoduše možné, že všech deset mužů z popravčí čtyř svou oběť netrefí. Ze zpětného pohledu se přeživší ocitne v pozici, kdy se bude moci nad svým štěstím zamyslet a říct: „No, očividně všichni minuli, jinak bych tu o tom nepřemýšlel.“ I přesto by mohl celkem omluvitelně uvažovat nad tím, proč všichni minuli, a pohrávat si s hypotézou, že byli podplaceni nebo opilí.

Na tuto námitku lze reagovat domněnkou, kterou podporuje i Martin Rees, a sice že existuje mnoho vesmírů současně jako bubliny v pění v „multiverzu“ (nebo „megaverzu“, jak mu říká Leonard Susskind).^{*} Kterýkoli z těchto vesmírů, i ten náš pozorovatelný, má vlastní místní fyzikální zákony a konstanty. Multiverzum jako celek má spoustu alternativních sad místních zákonů. Antropický princip se uplatňuje ve vysvětlení, že my musíme být v jednom z vesmírů (kterých je podle všeho menšina), jejichž místní zákony jsou náhodou nakonec příhodné pro naši evoluci, a tudíž pro přemýšlení o tomto problému.

^{*} Susskind (2006) skvěle obhajuje antropický princip v megaverzu. Podle něj má k této představě odpor většina fyziků. Já nechápu proč. Podle mě je krásná - možná proto, že mé povědomí zvyšoval Darwin.

Velmi zajímavá verze teorie multiverza vychází z úvah o konečném osudu našeho vesmíru. V závislosti na hodnotách čísel, jako je šest konstant Martina Reese, se náš vesmír může donekonečna rozpínat nebo se může stabilizovat v rovnovážném stavu nebo se rozpínání může zvrátit a změnit se na smršťování, které vyvrcholí v tzv. velkém křachu.* V některých modelech velkého křachu se pak vesmír začne zase rozpínat a tak dále po neurčitou dobu v cyklech dlouhých zhruba, řekněme, 20 miliard let. Standardní model našeho vesmíru praví, že samotný čas spolu s prostorem má svůj počátek ve velkém třesku před nějakými 13 miliardami let. Model opakujícího se velkého křachu toto tvrzení doplňuje: náš čas a prostor skutečně vznikly při našem velkém třesku, ale to byl jen poslední v dlouhé řadě velkých třesků, které byly zahájeny velkým křachem, jenž ukončil předchozí vesmír v řadě. Nikdo netuší, co se děje v singularitách, jako je velký třesk, a je možné, že zákony a konstanty se pokaždé přenastaví na nové hodnoty. Pokud v tomto kosmickém akordeonu probíhá cyklus třesk-rozpínání-smršťování-křach neustále, máme spíše sériovou než paralelní verzi multiverza. A antropický princip znovu plní svou vysvětlovací povinnost. Ze všech vesmírů v této řadě má „číselník“ vyladěný na biogenní podmínky jen menšina vesmírů. A samozřejmě současný vesmír musí být jedním z této menšiny, protože jsme v něm my. Jak se ukazuje, tuto sériovou verzi multiverza je dnes třeba posuzovat jako méně pravděpodobnou než dříve, protože nejnovější důkazy nás od modelu velkého křachu začínají odvádět. V současnosti to vypadá, že náš vlastní vesmír se bude rozpínat navěky.

Další teoretický fyzik, Lee Smolin, důmyslně rozpracoval darwinovskou variantu teorie multiverz, v níž jsou obsaženy jak sériové, tak paralelní prvky. Smolinova představa, kterou vylo-

* Podle teorie velkého křachu rozpínání vesmíru jednou skončí, ten se poté začne smršťovat a nakonec zkolabuje do finální singularity, jediné černé díry, v tzv. velkém křachu (pozn. rec.).

žil ve své knize *Život vesmíru (The Life of the Cosmos)*, závisí na teorii, že mateřské vesmíry plodí vesmíry dceřiné nikoli v plně rozvinutém velkém krachu, ale lokálněji, v černých dírách. Smolin ji doplňuje o určitou formu dědičnosti: fundamentální konstanty dceřiného vesmíru jsou mírně „zmutované“ verze konstant jeho rodičů. Dědičnost je zásadní součástí darwinovského přírodního výběru a zbytek Smolinovy teorie na to přirozeně navazuje. V multiverzu nakonec převládnu vesmíry, které mají všechno potřebné k „přežití“ a „reprodukcí“. „Všechno potřebné“ zahrnuje i skutečnost, že trvají dost dlouho na to, aby se mohly „reprodukovat“. Jelikož samotná reprodukce probíhá v černých dírách, úspěšné vesmíry musejí být schopny černé díry vytvářet. Tato schopnost s sebou nese celou řadu dalších vlastností. Například nezbytným předpokladem pro tvorbu černých děr je sklon látky kondenzovat v oblacích a pak ve hvězdách. Také hvězdy, jak jsme viděli, jsou předzvěstí rozvoje zajímavých chemických procesů, a tudíž i života. Smolin se tedy domnívá, že v multiverzu probíhá darwinovský přírodní výběr vesmírů, který přímo upřednostňuje evoluci „produktivity“ černých děr a nepřímo upřednostňuje vznik života. Smolinova myšlenka se sice všem fyzikům nezamlouvá, ačkoli fyzik Murray Gell-Mann, držitel Nobelovy ceny, prý prohlásil: „Smolin? To je ten mladý s těmi šílenými nápady? Možná se nemýlí.“⁷⁰ Škodolibý biolog by opáčil, jestli darwinovské povědomí nepotřebují náhodou zvýšit i někteří další fyzikové.

Svádí to k úvahám (a mnozí jim podlehli), že postulování množství vesmírů je rozmařilý luxus, který by se měl zakázat. Máme-li souhlasit s extravagancí multiverza, tvrdí se, to už můžeme rovnou povolit Boha. Nejde snad v obou případech o stejně neúsporné a stejně neuspokojivé hypotézy ad hoc? Ti, kdo si to myslí, nemají povědomí rozšířené o přírodní výběr. Hlavní rozdíl mezi skutečně extravagantní hypotézou Boží existence a zdánlivě extravagantní hypotézou multiverza spočívá ve statistické nepravděpodobnosti. Multiverzum, navzdory vši své extravaganci, je totiž prosté. Bůh či kterýkoli jiný inteligentní činitel schopný rozhodování a počítání by musel

být vysoce nepravděpodobný, a to v tomtéž statistickém smyslu jako entity, které by měl vysvětlovat. Multiverzum může působit extravagantně v pouhém *počtu* vesmírů. Ale je-li každý z těchto vesmírů prostý ve svých fyzikálních zákonech, pak nepostulujeme nic vysoce nepravděpodobného. O jakémkoli typu inteligence nezbývá než říct pravý opak.

O některých fyzicích se ví, že jsou věřící (už jsem se zmiňoval o dvou příkladech v Británii, Russellu Stannardovi a reverendu Johnu Polkinghornovi). Jak se dalo očekávat, chopili se nepravděpodobnosti, že by fyzikální konstanty mohly být všechny vyladěny ve více či méně úzkých zónách života, a domnívají se, že toto vyladění musí mít na svědomí nějaká kosmická inteligence. Všechny návrhy v tomto duchu jsem už zamítl, protože vyvolávají ještě větší problémy, než jaké mají řešit. Ale jak se snaží zareagovat teisté? Co říkají na argument, že jakýkoli Bůh, který je schopen zkonstruovat vesmír pečlivě a předvídavě vyladěný tak, aby vedl k naší evoluci, musí být nesmírně složitou a nepravděpodobnou entitou, kterou je třeba vysvětlit ještě složitěji než tu, kterou by měl stvořit?

Teolog Richard Swinburne, jak jinak, má za to, že na tuto otázku zná odpověď, kterou rozvíjí ve své knize *Existuje Bůh?* (*Is There a God?*). Nejprve se snaží dokázat, že má srdce na pravém místě, protože prohlašuje, že bychom pokaždé měli dát přednost té nejjednodušší hypotéze, která vyhovuje faktům. Věda vysvětluje složité věci interakcí jednodušších věcí a nakonec interakcemi elementárních částic. Všechno se skládá z elementárních částic, které pocházejí, byť je jich obrovské množství, jen z malého, konečného souboru *typů* částic, což je podle mého mínění (a trůfám si říct, že i podle vašeho) překrásně prostá myšlenka. Jsme-li skeptičtí, pak patrně proto, že tuto představu považujeme za příliš jednoduchou. Pro Swinburna ale prostá vůbec není, právě naopak.

Skutečnost, že počet částic každého konkrétního typu, řekněme elektronů, je obrovský, je podle Swinburna příliš velká náhoda na to, aby jich tolik mělo tytéž vlastnosti. Jeden elektron by ještě dokázal strávit. Ale miliardy a miliardy elektronů,

všechny s týmiž vlastnostmi, to už je na jeho nedůvěřivost moc. Podle něj by bylo jednodušší, přirozenější a méně náročné na vysvětlení, kdyby byl každý elektron jiný. A co hůř, žádný elektron by si od přírody své vlastnosti neměl uchovat déle než na pár okamžiků v čase; všechny by se každou chvíli měly nevypočitatelně, nahodile a pomijivě měnit. Takhle si Swinburne představuje jednoduchost, přirozený stav věcí. Cokoli stálejšího (jak bychom vy i já řekli jednoduššího) si žádá zvláštní vysvětlení. „Věci jsou takové, jaké jsou, jen proto, že elektrony a kousky mědi a všechny další materiální objekty mají tytéž schopnosti ve dvacátém století, jaké měly ve století devatenáctém.“

Teď si zadejte do rovnice Boha. Bůh přijde na pomoc tím, že úmyslně a neustále udržuje vlastnosti všech těch miliard elektronů a kousků mědi a neutralizuje jejich jinak hluboce zakořeněný sklon k divokým a nevyzpytatelným změnám. Právě proto k poznání všech elektronů stačí, abyste poznali jen jediný; právě proto se všechny kousky mědi chovají jako kousky mědi a právě proto zůstává z mikrosekundy na mikrosekundu a ze století na století každý elektron a každý kousek mědi stejný. Je to proto, že Bůh neustále dohlíží na každičkou částici, brzdí její neukázněné výstřelky a rovná ji do řady se všemi jejími kolegyněmi, aby byly všechny stejné.

Jak ale Swinburne dokáže trvat na tom, že tato hypotéza, v níž Bůh současně dohlíží na obrovské množství nevyzpytatelných elektronů, je hypotéza *jednoduchá*? Je samozřejmě všechno, jen ne jednoduchá. Swinburnovi se totiž podařilo uspět s jistým úžasným, intelektuálně pořádně nestydatým figlem. Tvrdí, aniž by to jakkoli ospravedlnil, že Bůh je pouze *jedna* substance. Jak dokonale úsporné vysvětlení v porovnání se všemi těmi miliardami nezávislých elektronů, které jsou pouhou náhodou všechny stejné!

Teismus praví, že bytí všech dalších existujících objektů a jeho zachování zapříčinila pouze jedna substance, Bůh. A praví také, že Bůh zapříčinil i každou vlastnost, kterou každá substance má, či svolil s její

existenci. Jak je pro jednoduché vysvětlení typické, žádá si jen málo příčin. V tomto ohledu není prostšího vysvětlení než takového, jaké postuluje jen jedinou příčinu. Teismus je jednodušší než polyteismus. A teismus jako jedinou příčinu postuluje osobu s neomezenou mocí (Bůh dokáže učinit vše, co je logicky možné), s neomezenými vědomostmi (Bůh ví všechno, co je logicky možné vědět) a s neomezenou svobodou.

Swinburne velkoryse připouští, že Bůh nedokáže vykonat *logicky* neproveditelné skutky, až by mu byl člověk za takovou shovívavost vděčný. Nicméně Boží mocí lze jinak objasnit téměř cokoli. Nedaří se vědě vysvětlit X? Nevadí. Na X zapomeňte. Neomezená Boží moc každé X snadno vysvětlí (spolu se vším ostatním), navíc je to pokaždé maximálně *jednoduché* vysvětlení, protože koneckonců Bůh je jen jeden. Mohlo by snad být vůbec něco jednoduššího?

No, pravda je, že v podstatě cokoli. Bůh schopný neustále monitorovat a ovládat stav každé jednotlivé částice ve vesmíru jednoduchý být *nemůže*. Nesmírně složité vysvětlení by si žádala už jeho samotná existence. A co hůř (z pohledu jednoduchosti), stejně zaměstnaná by byla i další zákoutí Božího obrovského vědomí, a sice skutky a modlitbami každého jednotlivého člověka - a každého dalšího inteligentního mimozemšťana na ostatních planetách této a dalších 100 miliard galaxií. Bůh podle Swinburna dokonce nepřetržitě úmyslně *nezasahuje*, aby nás *zázračně* zachránil, když dostaneme rakovinu. To by totiž nešlo, protože „kdyby Bůh vyslyšel většinu modliteb za uzdravení příbuzného z rakoviny, rakovina by už nebyla problémem, který by lidé museli řešit“. A co bychom si pak počali s tím vším volným časem?

Všichni teologové tak daleko jako Swinburne nezacházejí, nicméně pozoruhodné tvrzení, že hypotéza Boží existence je *jednoduchá*, se objevuje i v dalších moderních teologických pracích. Keith Ward, profesor teologie v Oxfordu, vyjadřuje ve své knize *Bůh, náhoda a nutnost (God, Chance and Necessity)* z roku 1996 na tuto věc jednoznačný názor:

Teisté by ve skutečnosti řekli, že Bohem lze velmi elegantně, úsporně a úspěšně vysvětlit existenci vesmíru. Jako vysvětlení je úsporný, protože existenci a povahu absolutně všeho ve vesmíru připisuje pouze jedné bytosti, vrcholnému účelu, který odvodňuje existenci všeho, včetně sebe samého. Je elegantní, protože celou povahu Boha a existenci vesmíru lze srozumitelně vysvětlit jediným klíčovým pojmem - nejdokonalejší možnou bytostí.

Ward se stejně jako Swinburne mylí v tom, co to znamená něco vysvětlit, a také podle všeho nechápe, co znamená říct o něčem, že to je jednoduché. Není mi jasné, jestli si Ward opravdu myslí, že Bůh je jednoduchý, nebo jestli není shora uvedená pasáž jen nouzovým cvičením „kvůli argumentaci“. Sir John Polkinghorne v časopise *Science and Christian Belief* cituje Wardovu kritiku Tomáše Akvinského: „Předpokládat, že Bůh je logicky jednoduchý, je zásadní omyl - že je jednoduchý nejen v tom smyslu, že jeho bytí je nedělitelné, ale i v mnohem silnějším smyslu, že to, co platí pro jakoukoli část Boha, platí i pro celek. Je však zcela logické předpokládat, že Bůh, ačkoli nedělitelný, je vnitřně složitý.“ V tom má Ward pravdu. Biolog Julian Huxley v roce 1912 definoval složitost na základě „heterogenity částí“, čímž měl na mysli určitý typ funkční nedělitelnosti.⁷¹

Na jiném místě Ward vypovídá o tom, jak těžké to mysl teologova má, když musí pochopit, kde se vzala složitost života. Cituje dalšího vědce-teologa, biochemika Arthura Peacocka (třetího z mé trojice britských věřících vědců), který u existence živé hmoty postuloval „sklon k větší složitosti“. Ward to popisuje jako „jisté inherentní zatížení evoluční změny, které upřednostňuje složitost“. Dále navrhuje, že taková dispozice „může být určitým zatížením mutačního procesu, které má zajistit, aby docházelo ke stále složitějším mutacím“. Ward tomu moc nevěří a také by neměl. Evoluční „směrování“ ke složitosti u linií, u kterých se vůbec projevuje, totiž nevychází z žádného vnitřního sklonu k větší složitosti ani z žádné mutace zatížené na zvyšování složitosti. Vychází z přírodního výběru:

z procesu, který, pokud víme, je jediným procesem, který je schopný z jednoduchosti vytvářet složitost. Teorie přírodního výběru je skutečně jednoduchá. Stejně jako počátek, ve kterém začíná. To, co vysvětluje, je naproti tomu nepopsatelně složité: složitější než cokoli, co si dovedeme představit - složitější už by byl jen Bůh schopný to zkonstruovat.

Cambridgeská mezhra

Na jedné nedávné cambridgeské konferenci o vědě a náboženství jsem vystoupil s důkazem, který zde nazývám „nejvyšší Boeing 747“. Setkal jsem se, mírně řečeno, s hlubokým neúspěchem dosáhnout shody názorů na jednoduchost Boha. Tato zkušenost o mnohém vypovídá a já bych se o ni s vámi rád podělil.

Pro začátek bych měl učinit doznání (to je patrně to správné slovo), že konferenci financovala Templetonova nadace. Obecenstvo tvořilo několik vybraných vědeckých novinářů z Británie a Spojených států. Já byl mezi osmnácti pozvanými za kovaného ateistu. Podle jednoho z novinářů, Johna Horgana, dostal každý novinář z publika za účast na konferenci kromě hrazených výdajů zaplacené i pěkných 15 000 dolarů. To mě docela překvapilo. Podle mých zkušeností s akademickými konferencemi diváci (na rozdíl od přednášejících) nikdy za účast zaplacené nedostávají. Kdybych to býval věděl, okamžitě bych něco zavětril. Nesnaží se Templeton svými penězi podplatit novináře a podrýt jejich vědeckou integritu? John Horgan si později říkal totéž a napsal o tomto zážitku článek.⁷² K mé zlosti v něm prozradil, že pochyby, které spolu s dalšími měl, rozptýlilo zjištění, že na konferenci mám vystoupit i já.

Britský biolog Richard Dawkins, jehož účast na shromáždění mě a další kolegy přesvědčila o jeho legitimitě, byl jediný, kdo náboženskou viru odsoudil jako neslučitelnou s vědou a prohlásil ji za iracionální a škodlivou. Stanovisko, které nabídli ostatní přednášející -

tri agnostici, jeden žid, deista a 12 křesťanů (muslimský filozof svou účast na poslední chvíli odvolal) -, bylo jednoznačně zkesleno ve prospěch náboženství a křesťanství.

Sám Horganův článek je roztomile rozporný. Navzdory jeho obavám zažil i něco, čeho si očividně cenil (stejně jako já, jak vylpne níže). Horgan napsal:

Diky rozhovorům s věřícími jsem si lépe uvědomil, proč někteří inteligentní, vzdělani lidé tak ochotně přijímají náboženství. Jeden reportér mluvil o zkušenosti s mystickým jazykem, jiný popisoval svůj niterný vztah s Ježíšem. Svě přesvědčení jsem nezměnil, ostatní ale ano. Nejméně jeden kolega řekl, že jeho víra kolísá kvůli Dawkinsovi, který se v náboženství tak pitvá. Avšak dokáže-li Templetonova nadace mou vizi světa bez náboženství byt o tak malý krůček posunout, nemůže byt zas až tak špatná?

Podruhé Horganův článek zveřejnil literární agent John Brockman na své webové stránce „Edge“ (která se často popisuje jako vědecký *salon* on-line), kde vyvolal celou řadu reakcí, včetně reakce teoretického fyzika Freemana Dysona. Já Dysonovi odpověděl citací z jeho vlastní děkovné řeči při předání Templetonovy ceny. Ať se mu to líbí, nebo ne, Dyson jejím přijetím vyslal světu jasný signál, a sice že jeden z nejuznávanějších fyziků světa náboženství schvaluje.

Jsem rád, že jsem jedním z mnoha křesťanů, kteří si nelámou hlavu doktrínou o svatě Trojici nebo historickou věrohodností evangelii."

Neřekl by ale právě tohle každý nevěřící vědec, kdyby chtěl znít křesťansky? Citoval jsem i další úryvky z jeho děkovné řeči, přičemž jsem je okořenil imaginárními otázkami (kurzívou) na Templetonova úředníka, jimiž svou řeč prokládá:

Aha, jde vám také o něco hlubšího? Co třeba tohle:

Já mezi myslí a Bohem nevidím žádný jasný rozdíl. Bůh je to, čím se stává naše mysl, když překoná hranici našeho chápání."

Už jsem řekl dost, můžu se teď vrátit k fyzice? Ach tak, ještě toho nebylo dost? Dobře, tak co třeba tohle:

„Důkazy pokroku v náboženství vidím i v hrůzných dějinách dvacátého století. Dva z těch, kteří ztělesňují zla tohoto století, Adolf Hitler a Josef Stalin, byli oba zapřísáhlí ateisté.“*

Už můžu jít?

Dyson mohl implikacím těchto citací ze své děkovné řeči snadno předejít, kdyby jasně vysvětlil, jaké důkazy pro víru v Boha našel v jiném než v onom pouhém einsteinovském smyslu, pod který se, jak jsem vysvětlil v 1. kapitole, můžeme v podstatě podepsat my všichni. Horganovi jde o to, chápu-li to správně, že Templetonovy peníze korumpují vědu. Jsem přesvědčen o tom, že Freeman Dyson je dalek toho, aby se nechal uplatit. I tak je jeho děkovná řeč nešťastná, má-li sloužit jako příklad pro ostatní. Templetonova cena je o dva řády vyšší než pobídky udělované novinářům v Cambridgi a byla nastavena tak, aby byla vyšší než Nobelova cena. Můj přítel filozof Daniel Dennett kdysi ve faustovském duchu zavtipkoval: „Richard, jestli ti někdy nastanou těžké časy...“

Tak či onak, na té cambridgeské konferenci jsem strávil dva dny, přednesl jsem vlastní řeč a zúčastnil se diskusí o několika dalších. Vyzval jsem teology, aby se vyjádřili k tomu, že každý bůh, který by dokázal navrhnout vesmír či cokoli jiného, by musel být složitý a statisticky nepravděpodobný. Podle nejsilnější reakce prý teologii surově podsouvám vědeckou epistemologií.** Teologové vždycky Boha definovali jako jednoduchého. A kdo jsem vůbec já, nějaký vědátor, abych teologům diktoval, že jejich Bůh musí být složitý? Vědecká argumentace, na kterou jsem zvyklý ze svého vlastního oboru, se sem nehodí, protože teologové vždycky trvali na tom, že Bůh leží mimo vědu.

Nezískal jsem dojem, že teologové, kteří se uchylují k těmto úhybným manévřům, jsou úmyslně nečestní. Podle mého

* Toto mylné tvrzení probírám v 7. kapitole.

** Toto nařčení mi připomíná teorii „NOMA“, o jejichž přehnaných nárocích pojednává 2. kapitola.

to myslí upřímně. I přesto jsem si vzpomněl na recenzi knihy *Vesmír a lidstvo (Le Phénomène Humain)** Pierra Teilharda de Chardin od Petera Medawara, která je možná tou nejlepší negativní kritikou všech dob: „... z nečestnosti jejího autora nelze obvinít leda tak kvůli tomu, že než oklamal ostatní, musel si dát obrovskou práci s tím, aby oklamal sám sebe.“⁷³ Teologové z cambridgeského setkání sami sebe *definovali* jako součást epistemologické Zóny bezpečí, v níž nejde dosáhnout racionální argumentace, protože *oficiálně prohlásili*, že to nejde. Kdo jsem já, abych tvrdil, že racionální důkaz je jediný přijatelný typ důkazu? Vědět se dá i jinak než vědecky a právě jedna z takových cest vede k jistotě, že Bůh existuje.

Ukázalo se, že nejvýznamnější z těchto dalších „cest k poznání“ je osobní, subjektivní prožitek Boha. Několik diskutujících v Cambridgi prohlásilo, že k nim v jejich hlavě Bůh promlouval stejně živě a osobně jako kterýkoli člověk. Ve 3. kapitole jsem psal o iluzích a halucinacích („důkaz založený na osobní 'zkušenosti'“), na konferenci jsem ale přidal další dva body. Zaprvé kdyby Bůh skutečně komunikoval s lidmi, takový fakt by rozhodně neležel mimo dosah vědeckého poznání. Bůh vtrhne ze svého jiného světa, ať už je jeho přirozené útočiště jakékoli, do toho našeho, kde jeho poselství dokážou zachycovat lidské mozky - a takový jev by neměl mít s vědou co do činění? Zadruhé Bůh, který je schopen vysílat srozumitelné signály milionům lidí najednou a zároveň najednou přijímat zprávy od všech těchto lidí, prostě nemůže být, cokoli jiného by být mohl, jednoduchý. Taková přenosová rychlost?! Bůh možná nemá mozek z neuronů ani křemíkový procesor, ale má-li schopnosti, které se mu připisují, musí mít něco mnohem složitějšího a nenáhodně zkonstruovaného, než je i ten největší mozek nebo nejvýkonnější počítač, jaké známe.

Moji přátelé teologové se zas a znovu vraceli k tvrzení, že musí existovat důvod, proč existuje něco spíše než nic. Že

* Vyšlo česky v nakladatelství Vyšehrad v roce 1990 (pozn. překl.).

nějaká prvotní příčina všeho musí existovat a že jí zrovna tak můžeme říkat Bůh. Ano, řekl jsem, ta ale musí být jednoduchá, a tudíž, ať ji nazveme jakkoli jinak, Bůh není vhodné jméno (pokud ji explicitně nezavíme zátěže, které si slovo „Bůh“ v myslích většiny věřících nese). Prvotní příčina, kterou hledáme, musela být nějakou jednoduchou základnou samospouštěcího se jeřábu, který nakonec svět pozdvihl do výšin jeho dnešní složitosti. Představa, že původní prvotní hybatel byl dost složitý na to, aby se mohl oddávat inteligentnímu designu, nemluvě o čtení myslí milionů lidí současně, se rovná dokonalému listu v bridži. Rozhlédněte se po živém světě, po amazonském pralese s jeho spleť líán, bromélií, kmenů a kořenů, s jeho armádou mravenců a jaguáry, tapíry a pekaři, žábami a papoušky. To, co vidíte, je statistický ekvivalent dokonalého karetního listu (představte si všechny ty další způsoby, jimiž by se daly obměnit jednotlivé části, přičemž by celek v ani jednom případě nefungoval) - až na to, že víme, jak to všechno vzniklo: gradualistickým jeřábem přírodního výběru. Proti tichému souhlasu s představou, že taková nepravděpodobnost vznikla spontánně, se nebouří jenom vědci; bouří se proti ní i zdravý rozum. Tvrdit, že prvotní příčinou, onou velkou neznámou zodpovědnou spíše za něco existujícího než za nic je bytost schopná navrhnout vesmír a mluvit k milionům lidí současně, znamená naprosto se zříci zodpovědnosti za nalezení vysvětlení. Je to děsivá ukáзка pohodlného nepřemýšlení.

Neobhájují tu nějaký úzce zaměřený vědecký způsob uvažování. Ale jakékoli upřímné hledání pravdy, které si klade za cíl vysvětlit takové monstróznosti, jako je deštný les, korálový útes nebo vesmír, musí počítat s jeřábem, s žádným nebeským hákem zavěšeným na božím prstě. A tím jeřábem vůbec nemusí být přírodní výběr. Je pravda, že nikdo ještě nepřišel s ničím lepším. Ale třeba existují i další, které ještě nebyly objeveny. Možná se ukáže, až budeme vědět víc, že „inlace“, která podle fyziků proběhla v čase 10^{-35} sekundy po vzniku vesmí-

ru, je kosmologický jeřáb, jenž stojí bok po boku s biologickým jeřábem Darwinovým. Nebo se nakonec ukáže, že onen prchavý jeřáb, který kosmologové hledají, je verzí samotné Darwinovy myšlenky: možná to bude Smolinův model, možná něco podobného. Nebo to bude multiverzum a k tomu antropický princip, k němuž se kloní Martin Rees a další. Možná to třeba bude i nějaký nadlidský konstruktér, který prostě začal z ničeho nic existovat nebo existoval vždycky. Jestliže náš vesmír byl zkonstruovaný (čemuž bych já ani na okamžik neuvěřil), a tím spíš, pokud nám onen konstruktér dokáže číst myšlenky a rozdávat vševědoucí rady, odpuštění a spásu, pak on sám musí být koncovým produktem nějakého kumulativního eskalátoru nebo jeřábu či možná nějaké verze darwinismu v jiném vesmíru.

Moji kritici v Cambridgi se nakonec uchýlili k zoufalé poslední záchrance, tedy k útoku. Celý můj světonázor prý odpovídá 19. století. To je tak hrůzostrašný argument, že jsem ho sem skoro ani nechtěl psát. Naneštěstí se s ním však setkávám poměrně často. Netřeba dodávat, že tvrdit, že je nějaký argument jak z 19. století, není totéž jako vysvětlit, co je na něm špatného. Některé myšlenky 19. století byly velmi dobré, v neposlední řadě Darwinova nebezpečná myšlenka. V každém případě byla tato konkrétní ukázka posměchu celkem pikantní, vzhledem k tomu, že ji vyslovil člověk (význačný cambridgeský geolog, zajisté na dobré cestě k Templetonově ceně), který se se svou vlastní křesťanskou vírou odvolává na historickou věrohodnost Nového zákona. Právě v 19. století teologové zejména v Německu pomocí dějepisných metod založených na důkazech jeho údajnou historickou hodnověrnost zpochybnili. A sami teologové na to na cambridgeské konferenci dokonce okamžitě upozornili.

Tak jako tak, ty narážky na 19. století dobře znám. Obvykle je doprovází poznámky o „ateistovi z balíkova“. A také „navzdory tomu, co si podle všeho myslíte vy, hahaha, my v žádného starce s dlouhým bílým vousem už dávno nevěříme, hahaha“.

Všechny tři tyto fórky jen šifrují něco jiného, jako když jsem žil na konci 60. let v Americe a „zákon a pořádek" byla šifra politiků pro protičernošské předsudky. Jaký je tedy skutečný význam argumentu užívajícího přirovnání k 19. století v kontextu debaty o náboženství? Je to krycí jméno pro: „Vy jste tak neotesaný a hrubý, jak si můžete dovolit položit mi tak přímou, jednoznačnou otázku, jako jestli věřím na zázraky nebo jestli věřím tomu, že se Ježíš opravdu narodil panně? Cožpak nevíte, že ve slušné společnosti se nikdo na takové věci neptá? Takovýchle otázky vyšly z módy už v 19. století." Zamyslete se ale nad tím, proč je nezdvořilé pokládat tak přímé, konkrétní otázky věřícím dnes. Je to proto, že je to trapné! Trapná však není otázka, ale odpověď, je-li kladná.

Spojení s 19. stoletím je tedy jasné. Devatenácté bylo totiž posledním stoletím, kdy vzdělaný člověk mohl přiznat, že věří v zázraky jako neposkvrněné početí, aniž by se tím ztrapnil. Dnes jsou mnozí vzdělaní křesťané příliš loajální, než aby pod nátlakem neposkvrněné početí a zmrtvýchvstání popřeli. Ale cítí se kvůli tomu trapně, protože dobře vědí, jak to je absurdní, a tak jsou mnohem raději, když se jich na to nikdo neptá. Proto trvá-li někdo jako já na tom, aby na tuto otázku odpověděli, jsem to já, koho nakonec obviní z toho, že se chová jako v 19. století. To mi, když se nad tím zamyslíte, přijde celkem legrační.

Z konference jsem odjížděl povzbuzený a osvěžený a ještě utvrzenější v tom, že důkaz založený na nepravděpodobnosti - manévr nejvyššího Boeingu 747 - je velmi závažným důkazem proti existenci Boha, a já se ještě nesetkal s tím, že by na něj navzdory mnoha příležitostem a výzvám přesvědčivě zareagoval nějaký teolog. Dan Dennett ho správně popisuje jako „nevyvratitelné popření, dnes stejně ničivé, jako když jím o dvě století dřív v Humeových Rozmluvách o přirozeném náboženství Filón Alexandrijský rozdrtil Kleantha. Nebeský hák by řešení tohoto problému přinejlepším odložil na pozdější dobu, ale Hume si nedokázal představit žádné jeřáby, proto

před tím kapituloval.⁷⁴ S nezbytným jeřábem samozřejmě přišel Darwin. Hume by z něho byl určitě nadšený.

Tato kapitola pojednává o ústředním argumentu této knihy, proto ho navzdory riziku, že se možná budu opakovat, shrnu do šesti bodů.

1. Jedním z nejtěžších úkolů, před kterým v průběhu staletí lidské myšlení stálo, bylo vysvětlit složité, nepravděpodobné zdání designu ve vesmíru.
2. Lidé často podléhají pokušení zdánlivý design vysvětlovat designem skutečným. Jde-li o lidmi vyrobené artefakty, např. náramkové hodinky, vytvořil je skutečně inteligentní konstruktér. Je lákavé tutéž logiku aplikovat např. na oko nebo křídlo, na pavouka nebo člověka.
3. Toto pokušení je falešné, protože hypotetický konstruktér okamžitě vyvolává ještě složitější problém, a sice kdo zkonstruoval konstruktéra. Celý problém, se kterým jsme začali, bylo vysvětlení statistické nepravděpodobnosti. Jeho řešením očividně není postulování něčeho ještě nepravděpodobnějšího. Potřebujeme „jeřáb“, nikoli „nebeský hák“, protože jen pomocí jeřábu lze postupnými kroky dojít od jednoduchosti k jinak nepravděpodobné složitosti.
4. Nejdůmyslnějším a nejmocnějším jeřábem, který byl doposud objeven, je darwinovská evoluce přírodním výběrem. Darwin a jeho následovníci ukázali, jak se živí tvorové navzdory své pozoruhodné statistické nepravděpodobnosti a zdání designu v průběhu evoluce vyvinuli pomalými postupnými kroky z prostých počátků. Dnes můžeme s jistotou prohlásit, že iluze designu u živých tvorů je právě tím, čím je - pouhou iluzí.
5. Ve fyzice jsme ještě takový jeřáb neobjevili. V principu dokážou některé teorie s multiverzy pro fyzikální vysvětlení udělat totéž, co darwinismus dělá pro vysvětlení biologická. Tento typ vysvětlení není na pohled tak uspokojivý jako

biologická verze darwinismu, protože klade vyšší požadavky na šťastnou náhodu. Avšak antropický princip nás opravňuje k postulování mnohem většího štěstí, než by naši omezené lidské intuici bylo příjemné.

6. Neměli bychom přestat doufat, že i ve fyzice se objeví lepší jeřáb, cosi stejně mocného jako darwinismus v biologii. Ale i bez takového značně uspokojivého jeřábu, který by se vyrovnal tomu biologickému, jsou dnešní, poměrně slabé jeřáby za podpory antropického principu zcela evidentně lepší než hypotéza nebeského háku inteligentního konstruktéra.

Pokud by byla argumentace z této kapitoly přijata, faktický předpoklad náboženství - hypotéza Boží existence - by byl neudržitelný. Bůh téměř jistě neexistuje. To je hlavní stanovisko, ke kterému tato kniha zatím dospěla. Teď budou následovat různé otázky. I když připustíme, že Bůh neexistuje, není na náboženství spousta dalších pozitivních věcí? Neposkytuje nám snad útěchu? Nemotivuje snad lidi k tomu, aby konali dobro? Kdyby nebylo náboženství, jak bychom věděli, co je správné a co špatné? Proč vůbec takové nepřátelství? Proč se náboženství, je-li falešné, objevuje u každé civilizace světa? Ať pravdivé, nebo falešné, náboženství je všudypřítomné, kde se tedy vlastně vzalo? Pusťme se nyní do poslední jmenované otázky.

KOŘENY NÁBOŽENSTVÍ

Evoluční psycholog by měl z všeobecné extravagance náboženských rituálů s jejich nároky na čas a prostředky, s bolestí a strádáním stejně jako z rudého zadku mandrila poznat, že náboženství by mohlo být adaptivní.

Marek Kohn

Darwinovský Imperativ

Každý má svou oblíbenou teorii o tom, kde se vzalo náboženství a proč jej mají všechny lidské civilizace. Náboženství dokáže poskytnout útěchu a povzbuzení. Ve skupinách posiluje pocit sounáležitosti. Naplňuje naši touhu pochopit, proč existujeme. K vysvětlení tohoto typu se za okamžik vrátím, teď bych ale rád začal jednou důležitější otázkou, která by měla dostat přednost z důvodů, s nimiž se seznámíme: darwinovskou otázkou o přírodním výběru.

Víme, že jsme výsledky darwinovské evoluce, a tak bychom se měli ptát, jaký tlak, případně tlaky, jež na nás vyvíjel přírodní výběr, nás původně nasměrovaly k náboženství. S ohledem na běžné darwinovské úvahy o úspornosti tato otázka nabývá na naléhavosti. Náboženství je nesmírně nákladné a výstřední; a darwinovský výběr se obvykle na plýtvání zaměřuje a eliminuje ho. Příroda je jako strýček Skrblík, přepočítává každou korunu, úzkostlivě sleduje hodinky, trestá sebemenší marnotratnost. Jak Darwin vysvětloval, „přírodní výběr den co den a hodinu co hodinu zkoumá na celém světě každou, i tu nejmenší odchylku, zavrhuje špatné, zachovává a rozvíjí dobré, nehluchně a nepozorovaně pracuje kdekoli a kdykoli se naskytne příležitost, na vylepšení každého organismu".* Jestliže nějaké

* V překladu Emila Hadače a Aleny Hadačové (pozn. překl.).

divoce žijící zvíře bude běžně provozovat nějakou zbytečnou činnost, přírodní výběr upřednostní jeho konkurenty, kteří budou čas a energii místo toho věnovat přežití a reprodukci. Příroda si nemůže dovolit lehkovážné hrátky. Triumfuje bezohledný utilitarismus, i když to tak pokaždé nevypadá.

Na první pohled paví ocas je takovou hříčkou *par excellence*. K přežití jeho majitele určitě nijak nepřispívá. Napomáhá ale jeho genům, které ho odlišují od jeho méně působivých soupeřů. Ocas je jako inzerát, který pávovi zajišťuje místo v ekonomice přírody tím, že přitahuje samice. Totéž platí o práci a času, které samec lemčíka věnuje na stavbu svého „loubí lásky“, jakéhosi externího ocasu z trávy, větviček, barevných plodů, květů, a má-li je k dispozici, koráleků, různých terek nebo víček od láhví. Nebo, abychom si vybrali nějaký příklad, v němž nefiguruje reklama, mají někteří ptáci, např. sojky, podivný zvyk „koupat se“ v mraveništích nebo si jinak do peří aplikovat mravence. Nikdo neví jistě, čemu „anting“* přesně prospívá - možná je to nějaký typ hygieny, čištění peří od parazitů; existují různé hypotézy, ale žádnou z nich nepodporují přesvědčivé důkazy. Žádný darwinista ale kvůli tomu, že si není jistý detaily, nepřestane předpokládat - nebo by alespoň neměl -, že anting musí být „k něčemu“ dobrý.** V tomto případě zdravý rozum nebude proti, ale darwinovská logika má jeden konkrétní důvod předpokládat, že kdyby to ti ptáci nedělali, statistické naděje na jejich genetický úspěch by se snížily, i když ještě přesně nevíme proč. Tento závěr vyplývá z dvojího předpokladu: přírodní výběr trestá plýtvání časem a energií a ptáci, jak bylo dlouhodobě pozorováno, antingu věnují čas a energii. Existuje-li nějaký jednověťý manifest tohoto

* *Anting* znamená doslova „namravenčování“ (pozn. rec.).

** Vědci se domnívají, že se ptáci kyselinou mravenčí pokoušejí vyhubit ektoparazity v peří. Jiná teorie praví, že kyselina zmírňuje bolest spojenou s růstem či výměnou peří. Smysl tohoto chování je každopádně nejistý. Nelze vyloučit ani možnost, že ptáci se „namravenčování“ věnují jen pro vlastní potěchu (pozn. red.).

„adaptacionistického“ principu, pak ho vyjádřil - nepochybně poněkud extrémně a přehnaně - uznávaný harvardský genetik Richard Lewontin: „Evolucionisté se podle mého shodli právě v tom, že je doslova nemožné poradit si lépe než organismus v jeho vlastním prostředí.“⁷⁵ Kdyby anting nebyl užitečný pro přežití a reprodukci, přírodní výběr by už dávno upřednostnil jedince, kteří se mu nevěnují. Totéž by se možná darwinistovi chtělo říct i o náboženství; právě proto potřebujeme tuto diskusi.

Evolucionistu bijí náboženské rituály do očí jako „pávi na sluncem zalitém palouku“ (slovy Dana Dennetta). Náboženské chování je lidský ekvivalent antingu nebo stavění loubí. Je náročné na čas i energii, často stejně marnotratně zdobné jako rajčí peří. Náboženství může ohrožovat život zbožného jedince stejně jako životy dalších. Tisíce lidí byly kvůli věrnosti nějakému náboženství mučeny, za často sotva odlišitelné alternativní vyznání byly pronásledovány fanatiky. Náboženství požívá zdroje, někdy skutečně ve velkém. Stavba středověké katedrály mohla stát životy stovek lidí, i přesto nikdy nesloužila jako obydlí ani k žádnému jinému zřetelně smysluplnému účelu. Byla to určitá architektonická obdoba pavího ocasu? A pokud ano, pro koho byla taková reklama určena? Středověký a renesanční talent si pro sebe zabrala duchovní hudba a liturgické výtvarné umění. Zbožní lidé ve jménu svých bohů umírali a zabíjeli; bičovali si záda až do krve, zavazovali se k celoživotnímu celibátu nebo osamělému mlčení, to vše ve službách náboženství. K čemu to všechno mělo sloužit? Jaká je výhoda náboženství?

„Výhodou“ darwinista obvykle myslí zvýšení šance na přežití genů jednotlivce. Chybí zde ale jeden zásadní bod, a sice že darwinovská výhoda se neomezuje na geny jednotlivého organismu. Může mít tři alternativní cíle. Jeden vychází z teorie skupinového výběru, k němuž se ještě vrátím. Druhý vyplývá z teorie, kterou jsem obhajoval v *Rozšířeném fenotypu*: je možné, že pozorovaný jedinec vykonává činnost pod mani-

pulujícím vlivem genů jiného jedince, třeba parazita. Jak nám připomíná Dan Dennett, nachlazení je běžně rozšířené mezi všemi lidmi velmi podobně jako náboženství, a přesto z toho neusuzujeme, že nám nachlazení prospívá. U zvířat je známo mnoho příkladů, kdy jsou vmanipulována do nějakého chování, které prospěje přenosu parazita na dalšího hostitele. Tuto teorii jsem shrnul ve svém „centrálním teorému rozšířeného fenotypu“: „Chování živočicha směřuje k maximalizaci přežití genů ‚pro‘ toto chování, bez ohledu na to, jestli se tak děje v těle konkrétního živočicha, který toto chování vykazuje.“

Zatřetí v „centrálním teorému“ lze „geny“ nahradit obecnějším termínem „replikátory“. Fakt, že náboženství je všudypřítomné, patrně vypovídá o tom, že skutečně fungovalo ku prospěchu něčeho, ale že to nutně nemuselo být ku prospěchu našemu nebo našich genů. Možná prospívalo pouze samotným náboženským ideám, a to tak, že se chovají poněkud „genově“, jako replikátory. Tomu se budu věnovat o něco později, pod hlavičkou „Opatrně, šlapete po mých memech“. Mezitím budu pokračovat s o něco tradičnějšími interpretacemi darwinismu, v nichž „výhoda“ znamená zvýšení šancí na přežití a reprodukci jednotlivce.

Lovecko-sběračské národy, např. australské domorodé kmeny, podle všeho žijí podobně, jako žili naši vzdálení předci. Kim Sterelny, filozof vědy z Nového Zélandu a Austrálie, poukazuje na dramatický kontrast v jejich životech. Na jedné straně dokážou domorodci výborně přežívat v podmínkách nesmírně náročných na praktické schopnosti. Na druhou stranu, pokračuje Sterelny, navzdory veškeré inteligenci našeho druhu jsme inteligentní velmi *zvráceně*. Titiž lidé, kteří se tak vyznají ve světě přírody a dokážou v něm přežít, si současně nechávají myšlení zaneřadit vírou, která je zjevně mylná a pro kterou je přívlastek „zbytečná“ hodně slabým vyjádřením. Sám Sterelny zná docela dobře domorodé národy Papuy-Nové Guiney. Ty v drsných podmínkách s nedostatkem potravin přežívají pomocí „legendárně dokonalé znalosti svého biologického

kého prostředí. Jsou však kromě toho také hluboce a destruktivně posedlí menstruací, která je podle nich nečistá, a čarodějnictvím. Mnohé místní kultury sužuje strach z čarodějnic spolu s magií a násilnostmi, které tento strach doprovázejí." Sterelny nám klade otázku, „jak můžeme být tak chytří a tak hloupí zároveň".⁷⁶

Ačkoli známé kultury celého světa se v podrobnostech odlišují, v žádné z nich nechybí ta či ona verze časově náročných, nákladných a nepřátelství vyvolávajících rituálů, nerealistických, kontraproduktivních náboženských preludů. Možná že někteří vzdělaní jedinci se náboženství zřekli, všichni ale byli vychováni ve zbožné kultuře, kterou museli obvykle nakonec vědomě opustit. Jak se říká ve starém severoirském vtipu: „Dobře, ale jsi ateista protestant nebo ateista katolík?" Náboženské chování lze nazvat lidskou univerzálií stejně jako např. chování heterosexuální. Obě tyto generalizace připouštějí jednotlivé výjimky, ale u všech takových výjimek je až příliš dobře jasné, od jakého pravidla se odchýlily. A univerzální jevy vyskytující se u druhu si žádají darwinovské vysvětlení.

Samozřejmě není problém vysvětlit darwinovskou výhodu sexuality. Jde v ní o plození dětí, a to i v případech, kdy tomu antikoncepce nebo homosexualita zdánlivě odporují. Co ale náboženské chování? Proč se lidé postí, poklekávají, bičují se, posedle se klaní zdi, pořádají křížové výpravy či se oddávají dalším nákladným praktikám, které ničí a v krajních případech i promarnují lidské životy?

Přímé výhody náboženství

Důkazů o tom, že by náboženská víra chránila lidi před poruchami vyvolanými stresem, mnoho nemáme. Nejsou ani příliš přesvědčivé, ale nepřekvapilo by mě, kdyby to byla pravda, a to ze stejných důvodů, jako v některých případech nakonec pomůže léčitelství. Rád bych, aby se nemuselo dodávat, že tyto

příznivé účinky v žádném případě neposilují pravdivostní hodnotu náboženských výroků. Slovy George Bernarda Shawa: „Tvrzení, že věřící je šťastnější než skeptik, je stejně k věci asi jako tvrzení, že opilý je šťastnější než střízlivý.“

I lékař může pacientovi mimo jiné poskytnout také útěchu a povzbuzení. To bychom neměli bez přemýšlení zavrhnout. Můj lékař nepraktikuje léčitelství doslova tak, že by na mě přikládal ruce. Ale mnohokrát mě z lehčích potíží okamžitě „vyléčil“ jeho uklidňující hlas a inteligentní tvář ozdobená fonendoskopem. Tento placebo efekt je dobře zdokumentovaný a není ani příliš záhadný. Nefunkční tablety bez jakéhokoli farmakologického účinku prokazatelně zlepšují zdravotní stav. Právě proto se u dvojité slepých studií musí placebo podávat jako kontrolní vzorek. A proto také podle všeho účinkují homeopatika, i když jsou tak naředěná, že mají množství aktivní látky v podstatě stejné jako placebo - ani jednu molekulu. Mimochodem nešťastným důsledkem zasahování právníků do výsadního území lékařů je to, že se lékaři bojí placebo předepisovat v běžné praxi. Nebo je byrokracie nutí k tomu, aby použití placebo zapsali do dokumentace, ke které mají pacienti přístup, čímž se vytrácí veškerý jeho účel. Homeopati jsou poměrně úspěšní proto, že na rozdíl od lékařů mohou pacientům stále podávat placebo - jen pod jiným jménem. Také mají víc času, takže mohou s pacientem hovořit a prostě k němu být přívětiví. Homeopatie si navíc získala oblibu už na samém počátku své dlouhé historie, protože její léky - na rozdíl od ortodoxních lékařských praktik, např. pouštění žilou - nikomu aktivně neškodily.

Je náboženství placebo, které prodlužuje život tím, že snižuje stres? Možná, ačkoli na tuto teorii ještě čeká těžká zkouška u skeptiků, kteří poukazují na mnohé případy, kdy náboženství stres nesnižuje, ale vyvolává. Těžko např. uvěřit, že zdravotní stav je zlepšován téměř neustálým pocitem morbidní viny, který pociťují římští katolíci vybavení obvyklou lidskou křehkostí a méně než obvyklou inteligencí. Možná je nespravedlivé

zaměřit se jen na katolíky. Jak podotkla americká komediální herečka Cathy Ladmanová: „Všechna náboženství jsou stejná: náboženství je v podstatě pocit viny, jen má jiné svátky." Tak jako tak, podle mého mínění se teorie placebo k vysvětlení všudypřítomnosti celosvětového jevu náboženství nehodí. Nemyslím si, že náboženství sloužilo k tomu, aby snižovalo hladinu stresu našich předků. Na takový úkol není tato teorie dost velká, ačkoli je možné, že hrála dodatečnou roli. Náboženství je rozsáhlý jev, který si žádá velkou teorii.

Další teorie zcela přehlíží darwinovská vysvětlení. Mám na mysli domněnky jako „náboženství ukojuje naši zvědavost, kterou chováme vůči vesmíru a našem místě v něm" nebo „náboženství poskytuje útěchu". Z psychologického hlediska na nich možná něco pravdy je, jak uvidíme v 10. kapitole, ale ani jedna sama o sobě náboženství nevysvětluje z darwinovského hlediska. Jak o teorii útěchy trefně poznamenal Steven Pinker ve své knize *Jak funguje lidská mysl (How the Mind Works)*: „... pouze vyvolává otázky, proč by se mysl v průběhu evoluce vyvinula tak, aby nacházela útěchu ve víře, o níž ví, že je falešná. Chladem se třesoucího člověka víra, že mu je teplo, nezahřeje; člověka, který se ocitl tvář tvář lvu, neutěší přesvědčení, že to je králík." Teorii útěchy je třeba přinejmenším převést do darwinovské terminologie, což je mnohem těžší, než si dovedete představit. Psychologická vysvětlení v duchu, že lidem je některá víra příjemná či nepříjemná, jsou vysvětlení proximátní, nikoli ultimátní.

Darwinisté si na rozdíl mezi proximátním a ultimátním velmi zakládají. V proximátním vysvětlení výbuchu ve válci spalovacího motoru figuruje svíčka. Ultimátní vysvětlení se týká účelu výbuchu, tj. aby vysunul píst z válce, čímž se pootočí kliková hřídel. Proximátní příčinou náboženství by mohla být hyperaktivita v nějaké konkrétní části mozku. Nebudu se pouštět do rozboru neurologických představ o mozkovém „centru boha", protože mi tu o proximátní otázky nejde. To neznamena, že bych je chtěl jakkoli bagatelizovat. Na toto téma

jen doporučím knihu Michaela Shermera *Jak věříme: hledání Boha ve věku vědy (How We Believe: The Search for God in an Age of Science)*, v níž se mluví i o domněnce Michaela Persingera a dalších, že vizionářské náboženské prožitky souvisejí s epilepsií temporálního laloku.

V této kapitole mi jde o darwinovská *ultimátní* vysvětlení. I kdyby neurovědci „centrum boha“ v mozku našli, darwinisté, jako jsem já, budou i nadále chtít pochopit, jaký tlak přírodního výběru ho upřednostnil. Proč ti z našich předků, kteří byli geneticky predisponováni k tomu, aby u nich vzniklo centrum boha, měli více vnoučat než jejich konkurenti, kteří ho neměli? Darwinovská ultimátní otázka není o nic lepší, ani o nic hlubší, ani o nic vědečtější než proximátní otázka neurologická. Ale právě ona mě v tuto chvíli zajímá.

Darwinisty neuspokojují ani politická vysvětlení, např. „náboženství je nástrojem, jehož pomocí si vládnoucí třída podmaňuje níže postavené“. Jistě je pravda, že černí otroci v Americe nacházeli útěchu v příslibech posmrtného života, které otupovaly jejich nespokojenost s tímto životem, což přinášelo prospěch jejich vlastníkům. Otázka, jestli náboženství schválně vymysleli cyničtí kněží nebo panovníci, je zajímavá a měli by se jí věnovat historikové. Jako taková to ale není darwinovská otázka. Darwinistu stále zajímá, proč jsou lidé *náchylní* podlehnout kouzlu náboženství, a tudíž se otevřít zneužívání ze strany duchovních, politiků a králů.

Cynický manipulátor by jako nástroj politické moci mohl zneužít sexuální touhu, my ale i tak potřebujeme znát, jak to darwinovsky funguje. Co se chytíce týká, odpověď je nasnadě: naše mozky jsou nastavené tak, aby si sex užívaly, protože sexem se v přirozeném stavu dělají děti. Nebo může politický manipulátor svých cílů dosahovat mučením. Darwinista ale znovu musí dodat vysvětlení, proč je mučení účinné; proč uděláme téměř cokoli, abychom se intenzivní bolesti vyhnuli. A odpověď nám opět může připadat téměř banální, avšak darwinista to i přesto musí objasnit: přírodní výběr to zařídil tak,

aby vnímání bolesti upozornilo na život ohrožující tělesné poškození, a naprogramoval nás k tomu, abychom se mu vyhnuli. Vzácně se vyskytující jedinci, kteří bolest necítí nebo jim na ní nezáleží, obvykle umírají mladí na zranění, kterým bychom se my ostatní pokusili vyhnout. Ať je touha po bozích cynicky zneužívána, nebo se prostě manifestuje spontánně, otázkou zůstává, jak ji ultimátně vysvětlit.

Skupinový výběr

Z některých údajných ultimátních vysvětlení se nakonec vyklubou - nebo se k tomu rovnou hlásí - teorie „skupinového výběru“. Skupinový výběr je kontroverzní myšlenka, že darwinovský výběr si volí mezi druhy nebo dalšími *skupinami* jedinců. Cambridgeský archeolog Colin Renfrew přišel s domněnkou, že křesťanství přežilo prostřednictvím určité formy skupinového výběru, neboť pomáhalo rozvíjet ideu loajality a bratrské lásky, což náboženským skupinám pomohlo přežít na úkor jiných, méně zbožných skupin. Podobnou teorii nezávisle na Renfrewovi rozvinul americký apoštol skupinového výběru D. S. Wilson ve svém díle *Darwinova katedrála (Darwin's Cathedral)* *

Zde je jeden smyšlený příklad, jak by mohla vypadat teorie skupinového výběru aplikovaná na náboženství. V kmenovém konfliktu zvítězí kmen s agresivním „bohem války“ nad konkurenčními kmeny, jejichž bohové vyzývají k míru a harmonii, nebo nad kmeny, které nemají bohy žádné. Bojovníci, kteří neochvějně věří tomu, že mučednická smrt jim okamžitě za-

* Americký biolog David Sloan Wilson stál se svým zdůrazňováním role skupiny v selekčních procesech dlouho mimo hlavní proud evoluční biologie. Roku 1997 však spolu se svým věhlasným jmenovcem E. O. Wilsonem publikoval článek *Rethinking the Theoretical Foundation of Sociobiology (Přehodnocení teoretických základů sociobiologie)*, který slibuje podstatnou změnu pozice skupinového výběru v současném biologickém myšlení (pozn. rec.).

ručí místo v ráji, válčí velmi statečně a ochotně obětovávají své životy. Kmeny s tímto typem náboženství mají tedy větší naději, že mezikmenový konflikt přežijí, ukradnou poraženému kmeni dobytek a zmocní se jejich žen jako konkubin. Takové úspěšné kmeny hojně plodí dceřiné kmeny, které odcházejí a množí se jako další dceřiné kmeny, které uctívají stejného kmenového boha. Mimochodem představa skupiny plodící dceřiné skupiny, která nemá daleko od úlu plodícího včelí roje, není nepravděpodobná. Antropolog Napoleon Chagnon právě takové štěpení popisuje ve své slavné studii „Krutý národ“ („Fierce People“) o indiánech Janomamo z jihoamerické džungle.⁷⁷

Chagnon skupinový výběr stejně jako já nepodporuje. Velmi hlasitě proti němu protestuje. Někteří biologové zaměňují pravý skupinový výběr, jako v mém hypotetickém příkladu boha války, za cosi, čemu skupinový výběr jen *říkají* a z čeho se pokaždé nakonec vyklube buď příbuzenský výběr, nebo reciproční altruismus (viz 6. kapitola).

Ti z nás, kteří skupinový výběr znevažují, připouštějí, že v principu k němu dojít může. Otázkou ale je, jestli v evoluci představuje nějak významnou sílu. Stojí-li proti výběru na nižších úrovních - jako když je skupinový výběr předkládán jako vysvětlení individuálního sebeobětování -, silnější bude patrně výběr na nižší úrovni. Představte si, že v armádě našeho hypotetického kmene, v níž převládají ctižádostiví mučedníci, kteří dychtí po tom, aby mohli padnout ve jméno kmene a vysloužit si svou nebeskou odměnu, je jeden sobecký voják. Bude mít jen o něco málo větší šanci, že skončí jako vítěz, protože se bude raději držet vzadu, aby si zachránil svou vlastní kůži. Mučednictví jeho kolegů mu přinese větší prospěch než jeho kolegům, protože ti budou mrtví. S větší pravděpodobností než oni se tedy i rozmnoží a své geny pro odmítnutí stát se mučedníkem s větší pravděpodobností předá příští generaci. Sklony k mučednictví budou tedy v dalších generacích postupně slábnout.

To je jen zjednodušený příklad, ale dobře dokládá onen věčný problém se skupinovým výběrem. Když se teorie skupinového výběru pokoušejí vysvětlit sebeobětování, vždycky jim hrozí rozvrat zevnitř. Smrt jednotlivce a reprodukce se odehrávají v rychlejším časovém měřítku a častěji než zániky a rozštěpení skupin. V matematických modelech se dají navrhovat zvláštní podmínky, za kterých by skupinový výběr mohl mít v evoluci silný vliv. Tyto zvláštní podmínky jsou v přírodě obyčejně nerealistické, i když lze argumentovat, že náboženství dokáže v lidských kmenových uskupeních tyto jinak nerealistické zvláštní podmínky vytvářet. Zde se tato teorie ubírá zajímavým směrem, já se jím ale vydávat nebudu, snad jen připustím, že i sám Darwin, normálně neochvějný obhájce výběru na úrovni jednotlivých organismů, se v diskusi o lidských kmenech dostal ke skupinovému výběru hodně blízko:

Když se utkaly dva kmeny divochů, které žily na jediném území, pak kmen, který měl více statečných a oddaných příslušníků, vždy ochotných varovat se navzájem před nebezpečím, pomáhat si a chránit jeden druhého, měl více předpokladů k přemožení druhého kmene, ovšem za předpokladu, že ostatní podmínky byly vyrovnané... Sobečtí a svárliví lidé nedokáží žít pospolitě a bez pospolitosti nelze ničeho dosáhnout. Kmen bohatě obdařený těmito vlastnostmi se vždy rozroste a vítězí nad ostatními kmeny, ale jak ukazují dějiny, bývá později přemožen nějakým jiným kmenem, který má těchto vlastností ještě více.^{78*}

Abych uspokojil každého specializovaného biologa, který toto čte, měl bych dodat, že Darwin neměl na mysli přímo skupinový výběr ve smyslu úspěšných skupin plodících dcerině skupiny, jejichž četnost lze spočítat v metapopulaci skupin. Darwin si spíše představoval kmeny s altruisticky spolupracujícími členy, kteří se šíří a rozmnožují jako jednotlivci. Darwinův model připomíná spíše šíření veverky popelavé v Británii

* V překladu Josefa Wolfa a Zory Wolfové, *O původu člověka*, Academia, Praha, 2006 (pozn. překl.).

na úkor veverky obecné: ekologické vytlačení, nikoli pravý skupinový výběr.

Náboženství jako vedlejší produkt něčeho jiného

Teď bych chtěl každopádně skupinový výběr nechat skupinovým výběrem a přejít k mému vlastnímu názoru na to, jakou má náboženství hodnotu pro darwinovské přežití. Patřím do stále početnější skupiny biologů, kteří náboženství považují za *vedlejší produkt* něčeho jiného. Obecněji řečeno se domnívám, že my, kdo spekulujeme o hodnotě pro darwinovské přežití, bychom měli uvažovat o vedlejších produktech. Ptáme-li se, jakou má cokoli hodnotu pro přežití, možná si kládeme nesprávnou otázku. Možná bychom ji měli přeformulovat, aby nám byla užitečnější. Je možné, že jev, o který nám jde (v tomto případě náboženství), není pro přežití podstatný přímo, ale je to vedlejší produkt něčeho jiného, co pro přežití význam má. Podle mého nám pomůže, uvedeme-li si představu vedlejšího produktu na analogii z mého oboru, chování živočichů.

Můry vlétávají do plamene svíčky a nevypadá to jako náhoda. Jako by jim šlo o to, aby ze sebe udělaly zápalnou oběť. Mohli bychom tomu provokativně říkat „sebeobětování“ a lámat si hlavu nad tím, jak jen ho mohl přírodní výběr upřednostnit. Jde mi o to, že než se vůbec pokusíme na tuto otázku inteligentně odpovědět, musíme ji přeformulovat. Nejde o žádnou sebevraždu. Zdánlivá sebevražda se vynoří jako průvodní jev nebo vedlejší produkt něčeho jiného. Jako vedlejší produkt... čeho? No, jednu možnost bychom měli a s její pomocí se dostaneme k věci.

Umělé osvětlení se v noční scénérii objevilo teprve před časem. Jediným světlem k vidění býval donedávna Měsíc a hvězdy. Ty leží v optickém nekonečnu, takže paprsky, které od nich přicházejí, jsou rovnoběžné. Proto se dobře hodí jako kompas.

Ví se, že hmyz nebeské objekty, jako je Slunce a Měsíc, využívá k tomu, aby udržel přímou linii a aby se podle stejného kompasu, jen opačným směrem, po výpravě zase vrátil domů. Nervová soustava hmyzu si dokáže nastavit dočasný hrubý odhad v tomto duchu: „Leť takovým směrem, aby na tebe paprsky světla dopadaly pod úhlem 30 stupňů.“ Jelikož hmyz má složené oko (skládá se z tzv. ommatidií, jednotlivých tyčinkovitých oček, která paprskovitě vyběhají ze středu oka jako ježčí bodliny), může to v praxi udělat velmi jednoduše, kupříkladu tak, že světlo bude držet v jednom konkrétním ommatidiu.

Světelný kompas se ale rozhodně spoléhá na to, že nebeské objekty leží v optickém nekonečnu. Kdyby to tak nebylo, paprsky by nebyly rovnoběžné a rozbíhaly by se jako paprsky kola. Nervová soustava, která se bude řídit pravidlem 30 stupňů (nebo jakýmkoli jiným konkrétním pravidlem) podle nedaleké svíčky, jako by to byl Měsíc v optickém nekonečnu, zavede můru po spirální trajektorii přímo do jejího plamene. Načrtněte si to sami s nějakým konkrétním úhlem, např. 30 stupni, a vyjde vám elegantní logaritmická spirála do plamene.

Navzdory fatálním důsledkům za těchto konkrétních okolností zůstává pravidlo, podle něhož se můry řídí, v průměru dobré, protože pro můru se světla svíček v porovnání se světlem Měsíce objevují celkem zřídka. Stovek mūr, které se v tichosti a účinně řídí Měsícem či jasnými hvězdami, dokonce i září vzdáleného města, si nevšímáme. Vidíme jen můry, které krouží kolem plamene svíčky a pokládáme si špatnou otázku: Proč všechny ty můry páchají sebevraždu? Místo toho bychom se měli ptát, proč mají nervovou soustavu, která ke směrové orientaci využívá pevného úhlu se světelnými paprsky, což je taktika, kterou zaregistrujeme pouze v případech, kdy to špatně dopadne. Pokud otázku přeformulujeme, veškerá tajemnost se z ní vytratí. Nikdy jsme neměli právo říkat tomu sebevražda. Jde jen o nepovedený vedlejší produkt obvykle užitečného kompasu.

Nyní toto ponaučení s vedlejším produktem aplikujme na náboženské chování u lidí. Pozorujeme, že velmi mnoho lidí - v mnoha oblastech až 100 procent - vyznává víru, která jednoznačně odporuje prokazatelným vědeckým faktům i konkurenčním náboženstvím, jež vyznávají jiní lidé. Lidé tuto víru nejen vyznávají s vášnivým zanícením, ale vynakládají čas a zdroje na nákladné aktivity, které z vyznávání této víry vyplývají. Umírají za ni nebo v jejím jménu zabíjejí. Žasneme nad tím stejně, jako jsme žasli nad „sebeobětováním“ u mūr. Zmateně se ptáme proč. Mně jde ale o to, že se možná ptáme špatně. Náboženské chování je možná nepovedený, nešťastný vedlejší produkt nějakého fundamentálního psychologického sklonu, který je nebo byl za jiných okolností užitečný. Z tohoto pohledu oním sklonem, který u našich předků upřednostnil přírodní výběr, nebylo náboženství samo o sobě; musela to být nějaká jiná výhoda, která se jen náhodou manifestovala jako náboženské chování. A my náboženské chování pochopíme jen tehdy, přejmenujeme-li si ho.

Je-li tedy náboženství vedlejším produktem něčeho jiného, co by to něco jiného mohlo být? Existuje nějaký protějšek mūrů navigace podle nebeského světelného kompasu? Jaký prapůvodně výhodný znak se mohl minout účinkem a vyvolat vznik náboženství? Tento problém bych rád ilustroval na jednom příkladu, ale musím předem zdůraznit, že jde pouze o příklad *typu* toho, co mám na mysli, a že se dostanu k paralelním příkladům, s nimiž přišli ostatní. Mnohem víc než o nějakou konkrétní odpověď mi jde o obecný princip, že otázka by se měla pečlivě formulovat, popřípadě celá přestylizovat.

Moje hypotéza se týká dětí. Více než kterýkoli jiný druh přežíváme pomocí nahromaděných zkušeností předchozích generací a tyto zkušenosti je třeba předat dětem v zájmu jejich ochrany a pro jejich blaho. Děti by se teoreticky mohly učit z osobní zkušenosti, např. že nemají chodit na okraj útesu nebo že nemají jíst nezralé ovoce nebo že nemají plavat ve vodě plné krokodýlů. Ale dětský mozek, který má schopnost

řídít se podle pravidla „věř bez námitek tomu, co ti říkají dospělí“, má, mírně řečeno, selektivní výhodu. Příkazy jako „poslouchej své rodiče“, „poslouchej své kmenové starší, obzvlášť mluví-li k tobě vážným, výhružným hlasem“ nebo „věř bez debaty dospělým“ mají pro dítě obecně nějakou cenu. Ale stejně jako u mūr se může něco zvrtnout.

Nikdy nezapomenu na děsivé kázání v naší školní kapli, když jsem byl malý. Děsivé tedy bylo z dnešního pohledu: tehdy ho můj dětský mozek přijal přesně v tom duchu, v jakém ho kazatel zamýšlel. Vyprávěl nám o oddílu vojáků, který měl právě výcvik u železniční trati. V kritickou chvíli seržanta cosi rozptýlilo a on nestihl vydat příkaz k zastavení. Vojáci byli tak dobře vycvičení k bezpodmínečnému uposlechnutí rozkazů, že pochodovali dál, přímo pod kola projíždějícího vlaku. Dnes samozřejmě tomuto příběhu nevěřím a doufám, že mu tehdy nevěřil ani kazatel. Ale když mi bylo devět, věřil jsem mu, protože nám ho vyprávěl dospělý, kterého jsme respektovali. Ale ať mu kazatel věřil, nebo ne, chtěl po nás dětech, abychom obdivovali slepou poslušnost vojáků, jakkoli nesmyslnou, vůči autoritě a abychom se podle ní chovali. Mám-li mluvit za sebe, asi jsme ji skutečně obdivovali. Jako dospělý se téměř zdráhám uvěřit, že mé dětské já si kladlo otázku, jestli bych měl tu odvahu vpochodovat přímo pod projíždějící vlak. Takhle si ale své pocity pamatuji. Toto kázání na mě očividně udělalo hluboký dojem, protože si ho pamatuji a předávám ho dál.

Abych byl spravedlivý, nemyslím si, že kazatel to dělal proto, aby nám předal nějaké náboženské poselství. Spíše mu šlo o poselství vojenské, v duchu Tennysonova „Útoku lehké brigády“, který klidně mohl citovat:

Brigado! K předu leť!
Kdo staví tuto změt?
Voják tu neptal se,
co být by mělo.
Kdo moh by, že se chvít,
v odměnu důvod mít?

Cíl jich: se bit a mřít!
Tak v smrti údolí
šest set jich vjelo.*

(Jeden z nejstarších záznamů lidského hlasu, který byl kdy pořízen, patří právě lordu Tennysonovi čtoucímu tuto báseň. Zvláštní, tajemný dojem, jako by ji recitoval z dlouhého, temného tunelu minulosti, působivost nahrávky ještě posiluje.) Z pohledu vrchního velení by bylo šílené, kdyby každému vojákovu dovolilo svobodně se rozhodnout, jestli uposlechne nebo neuposlechne rozkazy. Národy, jejichž pěšáci by jednali z vlastní iniciativy a neposlouchali by rozkazy, by ve válkách obvykle prohrávaly Z pohledu národa to je dobré pravidlo, třebaže občas vede k neštěstí jednotlivce. Vojáci procházejí výcvikem proto, aby se z nich stali pokud možno co nejlepší roboti nebo počítače.

Počítače dělají to, co se jim řekne. Otrocky plní každý rozkaz, který ve svém vlastním programovacím jazyce dostanou. Právě proto dělají spoustu užitečných věcí, jako je zpracování textu nebo tabulek. Ale nevyhnutelným vedlejším produktem je i to, že stejně mechanicky poslouchají i rozkazy špatné. Nedomáží se rozpoznat, jestli bude mít nějaký pokyn dobré nebo špatné důsledky. Jednoduše plní rozkazy - stejně jako by je měli plnit vojáci. Užitečné jsou právě díky své slepé poslušnosti, a právě proto jsou nevyhnutelně bezbranné před softwarovými viry a červy. Zlomyslně navržený program, který říká „zkopíruj mě a pošli na každou adresu, kterou najdeš na tomhle harddisku“, bude prostě uposlechnut a pak ho s exponenciální expanzí znovu uposlechnou další a další počítače, které ho dostanou. Je těžké, možná nemožné zkonstruovat počítač, který poslouchá užitečné rozkazy a zároveň je imunní před infekcí.

Pokud se mi podařilo vás dobře připravit, můj argument o dětských mozcích a náboženství už jste si doplnili sami. Pří-

* Alfred Tennyson: Výbor básní I. Přeložil Jaroslav Vrchlický. B. Kočí, Praha 1906 (pozn. překl.).

rodní výběr buduje dětské mozky tak, aby měly sklon věřit všemu, co jim jejich rodiče a kmenoví starší řeknou. Taková důvěřivá poslušnost má pro přežití svou hodnotu: je to obdoba toho, jak se mýra orientuje podle měsíčního svitu. Nevyhnutelným vedlejším produktem je zranitelnost vůči infikování myšlenkovými víry. Z dobrých důvodů, které souvisejí s darwinovským přežitím, musí dětské mozky věřit rodičům a dalším starším, které jim rodiče doporučí. Automaticky z toho ale vyplývá to, že ten, kdo věří, nemá jak rozlišit dobrou radu od špatné. Dítě nemůže vědět, že „nekoupej se v Krokodýlí řece“ je dobrá rada, zatímco „při každém úplňku musíš obětovat kozu, jinak přestane pršet“, je přinejlepším plynutím časem a kozami. Obě výstrahy působí stejně důvěryhodně. Obě přicházejí od uznávaného zdroje a jsou vysloveny se stejnou vážností, která vyžaduje respekt a uposlechnutí. Totéž platí pro sdělení o světě, vesmíru, morálce a lidské povaze. A je velmi pravděpodobné, že až dítě vyroste a bude mít vlastní děti, přirozeně to celé předá i jim - nesmysly stejně jako smysluplné věci - za pomoci těžce nakažlivé vážnosti.

Na základě tohoto modelu bychom měli očekávat, že v různých geografických oblastech se budou předávat různé libovolné víry, z nichž žádná nebude založena na faktech, a že budou vyznávány se stejným zaujetím jako užitečné součásti tradiční moudrosti, např. že hnůj prospívá plodinám. Také bychom měli očekávat, že místně se budou rozvíjet - a během generací měnit - i různé pověry a další nereálné domněnky, ať náhodným driftem, nebo nějakou analogií darwinovského výběru, a že nakonec budou vykazovat znaky příznačné divergence od společného předka. Jazyky, mají-li dostatek času v geografické izolaci, se vzdalují od společného předchůdce (k tomu se za okamžik vrátím). Zdá se, že totéž platí i pro nepodloženou a svévolnou víru a rozkazy předávané po generacích - víru, které patrně zafoukal příznivý vítr v podobě užitečné naprogramovatelnosti dětského mozku.

Náboženští vůdcové si dobře uvědomují, jak jsou dětské mozky zranitelné a jak velký význam má indoktrinace v raném věku. Chvástání jezuitů „Dejte mi dítě, když se narodí, na sedm let a já vám z něj udělám člověka“ svou otřepaností na pravdivosti (ani zlověstnosti) nic neztrácí. Stejný princip v současnosti vyznává i James Dobson, zakladatel nechvalně proslulého hnutí „Zaostřeno na rodinu“ (Focus on the Family):* „Ti, kdo mají pod kontrolou to, co se mladí lidé učí a co zakoušejí - co vidí, slyší, myslí si a v co věří -, rozhodují o budoucnosti národa.“⁷⁹

Ale nezapomeňte, že moje konkrétní domněnka o užitečné lehkověrnosti dětské mysli je jen příkladem *typu* toho, co bychom mohli považovat za analogii měry navigované svitem Měsíce a hvězd. Etolog Robert Hinde ve své knize *Proč jsou bohové tak vytrvalí* (*Why Gods Persist*) a antropologové Pascal Boyer v knize *Vysvětlené náboženství* (*Religion Explained*) a Scott Atran v knize *Věříme v Bohy* (*In Gods We Trust*) nezávisle na sobě propagují představu náboženství jako vedlejšího produktu běžných psychologických dispozic - vedlejších produktů, měl bych dodat, protože obzvláště antropologové často upozorňují na rozmanitost světových náboženství a na to, kolik toho mají společného. Zjištění antropologů nám připadají podivná jen proto, že je tak dobře neznáme. Těm, kdo v nich nevyrostali, připadají zvláštní všechna vyznání. Boyer zkoumal Fangy, kamerunské etnikum, kteří věří...

...že čarodějnice mají jeden zvířecí orgán navíc, který v noci odlétá a ničí ostatním úrodu a pouští jim do krve jed. Čarodějnice prý také někdy pořádají obrovské hostiny, na nichž požívají své oběti a sprádkají další útoky. Mnozí lidé vám budou vyprávět, že přítel jejich přítele na vlastní oči viděl čarodějnici, jak v noci letí na banánovém listu nad vesnicí a na nic netušící oběti vrhá kouzelné šipky.

* V Coloradu mě pobavila samolepka na nárazníku „Zaostří se na svoji vlastní rodinu, krcinál!“, teď už mi ale tak zábavná nepřipadá. Možná že některé děti skutečně potřebují před indoktrinací od vlastních rodičů ochránit (viz 9. kapitola).

Boyer pokračuje osobním zážitkem:

O těchto a dalších podivnostech jsem se zmínil u večere v jedné cambridgeské koleji. Jeden z našich hostů, význačný cambridgeský teolog, se na mě otočil a řekl: „Právě proto je antropologie tak fascinující a zároveň tak těžká. Musíte vysvětlovat, *jak lidé mohou věřit takovým nesmyslům.*“ Zůstal jsem jako opařený. Konverzace se znovu rozeběhla, než jsem se zmohl na nějakou trefnou odpověď - která by se nesla v duchu třísek a trámů v očích.

Za předpokladu, že onen cambridgeský teolog byl tradiční křesťan, patrně věřil v určitou kombinaci následujícího:

- V dobách našich předků se jedné panně narodil chlapec, aniž by se na jeho zplodění podílel muž.
- Tento muž bez otce v dospělosti vyzval svého mrtvého, již zapáchajícího přítele Lazara, aby vstal z mrtvých, a ten to okamžitě udělal.
- Sám onen muž bez otce oživil poté, co byl tři dny mrtvý a pohřbený.
- O čtyřicet dní později odešel tento muž na vrchol kopce a pak fyzicky zmizel do nebe.
- Budete-li si v duchu sami pro sebe mumlat myšlenky, tento muž bez otce spolu se svým „otcem“ (který je i jím samým) vaše myšlenky uslyší a možná se podle nich zachová. Zároveň dokáže naslouchat i komukoli jinému na světě.
- Řeknete-li něco špatného nebo něco dobrého, tentýž muž všechno vidí, i když se nikdo jiný nedívá. Je možné, že budete podle toho potrestáni nebo odměněni, a to i po své smrti.
- Ona panna, matka tohoto muže bez otce, nikdy nezemřela, ale byla „vzata“ na nebe.
- Požehná-li kněz (který musí mít varlata) chleba nebo víno, ty se „stanou“ tělem a krví onoho muže bez otce.

Co by si asi o tom myslel nezaajatý antropolog, který by na takový systém víry narazil při terénní práci v Cambridge?

Psychologická predispozice k náboženství

Představa o psychologických vedlejších produktech přirozeně vyrůstá z významného a vyvíjejícího se oboru evoluční psychologie.⁸⁰ Evoluční psychologové se domnívají, že stejně jako je oko orgán, který se v průběhu evoluce vyvinul k vidění, a jako je křídlo orgán, který se vyvinul k létání, tak i mozek je souborem orgánů (nebo „oddílů“), jejichž úkolem je poradit si se sadou specializovaných požadavků na zpracování dat. Jeden oddíl se zabývá rodinou, jiný reciproční výměnou, další soucitem atd. Náboženství lze považovat za vedlejší produkt minutí se cílem u několika těchto oddílů, např. u oddílu pro vytváření teorií o jiných myslích, pro formování koalic a pro diskriminaci ve prospěch příslušníků skupiny a proti cizincům. Kterýkoli z nich by nám mohl posloužit jako člověčí ekvivalent nebeské navigace u mūr, který je vůči minutí se cílem zranitelný ve stejném duchu, v jakém jsem hovořil o dětské důvěřivosti. Psycholog Paul Bloom, další obhájce názoru, že náboženství je vedlejší produkt něčeho jiného, poukazuje na to, že děti přirozeně inklinují k *dualistické* teorii mysli. A výsledkem takového instinktivního dualismu je právě náboženství. My lidé, a obzvlášť děti, jsme podle Blooma rození dualisté.

Dualista rozlišuje mezi hmotou a myslí. Monista naproti tomu věří, že mysl je projevem hmoty - materiálu v mozku nebo snad v počítači - a bez hmoty nemůže existovat. Dualista věří, že mysl je jakýsi odhmotněný duch, který *obývá* tělo, a tudíž ho může opustit a existovat někde jinde. Dualisté bez váhání interpretují duševní choroby jako „posedlost ďáblem“, přičemž ďáblové jsou duchové, kteří tělo obývají dočasně, takže je lze „vypudit“. Dualisté při sebemenší příležitosti také ztělesňují neživé hmotné předměty, duchy a demony vidí dokonce i ve vodopádech a v mracích.

Dualista chápe román *Vice versa (Vice Versa)** F. Ansteyho

* Vyšlo česky v nakladatelství J. Otto v roce 1908 (pozn. překl.).

z roku 1882, ale pro zarytého monistu, jako jsem já, by měl přísně vzato zůstat zcela nepochopitelný Pan Bultitude se svým synem jakousi záhadou zjistí, že si mohou vyměnit těla. Otec k synově radosti musí v synově těle do školy, zatímco syn svými nedospělými rozhodnutími téměř zruinuje otcovu firmu. Podobnou dějovou linii použil P. G. Wodehouse v knize *Rajský plyn (Laughing Gas)*,* v níž hrabě z Havershotu a dětská filmová hvězda dostanou ve stejné chvíli na sousedních zubářských křeslech narkózu a oba se probudí v těle toho druhého. Celou zápletku by pak opět měl být schopen pochopit pouze dualista. Musí existovat něco, co odpovídá lordovi z Havershotu a není součástí jeho těla, protože jak jinak by se mohl probudit v těle malého herce?

Já stejně jako většina vědců dualista nejsem, i tak mě *Vice versa* a *Rajský plyn* dokážou snadno pobavit. Paul Bloom by řekl, že to je tím, že i když jsem se naučil být intelektuálním monistou, jsem dál lidským zvířetem, a tudíž jsem díky evoluci instinktivní dualista. Představa, že někde za očima mi sedí nějaké já, které je schopno, alespoň v literatuře, se přestěhovat do hlavy někoho jiného, je ve mně i v každé jiné lidské bytosti hluboce zakořeněná navzdory našim intelektuálním nárokům na monismus. Bloom své tvrzení podporuje experimentálními důkazy o tom, že děti mají ještě větší sklon k dualismu než dospělí, zejména velmi malé děti. Z toho vyplývá, že sklon k dualismu je zabudovaný v mozku a podle Blooma zajišťuje přirozenou predispozici k přijímání náboženských představ.

Bloom se také domnívá, že jsme vrozeně predisponováni k tomu, abychom byli kreacionisté. Přírodní výběr „nedává žádný intuitivní smysl“. Obzvláště děti připisují všemu nějaký účel, jak tvrdí Deborah Kelemanová ve svém článku Jsou děti „intuitivní teisté?“ (Are children .intuitive theists?).⁸¹ Mraky jsou „k pršení“. Ostré kameny jsou k tomu, „aby se o ně zví-

* Vyšlo česky v nakladatelství Plot v roce 2005 (pozn. překl.).

řata mohla poškrábat, když je něco svědčí". Tomuto připisování účelu všemu se říká teleologie. Děti jsou přirození teleologové a mnohé z toho nikdy nevyrostou.

Vrozený dualismus a vrozená teleologie nás za vhodných podmínek predisponují k náboženství, stejně jako reakce na světelný kompas predisponuje můry k nechtěné „sebevraždě". Vrozený dualismus nás připravuje k tomu, abychom spíše věřili na „duši", která obývá naše tělo, než aby byla jeho nedílnou součástí. Lze si pak snadno představit, že takový odhmotněný duch se po smrti těla přesune někam jinam. Také si snadno můžeme představit existenci boha jako čistého ducha, který není vynořivší se vlastností složité látky, ale existuje nezávisle na ní. Dětská teleologie nás na náboženství připravuje ještě zřetelněji. Má-li všechno svůj účel, či účel to je? Samozřejmě že boží.

Jaký má ale *užitečnost* můřího světelného kompasu protějšek? Proč by přírodní výběr v mozcích našich předků a jejich dětí dualismus a teleologii upřednostnil? Teorie „vrozeného dualismu", jak jsem ji zatím popsal, jednoduše předpokládá, že lidé jsou přirození dualisté a teleologové. V čem by ale spočívala darwinovská výhoda? Pro naše přežití je důležité umět předpovídat chování entit v našem světě, takže bychom měli očekávat, že přírodní výběr vytvaroval naše mozky tak, aby to dělaly rychle a účinně. Je možné, že dualismus a teleologie jsou pro nás díky této schopnosti prospěšné? Tuto hypotézu bychom mohli lépe pochopit ve světle toho, čemu Daniel Dennett říká intencionální postoj.

Dennett přišel s užitečnou klasifikací tří „postojů", které zaujímáme, snažíme-li se pochopit, a tedy předvídat chování entit, jako jsou zvířata, stroje či my sami navzájem.⁸² Jsou to postoje fyzikální (physical stance), projektový (design stance) a intencionální (intentional stance). *Fyzikální postoj* se v principu osvědčí pokaždé, protože vše se nakonec řídí fyzikálními zákony. Ale přijít na to, jak se něco bude chovat, prostřednictvím fyzikálního postoje, může trvat velmi dlouho. Než spočí-

tám všechny interakce pohyblivých částí složitého objektu, na naši předpověď o jeho chování už bude patrně pozdě. Pokud jde o artefakt, který je skutečně zkonstruovaný, např. u pračky nebo samostřílu, je úspornou zkratkou *projektový postoj*. Dokážeme odhadnout, jak se daný předmět bude chovat, aniž bychom museli něco složitě počítat, a rovnou se odvoláme na design. Jak Dennett říká:

Téměř každý dokáže jen na základě zběžného pohledu na zevnějšek budíku předpovědět, kdy zazvoní. Nemusíme vědět, jestli je mechanický nebo na baterie, jestli ho pohání sluneční energie, jestli jsou v něm mosazná kolečka, rubinová ložiska nebo křemikové čipy - prostě předpokládáme, že je zkonstruovaný tak, že bude zvonit v tolik hodin, na kolik ho nastavíme.

Živé věci nejsou zkonstruované, ale darwinovský přírodní výběr ospravedlňuje zaujmout k nim určitou verzi projektového postoje. Máme tak zkratku k pochopení srdce, předpokládáme-li, že je „vyprojektováno“ k tomu, aby pumpovalo krev. Rakouský zoolog a fyziolog Karl von Frisch se pustil do výzkumu barevného vidění u včel (navzdory ortodoxnímu názoru, že jsou barvoslepé) proto, že předpokládal, že květy mají jasné barvy „vyprojektované“ k tomu, aby je přilákaly. I tyto uvozovky mají svůj účel, mají odradit prolhané kreacionisty, kteří by jinak mohli prohlásit, že velký rakouský zoolog je jedním z nich. Netřeba dodávat, že Frisch dokázal projektový postoj dokonale přetlumočit do řádné darwinovské terminologie.

Intencionální postoj je další zkratka, která ještě překonává projektový postoj. U entity předpokládáme, že není pouze zkonstruovaná za nějakým účelem, ale že je určitým *činitelem* s vlastními úmysly, přáními atd., které řídí její jednání, nebo že takového činitele obsahuje. Narazíte-li na tygra, s předvídaním jeho chování byste neměli otálet. Fyzikální procesy jeho molekul rovnou vypusťte z hlavy ani se nezamýšlejte nad účelem jeho tlap, drápů a zubů. Ta kočka má v plánu vás sežrat

a své tlapy, drápy a zuby k naplnění tohoto úmyslu bez váhání použije mnoha nápaditými způsoby. Chcete-li předpovědět její chování, nejlépe uděláte, když přeskočíte fyzikální procesy a fyziologii a rovnou se dáte na intencionální úprk. Všimněte si, že stejně jako projektový postoj funguje nejen u objektů, které byly skutečně vyprojektovány, ale i u objektů, které vyprojektovány nebyly, funguje intencionální postoj nejen u objektů, které intence opravdu mají, ale i u objektů, které vědomé úmysly nemají.

Mně připadá zcela přijatelné, že intencionální postoj má pro přežití svou hodnotu jako mozkový mechanismus, který urychluje proces rozhodování za nebezpečných okolností a v klíčových sociálních situacích. Okamžitě ale není jasné, že nezbytným průvodním jevem intencionálního postoje je dualismus. Já se však tomuto tématu už dál věnovat nebudu, nicméně si myslím, že by se dala rozvinout argumentace v tom smyslu, že některý typ teorie jiných myslí, který by se dal spravedlivě charakterizovat jako dualistický, by mohl být základem intencionálního postoje - zejména v obtížných sociálních situacích, a ještě spíše tam, kde do hry vstupuje intencionalita *vyššího řádu*.

Dennett mluví o *intencionalitě třetího řádu* (ten muž věří, že ta žena ví, že on ji chce), *čtvrtého řádu* (ta žena si uvědomuje, že ten muž věří, že ta žena ví, že on ji chce) a *pátého řádu* (šaman uhodl, že ta žena si uvědomuje, že ten muž věří, že ta žena ví, že on ji chce). Velmi vysoké řády intencionality se patrně omezují na říši literatury, jako v neskutečně vtipném románu Michaela Frayna *Plechoví lidé* (*The Tin Men*): „Rick pozoroval Nunopoula a věděl, že si je téměř jistý, že Anna hluboce pohrdá Fiddlingchildem za to, že Fiddlingchild nepochopil, co k němu cítí, a že taky ví, že Nina ví, že ví, že Nunopoulos to ví..." Ale to, že se takto pokroucenému úsudku o jiných myslích dokážeme zasmát, patrně vypovídá cosi zajímavého o tom, jak naše mysli dokážou díky přírodnímu výběru ve skutečném světě fungovat.

Intencionální postoj, alespoň ve svých nižších rádech, šetří stejně jako projektový postoj mnohdy velmi drahocenný čas. Přírodní výběr tudíž mozky utvářel tak, aby intencionální postoj jako zkratku zaujímal. Jsme biologicky naprogramováni k tomu, abychom entitám, na jejichž chování nám záleží, přisouvali úmysl. Paul Bloom opět cituje experimentální důkazy o tom, že intencionální postoj zaujímají obzvláště děti. Když malé děti sledují, jak nějaký předmět zdánlivě pronásleduje jiný předmět (např. na monitoru počítače), předpokládají, že jde o úmyslné pronásledování, což dají najevo úžasem poté, co domnělý pronásledující v honičce neuspěje.

Projektový a intencionální postoj jsou užitečné mozkové mechanismy, jejichž prostřednictvím se urychluje odhad entit, na nichž závisí přežití, např. predátorů nebo potenciálních partnerů.* Ale stejně jako ostatní mozkové mechanismy mohou i tyto postoje selhat. Děti a primitivní národy přisuzují úmysly počasí, vlnám a proudům i padajícímu kamení. My všichni máme sklon dělat totéž se stroji, zejména nechají-li nás na holičkách. Mnozí z nás si jasně pamatují na scénu ze seriálu *Hotýlek*, v níž se Basilu Fawltymu během jeho životně důležité mise na záchranu Labužnického večírku rozbilo auto. Basíl ho nejprve varuje, pak napočítá do tří, vyleze z něj ven a namlátí mu větví. Většina z nás se do podobného stavu dostala alespoň na okamžik, ne-li s autem, tak třeba s počítačem. Justin Barrett vytvořil akronym HADD (hyperactive agent detection device, tj. hyperaktivní zařízení na detekci činitelů). Hyperaktivně detekujeme činitele tam, kde žádní nejsou, a tudíž spatřujeme zlomyslnost či laskavost tam, kde je ve skutečnosti naprostá lhostejnost. Tu a tam se přistihnu, jak mám vztek na nějaký neviný neživý objekt, např. na řetěz na mém

* Dawkins tu zaujímá postoj odpovídající jeho teorii sobeckého genu. Tato teorie se od klasické podoby Darwinovy selekce liší tvrzením, že přírodní výběr probíhá na úrovni genů. Pro přežití konkrétní varianty genu je nezbytné, aby jedinec, který je jejím nositelem, zanechal potomky (pozn. rec.).

jízdním kole. Nedávno se v novinách objevila dojemná zpráva o muži, který ve Fitzwilliamově muzeu v Cambridgi klopýtł o nezávaznou tkaničku, spadł ze schodů a rozbil tři nesmírně cenné vázy z doby dynastie Čching: „Přistál mezi vázami, které se rozletěly na tisíc střepů. Když se na místě nehody objevili zaměstnanci, stále tam ještě ohromeně seděl. Všichni jen v tichosti přihlíželi, zatímco on ukazoval na svou tkaničku a říkal: „To je ona, to je její vina.“⁸³

Další vysvětlení náboženství jako vedlejšího produktu navrhli Hinde, Shermer, Boyer, Atran, Bloom, Dennett, Kelemanová a další. Dennett se zmiňuje o jedné obzvláště zajímavé možnosti, a sice že iracionalita náboženství je vedlejším produktem jednoho konkrétního iracionálního mechanismu zabudovaného v mozku: jednoho našeho sklonu, který má podle všeho genetické výhody, a sice sklonu zamilovávat se.

Antropoložka Helen Fisherová ve své knize *Proč milujeme (Why We Love)* překrásně vyjádřila nesmyslnost zamilovanosti a její přehnanost v porovnání s tím, co by mohlo přísně vzato stačit. Podívejme se na to takhle. Z hlediska řekněme muže je nepravděpodobné, že kterákoli žena z jeho známých je stokrát víc k pomilování než její nejbližší konkurentka, i přesto ji tak zamilovaný muž popíše. Ale spíše než fanaticky monogamní oddanost, ke které jsme náchylnější, je racionálnější přístupem určitá „polyamorie“. (Polyamorie je přesvědčení, že člověk může současně milovat víc příslušníků opačného pohlaví najednou, stejně jako může mít rád více než jedno víno, knihu nebo sport.) S radostí připouštíme, že dokážeme milovat více než jedno dítě, rodiče, sourozence, učitele, kamaráda nebo domácího mazlíčka. Když se nad tím takhle zamyslíte, není naprostá exkluzivita, kterou očekáváme od svého manžela či manželky, jednoznačně podivná? Musí za tím stát nějaký důvod.

Helen Fisherová a další ukázali, že zamilovanost provází jedinečné stavy v mozku, včetně přítomnosti nervově aktivních chemikálií (de facto přírodních drog), které jsou pro tento

stav velmi specifické a typické. Evoluční psychologové s ní souhlasí v tom, že iracionální láska na první pohled by mohla být mechanismem, který zaručuje loajalitu ve společné péči o děti a který trvá dost dlouho na to, aby partneři dítě společně vychovali. Z darwinovského hlediska je volba dobrého partnera nepochybně důležitá, a to z mnoha různých důvodů. Ale jakmile je partner vybrán - i špatný - a je počato dítě, důležitější je držet se za všech okolností i této špatné volby, alespoň než je dítě odstaveno.

Nemohlo by iracionální náboženství být vedlejším produktem tohoto iracionálního mechanismu, který byl původně v našich mozcích vybudován prostřednictvím selekce na zamilovávání se? Víra má samozřejmě některé stejné znaky jako zamilovanost (a obě mají mnoho podobných rysů jako stav po požití návykových látek). Neuropsychiatr John Smythies upozorňuje na to, že tyto dva typy vášni aktivují v mozku významně odlišné oblasti, ale všiml si i některých podobností:

Jedním z mnoha aspektů náboženství je silná láska pocívaná k nadpřirozené osobě, tj. k Bohu, spolu s uctíváním obrazů této osoby. Lidský život do značné míry vedou naše sobecké geny a procesy upevňování. Většina pozitivního upevňování vychází z náboženství: příjemné a utěšující pocity lásky a ochrany v nebezpečném světě, ztráta strachu ze smrti, vyslyšení modliteb v obtížných životních situacích atd. Zamilovanost do jiné, skutečné osoby (obvykle opačného pohlaví) vykazuje podobné intenzivní soustředění pozornosti na toho druhého a s ním související pozitivní upevňování. Tyto pocity lze vyvolat ikonami toho druhého, jako jsou dopisy, fotografie, dokonce i, jako ve viktoriánské době, prameny vlasů. Zamilovanost provází mnoho fyziologických jevů, např. hluboké vzdychání.⁸⁴

Já jsem zamilovanost přirovnal k náboženství v roce 1993, kdy jsem si všiml, že symptomy u jedinců nakažených náboženstvím „překvapivě připomínají symptomy, které se obvykleji spojují s pohlavní láskou. V mozku jde přitom o nesmírně účinnou sílu, a tak není divu, že se vyvinuly viry, které ji zneužívají" („viry" jsou zde metaforou náboženství: můj článek se jmenuje „Viry mysli"). Orgasmické vize sv. Terezie z Ávily jsou

tak neblaze proslulé, že je není třeba znovu citovat. V o něco serióznější a méně křiklavé smyslové rovině podává filozof Anthony Kenny dojemné svědectví o ryzí rozkoši, která čeká na ty, kdo dokážou uvěřit v tajemnou transsubstanciaci.* Popisuje své vysvěcení na římskokatolického kněze a své zplnomocnění k celebrování mše a pak vzpomíná na

euforii prvních měsíců, kdy jsem mohl sloužit mši. Obvykle se mi ráno nechce vstávat, ale tehdy jsem z postele vyskakoval nezvykle brzy, zcela probraný a plný nadšení z představy oné veledůležité výsady, které se mi dostalo...

Nejvíce mě okouzlo, když jsem se mohl dotýkat těla Páně, ta blízkost, kterou kněz ke Kristu pociťuje. Po posvěcení jsem na hostii hleděl jako milenec do očí své milované... Na počátky svého kněžství vzpomínám jako na dny naplnění a rozechvělého štěstí; jako na cosi nesmírně cenného, a přesto příliš křehkého, co brzy pomine, jako na romantickou lásku, která vyprchá s realitou nepovedeného manželství.

Obdobou reakce můry na světelný kompas je očividně iracionální, leč užitečný zvyk zamilovat se do jednoho, a pouze jednoho příslušníka opačného pohlaví. Nepovedený vedlejší produkt - cosi obdobného vlétnutí do plamene svíčky - je zamilování se do Jehovy (nebo do Panny Marie nebo do hostie nebo do Alláha) a vykonávání iracionálních činností, které tato láska podněcuje.

Biolog Lewis Wolpert v *Šesti nemožných věcech před snídaní* (*Six Impossible Things Before Breakfast*) přichází s domněnkou, kterou lze považovat za generalizaci představy konstruktivní iracionality. Iracionálně silné přesvědčení je podle něj pojistkou proti vrtkavosti mysli: „Kdyby se víry, které zachránily životy, nevyznávaly důrazně, byly by v počátcích lidské evoluce nevýhodné. Kdyby lidé často měnili názory, bylo

* Transsubstanciace (přepodstatnění) je církevní nauka o reálné přítomnosti Ježíše Krista v podávané svátosti. Římskokatolická církev učí, že chléb a víno podávané při svatém přijímání jsou transsubstanciovány do Ježíšova těla a krve (pozn. rec.).

by to velkou nevýhodou např. při lovu nebo výrobě nástrojů." Z Wolpertova argumentu vyplývá, že alespoň za některých okolností je lepší držet se iracionální víry než zaváhat, i kdyby pro změnu přesvědčení hovořily nové důkazy nebo úsudek. Jak je vidět, tento argument „zamilování se" je zvláštní případ, a stejně tak je vidět, že Wolpertova „iracionální vytrvalost" je další užitečná psychologická predispozice, jejíž pomocí by se daly vysvětlit některé důležité aspekty iracionálního náboženského chování: je to další vedlejší produkt.

Robert Trivers v knize *Sociální evoluce (Social Evolution)* rozvinul svou evoluční teorii sebeklamu z roku 1976. Sebeklam je

ukrývání pravdy před vědomou myslí proto, aby ji šlo lépe tajit před ostatními. Těkající oči, zpotené dlaně a chvějící se hlas u našeho druhu mohou prozrazovat napětí, které doprovází vědomou snahu o podvod. Přestane-li si podvodník svou snahu někoho oklamat uvědomovat, ukryje její znaky před pozorovatelem. Dokáže tak lhát bez nervozity, která obvykle lhaní provází.

Antropolog Lionel Tiger říká cosi podobného ve své knize *Optimismus: Biologie naděje (Optimism: The Biology of Hope)*. Určitou souvislost s konstruktivní iracionalitou, o níž jsme právě hovořili, lze objevit i v Triversově odstavci o „percepční obraně":

U lidí se projevuje sklon vědomě vidět to, co vidět chtějí. Doslova s obtížemi vidí objekty s negativními konotacemi, zatímco to, co působí pozitivně, zaregistrují velmi snadno. Například slova, která vyvolávají úzkost, ať kvůli osobní minulosti jedince nebo experimentální manipulaci, jsou poprvé spatřena až při silnějším osvětlení.

Jak to souvisí se zbožným přáním náboženství, asi není třeba vysvětlovat.

Já bych se všeobecné teorie náboženství jako náhodného vedlejšího produktu - jako selhání něčeho užitečného - rád zastal. Podrobnosti se různí, jsou složité a mnohdy sporné. Abych uvedl názorný příklad, rozvinu dále svou teorii „důvě-

řivého dítěte" jako reprezentativní ukázkou teorií „vedlejšího produktu" obecně. Tato teorie - že dětský mozek je z dobrých důvodů zranitelný vůči infekci mentálními „viry" - se některým čtenářům bude patrně jevit jako neúplná. Mysl může být zranitelná, ale proč by ji měl napadnout zrovna *tento* virus, a ne nějaký jiný? Dovedou některé viry infikovat zranitelné myslí lépe než jiné? Proč se „infekce" projevuje spíše jako náboženství než jako... no, jako co? Součástí toho, co chci říct, je i to, že nezáleží na tom, jaký konkrétní nesmysl mozek dítěte infikuje. Jakmile je nakažený, pak dítě, až vyroste, stejným nesmyslem nakazí další generaci, ať už to je cokoli.

Antropologické výzkumy jako Frazerova *Zlatá ratolest (Golden Bough)** nás dokážou ohromit tím, jak rozmanité iracionální víry lidé vyznávají. Jakmile se v kultuře pevně usadí, přetrvávají, vyvíjejí se a divergují, čímž připomínají biologickou evoluci. I přesto Frazer rozlišuje určité obecné principy, např. „homeopatickou magii", v níž mají kouzla a zaklínání některé symbolické aspekty objektů z reálného světa, který mají ovlivňovat. Příkladem s tragickými důsledky je víra, že rozemletý roh nosorožce má afrodisiakální účinky. Jakkoli je tato legenda absurdní, pramení z údajné podoby rohu se ztopořeným penisem. Z toho, jak je „homeopatická magie" rozšířená, vyplývá, že nesmysly, které infikují zranitelné mozky, nejsou zcela náhodné, libovolné.

Je lákavé vydat se po stopách biologické analogie až k úvahám, zda tady nepůsobí cosi, co odpovídá přírodnímu výběru. Nešíří se některé myšlenky lépe než jiné díky své vlastní přitažlivosti či hodnotě či díky své kompatibilitě s existujícími psychologickými dispozicemi? A nevysvětluje to povahu a vlastnosti skutečných náboženství tak, jak je chápeme, podobně jako vysvětlujeme živé organismy přírodním výběrem? Je třeba si uvědomit, že „hodnota" zde znamená pouze schopnost přežít a šířit se. Neznamená to, že si zaslouží pozitivní

* Vyšlo česky v nakladatelství Mladá fronta v roce 1994 (pozn. překl.).

hodnotový soud - že nejde o něco, na co bychom měli být lid-
sky pyšní.

Ani na evolučním modelu se nemusí podílet žádný přírodní výběr. Biologové uznávají, že gen se může populací šířit nikoli proto, že to je dobrý gen, ale prostě proto, že má štěstí. Tomu se říká genetický drift. O tom, jak důležité to je vzhledem k přírodnímu výběru, se vedou spory. Dnes se to ale obecně přijímá v podobě tzv. neutrální teorie molekulární genetiky. Zmutoje-li gen na odlišnou verzi sebe samého, která má identický účinek, tento rozdíl je neutrální, a výběr tedy nemůže jeden nebo druhý upřednostnit. Nicméně prostřednictvím toho, čemu statistikové říkají výběrová chyba (sampling error), může nový mutant v průběhu generací nakonec v genofondu původní formu nahradit. Pak jde o skutečnou evoluční změnu na molekulární úrovni (i kdyby na organismu jako celku žádná změna pozorovaná nebyla). Je to neutrální evoluční změna, která nemá žádnou selektivní výhodu.

Kulturním ekvivalentem genetického driftu je jedna přesvědčivá možnost, kterou v úvahách o evoluci náboženství nemůžeme zanedbat. Jazyk se vyvíjí kvazibiologickým způsobem a směr jeho evoluce působí neřízeně, celkem podobně jako náhodný drift. Předává se prostřednictvím kulturní analogie genetiky, v průběhu staletí se pomalu mění, dokud nakonec různé větve nedivergují do bodu vzájemné nesrozumitelnosti. Je možné, že část evoluce jazyka řídí určitý přírodní výběr, tento argument ale nezní příliš přesvědčivě. Podobné nápady, jimž se budu věnovat za okamžik, byly navrženy pro hlavní tendence v jazyce, např. u Velkého posunu samohlásek (Great Vowel Shift), který proběhl v angličtině v průběhu 15. až 18. století. Taková funkcionalistická hypotéza ale nutně nevysvětluje většinu pozorovaných jevů. Jazyk se pravděpodobně obvykle vyvíjí prostřednictvím kulturního ekvivalentu náhodného genetického driftu. V různých částech Evropy vznikla z latiny např. španělština, portugalská, italská, francouzština, rétorománština a různé dialekty těchto jazyků. Není

vůbec jasné, jestli tyto evoluční posuny odrážejí nějaké místní výhody nebo „selekční tlaky“.

Domnívám se, že náboženství se podobně jako jazyky vyvíjejí dostatečně náhodně, od dostatečně libovolných počátků, na to, aby generovala matoucí - a někdy nebezpečnou - pestrou paletu pozorované diverzity. Současně je také možné, že určitá forma přírodního výběru spolu s fundamentální uniformitou lidské psychiky dohlídí na to, aby různá náboženství sdílela některé významné rysy. Mnohá náboženství kupříkladu učí objektivně nepravděpodobnou, ale subjektivně přitažlivou doktrínu, že naše osobnosti přežijí smrt těla. Samotná představa nesmrtelnosti přežívá a šíří se proto, že ukojuje naše zbožné přání.* A zbožné přání je důležité, protože lidská psychologie se vyznačuje téměř univerzálním sklonem dobarvovat si víru touhou („přání je otcem myšlenky“).

Podle všeho není pochyb o tom, že mnohé znaky náboženství se dobře hodí k tomu, aby pomáhaly jak v přežití jeho samého, tak v přežití sebe samých ve vřavě lidské kultury. Vystává ale otázka, jestli se této „vhodnosti“ dosahuje prostřednictvím „inteligentního designu“ nebo přírodním výběrem. Pravděpodobně obojím. Na straně designu to jsou náboženští vůdci, schopní formulovat figly, které napomáhají k přežití náboženství. Martin Luther si byl dobře vědom toho, že úhlavním nepřítelem náboženství je rozum, a často před jeho nástrahami varoval: „Rozum je tím největším nepřítelem, jakého víra má; v duchovních věcech nikdy na pomoc nepřijde, často však brojí proti slovu Božímu a se vším, co z Boha vychází, nakládá s opovržením.“⁸⁵ A také: „Každý, kdo chce být křesťanem, nechť odtrhne svůj zrak od rozumu.“ A ještě: „Rozum ať je vyhuben u všech křesťanů.“ Luther by jistě bez problémů dokázal inteligentně navrhnout neinteligentní aspekty náboženství, které by náboženství pomáhaly přežít. To ale nutně ne-

* V dalším oddílu v souvislosti s touto představou mluví Dawkins o tzv. memu nesmrtelnosti (pozn. rec.).

znamená, že je on nebo kdokoli jiný skutečně navrhl. Také mohly vzniknout (negenetickou) formou přírodního výběru, přičemž Luther nebyl konstruktérem, ale bystrým pozorovatelem jeho efektivity.

Ačkoli konvenční darwinovský výběr genů mohl upřednostnit psychologické predispozice s náboženstvím jako jejich vedlejším produktem, není pravděpodobné, že by zformoval i detaily. Jak už jsem naznačil, jestliže budeme na tyto podrobnosti chtít aplikovat některou z forem teorie výběru, měli bychom se zaměřit nikoli na geny, ale na jejich kulturní ekvivalenty. Jsou snad náboženství podobná memům?

Opatrně, šlapete po mých memech

Pravda v záležitostech náboženských je jednoduše názor, který přetrvál.
Oscar Wilde

Tato kapitola začíná postřehem, že jelikož darwinovský přírodní výběr nenávidí plýtvání, jakýkoli všudypřítomný znak druhu - jako náboženství - musí přinášet výhodu, jinak by nepřežil. Jak jsem ale naznačil, výhoda nemusí pokaždé přispívat k přežití nebo reprodukčnímu úspěchu jedince. Viděli jsme, že výhoda, které se těší geny viru nachlazení, dostatečně vysvětluje, proč je toto nepříjemné onemocnění u našeho druhu všudypřítomné. A to se dokonce nemusí týkat pouze genů. Platí to pro jakýkoli *replikátor*. Geny jsou pouze tím nejnapadnějším příkladem replikátorů. Dalšími kandidáty jsou počítačové viry a memy - jednotky kulturního dědictví a námět tohoto oddílu. Máme-li memy pochopit, musíme se nejprve trochu podrobněji podívat na to, jak přesně funguje přírodní výběr.

Ve své nejobecnější formě si přírodní výběr musí vybírat mezi alternativními replikátory. Replikátor je kousek kódované informace, který vyrábí přesné kopie sebe samého a tu

a tam nějakou nepřesnou kopii neboli „mutaci“. Jde o to, že to je darwinovské. Těch druhů replikátorů, které se náhodou dobře dokážou kopírovat, je postupně víc a víc na úkor alternativních replikátorů, kterým kopírování tak dobře nejde. To je přírodní výběr ve své nejzákladnější formě. Typickým replikátorem je gen, úsek DNA, který se - téměř pokaždé s neobyčejnou přesností - duplikuje po nekonečný počet generací. Ústřední otázkou v teorii memů je to, zda existují jednotky kulturní imitace, které se chovají jako pravé replikátory, tedy jako geny. Netvrdím, že memy jsou nutně blízkými obdobami genů, ale jen že čím jsou genům podobnější, tím lépe bude teorie memů fungovat; a účelem tohoto oddílu je *ptát se*, jestli teorie memů nefunguje i u zvláštních případů náboženství.

Ve světě genů se občasné chyby v replikaci (mutace) starají o to, aby genofond obsahoval alternativní varianty každého genu - „alely“ -, takže lze tedy říci, že jednotlivé geny mezi sebou soupeří. Soupeří o co? O konkrétní místo na chromozomu neboli „lokus“, který patří té či oné sadě alel. A jak soupeří? Nikoli přímým bojem mezi molekulami, ale pomocí prostředníka. Prostředníky jsou jejich „fenotypické znaky“ - např. délka nohou nebo barva srsti: jsou to manifestace genů, které se projevují v anatomii, fyziologii, biochemii či chování. Osud genu se obvykle váže k tělům, v nichž úspěšně přebývá. To, že ovlivňuje tato těla, se odráží i na jeho vlastní pravděpodobnosti, že přežije v genofondu. Jak se střídají generace, četnost genů v genofondu se prostřednictvím jejich fenotypických zástupců zvyšuje nebo snižuje.*

Nemohlo by totéž platit i pro memy? V jednom ohledu jako geny nejsou, a sice že u nich nic nekoresponduje s chromozomy nebo lokusy nebo alelami nebo sexuální rekombinací. Memofond je méně strukturovaný a méně organizovaný než

* Dawkins zde v krátkosti představil svou teorii sobeckého genu, kterou blíže popisuje v 6. kapitole (pozn. rec.).

genofond. Nicméně mluvit o memofondu není tak úplně hloupé, protože konkrétní memy se mohou vyznačovat „četností“, která se může měnit v důsledku konkurenčních interakcí s alternativními memy.

Někteří lidé měli proti memetickým vysvětlením výhrady, a to z různých důvodů, které obvykle pramení ze skutečnosti, že memy nejsou úplně jako geny. Na rozdíl od memu je už přesná fyzikální povaha genu známá (je to sekvence DNA), a různí memetici vyvolávají zmatek tím, že přecházejí od jednoho fyzikálního nosiče k jinému. Existují memy jen v našich mozcích? Nebo bychom memem mohli nazvat i každou papírovou nebo elektronickou kopii např. nějakého konkrétního limeriku*? Na druhou stranu geny se replikují velmi věrně, zatímco když se replikují memy, pokud vůbec, nereplikují se s poměrně malou přesností?

Tyto údajné problémy, s nimiž se memy musejí potýkat, jsou přehnané. Nejzávažnější námitkou je tvrzení, že memy se kopírují nedostatečně věrně na to, aby mohly fungovat jako darwinovské replikátory. Někteří lidé se domnívají, že jestliže bude „mutační rychlost“ u každé generace příliš vysoká, mem se „vy-mutuje“ z vlastní existence dřív, než bude moci darwinovský výběr ovlivnit jeho četnost v memofondu. Tento problém je však iluzorní. Představte si mistra tesaře nebo třeba pravěkého výrobce pazourků, jak učedníkovi předvádí svou konkrétní dovednost. I kdyby učedník věrně zopakoval každý pohyb ruky svého mistra, skutečně se dá očekávat, že mem během několika „generací“ přenosu z mistra na učedníka zmutuje k nepoznání. Učedník pochopitelně každý pohyb ruky věrně nezopakuje. To by bylo absurdní. Místo toho si všimá, jakého cíle se jeho mistr snaží dosáhnout, a pak ho napodobí. Zatloukej hřebík tak dlouho, dokud není hlavička v rovině s povrchem, bez ohledu na to, kolikrát do něj kladivem udeříš a kolikrát do něj

* Limerik je krátká, obvykle žertovná básnička, která má přesně danou strukturu (pozn. red.).

udeřil mistr. Právě taková pravidla lze předávat po nekonečný počet „generací“ napodobování; bez ohledu na to, že detaily provedení se mohou mezi jednotlivci a případ od případu lišit. Oka při pletení, uzly na lanech nebo rybářských sítích, postup při skládání origami, užitečné finty v tesařině nebo hrnčířství: to vše lze zredukovat na samostatné prvky, které opravdu mají naději, že budou beze změny předávány po nekonečný počet generací opakování. Detaily se mohou charakteristicky měnit, ale podstata se předává nezmutovaná. A to je vlastně všechno, co nám pro analogii memů s geny stačí.

Ve své předmluvě k *Teorii memů (The Meme Machine)** Susan Blackmoreové jsem jako příklad uvedl postup na origami modelu čínské džunky. Je to docela složitý návod se třiceti dvěma přeloženími papíru. Výsledek (samotná čínská džunka) je půvabný stejně jako nejméně tři mezičlánky z jeho „embryonálního vývoje“, konkrétně „katamarán“, „krabíčka se dvěma víčky“ a „rám obrazu“. Vlastně mi celé to skládání připomíná záhyby a vchlipování listů embrya, když se mění z blastuly na gastrulu a neurulu. Čínskou džunku jsem se naučil skládat jako malý od svého táty, který se to zhruba ve stejném věku naučil v internátní škole. Posedlost skládáním čínské džunky, kterou odstartoval vrchní vychovatel, se prý tehdy po škole rozšířila jako epidemie spalniček a pak zase opadla, opět podobně jako epidemie spalniček. O šestadvacet let později, dlouho po smrti onoho vychovatele, jsem do té školy začal chodit i já. Onu posedlost jsem zde znovu zavedl a ona se znovu rozšířila jako další epidemie spalniček a pak zase opadla. Skutečnost, že takové naučitelné dovednosti se mohou šířit jako epidemie, vypovídá cosi důležitého o vysoké kvalitě reprodukce memetického přenosu. Můžeme s jistotou tvrdit, že džunky, které vyráběla generace školáků mého otce ve 20. letech, se v žádném obecném ohledu neliší od džunek, které jsem vyráběli my v 50. letech.

* Vyšlo česky v nakladatelství Portál v roce 2001 (pozn. překl.).

Tento jev bychom mohli systematictěji prozkoumat pomocí následujícího experimentu: určitou variantou dětské hry zvané tichá pošta. Vezměte dvě stovky lidí, kteří nikdy předtím čínskou džunku neskládali, a rozdělte je do dvaceti týmů po deseti. Svolejte si šéfy všech týmů k jednomu stolu a předvedte jim, jak se čínská džunka dělá. Pak ať každý z nich naučí skládačku, opět příkladem, jednu další osobu z vlastního týmu. Každý z druhé „generace“ to pak naučí třetího a tak dál, dokud se v každém týmu nedostanou až k desátému členu. Schovávejte si všechny džunky, které se za celou dobu vyrobily, a pro pozdější kontrolu si je označte podle týmu a čísla „generace“.

Já jsem tento pokus ještě neprovedl (i když bych se do něj pustil rád), ale mám velmi silné tušení, jak by dopadl. Počítal bych s tím, že nikoli všem dvaceti týmům se podaří předat tuto dovednost nedotčenou svým desátým členům, ale že významnému počtu se to podaří. U některých týmů dojde k chybám: nějaký slabší článek např. zapomene na některý zásadní krok v celém postupu, takže nikdo po něm už očividně neuspěje. Tým č. 4 se třeba dostane až ke „katamaránu“, pak ale zaváhá. Možná si osmý člen týmu č. 13 někde mezi „krabičkou se dvěma víčky“ a „rámem obrazu“ vytvoří „mutanta“ a devátý a desátý člen jeho týmu zkopírují zmutované verze.

Nyní u týmů, které dovednost úspěšně předaly i desáté generaci, vyslovím další prognózu. Seřadíte-li džunky podle „generací“, nebudete pozorovat postupné zhoršování kvality. Pokud byste ale na druhou stranu provedli stejný experiment až na to, že předávanou zkušeností nebude origami, ale kopírování nebo *kreslení* džunky, přesnost, s jakou by předloha z 1. generace „přežila“ do 10. generace, by se určitě systematicky zhoršovala.

Při pokusu s kreslením by všechny kresby 10. generace do jisté míry připomínaly kresbu 1. generace. Ale v každém týmu by se podobnost s každou další generací víceméně stabilně zhoršovala. Naproti tomu v pokusu s origami by chyby měly

charakter „všechno, nebo nic“: byly by to „digitální“ mutace. Buď by tým neudělal žádnou chybu a džunka 10. generace by nebyla v průměru o nic horší ani o nic lepší než džunka 5. nebo 1. generace; nebo by v některé konkrétní generaci došlo k „mutaci“ a všechny další pokusy by naprosto selhaly, protože by často věrně reprodukovaly onu mutaci.

V čem tedy spočívá klíčový rozdíl mezi těmito dvěma dovednostmi? V tom, že dovednost origami sestává z řady nespojitých kroků, přičemž žádný z nich není sám o sobě obtížný. Jednotlivé kroky mají podobu „přehněte obě strany uprostřed“. Je možné, že některý člen týmu tento krok provede neobratně, ale dalšímu členu v řadě bude jasné, co se *pokouší* udělat. Jednotlivé kroky v origami se „sebenormalizují“. Právě proto jsou „digitální“. Jako můj mistr tesař, jehož snaha zatlouct hřebík až po hlavičku do dřeva je učedníkovi jasná bez ohledu na to, jak konkrétně se bude tlouct kladivem. Buď daný krok origami uděláte správně, nebo ne. Kreslení je naproti tomu dovednost analogová. Může to zkusit každý, ale někteří lidé kresbu zkopírují přesněji než jiní a nikdo ji nezkopíruje dokonale. Věrnost kopie závisí i na množství času a pečlivosti, což jsou plynule proměnné veličiny. Někteří členové týmu se navíc budou snažit předešlý model příkrášlit a „vylepšit“, než by ho přesně zkopírovali.

Slova - alespoň je-li jim rozumět - jsou sebenormalizující stejně jako postup při origami. V prvním kole tiché pošty se prvním dítěti řekne nějaký příběh nebo věta, kterou má poslat dál dalšímu dítěti atd. Pokud je věta v rodném jazyce všech dětí a má méně než sedm slov, je dost pravděpodobné, že všechny generace přežije bez mutací. Je-li však v neznámém cizím jazyce, takže děti ji musejí imitovat spíše foneticky než slovo od slova, zpráva nepřežije. Bude upadat podle stejného vzorce jako kresba a nakonec bude překroucená. Když zpráva dává smysl v mateřském jazyce dětí a neobsahuje žádná neznámá slova, jako „fenotyp“ nebo „alela“, přežije. Každé dítě, místo aby zvuky reprodukovalo foneticky, každé slovo po-

znává jako součást konečné slovní zásoby a vybírá totéž slovo, třebaže bude cestou k dalšímu dítěti s velkou pravděpodobností vysloveno jiným přízvukem. Sebenormalizující je i jazyk písemný, jelikož všechny klikyháky na papíře, jakkoli se v podrobnostech mohou lišit, vycházejí z omezené abecedy (řekněme) šestadvaceti písmen.

Skutečnost, že memy mohou někdy díky tomuto typu sebenormalizačního procesu vykazovat velmi vysokou věrnost, stačí na to, aby odrazila některé z nejběžnějších námitek, které se proti přirovnávání memů ke genům ozývají. Hlavním účelem teorie memů v tomto raném stadiu jejího vývoje ovšem rozhodně není poskytnout vyčerpávající teorii kultury, kterou bychom mohli přirovnat ke genetice Watsona a Cricka. Při obhajobě memů mi šlo původně o vyvrácení dojmu, že geny nejsou jedinými, kdo hraje darwinovskou hru - což je dojem, který by jinak mohl *Sobecký gen* vyvolat, a to jsem nechtěl riskovat. Peter Richerson a Robert Boyd to zdůrazňují i v titulu své hodnotné a hloubavé knihy *Nejenom geny (Not by Genes Alone)*, třebaže se vyhýbají samotnému slovu „mem“ a místo něj používají „kulturní varianty“. Stephen Shennan se ve svém díle *Geny, memy a lidské dějiny (Genes, Memes and Human History)* nechal částečně inspirovat starší vynikající Boydovou a Richersonovou knihou *Kultura a evoluční proces (Culture and Evolutionary Process)*. Mezi další knihy, které se memům věnují, patří *Elektrický mem (The Electric Meme)* Roberta Aungera, *Sobecký mem (The Selfish Meme)* Kate Distinové a *Virus mysli: nová věda o memech (Virus of the Mind: The New Science of the Meme)* Richarda Brodieho.

Teorii memů ale se svou stejnojmennou knihou nejdále posunula Susan Blackmoreová. Opakovaně si představuje svět plný mozků (či jiných schránek nebo vedení, jako jsou počítače nebo rádiová frekvenční pásma) a memů, jež se předhánějí o to, který z nich je zabere. Memy, které převáží, stejně jako geny v genofondu, jsou těmi, jimž se daří kopírovat se. Možná je to proto, že dokážou přímo zapůsobit, jako to umějí u některých

lidí např. memy nesmrtelnosti. Nebo proto, že se jim daří v přítomnosti dalších memů, které už v memofondu dosáhly značné četnosti. Na základě toho vznikají memové komplexy neboli „memplexy“. A jak je to u memů obvyklé, lépe je pochopíme, vrátíme-li se ke genetickému původu této analogie.

Kvůli didaktickým účelům jsem s geny zacházel jako se samostatnými jednotkami s nezávislým chováním. Geny ale samozřejmě jeden na druhém nezávislé nejsou, což se projevuje především dvěma způsoby. Zaprvé jsou posazeny lineárně vedle sebe na chromozomech, proto generacemi procházejí v doprovodu dalších konkrétních genů, které obývají sousední chromozomální lokusy. Tomuto typu spojení se říká *genová vazba*, ale já se jí dál věnovat nebudu, protože memy žádné chromozomy, alely ani sexuální rekombinaci nemají. Další aspekt, v němž geny nejsou nezávislé a který nemá s genovou vazbou nic společného, nám poskytuje pěknou memovou analogii. Týká se totiž embryologie, která je - což se často nesprávně chápe - o něčem úplně jiném než genetika. Těla nejsou nějaká skládačka jednotlivých fenotypových kousků, které by byly jednotlivě řízeny jednotlivými geny. Mezi geny a anatomickými či behaviorálními jednotkami neexistuje žádné prosté zobrazení. Geny „spolupracují“ se stovkami dalších genů na programování vývojových *procesů*, které vyvrcholí v těle, stejně, jako slova v receptu spolupracují na kuchařském procesu, jenž vyvrcholí v pokrmu. Nejde vůbec o to, že by každé slovo receptu korespondovalo s rozdílným soustem jídla.

Geny tedy, aby postavily tělo, spolupracují v kartelech, což je jedním ze základních principů embryonálního vývoje. Snadno podléháme pokušení myslet si, že přírodní výběr prostřednictvím určitého skupinového výběru upřednostňuje celé kartely genů, které si vybírá z alternativních kartelů. Tak to ale není. Ve skutečnosti se děje to, že ostatní geny v genofondu vytvářejí závažnou roli v *prostředí*, v němž se z různých alel vybírají všechny jednotlivé geny. Jelikož každý gen, který je vybrán, je úspěšný v přítomnosti ostatních genů - které jsou vybírány

podobným způsobem -, kartely spolupracujících genů se *vynořují*. Jde spíše o jakýsi volný trh než o plánovanou ekonomiku. Máme řezníka a pekaře, ale možná že na trhu existuje mezera pro výrobce svícňů. Neviditelná ruka přírodního výběru takovou mezeru zaplní, na rozdíl od nějaké ústřední plánovací komise, která by dala rovnou přednost trojici řezník + pekař + výrobce svícňů. Jak uvidíme, představa spolupracujících kartelů, které sestavila nějaká neviditelná ruka, má zásadní význam pro pochopení náboženských memů a toho, jak fungují.

V různých genofondech se vynořují různé typy genových kartelů. Genofondy masožravců mají geny, které programují smyslové orgány na vyhledávání kořisti, drápy na její chytání, řezáky, enzymy na trávení masa a mnohé další geny, všechny jemně vyladěné na vzájemnou spolupráci. Současně jsou v genofondu býložravců upřednostňovány kvůli své vzájemné spolupráci rozdílné sady vzájemně kompatibilních genů. Docela dobře známe představu, že gen je upřednostňován kvůli své kompatibilitě svého fenotypu s vnějším prostředím druhu: s pouští, zalesněnou krajinou či čímkoli jiným. Jde mi o to, že je upřednostňován i kvůli své kompatibilitě s dalšími geny v konkrétním genofondu. Gen masožravce by nepřežil v genofondu býložravců a naopak. V dlouhodobém pohledu představuje genofond druhu - sada genů, které se během sexuálního rozmnožování opakovaně promíchávají - genetické prostředí, z něhož se kvůli své schopnosti spolupracovat vybírají jednotlivé geny. Třebaže memofondy jsou méně zorganizované a strukturované než genofondy, o memofondu můžeme i přesto hovořit jako o důležité součásti „prostředí“ každého memu v memplexu.

Memplex je tedy soubor memů, kterým se daří přežít v přítomnosti dalších členů tohoto memplexu, třebaže samy možná v přežití nijak dobré nejsou. V předchozí části jsem zpochybnil představu, že by nějaký typ přírodního výběru upřednostňoval konkrétní detaily v evoluci jazyka. Domnívám se, jak jsem řekl, že evoluci jazyka místo toho řídí náhodný drift. Dokážu si např. představit, že určité samohlásky a souhlásky se

v horském terénu nesou lépe než jiné, a tak se stanou příznačnými pro třeba švýcarské, tibetské nebo andské dialekty, zatímco jiné se hodí k šeptání v hustých lesích, proto jsou typické pro nářečí pygmejská či amazonská. Ale příklad, který jsem uvedl, totiž že jazyk možná prošel přírodním výběrem - tj. teorie, že Velký posun samohlásek by mohl mít funkcionalistické vysvětlení -, patří k jinému typu příkladů. Spíš souvisí s memy, které se hodí do vzájemně kompatibilních memplexů. Nejprve se z neznámých důvodů posunula jedna samohláska - možná bylo módní napodobovat nějakého váženého nebo mocného jedince, jak se vysvětluje i údajný původ „šišláni“ ve španělštině. Ale je celkem jedno, jak Velký posun začal: podle této teorie stačilo, aby se změnila jediná samohláska, čímž do pohybu v jakési kaskádě uvedla i všechny ostatní, aby se snížila nejednoznačnost. Ve druhé fázi tohoto procesu byly memy vybírány z už existujících memofondů, přičemž vytvářely nové memplexy vzájemně kompatibilních memů.

Konečně máme za sebou přípravu a můžeme přejít na memetickou teorii náboženství. Některé náboženské představy podobně jako některé geny mohou přežívat díky své absolutní hodnotě. Tyto memy by přežily v kterémkoli memofondů bez ohledu na ostatní memy, které je obklopují. (Musím zopakovat onen zásadní bod, že „hodnota“ v tomto smyslu znamená pouze „schopnost přežít v memofondů“.) Některé náboženské představy přežívají proto, že jsou kompatibilní s dalšími memy, které jsou už v memofondů zastoupeny v hojném počtu - jako součást memplexu. Následující částečný seznam obsahuje náboženské memy, které by v memofondů mohly mít hodnotu pro přežití buď kvůli své absolutní „hodnotě“, nebo kvůli své kompatibilitě s existujícím memplexem:

- Přežiješ svou vlastní smrt.
- Zemřeš-li mučednickou smrtí, dostaneš se do zvlášť úžasné části ráje, kde si budeš užívat dvaasedmdesátí panen (pomyšlete na ony nešťastné panny).

- Kacíři, bludaři a odpadlíci by měli být zabiti (nebo jinak potrestáni, např. vyobcováním z rodin).
- Víra v Boha je nejvyšší ctností. Jestliže vaše víra zakolísá, usilovně pracujte na jejím posilování a prostě Boha, aby vám s vašimi pochybnostmi pomohl. (Ve své diskusi o Pascalově sázce jsem se zmínil o zvláštním předpokladu, podle něhož je jediným skutečným přáním Boha, abychom v něj věřili. Tehdy jsem o něm hovořil jako o zvláštnosti. Teď už víme, jak ho vysvětlit.)
- Náboženské vyznání (víra bez důkazu) je ctnost. Čím více se vaše víra zpěčuje důkazům, tím ctnostnější je. Mistři ve víře, kteří dokážou věřit něčemu skutečně podivnému, nepodloženému a neobhajitelnému navzdory důkazům a rozumu, bývají dobře odměněni.
- Každý, dokonce i ti bez náboženského vyznání, musí tomuto vyznání projevovat větší automatickou a nezpochybnitelnou úctu než jiným typům vyznání (s tím jsme se setkali v 1. kapitole).
- Existují určité podivné věci (jako je svatá Trojice, transsubstanciacie, vtělení), kterým *nemáme* rozumět. Ani se jim porozumět *nepokoušejte*, taková snaha by vás mohla zničit. Naučte se, jak najít naplnění v tom, že jim budeme říkat *záhada*. Vzpomeňte na nakažlivé odsouzení rozumu Martina Luthera, citované na str. 217, a zamyslete se nad tím, jaký význam mohlo pro přežití memu mít.
- Krásná hudba, umění a posvátné knihy jako takové jsou sebereplikující se symboly náboženských představ.*

* Různé školy a žánry bychom mohli analyzovat jako alternativní memplexy, jelikož umělci kopírují představy a motivy od starších umělců a nové motivy přebírají pouze tehdy, zapadnou-li mezi ostatní. Za zpracovanou studii memplexové problematiky bychom vlastně mohli považovat celou akademickou disciplínu dějiny umění s jejím sofistikovaným mapováním ikonografií a symbolů. Jednotlivé detaily byly upřednostňovány či znevýhodňovány na základě přítomnosti existujících příslušníků memofondu, mezi nimiž jsou často náboženské memy.

Některé z položek shora uvedeného seznamu patrně mají pro přežití absolutní hodnotu a dařilo by se jim v jakémkoli memplexu. Ale stejně jako v případě genů některé memy přežívají jen ve správném prostředí dalších memů, což vede k vytváření alternativních memplexů. Dvě různá náboženství bychom mohli chápat jako dva alternativní memplexy. Islám je možná obdobou genového komplexu masožravců, zatímco buddhismus je jako komplex býložravců. Ideje jednoho náboženství nejsou v absolutním smyslu o nic „lepší“ než ideje jiného, o nic víc než jsou masožravé geny „lepší“ než býložravé. Náboženské memy tohoto druhu nemusejí mít pro přežití žádnou absolutní schopnost; jsou ale dobré v tom smyslu, že prosperují v přítomnosti dalších memů jejich vlastního náboženství, ale nikoli v přítomnosti memů náboženství jiného. Podle tohoto vzoru římský katolicismus a islám nemuseli vymyslet jednotliví lidé, ale vyvíjely se samostatně jako alternativní sady memů, kterým se daří v přítomnosti dalších memů téhož memplexu.

Organizovaná náboženství organizují lidé: kněží a biskupové, rabíni, imámové a ajatolláhové. Ale abych znovu zopakoval, o co mi šlo u Martina Luthera: neznamena to, že tato náboženství lidé vymysleli a naplánovali. I tam, kde byla náboženství zneužita a zmanipulována ve prospěch mocných jednotlivců, zůstává vysoká pravděpodobnost, že podrobnou formu každého náboženství do značné míry tvarovala mimovolná evoluce. Nikoli genetický přírodní výběr, ten je na vysvětlení tak rychlé evoluce a divergence náboženství příliš pomalý. Role, kterou genetický přírodní výběr v tomto příběhu sehrál, spočívala v tom, že poskytl mozek i s jeho zálibami a dispozicemi - hardwarovou platformu a nízkoúrovňový systémový software, které vytvářejí pozadí memetického výběru. Vzhledem k tomuto pozadí mám pocit, že určitý memetický přírodní výběr dokáže poměrně přijatelně do podrobná vysvětlit evoluci konkrétních náboženství. V raných fázích evoluce nějakého náboženství, ještě předtím, než začalo být organizované, přežívají prostě memy díky tomu, že jsou univerzálně

přitažlivé pro lidskou psychiku. Právě tady se překrývají metemická teorie náboženství a teorie náboženství jako psychologického vedlejšího produktu. S pozdějšími stadii, kdy je náboženství organizované, propracované a libovolně odlišné od dalších náboženství, si docela dobře dokáže poradit teorie memplexu - kartelů vzájemně kompatibilních memů. Tím se nevyklučuje dodatečná role záměrných manipulací ze strany kněží apod. Za náboženstvími stejně jako za uměleckými školami a směry pravděpodobně stojí, alespoň do jisté míry, inteligentní designér.

Jedním náboženstvím, které jako celek vděčí za svou existenci inteligentnímu designérovi, je scientologie, ale obávám se, že jde spíše o výjimku.* Dalším kandidátem na zcela vykonstruované náboženství je mormonství. Joseph Smith, jeho podnikavý a prohaný zakladatel, si dal práci se sepsáním zcela nové svaté knihy, Knihy Mormonovy, přičemž si od základu vymyslel úplně novou, smyšlenou americkou historii, napsanou smyšlenou angličtinou 17. století. Mormonství se však od doby, kdy bylo v 19. století vymyšleno, vyvíjelo a dnes je jedním z uznávaných hlavních náboženství v Americe - vlastně je prý nejrychleji rostoucím náboženstvím a mluví se o tom, že z jeho řad vzejde i kandidát na prezidenta.**

Vyvíjí se většina náboženství. Ať si zvolíme jakoukoli teorii náboženské evoluce, musí být schopna vysvětlit onu pozoru-

* Scientologickou sektu založil Američan L. R. Hubbard v 50. letech 20. století. Její organizovanost v mnohém připomíná komerční firmu; Hubbard měl ostatně prohlásit, že nejlepší způsob, jak vydělat milion dolarů, je založit si vlastní náboženství. V současnosti se k scientologii hlásí řada hollywoodských hvězd, mj. Tom Cruise a John Travolta. U nás se její aktivity navenek nejvíce projevují distribucí tzv. Oxfordských testů osobností, které slouží náboru členů (pozn. rec.).

** Mormoni v roce 2005 udávali, že k jejich církvi se celosvětově hlásí 12,5 mil. lidí. Guvernér amerického státu Massachusetts M. Romney, jehož rodina patří k mormonské elitě, oznámil ve stejném roce úmysl kandidovat na amerického prezidenta. Počet stoupenců této křesťanské církve meziročně vzrůstá o statisíce, existují však ještě rychleji rostoucí církve či sekty, např. Adventisté sedmého dne (pozn. rec.).

hodnou rychlost, jakou může proces náboženské evoluce, má-li ty správné podmínky, nabrat.

Kargo kultury

Ve filmu *Život Briana* Monty Pythoni vystihli správně jednu věc, a sice obrovskou rychlost, s jakou se může začít šířit nový náboženský kult. Může se zrodit téměř přes noc a pak se začlenit do kultury, v níž bude hrát znepokojivě vlivnou roli. Nejznámějším reálným příkladem jsou tzv. kargo kultury* z tichomořské Melanésie a Nové Guiney. Celou minulost některých z těchto kultů od samého počátku po ukončení obsáhne téměř doposud žijících lidí. Na rozdíl od kultů Ježíše, jejichž původ není spolehlivě doložený, nám tady přímo před očima (a i v tomto případě, jak uvidíme, už se některé detaily ztratily) leží celý průběh událostí. Fascinuje mě představa, že kult křesťanství téměř jistě začal podobně a že se původně šířil stejnou rychlostí.

Mým hlavním zdrojem, co se kargo kultů týká, je kniha *Pátrání v ráji* (*Quest in Paradise*) Davida Attenborougha, kterou mi laskavě věnoval. Všechny mají stejný charakter, od prvních kultů z 19. století po ty slavnější, které se rozmohly po druhé světové válce. Zdá se, že ve všech případech se ostrované nechali ohromit záračnými předměty bílých imigrantů, kteří se na ostrovy přistěhovali, včetně správců, vojáků a misionářů. Možná se stali obětmi třetího zákona Arthura C. Clarka, který jsem citoval už ve 2. kapitole: „Každá dostatečně pokročilá technologie je nerozeznatelná od magie.“

* Kargo kultury (kultury zboží) jsou hnutí inspirovaná náhlou invazí „záračných“ konzumních prostředků a techniky z vyspělého světa, jejichž cílem je získat k tomuto zboží (cargu) rovněž přístup. Vycházejí z hypotézy, že kargo je původem nadpřirozeného a je možné ho získat ze spirituálního světa rituálními úkony (pozn. red.).

Ostrované viděli, že bílí lidé, kteří si těchto kouzel užívali, je nikdy sami nevytvořili. Když něco potřebovalo opravit, poslali to pryč, zatímco dostávali stále nové věci jako „kargo“ v lodích nebo později v letadlech. Domorodci nikdy neviděli, že by nějaký běloch dělal něco, co by se dalo považovat za jakoukoli užitečnou práci (sezení za stolem a šustění papírů bylo zřejmě cosi jako náboženské zanícení). „Kargo“ tedy očividně muselo mít božský původ. A aby to běloši ještě potvrdili, prováděli určité věci, které ničím jiným než náboženskými obřady být nemohly:

Stavějí vysoké stožáry a připevňují na ně dráty; sedí a poslouchají zářící krabičky, které vydávají zvláštní zvuky a tlumené hlasy; přesvědčují zdejší lidi, aby se oblékali do stejných šatů a chodili v nich sem a tam - a sotva by bylo možné vymyslet jinou, ještě zbytečnější činnost. A pak si domorodec uvědomí, že na tuto záhadu našel odpověď. Že tyto nepochopitelné činy jsou rituály, jimiž bílý muž dokáže přesvědčit bohy, aby poslali kargo. Chce-li domorodec kargo, i on musí vykonávat tyto věci.

Je pozoruhodné, že podobné kargo kultury se objevily nezávisle na ostrovech, které jsou od sebe vzdáleny nejen geograficky, ale i kulturně. Jak říká David Attenborough:

Antropologové zaznamenali dvě samostatná vzplanutí kultů v Nové Kaledonii, čtyři na Šalamounových ostrovech, čtyři na Fidži, sedm na Nových Hebridách a přes padesát na Nové Guineji. Většina z nich je zcela nezávislá a s ostatními nijak nesouvisí. Většina z těchto náboženství tvrdí, že apokalypsa nastane tehdy, až nějaký konkrétní mesiáš přiveze kargo.

Nezávislý rozkvet tolika samostatných, leč podobných kultů vypovídá o určitých rysech, které jsou lidské psychice obecně společné.

Jeden slavný kult na ostrově Tanna na Nových Hebridách (od roku 1980 známých jako Vanuatu) existuje dodnes. Je založený na ústřední mesiášské postavě jménem John Frum. Odkazy na Johna Fruma v úředních vládních záznamech se datují pouze zhruba do roku 1940, ale i u tak mladého mýtu není jisté, jestli tento člověk vůbec žil. Jedna legenda ho popisuje

jako malého muže s vysokých hlasem a odbarvenými vlasy, který chodí v kabátu s nablýskanými knoflíky. Vyslovoval zvláštní prorocství a všemožně se snažil poštvat lidi proti misionářům. Nakonec se poté, co slíbil triumfální druhý příchod se štědrým kargem, vrátil k předkům. Součástí jeho apokalyptické vize byla „obrovská pohroma; hory se zhroutí a údolí budou zalita vodou;* starým se navrátí mládí a zmizí nemoci; bílí budou vyhnáni z ostrova a nikdy se nevrátí; a dorazí obrovské množství karga a každý dostane to, co chce”.

Vládu by ale mělo nejvíc znepokojovat Frumovo prorocství, že při svém druhém návratu s sebou přinese nové mince s vyraženým motivem kokosu. Lidé se proto musejí zbavit všech peněz v měně bílého muže. V roce 1941 to vyvolalo divokou nákupní horečku; lidé přestali pracovat, čímž byla těžce poškozena ekonomika ostrova. Koloniální správci sice zatkli osnovatele, ale s kultem se jim skoncovat nepodařilo, a tak misijní kostely a školy zůstaly zet prázdnotou.

O něco později se rozšířila nová doktrína, a sice že John Frum je králem Ameriky. V té době na Nové Hebridy šťastnou náhodou dorazili američtí vojáci, a světe div se, byli mezi nimi i černoši, kteří nebyli tak chudí jako ostrované, ale

stejně obdařeni kargem jako bílí vojáci. Tannu zaplavilo bouřlivé nadšení. Den apokalypsy se přiblížil. Zdálo se, že se všichni připravují na příchod Johna Fruma. Jeden z vůdců prohlásil, že John Frum přiletí z Ameriky letadlem, a tak stovky mužů začaly kácet křoviska uprostřed ostrova, aby jeho letadlo mělo kde přistát.

Toto letiště mělo kontrolní věž z bambusu a „letové dispečery“ s dřevěnými napodobeninami sluchátek. Na „přistávací dráze“ byly atrapy letadel jako návnady, které měly letadlo Johna Fruma přilákat na zem.

* Srov. Izajáš 40,4: „Každé údolí ať jest vyvýšeno, a všeliká hora i pahrbek ať jest sniženo; což jest křivého, ať jest přímé, a místa nerovná ať jsou rovinou.“ Tato podobnost nutně nevypovídá o nějakém hlubokém rysu lidské psychiky nebo Jungově „kolektivním nevědomí“. Tyto ostrovy byly v té době již velmi dlouho zamořeny misionáři.

Mladý David Attenborough se v 50. letech na Tannu vydal lodí s kameramanem Geoffreyem Mulliganem, aby zde kult Johna Fruma prozkoumali. Našli mnoho důkazů o tomto náboženství a nakonec byli představeni nejvyššímu knězi Nambasovi. Nambas o svém mesiáši hovořil familiárně jako o Johnovi a tvrdil, že s ním pravidelně mluví „rádiem“. To („rádio patří John“) sestávalo z jedné staré ženy s drátem omotaným kolem pasu, která upadala do transu a plácala nesmysly, které si Nambas vykládal jako slova Johna Fruma. Nambas také tvrdil, že věděl s předstihem, že Attenborough za ním připluje, protože mu to „rádiem“ sdělil John Frum. Attenborough se ho zeptal, jestli by to „rádio“ mohl vidět, ale (pochopitelně) nesměl. Změnil tedy téma a Nambase se zeptal, jestli už Johna Fruma viděl:

Nambas nadšeně přikyvoval. Já ho vidět mockrát."

Jak vypadá?"

Nambas do mě zabodl prst. „On vypadat jako ty. On mít bílý obličej.

On vysoký muž. On žít Jižní Amerika."

Tento detail si protirečí s legendou, která o něm hovoří jako o malém člověku. Tak to už ale s vývojem legend chodí.

Ostrované věří, že John Frum se vrátí 15. února, ale nevědí, jakého to bude roku. A tak se jeho stoupenci každý rok 15. února shromažďují při uvítacím ceremoniálu. Zatím se nevrátil, to ale nikomu očividně nevadí. David Attenborough jednomu z vyznavačů tohoto kultu, Samovi, řekl:

„Ale Same, už je to devatenáct let, co John řekl, že přijde kargo. Slibuje a slibuje, ale kargo nepřichází. Není devatenáct let čekání dlouhá doba?"

Sam zdvihl pohled ze země a podíval se na mě. „Když vy můžete čekat na příchod Ježíše dva tisíce let a on nepřichází, pak já můžu čekat víc než devatenáct let na Johna."

Robert Buckman ve své knize *Dokážeme být dobří i bez Boha?* (*Can We Be Good without God?*) cituje tutéž úžasnou poznámku následovníka Johna Fruma, které se čtyřicet let po setkání Davida Attenborougha dočkal jeden kanadský novinář.

Královna a princ Filip tuto oblast navštívili v roce 1974, načež byl princ Filip v podobném kultu prohlášen za boha (znovu si všimněte, jak rychle se podrobnosti v náboženské evoluci mohou měnit).^{*} Princ je pohledný muž, který v bílé námořnické uniformě a s helmou ozdobenou perím působí velmi impozantně, takže by nemělo nikoho překvapit, že byl za boha prohlášen on, nikoli královna, nehledě na to, že ostrovní kultura by boha ženu asi těžko přijala.

Nerad bych kargo kulty z jižního Tichomoří příliš vyzdvihoval. Mohou nám ale posloužit jako fascinující současné vzory toho, jak náboženství dokáže vzniknout téměř z ničeho. Obzvlášť z nich vyplývají čtyři ponaučení o počátcích náboženství obecně, která bych tu ještě rád krátce vyložil. Zaprvé je to neuvěřitelná rychlost, s níž se nějaký kult může vynořit. Zadruhé je to rychlost, s jakou za sebou původce tohoto procesu dokáže zamést stopy. Johnu Frumovi, pokud vůbec existoval, se to podařilo udělat velmi nedávno. Ovšem ani v tomto velmi nedávném případě, přestože by ho mohli pamatovat žijící lidé, není jisté, jestli vůbec žil. Třetí ponaučení vyplývá z nezávislého vzniku podobných kultů na různých ostrovech. Ze systematického studia těchto podobností bychom mohli leccos vyvodit o lidské psychice a její vnímavosti vůči náboženství. Začtvrté kargo kulty připomínají nejen samy sebe, ale i starší náboženství. Křesťanství a další starobylá náboženství, která se rozšířila po celém světě, patrně vznikla jako místní kulty na způsob kultu Johna Fruma. Vědci jako Géza Vermes, profesor židovských studií z Oxfordu, se dokonce domnívají, že Ježíš byl jednou z mnoha charismatických postav, které se zhruba v té době objevily v Palestině a které provázely podobné legendy. Mnoho těchto kultů zaniklo. Ten, který přežil, je tedy tím, se kterým se setkáváme dnes. V průběhu staletí ho pak zdokonalovala další evoluce (memetická selekce, chce-

^{*} Jde o současný britský královský pár, královnu Alžbětu II. a jejího manžela prince Filipa, vévodu z Edinburghu (pozn. rec.).

te-li) do dnešní podoby sofistikovaného systému - či spíše divergujících souborů systémů -, který převládl v rozsáhlých oblastech dnešního světa. Možnost, jak studovat rychlý vzestup kultů a jejich následnou memetickou evoluci, nabízejí i úmrtí moderních charismatických postav, jako byli Haile Selassie*, Elvis Presley nebo princezna Diana.

Tolik ke kořenům náboženství jako takového, s výjimkou krátké reprízy v 10. kapitole, v níž se budu pod hlavičkou psychologické „potřeby“, kterou náboženství uspokojuje, věnovat fenoménu „imaginárního přítele“ z dětství.

V následující kapitole se budu zabývat morálkou. Vyslovím své pochybnosti o velmi častém tvrzení, že má své kořeny v náboženství. Podle mého je původ morálky jako takový otázkou darwinovskou. Stejně jako jsme se ptali, jakou má pro darwinovské přežití hodnotu náboženství, tutéž otázku si položíme i v případě morálky. Morálka je ve skutečnosti patrně starší než náboženství. A stejně jako u náboženství si otázku o hodnotě pro přežití přeformulujeme a zjistíme, že morálku nejlépe pochopíme tak, budeme-li k ní přistupovat jako k *vedlejšímu produktu* něčeho jiného.

* Haile Selassie I. (1893-1975) - etiopský císař v letech 1930-1974 (pozn. red.).

KOŘENY MORÁLKY: PROČ JSME DOBŘÍ?

S naším místem na Zemi to je zvláštní. Každý z nás přichází jen na krátkou návštěvu, netuše proč, a přesto někdy s pocitem božího záměru. Jde-li však o každodenní život, pak víme jedno: že člověk tu je pro ostatní - a hlavně pro ty, na jejichž úsměvech a blahobytu závisí naše vlastní štěstí.

Albert Einstein

Mnozí věřící si těžko dokážou představit, jak bychom mohli být bez náboženství dobří či proč bychom vůbec bez náboženství dobří být chtěli. Právě takovými otázkami se v této kapitole budu zabývat. Pochyby věřících však jdou ještě dál a v některých věřících vyvolávají záchvaty nenávisti vůči těm, kteří jejich víru nesdílejí. To je velmi důležité, jelikož morální úvahy stojí i za náboženskými postoji k dalším tématům, které s morálkou ve skutečnosti vůbec nesouvisejí. Značná část odporu proti výuce evoluce totiž nemá s evolucí jako takovou či s čímkoli vědeckým žádnou souvislost, ale je poháněna pouze morálním pobouřením. To má podobu od naivních názorů v duchu "Jestli budete děti učit, že jsme se vyvinuli z opic, pak se budou jako opice chovat" po důmyslnější základní motivaci celé strategie „vrážení klínu“, na níž je založen „inteligentní design“ a kterou nemilosrdně odhalili Barbara Forrestová a Paul Gross v knize *Trójský kůň kreacionismu: Inteligentní design a vrážení klínu (Creationism's Trojan Horse: The Wedge of Intelligent Design)*.

Dostávám spoustu dopisů od čtenářů mých knih,* většinou jsou velmi přátelské, některé příjemně kritické a tu a tam ně-

* Mnohem víc, než na kolik by se mi kdy podařilo odpovědět, za což se omlouvám.

jaký nepěkný nebo doslova sprostý. A ty nejsprostější jsou, bohužel, téměř pokaždé motivované náboženstvím. Tak barbarských nadávek se většinou dočkají ti, kdo jsou vnímáni jako nepřátelé křesťanství. Zde je kupříkladu jeden dopis z internetu adresovaný Brianu Flemmingovi, autoru a režisérovi filmu *Bůh, co tam nebyl (The God, Who Wasn't There)*,⁸⁶ upřímné a dojemné obhajoby ateismu. Dopis nazvaný „Až se budeš smát, my se budeme smát“ je z 21. prosince 2005 a zní takto:

Vy tedy máte nervy. Nejradši bych vzal nůž a rozřízl takovým hlupákům břicho a pak bych křičel radostí, jak by se z vás střeva vyvalila ven. Snažíte se vyvolat svatou válku, ve které, jak doufám, budu mít to potěšení, a nebudu sám, vám něco takového udělat.

Autor tohoto dopisu pak opožděně uznává, že taková mluva moc křesťanská není, jelikož už o něco smírlivěji pokračuje:

Bůh nás ovšem učí, abychom neusilovali o pomstu, ale abychom se za takové, jako jste vy, modlili.

Nicméně jeho milosrdenství bere rychle za své:

Uklidňuje mě jen představa, že bůh vás potrestá tisíckrát hůř, než by kdy bylo v mých silách. Nejlepší ale na tom je, že budete trpět věčně i za hříchy, které si vůbec neuvědomujete. Boží hněv k vám bude nelitostný. Kvůli vám jen doufám, že pravdu poznáte dřív, než vám nůž zajede do masa. Šťastné a veselé!!!

PS: Takoví jako vy vůbec netušíte, co vás čeká... Bohudík, že nejsem vy.

Já opravdu nechápu, jak může pouhý rozdíl názoru na vyznání vyvolat takovou zášť. Zde je ukázka z dopisů šéfredaktorce časopisu *Freethought Today*, který vydává Nadace za osvobození od náboženství (Freedom from Religion Foundation, FFRF). Tato nadace bojuje mírovou cestou proti snahám podkopat ústavní odstavci církve od státu.*

* miněno v USA (pozn. rec.)

Nazdar, vy sejožroutský hovada. Nás křesťanů je mnohem víc než vás ubožáků. Žádná odluka církve od státu nebude a vy pohani prohraje...

Proč ten sýr? Podle jednoho mého přítele z Ameriky to je nárážka na notoricky liberální stát Wisconsin - v němž FFRF sídlí a který je střediskem mlékárenského průmyslu ale určitě jde i o něco jiného. Jaká je vlastně ikonografie sýru? Ale pojďme dál:

Ty svině satanistická... Chcípni a jdi do pekla... Doufám, že dostaneš nějakou hnusnou nemoc, třeba rakovinu konečniku, a že na tebe čeká dlouhá a pomalá smrt, aby ses mohla potkat s tím tvým bohem, Satanem... Hele, zlato, to tvoje osvobození od náboženství pěkně smrdí... Takže jen klid, vy všichni buzeranti, a dávejte si bacha, protože až to budete nejméně čekat, bůh vás dostane... Jestli se vám tahle země a to, na čem a kvůli čemu je založená, nelíbí, tak táhněte do hajzlu a rovnou do pekla... PS: Jdi do prdele, ty kurvo komunistická... Černý huby, táhněte z USA... Nic vás neomlouvá. Stvoření dokazuje všemohoucnost našeho pána Ježíše Krista ažaž.

Proč ne všemohoucnost Alláhova? Nebo Bráhmova? Nebo dokonce Jehovova?

My se nevzdáme. A když si budoucnost vyžádá násilí, nezapomeňte, že si za něj můžete sami. Já mám pušku nabitou.

Musím se stále ptát, proč by měl Bůh potřebovat tak zuřivou obranu? Člověk by čekal, že bude schopen postarat se o sebe sám. A nezapomínejte na to, že onou šéfredaktorkou, která se dočkala těchto urážek a výhrůžek, je milá a okouzující mladá žena.

Možná proto, že nežijí v Americe, je většina nenávistných dopisů, které dostávám, proti tomuhle slabý odvar, ale ani ony shovívavostí, již se vyznačoval zakladatel křesťanství, zrovna nepřetékají. Následující dopis z května 2005 od jednoho britského doktora medicíny mi kromě toho, že je jednoznačně nenávistný, připadá spíše utrápený než sprostý a odhaluje, jak hlubokým pramenem nepřátelství vůči ateismu celá otázka

moráky je. Po několika úvodních odstavcích, v nichž naprosto strhává evoluci (a sarkasticky se ptá, jestli „procesem evoluce“ ještě pořád procházejí i černoši), osobně uráží Darwina, špatně cituje Huxleyho jako odpůrce evoluce a vyzývá mě, abych si přečetl jednu knihu (kterou jsem už četl), podle níž je svět jen osm tisíc let starý (je to *doopravdy* lékař?), dochází k závěru:

Vaše vlastní knihy, vaše postavení v Oxfordu, vše, co je vám v životě drahé a čeho jste dosáhl, jsou jen ukázkami naprosté marnosti... Nevyhnutelně se nabízí Camusova otázka: Proč všichni nespácháme sebevraždu? Váš světový názor má totiž tentýž účinek na studenty a mnohé další... že jsme vznikli pouhou slepou náhodou, z ničeho a k ničemu se navrátíme. I kdyby náboženství nemělo pravdu, není snad lepší, mnohem lepší věřit v nějaký ušlechtilý mýtus, např. Platonův, dosáhneme-li tím duševního klidu? Váš světový názor však vyvolává jen úzkost, drogovou závislost, násilí, nihilismus, hedonismus, frankensteinovskou vědu a peklo na zemi a třetí světovou válku... Zajímalo by mě, jestli jste *vy* se svými osobními vztahy spokojený? Jste rozvedený? Vdovec? Homosexuál? Takoví jako vy nikdy štěstí nenaleznou, ale moc rádi dokazují, že žádné štěstí ani smysl neexistuje.

Názor vyjádřený v tomto dopise, ne-li jeho tón, rozhodně není neobvyklý. Tato osoba se domnívá, že darwinismus je z podstaty samé nihilistický, že učí, že jsme vznikli díky slepé náhodě (po bůhvíkolikáté, přírodní výběr je pravý *opak* náhodného procesu) a že po smrti budeme zničeni. Přímým důsledkem této údajné negativity je všemožné zlo. Asi nemyslel *vážně*, že vdovství by bylo přímým důsledkem mého darwinismu, ale jeho dopis v tomto bodě dosáhl zuřivé zlovůle, kterou dobře znám od některých svých křesťanských korespondentů. Vrcholnému smyslu, poezii vědy a konkrétnímu a podrobnému vyvrácení obvinění z nihilistické negativity jsem věnoval celou knihu (*Rozplétání duhy*), proto se tady budu krotit. Tato kapitola je o zlu a o jeho opaku, dobru; o morálce: kde se vzala, proč bychom ji měli přijmout a proč k tomu nepotřebujeme náboženství.

Má náš mravní smysl darwinistický původ?

V několika knihách, včetně titulů *Proč je dobro dobro?* (*Why Good is Good*) Roberta Hinda, *Věda dobra a zla* (*The Science of Good and Evil*) Michaela Shermera, *Dokážeme být dobří i bez Boha?* (*Can We Be Good Without God?*) Roberta Buckmana a *Morální mysl* (*Moral Minds*) Marca Hausera, se uvádí, že náš smysl pro dobro a zlo lze odvodit z naší darwinovské minulosti. Tato část je věnována mému příspěvku k této debatě.

Darwinovská představa, že evoluci pohání přírodní výběr, se k vysvětlení naší dobroty, smyslu pro morálku, slušnosti, empatie a soucitu na první pohled moc nehodí. Přírodní výběr dokáže vysvětlit hlad, strach a pohlavní touhu, protože to vše přímo přispívá k našemu přežití či k zachování našich genů. Ale co onen trýznivý soucit, který v nás vyvolává pohled na plačící osiřelé dítě, na starou vdovu zoufalou ze své samoty nebo na zvíře nařikající bolesti? Kde se bere ono mocné nutkání poslat anonymně peníze nebo oblečení obětem tsunami na opačném konci světa, s nimiž se nikdy nesetkáme a kteří nám tuto laskavost s největší pravděpodobností nikdy neoplatí? Odkud se berou ti samaritáni v nás? Není snad dobrota neslučitelná s teorií „sobeckého genu“? Vůbec ne. Právě tohle je běžný příklad toho, jak se tato teorie špatně chápe - je to velmi nepříjemné (a ze zpětného pohledu předvídatelné) nedorozumění.* Je bezpodmínečně nutné, abychom důraz dali na to správné slovo. Správně je to tedy sobecký *gen*, jelikož stojí v protikladu se sobeckým organismem nebo třeba se sobeckým druhem. Rád bych to teď vysvětlil.

* Zhrozil jsem se, když jsem se v *Guardianu* dočetl („Animal Instinct“, 27. května 2006), že *Sobecký gen* je oblíbená kniha Jeffa Skillinga, výkonného ředitele n-slavně proslulé korporace Enron, a že si z ní vyvodil sociálně darwinovské poučení. Novinář Richard Conniff z *Guardianu* toto nepochopení dobře vysvětluje na <http://money.guardian.co.uk/workweekly/story/0,,1783900,00.html>. Já jsem se podobným nedorozuměním pokusil zabránit v předmluvě *Sobeckého genu*, který nedávno vydal Oxford University Press u příležitosti třicátého výročí prvního vydání.

Z logiky darwinismu vyplývá, že jednotka v hierarchii živých soustav, která dokáže přežít a projít sítím přírodního výběru, má sklon k sobeckosti. Jednotky, jež přežijí ve světě, budou těmi jednotkami, kterým se podařilo přežít na úkor jejich konkurentů na jejich vlastní úrovni v hierarchii. A právě to v tomto kontextu znamená slovo sobecký. Otázkou je, na jaké úrovni se to děje. Celá idea sobeckého genu, s důrazem náležitě na druhém slově, vychází z toho, že jednotkou přírodního výběru (tj. jednotkou vlastního zájmu) není sobecký organismus, ani sobecká skupina, ani sobecký druh či sobecký ekosystém, ale sobecký *gen*. Právě gen ve formě informace buď po mnoho generací přežije, nebo nepřežije. Organismus, skupina a druh na rozdíl od genu (a podle všeho i memu) nejsou oním typem entity, která by nám v tomto smyslu mohla posloužit jako jednotka, jelikož nevyrábějí přesné kopie sebe samých a nesusoupeří spolu ve „fondu“ takových sebereplikujících se entit. A přesně to geny dělají a přesně to je - v podstatě logický - důvod, proč gen můžeme vyčlenit jako jednotku „sobekosti“ v onom zvláštním, darwinovském smyslu sobekosti.

Nejjasnější cesta, jakou si geny mohou zaručit své vlastní „sobeké“ přežití v porovnání s ostatními geny, spočívá v tom, že jednotlivé organismy naprogramují k tomu, aby byly sobecké. Skutečně existují mnohé okolnosti, v nichž přežití jednotlivého organismu upřednostní přežití genů, které se v něm vezou. Ale existují i okolnosti - nijak zvlášť vzácné kdy si geny své vlastní přežití zajistí tak, že organismy donutí k tomu, aby se chovaly altruisticky. Tyto okolnosti dnes celkem dobře chápeme a dělíme je do dvou hlavních kategorií. U genu, který naprogramuje jednotlivý organismus k tomu, aby upřednostňoval své genetické příbuzenstvo, je statistická pravděpodobnost, že bude prospívat kopiím sebe sama. Četnost takového genu může v genofondu dosáhnout tak vysoké hodnoty, že se normou stane příbuzenský altruismus. Jako když jste hodní na své děti, ale to není jen jediný příklad. Společensví, ve kterých starší sourozenci pečují o mladší souro-

ženice (s nimiž pravděpodobně sdílejí geny pro takovou péči), v průběhu evoluce vznikla i u včel, vos, mravenců, termitů a v menší míře i u některých obratlovců, jako jsou rypouši lysí, surikaty či datlové sběrači. Jak ukázal můj nedávno zesnulý kolega W. D. Hamilton, zvířata obecně mají sklon o své blízké příbuzné pečovat, bránit je, dělit se s nimi o zdroje, varovat je před nebezpečím či jinak jim prokazovat altruismus proto, že je statisticky pravděpodobné, že s příbuznými sdílejí kopie stejných genů.

Další hlavní typ altruismu, který se nám podařilo dobře darwinovsky vysvětlit, je altruismus reciproční („Když mě podrbeš na zádech, příště podrbu já tebe“). Tato teorie, se kterou do evoluční biologie poprvé přišel Robert Trivers a která se často vyjadřuje v matematickém jazyce teorie her, na společných genech vůbec nezávisí. Vlastně funguje docela dobře, není dokonce lépe mezi příslušníky velmi odlišných druhů, často se jí říká symbióza. Tento princip je i základem veškerého obchodu a směny u lidí. Lovec potřebuje oštěp a kovář potřebuje maso. Z této asymetrie vzniká dohoda. Včela potřebuje nektar a rostlina potřebuje opylení. Rostliny neumějí létat, a tak za pronájem křídel platí včelám nektarem. Ptáci zvaní medozvěstky dokážou najít včelí hnízdo, ale nedokážou se do něj dostat. Medojedi zase dovedou hnízdo rozbít, ale nemají křídla, která by jim pomohla v pátrání po hnízdě. Medozvěstky pomocí zvláštního tance, který neslouží k žádnému jinému účelu, medojedy (a někdy lidi) k medu přilákají. Tato transakce přináší užitek oběma stranám. Pod velkým kamenem možná leží velký hrnec zlata, ale je tak těžký, že s ním nálezce nedokáže hnout. A tak si nálezce přivolá pomocníky, třebaže se pak o zlato bude muset podělit, protože bez pomoci by neměl vůbec nic. U živých organismů funguje řada podobných mutualistických vztahů: mezi buvoly a klubáky, mezi trubkovitými květy a kolibříky, mezi kanici a pyskouny, mezi krávy a jejich střevními mikroorganismy. Reciproční altruismus funguje díky asymetriím v potřebách a ve schopnostech tyto po-

třeby uspokojit. Právě proto funguje tak dobře mezi různými druhy: asymetrie jsou pak větší.

U lidí jsou dlužní úpisy a peníze prostředkem, který umožňuje odkládání transakcí. Obchodující strany si nesměňují zboží současně, ale mohou platbu jako dluh odložit do budoucna či s dluhem ostatních dokonce obchodovat. Pokud víme, v přírodě žádná zvířata s výjimkou člověka žádnou přímou obdobu peněz nemají. Tutéž neformálnější roli však hraje paměť na totožnost jednotlivců. Upíři, podčeleď listonosovitých netopýrů, se dokážou naučit, kteří jedinci z jejich sociální skupiny splácejí své dluhy (v podobě vyvržené krve) a kteří podvádějí. Přírodní výběr upřednostňuje ty geny, které predisponují jednotlivce žijící ve vztazích s asymetrickými potřebami a příležitostmi k tomu, aby dávali, když mohou, a aby žádali, když nemohou. Také upřednostňuje sklony pamatovat si závazky, nezapomínat na prohřešky, udržovat výměnné vztahy a trestat podvodníky, kteří si berou, ale nedávají, když na ně přijde řada.

Podvodníci tu totiž byli, jsou a budou a trvalá řešení hlavolamů recipročního altruismu, která nabízí teorie her, pokaždé obsahují prvek trestu pro podvodníky. Matematická teorie u „her“ tohoto typu nabízí dvě rozsáhlé třídy stabilních řešení. „Chovej se hnusně za všech okolností“ je stabilní v tom, že pokud se toho budou držet všichni, jediný hodný jedinec si nepolepší. Ale existuje ještě jedna strategie, která je také stabilní. („Stabilní“ zde znamená, že jakmile strategie překročí nějakou kritickou četnost v populaci, žádné její alternativě se nebude dařit lépe.) A je to strategie „Začni jako hodný a dovol ostatním, ať se o tvé dobrotě přesvědčí. Oplácej dobré skutky dobrem, ale za zlé skutky se mstí.“ V jazyce teorie her má tato strategie (či skupina příbuzných strategií) různá jména, jako „oko za oko, zub za zub“, „půjčka za oplátku“ nebo „mstitel“. Za určitých podmínek je evolučně stabilní, a to v tom smyslu, že v populaci, v níž převládají mstitelé, se nebude lépe dařit ani jednoznačně zlým, ani bezpodmínečně hodným jedincům.

Existují i další, složitější obměny této strategie, které za některých okolností fungují lépe.

Jako dvojici základních pilířů altruismu v darwinovském světě jsem zmínil příbuzenství a reciprocitu, na jejich vrcholu ale spočívají další sekundární struktury. Zejména v lidské společnosti s jejím jazykem a pomluvami záleží i na reputaci. Někdo si získá dobré jméno díky své laskavosti a štědrosti. Jiný si podváděním a nedodržováním dohod vyslouží pověst nespolehlivého jedince. O dalším se třeba ví, že je velkorysý až poté, co začne druhému důvěřovat, ale že nemilosrdně trestá podvody. Podle základní teorie recipročního altruismu by živočichové jakéhokoli druhu měli své chování zakládat na nevědomé citlivosti vůči podobným znakům u svých společníků. V lidských společnostech se pověst navíc šíří pomocí mocného prostředníka, jazyka, a to většinou ve formě pomluv. Abyste zjistili, že X je držgrešle, nemusíte s ním kvůli tomu chodit do hospody a čekat, až vám nekoupí panáka. Protože se to k vám donese „šuškanou“. Nebo se z „důvěryhodného zdroje“ dozvíte - abychom si ten příklad ironicky trochu zkomplikovali -, že Y je hrozná drbna. Na reputaci záleží, a jak by vám řekli biologové, pro darwinovské přežití má hodnotu nejen to, když se někdo dokáže revanšovat, ale když si dokáže vybudovat pověst, že se dokáže revanšovat. O pověsti hezky pojednává *Původ ctnosti (The Origin of Virtue)* Matta Ridleyho,* v němž autor srozumitelně probírá celou oblast darwinovské morálky.**

* Vyšlo česky v nakladatelství Portál v roce 1999 (pozn. překl.).

** Pověst se ale nevztahuje pouze k lidem. Nedávno se prokázalo, že doprovází i jeden z klasických příkladů recipročního altruismu u zvířat, symbiotický vztah malých rybek čističů a jejich velkých zákazníků. Během jednoho důmyslného experimentu si jednotlivé pyskouny rozpuštěné (*Labroides dimidiatus*), kteří se chovali jako pilní čističi, vybírali jejich klienti s větší pravděpodobností než jejich konkurenty, kteří působili dojmem, že se čištění moc nevěnují. Viz R. Bshary a A. S. Grutter: „Image scoring and cooperation in a cleaner fish mutualism“, *Nature* 441, 22. června 2006, 975-978.

S dalším fascinujícím nápadem přišli norskoo-americký ekonom Thorstein Veblen a z jiného úhlu izraelský zoolog Amotz Zahavi. Altruistické dávání by mohlo být formou propagace dominance či nadřazenosti. Antropologové ho znají jako „potlačový efekt“ (potlatch effect), pojmenovaný po „potlačí“, zvyku severoamerických indiánů na tichomořském pobřeží, během něhož spolu soupeří jejich náčelníci v až ničivé štedrosti. V krajních případech trvají záchvaty oplácení tak dlouho, dokud jedna strana nepřijde na mizinu a vítěz si notně nepolepší. Veblenův koncept „okázalé spotřeby“ je dobře známý mnoha pozorovatelům současného dění. Zahavi, jehož práci biologové mnoho let přehlíželi, dokud ji svými matematickými modely nepotvrdil evoluční teoretik Alan Grafen, se postaral o evoluční verzi představy potlače. Zahavi se zabývá studiem tímálií šedých (*Turdoides squamiceps*), drobných hnědých ptáčků, kteří žijí v sociálních skupinách a společně pečují o mladá. Jako mnozí jiní malí ptáci voláním upozorňují na nebezpečí, obdarovávají se také potravou. Z darwinovského pohledu by takové altruistické chování na první pohled vypovídalo o recipročních a příbuzenských vztazích mezi ptáky. Když tímálie krmí svého druhu, vyjadřuje tím očekávání, že bude sama nakrmena později? Nebo je příjemce této služby blízký genetický příbuzný? Interpretace, s jakou přichází Zahavi, je zcela nečekaná. Dominantní tímálie svou dominanci potvrzují tím, že krmí své podřízené. Řečeno antropomorfním jazykem, v jakém si Zahavi libuje, říká dominantní pták: „Podívej, jak mám nad tebou navrch, můžu si dovolit ti nosit potravu.“ Nebo: „Podívej, o kolik jsem lepší než ty, můžu si dovolit vystavit se jestřábům tím, že sedím na vysoké větvi na stráž, a varovat zbytek hejna, který se krmí na zemi.“ Z postřehů Zahaviho a jeho kolegů vyplývá, že tímálie aktivně soupeří o nebezpečnou roli hlídky. A když se podřízená tímálie pokusí nabídnout potravu dominantnímu jedinci, tato zdánlivá štedrost je ostře odmítnuta. V Zahaviho představě jde v podstatě o to, že propagaci nadřazenosti legalizuje její cena.

Jen skutečně nadřazený jedinec si totiž může dovolit tuto skutečnost propagovat prostřednictvím nákladného daru. Jedinci si kupují úspěch např. ve vábení partnerů pomocí nákladných projevů nadřazenosti, mezi něž patří i okázalá štědrost a riskování ve prospěch společenství.

Máme tedy čtyři darwinistické důvody, proč se k sobě jednotlivci chovají altruisticky, štědře a „mravně“. Prvním je zvláštní případ pokrevního příbuzenství. Druhým důvodem je reciprocita: oplácení služeb a poskytování služeb v „očekávání“ oplacení. Z toho vyplývá třetí důvod, darwinovská výhoda plynoucí z pověsti, kterou si jedinec získá díky své štědrosti a laskavosti. A čtvrtým, má-li Zahavi pravdu, je konkrétní dodatečná výhoda okázalé štědrosti, za kterou si lze koupit ne-falšovanou důvěryhodnou reklamu.

Po většinu prehistorických dějin žili lidé v podmínkách, které silně upřednostňovaly evoluci všech čtyř druhů altruismu. Žili jsme ve vesnicích či ještě dříve v samostatných potulujících se skupinách, v jakých dnes žijí např. pavíani, které byly částečně izolované od sousedních skupin nebo vesnic. Většina příslušníků vaší skupiny vám byla příbuzná, příbuznější než příslušníci jiných skupin - to znamenalo spoustu příležitostí pro evoluci příbuzenského altruismu. A bez ohledu na příbuzenství jste se za život obvykle setkávali se stále stejnými jedinci - což jsou ideální podmínky pro evoluci altruismu recipročního. To jsou také ideální podmínky pro vybudování dobré pověsti za altruismus a zároveň ideální podmínky pro propagaci okázalé štědrosti. Prostřednictvím jedné z těchto cest či všemi cestami najednou byly u prvních lidí upřednostňovány sklony k altruismu. Je jasně vidět, proč se naši prehistoričtí předci chovali dobře k příslušníkům své vlastní skupiny, ale k jiným skupinám špatně, mnohdy až xenofobně. Ale proč se k sobě, když většina z nás žije ve velkoměstech, kde se setkáváme s jedinci, se kterými se už nikdy znovu nepotkáme, chováme pěkně dnes a proč se chováme pěkně dokonce i k ostatním, kteří vlastně patří do cizí skupiny?

Musíme si dát pozor na to, abychom to nepřeháněli s dosahem přírodního výběru. Selektce žádnou evoluci povědomí o tom, co je dobré pro vaše geny, neupřednostňuje. Toto povědomí si muselo počkat do 20. století, abychom ho poznali, a i tak mu dnes zcela rozumí jen velmi málo vědeckých specialistů. Přírodní výběr upřednostňuje jednoduchá, hrubá pravidla (rules of thumb), jež v praxi fungují tak, aby propagovala geny, které je vytvořily. Z podstaty jednoduchých pravidel vyplývá, že tu a tam selžou. Pravidlo v ptačím mozku „Najdi maličké skřehotající věci ve svém hnízdě a do těch červených otevřených zobáků jim strč jídlo“ obvykle vede k tomu, že se zachovávají geny, které toto pravidlo vytvořily, protože skřehotající vející objekty v hnízdě dospělého ptáka jsou většinou jeho vlastní mláďata. Pravidlo selže ve chvíli, kdy se do hnízda dostane cizí ptáče, což je situace, kterou si neomylně vymyslely kukačky. Není možné, že naše samaritánské potřeby jsou vlastně pravidla, která se minula účinkem, analogická s nesprávně namířenými rodičovskými instinkty rákosníka, který by se přetrhl pro malou kukačku? Ještě bližší analogii je potřeba lidí adoptovat dítě. Musím rychle dodat, že „nesprávně namířenými instinkty“ nemyslím nic hanlivého, tento výraz používám čistě v darwinovském smyslu.

Ona představa „chyby“ či „vedlejšího produktu“, kterou tu obhájí, funguje takhle. V dávných dobách, kdy jsme ještě žili v malých a stabilních skupinách, jaké mají např. paviáni, nám přírodní výběr v mozcích kromě sexuálních tužeb, pocitu hladu a xenofobních nutkání naprogramoval i altruistické potřeby. Inteligentní pár si může přecíst Darwina a dozvědět se, že konečným smyslem jejich pohlavních tužeb je zplození potomků. Vědí, že žena nemůže otěhotnět, pokud bere antikoncepční pilulky. Toto vědomí však jejich pohlavní touhu nijak neoslabuje. Pohlavní touha je pohlavní touha a její moc v psychice jedince nezávisí na základním darwinovském tlaku, který ji poháněl. Je to silná potřeba, která existuje nezávisle na svém základním odůvodnění.

Domnívám se, že totéž platí o touze projevovat laskavost - o altruismu, štědrosti, empatii a soucitu. V dobách našich předků jsme měli příležitost chovat se altruisticky jen vůči svým blízkým příbuzným a těm, kteří nám naše služby mohli oplatit. Dnes už takové omezení neplatí, ale jednoduchá pravidla platí dál. Proč by taky ne? Je to stejné jako se sexuální touhou. S pocitem lítosti, vidíme-li nějakého plačícího nešťastníka (který je nepříbuzný a neschopný nám nic oplatit), nenaděláme o nic víc než s pocitem touhy po příslušníkovi opačného pohlaví (který je možná neplodný či jinak neschopný reprodukce). V obou případech pravidlo selhává, jsou to darwinovské chyby: požehnané, drahocenné chyby.

Nemyslete si ale ani na okamžik, že takové „darwinizování“ snižuje či zjednodušuje šlechetné emoce, jakými soucit či velkorysost jsou. Nebo sexuální touhu. Sledujeme-li sexuální touhu v projevech lingvistické kultury, vyplouvá na povrch jako velkolepá poezie a drama, např. v milostných básních Johna Donna nebo v *Romeovi a Julií*. A totéž se samozřejmě děje i s neúspěšným přesměrováním příbuzenského a recipročního soucitu. Slitování s dlužníkem, je-li vytrženo z kontextu, je stejně nedarwinovské jako adoptování cizího dítěte:

Slitovnost nevyplývá z donucení.

Kane, jak z podnebesí boží déšť
na zemi kane.*

Sexuální touha pohání značnou část tížádnosti a úsilí člověka a častokrát se mine účinkem. Není důvod, proč by totéž nemělo platit pro touhu chovat se velkoryse a soucitně, je-li to nechtěný důsledek vesnického života předků. A nejlepším způsobem, jak mohl přírodní výběr v dávných dobách oba tyto druhy tužeb zabudovat do našich mozků, bylo instalovat v nich jednoduchá pravidla. Tato pravidla nás ovlivňují i dnes,

* W. Shakespeare, *Kupec benátský*, v překladu E. A. Saudka (pozn. překl.).

třebaže kvůli různým okolnostem už neslouží ke svému původnímu účelu.

Taková pravidla na nás nepůsobí nějak deterministicky v kalvinistickém smyslu, ale přefiltrovaná přes civilizační vlivy literatury a zvyků, práva a tradic - a samozřejmě přes náboženství. Stejně jako filtrem civilizace prochází prvotní mozkové pravidlo sexuální touhy, aby se vynořilo v milostných scénách v *Romeovi a Julii*, se v podobě neustálých bojů mezi Kapulety a Monteky objevují prvotní pravidla o krevní mstě, zatímco prvotní pravidla v mozku o altruismu a soucitu, která se míjejí účinkem, nás utěšují v napravujícím usmíření Shakespearovy finální scény.

Případová studie kořenů morálky

Má-li náš mravní smysl stejně jako sexuální touha kořeny hluboko v naší darwinovské minulosti, což znamená, že je starší než náboženství, pak by měl výzkum lidské mysli odhalit určité mravní univerzální principy, které překračují nejen geografické a kulturní bariéry, ale hlavně bariéry náboženské. Harvardský biolog Marc Hauser ve své knize *Morální mysl: O původu našeho univerzálního smyslu pro dobro a zlo (Moral Minds: How Nature Designed our Universal Sense of Right and Wrong)* rozvíjí plodnou linii myšlenkových experimentů, jimiž se původně zabývali morální filozofové. Hauserova studie navíc představuje způsob, jakým morální filozofové uvažují. Když se vznese nějaké hypotetické morální dilema, pak potíže, které máme s jeho zodpovězením, nám mohou prozradit cosi o našem smyslu pro dobro a zlo. Hauser jde ještě dál než filozofové v tom, že opravdu provádí statistické průzkumy a psychologické experimenty, při nichž např. prostřednictvím dotazníků na internetu zkoumá mravní smysl skutečných lidí. Ze současného hlediska je zajímavé, že většina lidí, kteří jsou před tato dilemata postaveni, dospěje ke shod-

ným řešením a jejich shoda v těchto rozhodnutích je výraznější než jejich schopnost svá rozhodnutí vysvětlit. Právě to bychom měli očekávat, máme-li mravní smysl zabudovaný v mozcích stejně jako pohlavní pud nebo strach z výšek nebo, což je Hauserův oblíbený příklad, naši schopnost používat jazyk (detaily se mezi kulturami liší, ale fundamentální stavba gramatiky je univerzální).^{*} Zdá se, jak uvidíme, že způsob, jakým lidé na tyto morální testy reagují, a jejich neschopnost formulovat vlastní pohnutky jsou do značné míry nezávislé na jejich náboženském vyznání či jeho neexistenci. Poselství Hauserovy knihy jeho vlastními slovy zní takto: „Naše mravní soudy ovlivňuje univerzální morální gramatika, tj. schopnost mysli, která se vyvíjela po miliony let evoluce tak, že obsahuje soubor principů na výstavbu rejstříku možných morálních systémů. Stejně jako u jazyka tyto principy, které vytvářejí naši morální gramatiku, působí mimo dosah radaru našeho vědomí.“

Typickými Hauserovými dilematy jsou variace na téma splašeného vlaku nebo drezíny, které ohrožují životy mnoha lidí. V nejjednodušším příběhu vystupuje osoba, Denisa, která stojí u výhybky, takže může drezínu odklonit na vedlejší kolej a zachránit život pěti lidem, kteří uvízli na hlavní trati. Naneštěstí jeden člověk uvízl i na vedlejší koleji. Ale jelikož je jen jeden a na hlavní koleji je lidí pět, většina lidí se shodne na tom, že je morálně přípustné, ne-li doslova povinné, aby Denisa výhybku přehodila a smrtí jednoho člověka zachránila pět jiných. Hypotetické možnosti, že člověkem na vedlejší koleji by mohl být Beethoven nebo třeba blízký přítel, ignorujeme.

Rozvíjení takových myšlenkových experimentů přináší řadu stále ošidnějších morálních hlavolamů. Co když lze dre-

* Teorii o univerzalitě fundamentální gramatiky zastává americký lingvista Noam Chomsky (*1928). Podle této teorie se všichni lidé rodí se stejně strukturovanou univerzální gramatikou, na jejíž rámec se v průběhu učení navazují slova jednotlivých jazyků. Někteří kritici poukazují na Chomského neúměrný důraz na postavení gramatiky oproti jiným částem jazyka (pozn. rec.).

zinu nějak zastavit, např. velkým nákladem shozeným z mostu nad tratí? To je snadné: prostě náklad jen musíme shodit. Ale co když je jediným velkým tělesem, které máme k dispozici, tlustý člověk, který se na mostě zrovna kochá západem slunce? Téměř všichni se shodnou na tom, že by to bylo nemorální, i když z jednoho hlediska může být toto dilema obdobou dilematu, před kterým stojí Denisa, jež by přehozením výhybky zabila jednoho člověka, aby pět jiných zachránila. Většina z nás silně tuší, že mezi těmito dvěma případy je zásadní rozdíl, ačkoli ho možná nedokážeme přesně vyjádřit.

Shoení muže z mostu připomíná další dilema, nad kterým se Hauser zamýšlí. V nemocnici umírá pět pacientů, každý na selhání jiného orgánu. Každého z nich by šlo zachránit, kdyby se našel dárce jejich konkrétního nefunkčního orgánu, žádný však není k dispozici. Pak si chirurg všimne, že v čekárně sedí zdravý člověk, který má všech pět orgánů v dobrém stavu a všechny jsou vhodné k transplantaci. V takovém případě by asi nikoho nenapadlo říct, že je morální ho zabít, aby zachránil životy pěti dalších lidí.

Stejně jako v případě tlustého muže na mostě většina z nás tuší, že neviný přihlížející by se neměl z ničeho nic zatahovat do nepříjemné situace a bez jeho souhlasu použít na záchranu ostatních. Immanuel Kant tento princip vyjádřil tak, že rozumná bytost by se nikdy neměla proti její vůli využívat jako pouhý prostředek k nějakému účelu, třebaže by to bylo ku prospěchu ostatních. V tom, jak se zdá, spočívá klíčový rozdíl mezi případem korpulentního člověka na mostě (nebo člověka v nemocniční čekárně) a muže na Denisině výhybce. Tlustý muž na mostě by byl jednoznačně použit jako prostředek k zastavení neřízené drezíny, čímž by se jednoznačně porušil kantovský princip. Osoba na vedlejší koleji se k záchraně životů pěti lidí nepoužívá, používá se vedlejší kolej a ona má jen tu smůlu, že na ní stojí. Proč nám ale stačí, když rozdíl vyjádříme takto? Podle Kanta to je absolutně platné morální pravidlo. Podle Hausera nám ho do mozku zabudovala evoluce.

Hypotetické situace s neřízenou drezínou jsou postupně stále důmyslnější a morální dilemata stále zamotanější. Hauser před tato dilemata staví hypotetické jedince zvané Ned a Oskar. Ned stojí u železniční trati. Na rozdíl od Denisiny výhybky, která může drezínu odklonit na vedlejší trať, ji ta Nedova odkloní pouze na boční smyčku, která se na hlavní trať napojuje těsně před oněmi pěti lidmi. Prosté přehození výhybky tedy nepomůže: drezína tak jako tak najede přímo mezi pěticí, jakmile se znovu vrátí na hlavní trať. Na vedlejší koleji ale čirou náhodou stojí velmi tlustý muž, dost těžký na to, aby ji zastavil. Má Ned přehodit výhybku a drezínu odvrátit? Většina lidí se podvědomě rozhodne, že ne. Jaký je však mezi Nedovým a Denisiným dilematem rozdíl? Lidé se podle všeho intuitivně řídí Kantovým principem. Denisa drezínu odkloní, aby nenajela do pěti lidí, a nešťastná oběť na vedlejší koleji je „vedlejší ztrátou“, abychom použili roztomile rumsfeldovský obrat. Denisa ho nepoužívá k tomu, aby zachránila ostatní. Ned ale vlastně tlustého muže *použije* k zastavení drezíny, v čemž většina lidí (možná bezmyšlenkovitě) spolu s Kantem (který to promyslel víc než dost) vidí zásadní rozdíl.

Tento rozdíl se znovu objevuje i v dilematu, které musí vyřešit Oskar. Ten je ve stejné situaci jako Ned, až na to, že na boční smyčce kolejí je velké železné závaží dost těžké na zastavení drezíny. S rozhodováním, jestli přehodit výhybku a drezínu odklonit, by tedy neměl žádné potíže. Až na to, že před železným závažím jde po kolejích turista. Jestli Oskar přehodí výhybku, zcela určitě zemře, stejně jistě jako Nedův tloušťák. Rozdíl je v tom, že Oskarův turista není použitý na zastavení drezíny: jeho smrt je právě jako v Denisině dilematu vedlejší ztrátou. Stejně jako Hauser i většina účastníků jeho experimentu mám pocit, že Oskar výhybku přehodit smí, ale Ned nikoli. I já ale sotva dokážu své podvědomé tušení ospravedlnit. Hauserovi jde o to, že podobná mravní tušení často příliš nepromýšlíme, i přesto jsou díky evolučnímu dědictví velmi silná.

Hauser se svými kolegy v jednom nesmírně fascinujícím antropologickém podniku upravil tento morální experiment pro malý středoamerický kmen Kuna, který má za sebou jen málo kontaktů s obyvateli Západu a nevyznává žádné formální náboženství. Výzkumníci myšlenkový experiment náležitě pozměnili, např. místo drezíny na dráze v něm vystupovali krokodýli plavající ke kánoi. Členové kmene Kuna vyjadřují až na odpovídající menší rozdíly stejné morální soudy jako my ostatní.

Naštěstí pro tuto knihu se Hauser zajímal i o to, jestli se v morálních podvědomých soudech liší věřící od ateistů. Čerpáme-li naši mravnost z náboženství, pak by se samozřejmě lišit měli. Avšak zdá se, že se neliší. Hauser, který pracoval s morálním filozofem Peterem Singerem,⁸⁷ se zaměřil na tři hypotetická dilemata a rozhodnutí ateistů a věřících porovnal. Dotazovaní měli pokaždé rozhodnout, zda daný hypotetický čin považují za morálně „povinný“, „přípustný“ a „nepřípustný“. Šlo o tato tři dilemata:

1. Denisino dilema. Podle devadesáti procent lidí je přípustné drezínu odklonit, a zabít tak jednoho a zachránit pět.
2. Vidíte, jak se v rybníce topí dítě, a v dohledu není žádná pomoc. Můžete dítě zachránit, ale zničíte si tak kalhoty. Devadesát sedm procent dotazovaných se shodlo na tom, že dítě by se mělo zachránit (je až neskutečné, že 3 procenta by si raději zachránila kalhoty).
3. Dilema s transplantacemi orgánů popsané výše. Devadesát sedm procent lidí se shodlo na tom, že je morálně nepřipustné zmocnit se zdravého člověka v čekárně a zabít ho „na orgány“, čímž by se zachránily životy dalších pěti lidí.

Z Hauserovy a Singerovy studie vyplývá, že ateisté a věřící se v těchto soudech nijak statisticky neliší, což se podle všeho shoduje s názorem, který spolu s ostatními zastávám i já, že k tomu, abychom byli dobří - nebo zlí -, žádného Boha nepotřebujeme.

Jestli Bůh neexistuje, proč se chovat slušně?

Zeptáme-li se takhle, je to jednoznačně nečestné. Když mi takovou otázku položí věřící (a děje se to velmi často), nejraději bych jim řekl: „Opravdu mi chcete tvrdit, že se snažíte chovat slušně jen proto, aby vás Bůh pochválil a odměnil, nebo proto, aby vás neodsoudil a nepotrestal? To není morálka, to je pouhé podlézání, patolízalství, strach z velké monitorovací kamery na nebi nebo z odposlouchávací štěnice ve vaší hlavě, které hlídají každý váš krok, každou vaši myšlenku." Jak řekl Einstein: Jestli jsou lidé dobří jen proto, že se bojí trestu a doufají v odměnu, tak jsme jen banda ubožáků." Michael Shermer tomu ve *Vědě dobra a zla* říká „uzávěr diskuse". Souhlasíte-li s tím, že bez Boha byste „kradli, znásilňovali a vraždili", vlastně se přiznáváte k tomu, že jste nemorální člověk, „a my bychom vás měli obcházet velkým obloukem". Pokud naproti tomu připustíte, že byste byli slušní i bez božského dohledu, zásadně jste podlomili své vlastní tvrzení, že k tomu, abychom byli dobří, potřebujeme Boha. Podle mého se k názoru, že náboženství motivuje lidi k dobrotě, přiklání spousta věřících, zejména patří-li k některému z vyznání, jež systematicky zneužívají pocit viny.

Zdá se mi, že to chce docela nízkou sebeúctou, aby někdo věřil tomu, že kdyby ze světa z ničeho nic zmizela víra v Boha, začali bychom se okamžitě chovat jako necitliví a sobečtí hédonisté, kteří neznají laskavost a velkorysost, zkrátka nic z toho, co by si zasloužilo jméno dobrota. Právě takový názor měl podle spousty lidí Dostojevskij, patrně kvůli několika poznámkám, jež vložil do úst Ivana Karamazova:

[Ivan Fjodorovič] slavnostně hlásal, že na celém tomto světě není naprosto nic, co by lidi nutilo milovat své bližní, že neexistuje přírodní zákon, podle kterého člověk miluje lidstvo, a že jestliže byla a dosud je na světě láska k lidem, není to způsobeno přirozeným zákonem, nýbrž jedině tím, že lidé věřili ve svou nesmrtelnost. Ivan Fjodorovič k tomu mimochodem dodal, že právě v tom záleží přiro-

zený zákon, takže kdyby byla v lidstvu zničena víra v nesmrtelnost, vyhasla by v něm hned nejen láska, ale vůbec každá živá síla udržující na světě život. A nejen to: pak už by nic nebylo nemorální, všechno by bylo dovoleno, i lidojedství. Ale ani to nestačí, a skončil tedy tvrzením, že pro každého jednotlivce, jako jsme třeba my, nevěřili v Boha a ve svou nesmrtelnost, musí se mravní zákon přírody okamžitě změnit v pravý opak dřívějšího náboženského zákona a že sobectví zahrnující i zločin má být člověku nejen dovoleno, ale i uznáno v takovém jeho postavení za nutné, nejrozumnější a takřka nejušlechtlejší východisko.*⁸⁸

Já se možná naivně přikláním k méně cynickému pohledu na povahu člověka než Ivan Karamazov. Opravdu bychom se bez dohledu - ať Božího, či jakéhokoli jiného - chovali jako sobectví kriminálníci? Strašně moc se mi chce věřit, že já takový dohled nepotřebuji - a že ho, draží čtenáři, nepotřebujete ani vy. Na druhou stranu, abychom si zase nebyli tak jistí, poslechněte si z knihy *Nepopsaný list (The Blank Slate)*, co se stalo během policejní stávkou v Montrealu Stevenu Pinkerovi:

Jako teenager v hrdé a mírumilovné Kanadě romantických 60. let jsem byl věrným vyznavačem Bakuninova anarchismu. Vysmíval jsem se názoru rodičů, že kdyby prý vláda někdy složila zbraně, vypuklo by pravé peklo. Naše protichůdná proroctví měla být podrobena zkoušce v 8 hodin ráno 17. října 1969, právě tehdy začala stávkovat montrealská policie. V 11:20 byla vyloupena první banka. V poledne už byly kvůli rabování zavřené skoro všechny obchody ve městě. Během několika dalších hodin vypálili taxikáři konkurenční garáže, které s nimi soupeřily o zákazníky na letišti, nějaký ostřelovač zastřelil ze střechy domu venkovského policistu, do několika hotelů a restaurací vnikli výtržníci a jeden lékař zabil zloděje, který se mu na předměstí vloupal do domu. Než představitelé města kvůli nastolení pořádku večer povolali armádu a samozřejmě jízdní policii, bylo vyloupeno šest bank, vyrabována stovka obchodů, vypuklo dvanáct požárů, střepy z rozbitých výloh naplnily čtyřicet nákladních aut a škody na majetku dosáhly tří milionů dolarů. Tato empirická zkouška roztrhala mé politické názory na kusy...

* V překladu Rudy Havránek (pozn. překl.).

Možná jsem i já naivní, když věřím, že lidé by zůstali dobří, i když by na ně nedohlížel Bůh. Na druhou stranu většina obyvatel Montrealu v Boha podle všeho věřila. Když pozemští policisté na chvíli zmizeli ze scény, proč je na uzdě nedržel strach z Boha? Nebyla snad montrealská stávka docela pěkným přírodním experimentem k otestování hypotézy, že jsme dobří díky víře v Boha? Nebo měl snad cynik H. L. Mencken pravdu, když kousavě prohlásil: „Prý potřebujeme náboženství! Ve skutečnosti potřebujeme hlavně policii.“

Je jasné, že když z Montrealu na chvíli zmizela policie, nechovali se špatně všichni lidé. Bylo by zajímavé vědět, jestli věřící ze statistického hlediska rabovali a ničili méně než nevěřící. Kdybych měl na tuto otázku odpovědět já jako nezasvěcený, asi by to byl pravý opak. Často se cynicky říká, že v zákopech nenajdete jediného ateistu. Já mám takové podezření (podložené několika důkazy, i když možná příliš zjednodušuji, když z nich vyvozují závěry), že mnoho ateistů nenajdete ani ve věznicích. Neznamená to nutně, že by ateismus zvyšoval morálku, i když humanismus - etický systém, který ateismus často provází - ji patrně zvyšuje. Další dobrou možností je to, že ateismus souvisí s nějakým třetím faktorem, jako je vyšší vzdělání, inteligence a hloubavost, které mohou působit proti podnětům ke kriminálnímu chování. Existující důkazy nepodporují obvyklý názor, že zbožnost pozitivně koreluje s mravností. Důkazy o korelaci sice nikdy nejsou nezvratné, ale následující data, která popisuje Sam Harris ve svém *Listě křesťanskému lidu (Letter to a Christian Nation)*, jsou pozoruhodná i tak.

Třebaže politická příslušnost ve Spojených státech není jednoznačným indikátorem zbožnosti, není tajemství, že „červené [republikánské] státy“ jsou červené v prvé řadě kvůli převažujícímu politickému vlivu konzervativních křesťanů. Kdyby mezi křesťanským konzervatismem a zdravím společnosti existovala nějaká silná souvztažnost, měla by se v červených amerických státech nějak projevat. Žádné její známky ale nepozorujeme. Z pětadvaceti měst s nej-

nížší mírou násilných zločinů jich 62 procent leží v „modrých“ [demokratických] a 38 procent v „červených“ [republikánských] státech. Z pětadvaceti nejnebezpečnějších měst leží 76 procent v červených a 24 procent v modrých státech. A tři z pěti nejnebezpečnějších měst v USA jsou ve zbožném státě Texasu. Dvanáct států s nejvyšším výskytem vloupání je červených. Dvacet čtyři z dvaceti devíti států s nejvyšším výskytem krádeží je červených. Ze dvaceti dvou států s nejvyšším výskytem vražd je sedmnáct červených.*

Takováto korelační data dokonce potvrzuje i systematický výzkum. Gregory S. Paul v časopise *Journal of Religion and Society* (2005) porovnal sedmnáct ekonomicky rozvinutých států a došel k šokujícímu závěru, že „vyšší míra zbožnosti a uctívání Stvořitele ve vyspělých demokraciích koreluje s vyšším výskytem vražd, úmrtností mladistvých a mladých lidí, výskytem pohlavně přenosných chorob, těhotenstvím mladistvých a s počtem interrupcí“. Dan Dennett ve své knize *Jak prolomit prokletí (Breaking the Spell)* takové studie sardonicky komentuje:

Netřeba říkat, že tyto výsledky způsobily mezi věřícími a jejich obvyklými proklamacemi o vyšší mravní ctnosti takový poprask, že církevní organizace vyvolaly obrovskou vlnu dalších výzkumů, které je mají vyvrátit... Jednou věcí si ale můžeme být jisti, a sice tím, že jestliže mezi morálním chováním a náboženskou příslušností, praxí či vyznáním skutečně nějaký významný pozitivní vztah existuje, brzy bude odhalen, protože toto tradiční přesvědčení chce vědecky potvrdit i celá řada náboženských organizací. (Má-li věda potvrdit něco, v co už církev věří, její snaha dopátrat se pravdy je vskutku působivá.) Každý další měsíc bez přesvědčivých důkazů ale posiluje podezření, že to tak prostě není.

Většina přemýšlivých lidí by se shodla na tom, že morálka bez dohledu je jaksi morálnější než falešná morálka, která se vytrácí, jakmile začne stávkovat policie nebo je vypnuta monito-

* Všimněte si, že barevné kódování v Americe je opačné než v Británii, kde se modrou barvou označuje Konzervativní strana, zatímco červená, stejně jako ve zbytku světa, se spojuje s politickou levicí.

rovací kamera, ať jde o skutečnou kameru sledovanou na policejní stanici nebo o imaginární kameru v nebi. Ale interpretovat otázku „Když Bůh neexistuje, proč se obtěžovat s dobrotou?“ takto cynicky možná není fér.* Zbožný myslitel by jistě dokázal nabídnout ryze morální interpretaci v duchu následujícího prohlášení imaginárního apologety. „Pokud nevěříte v Boha, nevěříte, že existují jakékoli absolutní mravní normy. Možná byste skutečně upřímně chtěli být dobrým člověkem, ale podle čeho byste usoudili, co je dobré a co špatné? Měřítka, co je dobré a co zlé, vám ve finále může dát jen náboženství. Bez něj byste se museli rozhodovat sami. Ale to by byla intuitivní morálka bez jakýchkoli pravidel, jakési morální střílení od boku. Je-li morálka pouze otázkou výběru, pak Hitler mohl klidně prohlásit, že jedná podle vlastních eugenických morálních měřítek, a ateistovi by k odlišnému životu stačilo prostě a jednoduše si vybrat. Naproti tomu křesťan, žid či muslim mohou prohlásit, že zlo má absolutní význam, jenž platí všude a všude, a že podle tohoto významu byl Hitler absolutně zlý.“

I kdyby byla pravda, že k tomu, abychom byli morální, potřebujeme Boha, samozřejmě by to neznamenovalo, že je jeho existence pravděpodobnější, byla by pouze více žádoucí (mnozí lidé v tom nevidí žádný rozdíl). O to tady ale vůbec nejde. Můj imaginární apologeta necítí potřebu připustit, že náboženským motivem pro konání dobra je podlézání Bohu. Místo toho prostě tvrdí, že bez ohledu na původ *motivace* bychom bez Boha neměli žádná měřítka pro *rozhodování*, co je dobré a co špatné. Každý by si mohl vymyslet vlastní definici dobra a podle toho se chovat. Morální principy, které vycházejí z náboženství (na rozdíl např. od tzv. zlatého pravidla „nečiň jiným, co nechceš, aby jiní činili tobě“, které se s náboženstvím často spojuje, ale odvozuje se od něčeho jiného), lze nazvat absolutistické. Dobré je dobré a špatné je špatné a my

* H. L. Mencken s cynismem sobě vlastním definoval svědomí jako vnitřní hlas, který nás varuje, že se možná někdo dívá.

se nemusíme v konkrétních případech, např. když někdo trpí, složitě rozhodovat. Můj apologeta by tvrdil, že základ pro rozhodování o tom, co je dobré, může poskytnout pouze náboženství.

Někteří filozofové, zvláště Kant, se pokusili absolutní mravní zásady vyvodit z nenáboženských zdrojů. Třebaže Kant byl zbožný muž, nic jiného mu ostatně v jeho době ani nezbyvalo,* pokusil se morálku založit spíše na povinnosti pro povinnost samu než na Bohu. Jeho slavný kategorický imperativ nám nařizuje Jednej jen podle takových zásad, od nichž můžeš zároveň chtít, aby se staly obecně platným zákonem". Pěkně to funguje např. u lhaní. Představte si svět, ve kterém by lidé ze zásady lhali, ve kterém by bylo lhaní považované za dobrou a morální věc. V takovém světě by lhaní jako takové přestalo mít jakýkoli smysl. Jeho samotná definice vychází z pravdy. Je-li mravní princip něco, podle čeho by se měli všichni chovat, lhaní mravním principem být nemůže, protože princip samotný by se zhroutil kvůli vlastní nesmyslnosti. Lhaní je jako pravidlo pro život z podstaty nestabilní. Obecněji řečeno, sobeckost či parazitování na dobré vůli ostatních pro mě jako osamělého sobeckého jedince může fungovat a může mě osobně uspokojovat. Nemohu si ale přát, aby sobecký parazitismus jako morální princip přijali i všichni ostatní, i kdyby jen proto, že pak bych už neměl na kom parazitovat.

Kantovský imperativ podle všeho funguje u pravdomluvnosti a u některých dalších případech. Není příliš snadné ho rozšířit na morálku obecně. Ale nehledě na Kanta je celkem lákavé souhlasit s mým hypotetickým apologetou v tom, že absolutistickou morálku obvykle pohání náboženství. Je vždyc-ky špatné, ukončíme-li smrtelně nemocné pacientce na její

* To je standardní výklad Kantových názorů, významný filozof A. C. Grayling však docela věrohodně prokázal (*New Humanist*, červenec-srpen 2006), že Kant, třebaže se veřejně držel náboženských konvencí své doby, byl ve skutečnosti ateista.

vlastní žádost její trápení? Je vždycky špatné souložit s příslušníkem vlastního pohlaví? Je pokaždé špatné zabít embryo? Někteří lidé jsou o tom absolutně přesvědčeni. Nesnesou žádné argumenty ani diskusi. Každý, kdo s nimi nesouhlasí, si zaslouží zastřelit: samozřejmě metaforicky, nikoli doslova - až na některé lékaře na amerických klinikách, které provádějí interrupce (viz další kapitola). Morálka však našťastí absolutní být nemusí.

Morální filozofové jsou odborníci na přemýšlení o dobru a zlu. Souhlasí s tím, jak to stručně vyjádřil Robert Hinde, že „morální pravidla, třebaže nejsou nutně na rozumu postavena, by měla být rozumem obhajitelná“.⁸⁹ Filozofové se sami řadí k různým směrům, ale v moderní terminologii se dělí hlavně na „deontology“ (jako je Kant) a „konsekvencialisty“ (včetně „utilitaristů“ jako Jeremy Bentham, 1748-1832). Deontologie je líbivé jméno přesvědčení, že morálka sestává z dodržování pravidel. Doslova to je nauka o povinnostech, její název vychází z řeckého výrazu pro „to, co je závazné“. Deontologie není zcela totéž co morální absolutismus, ale pro většinu účelů v knize o náboženství není třeba toto dělení důsledně dodržovat. Absolutisté věří, že pro dobro a zlo existují absolutně platná pravidla, imperativy, jejichž správnost se nijak netýká jejich důsledků. Konsekvencialisté o něco pragmatičtěji mají za to, že morálnost nějakého činu by se měla posuzovat na základě jeho důsledků. Jednou z verzí konsekvencialismu je utilitarismus, filozofie spojovaná s Benthamem, jeho přítelem Jamesem Millem (1773-1836) a Millovým synem Johnem Stuartem Millem (1806-1873). Utilitarismus je často stručně shrnut jedním Benthamovým nešťastně nepřesným výrokem: „Základem morálky a zákonodárství je největší štěstí největšího počtu.“

Celý absolutismus se ale z náboženství neodvozuje. I tak je ovšem velmi těžké obhájit absolutistickou morálku jinak než na náboženském základě. Jediným konkurentem, který mě napadá, je vlastenectví, zejména v době války. Jak řekl slavný špa-

nělský režisér Luis Buñuel: „Bůh a vlast jsou neporazitelný tým; lámou všechny rekordy v útlaku a krveprolití." Verbíří se často spoléhají na smysl pro vlasteneckou povinnost svých obětí. V první světové válce dávaly ženy mladým mužům, kteří na sobě neměli uniformu, jako symbol zbabělosti bílá pírká. Lidé pohrdali pacifisty, a to i z nepřátelské země, protože vlastenectví se považovalo za nezpochybnitelnou ctnost. Těžko si představit něco absolutněji platného než „dobro a zlo" u profesionálního vojáka bojujícího za svou vlast, který zabije kohokoli, koho by politikové v budoucnu mohli označit za nepřítele. Úvahy konsekvencialistů sice mohou ovlivnit politické rozhodování, zda vstoupit či nevstoupit do války, ale jakmile je válka vyhlášena, navrch získává absolutistické vlastenectví, a to s takovou silou, již se kromě náboženství nic nevyrovná. Voják, který se nechá ovlivnit konsekvencialistickou morálkou a nebojuje naplno, patrně skončí před válečným soudem, nebo bude dokonce popraven.

Odrazovým můstkem této diskuse o morální filozofii bylo hypotetické náboženské tvrzení, že morálka je bez Boha relativní a libovolná. Necháme-li stranou Kanta a další sofistickované morální filozofy a uznáme-li patřičně patriotický zápal, preferovaným zdrojem absolutní morálky je obvykle nějaká svatá kniha, která se těší mnohem větší vážnosti, než k jaké ji opravňuje její minulost. Přívrženci biblické autority se skutečně o (obvykle velmi pochybný) historický původ svých svatých knih nezajímají. Další kapitola ukáže, že lidé, kteří tvrdí, že svou morálku vyvozují z Písma svatého, to v praxi tak jako tak nedělají. A to je nakonec víc než dobře, s čímž by po úvaze měli souhlasit i oni sami.

„DOBŘÁ" KNIHA A MĚNÍCÍ SE MORÁLNÍ ZEITGEIST

Politika stála tisíce životů, ale náboženství jich má na svém účtu desítky tisíc.

Sean O'Casey

Písmo svaté může být zdrojem morálky či pravidel pro život dvěma způsoby. Zaprvé může sloužit jako přímý návod, např. prostřednictvím Desatera přikázání, která jsou v kulturní válce amerického venkova předmětem urputných svárů. Nebo může být příkladem: Bůh či některá jiná biblická postava může sloužit jako vzor. Obě tyto biblické cesty vedou k mravním systémům, které by každý civilizovaný moderní člověk, věřící či nevěřící, považoval za - a jemněji už to říct nedokážu - nepřipustné.

Ale abych nebyl nespravedlivý, většina Bible není vyloženě zlá, je ovšem nepochybně divná, přesně tak, jak by se dalo čekat od chaoticky splácané antologie nesouvisejících dokumentů, které byly poskládané dohromady, poopravené, přeložené, překroucené a „vylepšené" stovkami anonymních autorů, redaktorů a opisovačů, kteří se většinou neznali a žili v průběhu devíti století.⁹⁰ Tím by se možná dala vysvětlit část naprostých podivností, které v Bibli jsou. Bohužel jde ale právě o totéž podivné dílo, které nám náboženští fanatici strkají pod nos jako neomylný zdroj našich morálních zásad a životních pravidel. Ti, kdo by svou morálku chtěli stavět na doslovném výkladu Bible, ji buď nečetli, nebo ji nepochopili, jak v *Biblických hříších (The Sins of Scripture)* trefně poznamenal biskup John Shelby Spong. Mimochodem Spong je příkladem liberálního biskupa, jehož názory jsou tak pokrokové, že by je většina těch, co si říkají křesťané, snad ani nepoznala. Jeho britským protivníkem je Richard Holloway, který jako edinburský biskup nedávno odešel do penze. Ten sám sebe

dokonce popisuje jako „uzdravujícího se“ křesťana. V Edinburghu jsem s ním měl veřejnou debatu, ze které se nakonec vyklubalo jedno z nejpodnětnějších a nejzajímavějších setkání, jaké jsem kdy zažil.⁹¹

Starý zákon

Začněte v Genesis s oblíbeným příběhem Noema, který má své kořeny v babylonském mýtu o Utanapištimovi a je známý i ze starších mytologií několika kultur. Legenda o tom, jak do archy nastupují po dvojicích zvířata, je půvabná, ale hlavní myšlenka historiky o Noemovi je otřesná. Bohovi se znelíbili lidé, a tak je (s výjimkou jediné rodiny) všechny včetně dětí a také zbytku (údajně nevinných) zvířat, aby se to nepletlo, utopil.

Podráždění teologové samozřejmě budou vykřikovat, že dneska už se Genesis nebere doslovně. Ale právě a jenom o to mi jde! Vybíráme si, kterým kouskům z Bible budeme věřit a které odepíšeme jako symboly a alegorie. Takové vybírání je otázkou osobního rozhodnutí, bez jakéhokoli absolutního základu, zrovna jako když se náš ateista rozhodoval, jestli bude dodržovat ta či ona morální pravidla. Je-li jedno „morální střílení od boku“, pak to platí i pro to druhé.

V každém případě navzdory dobrým úmyslům sofistického teologa bere děsivě velké množství lidí dodnes své Písmo svaté, včetně příběhu o Noemovi, doslova. Podle průzkumu společnosti Gallup mezi ně patří zhruba 50 procent amerických voličů. A bezpochyby i mnozí asijsí svatí muži, podle kterých za tsunami z roku 2004 nemůže desková tektonika, ale lidské hříchy⁹², od pití alkoholu a tančení v barech po porušení jakéhosi triviálního svátečního pravidla. Ale na druhou stranu, kdo by se jim divil, když jsou přímo nasáklí Noemovým příběhem a nic kromě biblického učení neznají? Celé jejich vzdělání je utvrzovalo v tom, že přírodní katastrofy jsou

provázané s lidskými záležitostmi, že to jsou odplaty za zločiny, a ne něco tak neosobního jako desková tektonika. Mimochodem myslet si, že nějaké velké události, které se odehrávají v měřítku, v jakém by mohl působit bůh (nebo desková tektonika), mají vždycky co do činění s lidmi, je hodně arrogantní egocentričnost. Proč by nějaké božské bytosti, která se musí zaobírat stvořením a věčností, mělo vůbec záležet na malicherných lidských zločinech? My lidé jsme tak namyšlení, že svým titěrným „hříchům“ dokonce připisujeme kosmickou důležitost!

Když jsem pro televizi dělal rozhovor s reverendem Michaellem Brayem, význačným americkým aktivistou proti interupcím, zeptal jsem se ho, proč jsou evangelici tak posedlí soukromými sexuálními sklony, např. homosexualitou, které se nijak nedotýkají životů ostatních. Když odpovídal, jako by to bylo v sebeobraně. Nevinným občanům prý hrozí, že utrpí „vedlejší ztrátu“, až se Bůh rozhodne, že na město sešle přírodní pohromu za to, že poskytuje přístřeší hříšníkům. V roce 2005 bylo po hurikánu Katrina katastroficky zaplaveno krásné město New Orleans. Reverend Pat Robertson, jeden z nejslavnějších amerických televizních kazatelů a bývalý kandidát na prezidenta, prý z hurikánu obvinil jednu homosexuální komediální herečku, která v New Orleansu náhodou žila* Řekli byste si, že Bůh by klidně mohl hříšníky likvidovat mnohem cíleněji: třeba infarktem než hromadným zničením celého města jen proto, že v něm náhodou bydlí jedna homosexuální herečka.

V listopadu 2005 obyvatelé pensylvánského Doveru hlasováním odvolali z místní školní rady celou kandidátku funda-

* Není jasné, jestli je tato historka, která se poprvé objevila na jedné satirické webové stránce, pravdivá, nebo ne, nicméně spousta lidí jí věří, nepochybně proto, že se nese ve stejném duchu jako další výroky o Katrině, kterých se hlasatelé evangelia včetně Robertsona dopustili. Robertson je mimo jiné i autorem komentáře ke staršímu pochodu Gay Pride ve floridském Orlando: „Chtěl bych Orlando varovat, že leží přímo v cestě hodně silných hurikánů, a být vámi, moc bych těmi vlajkami Bohu do obličeje nemával.“

mentalistů, kteří jejich město nechvalně proslavili, neřku-li zesměšnilo tím, že se pokusili zavést výuku „inteligentního designu“. Když se Pat Robertson doslechl, že fundamentalisté byli ze školní rady demokraticky odvoláni, neváhal a Dover přísně varoval:

Dobrým občanům Doveru bych rád řekl, že zasáhne-li vaši oblast pohroma, neobracejte se k Bohu. Právě jste ho ze svého města vyhnali, proto se nedivte, že vám nepomůže, až vám začnou potíže, pokud začnou, a já neříkám, že začnou. Ale pokud ano, vzpomeňte si, že jste si Boha z města hlasováním vyhnali. A je-li tomu tak, pak ho neprosíte o pomoc, protože žádná už možná nepříjde.⁹³

Pata Robertsona bychom mohli brát jen jako neškodného komika, nebýt toho, že je typickým příkladem lidí, kteří dnes ve Spojených státech mají moc a vliv.

Při zničení Sodomy a Gomory byl podobně jako Noe vybrán a ušetřen zkázy výjimečně spravedlivý Abrahámův synovec Lot se svou rodinou. Do Sodomy byli vysláni dva andělé, kteří měli Lota varovat, aby z města odešel, než přijdou plameny a síra. Lot anděly pozval k sobě domů, načež se kolem jeho domu seběhli všichni sodomští muži a požadovali, aby jim anděly vydal a oni se na nich mohli dopustit (čeho taky jiného?) sodomie: „Kde jsou ti muži, kteříž přišli k tobě v noci? Vyveď je k nám, ať je poznáme.“ (Genesis 19,5.) Ano, „poznáme“ zde má obvyklý autorizovaný eufemistický význam, který v tomto kontextu působí dosti komicky. Lotova odvaha, když jejich požadavek odmítl, svědčí o tom, že Bůh měl možná něco za lubem, když si ho vybral jako jediného dobrého člověka v Sodomě. Pak ale svatozář Lota trochu ztratila na lesku, když je odmítl se slovy: „Prosím, bratři moji, nečiňte zlého. Aj, mám teď dvě dcery, kteréžto nepoznaly muže; vyvedu je nyní k vám, čiňte s nimi, jak se vám líbí; toliko mužům těmto nic nečiňte, poněvadž vešli pod stín střechy mé.“ (Genesis 19,7-8.)

Ať tento podivný příběh znamená cokoli, jistě vypovídá mnohé o úctě, jaké se v této hluboce nábožensky založené

kultuře dostávalo ženám. Lotova nabídka, že anděle vymění za panenství svých dcer, jak už to bývá, se ukázala jako zbytečná, protože andělům se podařilo záškodníky zahnat tím, že je oslepili. Pak Lotovi řekli, aby okamžitě sebral celou svou rodinu a zvířata a odešel z města, protože bude zničeno. Celé domácnosti se pak podařilo uprchnout, až na nešťastnou paní Lotovou, kterou Pán proměnil v solný sloup za to, že zhrěšila - celkem mírně, řeklo by se - tím, že se ohlédla za vypuknuvším požárem.

V příběhu se ještě nakrátko objevují Lotovy dvě dcery. Poté, co se jejich matka proměnila v solný sloup, žily se svým otcem v horách v jeskyni. Chyběla jim mužská společnost, a tak se rozhodly, že svého otce opijí a vyspí se s ním. Lot byl tak opilý, že si nevšiml, že si k němu jeho starší dcera lehá a že odchází, ale nebyl až tak opilý, aby ji neoploдnil. Pak dcery usoudily, že je řada na mladší. Lota znovu opily tak, aby si ničeho nevšiml a oplodnil i ji (Genesis 19,31-6). Jestliže tato disfunkční rodina byla tím nejlepším, co mohla Sodoma přes morálku nabídnout, pak se člověk Bohu ani nediví, že na toto město oheň a síru seslal.

Příběh Lota a sodomitů má své zlověstné dozvuky v knize Soudců, v níž nejmenovaný Levita (kněz) cestoval se svou konkubínou do Gabaa. Přespali v domě jednoho pohostinného starého muže. Zatímco večereli, dům obklíčili muži z města a tloukli na dveře s tím, aby jim stařec muže vydal, aby „ho poznali“. Stařec jim odvětil téměř týmiž slovy jako Lot: „Nikoli, bratří moji, nečiňte, prosím, zlého, poněvadž všel ten muž do domu mého, neprovedte nešlechtnosti té. Aj, dceru svou, kteráž pannou jest, a ženinu jeho, ty hned vyvedu, i ponížíte jich, aneb učiníte jim, což se vám za dobré vidí; jen muži tomu nečiňte věci té hanebné.“ (Soudců 19,23-4.) Znovu se tu jasně a hlasitě ozývá misogynský étos. Obzvlášť hrůzostrašný mi připadá obrat „i ponížíte jich“. Klidně se pobavte a ponižte a znásilněte mi dceru a konkubínu tohohle mnicha, ale mému hostu, který je konec konců muž, laskavě prokažte náležitou

úctu. Navzdory podobnosti těchto dvou příběhů se Levitova konkubína dočkala méně šťastného rozuzlení než Lotovy dcery.

Levita ji davu vydal a ten ji celou noc znásilňoval: . . . i poznali ji, a zle jí požívali přes celou noc až do jitra; potom pustili ji, když počínalo zasvitávat. V svitání pak přišla žena ta, a padši, ležela u dveří domu toho muže, kdež byl pán její, až se rozednilo." (Soudců 19,25-6.) Ráno ji Levita našel, jak leží na prahu, a řekl - dnes bychom řekli bezcitně stroze: „Vstaň a pojďme." Ona se ale nehýbala, jelikož byla mrtvá. A tak „vzal meč, a pochytiv ženinu svou, rozsekal ji s kostmi jejími na dvanácte kusů, a rozeslal ji po všech končinách Izraelských." Ano, čtete správně. Najděte si to v Soudcích 19,29. Shovívavě to znovu přičtíme všudypřítomné podivnosti Bible. Vlastně to ale není tak ujeté, jak to zní. Byl tu motiv - vyprovokovat pomstu -, a to úspěšný, jelikož incident vyvolal válku jako odplatu proti Benjaminově kmenu, během které, jak láskyplně zaznamenává 20. kapitola Soudců, bylo zabito přes 60 000 mužů. Příběh Levitovy konkubíny je tak podobný příběhu Lotovu, až člověka napadne, jestli omylem v nějaké dlouho zapomenuté písařské dílně nezaložili fragment rukopisu: což by byl názorný příklad nevyzpytatelného původu posvátných textů.

Zakladatelem všech tří „velkých" monoteistických náboženství je Lotův strýček Abrahám. Díky svému patriarchálnímu statusu se jako vzor téměř vyrovná samotnému Bohu. Chtěl by se ale moderní moralista vydat v jeho stopách? Abrahám odešel v poměrně mladém věku do Egypta, aby tam se svou ženou Sárou přečkal hladomor. Uvědomil si, že Egyptané budou po tak krásné ženě toužit, a že by jí tedy stejně jako jemu mohlo hrozit nebezpečí. Proto se rozhodl, že ji bude vydávat za svou sestru, načež skončila ve faraónově harému a Abrahám díky faraónovi zbohatl. Bůh s touto důvěrnou dohodou nesouhlasil a na faraóna a jeho dům (proč ne na dům Abraháma?) seslal různé rány. Pochopitelně ukřivděný faraón chtěl vědět, proč mu Abrahám neřekl, že Sára je jeho man-

želka. Pak ji Abrahámovi vrátil a z Egypta je oba vykopnul (Genesis 12,18-19). Zvláštní je, že tato dvojice se o podobný kousek později pokusila znovu, tentokrát s Abimelechem, králem Gerarským. I jeho Abrahám nabádal, aby si Sáru vzal s tím, že to je jeho sestra, nikoli žena (Genesis 20,2-5). I Abimelech pak vyjádřil své pohrdání, téměř stejnými slovy jako faraón, až by s oběma člověk soucítit. Není tato podobnost dalším ukazatelem nespolehlivosti tohoto textu?

Tyto nepříjemné epizodky jsou ale pouhými hříšky v porovnání s neslavně proslulým příběhem toho, jak se Abrahám rozhodl obětovat svého syna Izáka (ve svatém písmu muslimů v tomto příběhu vystupuje jiný Abrahámův syn, Izmael). Bůh Abrahámovi nařídil, aby ze svého vytouženého syna udělal zápalnou oběť. Tak Abrahám postavil oltář, nanosil na něj dříví na podpal a Izáka na hranici přivázal. Už měl v ruce meč, když v tom se znenadání objevil anděl se zprávou, že se plán na poslední chvíli mění: Bůh si z Abraháma jenom vystřelil, „pokoušel ho“ a zkoušel jeho víru. A moderní mravokárce si nemůže nepoložit otázku, jestli by se dítě mohlo z takového psychického traumatu vůbec vzpamatovat. Z pohledu dnešní morálky je tento hanebný příběh příkladem zneužívání dětí, týrání ve dvou asymetrických mocenských vztazích a prvního zaznamenaného použití obhajoby v duchu „já nic, já jen plnil rozkazy“. I přesto je tato legenda jedním z velkých základních mýtů všech tří monoteistických náboženství.

Moderní teologové budou opět namítat, že příběh o Abrahámovi ochotném obětovat svého syna by se neměl vykládat doslova jako literární fakt. A správná odpověď má opět dvě části. Zaprvé, až příliš mnoho lidí dokonce ještě dnes chápe jako literární fakt celou Bibli a tito lidé mají nad námi ostatními, zejména ve Spojených státech a v islámském světě, velkou politickou moc. Zadruhé, pokud to není literární fakt, jak bychom si tento příběh tedy měli vysvětlovat? Jako alegorii? Pak tedy jako alegorii čeho? Jistě ničeho chvályhodného. Snad jako morální ponaučení? Ale jaká morální ponaučení bychom

mohli vyvodit z tak otřesného příběhu? Nezapomeňte na to, že se snažím prokázat, že naši morálku ve skutečnosti z Písma svatého neodvozujeme. Nebo, pokud ano, si v Písmu vybíráme jen ty pěkné kousky a ty nepříjemné odmítáme. Pak ale musíme mít nějaké nezávislé kritérium, podle něhož se rozhodujeme, které kousky jsou morální: kritérium, které, ať pochází odkudkoli, nemůže pocházet ze samotného Písma a které je podle všeho k dispozici nám všem bez ohledu na to, jestli jsme nebo nejsme věřící.

Apologetové se dokonce v tomto odsouzeníhodném příběhu všemožně snaží zachránit Boží slušnost. Nebylo to od Boha pěkné, že v poslední minutě Izákovi zachránil život? Je to sice velmi nepravděpodobné, ale pokud se některý ze čtenářů nechal tímto obscénním žadoněním obměkčit, necht' se laskavě podívají na jiný příběh o lidské oběti, který skončil mnohem nešťastněji. V 11. kapitole knihy Soudců se vojevůdce Jefte dohodne s Bohem na tom, že pokud mu Bůh zajistí vítězství nad Ammonitskými, Jefte mu zcela určitě obětuje „což by koli vyšlo ze dveří domu mého mně vstříc, když se vrátím v pokoji od Ammonitských“. Jefte Ammonitské skutečně porazil („porážkou velikou velmi“, což je pro knihu Soudců příznačné) a jako vítěz se vrátil domů. Jako na potvoru - a nikoli překvapivě - vyšla z domu na uvítanou jako první jeho dcera, jediné dítě (s bubny a s houfem plésajících). Jefte pochopitelně roztrhl roucha svá, ale nic s tím nenadělal. Bůh už se na slíbenou zápalnou oběť očividně těšil, a tak dcera za daných okolností se svým obětováním decentně souhlasila. Zeptala se, jestli by ještě nemohla jít na dva měsíce do hor truchlit nad svým panenstvím. Po dvou měsících se pokorně vrátila domů, kde ji Jefte upekl. Tentokrát Bůh usoudil, že zasahovat nebude.

Velkolepý hněv Boha, kdykoli si jeho lid zaflirtoval s nějakým konkurenčním bohem, ze všeho nejvíc připomíná milostnou žárlivost toho nejhoršího kalibru a moderní moralista by se měl znovu zamyslet nad tím, jaký je Bůh vlastně vzor. Jak je nevěra lákavá, snadno pochopí i ti, co jí nepodlehnu,

a od Shakespeara po kdejakou postelovou frašku představuje jeden ze základních kamenů beletrie a dramatu. Ale do očividně neodolatelného nutkání smilnit s cizími bohy se my moderní lidé vcítit tak snadno nedokážeme. Z mého naivního pohledu se přikázání „Nebudeš mít jiné bohy mimo mne“ dá dodržet celkem snadno, např. v porovnání s „Nepožádáš manželky bližního svého“. Nebo jejího osla. (Nebo jejího vola.) I přesto ve Starém zákoně stejně předvídatelně a pravidelně jako v postelové frašce stačí, aby se Bůh na okamžik otočil, a šup, děti Izraele už si užívají s Belfegorem nebo nějakou jinou modlou. Nebo při jedné katastrofické události se zlatým teletem...

Možná že vhodnějším vzorem k následování ve všech třech monoteistických náboženstvích je spíše než Abrahám Mojžíš. Abrahám je sice původní patriarcha, ale pokud by se měl někdo považovat za dogmatického zakladatele judaismu a z něho odvozených náboženství, pak je to Mojžíš. Ten byl během epizody se zlatým teletem v bezpečí na vrcholu hory Sinai, kde mluvil s Bohem a dostal od něj kamenné desky s vyrytým textem. Lidé dole (kteří se pod hrozbou trestu smrti hory nesměli ani *dotknout*) nemarnili čas:

Vida pak lid, že by prodléval Mojžíš sstoupiti s hůry, sebrali se proti Aronovi a řekli jemu: Vstaň, udělej nám bohy, kteříž by šli před námi; nebo Mojžíšovi, muži tomu, kterýž vyvedl nás z země Egyptské, nevíme, co se přihodilo (Exodus 32,1).

Aron všem řekl, aby odevzdali všechno zlato, roztavil ho a ulil z něj zlaté tele a pro toto nové božstvo pak postavil oltář, aby mu všichni mohli začít přinášet oběti.

To si ale měli dobře rozmyslet, než takhle začali bláznit za zády Boha. Sice byl na hoře, ale byl koneckonců vševědoucí a neváhal Mojžíše vyslat jako svého vymahače. Ten rychle sešel z hory i se dvěma kamennými tabulkami, na které Bůh napsal Desatero přikázání. Když dorazil a uviděl tele, rozzuřil se tak, že tabulky upustil a rozbil je (Bůh mu pak dal náhradní, takže se nic nestalo). Mojžíš vzal tele, spálil ho, rozdrtil na

prach, ten smíchal s vodou a donutil lidi, aby ji vypili. Pak řekl všem z kněžského kmene Léví, aby se chopili mečů a pozabíjeli tolik lidí, kolik budou moct. Celkem to bylo kolem tří tisíc, což by - člověk by si řekl - na usmíření žárlivého Boha stačilo. Ale ono ne, Bůh s nimi ještě neskončil. Poslední slovo pro ty, kteří z kmene zbyli, si nechal na závěr této příšerné kapitoly: „I bil Hospodin lid, protože učinili tele, kteréž byl udělal Aron.“

Kniha Numeri vypráví o tom, jak Bůh navedl Mojžíše, aby zaútočil na Madianské. Jeho armáda zakrátko zabila všechny muže, vypálila všechna madianská města, ženy a děti ale ušetřila. Tato milosrdná zdrženlivost vojáků Mojžíše rozzuřila, a tak vydal rozkaz, aby byly zabity všechny děti mužského pohlaví a všechny ženy, které nebyly panny „Všecky pak panny, kteréž nepoznaly muže, zachovejte sobě živé.“ (Numeri 31,18). Ne, Mojžíš jako vzor pro moderního moralistu jistě také neobstojí.

Pokud moderní náboženští spisovatelé k masakru Madianských připisují nějaký symbolický nebo alegorický význam, pak je tato symbolika namířena úplně špatným směrem. Nešťastní Madianští, lze-li soudit z biblického vyprávění, se stali oběťmi genocidy ve své vlastní zemi. Pokud vím, jejich jméno se v křesťanském folklóru objevuje jen v jednom viktoriánském hymnu (který umím i po padesáti letech nazpaměť, ve dvou různých nápěvech v ponurých, mollových tóninách), v němž se na chudáky vyvražděné Madianské pamatuje jen jako na poetické symboly univerzálního zla.

Zdá se, že věčně lákavým pokušelem ke vzpurnému uctívání byl konkurenční bůh Belfegor. V 25. kapitole knihy Numeri moábské ženy lákaly mnohé Izraelity k tomu, aby Belfegorovi obětovali. Bůh na to zareagoval s typickou zuřivostí. Mojžíšovi nařídil: „Vezmi všechna knížata lidu, a zvěšej ty nešlechtníky Hospodinu před sluncem, aby se odvrátila prchlivost Hospodinova od Izraele.“ Znovu si nedokážu pomoci a musím žasnout nad pozoruhodně drakonickým názorem na hřích v podobě koketování s konkurenčními božstvy. V na-

šem moderním smyslu hodnot a spravedlnosti působí tento hřích v porovnání s např. nabízením vlastní dcery k hromadnému znásilnění skutečně nicotně. I přesto je to další příklad o rozporu mezi biblickou a moderní (až by se chtělo říct civilizovanou) morálkou. Samozřejmě se to snadno vysvětlí z hlediska teorie memů a vlastností, které božstvo potřebuje, aby přežilo v memofondu.

Tragikomická maniakální žárlivost Boha na jiné bohy se opakovaně objevuje v celém Starém zákoně. Je motivem i prvního z Desatera přikázání (ty na těch tabulkách, které Mojžíš rozbil: Exodus 20, Deuteronomium 5), ještě výrazněji se ukazuje v (jinak dost odlišných) náhradních přikázáních, kterými Bůh nahradil rozbité tabulky (Exodus 34). Po slibech, že z jejich vlasti vyžene nešťastné Emorejce, Kenaance, Chetejce, Perizejce, Chivejce a Jebúsejce*, se pouští do toho, na čem skutečně záleží: konkurenčních *bohů!*

... zboříte oltáře jejich, a modly jejich polámete, a jejich háje posekáte. Nebo nebudeš se klaněti Bohu jinému, proto že Hospodin [jest], jméno má horlivý, [Bůh] silný, horlivý jest. Nevcházej v smlouvu s obyvateli země té, aby když by smilnili, [jduce] po bozích svých, a obětovali bohům svým, nepovolali tě, a jedl bys z oběti jejich. A abys nebral ze dcer jeho synům svým, i smilnily by dcery jejich, [jduce] po bozích svých, a naučily by smilnití syny tvé, [jduce] po bozích svých. Bohů slitých neuděláš sobě (Exodus 34,13-17).

Ano, vím, doba se samozřejmě změnila a žádný náboženský vůdce (s výjimkou stoupců Tálibánu a jim podobných amerických křesťanů) jako Mojžíš neuvažuje. Ale právě o to mi jde. Jediné, co chci dokázat, je to, že moderní morálka, ať už vychází z čehokoli, rozhodně nevychází z Bible. Apologetům nesmí projít jejich tvrzení, že náboženství jim poskytuje určitou vnitřní cestu k vymezení, co je dobré a co je špatné - že je privilegovaným zdrojem pro ateisty nedostupným. Nesmí jim to projít, a to ani kdyby chtěli využít oblíbeného triku a ne-

* Převzato z českého ekumenického překladu Bible (pozn. překl.).

vykládat vybrané části Písma doslovně, ale „symbolicky“. Podle jakého kritéria byste *usoudili*, které pasáže jsou symbolické a které doslovné?

Etnická čistka, která začala v době Mojžíše, je krvavě završena v knize Jozue, která je pozoruhodná nejen krvelačnými masakry, ale i xenofobickou rozkoší, s jakou je zaznamenává. Starému dobrému Jozuovi nestačilo, že po šesti dnech obcházení hradeb zázračně bez boje dobyl město Jericho, a tak ještě „pohubili ostrostí meče jako proklaté všecko, což bylo v městě, od muže až do ženy, od dítěte až do starce, a až do vola, dobytčete i osla“ (Jozue 6,21).

A teologové znovu budou namítat, že se to nestalo. Dobrá, nestalo - hradby města se nezhroutily kvůli pouhému křiku mužů a troubení polnic, takže se to opravdu nestalo -, ale o to tu nejde. Jde o to, že Bible, ať je pravdivá či nepravdivá, je nám strkána pod nos jako zdroj naší morálky. A biblický příběh o tom, jak Jozue zničil Jericho, a o invazi do Země zaslíbené obecně je z morálního hlediska k nerozeznání od Hitlerovy invaze do Polska či Husajnových masakrů Kurdů a Arabů z mokřin.* Bible možná není nijak poutavé a poetické beletristické dílo, ale určitě to není druh knihy, kterou byste měli dávat číst svému dítěti, aby si zformovalo morálku. Příběh Jozuy v Jerichu je náhodou námětem jednoho zajímavého experimentu s dětskou morálkou, který probereme později v této kapitole.

Mimochodem nemyslete si, že postava Boha v příběhu měla, jde-li o masakry a genocidy, které doprovázely obsazení Země zaslíbené, nějaké pochybnosti nebo že brala nějaké ohledy. Právě naopak, jeho rozkazy, např. ve 20. kapitole Deuteronomia, byly bezohledně jednoznačné. Jasně odlišil lidi,

* Irácké ozbrojené složky pod vedením Saddáma Husajna zavraždily desetitisíce iráckých Kurdů (rok 1988) a tzv. Arabů z mokřin (angl. Marsh Arabs, arabsky též Madan). Arabové z mokřin obývají bažinaté oblasti v okolí řek Tigris a Eufrat. Po jejich povstání v roce 1991 překročila Saddámová administrativa k vysušení oblasti a genocidě či vyhnání jejich obyvatel. Zásah tak představuje kulturní i ekologický zločin obrovského měřítka (pozn. rec.).

kteří žili v zemi, která byla žádána, od lidí, kteří žili daleko. Ti druzí byli vyzváni, aby se pokojně vzdali s tím, že pokud to odmítnou, muži budou zabiti a ženy odvedeny k plození. Na rozdíl od tohoto relativně lidského zacházení se podívejte, co čekalo na nešťastníky, kteří už v zaslíbeném *Lebensraum* žili: „Z měst pak lidu toho, kterýž Hospodin Bůh tvůj dává tobě v dědictví, žádné duše živiti nebudeš. Ale dokonce vyhladiš je: Hetea, Amorea, Kananea, Ferezea, Hevea a Jebuzea, jakož přikázal tobě Hospodin Bůh tvůj.“

Mají vůbec lidé, kteří Bibli prohlašují za vzor morální správnosti, sebemenší poněti, co se v ní vlastně píše? Následující prohršky si podle 20. kapitoly knihy Leviticus zaslouhují trest smrti: zlořečení rodičů, cizoložství, pohlavní styk s nevlastní matkou nebo se snachou, homosexualita, sňatek se ženou a její dcerou, obcování se zvířetem (a aby té potupy nebylo málo, zabito bude i chudák zvíře). Popraveni budete samozřejmě i za práci v den Páně: tento bod se opakovaně objevuje v celém Starém zákoně. V 15. kapitole Numeri našli synové Izraelští v poušti muže, jak v den sobotní sbírá dříví. Zatkli ho a zptali se Boha, co s ním mají udělat. Jak se ukázalo, Bůh ten den neměl náladu na nějaká polovičatá opatření. „I řekl Hospodin Mojžíšovi: Smrtí ať umře člověk ten; nechať ho bez milosti ukamenuje všecko množství vně za stany. A protože vyvedli jej všecko množství ven za stany, a uházeli ho kamením, až umřel, jakož rozkázal Hospodin.“ Měl tento neškodný sběrač dříví ženu a děti, kteří nad ním truchlili? Naříkal strachy, když přiletěl první kámen, a křičel bolestí, když se mu na hlavu snesla kamenná salva? Dnes mě na těchto příbězích ani tak nešokuje to, že se skutečně staly. Patrně se nestaly. Rozum mi zůstává stát nad tím, jak může někdo svůj život založit na tak strašném vzoru, jakým je Jehova - a co hůř, jak se panovačně pokoušejí totéž odporné monstrum (ať skutečné, či smyšlené) vnucovat i nám ostatním.

Politická moc nosičů tabulek s Desaterem je obzvlášť politováníhodná v Americe, oné velké republice, jejíž ústava byla

v osvěceničké době vytvořena na jednoznačně sekulárních základech. Kdybychom měli brát Desatero vážně, nejzávažnějším a druhým nejzávažnějším přestupkem by bylo uctívání špatných bohů a zobrazování model. Místo abychom odsoudili nepopsatelné vandalství Tálibánu, který nechal v Bamjánském údolí v afghánských horách odstřelit dvě padesátimetrové sochy Buddhů, velebili bychom ho za jeho spravedlivou zbožnost. To, co si o jeho vandalství myslíme, bylo jistě podloženo upřímným náboženským zanícením. Jasně o tom svědčí jedna opravdu bizarní historka z titulní stránky londýnského *Independentu* z 6. srpna 2005. Pod titulkem „Zkáza Mekky“ stála zpráva:

Historická Mekka, kolébka islámu, se ocitla pod prudkým náporom náboženských fanatiků. Téměř veškerá bohatá a mnohovrstvá minulost tohoto svatého města je mrtvá... Dnes buldozery stojí i před samotným rodištěm proroka Mohameda, za němého souhlasu saudských náboženských autorit, jež jsou s ohledem na nekompromisní výklad islámu nuceny srovnat své vlastní dědictví se zemí... Za celou touto zkázou stojí nezvladatelný strach wahhábistů, že historicky a nábožensky významná místa by mohla vyvolat modlářství či polyteismus, uctívání vícero sobě rovných bohů. Modlářství je v Saudské Arabii dodnes v zásadě postizitelné setnutím hlavy.*

Nevěřím, že by nějaký ateista kdy do Mekky poslal buldozery - nebo do Chartres, katedrály v Yorku nebo Notre Dame, Švejtigoumské pagody, kjótských chrámů nebo samozřejmě na bamjánské Buddha. Jak řekl nositel Nobelovy ceny, americký fyzik Steven Weinberg: „Náboženství je urážka lidské důstojnosti. S ním i bez něj dělají dobří lidé věci dobré a zlí lidé věci zlé. Ale k tomu, aby dobří lidé dělali zlé věci, je potřeba náboženství.“ Podobně se vyjádřil i Blaise Pascal (ten s tou sáz-

* Na zákeřný vliv, jaký má saudský wahhábismus v dnešní Británii, poukazuje článek Johanna Hariho „Přival saudské bigotnosti financujeme my všichni“. Původně vyšel 8. února 2007 v *Independentu*, publikován je i na mnoha webových stránkách včetně <http://richarddawkins.net>.

kou): „Lidé nikdy nepáchají zlo s takovou chutí a důsledností, jako když ho páchají z náboženského přesvědčení.“

Mým hlavním cílem tu není ukázat, že bychom naši morálku z Bible vyvozovat *neměli* (i když si to myslím). Mým cílem je prokázat, že my (a tím myslím i většinu věřících) ji ve skutečnosti z Bible *nevývozujeme*. Pokud bychom to dělali, přísně bychom dodržovali den Páně a měli za to, že je správné a spravedlivé popravít každého, kdo by to nedělal. Ukamenovali bychom k smrti každou nevěstu, která by nemohla dokázat, že je panna, pokud by její manžel prohlásil, že s ní není spokojený. Popravovali bychom neposlušné děti. Také bychom... ale počkejte. Možná jsem nespravedlivý. Milí křesťané určitě během celé této kapitoly namítají: všichni přeci vědí, že Starý zákon je dost nepěkný. Ale reputaci mu napravuje Nový zákon. Nebo ne?

Je snad Nový zákon lepší?

No, nelze popřít, že z mravního hlediska je na tom Ježíš mnohem lépe než ten krutý nelida ze Starého zákona. Ježíš, jestli skutečně žil (nebo kdokoli, kdo za něj napsal jeho text), byl vlastně jedním z velkých etických novátorů v dějinách. Kázání na hoře zdaleka předběhlo svou dobu. Jeho obrat „nastav i druhou tvář“ o dva tisíce let předešel Gándhího a Martina Luthera Kinga. Článek „Ateisté za Ježíše“⁹⁴ jsem nenapsal pro nic za nic.

Ale morální nadřazenost Ježíše přesně potvrzuje to, o co mi jde. Ježíš se nespokojil s tím, aby svou etiku odvozoval z posvátných knih svého dětství. Otevřeně se od nich odchýlil, např. když zavrhl hrozivá varování před nedodržováním dne Páně. Z výroku „Sobotu pro člověka učiněna jest, a ne člověk pro sobotu“ (Marek 2,27) se časem stalo moudré přísloví. Je-li základní tezí této kapitoly je to, že z Písma svoji morálku neodvozujeme, nikoli že bychom ji z něho odvozovat měli, Ježíše je třeba uznat za vzor samotné této teze.

Je třeba říct, že Ježíšovy rodinné hodnoty nebyly zrovna ukázkové. Ke své vlastní matce se choval velmi stroze, ne-li přísně, a své učedníky nabádal, aby své rodiny opustili a následovali ho. „Jde-li kdo ke mně, a nemá-li v nenávisti otce svého, i matere, i ženy, i děti, i bratří, i sester, ano, i té duše své, nemůže býti mým učedníkem" (Lukáš 14,26). Svě rozhořčení dala během vystoupení nazvaného *Bože, máš padáka (Letting Go of God)*⁹⁵ jasně najevo i americká komediální herečka Julia Sweeneyová: „Nejsou kulty právě o tom? Že máte zavrhnout svou rodinu, aby vás mohly naočkovat?"⁹⁶

Nehledě na poněkud pochybné rodinné hodnoty bylo Ježíšovo etické učení - přinejmenším ve srovnání s katastrofickou etickou oblastí ve Starém zákoně - obdivuhodné; ale v Novém zákoně jsou i jiná učení, za která by se neměl postavit žádný dobrý člověk. Konkrétně mám na mysli především hlavní doktrínu křesťanství: tu o „vykoupení" za „prvotní hřích". Toto učení, které tvoří jádro teologie Nového zákona, je morálně stejně tak nepřipustné jako nikoli nepodobný příběh o Abrahámovi, kterak se chystá ugrilovat Izáka - což není náhoda, jak objasňuje Géza Vermes v *Různých tvářích Ježíše (The Changing Faces of Jesus)*. * Sám prvotní hřích vychází přímo ze starozákonního mýtu o Adamovi a Evě. Zdá se, že jejich hřích - snědli ovoce ze zakázaného stromu - je tak bezvýznamný, že by si snad mohl zasloužit pouhé pokárání. Ale vinou symbolické povahy tohoto ovoce (poznání, co je dobré a co špatné, což se v ráji v praxi projevilo tak, že jim došlo, že jsou nazí) se jejich nerozvážná krádež jablka proměnila v matku a otce všech hříchů. Oni dva i všichni jejich potomci byli z ráje navždy vypovězeni, přišli o dar věčného života a následující generace byly odsouzeny k bolestivé dřině jak na poli, tak v rození dětí.

* Géza Vermes (*1924) je maďarský židovský učenec, znalec křesťanského a židovského náboženství. Je akademickou autoritou v otázkách Ježíšova života a učení (pozn. rec.).

To je typický příklad starozákonní pomstychtivosti. Novozákonní teologie k ní ale přidává nové bezpráví, které završuje takovým sadomasochismem, s jehož brutalitou se Starý zákon může sotva rovnat. Když se nad tím zamyslíte, je pozoruhodné, že náboženství si za svůj posvátný symbol, který mnozí nosí na krku, vybere mučící a popravčí nástroj. Lenny Bruce správně zavtipkoval, že „kdyby Ježíše zabili před dvaceti lety, katolické děti by místo kříže nosily maličké elektrické křesílko". Ale teologie a teorie trestu, které za tímto symbolem stojí, jsou ještě horší. Hřích Adama a Evy se údajně přenáší po mužské linii - podle sv. Augustina ve spermatu. Co to je za etickou filozofii, která odsoudí každé dítě, dokonce ještě než se narodí, k tomu, aby si neslo hřích svých vzdálených předků? Mímoходом sv. Augustin, který se oprávněně považoval za určitou osobní autoritu přes hřích, jako první použil obrat „peccatum originále"*. Augustinovy projevy a diskuse jsou podle mého ztělesněním toho, jak nezdravě se první křesťanští teologové hříchem zabývali. Svě texty a kázání mohli klidně věnovat velebení oblohy poseté hvězdami nebo horám a zeleným lesům, mořím a ptačím sborům za rozbřesku. I o nich se tu a tam zmiňují, ale křesťané se soustředí jen na hřích, hřích, hřích a zase hřích. Co to je za nestoudnou celoživotní zaujatost? Krásně kousavě se k tomu v *Listě křesťanskému lidu* (*Letter to a Christian Nation*) vyjadřuje Sam Harris: „Podle všeho vás zajímá hlavně to, že se Stvořitel vesmíru urazí kvůli něčemu, co lidé dělají nazi. Tahle vaše falešná přepjatost jenom přispívá k lidskému utrpení, kterého je na světě i tak dost a dost."

Teď ale k tomu sadomasochismu. Bůh se vtělil do člověka, Ježíše, aby mohl být mučen a popraven v rámci *vykoupení* za Adamův dědičný hřích. Od chvíle, kdy Pavel z Tarsu tuto odpornou doktrínu vyložil, Ježíš začal být uctíván jako *vykupitel* všech našich hříchů. Nejen toho minulého Adamova: i hříchů

* prvotní hřích (poz. red.)

budoucích, bez ohledu na to, jestli se k jejich spáchání lidé v budoucnosti rozhodnou či nerozhodnou.

Ještě jedna poznámka: různé lidi, včetně Roberta Gravesa v jeho epickém románu *Král Ježíš (King Jesus)*, napadlo, že k chudákovi Jidáši Iškariotskému dějiny moc milé nebyly, vzhledem k tomu, že jeho „zrada“ byla nezbytnou součástí kosmického plánu. Totéž platí pro údajné Ježíšovy vrahy. Jestli Ježíš chtěl, aby ho zradili a zabili, aby nás všechny mohl spasit, není od nás spasených trochu nefér to po takové době na Jidáše a Židy vytahovat? Už jsem se zmínil o dlouhém seznamu nekanonických evangelií. Rukopis, který se považuje za ztracené Jidášovo evangelium, byl nedávno přeložen a dostalo se mu proto značné pozornosti.⁹⁷ O okolnostech, za jakých byl objeven, se vedou spory, ale podle všeho se objevil v Egyptě někdy v 70. nebo 60. letech 20. století. Je zapsaný v koptském písmu na šedesáti dvou stranách papyru a podle radiokarbového datování pochází zhruba z roku 300 n. l., i když patrně vychází ze starších řeckých rukopisů. Ať je autorem tohoto evangelia kdokoli, je psáno z pohledu Jidáše Iškariotského a jasně z něj vyplývá, že Jidáš Ježíše zradil jen proto, že ho Ježíš požádal, aby tuto roli sehrál. Všechno to bylo součástí plánu dostat Ježíše na kříž, aby mohl lidstvo vykoupit z hříchů. Tato doktrína je odporná sama o sobě, ale její nechutnost je o to větší, že Jidáš je od té doby haněn.*

Vykoupení, ústřední doktrínu křesťanství, jsem popsal jako zlomyslnou, sadomasochistickou a ohavnou. A nebýt toho, že je tak všeobecně známá, což otupilo naši objektivitu, měli bychom ji zamítnout i jako naprosto šílenou. Jestli nám Bůh chce odpustit naše hříchy, proč nám je prostě neodpustí, aniž by za to musel někoho nechat mučit a popravit - čímž mimochodně

* Příliš pozdě pro vázané vydání této knihy se objevilo *Čtení z Jidáše (Reading Judas)* od Elaine Pagelové a Karen L. Kingové. Autorky této knihy, založené na překladu Jidášova evangelia Karen Kingové, pohlížejí na tohoto údajného arcizrádce (který v samotném evangeliu vystupuje ve třetí osobě) se značnými sympatiemi.

dem odsoudil budoucí generace Židů k pogromům a pronásledování jako „Kristovy vrahy“: předává se snad i tento dědičný hřích spermii?

Sv. Pavel, jak vysvětluje židovský učenec Géza Vermes, byl prosáknutý starým židovským teologickým principem, že bez krve vylití nebývá odpuštění.⁹⁸ Autor epístoly Židům (9,22) vic říkat nemusel. Současní pokrokoví etikové jakoukoli teorii odvěty, natož pak teorii obětního beránka - popravení nevinného, aby zaplatil za hříchy viníků - těžko obhajují. Tak jako tak (nejde si neříkat), na koho chtěl Bůh vlastně zapůsobit? Podle všeho na sebe - soudce a porotu i oběť popravu. A abychom tomu všemu nasadili korunu, Adam, údajný pachatel prvotního hříchu, v první řadě nikdy neexistoval: což je dost trapný fakt - že to nevěděl sv. Pavel, to bychom mu mohli prominout, ale podle všeho vševědoucí Bůh (a Ježíš, věříte-li, že i on byl Bůh) by to vědět měl -, který zásadně podkopává předpoklad celé této nestoudné teorie. Prosím? Aha, příběh Adama a Evy byl samozřejmě pouze *symbolický*, že ano? *Symbolický*? Proč se tedy Ježíš, aby okouznil sám sebe, nechal mučít a zavraždit, a nepřímou se tak nechat potrestat za *symbolický* hřích, jehož se dopustil *neexistující* jedinec? Jak jsem řekl, je to šílené a k tomu zlomyslně nepřátelské.

Než Bibli nechám Bibli, musím upozornit na jeden obzvláště nechutný aspekt etického učení, které z ní vychází. Křesťanům málokdy dochází, že značná část morálních ohledů vůči ostatním, které očividně propaguje Starý i Nový zákon, se původně měla týkat jen úzkého okruhu lidí. „Miluj bližního svého“ neznamenal to, co si dnes myslíme, že to znamená. Znamenalo to pouze „Miluj bližního Žida“. Fantasticky to dokazuje americký lékař a evoluční antropolog John Hartung. Napsal pozoruhodnou práci o evoluci a biblických dějinách morálky členské skupiny, v níž klade důraz i na opačnou stranu - nepřátelství vůči cizí skupině.*

* Členská skupina (též vlastní skupina, angl. in-group) je společenství osob, které mají společnou řeč, kulturu, náboženství apod. Jejím protějškem je cizí

Miluj bližního svého

Černý humor Johna Hartunga vystrkuje růžky hned na začátku," když vypráví o jedné iniciativě církve Southern Baptist Church, jejímž cílem bylo spočítat, kolik je v pekle obyvatel Alabamy. Jak bylo uvedeno v *New York Times* a *Newsday*, podle odhadů vypočtených na základě jakéhosi tajného vzorce to je 1,86 milionu lidí, přičemž metodisté mají větší naději na spasení než římsí katolíci, zatímco „doslova každý, kdo nepatří k nějaké církevní kongregaci, se počítá mezi ztracené". Tato nadpřirozená samolibost takových lidí se dnes odráží na různých webových stránkách věnovaných „uchvácení" - jejich autoři se bez výjimky automaticky počítají mezi ty, kteří, až nastane konec světa, „zmizí" v ráji. Zde je typický příklad od autora „Rapture Ready", jednoho z nechutnějších lichoměrných exemplářů tohoto žánru: „Má-li nastat uchvácení, jehož výsledkem bude má nepřítomnost, bude nutné, aby spravedliví tuto stránku okopírovali nebo finančně podpořili."

Hartungova interpretace Bible naznačuje, že Písmo tak arogantní samolibost mezi křesťany rozhodně neopodstatňuje. Ježíš omezil svou vlastní skupinu (in-group) spasených výhradně na Židy a podle toho také dodržoval tradice Starého zákona, což bylo to jediné, co znal. Hartung jasně ukazuje, že „Nezabiješ" nikdy nemělo znamenat to, co podle nás znamenat má. Znamenalo to, a to velmi konkrétně, nezabiješ jiného Žida. A stejně vylučná jsou i všechna přikázání o „svém bližním". „Bližní" znamená jiný Žid. Maimonides neboli Moše ben Maimon, velmi uznávaný rabín a lékař z 12. století, vykládá plný význam přikázání „Nezabiješ" následovně: „Zabije-li někdo jediného Izraelitu, poruší negativní přikázání, neboť Písmo říká, že nezabiješ. Zabije-li někdo úmyslně v přítomnosti

skupina (angl. out-group) - její příslušníci mají, vztaženo k vlastní skupině, společenské charakteristiky, které mohou vyvolávat negativní hodnocení (pozn. rec.).

svědků, bude popraven mečem. Netřeba dodávat, že popraven nebude, zabije-li pohana." Netřeba dodávat!

V podobném duchu Hartung cituje Sanhedrin (židovský nejvyšší soud, jemuž předsedá velekněz), který očistí každého, kdo hypoteticky zabije Izraelitu omylem, pokud jeho úmyslem bylo zabit zvíře nebo pohana. Co pak s nastalým provokativním morálním hlavolamem? Co kdyby hodil kamenem do skupiny devíti pohanů a jednoho Izraelity a omylem zabil toho Izraelitu? Hmm, těžká otázka! Ale odpověď je nasnadě. „Pak lze jeho osvobození od zodpovědnosti vyvodit ze skutečnosti, že většinu skupiny tvořili pohané.”

Hartung cituje mnoho stejných úryvků jako já v této kapitole, o obsazení Země zaslíbené a Mojžíšovi, Jozuovi a Soudcích. Já jsem si dával pozor na to, abych pokaždé uznal, že věřící dnes už takto biblicky neuvažují. Chtěl jsem tím dokázat, že naše morálka je dostupná nám všem, věřícím i nevěřícím, a bez ohledu na náboženství nebo jeho nepřítomnost. Hartung ale popisuje přímo hrůzostrašnou studii od izraelského psychologa George Tamarina. Ten předložil více než tisícovce izraelských školáků ve věku od osmi do čtrnácti let příběh o bitvě o Jericho z knihy Jozue:

Jozue lidu nařídil: „Strhněte válečný pokřik, neboť vám Hospodin město vydal. Město se všim všudy je klaté před Hospodinem... Všechno stříbro a zlato i bronzové a železné předměty budou zasvěceny Hospodinu, dá se to na Hospodinův poklad.”... Všechno, co bylo v městě, vyhubili ostrím meče jako klaté, muže i ženy, mladíky i starce, též skot a brav i osly... Město se všim všudy vypálili. Jen stříbro a zlato i bronzové a železné předměty dali na poklad Hospodina domu.*

Tamarin pak dětem položil prostou morální otázku: „Choval se podle vás Jozue a Izraelité spravedlivě, nebo ne?” Na výběr měli možnosti A (zcela souhlasím), B (částečně souhlasím) a C (zcela nesouhlasím). Výsledky byly velmi výmluvné: 66 pro-

* Převzato z českého ekumenického překladu Bible (pozn. překl.).

cent dětí zcela souhlasilo a 26 procent zcela nesouhlasilo, 8 procent se přiklonilo k částečnému souhlasu. Zde jsou tři typické odpovědi z kategorie úplného souhlasu (A):

Já si myslím, že Jozue a synové Izraelští se zachovali správně z těchto důvodů: Bůh jim tuto zemi slíbil a dovolil jim, aby ji dobyli. Kdyby se takto nechovali nebo nikoho nezabili, hrozilo by synům Izraelským nebezpečí, že budou asimilováni mezi góje.

Podle mě to Jozue udělal správně, také proto, že Bůh mu nařídil, aby ty lidi vyhladil, protože jinak by se s nimi kmeny Izraelské asimilovaly a naučily se žít špatně.

Jozue udělal dobře, protože lidé, kteří v zemi bydleli, měli jiné náboženství, a když je Jozue zabil, vymýtil z povrchu zemského i jejich náboženství.

Genocidní masakr, který Jozue spáchal, se ve všech případech ospravedlňuje na základě náboženství. Dokonce i děti z kategorie C, které zcela nesouhlasily, to v některých případech vysvětlovaly rozpačitými náboženskými důvody. Například jedno děvče nesouhlasilo s Jozuovým dobytím Jericha proto, že aby ho mohl dobýt, musel do něj vstoupit:

Podle mě to je špatné, protože Arabové jsou nečistí, a když někdo vstoupí na nečistou půdu, stane se také nečistým a postihne ho její prokletí.

Další dvě děti zcela nesouhlasily proto, že Jozue všechno zničil, včetně zvířat a majetku, místo toho, aby něco z toho nechal pro Izraelity jako kořist:

Podle mě se Jozue nezachoval dobře, protože zvířata si mohli nechat pro sebe.

Myslím si, že Jozue se nezachoval správně, protože si mohl majetek Jericha nechat; kdyby ho nezničil, patřil by Izraelitům.

Maimonides, často citovaný kvůli své učené moudrosti, má v této záležitosti opět zcela jasno: „Pozitivní příkázání nařizuje zničit sedm národů, jelikož říká: *Vyhladíš je*. Pokud někdo od-

mítne zabít příslušníka porobených národů, prohřeší se proti negativnímu přikázání, které říká: *Žádné duše živiti nebudeš.*"

Na rozdíl od Maimonida byly děti z Tamarinova pokusu dost malé na to, aby byly nevinné. Jejich kruté názory patrně patřily jejich rodičům nebo kulturní skupině, ve které vyrůstaly. Podle mého je také celkem pravděpodobné, že obdobné názory, jen opačného gardu, by nabídly i palestinské děti, které vyrostly ve stejné válkou zmítané zemi. Takové úvahy mě naplňují zoufalstvím. Jsou známkou toho, jak mocně dokáže náboženství, zejména náboženská výchova dětí, rozdělovat lidi a podněcovat dějinné konflikty a dědičné krevní msty. Nemohu nepoukázat na to, že dvě ze tří citovaných odpovědí z kategorie A zmiňují zlo asimilace, zatímco třetí zdůrazňuje, jak důležité je vyvraždit lidi, aby bylo možno vymýtit jejich náboženství.

Tamarin svůj pokus provedl i s kontrolní skupinou. Dalších 168 izraelských dětí dostalo stejný text z knihy Jozue, přičemž jediný rozdíl spočíval v tom, že Jozuovo jméno bylo nahrazeno jménem „generál Lin" a místo „Izraele" se v něm mluvilo o „čínském království před 3000 lety". Tady pokus přinesl výsledky přesně opačné. S chováním generála Lina souhlasilo pouhých 7 procent dětí, nesouhlasilo jich 75 procent. Jinými slovy, když se z výpočtu vyloučila loajalita k judaismu, většina dětí souhlasila s morálním úsudkem, s jakým by souhlasila i většina moderních lidí. Jozue spáchal barbarskou genocidu. Z náboženského hlediska to ale vypadá úplně jinak. A tenhle rozdíl začíná počít už ve velmi raném dětství. A právě náboženství může za rozdíl v tom, že některé děti genocidu odsoudily, zatímco jiné ji schválily.

V druhé polovině své práce se Hartung věnuje Novému zákonu. Krátce si shrňme jeho tezi: Ježíš byl oddaný stoupenec téže skupinové morálky - spolu s nepřátelstvím vůči skupinám cizím -, která se považovala za samozřejmost i ve Starém zákoně. S myšlenkou, že židovského Boha by měli přijmout i gójové, přišel až sv. Pavel. Hartung to říká ještě nepokrytěji,

než bych si dovolil já: Ježíš by se obracel v hrobě, kdyby tušil, jak Pavel jeho plány zrušuje."

Hartung si docela užil s knihou Zjevení, která je rozhodně jednou z nejpodivnějších knih celé Bible. Údajně ji napsal sv. Jan a jestli, jak se píše v *Kenově průvodci Bibli (Ken's Guide to the Bible)* Kena Smithe, byl při psaní svých epištol zkouřený, pak při Zjevení v sobě musel mít pořádnou dávku LSD.¹⁰⁰ Hartung upozorňuje na dva verše ve Zjevení, v nichž je počet „znamenanych“ (u některých sekt, např. svědků Jehovových, se to vykládá jako „spasených“) omezen na 144 000. Hartung poukazuje na to, že to všichni museli být Židé: po 12 000 z každého z 12 kmenů. Ken Smith jde ještě dál a zdůrazňuje, že oněch 144 000 vyvolených „jsou ti, kteříž s ženami nejsou poskvrněni“, což podle všeho znamená, že ani jeden z nich nemůže být žena. No, na takovou věc už jsme si mohli zvyknout.

Ale v Hartungově zábavné práci toho je mnohem víc. Já už ji tedy jen znovu doporučím k přečtení a shrnu ji v jednom citátu:

Bible je předpis na skupinovou morálku, nechybí v něm návody na genocidu, zotročení cizích skupin a ovládnutí světa. Bible ale není špatná kvůli svým cílům, či dokonce kvůli glorifikaci vraždy, krutosti a znásilnění. Taková jsou i mnohá další starověká díla - Ilias, islandské ságy, příběhy starověkých Syřanů nebo mayské nápisy. Iliadu ale nikdo nevydává za základ morálky. Právě v tom spočívá celý problém. Bible se prodává a kupuje jako návod na to, jak by lidé měli vést své životy. A je to zdaleka největší světový bestseller všech dob.

Pro případ, že by si někdo myslel, že výlučnost tradičního judaismu je mezi náboženstvími nějak ojedinělá, pohleďte na následující sebejistý verš z chvalozpěvu od Isaaca Wattse (1674-1748):

Ty, Pane náš, budiž chválen,
Tobě úcta náleží,
že jsem byl co křesťan zrozen,
ne co pohan nebo žid.

Na tomhle verši mě ani tak nezaráží ona výlučnost jako taková, ale jeho logika. Vzhledem k tomu, že do náboženství jiných než křesťanství se už mnoho jiných lidí v minulosti narodilo, podle čeho se Bůh rozhodl, kterým budoucím lidem se tak preferovaného narození dostane? Proč by měl dát přednost zrovna Isaacu Wattsovi a dalším, kteří, jak si jistě dokázal představit, budou zpívat Wattsův hymnus? V každém případě zůstává otázkou, jaká byla základní podstata entity, které dal Bůh přednost v době, než byl Isaac Watts počat? Tady se pohybujeme v neprozkoumaných vodách, ale pro mysl naladěnou na teologii zas tak neprozkoumané nejsou. Hymnus Isaaca Wattse připomíná tři ranní modlitby, které se učí ortodoxní a konzervativní (ale nikoli progresivní) židé mužského pohlaví: „Buď požehnan, že jsi ze mě neudělal góje. Buď požehnan, že jsi ze mě neudělal ženu. Buď požehnan, že jsi ze mě neudělal otroka.“

Náboženství je nepochybně rozvratná síla a to je jedno z hlavních obvinění, která proti němu byla vznesena. Avšak často a správně se říká, že příčinou válek a svárů mezi náboženskými skupinami či sektami jsou ve skutečnosti málokdy teologické spory. Když nějaký protestant ze severoirské polo-vojenské jednotky zavraždí katolíka, asi si neřekne: „To máš za to, ty mizero, co věříš na transsubstanciaci, mariánský kult a smrdíš kadidlem!“ Mnohem pravděpodobněji se bude mstít za smrt jiného protestanta, kterého zabil jiný katolík, možná v rámci dlouhodobé mezigenerační krevní msty. Náboženství je *nálepka* pro nepřátelství mezi skupinami a krevní mstu, která sice není nutně horší než jiné nálepky, jako třeba barva kůže, jazyk nebo oblíbený fotbalový tým, ale často je k dispozici, když ostatní nejsou.

Ano, ano, potíže v Severním Irsku samozřejmě mají politickou povahu. Skutečně jedna skupina ekonomicky a politicky utlačovala druhou a skutečně se to táhne už staletí. Skutečně byly napáchány opravdové krivdy a bezpráví, které toho mají na pohled s náboženstvím málo společného; až na to - a to je

velmi důležité a často se to přehlídí -, že bez náboženství by nebyly žádné nálepky, na jejichž základě se rozhoduje, koho utlačovat a koho pomstít. A skutečný problém v Severním Irsku spočívá v tom, že tyto nálepky se dědí po mnoho generací. Katolíci, jejichž rodiče, prarodiče a praprarodiče chodili do katolických škol, do katolických škol posílají i své děti. A protestanti, jejichž rodiče, prarodiče a praprarodiče chodili do protestantských škol, do protestantských škol posílají i své děti. Tyto dvě množiny lidí mají stejnou barvu kůže, mluví stejným jazykem a baví je stejné věci, ale klidně by mohly patřit k různým druhům, tak hluboké je jejich historické rozštěpení. A bez náboženství a nábožensky segregovaného vzdělání by mezi nimi žádné rozštěpení jednoduše neexistovalo. Válčící kmeny by mezi sebou už dávno uzavíraly sňatky a dávno by se mezi sebou rozpustily. Pořádně se podívejte, od Kosova po Palestinu, od Iráku po Súdán, od Ulsteru po indický subkontinent, všude tam, kde dnes působí nepřekonatelné nepřátelství a kde mezi soupeřícími skupinami dochází k násilnostem, je zapojeno náboženství.* Sice se nemohu zaručit za to, že náboženství jsou hlavními nálepkami, jimiž se odlišují vlastní a cizí skupiny, ale podle mého to je celkem jisté.

V době rozdělení Indie bylo při náboženských nepokojích mezi hinduisty a muslimy zavražděno více než milion lidí (a patnáct milionů lidí bylo vyhnáno ze svých domovů). A zabíjelo se výhradně na základě toho, k jakému náboženství kdo patřil. Koneckonců ničím jiným než náboženstvím se tito lidé nelišili. Salmana Rushdieho nedávná vlna náboženských masakrů v Indii přiměla k napsání článku nazvaného „Náboženství jako vždy otravuje indickou krev“ (Religion, as ever, is the poison in India's blood).¹⁰¹ Zde jsou závěrečné odstavce:

* Dawkins zde dosti nadsazuje. Celá řada současných konfliktů nemá náboženské pozadí: v súdánském Dárfúru proti sobě na obou stranách stojí muslimové, desetiletí trvající konflikty v Kongu a na Srí Lance jsou motivovány hospodářsky a etnicky (pozn. rec.).

Cožpak je možné čehokoli z toho si vážit? Nebo kteréhokoli ze zločinů, které se dnes téměř denně páchají po celém světě v obávaném jménu náboženství? S jakou obratností a s jak děsivými výsledky staví náboženství své totemy a jak ochotni jsme kvůli nim zabíjet! A nakonec, když už jsme se nazabijeli dost, jsme tak otupení, že to o to snáz uděláme znovu.

A tak se ukazuje, že problém Indie je největším problémem světa. To, co se odehrálo v Indii, odehrálo se ve jménu Božím.

Ten problém se jmenuje Bůh.

Nepopírám, že mocné sklony lidstva ke skupinové loajalitě a nepřátelství vůči cizincům by bez náboženství neexistovaly. Příkladem v malém budíž fotbaloví fanoušci. I oni se občas dělí podle náboženství, jako v případě glasgowských fotbalových klubů Rangers a Celtic.* Důležitými rozvrtnými znaky jsou také jazyky (jako v Belgii), rasy a kmeny (hlavně v Africe). Náboženství však znásobuje a zhoršuje škody nejméně třemi následujícími způsoby:

- Nálepkování dětí. Děti se popisují jako „katolické děti“ nebo „protestantské děti“ atd. už od raného dětství, což je rozhodně příliš brzy na to, aby dokázaly vyjádřit svůj vlastní názor na náboženství (k tomuto zneužívání dětí se vrátím v 9. kapitole).
- Segregované školy. Děti se vzdělávají, opět často od velmi raného věku, s příslušníky vlastní náboženské skupiny a odděleně od dětí, jejichž rodiny vyznávají jiná náboženství. Tvrzení, že potíže v Severním Irsku by zmizely během jediné generace, kdyby se zrušilo oddělené vzdělání, není vůbec přehnané.
- Tabuizované „sňatky mimo skupinu“. To upevňuje dědičné spory a krevní msty tím, že zabraňuje míšení soupeřících skupin. Kdyby bylo smíšené manželství povolené, přirozeně by nepřátelství tlumilo.

* Glasgow Rangers a Celtic Glasgow jsou dva největší skotské fotbalové kluby. Fanoušky Celticu jsou především irští katoličtí přistěhovalci, Rangers podporují protestanti. Kluby jsou proslulé svou nesmiřitelnou rivalitou (pozn. rec.).

Vesnice Glenarm v Severním Irsku je sídlem hrabat z Antrimu. Není to tak dlouho, co hrabě udělal něco nemyslitelného: oženil se s katoličkou. V oknech domů po celém Glenarmu byly na znamení zármutku okamžitě spuštěny rolety. Hrůza ze snátku mimo komunitu polévá i zbožné židy. Několik ze zmiňovaných izraelských dětí hovořilo při obhajobě Jozuovy bitvy o Jericho o hrozivém nebezpečí „asimilace“. Když se lidé s různým vyznáním přeci jen vezmou, na obou stranách se to se zlou předtuchou popisuje jako „smíšené manželství“ a často se dlouze bojuje o to, jak se budou vychovávat děti. Z doby, kdy jsem byl ještě malý a v ruce třímal matně blikotající pochodeň anglikánské církve, si pamatuji, jak mě zarazilo, když jsem se dozvěděl o pravidle, že když si římský katolík vezme anglikánku nebo naopak, děti jsou vždycky vychovávány jako katolíci. Dokázal bych pochopit, kdyby se o výchovu pokoušeli přetahovat kněží z obou denominací, ale nechápal jsem (a nechápu dodnes) tu asymetrii. Proč to anglikánští kněží katolíkům neoplatili stejným pravidlem? Počítám, že jsou méně bezohlední. Můj starý kaplan a Betjemanův „Náš padre“ byli prostě strašně hodní.*

Sociologové prováděli statistické průzkumy náboženské homogamie (když si vezmete někoho se stejným vyznáním) a heterogamie (když si vezmete někoho z jiného náboženství). Norval D. Glenn z Texaské univerzity v Austinu tyto studie až do roku 1978 shromáždil a zanalyzoval.¹⁰² Došel k závěru, že významný sklon k náboženské homogamii mají křesťané (protestanti si berou protestantky, katoličky katolíky a přesahuje to obyčejný efekt „kluka od vedle“), obzvláště výrazná je však tato tendence u židů. Z celkového vzorku 6021 ženatých respondentů a vdaných respondentek se jich v dotazníku 140 označilo za židy a z nich se 85,7 procenta oženilo či

* John Betjeman (1906-1984) byl anglický básník a spisovatel, oblíbená postava rozhlasových a televizních programů. „Náš Padre“ (Our Padre) je jednou z jeho básní (pozn. rec.).

vdalo za židovku či za žida. To je mnohem víc než náhodně očekávaný poměr homogamních sňatků. A samozřejmě to nikoho nepřekvapí. Zbožní židé jsou od „sňatků mimo víru“ velmi odrazováni a samotné tabu je častým námětem vtipů o matkách varujících své syny před blondatými nežidovkami (tzv. šiksa), které potajmu vyčkávají jen na to, aby je mohly svést. Jako příklad si uveďme typická prohlášení tří amerických rabinů:

- „Odmítám oddávat mimo víru.“
- „Oddávám, jen pokud dvojice prohlásí, že hodlá děti vychovat jako židy.“
- „Já oddávám, jen pokud pár souhlasí s předmanželským poradenstvím.“

Rabinů, kteří by souhlasili s oddáváním spolu s katolickým knězem, je velmi málo a jsou velmi žádaní.

I kdyby náboženství nezpůsobovalo žádné zlo samo o sobě, jeho bezohledné a důkladně opečovávané rozvrtnictví - jeho úmyslné a pěstěné podbízení se lidskému přirozenému sklonu upřednostňovat vlastní skupiny a stranit se cizích - by stačilo na to, aby fungovalo jako významný zdroj zla ve světě.

Morální Zeitgeist

Na počátku této kapitoly jsme si ukázali, že naši morálku nezakládáme - ani věřící mezi námi - na svatých knihách, bez ohledu na to, jak moc by si to někteří přáli. Jak se tedy rozhodujeme, co je správné a co špatné? Bez ohledu na to, jak na tuto otázku odpovíme, panuje shoda v tom, co ve skutečnosti za správné a špatné považujeme: a tato shoda je pozoruhodně rozšířená. A zjevně nijak nesouvisí s náboženstvím. Přesahuje ale i na většinu věřících lidí, bez ohledu na to, jestli si *myslí*, že svou morálku čerpají ze svatého písma. Až na pozoruhod-

né výjimky, jako je afghánský Tálibán nebo jeho americká křesťanská obdoba, se většina lidí řídí týmiž etickými principy. Většina z nás nezpůsobuje zbytečné utrpení, věříme ve svobodu slova a chráníme ji, i když zrovna nesouhlasíme s tím, co se říká, platíme daně, nepodvádíme, nezabíjíme, nepácháme incest, neděláme ostatním to, co nechceme, aby oni dělali nám. Některé z těchto dobrých zásad se objevují i ve svatých knihách, jsou v nich ale pohřbeny mezi mnoha dalšími, jimiž by se žádný slušný člověk řídit nechtěl: a svaté knihy nenabízejí žádná pravidla, jak dobré zásady odlišit od špatných.

Jednou z možností, jak vyjádřit naši konsensuální etiku, je „Nové desatero“. O jeho sestavení se pokoušeli různí jedinci i instituce. Podstatné je, že většinou přijdou s podobnými výsledky a že to, co vyprodukují, je příznačné pro dobu, ve které náhodou žijí. Zde je jedno ze současných „Nových desater“, na které jsem narazil na jedné ateistické webové stránce.¹⁰³

- Nedělej ostatním to, co nechceš, aby oni dělali tobě.
- Ať děláš cokoli, snaž se nezpůsobovat bolest.
- Jednej s ostatními lidmi, živými bytostmi a se světem obecně s láskou, upřímností, poctivostí a úctou.
- Nepřehlížej zlo a nevyhýbej se konání spravedlnosti, ale vždy buď ochoten odpustit otevřeně přiznanou a upřímně litovanou křivdu.
- Uživej si života s radostí a údivem.
- Vždy se snaž naučit něco nového.
- Všechno vyzkoušej; pokaždé si proveď své myšlenky na faktech a buď ochoten zavrhnout i své oblíbené přesvědčení, pokud se s fakty neshoduje.
- Nikdy se nesnaž cenzurovat nesouhlas a nevyhýbej se mu; vždy respektuj právo ostatních s tebou nesouhlasit.
- Vytvářej si nezávislé názory na základě vlastního rozumu a zkušeností; nikdy se nenechej slepě vést ostatními.
- Nad vším se zamysli.

Tento malý soubor není dílem žádného mudrce nebo proroka nebo profesionálního etika. Je to jen docela roztomilý pokus obyčejného autora webových stránek o shrnutí principu dnešního spořádaného života v porovnání s biblickým Desaterem. Byl to první seznam, který se objevil, když jsem do vyhledávače zadal „Nové desatero“, a dál jsem se schválně nedíval. Jde mi o to, že to je typ seznamu, který by dnes vymyslel každý obyčejný, slušný člověk. Filozof John Rawls by možná přidal něco takového: „Pokaždé si urči pravidla tak, jako bys nevěděl, jestli budeš na vrcholu nebo na spodu společenského žebříčku.“ Praktickým příkladem Rawlsova principu je systém, podle něhož si Inuité údajně rozdělují jídlo: ten, kdo jídlo krájí, dostane poslední kousek.

Já bych si do svého vlastního Desatera vybral některá z výše uvedených přikázání, ale také bych se do něj pokusil začlenit mimo jiné i tato:

- Užívej si sexu (pokud nepoškozuje někoho jiného) a dovol ostatním, ať si v soukromí užívají všech svých zálib, do kterých ti vůbec nic není.
- Nikoho nediskriminuj ani neutlačuj na základě pohlaví, rasy nebo (pokud možno) druhu.
- Nevštěpuj svým dětem žádné doktríny. Nauč je, jak svobodně uvažovat, jak vyhodnotit důkazy a jak s tebou nesusouhlasit.
- Hodnoť budoucnost v delším časovém rámci než ve svém vlastním.

Na tyto malé rozdíly v preferencích ale nehleďte. Jde o to, že jsme se skoro všichni od biblických dob posunuli, a to velmi daleko. Otroctví, které se v Bibli a po většinu dějin považovalo za samozřejmé, bylo v civilizovaných zemích zrušeno v 19. století. Všechny civilizované národy dnes přijímají to, co se ještě ve 20. letech 20. století všeobecně popíralo, totiž že hlasování žen jak ve volbách, tak v soudní porotě má stejnou hodnotu

jako hlasování muže. V dnešních osvícených společnostech (což je kategorie, kam evidentně nepatří např. Saudská Arábie) se už ženy nepovažují za majetek, jako tomu očividně bylo v biblických dobách. Každý moderní právní systém by stíhal Abraháma za zneužívání dítěte. A kdyby se mu skutečně podařilo jeho plán dovést do konce a Izáka obětovat, usvědčili bychom ho z úkladné vraždy. I přesto bylo jeho chování podle tehdejších *zvyků* naprosto obdivuhodné, protože uposlechl příkaz Boha. Náboženství nenáboženství, my všichni jsme obrovskou měrou změnilí svůj přístup k tomu, co je správné a co je špatné. Jaká je vlastně podstata této změny a co ji pohání?

V každé společnosti panuje poněkud záhadný konsensus, který se v průběhu desetiletí proměňuje a který můžeme, aniž bychom byli příliš pompézní, nazvat německým výrazem *Zeitgeist* (duch doby). Jak jsem řekl, volební právo žen je dnes v demokraciích celého světa všeobecně rozšířený jev, tato reforma se ovšem odehrála pozoruhodně nedávno. Zde jsou některá z let, kdy bylo ženám volební právo uděleno:

Nový Zéland	1893
Austrálie	1902
Finsko	1906
Norsko	1913
Spojené státy	1920
Británie	1928
Francie	1945
Belgie	1946
Švýcarsko	1971
Kuvajt	2006

Tato data prostupující 20. stoletím ukazují, jak se *Zeitgeist* mění. Mění se i náš přístup k rase. Podle dnešních měřítek by šlo prakticky každého člověka v Británii počátku 20. století (a v mnoha dalších zemích) označit za rasistu. Většina bělochů byla přesvědčená o tom, že černoši (mezi něž počítali

velmi rozmanité Afričany spolu s různými nepříbuznými skupinami z Indie, Austrálie a Melanésie) jsou podřadní téměř ve všech ohledech, až na - což je mírně řečeno blahosklonné - cit pro rytmus. Obdobou Jamese Bonda z 20. let byl uhlašený sympaták a hrdina každého chlapce, Buldok Drummond. V jednom románu, *Černá tlupa (The Black Gang)*, Drummond mluví o „Židech, cizincích a dalších nemytých individuích“. Ve vrcholné scéně románu *Samice druhu (The Female of the Species)* se Drummond fikaně převlékne za Pedra, černého sluhu hlavního padoucha. Ale místo aby v dramatickém závěru čtenáři a padouchovi řekl, že „Pedro“ je ve skutečnosti Drummond, něco na způsob: „Myslíte si, že jsem Pedro? Tak to se pletete, jsem váš načerněný úhlavní nepřítel Drummond,“ raději sáhl po následujících slovech: „Všechny vousy nejsou falešný, ale všichni negři smrdí. Tyhle vousy falešný nejsou, zlato, a tenhle negr nesmrdí. Tak to tu asi něco nehraje.“ Já to četl v 50. letech, třicet let poté, co to bylo napsáno, a ještě tehdy se tím chlapci nechávali unést, aniž by ten rasismus zaregistrovali. Dnes by něco takového bylo nemyslitelné.

Thomas Henry Huxley byl podle měřítek své doby osvícený a liberálně pokrokový člověk. Jeho doba ale nebyla naše doba a on v roce 1871 napsal toto:

Žádný rozumný člověk znalý faktů nevěří, že průměrný černoch je roven bílému muži (či jej snad mírně převyšuje). A je-li tomu tak, je jednoduše nemožné, budou-li napraveny všechny vady a dostane-li se našemu příbuznému s velikou čelistí spravedlivé pozice a žádných výhod ani útlaku, aby byl schopen úspěšně konkurovat svému rivalovi s větším mozkem a menší čelistí v soutěži, jež bude vedena myšlenkami, nikoli zuby. Na nejvyšší příčky naší civilizace náš tmavý bratranec jistě nikdy nedosáhne.¹⁰⁴

Je běžné, že dobří historici výroky z minulosti neposuzují měřítky vlastní doby. Svou dobu stejně jako Huxley předběhl i Abraham Lincoln, ale i jeho výroky o rase by nám dnes zněly zaostale rasisticky. Zde v roce 1858 vede rozpravu se Stephenem A. Douglassem:

Řeknu tedy, že nejsem a nikdy jsem nebyl pro nastolení společenské a politické rovnosti bílé a černé rasy; že nejsem a nikdy jsem nebyl pro to, aby bylo černochům uděleno hlasovací právo a právo zasedat v soudní porotě nebo aby zastávali úřady či uzavírali sňatky s bílými lidmi; a k tomu dodám, že mezi bílou a černou rasou je tělesný rozdíl, který jim navždy znemožní společně žít v podmínkách společenské a politické rovnoprávnosti. A poněvadž tak nemohou žít a nadále zůstávají pospolu, je třeba nastolit pozici nadřízeného a podřízeného, a já jsem jako kdokoli jiný pro pozici nadřízeného, která byla bílé rase přidělena.¹⁰⁵

Kdyby se Huxley a Lincoln narodili a dostalo by se jim vzdělání v naší době, byli by mezi prvními, koho by spolu s námi ostatními zděsilo jejich vlastní viktoriánské smýšlení a úlisný tón. Cituji je jenom proto, abych doložil, jak se *Zeitgeist* vyvíjí. Jestli něco takového dokázal vyslovit Huxley, jeden z velkých liberálních myslitelů své doby, a dokonce Lincoln, který osvobodil otroky, jak asi musel uvažovat *průměrný* člověk viktoriánské doby. Vrátime-li se do 18. století, je samozřejmě dobře známo, že Washington, Jefferson i další muži osvícenství měli otroky. *Zeitgeist* se posunuje tak neúprosně, že to občas bereme za samozřejmé a zapomínáme na to, že tato změna je po zásluze skutečným fenoménem.

Máme k dispozici i mnohé další příklady. Když u břehů Mauricia přistáli první námořníci a viděli mírumilovné dronty, nenapadlo je nic jiného než jít a umlátit je klacky. Dokonce je ani nechtěli jíst (prý byli nepoživatelní). Mláčení bezbranných a krotkých nelétavých ptáků klackem po hlavě bylo podle všeho něco, co se dělat mělo. Dnes by takové chování bylo nepředstavitelné a vyhynutí moderní obdoby dronta, byť náhodné, natož pak její úmyslné vybití člověkem, se považuje za tragédii.

Stejnou tragédií bylo podle měřítek dnešního kulturního klimatu i nedávnější vyhynutí vakovlka, tzv. tasmánského tygra. Tito tvorové, nad nimiž dnes paradoxně truchlíme, měli až do roku 1909 na svou hlavu vypsánu odměnu. Ve viktoriánských románech o Africe se o slonech, lvech a antilopách

mluví jako o „lovné zvěři“, a co jiného se, bez rozmýšlení, s lovnou zvěří dělá, než že se loví. Nikoli na jídlo. Nikoli v sebeobraně. Pro zábavu. Dnes se ale *Zeitgeist* změnil. Pravda, bohatí líní „lovci“ si mohou zastřílet na africká zvířata z bezpečí terénního auta a domů si odvézt jejich vycpané hlavy. Ale musí se kvůli tomu pořádně plácnout přes kapsu a často musí čelit pohrdání. Z ochrany divoké zvěře a životního prostředí se dnes staly hodnoty se stejným morálním statutem, jaký kdysi mělo dodržování dne Páně a zákaz zobrazování Boha.

Swingující 60. léta jsou legendární svou liberální moderností. Ovšem na počátku tohoto desetiletí mohl žalobce u soudu kvůli obscénnosti *Milence lady Chatterleyové* porotě položit tuto otázku:* „Dali byste tuto knihu k přečtení svým malým synům a dcerám - protože i dívky umějí číst [dokážete uvěřit tomu, že to vůbec řekl]? Nechali byste takovou knihu považovat doma? Chtěli byste, aby si ji přečetla vaše manželka nebo vaše služky?“ Zvlášť poslední řečnická otázka je ohromujícím příkladem toho, jak rychle se *Zeitgeist* mění.

Americká invaze do Iráku se všeobecně odsuzuje kvůli civilním ztrátám, i přesto jsou tato čísla o mnoho řádů nižší než počty obětí z druhé světové války. Vypadá to, že měřítko, co je morálně přijatelné, se vytrvale posouvají. Donald Rumsfeld, který dnes působí velmi necitelně a ohavně, by si za druhé světové války se svými výroky získal nálepku liberálního citlivky. V průběhu uplynulých desetiletí se cosi změnilo. A změnilo se to v nás všech a ani v nejmenším to nesouvisí s náboženstvím. A když už, děje se to náboženství navzdory, nikoli díky němu.

Tento posun probíhá v jednoznačně daném směru, který by většina z nás považovala za pokrok. Dokonce ani Adolf Hitler,

* *Milence lady Chatterleyové* je dílo anglického spisovatele D. H. Lawrence (1885-1930). Po dlouhá desetiletí román nesměl v Anglii kvůli erotickým pasážím oficiálně vyjít. V roce 1960 bylo v rámci soudního procesu rozhodnuto, že dílo nemůže být pro svou literární hodnotu považováno za obscénní. Toto rozhodnutí v Anglii uvolnilo pole pro otevřené zachycování sexuálních témat (pozn. rec.).

který zlo posunul do doposud neprozkoumaných teritorií, by v dobách Caliguly nebo Čingischána z davu nijak nevyčníval. Hitler nepochybně zabil víc lidí než Čingischán, ale měl k tomu technologii 20. století. Ale nacházel Hitler, tak jako zcela nepokrytě Čingischán, největší *potěšení* v tom, že pozoroval „blízké a drahé“ svých obětí, jak se „utápějí v slzách“? Hitlerovu míru zla posuzujeme podle dnešních měřítek a morální *Zeitgeist* se od dob Caligulových posunul právě tak jako technologie. Hitlera považujeme za mimořádně zlého jen podle laškovějších norem dnešní doby.

V době mého života spousta lidí používala pro označení cizích národů nadávky: žabožrouti, čmoudi, taloši, skopcáci, náckové, židáci, negři, černý huby, žluťáci, rákosníci. Netvrším, že tato slova vymizela, ale v dnešních politických kruzích jsou dnes všeobecně odsuzována. Podle slova „negro“, třebaže nemělo znít jako nadávka, lze dokonce datovat anglickou prózu. Dobu vzniku určitého díla velmi dobře prozradí i předsudky. A. C. Bouquet mohl ve svém *Komparativním náboženství* (*Comparative Religion*) uvést kapitolu o islámu těmito slovy: „Semita není přirozený monoteista, jak se předpokládalo v 19. století. Je to animista.“ Tato posedlost rasou (na rozdíl od kultury) a záměrné použití singuláru, aby byla veškerá pluralita lidí zredukována na jeden „typ“, není podle žádných měřítek nijak ohavná. Je to ale další nepatrný indikátor měnícího se *Zeitgeistu*. Žádný cambridgeský profesor teologie ani jiného oboru by dnes tato slova nepoužil. Tyto jemné náznaky měnících se *mravů* nám napovídají, že Bouquet své dílo nenapsal později než v polovině 20. století. Ve skutečnosti to bylo v roce 1941.

Vrátíte-li se o další čtyři desetiletí dál do minulosti, změnu v měřících rozhodně nepřehlédnete. Třebaže jsem v jedné ze svých předchozích knih utopickou *Novou republiku* (*New Republic*) H. G. Wellse už citoval, udělám to znovu, abych tímto šokujícím příkladem doložil, o co mi jde:

A jak Nová republika naloží s podřadnými rasami? Co udělá s černochy?... a žlutými?... a Židy?... se vši tou černou a hnědou a špinavě bílou a žlutou havětí, která nestačí držet krok s novými potřebami? Inu, svět je svět, žádný dobročinný spolek, a já myslím, že jim nezbude než jít... A etický řád mužů Nové republiky, etický řád, který ovládne všechny státy světa, bude utvářen ve prospěch plození všeho jemného, výkonného a krásného z lidství - krásných a silných těl, jasných a mocných myslí... A způsob, jakým příroda doposud utvářela svět, ve kterém slabost nesmí plodit slabost... je smrt... Muži Nové republiky... budou mít ideál, kvůli jemuž bude všechno zabíjení stát za to.

Tento text vznikl v roce 1902 a Wellse tehdy považovali za pokrokového. Při večírku v roce 1902 se v tomto duchu mohla vést přijatelná konverzace. Dnešní čtenáři nad těmito slovy do slova hrůzou lapají po dechu. Měli bychom si uvědomit, že ani Hitler, bez ohledu na to, jak hrozný byl, z ducha své doby nijak zvlášť nevybočoval, třebaže nám to tak z dnešního pohledu připadá. *Zeitgeist* se mění neuvěřitelně rychle - a posunuje se souběžně v široké frontě v celém vzdělaném světě.

Kde se tedy tyto sladěné a nepřetržité změny ve společenském vědomí berou? Odpověď na tuto otázku budou muset najít jiní. Mně bohatě stačí, že se rozhodně neberou v náboženství. Kdybych ale musel nějakou teorii předložit, pak by se nesla zhruba v tomto duchu: je třeba vysvětlit, proč je posun morálního ducha doby tak synchronizovaný u tolika lidí; a je třeba vysvětlit jeho poměrně konzistentní směr.

Za prvé, jak je možné, že je synchronizovaný u tolika lidí? Šíří se z mysli do mysli prostřednictvím rozhovorů v barech a na večírcích, knihami a knižními recenzemi, novinami a rozhlasem a televizí, dnes i internetem. Změny morálního klimatu se odrážejí v úvodnicích, v rozhlasových pořadech, v politických projevech, v potlesku komiků a ve scénářích televizních seriálů, v parlamentních hlasováních o nových zákonech a v rozhodnutích soudců, kteří tyto zákony vykládají. Daly by se asi i popsat z hlediska frekvence memů v memofondu, já se ale touto cestou nevydám.

Někteří z nás za postupující vlnou proměňujícího se *Zeitgeistu* zaostávají, někteří z nás jsou mírně vpředu. Většina z nás z 20. století ale kráčí pěkně pospolu, hodně daleko před našimi protějšky ve středověku nebo v dobách Abrahámových, nebo dokonce teprve ve 20. letech 20. století. Celá vlna se valí vpřed a i předvoj dřívějšího století (jehož jasným příkladem je T. H. Huxley) by se ocitl až za opozdilci století následujícího. Tento postup samozřejmě není přímočarý, spíše připomíná ostří pily. Tu a tam dojde k posunu zpátky, jako např. po roce 2000 ve Spojených státech vinou tamní vlády. Ale z dlouhodobého hlediska je tento progresivní trend neklamný a bude pokračovat dál.

Co ho vlastně pohání v daném směru? Nesmíme zanedbávat řídicí roli jednotlivých vůdců, kteří, zatímco sami předběhli dobu, se dokážou postavit a přesvědčit nás ostatní, aby chom je následovali. V Americe pomáhali šířit ideje rasové rovnoprávnosti političti vůdci formátu Martina Luthera Kinga a umělci, sportovci a další veřejně činné postavy a vzory jako Paul Robeson, Sidney Poitier, Jesse Owens a Jackie Robinson.* Otroci a ženy za své zrovnoprávnění mnoho vděčili svým charismatickým vůdcům. Někteří z nich byli věřící; jiní ne. Někteří z věřících konali dobré skutky proto, že byli věřící. V jiných případech bylo náboženství vedlejší. Třebaže Martin Luther King byl křesťan, svou filozofii nenásilné občanské neposlušnosti odvozoval přímo od Gándhího, který křesťan nebyl.

Pak je tu také lepší vzdělání a především to, že mnohem lépe chápeme, že my všichni sdílíme s ostatními rasami a opačným pohlavím tutéž lidskou přirozenost - což jsou velmi nebiblické idey, které pocházejí z biologických věd, zejména

* Paul Robeson (1898-1976) - americký atlet, herec, bojovník za práva černochů. Sidney Poitier (*1927) - bahamsko-americký herec, černošský aktivista. Jesse Owens (1913-1980) - černý americký atlet, čtyřnásobný vítěz na olympijských hrách v Berlíně 1936. Jackie Robinson (1919-1972) - americký hráč baseballu, první černošský účastník nejvyšší americké baseballové soutěže moderní doby (pozn. rec.).

z evoluce. Jeden z důvodů, proč se s černochoy a ženami a v nacistickém Německu také s Židy a Romy tak špatně zacházelo, spočíval v tom, že nebyli považováni za úplně lidi. Filozof Peter Singer je ve svém *Osvobození zvířat (Animal Liberation)** tím nejvýmluvnějším zastáncem názoru, že bychom měli pokročit k postspeciesistickým** podmínkám, v nichž bychom humánní zacházení vyměřili všem druhům, které mají takovou mozkovou kapacitu, aby si toho byly vědomy. Možná to je náznak směru, kam se morální *Zeitgeist* bude ubírat v dalších stoletích. Byla by to přirozená extrapolace dřívějších reforem jako zrušení otroctví a zrovnoprávnění žen.

Dál už se svou amatérskou psychologií a sociologií ve vysvětlení, proč se morální *Zeitgeist* vyvíjí tak široce koordinovaně, jít nemohu. Pro mé účely stačí, že se *opravdu* mění a že ho nepohání náboženství - a rozhodně ne Písmo svaté. Patrně nejde o jedinou sílu, jako je např. gravitace, ale o komplexní souhru různých sil, jako je ta, co pohání Mooreův zákon, který popisuje exponenciální nárůst kapacity počítačů. Ať je ale příčina jakákoli, zřejmý fenomén vývoje *Zeitgeistu* bohatě stačí na zamítnutí tvrzení, že Boha potřebujeme k tomu, abychom byli dobří nebo abychom byli schopni určit, co je a co není dobré.

A co Hitler a Stalin? Nebyli to snad ateisté?

Zeitgeist se může vyvíjet a může se vyvíjet v obecně progresivním směru, ale jak jsem řekl, připomíná spíš pilovou vlnu, nikoli pozvolný pokrok, a k mnoha děsivým obrátům k horšímu také došlo. Nápadné zvraty, hluboké a strašlivé, zapříčinili diktátoři 20. století. Je však třeba odlišit zlé úmysly mužů

* Vyšlo česky v nakladatelství Práh v roce 2001 (pozn. překl.).

** Speciesismus neboli druhová nadřazenost (angl. *species* znamená druh) stavi člověka do pozice, ve které je oprávněn vykořisťovat jiné živočišné druhy (pozn. rec.).

jako Hitler a Stalin od ohromné moci, která jim pomohla k jejich naplnění. Už jsem poznamenal, že Hitlerovy představy a záměry nebyly samy o sobě horší než ty Caligulovy - nebo představy a záměry některých osmanských sultánů, jejichž ohavné činy popisuje Noel Barber ve své knize *Vládci Zlatého rohu (Lords of the Golden Horn)*. Hitler měl k dispozici zbraně a komunikační technologii 20. století. Nicméně Hitler i Stalin byli podle jakýchkoli měřítek pozoruhodně zlí muži.

„Hitler a Stalin byli ateisti. Co na to řeknete?“ Tato otázka se objevuje téměř po každé veřejné přednášce, kterou jsem kdy na téma náboženství měl, stejně jako ve většině mých rozhlasových rozhovorů. Pokaždé má nádech agresivity a rozhořčení vychází ze dvou předpokladů: nejen že 1) byli Stalin s Hitlerem ateisti, ale 2) své hrozné činy spáchali *proto*, že byli ateisti. První předpoklad platí pro Stalina, u Hitlera je nejistý. Ale hlavně je tak jako tak vedlejší, protože druhý předpoklad je chybný. Myslet si, že vyplývá z předpokladu prvního, samozřejmě postrádá logiku. I kdybychom připustili, že Hitler i Stalin byli ateisti, měli oba také kníř stejně jako Saddám Husajn. No a co? Zajímavá otázka není ta, jestli jednotliví zlí (či dobří) lidé byli věřící nebo ateisti. Nepočítáme tu špatné lidi a nestavujeme dva seznamy hanebností. Skutečnost, že nacisté měli na přezkách opasků vyryto „*Gott mit uns*“, nic nedokazuje, alespoň ne bez trochu obsáhlejší diskuse. Nezáleží na tom, jestli byli Hitler a Stalin ateisti, ale jestli ateismus systematicky *působí* na lidi tak, aby konali zlo. A pro to nejsou sebelepší důkazy.

Stalin podle všeho ateista byl. Vzdělání se mu dostalo v pravoslavném semináři a jeho matka byla po celý život zklamaná z toho, že se nestal knězem, jak měla v úmyslu - což bylo pro Stalina podle Alana Bullocka zdrojem častého obveselení.¹⁰⁶ Možná právě kvůli přípravě na kněžství Stalin v dospělosti ruskou pravoslavnou církev a křesťanství a náboženství obecně tak nenáviděl. Žádné důkazy ale nevypovídají o tom, že by ho k jeho brutalitě motivoval ateismus. Vliv na ni patrně neměla

ani dřívější náboženská výchova, pokud ho tedy nevedla k obdivu absolutistické víry, silné autority a přesvědčení, že účel světi prostředky.

Co se legendy o tom, že Hitler byl ateista, týká, tak ta byla živena tak neúnavně, že je o tom spousta lidí neomylně přesvědčena a do omrzení s ní otravují i apologetové náboženství. Skutečnost ale není ani zdaleka jasná. Hitler se narodil v katolické rodině a jako dítě chodil do katolických škol a kostelů. To samo o sobě samozřejmě nic neznamená: klidně se mohl víry zříct, stejně jako se pravoslavného vyznání vzdal Stalin, když odešel z teologického semináře v Tbilisi. Hitler se ale svého katolicismu nikdy veřejně nezřekl a v celém jeho životě se objevují náznaky, že zůstal věřící. I kdyby nebyl katolík, podle všeho si uchoval víru v jakousi božskou prozřetelnost. Například v *Mein Kampf* prohlásil, že „klesl na kolena a děkoval z hloubi srdce nebi, že mi dopřálo to štěstí žít v této době”.¹⁰⁷ To ale bylo v roce 1914, kdy mu bylo pouhých pětadvacet. Třeba se pak změnil?

V roce 1920, to mu bylo třicet jedna, napsal jeho blízký spolupracovník Rudolf Hess, pozdější Führerův zástupce, v dopise bavorskému premiérovi: „Hitlera znám velmi dobře osobně a mám k němu velmi blízko. Je to nezvykle čestný a laskavý člověk, zbožný muž a dobrý katolík.”¹⁰⁸ Samozřejmě lze namítnout, že když se Hess tak zmýlil s tou ctí a laskavostí, proč by se nemohl mýlit i s tím „dobrým katolíkem”? Hitlera lze sotva popsat jako „dobrého” kohokoli, což mi připomíná směšně odvážný argument ve prospěch tvrzení, že Hitler byl určitě ateista: Hitler byl špatný člověk, křesťanství učí dobro, z toho vyplývá, že Hitler nemohl být křesťan! Goring měl podle mého ve své poznámce o Hitlerovi, „Německo může sjednotit jenom katolík”, na mysli někoho, kdo byl jako katolík vychovaný, spíše než věřícího katolíka.

Ve svém berlínském proslovu v roce 1933 Hitler řekl: „Byli jsme přesvědčeni, že lid tuto víru žádá a potřebuje. Proto jsme se pustili do boje s ateistickým hnutím, a nejen v několika

teoretických prohlášeních: my jsme ho vymýtili."¹⁰⁹ To spolu s mnohým dalším může znamenat jen to, že Hitler „věřil ve víru". Ještě v roce 1941 řekl svému pobočníkovi, generálu Gerhardu Engelovi: „Katolíkem zůstanu navždy."

I kdyby Hitler zbožným katolíkem nezůstal, bylo by velmi neobvyklé, kdyby se nenechal ovlivnit dlouhou křesťanskou tradicí obviňování židů ze smrti Krista. V projevu v Mnichově z roku 1923 Hitler řekl: „Naším prvním úkolem bude zachránit [Německo] před židem, který vede naši zemi do záhuby... Chceme naše Německo uchránit před utrpením, jako to udělal On, smrtí na kříži."¹¹⁰ John Toland v životopise Hitlera (*Adolf Hitler: The Definitive Biography*) popisuje jeho postoj k náboženství v době „konečného řešení":

Stále jako člen římskokatolické církve s dobrým postavením, třebaže pohrdal její hierarchií, si s sebou přinesl doktrínu, že židé zavraždili boha. Vyhlažování tedy mohl rozpoutat bez sebemenší výčitky svědomí, jelikož jednal pouze jako vykonavatel boží odplaty - dokud to byla odplata neosobní, bez krutosti.

Nenávisť křesťanů k židům ale není tradicí jen mezi katolíky. Zapálený antisemita byl i Martin Luther. Na sněmu ve Wormsu řekl, že z Německa by všichni židé měli být vyhnáni. A napsal celou knihu *O židech a jejich lžích* (*Von den Juden und ihren Lügen*), která patrně ovlivnila Hitlera. Luther židy popisuje jako „plemeno zmijí" a tentýž obrat použil i Hitler ve svém pozoruhodném projevu v roce 1922, v němž několikrát zopakoval, že je křesťan:

Jako křesťan vzhlížím k Pánu a Spasiteli jako k bojovníkovi. Vzhlížím k němu jako k muži, který ve svém osamění, obklopen hrstkou učedníků, odhalil pravou tvář židů a svolal muže, aby se jim postavili v boji, vzhlížím k němu jako k muži, který nebyl největším mučedníkem, ale největším bojovníkem, a to je svatá pravda! S nezměrnou láskou se jako křesťan a člověk vracím k Písmu, v němž se chopil biče a z chrámu toto plemeno zmijí vyhnal. Jak strašný to byl boj za záchranu světa před židovskou nákazou. Dnes, po dvou tisících let, s nehlubším dojetím vidím jasněji než kdy dřív, že právě proto na

kříži prolil svou krev. Není mou povinností křesťana nechat se podvádět, ale je mou povinností křesťana bojovat za pravdu a spravedlnost... A důkazem, že jednáme správně a spravedlivě, budiž bída, která se zhoršuje každý den. Jako křesťan mám i povinnost vůči vlastnímu lidu.¹¹¹

Těžko říct, jestli Hitler převzal „plemeno zmijí“ od Luthera nebo přímo z Matouše (3,7), z něhož patrně čerpal Luther. Co se týká námětu pronásledování židů jako součásti Boží vůle, Hitler se k němu vrátil v *Mein Kampf*. „Věřím dnes, že jedním v duchu všemohoucího Stvořitele: *Tím, že se bráním židovi, bojuji za dílo Pána.*“ To bylo v roce 1925. Znovu to zopakoval v projevu v Říšském sněmu v roce 1938 a v tomto duchu se vyjadřoval po celou svou kariéru.

Podobně citáty je potřeba vyvážit dalšími z jeho *Rozhovorů u kulatého stolu (Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier)**, zaznamenaných jeho tajemníkem, ve kterých se Hitler jedovatě vyjadřuje proti křesťanství. Všechny následující pocházejí z roku 1941:

Největší ránou, jaká kdy lidstvo postihla, byl příchod křesťanství, a bolševismus je jeho nemanželské dítě. Obojí je vynález židů. A křesťanství tuto záměrnou lež v otázce náboženství uvedlo do světa...

Prastarý svět byl tak čistý, jasný a poklidný proto, že nikdy nepoznal dvě velké pohromy: neštovice a křesťanství.

Nakonec nemáme proč si přát, aby se Italové a Španělé od drogy zvané křesťanství osvobodili. Buďme jediným národem, který je vůči této chorobě imunní.

V *Hitlerových rozhovorech u kulatého stolu* je takových citací víc, často v nich křesťanství přirovnává k bolševismu, občas přirovnává Karla Marxe ke sv. Pavlovi a nikdy nezapomíná poukázat na to, že oba byli židé (třebaže Hitler byl kupodivu vždy skálopevně přesvědčen o tom, že sám Ježíš žid nebyl).

* Vyšlo česky v knize Henry Picker: *Hitlerovy rozhovory u kulatého stolu* v nakladatelství Alpress, Praha 2005. (pozn. překl.).

Možná že v roce 1941 zažil jakési rozčarování a od křesťanství se odvrátil. Nebo bychom si to jednoduše měli vysvětlit tak, že to byl oportunistický lhář, jemuž nelze v žádném případě věřit?

Je možné, že navzdory svým vlastním výrokům i výrokům svých společníků Hitler nikdy nebyl doopravdy zbožný, ale jen cynicky zneužíval zbožnosti svých posluchačů. Možná souhlasil s Napoleonem, který prohlásil, že „náboženství je skvělý prostředek k tomu, jak prostému lidu zavřít hubu“, a se Senekou: „Pro prostý lid je náboženství pravdivé, pro moudré falešné a pro vládců užitečné.“ Nikdo nemůže popřít, že Hitler byl takového pokrytectví schopen. Pokud právě kvůli tomu předstíral, že je věřící, měli bychom si připomenout, že svá zvěrstva nepáchal sám. Ony děsivé činy vykonávali vojáci a jejich důstojníci, kteří jistě z převážné většiny křesťany byli. Křesťanství německého lidu je vlastně základem celé této hypotézy - hypotézy, která vysvětluje domnělou neupřímnost Hitlerových náboženských výroků! Nebo měl možná Hitler pocit, že musí s křesťany alespoň symbolicky sympatizovat, jinak by jeho režim nepodpořila církev. Její podpora se projevovala více způsoby, např. papež Pius XII. vytrvale odmítal vyjádřit svůj postoj k nacistům - což v církvi dodnes budí značné rozpaky. Buď se Hitler k náboženství hlásil upřímně, nebo víru pouze předstíral, aby si získal - a to se mu podařilo - spolupráci německých křesťanů a katolické církve. Tak či onak, zlo, které jeho režim napáchal, lze sotva přičítat ateismu.*

I když Hitler na křesťanství žehral, nikdy se nevzdal jazyka prozířetelnosti: tajemné síly, která ho podle něj vyčlenila jako vůdce Německa. Někdy mluvil o Prozířetelnosti, jindy o Bohu.

* Švýcarský psycholog C. G. Jung, svědek atmosféry hitlerovského Německa, mluvil o (nevědomém) uctívání předkřesťanského boha Wotana. Nacistické průvodky se inspirovaly symbolikou mytického starogermánství, mnoho prominentů nepokrytě vyznávalo kult smrti (pozn. rec.).

Když se po anšlusu v roce 1938 triumfálně vrátil do Vídně, ve svém nadšeném projevu se o Boží prozřetelnosti zmiňuje: „Věřím, že bylo Boží vůlí vyslat zdejšího chlapce do Říše, aby zde vyrostl a stal se vůdcem národa, pod jehož křídla pak přivede svou vlast.“¹¹²

Když v listopadu 1939 v Mnichově těsně unikl atentátu, Prozřetelnosti poděkoval za záchranu života, jelikož si díky ní předtím změnil rozvrh: „Teď jsem naprosto spokojený. Fakt, že jsem z pivnice odešel dříve než obvykle, dokazuje, že Prozřetelnost chce, abych dosáhl svého cíle.“¹¹³ Po neúspěšném atentátu nařídil mnichovský arcibiskup, aby se v jeho katedrále proneslo *Te Deum* „jako poděkování božské Prozřetelnosti ve jménu arcidiecéze za vůdcovo šťastné vyvážnutí“. Někteří z Hitlerových stoupenců neváhali a s podporou Göbbelse udělali náboženství ze samotného nacismu. Následující úryvek, jehož autorem je šéf odborového svazu, působí jako modlitba, dokonce má podobný rytmus jako Otčenáš nebo Krédo:

Adolfe Hitlere! Tys náš jediný sjednotite!! Chceme teď obnovit svou přísahu: na zemi zdejší věříme jen v Adolfa Hitlera. Věříme v národní socialismus jako v jedinou víru, která náš lid zachrání. Věříme v Pána na nebesích, jenž nás stvořil, jenž nás vede a jenž nám viditelně požehnal. A věříme, že Pán nám seslal Adolfa Hitlera, aby se Německo jednoho dne stalo základem veškeré věčnosti.¹¹⁴

Jonathan Glover ve své pozoruhodné a hrůzyplné knize *Lidstvo: Dějiny morálky dvacátého století (Humanity: A Moral History of the Twentieth Century)* podotýká, že

mnozí se oddali i náboženskému kultu Stalina, jak to popisuje jeden litevský spisovatel: „Došel jsem ke Stalinově portrétu, sundal ho ze zdi, postavil na stůl a s hlavou v dlaních jsem ho pozoroval a rozjímal. Co mám dělat? Jako vždy měl vůdce vyrovnaný výraz, jeho jasný zrak pronikal do dálky. Jako by ten pohled chtěl prorazit zdi mého pokojíku a obejmout celý svět... V každé buňce svého těla, v každíčkém nervu, v každé kapce krve jsem cítil, že v tuto chvíli v širém světě není nic než tato drahá a milovaná tvář.“

Takový kvazináboženský obdiv je o to odpudivější, že ho Glover popisuje bezprostředně po Stalinových strašlivých krutostech.

Stalin ateista patrně byl a Hitler patrně ne; ale i kdyby byli ateisté oba dva, pointa debaty o Stalinovi a Hitlerovi je velmi prostá. Jednotliví ateisté mohou páchat zlo, ale nepáchají zlo ve jménu ateismu. Stalin i Hitler mají na svědomí extrémně odporné skutky, ale napáchali je ve jménu dogmatického a doktrinářského marxismu, respektive šílené a nevědecké eugenické teorie přibarvené wagnerovským fantazírováním.* Náboženské války se skutečně vedou ve jménu náboženství a dějiny jich zažily děsivě mnoho. Nenapadá mě jediná válka, která by se vedla ve jménu ateismu. Proč by taky? Válku může podnitit ekonomická nenasytlost, politické ambice, etnické či rasové předsudky, hluboká křivda nebo pomsta nebo vlastenecká víra v osud národa. Ještě pravděpodobnějším motivem války je neotřesitelná víra, že vlastní náboženské vyznání je to jediné správné, posílená svatou knihou, která výslovně odsuzuje k smrti všechny kacíře a stoupence konkurenčního vyznání a výslovně slibuje, že boží vojáci půjdou rovnou do mučednického nebe. Sam Harris se jako už tolikrát trefil v *Konci víry (The End of Faith)* do černého:

Náboženské přesvědčení je nebezpečné v tom, že jinak normální lidské bytosti mohou sklízet plody šílenství a považovat je za svaté. Protože se každá další generace dětí učí, že náboženská tvrzení je třeba ospravedlnit jako všechna ostatní, civilizace je dodnes obležena armádami absurdit. Dodnes se navzájem zabijeme kvůli prastaré literatuře. Koho by napadlo, že dojdeme k něčemu tak tragicky absurdnímu?

Naproti tomu, kdo by se pouštěl do války kvůli *absenci* víry?

* Na tomto místě je třeba podotknout, že marxismus je výslovně ateistický světónázor (pozn. rec.).

CO JE NA NÁBOŽENSTVÍ ŠPATNÉHO? PROČ TA ZAUJATOST?

Náboženství dokáže lidi přesvědčit, že v nebi žije neviditelný muž, který každou minutu každého dne dohlíží na všechno, co děláte. A tenhle neviditelný má zvláštní seznam deseti věcí, které byste neměli dělat. A jestli některou z těch deseti věcí uděláte, má pro vás připravené jedno zvláštní místo plné ohně a kouře a muk a bolesti, kam vás pošle, a vy tam budete žít a trpět a smažit se a dusit se a křičet a plakat až do konce věků... Ale miluje vás!

George Carlin

Jsem od přírody takový, že pokud to jde, vyhýbám se konfrontacím. Mám totiž za to, že nepřátelství k pravdě obvykle nevede, a tak pravidelně odmítám pozvání k formálním diskusím. Jednou mě pozvali do Edinburghu na debatu s tehdejším yorským arcibiskupem. Cítil jsem se poctěn, a proto jsem pozvání přijal. Věřící fyzik Russell Stannard pak ve své knize *Skoncijeme s Bohem? (Doing Away with God?)* přetiskl dopis, který po debatě napsal pro *Observer*.

Pane, pod titulkem „Bůh, chudý příbuzný královny vědy“ váš vědecký korespondent popisuje (a právě na Velikonoční neděli), jak Richard Dawkins v debatě o vědě a náboženství „zasadil yorskému arcibiskupovi těžkou intelektuální ránu“. Dozvěděli jsme se i o „samolibě se usmívajících ateistech“ a výsledku „Lvi - Křesťané 10:0“.

Stannard dále *Observeru* vytýká, že neinformoval o našem následném setkání spolu s birminghamským biskupem a uznávaným kosmologem sirem Hermannem Bondim v Královské společnosti. Nešlo ale o inscenovanou debatu protivníků a také měla mnohem konstruktivnější výsledek. Tento formát sporů, v čemž by se mnou Stannard určitě souhlasil, opravdu rád ne-

mám. Proč se nikdy neúčastním diskusí s kreacionisty, jsem podrobně vysvětlil v *Ďáblově advokátovi (Devil's Chaplain)*.*

Navzdory mé nechuti pouštět se do podobných gladiátorských utkání jsem si jakousi záhadou vysloužil pověst zarytého bojovníka proti náboženství. Kolegové, kteří se mnou souhlasí v tom, že Bůh neexistuje, že k tomu, abychom byli morální, žádné náboženství nepotřebujeme, a že původ náboženství i morálky lze vysvětlit z nenáboženského hlediska, za mnou chodivají a mírně rozpačitě se mě ptávají: Proč jsi tak zaujatý? Co je vlastně na náboženství špatného? Opravdu tak škodí, že bychom proti němu měli aktivně bojovat? Proč ho nenechat v klidu žít stejně jako horoskopy a energii z krystalů nebo geopatogenní zóny? Není to také jen neškodný nesmysl?

Mohl bych namítnout, že zaujatost, kterou tu a tam já nebo jiní ateisté vůči náboženství projevíme, se omezuje výhradně na slova. Já nehodlám na nikoho páchat bombové atentáty, nebudu nikomu stínat hlavy, kamenovat je, upalovat je na hranici, křížovat je ani nebudu nalétávat letadly do mrakodrapů jen proto, že se s nimi neshodnu v náboženských otázkách. To ale mému odpůrci nestačí. Možná na to řekne něco takového: „Cožpak z vás vaše nepřátelství nedělá fundamentalistického ateistu, který je svým způsobem stejně zaujatý jako příznivci Pisma svatého?“ S takovými obviňováními z fundamentalismu bych se konečně rád vypořádal, protože na ně narážím na můj vkus až příliš často.

Fundamentalismus a rozvracení vědy

Fundamentalisté vědí, že mají pravdu, protože ji znají ze své posvátné knihy, a dopředu vědí, že je nic nedonutí k tomu, aby

* Bohužel nemám tu drzost odmítnout stejnými slovy jako jeden můj slavný kolega vědec pokaždé, když se ho nějaký kreacionista pokouší vyzvat k veřejné formální diskusí (nebudu ho jmenovat, ale jeho výrok by se měl číst s australským přízvukem): „To by se ve vašem životopise krásně vyjímalo, v mém už ale tolik ne.“

od svého přesvědčení ustoupili. Pravda pramenící z posvátné knihy je axiom, nikoli konečný produkt logické úvahy. Kniha má prostě pravdu, a kdyby proti ní náhodou hovořily nějaké důkazy, je třeba se zbavit důkazů, nikoli knihy. Naproti tomu já jako vědec tomu, čemu věřím (např. evoluci), nevěřím proto, že jsem se o tom dočetl ve svaté knize, ale protože jsem si prostudoval důkazy. To je opravdu něco úplně jiného. Kniham o evoluci se věří nikoli proto, že jsou posvátné. Věřím jim proto, že podávají obrovské množství vzájemně se podporujících důkazů. V principu si důkazy může ověřit každý čtenář. Pokud se vědecká kniha mylí, někdo nakonec chybu odhalí a v dalších knihách už je opravená. To se s posvátnými knihami očividně neděje.

Filozofové, zejména ti amatérští s minimálním filozofickým vzděláním, a ještě spíše ti, kteří se nechali nakazit „kulturním relativismem“, v tomto místě pokládají falešnou návnadu: víra vědců v důkazy je sama o sobě základem fundamentalistického přesvědčení. Už jsem o tom mluvil i jinde, proto to jen krátce zopakuji. My všichni důkazům, s nimiž se v našich vlastních životech setkáváme, věříme, ať ze sebe děláme amatérské filozofy, nebo ne. Jestliže mě obviní z vraždy a obžaloba se mě jasně zeptá, jestli je pravda, že jsem byl v noci, kdy se zločin odehrál, v Chicagu, filozofické vytáčky mi k ničemu nebudou: „To záleží na tom, co je podle vás pravda.“ Moc si nepomůžu ani s antropologickou, relativistickou námitkou: „Ono ‚v‘ v otázce, jestli jsem byl v Chicagu, má jen váš západní vědecký význam. Bongolové ‚v‘ chápou úplně jinak, podle jejich pojetí jste opravdu ‚v‘ něčem, jen pokud jste pomazaný starší, který má právo šňupat tabák ze sušeného kozlího šourku.“¹¹⁵

Vědci jsou možná fundamentalističtí, když přijde na abstraktní definici toho, co znamená „pravda“. To ale platí pro každého. Když řeknu, že evoluce je pravdivá, nejsem o nic fundamentalističtější, než když řeknu, že Nový Zéland je na jižní polokouli. V evoluci věříme proto, že je podepřena důkazy, a okamžitě bychom se jí zřekli, kdyby ji nějaké nové důkazy

vyvrátily. Žádný fundamentalista by nikdy něco takového neřekl.

Není nic snazšího než fundamentalismus zaměňovat s vášní. Když evoluci obhajují před nějakým fundamentalistickým kreacionistou, klidně můžu působit zapáleně, není to ale proto, že bych byl zrovna tak fundamentalistický. Je to proto, že důkazy svědčící ve prospěch evoluce mají zdrcující sílu a já jsem zoufalý z toho, že to můj oponent nechápe - či to spíš pochopit nechce, protože to odporuje jeho svaté knize. Má vašeň je o to silnější, když si představím, o co všechno chudáci fundamentalisté a všichni ti, které ovlivňují, přicházejí. A přitom je pravda evoluce spolu s mnoha dalšími vědeckými pravdami tak fascinující a krásná! Vždyť zemřít a připravit se o všechnu tu krásu je lidská tragédie! Není divu, že se pokaždé tak rozváším. Co jiného bych měl také dělat? I přesto není má víra v evoluci fundamentalistická, protože vím, co by dokázalo změnit můj názor, a s novými důkazy bych to mile rád bez váhání udělal.

I to se stává. Už jsem jinde vyprávěl příběh o uznávaném starším zoologovi z Oxfordu z dob mých studií. Celé roky zaníceně věřil tomu, že Golgiho aparát (mikroskopická součást nitra buňky) není skutečný: měl za to, že to je výmysl, pouhá iluze. Každé pondělí pro celou katedru přednášel hostující lektor. Jednou byl hostem i americký buněčný biolog, který předložil zcela přesvědčivé důkazy o tom, že Golgiho aparát skutečně existuje. Na konci přednášky starý muž předstoupil před shromáždění, Američanovi potřásl rukou a - nadšeně - mu řekl: „Drahý kolego, moc vám děkuji. Celých patnáct let jsem se mýlil.“ Málem jsme si tehdy utleskali ruce. Něco takového by žádný fundamentalista nikdy neřekl. Možná by to neřekli ani všichni vědci, ale všichni vědci alespoň prohlašují, že to je jejich ideál - na rozdíl např. od politiků, kteří by to odsoudili jako převlékání kabátů. Vzpomínka na tuto událost mě dodnes dojíhá.

Jako vědec jsem zaujatý vůči fundamentalistickému náboženství, protože aktivně kazí vědecké počínání. Učí nás, aby-

chom neměnili názory a abychom se nechtěli dozvědět vzrušující věci, které se dozvědět můžeme. Podvrací vědu a vysává intelekt. Nejsmutnějším příkladem, který znám, je případ amerického geologa Kurta Wise, který dnes řídí Centrum pro výzkum původu (Center for Origins Research) na Bryan College v Daytonu v Tennessee. Není náhoda, že Bryan College se jmenuje po Williamu Jenningsovi Bryanovi, žalobci učitele biologie Johna Scopesa v daytonském „opičím procesu“ z roku 1925. Wise si mohl splnit svůj chlapecký sen a stát se profesorem geologie na nějaké skutečné univerzitě, která se řídí třeba heslem „mysli kriticky“, on ale učí na Bryan College, která se pyšní oxymoronem „Mysli kriticky a biblicky“. Titul - skutečný - získal na University of Chicago, po něm následovaly dva vyšší, z geologie a paleontologie, (dokonce) na Harvardu, kde studoval (dokonce) pod vedením Stephena J. Goulda. Byl to vysoce kvalifikovaný a skutečně slibný mladý vědec, který si mohl splnit sen a učit vědu a věnovat se výzkumu na pořádné univerzitě.

Pak ale nastala tragédie. A nepřišla zvenčí, ale z jeho vlastní mysli, osudově podryté a oslabené fundamentalistickou náboženskou výchovou. Musel věřit, že Země - předmět jeho chicagského a harvardského vzdělání - je mladší než deset tisíc let.* Byl příliš inteligentní na to, aby nepoznal čelní střet náboženství a vědy, a tento konflikt ho nesmírně znepokojoval. Jednoho dne už toho na něj bylo moc, a tak se rozhodl, že celou věc rázně a jednou provždy vyřeší. Vzal nůžky a z Bible vystříhal všechny verše, se kterými by se, pokud by platil vědecký světový názor, musel rozloučit. Na konci tohoto poctivého a náročného úkolu mu z Bible zůstalo tak málo, že

* Teorie mladé Země tvrdí, že naše planeta je stará 6000-10000 let. Tento časový odhad se zakládá na doslovném výkladu Bible. Teorie mladé Země byla vzkríšena na počátku 20. století v prostředí amerických fundamentalistických křesťanských církví. Někteří kreacionisté se ji pokoušejí doložit „vědeckými“ důkazy (pozn. rec.).

i když jsem se snažil sebevíc, i navzdory nedotčeným okrajům stránek jsem ji nedokázal zdvihnout, aniž by se mi rozpadla na kusy. Musel jsem se mezi evolucí a Bibli rozhodnout. Buď má pravdu Bible a evoluce se mylí, nebo má pravdu evoluce a mylí se Bible... Právě té noci jsem přijal slovo Boží a navždy jsem odmítl vše, co by mu protičilo, včetně evoluce. A tak jsem s velkým zármutkem v plamenech spálil všechny své vědecké sny a naděje.

To je podle mého hrozně smutné; ale zatímco příběh s Golgiho aparátem je hoden obdivu a jásotu, příběh Kurta Wise je jen patetický - patetický a zavrženíhodný. Ránu, kterou uštědřil vlastní kariéře a životnímu štěstí, si způsobil sám a přitom byla tak zbytečná, tak snadno jí mohl uniknout. Stačilo, aby do ohně hodil Bibli. Nebo si ji mohl vyložit symbolicky či alegoricky, jako to dělají teologové. Místo toho udělal to, co každý fundamentalista - spolu se svými sny a nadějemi odmítl vědu, důkazy a rozum.

Kurt Wise je alespoň, což se u fundamentalistů hned tak nevidí, upřímný - bolestně, ničivě, skandálně upřímný. Zasloužil by si Templetonovu cenu; možná by si ji jako první zasloužil zcela právem. Wise na povrch vynáší to, co se tajně děje pod ním, v myslích fundamentalistů obecně, když se setkají s vědeckými důkazy, které protičí jejich přesvědčení. Poslechněme si jeho závěr:

Ačkoli pro mladou Zemi hovoří i některé vědecké důkazy, já tuto teorii vyznávám proto, že vyplývá z Pisma. Kdyby se všechny důkazy ve vesmíru obrátily proti kreacionismu, stejně jako moji profesori před lety bych i já byl mezi prvními, kdo by to připustil, ale kreacionistou bych zůstal dál, protože právě to mi velí slovo Boží. A to musím dodržet.¹¹⁶

Zdá se, že cituje Luthera, který své teze přibíl na vrata wittenberského kostela,* chudák Wise ale připomíná spíše Win-

* Dawkins naráží na přesvědčení Martina Luthera, že jedná v souladu se slovem Božím. Luther dal v roce 1517 vzniknout reformaci v německých zemích, když na vrata wittenberského kostela přibíl svých 95 tezí, ve kterých vystoupil proti tehdejšímu církevnímu praktikám a papeži (pozn. rec.).

stona Smithe z románu *1984**, který se zoufale snažil uvěřit, že dvě a dvě je pět, jak mu to nařizoval Velký bratr. Winstona ale mučili. Wiseův „doublethink“, podvojně myšlení, však nevychází z imperativu tělesného mučení, ale z imperativu - který je očividně pro některé lidi stejně neodmítnutelný - náboženské víry: což je prokazatelně forma mučení psychického. Vůči náboženství jsem zaujatý kvůli tomu, co udělal Kurtu Wiseovi. A jestli tohle dokáže udělat geologovi s titulem z Harvardu, pomyslete na to, co dokáže udělat méně nadaným a hůře vyzbrojeným.

Odvrácená tvář absolutismu

Když jsem se v předchozí kapitole pokoušel vysvětlit, jak se mění morální *Zeitgeist*, hovořil jsem o rozšířeném konsensu mezi liberálními osvícenými slušnými lidmi. S nasazenými různými brýlemi jsem řekl, že se na něm shodneme „my“ všichni, někteří více, jiní méně, přičemž jsem měl na mysli lidi věřící i nevěřící, kteří by si mohli chtít tuto knihu přečíst. Všichni se ale samozřejmě neshodnou (a ne každý má chuť si mou knihu přečíst). Musíme uznat, že absolutismus není ani zdaleka mrtvý. Vlastně dnes ve světě řídí mysl velké spousty lidí, nejnebezpečněji v muslimském světě a ve vznikající americké teokracii (viz knihu Kevina Phillipse *American Theocracy*). Takový absolutismus téměř pokaždé pramení z neochvějného náboženského přesvědčení a je hlavním důvodem domněnky, že náboženství je zdrojem zla ve světě.

Jako jeden z nejprísnejších trestů se podle Starého zákona postihuje rouhání. V jistých zemích se uplatňuje dodnes. Podle paragrafu 295/C pákistánského trestního zákona je za tento „zločin“ trest smrti. 18. srpna 2001 byl za rouhání odsouzen

* Česky vyšlo např. v nakladatelství Naše vojsko v roce 1991 (pozn. překl.).

k smrti lékař a učitel Jounus Šajch. Konkrétně se prohřešil tím, že svým studentům řekl, že prorok Mohamed, než ve svých čtyřiceti letech vynalezl islám, nebyl muslim. Jedenáct studentů ho za tuto „urážku“ udalo. Zákon o rouhání v Pákistánu dopadá hlavně na křesťany, jako na Augustina Ašika „Kingriho“ Masiha, který byl odsouzen k smrti ve Faisalábádu v roce 2000. Masih si jako křesťan nesměl vzít svou přítelkyni, protože ona byla muslimka a pákistánské zákony z jakéhosi důvodu zakazují muslimkám provdat se za nemuslimy. Proto se Masih pokusil konvertovat k islámu, načež byl obviněn z toho, že to udělal z nízkých důvodů. Ze zprávy, kterou jsem četl já, není jasné, jestli právě to byl onen hrdelní zločin nebo jestli v tom bylo něco, co řekl o morálce samotného proroka. Tak či onak, rozhodně se nedopustil toho typu trestného činu, za který by mu v zemi, jejíž zákony jsou zproštěny náboženského fanatismu, hrozil trest smrti.

V roce 2006 byl v Afghánistánu k trestu smrti odsouzen jistý Abdul Rahmán za to, že konvertoval ke křesťanství. Zabil snad někoho, ukradl něco nebo něco poškodil? Ne. Dopustil se jen toho, že změnil názor. Vnitřně a soukromě. Přijal určité *myšlenky*, které nebyly po chuti vládnoucí straně jeho země. A nezapomínejte na to, že to nebyl Afghánistán s Tálibánem, ale „osvobozený“ Afghánistán Hamída Karzáiho, který vybudovala koalice v čele se Spojenými státy. Panu Rahmánovi se nakonec podařilo popravě uniknout, ale jen díky prohlášení o nesvéprávnosti a díky silnému mezinárodnímu tlaku. Dnes se ukrývá v azylu v Itálii před fanatiky, kteří chtějí vykonat svou islámskou povinnost a zabít ho. Odpadlictví se podle afghánských zákonů trestá smrtí dodnes. A uvědomte si, že odpadlictví neznamená komukoli či čemukoli uškodit. Je to ryzí myšlenkový zločin, abychom použili terminologii z Orwellova 1984, a oficiálně se podle islámského práva trestá smrtí. 3. září 1992, máme-li si uvést alespoň jeden vykonaný rozsudek, byl Sadik Abdul Karim Malalláh v Saudské Arábii veřejně setnut poté, co byl usvědčen z odpadlictví a rouhání.¹¹⁷

V televizi jsem se kdysi setkal se sirem Ikbalem Sakráním, o kterém jsem se zmínil v 1. kapitole jako o předním „umírněném“ muslimovi v Británii. Vyzval jsem ho, aby se vyjádřil k trestu smrti za odpadlictví. Vykrucoval se, seč mu síly stačily, ale odmítnout ani zkritizovat ho nedokázal. Snažil se změnit téma s tím, že to je nedůležitý detail. A tohohle člověka britská vláda povýšila do šlechtického stavu za to, že propaguje dobré „vztahy mezi náboženstvími“.

Ale abychom zase nenadržovali křesťanství. Ještě v roce 1922 byl John William Gott v Británii za rouhání odsouzen k devíti měsícům nucených prací: přirovnal Ježíše ke klaunovi. Je to téměř neuvěřitelné, ale v Británii je rouhání jako trestný čin zakotveno v zákoníku i dnes,¹¹⁸ a v roce 2005 se skupina křesťanů pokusila vyvolat stíhání BBC za rouhání, protože odvysílalo muzikál *Jerry Springer: The Opera**

Spojené státy si tak dlouho říkaly o vytvoření obratu „americký Tálibán“, až se jim to podařilo, stačí si ho zadat do vyhledavače Google. Řada webových stran cituje výroky amerických náboženských vůdců a zbožných politiků, které až děsivě připomínají omezenou bigotnost, bezcitnou krutost a vyloženou ohavnost afghánského Tálibánu, ajatolláha Chomejního a wahhábistů ze Saudské Arábie. Obzvláště hojným zdrojem nepřístojně připitomělých citací je stránka „The American Taliban“, kde se na prvním místě skví jakási Ann Coulterová - skutečná žena, žádný výmysl, jak mě moji američtí kolegové přesvědčili - se svým výrokem: „Měli bychom jejich země napadnout, pozabíjet tam vůdce a všechny obrátit na křesťanství.“¹¹⁹ S dalšími perlami přispěli kongresman Bob Dornan: „Slovo ‚gay‘ používejte jen jako zkratku za ‚Got AIDS yet?‘ (Už máš AIDS?)“, a generál William G. Boykin: „George

* Dvojice Richard Thomas a Steward Lee vytvořili parodii na americkou televizní show Jerryho Springera, což je polozinscenované odhalování sexuálních tajemství, vzájemných nenávistí a komplexů. Z Jerryho udělali figuru, která kromě sebe sama zkoumá a zpochybňuje i jiné kulturní ikony, jako je Ježíš a Satan (pozn. red.).

Bushe nezvolila většina voličů ve Spojených státech, povolal ho Bůh." Máme tu všechny ingredience: doslovný výklad starého, nepochopeného textu; nenávisť vůči ženám, všemu modernímu, konkurenčním náboženstvím, vědě a všemu potěšení; lásku k trestání, týrání, úzkoprsosti, pánovitým zásahům do každé stránky života. Afghánský i americký Tálibán jsou dobrým příkladem toho, co se stane, když lidé berou své svaté písmo doslova a vážně. V děsivém současném provedení předvádějí, jak asi vypadal život za teokracie Starého zákona. Nebezpečí, které hrozí od křesťanského Tálibánu (ne pod tímto jménem), odhaluje ve své knize *Základy extremismu: křesťanské právo v Americe (The Fundamentals of Extremism: The Christian Rights in America)* Kimberly Blakerová.

Víra a homosexualita

V Afghánistánu za vlády Tálibánu byla oficiálním trestem za homosexualitu poprava, vykonaná velmi „vkusně“ pohřbením zaživa do jámy vykopané pod zdí, která se pak na oběť svalila. Samotný tento „zločin“ je přitom soukromá činnost, vykonávaná za souhlasu dospělých, kteří nikomu jinému neubližují, takže zde máme další klasický typický znak náboženského absolutismu. Ale ani moje vlastní země se nemá čím vytahovat. Homosexualita v soukromí byla v Británii trestným činem až do roku 1967! Britský matematik Alan Turing, který byl spolu s Johnem von Neumannem kandidátem na titul otec počítačů, spáchal v roce 1954 sebevraždu poté, co byl usvědčen ze zločinu homosexuálního chování v soukromí. Pravda, Turing nebyl pohřben zaživa u zdi, kterou by pak na něj svalil tank. Dokonce dostal na výběr, buď mohl strávit dva roky ve vězení (dovedete si asi představit, jak by s ním zacházeli spoluvězni), nebo podstoupit sérii hormonálních injekcí, tedy de facto chemickou kastraci, po které by mu narostla prsa. On sám se nakonec rozhodl pro jablko, do kterého si jehlou vpravil kyanid.¹²⁰

Hiring byl jedním z mozků, kterým se podařilo rozluštit německou šifru Enigma, a k porážce nacistů patrně přispěl víc než Eisenhower nebo Churchill. Díky Turingovi a jeho kolegům z „Ultra“ v Bletchley Parku dostávali spojenci generálové v poli velmi dlouho podrobné informace o německých plánech ještě předtím, než je němečtí generálové stihli zrealizovat. Po válce, když už jeho role nebyla přísně tajná, měl být Turing povýšen do šlechtického stavu a oslavován jako zachránce svého národa. Místo toho tohoto něžného zadržávajícího výstředního génia zničili za „zločin“, který „spáchal“ v soukromí a kterým nikomu neublížil. To je jen další neklamný znak toho, jak se zbožní mravokárci starají o to, co ostatní dělají (nebo si myslí) v *soukromí*.

Přístup „amerického Tálibánu“ k homosexualitě je symbolem jeho náboženského absolutismu. Poslechněte si, co řekl reverend Jerry Falwell, zakladatel Liberty University: „AIDS není jen boží trest homosexuálů; je to boží trest společnosti za to, že homosexuály toleruje.“¹²¹ Jako první mě do očí pokaždé praští jejich úžasná křesťanská shovívavost. Co to je za voliče, kteří si volby co volby do svého čela zvolí tak bigotního a neinformovaného člověka, jako je senátor Jesse Helms, republikán ze Severní Karolíny? Člověka, který dokáže jizlivě prohlásit, že *“New York Times a Washington Post”* jsou prolezlé teplouši. Snad všichni jsou tam gayové nebo lesby.“¹²² Asi jsou to voliči, kteří na morálku nahlízejí z přísně náboženského hlediska a cítí se ohroženi každým, kdo s nimi nesdílí jejich absolutistickou víru.

Už jsem citoval Pata Robertsona, zakladatele Křesťanské koalice. V roce 1988 byl vážným kandidátem republikánské strany na prezidenta USA a pro práci na volební kampani získal kromě značné sumy peněz i přes tři miliony dobrovolníků: to je vzhledem k výrokům, které jsou pro něj zcela typické, děsivá podpora: „[Homosexuálové] chtějí chodit do kostelů a narušovat bohoslužby a rozlévat kolem sebe krev a přenášet AIDS a plivat duchovním do tváře.“ „[Plánované ro-

dičovství] je totéž jako učit děti smilnit, učit lidi cizoložství, sodomii, homosexualitě - všemu, co Bible odsuzuje." Temná srdce afghánského Tálibánu by jistě zaplesala i nad jeho přístupem k ženám: „Vím, že to vy ženy asi neslyšíte rády, ale pokud se vdáte, budete muset muže přijmou za svého pána. Hlavou domácnosti je Ježíš a pánem manželky je její manžel, a tak to prostě je, tečka."

Gary Potter, prezident organizace Katolici za křesťanskou politickou činnost, zase řekl: „Až se vlády v téhle zemi ujmou křesťanská většina, bude konec se satanskými kostely, s volnou distribucí pornografie, s řečmi o právech homosexuálů. Až se k moci dostane křesťanská většina, pluralismus prohlásí za nemorální a špatný, a stát nikomu nedovolí praktikovat zlo." „Zlo", jak je z toho citátu zřejmé, neznamená páchání činů, které mají špatné následky pro lidi. Zlem jsou soukromé myšlenky a jednání, které se „křesťanské většině" nelíbí.

Další vlivný kazatel s utkvělou nenávistí vůči homosexuálům je farář Fred Phelps z Westboroské baptistické církve. Když zemřela vdova po Martinu Lutheru Kingovi, farář Fred na jejím pohřbu zorganizoval demonstraci s hesly jako „Bůh nenávidí teplouše a jejich pomahače! Proto nenávidí Corettu Scott Kingovou a už ji mučí v plamenech a síře, které nikdy nevyhasnou, a kouř jejího utrpení bude stoupat navěky věků."¹²³ Snadno můžeme Freda Phelpse odepsat jako blázna, kdyby se mu nedostávalo takové lidské a finanční podpory. Podle jeho webových stránek od roku 1991 zorganizoval ve Spojených státech, Kanadě, Jordánu a Iráku už 22 000 demonstrací proti homosexuálům, na nichž se vystavují slogany jako „Díky Bohu za AIDS!" Obzvláště půvabnou součástí jeho stránek je aktualizovaný jmenný seznam zesnulých homosexuálů, kteří se už smaží v pekle.

Přístup k homosexualitě vypovídá mnohé o tom, jak vypadá morálka inspirovaná náboženským přesvědčením. Stejně poučným příkladem jsou interrupce a posvátnost lidského života.

Víra a posvátnost lidského života

Lidská embrya jsou exempláři lidského života. Z absolutistického náboženského hlediska je tudíž interrupce prostě špatná: je to jednoznačná vražda. Nejsm si potom jistý, co si mám myslet o tom, že mnozí nejzanícenější odpůrci zabíjení embryí patří mezi nejnadšenější zastánce vraždění dospělých. Abych byl spravedlivý, zpravidla se to netýká římských katolíků, kteří se řadí mezi nejhalasnější oponenty potratů. Typickým příkladem dnešní náboženské vládnoucí třídy je znovuzrozený George W. Bush.* Všichni tihle lidé patří mezi skalní obránce lidského života, tedy jde-li o život embryonální (nebo o život nevyléčitelně nemocných) - a to až do takové míry, že brzdí lékařský výzkum, který by jistě mnoho životů zachránil.¹²⁴ Na účtě k lidskému životu se zpravidla zakládá i odpor vůči trestu smrti. Od roku 1976, kdy Nejvyšší soud zrušil zákaz trestu smrti, byla v Texasu vykonána více než třetina všech poprav provedených ve všech padesáti amerických státech. A Bush předsedal více popravám v Texasu než kterýkoli jiný guvernér v dějinách tohoto státu, v nichž vychází v průměru jedna poprava na devět dnů. Že by jen vykonával svou povinnost a uplatňoval zákony?¹²⁵ Co si tedy máme myslet o slavné zprávě od novináře CNN Tuckera Carlsona? Ten, sám zastánce trestu smrti, byl v šoku z toho, jak Bush „z legrace“ napodobuje vězeňkyni v cele smrti, jak prosí guvernéra, aby popravu zastavil: „Prosím, fňuká naoko zoufale Bush, ‚nezabíjejte mě!‘“¹²⁶ Možná by se této ženě dostalo víc soucitu, kdyby upozornila na to, že kdysi bývala embryo. Opravdu se zdá, že úvahy o embryích mají nejpozoruhodnější účinky mezi věřícími. Matka Tereza dokonce v proslovu při udělení Nobelovy ceny

* Narážka na zážitek znovuzrození vyznávaný v některých evangelických církvích. Jedná se o duchovní přerod člověka, vyvolaný osobní zkušeností kontaktu s Bohem. Podle některých pojetí se věřící stává křesťanem až po prožitku znovuzrození. Prezident Bush měl údajně prohlásit, že je znovuzrozeným (pozn. rec.).

míru řekla, že „největším ničitelem míru je interrupce“. Cože? Jak někdo mohl ženu s tak absurdním názorem brát vůbec vážně, natož aby si zasloužila Nobelovu cenu? Každý, kdo by této svatouškovsky pokrytecké Matce Tereze chtěl skočit na špek, by si měl vážně přečíst knihu Christophera Hitchensa *Misionářka: Matka Tereza v teorii a praxi (The Missionary Position: Mother Teresa in Theory and Practice)*.

Vraťme se ale k americkému Tálibánu. Poslechněte si Randalla Terryho, zakladatele organizace Operace Záchrana (Operation Rescue), jejímž cílem je zastrašit poskytovatele interrupcí: „Až já nebo lidé jako já povedeme tuhle zemi, měli byste raději utéct, protože my si vás najdeme, postavíme vás před soud a pak vás popravíme. A myslím to zcela vážně. Soudy a popravy budou součástí mého poslání.“ Terry tu hovoří o lékařích, kteří provádějí potraty, a jeho křesťanské snahy jsou jasně patrné i v dalších prohlášeních:

Nechejte se zaplavit vlnou netolerance. Nechejte se zaplavit vlnou nenávisti. Ano, nenávist je dobrá... Naším cílem je křesťanský národ. Máme svou biblickou povinnost, Bůh nás vyzval, abychom tuto zemi dobyli. Nám nejde o rovnoprávnost. Nám nejde o pluralitu.

Náš cíl musí být prostý. Chceme křesťanský národ postavený na Božím zákoně, na Desateru přikázání. A žádné výmluvy.¹²⁷

Snaha vybudovat stát, který nelze nazvat jinak než fašistický, je pro americký Tálibán zcela typická. Je to téměř zrcadlový obraz islámského fašistického státu, který je ideálem mnoha lidí v jiných částech světa. Randall Terry - zatím - politickou moc nemá. Ale žádný pozorovatel americké politické scény si v době psaní této knihy (2006) přílišný optimismus dovolit nemůže.

Konsekvencialista nebo utilitarista bude k otázce interrupcí přistupovat asi úplně jinak, bude se snažit zhodnotit utrpení. Trpí embryo? (Podle všeho ne, je-li potraceno dřív, než se u něj vyvine nervová soustava; a i kdyby bylo dost staré na to, aby nervovou soustavu už mělo, určitě trpí méně než řekneme do-

spělá kráva na jatkách.) Trpí těhotná žena nebo její rodina, když interrupci nepodstoupí? Velmi pravděpodobně ano; a v každém případě, vzhledem k tomu, že embryo nemá nervovou soustavu, neměla by mít možnost vybrat si plně vyvinutá nervová soustava matky?

Nechci tím popírat, že konsekvencialista by odpor vůči interrupcím neměl čím podložit. Může vést argumentaci v duchu „šikmé plochy“ (ačkoli já bych se k ní v tomto případě neuchyloval). Embrya možná netrpí, ale kultura, která toleruje ničení lidského života, podstupuje riziko, že zajde příliš daleko: Kde to všechno skončí? U vraždění novorozeňat? Rubikonem pro rozhodující pravidla je okamžik narození a lze argumentovat, že určit nějakou jinou hranici v průběhu embryonálního vývoje je velmi těžké. Se šikmou plochou bychom mohli okamžiku narození přisoudit větší význam, než by se líbilo přísně interpretovanému utilitarismu.

Z hlediska šikmé plochy lze vystavět i argumenty proti eutanazii. Vymysleme si imaginární citaci nějakého morálního filozofa: „Dovolíte-li lékařům, aby ukončovali muka smrtelně nemocných pacientů, nebude trvat dlouho a každý bude chtít kvůli penězům oddělat vlastní babičku. My filozofové už jsme z absolutismu vyrostli, společnost však absolutní pravidla jako ‚Nezabiješ‘ potřebuje, jinak nebude vědět, kde přestat. Za jistých okolností může mít absolutismus ze všech špatných důvodů v neideálním světě lepší *následky* než naivní konsekvencialismus! My filozofové bychom asi lidem těžko vysvětlili třeba to, proč by se neměli jíst už zabití a neoplakávaní lidé - třeba přejetí vandráci. Vzhledem k šikmé ploše je ale absolutistické tabu kanibalismu příliš cenné na to, abychom o něj přišli.“

Konsekvencialisté by možná mohli argumenty o šikmé ploše využít jako způsob, jak znovu zavést určitou formu nepřímého absolutismu. Zbožní odpůrci interrupcí si ale s nějakou šikmou plochou hlavu nelámou. Pro ně je celý problém mnohem prostší. Embryo je „dítě“ a jeho zabití je vražda: konec

debaty. Od tohoto absolutistického postoje se mnohé odvíjí. Pro začátek bude třeba zastavit výzkum kmenových buněk navzdory jejich obrovskému potenciálu pro lékařskou vědu, protože se při něm kmenové buňky zabíjejí. Je zde zjevná nekonzistence, uvědomíte-li si, že společnost už běžně přijímá umělé oplodnění (IVF, fertilizace in vitro), během něhož lékaři rutinně vyvolávají u žen zvýšenou produkci vajíček, aby je mohli oplodnit mimotělně. Výsledkem může být zhruba desítky životaschopných zygot, ze kterých se pak dvě až tři implantují do dělohy. U nich se samozřejmě čeká, že přežije pouze jedna, možná dvě. Při IVF se tedy ve dvou fázích zabíjejí zárodky a společnost obecně s tím žádný problém nemá. IVF je už pětadvacet let standardní procedurou, která vnáší radost do života bezdětných párů.

Vrásky na čele ale IVF přiděluje náboženským absolutistům. *Guardian* z 3. června 2005 otiskl pod titulkem „Křesťanské páry volají po uchování embryí zbylých po IVF“ bizarní příběh. Je o organizaci zvané Snowflakes, která usiluje o „záchranu“ nadbytečných embryí, jež zůstávají na klinikách, kde se umělá oplodnění provádějí. „Měli jsme pocit, jako by nás Pán žádal, abychom jednomu z těchto embryí - z těchto dětí - dali šanci na život,“ řekla žena ze státu Washington, jejíž čtvrté dítě je výsledkem této „nenadálé koalice, kterou konzervativní křesťané vytvořili se světem dětí ze zkumavky“. Jejimu manželovi tato koalice dělala starosti, a tak se poradil s jedním duchovním, který mu řekl: „Chceš-li osvobodit otroky, občas se musíš dohodnout i s otrokářem.“ Mě by jen zajímalo, co by tito lidé řekli, kdyby věděli, že většina počatých embryí je spontánně potracena tak jako tak, což lze nejlépe chápat jako určitou přirozenou „kontrolu jakosti“.*

* Většina embryí je spontánně potracena během několika prvních dnů či týdnů po svém vzniku, tedy dříve, než žena zjistí, že je těhotná. Podle biologických výzkumů je většina takto potracených embryí postižena genetickou poruchou (pozn. rec.).

Určitý typ náboženské mysli nevidí mezi zabitím mikroskopického shluku buněk na jedné a zabitím dospělého lékaře na druhé straně žádný morální rozdíl. Už jsem citoval Randalla Terryho a jeho „Operaci Záchrana“. Mark Juergensmeyer má ve své hrůzoplňné knize *Teror v mysli Boží (Terror in the Mind of God)* fotografii reverenda Michaela Braye, jak se svým přítelem reverendem Paulem Hillem drží transparent s textem „Je špatné bránit vraždě nevinných dětí?“ Oba působí jako milí vysokoškoláci, usmívají se od ucha k uchu, jsou pěkně oblečení, jednoduše žádní fanatictí blázni. I přesto to byli oni se svými kolegy z Boží armády, která vypaluje interrupční kliniky a netají se svou touhou zabít lékaře. 29. července 1994 vzal Paul Hill pušku a před klinikou doktora Johna Brittona ve floridské Pensacole zavraždil tohoto lékaře i jeho tělesného strážce Jamese Barretta. Pak se vzdal policii s tím, že doktora zabil proto, aby zabránil zabíjení dalších „nevinných dětí“.

Michael Bray tyto činy výmluvně a s odvoláním na vysoké mravní cíle obhajuje, jak mi sám sdělil, když jsem s ním pro svůj televizní dokument o náboženství dělal v jednom parku v Colorado Springs rozhovor.* Než jsme se dostali k interrupcím, obrázek o jeho morálce založené na Bibli jsem si udělal během několika úvodních otázek. Poukázal jsem na to, že biblický zákon odsuzuje cizoložníky k smrti ukamenováním. Čekal jsem, že se od tohoto konkrétního příkladu jako od nepřipustného bude distancovat, on mě ale překvapil. Velmi rád souhlasil s tím, že po náležitém soudním procesu by cizoložníci skutečně měli být popraveni. Načež jsem ho upozornil na to, že Paul Hill s Brayovou plnou podporou na náležitý soudní proces nečekal a s právem ve svých vlastních rukou onoho lékaře zabil. Bray svého kolegu duchovního obhajoval stejně, jako když s ním dělal rozhovor Juergensmeyer, čili rozlišil mezi

* Na stejně vysoké mravní cíle se odvolávají i bojovníci za práva zvířat, kteří vyhrožují násilím vědcům, kteří na zvířatech provádějí experimenty pro lékařské účely.

odvetným zabitím, např. lékaře na penzi, a zabitím praktikujícího lékaře, kterému tím bude zabráněno v dalším „pravidelném vraždění dětí“. Na to jsem namítl, že bez ohledu na to, jak upřímně Paul Hill věřil svému přesvědčení, by se společnost, kdyby každý na základě svého osobního přesvědčení bral zákon do vlastních rukou, místo aby dodržoval zákony země, zvrhla v děsivou anarchii. Nebylo by lepší, kdyby se demokraticky změnila ona zákony? Bray odpověděl takto: „Víte, problém je v tom, že nemáme skutečně hodnověrné zákony; když máme zákony, které si lidé náladově vymýšlejí na místě, jak jsme viděli v případě tzv. zákona o interrupcích, který lidem vnutili soudci...“ Pak jsme se začali přít o americké ústavě a o tom, odkud zákony pocházejí. Ukázalo se, že Brayův postoj k těmto otázkám velmi připomíná postoj militantních muslimů v Británii, kteří se otevřeně přiznávají k dodržování islámského práva, nikoli demokraticky nařízených zákonů jejich adoptivní země.

Paul Hill byl v roce 2003 za vraždu doktora Brittona a jeho tělesného strážce popraven. Před popravou prohlásil, že by to kvůli záchraně nenarozených udělal znovu. Upřímně se těšil, až za tuto věc zemře, a na tiskové konferenci řekl: „Věřím, že ze mě stát tím, že mě popraví, udělá mučedníka.“ K pravcovým odpůrcům interrupcí, kteří u jeho popravě demonstrovali, se přidali levicoví odpůrci trestu smrti, kteří po floridském guvernérovi Jebu Bushovi požadovali, aby „zarazil mučednictví Paula Hilla“. Celkem přijatelně argumentovali tím, že soudní zabítí Hilla nebude mít kýžený zastrašující účinek a že ve skutečnosti jen vyvolá další vraždy. Sám Hill se celou cestu do popravčí komory usmíval a vykřikoval: „V ráji na mě čeká velká odměna... Už se těším na tu slávu.“¹²⁸ A nabádal ostatní, aby se za něj ujali jeho věci. Policie v očekávání odvetných útoků za „mučednickou smrt“ Paula Hilla vyhlásila v době jeho popravu pohotovost. Několik jedinců, kteří byli do tohoto případu zapojeni, dostalo výhrůžné dopisy s příloženými kulkami.

Celá tato děsivá záležitost pramení z prostého rozdílu ve vnímání. Jsou lidé, kteří kvůli svému náboženskému přesvědčení považují interrupci za vraždu a jsou ochotni na obranu embryí, kterým říkají „dětí“, zabíjet. Na druhé straně jsou stejně upřímní zastánci interrupcí, kteří mají odlišné náboženské přesvědčení nebo nejsou věřící vůbec a kromě toho vyznávají dobře promyšlenou konsekvenencialistickou morálku. I oni sami se považují za idealisty, kteří poskytují lékařskou službu pacientkám v nouzi, které by se jinak musely obracet na šarlatány v zastrčených uličkách. Obě strany považují jedna druhou za vrahy či za obhájce vraždy. A obě strany to podle vlastního mínění myslí stejně vážně.

Mluvčí jiné interrupční kliniky Paula Hilla popsal jako nebezpečného psychopata. Ale lidé jako on se za nebezpečné psychopaty nepovažují; vidí sami sebe jako dobré, morální lidi pod vedením Boha. Ani já si vlastně nemyslím, že Paul Hill byl psychopat. Byl jen velmi zbožný. Byl nebezpečný, to ano, ale psychopat ne. Nebezpečně zbožný. Ve světle své víry měl Hill úplnou pravdu a plné právo doktora Brittona zastřelit. Špatná byla samotná jeho víra. Ani Michael Bray na mě při našem setkání nepůsobil jako psychopat. Vlastně mi byl docela sympatický. Budil dojem upřímného a čestného člověka, mluvil potichu a pečlivě, ale jeho mysl se bohužel zmocnila jedovaté náboženské nesmysly.

Téměř všichni energičtí odpůrci interrupcí jsou hluboce zbožní. Skuteční zastánci interrupcí, ať věřící, či nevěřící, se patrně řídí nenáboženskou konsekvenencialistickou morální filozofií a možná si pokládají otázku Jeremyho Benthamy: „Opravdu mohou *trpět*?“ Podle Paula Hilla a Michaela Braye není mezi zabitím embrya a zabitím doktora žádný morální rozdíl, snad až na to, že embryo podle nich bylo nevinné „dítě“. Konsekvenencialisté naopak vidí rozdílů spoustu. Rané embryo má pocity a podobu, které odpovídají pulci. Lékař je plně vinnutá vědomá bytost s nadějemi, tížadostí, obavami, obrovskou zásobou člověčích znalostí, schopností prožívat hluboké

city a patrně zdrcenou vdovou a osiřelými dětmi a možná i milujícími rodiči.

Paul Hill způsobil skutečné trvalé utrpení bytostem s nervovými soustavami, které mají schopnost pocítovat bolest. Jeho oběť nic takového neudělala. Raná embrya žádnou nervovou soustavu nemají a rozhodně netrpí. A pokud pozdě potracená embrya s nervovou soustavou trpí - třebaže politováním - je veškeré utrpení -, netrpí proto, že by to byli *lidé*. Neexistuje žádný všeobecný důvod domnívat se, že lidská embrya jakéhokoli stáří trpí víc než embrya krav nebo ovcí ve stejném vývojovém stadiu. A máme všechny důvody domnívat se, že všechna embrya, lidská i jiná, trpí mnohem méně než dospělé krávy nebo ovce při porážce, zejména porážce rituální, při níž musejí být z náboženských důvodů při podřezání hrdla při plném vědomí.

Utrpení se těžko měří¹²⁹ a o podrobnostech se vedou spory. To se ale netýká toho, o co mi jde, tedy rozdílu mezi sekulárními konsekvencialistickými a zbožnými absolutistickými morálními filozofiemi.* Jedna myšlenková škola se zabývá otázkou, jestli embrya trpí. Druhé jde o to, jestli jsou embrya lidmi. Náboženští moralisté debatují o otázkách: „Kdy se z vyvíjejícího se embrya stává člověk - lidská bytost?“ Sekulární moralisté se spíše ptají: „Nejde o to, jestli to je *člověk* (proč se vůbec na něco takového u shluku buněk ptát); v jakém stáří získá vyvíjející se embryo jakéhokoli druhu *schopnost* trpět?“

Velký podvod s Beethovenem

Další krok odpůrců interrupcí ve verbální šachové partii vypadá zhruba takto. Nejde o to, jestli lidské embryo může nebo

* Tím se samozřejmě možnosti nevyčerpávají. Převážná většina amerických křesťanů k interrupcím absolutistický postoj nemá a jsou pro možnost volby. Viz např. Náboženskou koalici pro reprodukční volbu (Religious Coalition for Reproductive Choice, www.rcrc.org/).

nemůže trpět teď. Jde o jeho *potenciál*. Interrupce embryu připravila o příležitost prožít v budoucnosti naplněný lidský život. Tento koncept shrnuje řečnický argument, jehož jedinou obranou před obviněním z naprosté nečestnosti je jeho naprostá pitomost. Mluvím o „velkém podvodu s Beethovenem“, který nabývá několika podob. Peter a Jean Medawarovi* ve své knize *Věda o životě (The Life Science)* připisují jeho následující verzi Normanu St John Stevasovi (nyní lord St John), britskému poslanci a prominentnímu římskému katolíku. Ten ho naopak má od Maurice Baringa (1874-1945), významného konvertity k římskému katolictví a blízkého spolupracovníka věrných katolíků G. K. Chestertona a Hilaira Belloca. Ten ho podal ve formě hypotetického rozhovoru dvou lékařů.

„Chtěl bych znát váš názor na ukončení těhotenství. Otec měl syfilis, matka tuberkulózu. Narodily se jim čtyři děti. První bylo slepé, druhé zemřelo, třetí bylo hluchonémé a čtvrté mělo také tuberkulózu. Co byste udělal?“

Já bych to těhotenství ukončil.“

„Pak byste zavraždil Beethovena.“

Internet je zaneřádněný stránkami hnutí „pro život“ (pro-life), které tento absurdní příběh papouškují a mimochodem si s lehkomyšlným klidem mění faktické premisy. Zde je další verze. „Kdybyste znali těhotnou ženu, která má už 8 dětí, z toho tři hluché, dvě slepé, jedno mentálně postižené (to vše proto, že měla syfilis), doporučili byste jí, aby šla na potrat? Pak byste zabili Beethovena.“¹³⁰ V tomto znění legendy je velký skladatel už devátým, nikoli pátým dítětem, hluché děti jsou tři a slepé dvě a syfilis má tentokrát matka. Většina ze čtyřiařiceti stránek, na které jsem při pátrání po různých verzích narazil, tuto legendu nepřičítá Maurici Baringovi, ale jistěmu profesorovi L. R. Agnewovi z lékařské fakulty UCLA, který prý toto dilema předložil studentům, načež jim měl oznámit:

* Sir Peter Medawar dostal v roce 1960 Nobelovu cenu v oboru fyziologie a lékařství.

„Gratuluji, právě jste zavraždili Beethovena.“ L. R. Agnewa bychom mohli šlechtně podpořit a zpochybnit jeho existenci - je neuvěřitelné, jak rychle dokážou tyto báje rašit. Nepodařilo se mi přijít na to, jestli si tu legendu vymyslel Baring nebo jestli s ní přišel někdo před ním.

Protože vymyšlená určitě je. Je zcela nepravdivá. Pravda je taková, že Ludwig van Beethoven nebyl ani devátým, ani pátým dítětem svých rodičů. Byl nejstarší - přísně vzato byl druhorozený, ale jeho starší sourozenec v dětství zemřel, jak bylo v té době běžné, a nebyl, pokud je známo, slepý, hluchoněmý ani mentálně postižený. Žádné důkazy také nehovoří o tom, že by jeho rodiče měli syfilis, ačkoli je pravda, že jeho matka na tuberkulózu skutečně zemřela. Tenkrát to byla obvyklá nemoc.

Ve skutečnosti to je jednoznačný městský mýtus (*urban legend*), výmysl, který úmyslně šíří lidé, kteří mají na jeho šíření zájem. Ale na tom, že to je smyšlená lež, tady vůbec nesejde. I kdyby to nebyla lež, argument, který je z ní vyvozený, je argument opravdu špatný. Peter a Jean Medawarovi na to, aby dokázali jeho úskočnost, pravdivost tohoto příběhu vůbec zpochybňovat nemusejí: „Logická úvaha, která se za tímto nechutným argumentem ukrývá, je zcela mylná, protože pokud se zde nevyslovuje domněnka, že existuje souvislost mezi rodiči trpícími syfilidou, resp. tuberkulózou, a narozením hudebního génia, pak by svět o Beethovena potratem nepřišel o nic pravděpodobněji než pouhou sexuální abstinencí.“¹³¹ Tato lakonická uštěpačná poznámka Medawarových je nevyvratitelná (naopak v zápletkce jedné temné povídky Roalda Dahla nám stejně nahodilé rozhodnutí z roku 1888 *nejít* na potrat dalo Adolfa Hitlera). Ale na to, abyste pochopili, o co jde, vám stačí i špetka inteligence - nebo možná neexistence jistého typu náboženské výchovy. Autorům ani jedné z oněch čtyřiceti tří webových stránek „pro život“, které nějakou verzí legendy o Beethovenovi citují a které mi ten den, kdy jsem toto psal, našel Google, nelogičnost tohoto argumentu nedošla. Každá z nich (všechno to mimochodem byly nábožen-

ské stránky) tento podvod spolkla i s navijákem. Jedna z nich dokonce Medawara (ve tvaru Medawar) uvádí jako zdroj. Tito lidé chtěli uvěřit podvodu, který se jim hodí do náboženského krámu, tak moc, že si ani nevšimli, že Medawarovi tento argument ocitovali výhradně proto, aby ho roznegli v zubech.

Jak Medawarovi zcela správně poukázali, logický závěr z argumentu o „lidském potenciálu“ je takový, že lidskou duši potenciálně zbavujeme daru existence pokaždé, když nevyužijeme příležitost k pohlavnímu styku. Pokaždé, když plodný jedinec podle této připitomělé logiky odmítne nabídku ke kopulaci, se vlastně dopouští vraždy potenciálního dítěte! Jako vražda potenciálního dítěte by se dalo chápat i bránění se znásilnění (a mimochodem spousta příznivců hnutí „pro život“ by odmítla interrupci i brutálně znásilněné ženě). Argument s Beethovenem, jak je jasně vidět, má opravdu velmi špatnou logiku. Jak neskutečně hloupý je, shrnuje skvělá píseň „Každá spermie je posvátná“, kterou zpívá Michael Palin se sborem stovek dětí ve filmu *Smysl života* od Monty Pythonů (jestli ho neznáte, podívejte se na něj, prosím). Velký podvod s Beethovenem je typickým příkladem logického zmatku, který vznikne, když naše mysl poplete nábožensky inspirovaný absolutismus.

Všimněte si, že „pro život“ vůbec neznamená pro život. Znamená to „pro lidský život“. Udělení jedinečných zvláštních práv buňkám druhu *Homo sapiens* je nesmiřitelné s evolucí. Je pravda, že s tím si bojovníci proti interrupcím, kteří nechápou, že evoluce je fakt, hlavu lámat nemusejí. Rád bych ale tento argument krátce vyložil kvůli těm z aktivistů, kteří toho o vědě vědí o něco víc.

Evoluční pointa je velmi prostá. *Lidství* buněk embrya nelze udělit žádný absolutně nespojitý morální status. A nejde to kvůli naší evoluční kontinuitě se šimpanzi a každým dalším vzdálenějším druhem na této planetě. Pro ilustraci si představte, že nějaký přechodný druh, např. *Australopithecus africanus*, náhodou přežil a byl objeven v nějaké odlehle části Afriky. Brali bychom tyto tvory jako „lidi“, nebo ne? Každý kon-

sekvencialista jako já vám řekne, že taková otázka si ani nezaslouží odpověď, protože na ní nic nezávisí. Stačí, že by nás nová „Lucy“ fascinovala a poctila tím, že se s ní můžeme seznámit. Naproti tomu absolutista na takovou otázku odpovědět musí, má-li platit morální princip udělující lidem jedinečný a zvláštní status *proto, že jsou to lidé*. Kdyby došlo na lámání chleba, podle všeho by museli zřídít soudy, podobně jako během apartheidu v Jižní Africe, které by rozhodovaly, jestli je ten či onen jedinec hoděn označení „člověk“.

I kdyby se někdo v případě australopitěka o odpověď pokusil, z postupné kontinuity, která je nevyhnutelným rysem biologické evoluce, jasně vyplývá, že musí existovat *nějaký* mezičlánek, který leží dostatečně blízko mezidruhové „hraniční čáry“, aby tento morální princip zastřel a zatočil s jeho absolutní platností. Neboli, lépe řečeno, v evoluci žádné přirozené hranice neexistují. Iluzi hranice vyvolává skutečnost, že evoluční mezičlánky už náhodou vyhynuly. Samozřejmě by se dalo namítnout, že lidé dokážou např. víc trpět než jiné druhy. To by klidně mohla být pravda a my bychom na jejím základě mohli legitimně lidem přiřknout zvláštní status. Evoluční kontinuita ale ukazuje, že žádný *absolutní* rozdíl neexistuje. Evoluce prostě absolutistické morální rozlišování zcela podkopává. Kreacionisté možná brojí proti evoluci hlavně proto, že si tuto skutečnost uvědomují: obávají se důsledků, které by podle nich evoluce pro jejich postoj k morálce měla. V tom se sice pletou, ale v každém případě je jistě velmi zvláštní domnívat se, že pravdu o skutečném světě lze zvrátit nějakými úvahami o tom, co by bylo žádoucí z morálního hlediska.

Jak „umírněnost“ ve víře plodí fanatismus

Jako názorný příklad odvrácené tváře absolutismu jsem uvedl americké křesťany, kteří vyhazují do vzduchu interrupční kliniky, a afghánský Tálibán s tak bolestným seznamem krutostí,

páchaných obzvláště na ženách, že se o něm ani nedokážu obšírněji rozepsat. Mohl bych mluvit i o Íránu za vlády ajatolláhů nebo Saudské Arábii pod vedením saudských princů, kde ženy nesmějí řídit a pomalu ani nesmějí vyjít z domu bez doprovodu příbuzného mužského pohlaví (kterým může být, což je opravdu štědrý ústupek, i malý chlapec). O tom, jak se se ženami zachází v Saudské Arábii a dalších současných teokraciích, se dočtete v knize Jana Goodwina *Cena cti (Price of Honour)*. Johann Hari, jeden z nejbystřejších sloupkařů londýnského *Independentu*, napsal článek, jehož titulěk hovoří sám za sebe: „Chcete zničit džihádisty? Vyvolejte rebelii muslimských žen.“¹³²

Nebo, mám-li se vrátit ke křesťanství, bych mohl citovat křesťany posedlé „uchvácením“, jejichž silný vliv na politiku amerického Středozápadu se pojí s vírou, že Izrael má Bohem zaručené právo na veškerá palestinská území.¹³³ Někteří z těchto křesťanů zacházejí ještě dál a volají po jaderné válce, protože si ji vykládají jako soudný den, který podle jejich bizarního, leč nepřijemně rozšířeného výkladu knihy Zjevení urychlí druhý příchod Krista. Mrazivý komentář Sama Harrise z *Listu křesťanskému lidu* překonat nedokážu:

Není tedy přehnané tvrdit, že kdyby se město New York náhle proměnilo v ohnivou kouli, určité významné procento americké populace by v následném jaderném hříbu vidělo naději, jelikož by to znamenalo, že zanedlouho se stane ta nejlepší věc, která se kdy stát měla: Kristus se vrátí na zem. Mélo by být nad slunce jasnější, že víry tohoto druhu nám s vytvářením trvalé sociální, ekonomické, environmentální a geopolitické budoucnosti rozhodně nepomohou. Představte si ty následky, kdyby vláda Spojených států skutečně věřila tomu, že svět co nevidět skončí *velkolepým* koncem. Skutečnost, že v to věří téměř polovina obyvatel Ameriky čistě na základě náboženského dogmatu, bychom měli považovat za morální a intelektuální stav nouze.

Existují tedy lidé, jejichž náboženská víra je odvádí zcela mimo osvícený konsensus mého „morálního *Zeitgeistu*“. Představují to, co jsem nazval odvrácenou tvář náboženského absolu-

tismu a často se jim říká radikálové. V této části mi jde ale o to, že dokonce i umírněné a vlídné náboženství přispívá k vytváření klimatu, v němž přirozeně bují extremismus.

V červenci 2005 se Londýn stal obětí připraveného sebevražedného útoku: tři bomby vybuchly v metru a jedna v autobusu. Nebylo to tak vážné jako útok na Světové obchodní centrum v roce 2001 a rozhodně ne tak nečekané (Londýn se vlastně na takový útok připravoval od chvíle, kdy nás Blair proti naší vůli Bushovi nabídl jako partnera pro invazi do Iráku)*, i tak ale útok Británii vyděsil. Noviny se předháněly v úvahách, co čtyři mladé muže vedlo k tomu, aby se odpálili a vzali s sebou spoustu nevinných lidí. Vrahové byli britští občané, kteří měli rádi kriket a slušně se chovali, jednoduše typ mladíků, v jejichž společnosti muselo být příjemně.

Proč to ti mladí muži udělali? Na rozdíl od svých protějšků v Palestině či japonských pilotů kamikaze nebo Tamilských tygrů na Srí Lance nemohly tyto lidské bomby očekávat, že se jejich rodinám dostane obdivu, že se o ně někdo postará a bude je podporovat mučednickými penzemi. Naopak, jejich příbuzní se v některých případech museli ukrývat. Jeden muž udělal zlovolně ze své těhotné ženy vdovu a ze svého batolete sirotka. Čin těchto čtyř mladíků je takřka katastrofou nejen pro ně samé a jejich oběti, ale i pro jejich rodiny a celou muslimskou komunitu v Británii, která teď musí čelit prudkým nenávislivým reakcím. Jaká síla tedy dokáže vyvolat tak naprosté šílenství u jinak rozumných a slušných lidí? Jedině náboženská víra. Sam Harris znovu trefil hřebík přímo na hlavičku, když si vzal za příklad vůdce al-Káidy Usámu bin Ládina (který s londýnskými útoky mimochodem neměl nic společného). Proč by někdo chtěl zničit Světové obchodní centrum a kaž-

* Názor britského obyvatelstva na účast ve válce proti Iráku může být předmětem diskuze. Podle průzkumu společnosti ICM ze dnů 10.-11. února 2003, tedy měsíc před začátkem invaze, se 9 % obyvatel vyslovilo pro a 45 % proti britské účasti. Dalších 40 % Britů se vyslovilo pro s podmínkou, že s akcí vysloví souhlas OSN (pozn. rec.).

dého v něm? Odvolávat se na bin Ládínovo „zlo“ se rovná snaze vyhnout se zodpovědnosti za patřičnou odpověď na tak důležitou otázku.

Odpověď na tuto otázku je jasná - i kdyby jen proto, že ji trpělivě až do vyčerpání opakuje samotný bin Ládín. Odpověď zní, že muži jako bin Ládín *doopravdy* věří v to, co hlásají. Věří v doslovnou pravdu Koránu. Proč vyměnilo devatenáct vzdělaných mužů ze střední třídy své životy na tomto světě za výsadu zabít tisíce našich bližních? Protože věřili, že za to půjdou rovnou do nebe. Jen málokdy lze chování lidí vysvětlit tak jasně a beze zbytku. Proč se tomuto vysvětlení tak zpěčujeme?¹³⁴

V podobném duchu píše i uznávaná novinářka Muriel Grayová v *glasgowském Herald* z 24. července 2005, tentokrát o londýnských útocích.

Vina se hledá všude, od jasné zločinecké dvojky George W. Bushe a Tonyho Blaira po nečinnost muslimských „komunit“. Ještě nikdy snad ale nebylo tak jasné, na čem vina spočívá a vždycky spočívala. Příčinou všeho toho utrpení, nepokojů, násilností, teroru a nevědomosti je samozřejmě samo náboženství. Možná někomu připadá absurdní, že se tak zřejmá skutečnost musí nahlas vyslovovat, ale realita je taková, že vláda a média se ze všech sil snaží předstírat, že to tak není.

Naši západní politici se tomuto nevhodnému slovu (náboženství) snaží vyhýbat a místo toho svůj boj popisují jako válku proti „teroru“, jako by teror byl nějaký duch nebo síla s vlastní vůlí a rozumem. Teroristy prý motivuje čiré „zlo“. Je ale žádné zlo nemotivuje. Jakkoli je můžeme považovat za pomatené, k jejich činům je, stejně jako křesťanské vrahy lékařů provádějící interrupce, motivuje to, co považují za spravedlivé; jen věrně dodržují to, co jim říká jejich náboženství. Nejsou to psychotici; jsou to náboženští idealisté, kteří se z vlastního pohledu vlastně chovají racionálně. Své činy považují za dobré nikoli kvůli nějaké pokřivené osobní výstřednosti a nikoli kvůli tomu, že by byli posedlí ďáblem, ale proto, že od kolébky byli vychováváni v naprosté a nezpochybnitelné *víře*. Sam Har-

ris cituje neúspěšného sebevražedného atentátníka z Palestiny, který řekl, že Izraelce zabíjí z „lásky k mučednictví... Nechtěl jsem se jim za nic mstít. Jen jsem se chtěl stát mučedníkem." 19. listopadu 2001 vyšel v *New Yorkem* rozhovor Nasry Hassana s dalším neúspěšným sebevražedným atentátníkem, zdvořilým sedmadvacetiletým Palestincem známým jako „S.", který lákadla ráje, o nichž kážou umírnění náboženští vůdci a učitelé, popisuje tak poeticky, že podle mého stojí za to uvést ho o něco obšírněji:

„Co vás tak láká na mučednictví?" zeptal jsem se ho.

„Duch má sílu nás pozvednout, zatímco materiální věci nás strhávají k zemi," odpověděl. „Ten, kdo usiluje o mučednickou smrt, se stane imunní vůči moci materiálních věcí. Náš plánovač se nás zeptal: ‚A co když se operace nezdaří?‘ Řekli jsme mu: ‚Tak jako tak se setkáme s Prorokem a jeho společníky, inšalláh.‘*

Povznášel nás pocít, že zanedlouho se staneme součástí věčnosti. O ničem jsme nepochybovali. Přisahal jsem na Korán před samotným Alláhem - taková přísaha se dodržuje. Říká se jí *bajt al-ridván*, podle rajske zahrady, do které směji vstoupit jen proroci a mučedníci. Víím, že džihád se dá vést i jinak. Ale tahle cesta je příjemná - vlastně nejpříjemnější. Všechny mučednické operace, pokud se vedou ve jménu Alláhově, bolí méně než štípnutí komára!"

S. mi pustil videozáznam z finálních příprav operace. Na zrnitém záznamu spolu s dalšími dvěma mladíky vedli rituální dialog otázek a odpovědí o mučednické slávě...

Pak mladíci s plánovačem poklekli a položili ruce na Korán. Plánovač řekl: Jste připraveni? Zítřa už budete v ráji."¹³⁵

Kdybych já byl „S.", chtělo by se mi plánovači říct: „Tak dobře, ale proč místo mluvení nenasadíte krk *vy*? Proč se *vy* nevydáte na sebevražednou misi a pak rovnou do ráje?" Avšak, znovu opakuji, protože to je důležité, tady jde hlavně o to - a my to jen těžko dokážeme pochopit -, že *tito lidé skutečně upřímně věří tomu, co říkají*. Z toho jasně vyplývá, že bychom měli vinu svalit na náboženství jako takové, nikoli na náboženský *extre-*

* Inšalláh znamená doslova „Všemocný si to tak přeje" (pozn. rec.).

mismus - jako by extremismus byl nějakou děsivou zvrhlostí skutečného mravopověstného náboženství. Voltaire to správně řekl už dávno: „Když vás někdo dokáže přinutit věřit v nesmysly, dokáže vás také přinutit páchat zvěrstva.“ Stejně jako Bertrand Russell: „Mnoho lidí raději zemře, než by se zamyslelo.“

Přijmeme-li princip, že náboženskou víru je třeba respektovat prostě proto, že je to náboženská víra, jen těžko budeme moci odepřít respekt víře Usámy bin Ládina a sebevražedných atentátníků. Ale máme i jinou volbu, která je tak jasná, že ji ani nemusíme rozvádět, a sice zřící se principu automatické úcty vůči náboženské víře. Právě proto se, co mi síly stačí, snažím lidi před vírou jako takovou, nikoli jen před tzv. extremistickou vírou, varovat. Učení „umírněného“ náboženství, třebaže nikoli extremistického samo o sobě, je otevřenou výzvou k extremismu.

Možná by se dalo namítnout, že v tomto ohledu na náboženské víře není nic zvláštního. Svě vlastní verze extremismu plodí i vlastenecká láska k vlasti nebo etnické skupině, nebo snad ne? Ano, to je sice pravda, všichni známe japonské piloty kamikaze a Tamské tygry ze Srí Lanky. Náboženská víra však dokáže neobyčejně účinně utišit racionální úvahy, které obvykle nad vším ostatním zvítězí. Za to všechno může podle mého onen snadný a lákavý příslib, že smrtí nic nekončí a že mučednický ráj je úžasné místo. Částečně za to může i to, že víra z podstaty samé od jakýchkoli otázek odrazuje.

Křesťanství téměř stejně jako islám učí děti, že bezvýhradná víra je ctnost. To, v co věříte, není třeba jakkoli obhajovat. Když někdo oznámí, že je něco součástí jeho *víry*, zbytek společnosti, zcela bez ohledu na to, jestli vyznává stejnou či jinou či žádnou víru, je to kvůli hluboce zakořeněnému zvyku povinen bez námitek „respektovat“; respektovat do té doby, než se to projeví v podobě nějakého děsivého masakru, např. zničení Světového obchodního centra nebo bombových útoků v Londýně a Madridu. To se pak hned ozve sbor duchovních a „představitelů komunit“ (mimochodem kdo je vlastně zvo-

lil?) s tím, že takový extremismus je pouhou odchylkou „pravé“ víry. Jak se ale od víry může cokoli odchýlit, když víra, která postrádá jakékoli objektivní ospravedlnění, nemá žádný prokazatelný standard, od něhož by se cokoli mohlo odchylovat?

Cosí podobného z hlediska hluboce zasvěceného islámského učence řekl před deseti lety i Ibn Warraq ve své knize *Proč nejsem muslim (Why I Am Not a Muslimy)*. Warraqova kniha by se klidně mohla jmenovat *Mýtus umírněného islámu*, což je titulěk jednoho novějšího článku z londýnského *Spectatoru* (30. července 2005) od dalšího učence, Patricka Sookhdea, ředitele Institutu pro studium islámu a křesťanství. „Naprostá většina dnešních muslimů žije životy bez násilí, protože v Koránu si může každý vybrat, co chce. Chcete-li žít v míru, najdete si v něm mírumilovné verše. Chcete-li válku, najdete si verše bojovné.“

Sookhdeo dále vysvětluje, jak islámští učenci, kteří chtějí vyřešit mnohé rozpory, jež se v Koránu objevují, rozvinuli tzv. princip nahrazování, podle něhož pozdější verše ruší platnost těch starších. Mírumilovné pasáže v Koránu patří naneštěstí mezi ty nejstarší, často se datují až do doby Mohamedova života v Mekce. Agresivnější verše jsou mladší, většinou vznikly až po jeho útěku do Mediny. Výsledkem je, že

mantra „islám znamená mír“ neplatí už téměř 1400 let. Islám znamenal mír a nic jiného než mír pouhých asi 13 let... Pro dnešní radikální muslimy - stejně jako pro středověké právníky, kteří klasický islám rozvinuli - platí spíš „islám znamená válku“. Jedna z nejradikálnějších islámských skupin v Británii, al-Ghurabaa (Cizinci), bezprostředně po dvou bombových útocích v Londýně prohlásila, že „každý muslim, který popírá, že teror je součástí islámu, je kafir“. Kafir je nevěřící (tj. nemuslim) a velmi hrubá urážka...

Není možné, že mladíci, kteří takto spáchali sebevraždu, nejsou ani z okraje muslimské společnosti v Británii, ani se nedrží excentrického a extremistického výkladu své víry, ale že spíše pocházejí ze samého středu muslimské komunity a k činu je přivedl mainstreamový výklad islámu?

* Vyšlo česky v nakladatelství Votobia v r. 2005 (pozn. překl.).

Obečněji řečeno (a pro křesťanství to neplatí o nic méně než pro islám) je zhoubné hlavně to, že se děti učí, že víra samotná je ctnost. Víra je zlo právě proto, že nevyžaduje žádné vysvětlení a nepřipouští žádný argument. Učí-li někdo děti, že nezpochybnitelná víra je ctnost, pak je predisponuje k tomu - s ohledem na jisté další snadno dostupné ingredience -, aby z nich vyrostly potenciální zbraně pro budoucí džihády nebo křížové výpravy. Nefalšovaný fanatik, naočkovaný proti strachu sliby mučednického ráje, by si zasloužil prominentní místo v dějinách zbraní hned po boku luku, válečného oře, tanku a kazetové bomby. Vsadil bych se, že kdyby se děti učily prostřednictvím své víry klást otázky a přemýšlet, místo aby se učily, že víra je nepopiratelná nejvyšší ctnost, žádní sebevražední atentátníci by neexistovali. Sebevražední atentátníci dělají to, co dělají, proto, že skutečně věří tomu, co se naučili ve svých náboženských školách: že povinnost vůči Bohu předčí všechny další naléhavé věci a že mučednická smrt v jeho službách bude odměněna v rajských zahradách. A *tohle* se vůbec nemuseli naučit od nějakých radikálních fanatiků, ale od slušných, umírněných náboženských učitelů hlavního proudu v madrasách, ve kterých seděli pěkně v řadách, rytmicky pokyvovali hlavičkami a jako nějakí dementní papoušci se nazpaměť, slovo od slova, učili svou svatou knihu. Víra dokáže být pěkně nebezpečná a úmyslně ji implantovat do zranitelné mysli nevinného dítěte je ohavná křivda. A právě dětství samotnému a zneuctění dětství náboženstvím se budeme věnovat v další kapitole.

DĚTSTVÍ, ZNEUŽÍVÁNÍ A ÚNIK Z NÁBOŽENSTVÍ

Každá vesnice má svou pochodeň - učitele, a své
zhášedlo - duchovního.

Victor Hugo

Začnu příběhem z Itálie 19. století. Nechci tím říct, že něco tak strašného by se mohlo stát dnes, ale postoj, o jakých tato událost vypovídá, jsou žalostně aktuální, třebaže se v konkrétních detailech liší. Tragédie, která se odehrála v 19. století, vrhá světlo na to, jak dnes náboženství přistupuje k dětem.

V roce 1858 papežská policie legálně na základě pokynů inkvizice odebrala židovským rodičům tehdy šestiletého chlapce Edgarda Mortaru. Násilím ho odvěkla od plačící matky a rozloženého otce do domu pro katechumeny (náboženští „učni“, kteří se připravují na křest) v Římě, kde ho vychovali jako římského katolíka. Kromě občasných krátkých návštěv za přísného dohledu kněží Edgardo své rodiče už nikdy neviděl. Tento příběh ve své pozoruhodné knize *Únos Edgarda Mortara (The Kidnapping of Edgardo Mortara)* vypráví David I. Kertzer.

Edgardův příběh nebyl v Itálii té doby rozhodně nijak výjimečný a tyto kněžské únosy měly pokaždé tentýž důvod. Každé unesené dítě bylo nejprve tajně pokřtěno, obvykle nějakou katolickou vychovatelkou, a inkvizice se o tom později dozvěděla. Ústředním motivem římskokatolického systému víry totiž je to, že jakmile je dítě pokřtěno, jakkoli neformálně a tajně, stává se nezvratně křesťanem. V jejich duševním světě už nebylo možné dovolit, aby „křesťanské dítě“ zůstalo u svých židovských rodičů, a na tomto prapodivném a krutém postoji lpěli zcela jistě navzdory pobouření celého světa. Toto pobouření mimochodem katolické noviny *Civiltà Cattolica* odmítly s tím, že ho vyvolala mezinárodní síla bohatých židů - nepřipomíná vám to náhodou něco?

Příběh Edgarda Mortary kromě toho, že si získal značnou publicitu, byl jen typickým příkladem mnoha dalších. Jednou ho hlídala Anna Morisiová, tehdy čtrnáctiletá negramotná katolická dívka. Edgardo onemocněl a Anna dostala strach, že by mohl umřít. A jelikož sama vyrůstala v otupující víře, že nepokřtěné dítě bude navěky trpět v pekle, o radu požádala svou sousedku, která jí poradila, jak se křtí. Anna se vrátila do domu, na hlavičku malého Edgarda nastříkala trochu vody z kbelíku, řekla „Křtím tě ve jménu Otce i Syna i Duchu svatého“ a bylo to. Od té chvíle byl Edgardo podle zákona křesťanem. Když se o mnoho let později o této události dozvěděli kněží z inkvizice, okamžitě a rozhodně zareagovali, aniž se zamysleli nad smutnými důsledky svého činu.

Je s podivem, že katolická církev dovolila (a dovoluje dodnes), aby obřad s tak monumentálním významem pro celou rozšířenou rodinu prováděl kdokoli na komkoli jiném. Ten, kdo křtí, ani nemusí být kněz. A s křtem nemusí souhlasit ani dítě, ani jeho rodiče, ani kdokoli jiný. Nic se nemusí podepisovat. Nejsou potřeba ani žádní oficiální svědci. Stačí trocha vody, pár slov, bezbranné dítě a pověřivá chuť s mozem vymytým katechismem. Vlastně stačí jen to poslední jmenované, protože dítě je příliš malé na to, aby mohlo cokoli dosvědčit, stejně se nikdo nic nedozví. Jedna moje kolegyně z Ameriky s katolickou výchovou mi napsala: Jako děti jsme křtily panenky. Nevzpomínám si, že bychom křtily i naše malé kamarády protestanty, ale nepochybuji o tom, že se to dělo a děje dodnes. Z panenek jsme dělaly malé katolčky, braly jsme je do kostela, dávaly jsme jim svaté přijímání atd. Vymývali nám mozek hned od začátku, aby z nás byly dobré katolické matky."

Jestliže dívky z 19. století na tom byly stejně jako moje kolegyně, je s podivem, že případů, jako je Edgardo Mortara, nebylo mnohem víc. I tak ale v 19. století z Itálie přicházelo podobných příběhů víc než dost, což vyvolává jednu zřejmou otázku. Proč židé v papežských státech vzhledem k riziku, jaké podstupovali, vůbec katolické sloužící zaměstnávali? Proč

se nepostarali o to, aby si do rodin pouštěli jen židy? Odpověď opět vůbec nesouvisí se zdravým rozumem, zato zcela souvisí s náboženstvím. Židé potřebovali pomocníky, kteří neměli zakázáno pracovat o šábesu. U židovské služby jste se opravdu nemuseli bát, že by vám pokřtila dítě a odsoudila ho do duchovního sirotčince. Ale v sobotu nesměla rozdělat oheň nebo uklidit dům. Právě proto si boloňské židovské rodiny, které si to mohly v té době dovolit, většinou najímaly katolické sloužící.

V této knize jsem se úmyslně zdržel popisů hrůz, které mají na svém kontě křížové výpravy, conquistadoři nebo španělská inkvizice. Kruté a zlé lidi najdeme v každém století a v každém přesvědčení. Tento příběh o italské inkvizici ale vypovídá mnohé o náboženské mysli a o zlech, která se páchají výslovně proto, že je tato mysl náboženská. Zaprvé zde máme zvláštní představu náboženské mysli, že pár kapek vody a krátké zaklínadlo dokáže úplně změnit život dítěte a že mají přednost před souhlasem rodičů, před souhlasem samotného dítěte, štěstím dítěte a jeho duševní pohodou... před vším, co by obyčejný zdravý rozum a lidské citění považovalo za důležité. Kardinál Antonelli to vysvětluje v dopise Lionelu Rothschildovi, prvnímu britskému židovskému poslanci, který se proti Edgardovu únosu písemně ohradil. Kardinál mu odpověděl, že nemá moc do toho zasahovat, a dodal: „Zde je možná příhodné podotknout, že je-li hlas přírody mocný, pak svaté povinnosti náboženství jsou ještě mocnější.“ No, tím se nám to všechno vysvětluje, že ano?

Druhým v pořadí je pozoruhodný fakt, že kněží, kardinálové ani papež očividně skutečně nerozuměli tomu, co tak strašného chudákovi Edgardovi Mortarovi provedli. Přesahuje to sice veškeré rozumné chápání, ale oni upřímně věřili tomu, že pro něj tím, že ho sebrali rodičům a vnutili mu křesťanskou výchovu, udělali to nejlepší. Měli pocit, že ho musejí *ochránit!* Jedny katolické noviny ve Spojených státech postoj papeže k Mortarově případu obhajovaly s tím, že bylo nemyslitelné,

aby křesťanská vláda „dovolila židovi vychovávat křesťanské dítě“, a odvolávaly se na princip svobody vyznání, na „svobodu dítěte být křesťanem a nebýt násilně nuceno být židem... Ochrana dětí Svatým otcem před vším zuřivým fanatismem bezvěrectví a bigotnosti je tím největším mravním skutkem, jaký svět za dlouhá léta poznal.“ Už jste někdy slyšeli víc do očí bijící nesprávné použití slov jako „násilně“, „nuceno“, „zuřivý“, „fanatismus“ a „bigotnost“? I přesto se zdá, že katoličtí apologetové od papeže dolů upřímně věřili, že to, co dělají, je správné: absolutně správné morálně a správné pro blahobyt onoho dítěte. Takovou má (tradiční, „umírněné“) náboženství moc deformovat úsudek a překrucovat obyčejnou lidskou slušnost. Noviny

Il Cattolico upřímně pobuřovalo všeobecné nepochopení toho, jak ušlechtilou laskavost církev pro Edgarda Mortaru udělala, když ho zachránila před jeho židovskou rodinou:

Každý z nás, kdo se nad touto záležitostí trochu vážně zamyslí, kdo porovná postavení žida - bez opravdové církve, bez krále, bez země, vyhnaného a na celém povrchu Země cizince, a navíc poskvrněného těmi, kdo zavraždili Krista... okamžitě pochopí, jak velký skutek papež pro chlapce Mortarových udělal.

Třetí je troufalost, s jakou věřící bez jakýchkoli důkazů *vědí*, že víra, do jaké se narodili, je jediná pravá a všechny ostatní jsou odchýlené nebo přímo falešné. Shora uvedené citace jsou jasnými příklady tohoto postoje ze strany křesťanů. Bylo by hrubě nespravedlivé, kdybychom v tomto případě obě strany porovnávali, ale stejně nemůžeme nepodotknout, že Mortarovi mohli svého syna okamžitě získat zpátky, kdyby vyhověli žádosti kněží a nechali se také pokřtít. Edgarda jim ukradli v prvé řadě kvůli pár kapkám vody a deseti bezvýznamným slovům. Hloupost nábožensky indoktrinované mysli je tak dalekosáhlá, že na zvrácení celého procesu by stačily další dva cákance vody. Někteří z nás odmítnutí rodičů nechat se pokřtít považují za projev svéhlavé tvrdohlavosti. Pro jiné je jejich zásadový postoj radí na dlouhý letitý seznam mučedníků všech náboženství.

„A já [svou duší] svěřuji nejlaskavějšímu Pánu Ježíši Kristu." Bezpochyby je šlechetné za některé věci položit život. Ale jak se mohl Jan Hus nechat od katolické církve upálit a neodvolat své učení?* Přesvědčení náboženské mysli je tak trucovitě - či obdivuhodně, záleží na úhlu pohledu -, že Mortarovi se nedokázali přinutit využít příležitosti, kterou jim nesmyslný obřad křtu nabízel. Cožpak to nemohli nějak překousnout a během křtu třeba potichu zašeptat „ne"? Ne, nemohli, protože byli vychováni v (umírněném) náboženství, a tudíž brali celou tu absurdní šarádu vážně. Co se mě týká, myslím jen na chudáčka malého Edgarda - který se mimoděk narodil do světa ovládaného náboženskou myslí, přímo doprostřed křížové palby, aby nakonec osířel vinou dobře míněné, leč pro malé dítě zničující krutosti.

Na čtvrtém místě, abychom se vrátili k tématu, je předpoklad, že šestileté dítě by mohlo vůbec nějaké náboženství vyznávat, ať křesťanské, židovské nebo jakékoli jiné. Jinak řečeno představa, že pouhým pokřtěním se nevědomé, nechápající dítě může stát vyznavačem jiného náboženství, je naprosto absurdní - ale určitě není o nic absurdnější než nálepkování malého dítěte jako v první řadě vyznavače toho či onoho náboženství. Edgardovi nezáleželo na „jeho" náboženství (byl příliš malý na to, aby mohl mít vlastní promyšlený názor), záleželo mu na lásce a péči jeho rodičů a rodiny, a o tuto lásku a péči ho připravili kněží žijící v celibátu, jejichž groteskní krutost lze omluvit snad jen hrubou necitlivostí vůči obvyklým lidským pocitům - necitlivostí, která se v mysli unesené náboženskou vírou rodí velmi snadno.

Není snad označování dětí příliš malých na to, aby si to samy mohly promyslet, za vyznavače nějakého přesvědčení určitou formou týrání, a to bez ohledu na to, zda bylo uneseno fyzicky či jen duševně? I přesto je to dodnes obvyklá praxe, kterou té-

* V anglickém originále se vyskytují pasáže o anglických mučednicích (pozn. rec.).

měř nikdo nezpochybňuje. Já bych ji ale v této kapitole zpochybnil rád.

Tělesné a psychické týrání

Zneužívání dětí kněžími se dnes chápe jako pohlavní zneužívání a já bych chtěl celou záležitost s pohlavním zneužíváním hned na začátku uvést na pravou míru. Jak poznamenali jiní, žijeme v době zmítané hysterií z pedofilie a dnešní davová psychóza připomíná salemské hony na čarodějnice z roku 1692. Deník *News of the World*, obecně uznávaný jako nejnechutnější britské noviny, v červenci 2000 zorganizoval hanobící kampaň, kterou podnítil přímé násilné akce hlídek občanské bdělosti proti pedofilům. Fanatici zaútočili i na dům jednoho pediatra, protože nepochopili rozdíl mezi pediatrií a pedofilii.¹³⁶ Davová hysterie dosáhla epidemických rozměrů a v mnohých rodičích vyvolala panický strach o jejich děti. Dopadlo to tak, že dnešní děti přišly o potěšení z potloukání se po okolí, kterého si užívalo tolik generací dětí před nimi (kdy skutečné riziko sexuálního obtěžování na rozdíl od vnímaného nebylo patrně o nic menší).

Je pravda, že v době, kdy *News of the World* tažení vyvolaly, bylo veřejné mínění zburcováno skutečně odpornou sexuálně motivovanou vraždou unesené osmileté holčičky v Sussexu. Nicméně je zjevně nespravedlivé se mstít všem pedofilům za miniaturní menšinu těch, kteří vraždu spáchali. Všechny tři internátní školy, do kterých jsem chodil, zaměstnávaly učitele, jejichž vztah k malým chlapcům přesahoval hranice korektnosti. To bylo skutečně hanebné. A přece kdyby je tehdy jako o padesát let později pronásledovaly hlídky občanské stráže a právníci jako nějaké vrahy dětí, cítil bych se povinen vystoupit na jejich obranu, a to i jako oběť jednoho z nich (byla to velmi rozpačitá, ale jinak neškodná zkušenost).

Velký podíl této retrospektivní pohany padá na katolickou církev. Já katolickou církev z mnoha důvodů v lásce nemám.

Ale ještě víc nenávidím nespravedlnost a musím se ptát, jestli kvůli tomuto problému nebyla tato instituce démonizována neprávem, zejména v Irsku a v Americe. Za část dodatečného odporu veřejnosti patrně může i pokrytectví kněží, kteří svůj profesionální život věnují podněcování viny za „hřích“. Pak je tu zneužití důvěry autoritou, k jejímuž uctívání jsou děti vedeny už od kolébky. Právě kvůli takové dodatečné zášti bychom se měli snažit vyhýbat unáhleným soudům. Měli bychom si uvědomit, že mysl má pozoruhodnou schopnost vytvářet si nepravdivé vzpomínky, zejména když ji podněcují bezohlední terapeuti a najatí právníci. Psycholožka Elizabeth Loftusová se zachovala velmi odvážně, když navzdory jistým nenávisným zájmům dokázala, jak snadno si lidé konstruují vzpomínky, které jsou zcela falešné, ale oběti připadají zcela skutečné, jako by to byly vzpomínky reálné.¹³⁷ To tak odporuje intuici, že se právníci snadno nechají zmást upřímnými, leč nepravdivými výpověďmi svědků.

Konkrétně v Irsku je i bez pohlavního zneužívání legendární brutalita Křesťanských bratrů,¹³⁸ kteří zodpovídají za vzdělání značné části tamní mužské populace. A totéž platí pro často sadisticky kruté jeptišky, které v Irsku vedou mnohé dívčí školy. Nechvalně proslulé magdalenské domy, námět filmu Petera Mullana *Sestry Magdalenky*, existovaly až do roku 1996. Po čtyřiceti letech vysoudíte vyrovnání spíš za osahávání než za bičování a existuje spousta právníků, kteří hledají potenciální zákazníky mezi oběťmi, jež by se jinak v dávné minulosti nepřehrabovaly. Dávné osahávání v sakristii dnes totiž dokáže vynést spoustu peněz - a to i tak dávné, že údajní pachatelé už jsou mrtví a neschopní podat vlastní verzi příběhu. Katolická církev na celém světě už na odškodném vyplatila přes miliardu dolarů.¹³⁹ Až by ji bylo člověku líto, dokud si neuvědomí, kde vlastně své peníze bere.

Při diskusi po jedné přednášce v Dublinu jsem kdysi dostal otázku, co si myslím o hojně zveřejňovaných případech pohlavního zneužívání katolickými kněžími v Irsku. Odpověděl

jsem, že pohlavní zneužívání je nepochybně odporné, ale napáchaná škoda je pravděpodobně menší než dlouhodobá psychická škoda, kterou na dětech v první řadě zanechá katolická výchova. Byla to poznámka vyslovená bez přípravy a v zápalu okamžiku a v tomto irském publiku, což mě překvapilo, vyvolala nadšený potlesk (pravda, diváky byli dublinští intelektuálové, kteří podle všeho nepředstavují reprezentativní vzorek populace země jako celku). Na tuto událost jsem si ale vzpomněl i později, když jsem dostal dopis od jedné zhruba čtyřicetileté Američanky, která jako římská katolička vyrůstala. V sedmi letech se jí prý stala nepříjemná věc. V autě ji pohlavně obtěžoval kněz z jejich farnosti. A zhruba v té době zemřela její kamarádka a šla do pekla za to, že byla protestantka. Alespoň si to pisatelka dopisu myslela, protože to říkala oficiální doktrína církve jejich rodičů. Jak říká z pohledu dospělé ženy, jde o dva příklady týrání dítěte s římskokatolickou výchovou, první tělesné, druhé psychické, přičemž to druhé je podstatně horší. Píše:

Osahávání knězem ve mně (v mé sedmileté mysli) nechalo dojem jako něco nepříjemného a nechutného, zatímco vzpomínka na to, jak jde moje kamarádka do pekla, ve mně vyvolávala mrazivý, nezměrný strach. Kvůli tomu knězi jsem problémy se spaním nikdy neměla - ale zažila jsem mnoho bezesných nocí v hrůze, že ti, které mám ráda, skončí v pekle. Měla jsem z toho noční můry.

Je sice pravda, že pohlavní obtěžování, které zažila v knězově autě, je poměrně mírné např. v porovnání s bolestí a znechucením znásilněného ministranta. A katolická církev prý už z pekla nedělá to, co dřív. Ale tento příklad dokládá, že je přinejmenším možné, aby psychické týrání předčilo týrání tělesné. Říká se, že Alfred Hitchcock, mistr filmového hororu, kdysi autem projížděl Švýcarskem, když znenadání ukázal ven a řekl: „Tak tohle je to nejstrašidelnější, co jsem kdy viděl.“ Byl to kněz, který hovořil s malým chlapcem a na jeho rameni měl položenou ruku. Hitchcock se vyklonil z okénka a zavolaal: „Utíkej, chlapečku! Utíkej jako o život!“

„Řeči se vedou a voda teče." Toto pořekadlo platí, jen pokud slovům skutečně *nevěříte*. Jestli vás ale celá vaše výchova a všechno to, co vám říkali rodiče, učitelé a kněží, vedlo k tomu, že věříte doopravdy, úplně a dočista, že hříšníci se budou smažit v pekle (nebo něčemu stejně ohavnému, jako že žena je majetkem svého manžela), je docela dobře možné, že slova na vás mají trvalejší a ničivější účinek než činy. Jsem přesvědčený, že obrat „týrání dětí" plně a bez přehánění vystihuje to, co učitelé a kněží dělají dětem, když v nich podněcují víru v něco, jako je trest za nerozhřešené smrtelné hříchy ve věčném pekle.

V televizním dokumentu *Kořen všeho zla?*, o kterém jsem už mluvil, jsem zpovídal řadu církevních vůdců, ale dostalo se mi kritiky za to, že jsem si prý vybral spíše americké extremisty než uznávané zastánce hlavního proudu, např. arcibiskupy.* Na pohled taková kritika působí oprávněně - až na to, že v Americe na začátku 21. století to, co pro vnější svět *vy-padá* jako extremismus, je ve skutečnosti hlavní proud. Jedním z mých hostů, kteří britské televizní diváky pobuřovali nejvíc, byl např. farář Ted Haggard z Colorado Springs. Ten ale v Bushově Americe není extrémní ani náhodou, je to prezident Národní evangelické asociace s jednatřiceti miliony členů a podle svých slov vede každé pondělí s prezidentem Bushem telefonickou konzultaci. Kdybych chtěl udělat rozhovor se skutečným dnešním americkým extremistou, vybíral bych si z řad „rekonstrukcionistů", jejichž „teologie nadvlády" (dominion theology) otevřeně hájí křesťanskou teokracii v Americe.** Jeden znepokojený americký kolega mi napsal:

* O rozhovor jsem požádal i canterburského a westminsterského arcibiskupa a britského vrchního rabína, všichni ale, nepochybně z dobrých důvodů, odmítli. Oxfordský biskup pozvání přijal a byl stejně milý a velmi vzdálený extremismu, jako by zcela jistě byli i oni.

** S určitou mírou zjednodušení lze mezi současnými americkými fundamentalistickými hnutími vymezit dvě hnutí: „Rekonstrukcionisté" jsou stoupenci toho, aby se civilní život vedl ve všech oblastech podle křesťanských pravidel. „Dominionisté" usilují o proniknutí do státních institucí s cílem vést společnost v duchu konzervativního křesťanství. Mezi oběma hnutími nelze vést ostrou hranici a jejich označení kolísá (pozn. rec.).

Evropané by měli vědět, že existuje putovní „teobludárium“, které usiluje o znovunastolení starozákonního práva - zabíjení homosexuálů atd. - a o udělení práv zastávat veřejnou funkci, a dokonce i volebního práva pouze křesťanům. Z takové rétoriky je střední třída nadšená. Pokud nebudou sekularisté ostražiti, „dominionisté“ a „rekonstrukcionisté“ se zanedlouho stanou hlavním proudem skutečné americké teokracie.*

Další, s kým jsem dělal rozhovor, byl farář Keenan Roberts, stejně jako farář Ted ze státu Colorado. U něj konkrétně potřetnost nabývá podoby tzv. pekelných domů. Pekelný dům je místo, kam rodiče nebo křesťanské školy vodí děti, aby je postrašili tím, co by se jim mohlo po smrti stát. Herci tu předvádějí živé obrazy konkrétních „hříchů“, jako je interrupce a homosexualita, za škodolibé přítomnosti ďábla oděného v rudém. To je ale pouhá předehra k hlavnímu chodu, samotnému pecku, s autentickým zápachem hořící síry a zoufalým řevem navždy zatracených.

Sledoval jsem zkoušku, při níž náležitě ďábelský ďábel přehrával jak zloduch ve viktoriánském melodramatu, a pak jsem faráře Robertse v přítomnosti herců vyzpovídal. Řekl mi, že optimální stáří, v jakém by dítě pekelný dům mělo navštívit, je dvanáct let. To mě trochu šokovalo, a tak jsem se ho zeptal, jestli se nebojí, že by z jeho představení dvanáctileté dítě mohlo mít noční můry. Pravděpodobně upřímně mi odpověděl:

Budu radší, když pochopí, že peklo je místo, ve kterém rozhodně nebudou chtít skončit. Radší jim toto poselství předám ve dvanácti, než abych jim ho nepředal vůbec a oni museli žít v hřichu a nikdy nenalezli pána Ježíše Krista. A i kdyby následkem tohohle měli noč-

* Jedna počítačová hra, o jejíž existenci jsem nejprve pochyboval jako o nějakém kanadském žertu, se jmenuje Left Behind: Eternal Forces. Na své skvělé webové stránce Pharyngula ji shrnuje P. Z. Myers: „Představte si to: jste voják v polovojenské skupině, jejímž cílem je předělat Ameriku na křesťanskou teokracii a ve všech oblastech lidského života vybudovat pozemskou představu Kristova království... Máte úkol - jak náboženskou, tak vojenskou misi - na víru obrátit nebo zabít katolíky, židy, muslimy, buddhisty, gaye a každého, kdo obhajuje odluku církve od státu...“

ní můry mít, podle mého existuje vyšší dobro, kterého nakonec ve svém životě dosáhnou, než jen nějaké noční můry.

Pokud byste opravdu věřili tomu, čemu podle vlastních slov věří farář Roberts, asi byste taky měli pocit, že můžete děti takhle zastrašovat.

Faráře Robertse ale nemůžeme jen tak prohlásit za extremistického radikála. Stejně jako Ted Haggard patří k hlavnímu náboženskému proudu dnešní Ameriky. Překvapilo by mě, kdyby třeba věřili tomu, čemu věří někteří jejich spoluvěřící, že v sopkách se ozývá jakot zatracených¹⁴⁰ a že hlubokomořští červi, kteří byli objeveni u oceánských sopečných výlevů, jsou naplněním evangelia podle Marka (9,43-44): „A horšili by tě ruka tvá, utni ji. Lépeť jest tobě bezrukému vjíti do života, nežli obě ruce majícímu jíti do pekla v ten oheň neuhasitelný, kdež červ jejich neumírá, a oheň nehasne.“ Ať už peklo podle nich vypadá jakkoli, všichni tito fanoušci pekelného ohně sdílejí škodolibou radost a potěšení těch, kteří vědí, že budou spaseni, jak rozvedl nejpřednější teolog sv. Tomáš Akvinský ve svém díle *Summa theologica*: „Svatí si blaženosti a Boží slávy užijí pozeňnaněji, poznají-li, jaký trest čeká na zatracené v pekle.“ Moc milý člověk.*

Strach z pekelného ohně může být velmi skutečný dokonce i u jinak racionálních lidí. Po odvysílání mého televizního dokumentu o náboženství jsem kromě mnoha dalších dostal i dopis od očividně inteligentní a čestné ženy:

Od pěti let jsem chodila do katolické školy, kde nám náboženství pomoci řemenů, rákosek a holí vštěpovaly jeptišky. V dospívání jsem četla Darwina a to, co říká o evoluci, dávalo logické části mé mysli jasný smysl. Nicméně za život jsem si protrpěla řadu konfliktů i hluboký strach z pekelného ohně, který se pravidelně ozývá dodnes. Chodila jsem na terapii, díky níž jsem dokázala některé své starší

* Srovnajte se vskutku okouzující křesťanskou shovívavostí Ann Coulterové: „Nechce se mi věřit, že by se někteří moji spoluvěřící nezasmáli představě, jak se Dawkins smaží v pekle.“ (Coulter 2006: 268).

problémy zpracovat, ale tento zakořeněný strach podle všeho překonat nedokážu.

Proto vám píšu s žádostí, jestli byste mi nemohl poslat jméno a telefonní číslo terapeutky z vašeho pořadu z tohoto týdne, která se tímto konkrétním strachem zabývá.

Její dopis mě hluboce dojal a (s chvilkovou a nečestnou lítostí, že není peklo, kde by tyto jeptišky mohly skončit) jsem jí odepsal, že by měla věřit vlastnímu rozumu, což je vzácný dar, který ona - na rozdíl od méně šťastím obdařených lidí - očividně má. Podotkl jsem, že obrovská hrůzostrašnost pekla, jak ho popisují kněží a jeptišky, je nafouknutá kvůli vykompenzování jeho nepravděpodobnosti. Kdyby bylo peklo pravděpodobné, pro odrazující účinek by bohatě stačilo, aby bylo nepříjemné jen mírně. Vzhledem k jeho nepravděpodobnosti se musí propagovat jako opravdu strašlivé, aby si zachovalo vůbec nějakou odstrašující hodnotu. Také jsem ji spojil s onou terapeutkou, se kterou jsem dělal rozhovor, s nesmírně milou a upřímnou Jill Myttonovou. Sama Jill vyrůstala v obzvlášť odpudivé sektě zvané Exclusive Brethren: nepříjemná už je i jejich webová stránka, www.peebs.net, celá věnovaná těm, kteří z této sekty už utekli.

Jill Myttonová byla vychovávána tak, aby měla z pekla hrůzu, před křesťanstvím unikla v dospělosti a dnes radí a pomáhá těm, kteří v dětství prožili podobné trauma: „Když se nad svým dětstvím zamyslím, ovládal ho strach. A nebyl to jen strach z nesouhlasu v současnosti, ale i strach z věčného zatracení. A pro dítě jsou představy pekelného ohně a skřípání zubů doopravdy velmi reálné. Nejsou ani v nejmenším metaforické.“ Pak jsem ji požádal, jestli by nepopsala, co přesně jí v dětství o pekle říkali, a její odpověď byla stejně dojemná jako její výmluvný výraz během odmlky, než vůbec dokázala odpovědět: Je to zvláštní, že? Už je to tak dávno a pořád... to na mě působí... když mi takovou otázku položíte. Peklo je strašné místo. Je to naprosté popření Boha. Je to poslední soud, je v něm skutečný oheň, ryzí utrpení, opravdové mučení. A trvá věčně, takže se nikdy nedočkáte úlevy.“

Vyprávěla mi i o podpůrné skupině, kterou vede pro lidi, jako je ona, kteří utíkají před vlastním dětstvím, a o tom, jak je pro mnohé z nich těžké odejít: „Celý proces odcházení je nesmírně obtížný. Necháváte za sebou celou sociální síť, celý systém, v němž jste byli vychováni, opouštíte celý systém víry, který jste vyznávali dlouhé roky. Často odcházíte i od rodiny a přátel... Pro ně vlastně přestáváte existovat." Na to jsem jí řekl, jak mi píšou lidé z Ameriky s tím, že si přečetli mé knihy a díky nim se svého náboženství zřekli. A jak mě znepokojuje, že velmi často nemají odvalu svěřit se svým rodinám, a když jim to řeknou, končí to katastrofickými následky. Následující ukázka je typickým příkladem. Jejím autorem je mladý americký student medicíny.

Cítil jsem, že vám musím napsat, protože mám na náboženství stejný názor jako vy, který, jak jistě víte, nás v Americe staví do izolace. Vyrostal jsem v křesťanské rodině, a i když mi představa náboženství nikdy neseseděla, teprve před nedávnem jsem našel odvalu se s tím někomu svěřit. Ten někdo byla moje přítelkyně, kterou to... zděsilo. Uvědomuji si, že ji mé přiznání se k ateismu asi šokovalo, ale teď jako bych pro ni byl někdo úplně jiný. Prý mi už nedokáže důvěřovat, protože má morálka nevychází od Boha. Nevím, jestli to dokáže překonat, a s ostatními, kteří jsou mi blízcí, se mi o mém přesvědčení nechce mluvit ze strachu, že budou reagovat se stejným odporem... Nečekám, že mi odpovíte. Píšu jen s nadějí, že se mnou budete sympatizovat a že mé zklamání pochopíte. Představte si, že přijdete o milovaného a milujícího člověka jen kvůli náboženství. Kromě jejího názoru, že teď je ze mě bezbožný pohan, se k sobě dokonale hodíme. Připomíná mi to váš postřeh, že lidé dělají ve jménu víry bláznivé věci. Děkuji, že jste mě vyslechl.

Tomuto nešťastnému mladíkovi jsem odpověděl a upozornil jsem ho na to, že zatímco jeho dívka zjistila něco nového o něm, on zjistil něco nového o ní. Opravdu je pro něj dost dobrá? O tom pochybuji.

Už jsem se zmínil o americké komediální herečce Julii Swee-neyové a jejím svěhlavém a roztomile legračním boji za to, aby zachránila náboženství a Boha svého dětství před sílícími

pochybnostmi dospělého. Podařilo se jí to a dnes je obdivuhodným vzorem mnoha mladých ateistů. *Rozuzlení* je patrně nejjímavější scénou jejího pořadu *Bože, máš padáka*. Zkusila už úplně všechno, a pak...

...když jsem šla domů z práce přes dvorek do domu, uvědomila jsem si, že se mi v hlavě ozývá takový teninký slabounký hlásek. Nevím, jak dlouho tam byl, ale najednou byl o decibel silnější. A zašeptal: „Bůh není.“

Snažila jsem se ho ignorovat. On ale zase trochu zesílil. „Bůh není. Bůh není. *Pane bože, bůh není...*“

A pak jsem se zachvěla. Cítila jsem, jak mi půda ujíždí pod nohama.

A pak mě napadlo: „Ale to nemůžu. Nevím, jestli *můžu* nevěřit v Boha. Já Boha potřebuju. Teda, už jsme spolu leccos zažili...”

„Vždyt já ani nevím, jak v něj nevěřit. Netuším, jak se to dělá. Jak se vstává, jak se dá prožít celý den?“ Byla jsem z toho celá rozervaná...

Říkala jsem si, „Dobrá, uklidni se. Prostě si to na chvíli vyzkoušíš, jen na vteřinku. Jen na malou chvíličku, a uvidíš.“ A tak jsem viděla.

Musím přiznat, že nejdřív se mi z toho zatočila hlava. Vlastně jsem si říkala: „Tak co, nespadne Země z nebe? To se jako doopravdy jen tak řítíme vesmírem? Ale to jsme hrozně bezbranní!“ Chtělo se mi běžet a Zemi chytit, jako by mi z vesmíru spadla do náruče.

A pak jsem si vzpomněla: Jo, vlastně s gravitací a momentem hybnosti budeme kolem Slunce obíhat ještě hodně, hodně dlouho.”

Když jsem představení *Bože, máš padáka* viděl v jednom losangeleském divadle, tahle scéna na mě hluboce zapůsobila. Obzvláště když nám Julia vyprávěla, jak na zprávu v tisku o jejím vyléčení reagovali její rodiče:

Nejdřív mi zavolala máma a křičela. „Ateistka? Ateistka?!?!“

Pak volal táta a říkal: „Zradila jsi svoji rodinu, svoji školu i svoje město.“ Jako bych prodala přísně tajné informace Rusům. Oba mi řekli, že už se mnou nikdy nepromluví. Táta mi dokonce řekl, ať mu nechodím na pohřeb. Když jsem zavěsila, řekla jsem si: Jen mě zkuste zastavit.”

Součástí Juliina talentu je schopnost přinutit vás plakat a smát se zároveň:

Kdybych svým rodičům řekla, že už nevěřím v Boha, asi by byli trochu zklamani, ale že se ze mě stala *ateistka*, to je něco úplně jiného.

V knize *Ztracená víra ve víru: z kazatele ateistou (Losing Faith in Faith: From Preacher to Atheist)* Dana Barkera je příběh o jeho postupném obratu od oddaného fundamentalistického ministranta a zaníceného potulného kazatele k přesvědčenému a sebevědomému ateistovi, kterým je dnes. Barker dokonce nějakou dobu poté, co se stal ateistou, kázal křesťanství dál, protože to byla jediná práce, kterou znal, a cítil se uzamčený v pasti společenských povinností. Dnes zná mnoho jiných amerických duchovních, kteří jsou na tom tak jako on, ale po přečtení jeho knihy se svěřili pouze jemu. Ke svému ateismu se neodvází přiznat ani ve vlastních rodinách, tak děsivou reakci očekávají. Barkerův příběh má alespoň šťastnější konec. Jeho rodiče byli nejprve v hlubokém a bolestivém šoku. Vyslechli si však jeho důvody a nakonec se ateisty stali i oni.

O svých rodičích mi nezávisle na sobě napsali i dva profesori z jedné americké univerzity. Matka jednoho z nich se neustále trápí, protože má strach o jeho nesmrtelnou duši. Podle druhého by byl jeho otec raději, kdyby se nikdy nenarodil, protože jeho syn stráví zbytek věčnosti v pekle. Jsou to vysoce vzdělaní univerzitní profesori, kteří věří ve svou vzdělanost a ve svou zralost a podle všeho za sebou nechali rodiče nejen v náboženství, ale i ve všech dalších intelektuálních záležitostech. Představte si, jak těžké to musí mít lidé, kteří nemají tak nezlomný intelekt, nedostalo se jim tak dobrého vzdělání a nejsou tak řečnický obratní jako tito dva nebo Julia Sweeneyová, chtějí-li přesvědčit zatvrzelou rodinu. Něco podobného asi zažívali i mnozí pacienti Jill Myttonové.

Ze začátku našeho rozhovoru pro televizi Jill popisovala tento typ náboženské výchovy jako určitou formu psychologického týrání a já jsem se k tomu o něco později takto vrátil: „Používáte výraz náboženské zneužívání. Kdybyste měla srovnat zneužívání v tom, že dítě vychováváte tak, aby skutečně věřilo v peklo... jak byste ho co do způsobení traumatu přirovnala k pohlavnímu zneužívání?“ Odpověděla: „To je velmi těžká otázka... Podle mě jsou si vlastně v mnohém podobné, protože

v obou případech jde o zneužití důvěry; v obou je dítěti odepřeno právo cítit se svobodně a vytvářet si se světem normální otevřený vztah... je to forma ponížení; v obou případech jde o popření skutečné osobnosti."

Na obranu dětí

Můj kolega psycholog Nicholas Humphrey použil přísloví „řeči se vedou a voda teče" v úvodu své oxfordské přednášky o lidských právech v roce 1997.¹⁴¹ Na začátku argumentoval, že toto přísloví pokaždé neplatí, a uvedl případ haitských vyznavačů voodoo, kteří zemřeli zřejmě na psychosomatické účinky hrůzy několik dnů poté, co byli „začarováni". Pak se zeptal, jestli by Amnesty International, v jejíž prospěch se série přednášek pořádala, neměla bojovat proti škodlivým proslouvům a publikacím. Jeho odpovědí bylo jasné ne takové cenzuře obecně: „Svoboda slova je příliš cenná na to, abychom se do ní míchali." Pak navzdory své liberální povaze obhajoval jednu důležitou výjimku: zastal se cenzury ve zvláštním případě dětí...

...morální a náboženské vzdělání a obzvlášť vzdělání, kterého se dětem dostává doma, kde rodiče směji - vlastně se to od nich očekává - rozhodovat za své děti o tom, co je pravda a co lež, co je dobré a co správné. Tvrdím, že děti mají právo na to, aby jim nikdo nemrzačil mysl špatnými myšlenkami ostatních lidí - bez ohledu na to, kdo ti to lidé jsou. Rodiče nemají žádné Boží povolení k tomu, aby své děti socializovali tak, jak se jim osobně zlíbí: nemají žádné právo omezovat obzory vědomostí svých dětí, vychovávat je v dogmatické a pověrcivé atmosféře ani trvat na tom, aby následovali přímou a omezenou cestu jejich vlastní víry.

Děti zkrátka mají právo na to, aby jim nikdo nemátl mysl hloupostmi, a my jako společnost jsme povinni je před tím uchránit. Neměli bychom tedy dál rodičům dovolovat, aby své děti např. učili věřit v doslovný výklad Bible nebo že jejich životy řídí planety, stejně jako jim nedovolujeme, aby dětem vyráželi zuby nebo je zamykali v temných kobkách.

Tak silné prohlášení samozřejmě vyžaduje podrobněji rozebrat, což se také stalo. Není snad věci osobního názoru, co jsou a co nejsou hlouposti? Cožpak kára pravověrné vědy neskončila v příkopu už tolikrát, abychom se konečně poučili? Vědci si možná myslí, že učit astrologii a doslovný výklad Bible je hloupost, ale jiní si myslí něco jiného. Nemají snad i tito lidé právo učit to své děti? Není požadavek, aby se děti učily vědu, právě tak arogantní?

Nikdy nepřestanu být svým rodičům vděčný za jejich názor, že děti by se neměly učit, *co* si myslet, ale *jak* myslet. Kdyby dětem byly spravedlivě a řádně předloženy všechny vědecké důkazy, a ony by i přesto, až vyrostou, došly k názoru, že Bible má doslovnou pravdu nebo že jejich životy ovládá pohyb planet, na to by měly plně právo. Důležité ale je, že rozhodnutí o tom, *co* si myslet, je *jejich* právo, nikoli právo jejich rodičů, kteří by jim ho chtěli vnutit násilím. Zásadní význam to má samozřejmě hlavně proto, že z dětí se stanou rodiče další generace a ocitnou se v pozici, kdy budou dál předávat jakoukoli indoktrinaci, která je formovala.

Vzhledem k tomu, že děti jsou malé, zranitelné a potřebují ochranu, skutečně morální vedení se podle Humphreyho rovná upřímné snaze představit si, co by si *vybraly* ony, kdyby na to byly dost staré. Připomíná i dojemný příběh incké dívky, jejíž 500 let staré zmrzlé ostatky byly objeveny v roce 1995 v peruánských horách. Antropologové, kteří ji našli, napsali, že se stala rituální obětí. V americké televizi podle Humphreyho běžel o této „ledové panně“ dokument, jehož diváci měli

žasnout nad spirituální oddaností inckých kněží a vyprovodit tuto dívku na její poslední cestu naplněnou radostí a vzrušením z toho, že bude obětována. Z dokumentu nakonec vyplynulo, že obětování lidí je samo o sobě obdivuhodný osvětový vynález - další klenot v koruně multikulturalismu, chcete-li.

Humphreyho to pohoršilo stejně jako mě.

Jak si vůbec někdo může dovolit něco takového říct? Jak si mohou dovolit po nás - kteří sedíme ve vlastním obýváku a sledujeme televizi - chtít, abychom v radostném rozpoložení rozjímali nad rituální vraždou, při níž banda tupých, nadutých, pověřivých a omezených dědků zabije dítě? Jak si mohou dovolit tvrdit, že sledování tak nemorálního činu spáchaného na někom jiném by pro nás mělo být dobré?

Liberální čtenář se možná znovu neklidně ošije. Jistě, podle našich měřítek to bylo nemorální a hloupé, ale co podle měřítek Inků? Oběť pro ně určitě ani zdaleka nemorální a hloupá nebyla, schvalovalo ji všechno, co považovali za svaté. Ta holčička nepochybně loajálně věřila v náboženství, v němž vyrůstala. Kdo jsme my, abychom mluvili o „vraždě“, abychom incké kněží soudili podle našich, a nikoli podle jejich vlastních standardů? Možná to děvče se svým osudem nadšeně souhlasilo: možná že opravdu věřila, že půjde rovnou do věčného ráje, kde si bude užívat společnosti zářícího boha Slunce. Anebo - což se zdá mnohem pravděpodobnější - ječela hrůzou.

Humphrey - stejně jako já - tvrdí, že bez ohledu na to, jestli s obětováním svolila, nebo ne, máme přesvědčivý důvod domnívat se, že by s ním nesouhlasila, kdyby plně chápala všechna fakta. Například kdyby věděla, že Slunce je ve skutečnosti koule z vodíku s teplotou přes milion kelvinů, v níž se vodík jadernou fúzí mění v helium, a že se na počátku zformovalo z disku žhavého plynu, ze kterého zkondenzoval i zbytek sluneční soustavy, včetně Země... Pak by ho patrně jako boha neuctívala a se svým obětováním by se určitě smířit nechtěla.

Incké kněží nelze vinit z jejich nevědomosti a odsuzovat je jako hloupé a naduté může leckomu připadat kruté. Lze je ale vinit z toho, že svou vlastní víru vnutili dítěti, které bylo příliš malé na to, aby se samo rozhodlo, jestli Slunce chce, nebo nechce uctívat. Kromě toho lze podle Humphreyho vinit i dnešní filmaře a nás, jejich diváky, z toho, že smrt této malé dívky chápeme jako ušlechtilou - jako něco, co „obohacuje naši kolektivní kulturu“. A stejný sklon glorifikovat podivné etnické a náboženské zvyky a v jejich jménu omlouvat krutosti

se vynořuje zas a znova. V myslích hodných liberálních lidí, kteří na jednu stranu nesnesou utrpení a krutost, ale na druhou stranu je postmodernisti a relativisti naučili respektovat cizí kultury o nic méně než jejich vlastní, to vyvolává nepříjemný vnitřní konflikt. Zohavování ženských genitálií (říká se mu i ženská obřízka) je nepochybně odporně bolestivé, u žen likviduje pohlavní rozkoš (což je patrně důvod, proč se provádí) a polovina slušných liberálních lidí chce, aby se s ním skoncovalo. Ta druhá polovina však „respektuje“ etnické kultury a má pocit, že jestliže „oni“ chtějí mrzačit „své“ dívky, my bychom jim do toho neměli mluvit.* Samozřejmě jde ale o to, že „jejich“ dívky vůbec nejsou „jejich“, jsou to „své vlastní“ dívky a jejich přání by se neměla ignorovat. Co ale s tím, když sama dívka prohlásí, že obřízku chce? Ale chtěla *by* i ze zpětného pohledu plně informované dospělé ženy, která si přeje, aby ji nikdy nepodstoupila? Humphrey poukazuje i na to, že ani jedna dospělá žena, která obřízce jako dítě díky okolnostem unikla, si ji později nenechala udělat.

Po diskusi o amiších a jejich právu vychovávat „vlastní“ děti „vlastním“ způsobem se Humphrey obul do naší záliby jako společnosti

v uchovávaní kulturní diverzity. Dobrá, možná to mají děti amišů, chasidů** nebo cikánů těžké, když je rodiče takhle vychovávají - ale alespoň pak pokračují všechny ty úžasné kulturní tradice. Nebyla by celá společnost, kdybychom se jich měli zbavit, ochuzená? Možná je škoda, že se pro uchování této diverzity musí občas obětovat

* Ženská obřízka se běžně praktikuje i v dnešní Británii. Jeden školní inspektor mi vyprávěl o dívce z Londýna, kterou v roce 2006 poslali na obřízku ke „strýčkovi“ do Bradfordu. Úřady předstírají, že to nevidí, ze strachu, že by je „komunita“ obvinila z rasismu.

** Amiši jsou křesťanská organizace, která představuje jedno z reformních náboženských hnutí v 16. století, tzv. novokřtěnců. Soustřeďují se hlavně v Kanadě a USA. Název pochází od jména zakladatele Jakoba Ammanna. Chasidí jsou členové židovského pietistického hnutí, které vzniklo na počátku 18. století v Haličích (dnes jihovýchodní Polsko a západní Ukrajina). Jeho zakladatelem je rabin Israel ben Eliezer, zvaný také Baal Šem Tov. Cílem hnutí je obnovení lidové zbožnosti a každodenního života v blízkosti Hospodina (pozn. red.).

nějaký jedinec, ale takovou cenu naše společnost určitě zaplatí ráda. Až na to, jak vám musím připomenout, že tu cenu neplatíme my, ale oni.

Tato otázka se na veřejnost dostala v roce 1972, když americký Nejvyšší soud rozhodoval v kauze Wisconsin versus Yoder, ve které se mělo vyřešit, jestli mají rodiče právo vzít dítě ze školy z náboženských důvodů. Amiši žijí v uzavřených komunitách v různých částech Spojených států, většinou mluví archaickým německým dialektem zvaným pensylvánská němčina, v různé míře nepoužívají elektřinu, spalovací motory, zipy a další projevy moderního života. Na ostrově života ze 17. století skutečně je z dnešního úhlu pohledu cosi přitažlivě zvláštního. Nestojí snad za to ho kvůli obohacení lidské rozmanitosti zachovat? A jedinou možností, jak ji zachovat, je dovolit amišům, aby své děti vychovávali svým vlastním způsobem a chránili je před ničivým vlivem modernosti. Možná, ale rozhodně bychom se měli ptát, jestli by o tom neměly rozhodovat i samy děti.

Nejvyšší soud měl v roce 1972 rozhodnout v případě, kdy někteří amišští rodiče vzali své děti ze střední školy. S náboženskými hodnotami amišů se totiž neslučuje už samotná představa vzdělání po určitém věku, obzvlášť pak vzdělání vědeckého. Stát Wisconsin poslal tyto rodiče k soudu a případ se nakonec dostal až před Nejvyšší soud Spojených států, který rozhodl poměrem 6:1 ve prospěch rodičů.¹⁴² Většinový názor, jak napsal předseda soudu Warren Burger, mimo jiné obsahoval následující: „Podle záznamů s sebou povinná školní docházka amišských dětí starších 16 let nese značné riziko podkopání dnešní amišské komunity a náboženské praxe; buď se musí zřít víry a přizpůsobit se většinové společnosti, nebo jsou nuceni přejít k jinému a tolerantnějšímu náboženství.“

Soudce William O. Douglas, jehož názor zůstal v menšině, měl za to, že rozhodnutí by se mělo konzultovat se samotnými dětmi. Opravdu chtěly své vzdělání přerušit? Opravdu chtěly setrvat v amišském náboženství? Nicholas Humphrey šel ještě dál. I kdyby se dětí někdo zeptal a ony by chtěly mezi amiši

zůstat, udělaly by to i tehdy, kdyby byly vzdělané a měly dost informací o možných alternativách? A kdyby to bylo pravděpodobné, nesetkávali bychom se snad s případy, kdy by se mladí lidé z vnějšího světa sami dobrovolně k amišům přidávali? Soudce Douglas svou argumentaci rozvinul trochu jiným směrem. Neviděl žádný zvláštní důvod, proč by rodiče měli zrovna svým *náboženským* názorům přikládat nějaký zvláštní význam v rozhodování, do jaké míry by dítěti mělo být omezeno jeho vzdělání. Má-li takovou výjimku náboženství, neměla by ji mít i světská přesvědčení?

Většina soudců Nejvyššího soudu se odvolala na paralelu s pozitivními hodnotami mnišských řádů, které dnešní společnost svou přítomností prokazatelně obohacují. Humphrey ale upozorňuje na jeden zásadní rozdíl. Mniši se pro život v klášteře rozhodují sami, na základě své vlastní svobodné vůle. Amišské děti se amiši nikdy dobrovolně nestávají; do amišské komunity se narodily a nikdy neměly na výběr.

Na obětovávání kohokoli a zvlášť dětí na oltáři „rozmanitosti“ a ctnosti uchovávaní různorodosti náboženských tradic je cosi závratně blahosklonného zrovna jako nelidského. My ostatní jsme spokojeni se svými auty a počítači, s očkováním i s antibiotiky. Ale vy podivní lidé, vy si nechejte své klobouky a šaty, své kočáry, zastaralý dialekt i své kadibudky, obohacujete si tak svůj život. Samozřejmě že můžete své děti držet v časové smyčce uzamčené v 17. století, protože my bychom jinak přišli o cosi nenahraditelného: o součást úchvatné rozmanitosti lidské kultury. Kousiček mého já na tom cosi vidí. Ale tomu zbytku se z toho hodně zvedá žaludek.

Vzdělávací skandál

Na „diverzitu“ se odvolával i náš premiér Tony Blair, když ho poslanec Jenny Tonge vyzval, aby vysvětlil, proč vláda financuje školu v severovýchodní Anglii, která (jako téměř jediná

v celé Británii) vyučuje doslovný biblický kreacionismus. Blair odpověděl, že by bylo nešťastné, kdyby znepokojení touto otázkou mělo narušovat vytvoření „co nejrozmanitějšího vzdělávacího systému“.¹⁴³ Dotyčná střední škola, Emmanuel College v Gatesheadu, je jednou z „městských akademií“, kterou Blairova vláda s okázalostí sobě vlastní zřídila. Bohatí mecenáši jsou povzbuzováni k tomu, aby přispěli poměrně malou sumou (v případě Emmanuel College 2 miliony liber), za kterou si kromě větší sumy z vládního rozpočtu (20 milionů na školu plus výdaje na provoz a platy na věčné časy) kupují i právo řídit, v jakém duchu se škola ponese, jmenovat většinu správní rady, udávat směr politice vyučování a rozhodovat o přijímání žáků a mnohém dalším.

Na Emmanuel College z deseti procent přispívá sir Peter Vardy, bohatý prodejce aut, který má chvályhodnou snahu poskytnout dnešním dětem vzdělání, jakého se jemu nedostalo, a méně chvályhodnou snahu vštípit jim své vlastní náboženské přesvědčení.* Vardy se naneštěstí zapletl s klikou fundamentalistických učitelů inspirovaných Amerikou v čele s Nigelem McQuoidem, v jednu dobu ředitelem Emmanuel College a nyní šéfem celého konsorcia Vardyho škol. O úrovni jeho vědeckého vzdělání vypovídá jeho přesvědčení, že svět je nanejvýš deset tisíc let starý, nebo následující citát: „Že si někdo při pohledu na složitost lidského těla může myslet, že jsme se vyvinuli z třesku, že jsme kdysi bývali opicemi, je prostě neuvěřitelné... Řeknete-li dětem, že život nemá žádný smysl - že jsme pouhá chemická mutace -, na sebeúctě jim to nepřidá.“¹⁴⁴

Žádný vědec nikdy neřekl, že dítě je „chemická mutace“. Použití tento obrat v tomto kontextu je naprostý nesmysl, který se vyrovná výročkám „biskupa“ Wayne Malcolma, vůdce církve Christian Life City v Hackney ve východním Londýně, který podle *Guardianu* z 18. dubna 2006 „popírá vědecké důkazy

* Jak prorocky napsal H. L. Mencken: „V hloubi duše každého kazatele je kus prodáváče aut.“

evoluce". Obrázek o tom, do jaké míry Malcolm důkazům, které popírá, rozumí, si můžete udělat z jeho prohlášení, že „ve fosilním záznamu očividně chybí mezičlánky vývoje. Jestli se žába proměnila v opici, neměli bychom mít spoustu žabo-opic?"

Ale věda není ani McQuoidovým oborem, proto bychom se, abychom nebyli nespravedliví, místo něj měli zaměřit na jeho zástupce pro přírodní vědy, Stephena Layfielda. Ten měl 21. září 2001 na Emmanuel College přednášku na téma „Výuka vědy z pohledu Bible" (The Teaching of Science: A Biblical Perspective). Text této přednášky byl k přečtení na jedné křesťanské webové stránce (www.christian.org.uk), dnes ho tam ale už nenajdete. Křesťanský institut ho stáhl ještě ten den, co jsem ho kriticky rozebral v článku v *Daily Telegraphu* z 18. března 2002.¹⁴⁵ Z internetu se ale hned tak něco nastálo vymazat nedá. Vyhledávače jsou tak rychlé také proto, že si uchovávají informace ve vyrovnávací paměti, které tam nevyhnutelně nějakou dobu zůstávají i poté, co byly originály odstraněny. Jeden pohotový britský novinář, Andrew Brown, hlavní komentátor náboženských záležitostí *Independentu*, Layfieldovu přednášku zanedlouho vypátral ve vyrovnávací paměti Googlu a uložil ji na bezpečném místě, tj. na své vlastní stránce, <http://www.darwinwars.com/lunatic/liars/layfield.html>, aby ji nikdo nemohl vymazat. Adresa je to docela zábavná, povšimněte si konkrétních slov, která si pro ni Brown vybral. Ale veškerá legrace končí, podíváte-li se na samotný obsah přednášky.

Mimochodem když se jeden zvědavý čtenář na Emmanuel College obrátil s dotazem, proč byla Layfieldova přednáška z internetu stažena, dostal následující neupřímnou odpověď, kterou Andrew Brown umístil na své stránky také:

Emmanuel College se stala námětem diskuse o výuce kreacionismu na školách. Naše škola je v současné době zahlcena dotazy novinářů, které zabírají značnou část času řediteli i vedení školy. Všichni tito lidé však mají svou práci. Chceme jim vyjít vstříc, a proto jsme přednášku Stephena Layfielda z naší webové stránky dočasně stáhli.

Samozřejmě vedení školy by mělo s vysvětlováním svého postoje k výuce kreacionismu moc práce. Proč tedy z internetu stáhli text přednášky, která dělá právě to a na kterou mohli novináře jednoduše odkázat, čímž by si ušetřili spoustu svého drahocenného času? Oni přednášku svého zástupce pro přírodní vědy stáhli proto, že mají co skrývat. Následující odstavec je z její úvodní části:

Řekněme hned na začátku, že odmítáme koncept, který, snad nedopatřením, v 17. století zpopularizoval Francis Bacon, a sice že existují „dvě knihy“ (tj. kniha přírody a Písmo svaté), ze kterých lze nezávisle vytěžit pravdu. My místo toho pevně vycházíme z jednoznačného tvrzení, že Bůh se rozhodně a neomylně vyslovil na stránkách Bible. A jakkoli křehce, zastarale či naivně může toto tvrzení na pohled působit, zejména na nevěřící, televizi posedlou moderní kulturu, my jsme si jisti, že to je ten nejpevnější základ, na kterém se dá vůbec stavět.

Ani se neštípejte. Nezdá se vám to. Tohle není nějaký potulný kazatel ve stanu v Alabamě, ale zástupce ředitele pro *přírodní vědy* ve škole, do které britská vláda sype peníze a na kterou je Tony Blair hrdý. Blair, sám zbožný křesťan, v roce 2004 slavnostně otevíral jednu z nejnovějších posil Vardyho flotily škol.¹⁴⁶ Rozmanitost může být ctnost, ale tohle je čirá šílenost.

Layfield pokračuje detailním srovnáním vědy a Písma, přičemž dochází k závěru, že všude tam, kde mezi nimi dochází ke konfliktu, má přednost Bible. Vzhledem k tomu, že v současných státních osnovách jsou zařazeny vědy o Zemi, prý „bylo rozumné, aby se všichni ti, kdo jsou zodpovědní za tento průběh událostí, seznámili s pracemi z geologie potopy Whitcomba a Morrise“. Ano, „geologie potopy“ znamená přesně to, co si myslíte, že znamená. Mluvíme tu o Noemově arše. Noemova archa! - když se děti mohou učit tak úžasné věci, jako že Afrika a Jižní Amerika byly kdysi spojené a že se od sebe pohybují rychlostí, jakou nám rostou nehty. Zde je další úryvek z Layfielda (zástupce pro přírodní vědy) o potopě světa

jako o současném a stručném vysvětlení jevu, který podle skutečných geologických důkazů vznikl stovky milionů let:

V rámci našeho velkého geofyzikálního paradigmatu musíme vzít na vědomí historickou věrnost celosvětové záplavy tak, jak ji popisuje Gn 6-10. Je-li biblický popis věrný a uvedené rodokmeny (např. Gn 5, 1 Pa 1, Mt 1 a L 1) jsou podstatně zaplněné, pak si můžeme být jisti, že tato globální katastrofa se odehrála v relativně nedávné minulosti. Hlavní důkazy se nacházejí v sedimentárních horninách proložených fosiliemi, v rozsáhlých zásobách fosilních paliv (uhlí, ropa a plyn) a v „legendárních“ popisech právě takové velké záplavy, jež se běžně vyskytují u různých populačních skupin celého světa. Možnost, že se archa plná zástupců tvorů udržela na vodě rok, než vody dostatečně opadly, dobře zdokumentoval mimo jiné John Woodmorrappe.

Tohle je svým způsobem ještě horší než perly takových hlupáků jako Nigel McQuoid nebo biskup Wayne Malcolm, které jsem citoval výše, protože Layfield přírodní vědy studoval. Zde je další ohromující pasáž:

Jak jsme řekli na začátku, křesťané z velmi dobrého důvodu považují Starý a Nový zákon za spolehlivá vodítka k tomu, v co máme věřit. Nejsou to jen náboženské dokumenty. Pravdivě popisují dějiny Země, které ignorujeme na vlastní nebezpečí.

Z představy, že Bible poskytuje doslovný popis geologické historie, by sebou každý teolog s dobrou pověstí trhнул. Můj přítel Richard Harries, oxfordský biskup, a já jsme Tonyemu Blairovi napsali společný dopis a nechali jsme ho podepsat osmi biskupy a devíti předními vědci.¹⁴⁷ Mezi těmi devíti vědci byl tehdejší prezident Královské společnosti (předtím hlavní Blairův vědecký poradce), biologický i fyzikální tajemník Královské společnosti, královský astronom (nynější prezident Královské společnosti), ředitel Přírodopisného muzea a sir David Attenborough, patrně nejuznávanější člověk v Anglii. Mezi biskupy byli jeden římskokatolický a sedm anglikánských - byli to hlavní náboženští vůdci z celé Anglie. Z premiérské kan-

celáře jsme dostali formální a nedostatečnou odpověď, ve které nás odkazovali na dobré výsledky zkoušek této školy a na příznivou zprávu od oficiální školní inspekce. Pana Blaira očiividně nenapadlo, že jestliže školní inspekce podala výbornou zprávu o škole, jejíž šéf pro vědu vyučuje, že celý vesmír vznikl krátce po domestikaci psa, se standardy inspekce asi nebude úplně všechno v pořádku.

Snad nejvíc znepokojující částí přednášky Stephena Layfielda je její závěr „Co můžeme udělat?“, v němž se zabývá taktikou pro učitele, kteří by chtěli do přírodovědeckých tříd zavést fundamentalistické křesťanství. Například je nabízí, aby

si všimli každého příkladu, kdy se učebnice, otázka u zkoušky nebo hostující učitel výslovně zmiňují o paradigmatu evoluce a staré Země (miliony nebo miliardy let), a zdvořile poukázali na omyl tohoto tvrzení. Kdekoli to bude možné, musíme nabídnout alternativní (vždy lepší) biblické vysvětlení týchž dat. V patřičnou dobu se podíváme na několik příkladů z fyziky, chemie a biologie.

Zbytek Layfieldovy přednášky je pouhý propagandistický manuál, zdroj pro věřící učitele biologie, chemie a fyziky, kteří by chtěli ještě v rámci státních osnov podvracet na důkazech založené vědecké vzdělání a nahradit ho Písmem.

James Naughtie, jeden z nejzkušenějších moderátorů BBC, dělal 15. dubna 2006 se sirem Peterem Vardym rozhovor pro rozhlas. Hlavním tématem rozhovoru bylo policejní vyšetřování obvinění, které Vardy popíral, že Blairova vláda nabízela úplatky bohatým lidem, aby finančně podporovali schéma městských akademií. Naughtie se Vardyho ptal také na problému kreacionismu a Vardy kategoricky popřel, že by u žáků Emmanuel College podporovali kreacionismus v duchu mladé Země. Jeden z absolventů Emmanuel College, Peter French, stejně kategoricky prohlásil:¹⁴⁸ „Učili nás, že Země je stará 6000 let.“ Kdo tedy říká pravdu? No, já nevím, ale přednáška Stephena Layfielda vykládá politiku výuky přírodních věd do-

cela upřímně. Nebo Vardy Layfieldův velmi výmluvný manifest nečetl? Je možné, že opravdu neví, o co jeho zástupci pro přírodní vědy šlo? Peter Vardy si peníze vydělal prodejem ojetých aut. Koupili byste si od něj nějaké? A prodali byste mu, jako to udělal Tony Blair, školu za desetinu její ceny - a přihodili byste k tomu nabídku, že mu budete platit i všechny provozní výdaje? Budme k Blairovi shovívaví a předpokládejme, že alespoň on Layfieldovu přednášku nečetl. Mé naděje, že se tomuto tématu začnou ve vládě konečně věnovat, jsou ale asi marné.

Ředitel McQuoid přišel s obhajobou údajné objektivity své školy, která je pozoruhodná především svou blahosklonnou samolibostí:

Nejlepším příkladem, který vám můžu dát, je moje hodina filozofie pro třetí a čtvrté ročníky. Seděl tam Shaquille a říká: „Korán má pravdu.“ A Clare na to: „Ne, pravdu má Bible.“ Pak jsme mluvili o podobnostech i o rozdílech. Shodli jsme se na tom, že pravdu nemohou mít oba. A já řekl: Je mi líto, Shaquille, ale pleteš se. Pravdu má Bible.“ A on na to: „To mně je líto, pane McQuoide, ale pletete se vy. Pravdu má Korán.“ Potom odešli na oběd a probírali to dál. Právě o to nám jde. Chceme, aby děti věděly, proč věří v to, v co věří, a aby si za tím dokázaly stát.¹⁴⁹

To je ale půvabný obrázek! Shaquille a Clare spolu odešli na oběd, vášnivě se dohadovali a obhajovali svá neslučitelná přesvědčení. Je to ale opravdu tak půvabné? Není tento obraz, který McQuoid vymaloval, spíš žalostný? Z čeho ostatně Shaquille a Clare při své argumentaci vycházeli? Jakými pádnými důkazy svou vášnivou a konstruktivní debatu podložili? Clare a Shaquille prostě prohlásili, že jejich svatá kniha je lepší, a to bylo celé. Nic víc k tomu očividně neřekli, ono se ale k tomu ani nic víc říct nedá, když vás učí, že pravda vychází z Pisma spíše než z důkazů. Clare a Shaquilla a jejich spolužáky nikdo nevzdělával. Jejich škola je zradila a jejich ředitel je zneužil, nikoli jejich těla, ale jejich myslí.

A znovu zvyšování povědomí

A teď další líbezný obrázek. Jeden den kolem Vánoc moje noviny, *Independent*, hledaly tematický obrázek a našly roztomilou fotografii z jedné školní hry o narození Ježíška. Tři krále hráli, jak nadšeně hlásal titulěk, Shadbreet (sikh), Musharaff (muslim) a Adele (křesťanka), všichni čtyři roky staří.

Líbezný? Roztomilá? Nikoli, ani líbezný, ani roztomilá; je to absurdní. Jak si může jakýkoli slušný člověk myslet, že má právo nálepkovat čtyřletá děcka kosmickými a teologickými názory jejich rodičů? Abyste mě lépe pochopili, představte si stejnou fotografii s tímto titulkem: „Shadbreet (keynesián), Musharaff (monetarista) a Adele (marxistka), všichni čtyři roky staří." Nevyvolalo by to záplavu rozzlobených dopisů? Jsem si jistý, že ano. Přesto se kvůli podivně privilegovanému postavení náboženství neozval jediný člověk. Představte si ten poprask, kdyby v titulku stálo: „Shadbreet (ateista), Musharaff (agnostik) a Adele (sekulární humanistka), všichni čtyři roky staří." Možná by pak rodiče byli vyšetřováni, jestli jsou vůbec způsobilí své děti vychovávat. V Británii, ve které není uzákoněna odluka církve od státu, se ateističtí rodiče obvykle přizpůsobují a školy nechávají, ať děti učí jakékoli náboženství, které v kultuře převládá. „The-Brights.net" (americká iniciativa usilující o přejmenování ateistů na „Brights" (chytří), stejně jako se homosexuálové přejmenovali na „gaye" (živí, nevázaní)) má úzkostlivě dodržovaná pravidla pro děti, které se k ní chtějí přihlásit: „Rozhodnutí stát se Brightem musí vyjít od samotného dítěte. Každý mladý člověk, kterému je řečeno, že se musí nebo by se měl stát Brightem, být Brightem NE-MŮŽE." Dovedete si vůbec představit, že by taková pravidla měl nějaký kostel nebo mešita? Neměly by to ale dělat povinně? Mimochodem, já jsem se jako Bright zapsal, částečně proto, že jsem byl opravdu zvědavý, jestli je možné takové slovo memeticky do jazyka dostat. Nevím, a rád bych věděl, jestli byla proměna slova „gay" úmyslně vymyšlena nebo jestli se to

prostě stalo.¹⁵⁰ Kampaň „Brights“ zažila nejisté začátky, když ji odsoudili někteří ateisté ze strachu, že budou označeni za „arogantní“. Hnutí Gay Pride našťěstí žádnou takovou falešnou skromností netrpí, což je možná důvod, proč uspělo.

V jedné z předchozích kapitol jsem hovořil o „zvyšování povědomí“ a chtěl bych o něm hovořit i teď. Podle mého bychom sebou všichni měli trhnout, jakmile uslyšíme, že někdo malé dítě nálepkuje jako příslušníka té či oné náboženské skupiny. Děti jsou příliš malé na to, aby se dokázaly rozmyslet, jaké mají názory na původ vesmíru, života a morálky. Samotný obrat „křesťanské dítě“ nebo „muslimské dítě“ by nám měl vyvolávat husí kůže stejně jako škrábání nehtů po tabuli.

Zde je zpráva ze 3. září 2001, která zazněla v irském pořadu *Aires* na americké rozhlasové stanici KPFT-FM.

Katolické školačky musely cestou do školy Holy Cross Girls' Primary School na Ardoyne Road na severu Belfastu čelit protestům loajalistů. Příslušníci Královské ulsterské policie a vojáci Britské armády museli rozehnat demonstranty, kteří se pokoušeli zablokovat vstup do školy. Musely být vztyčeny zábrany, aby děti, dokonce i čtyřleté, mohly v doprovodu rodičů kolem demonstrantů projít. Lojalisté se dětem vysmívali a pokřikovali na ně sektářské nadávky a u vchodu do školy na ně házeli láhve a kameny.

Každý slušný člověk se samozřejmě při představě, co si ty ubohé školačky musely vytrpět, otřese hrůzou. Já bych byl rád, abychom se hrůzou otrásl i nad tím, že je vůbec někdo nálepkuje jako „katolické školačky“. (Jak jsem už říkal v 1. kapitole, „lojalisté“ je licoměrný severoirský eufemismus pro protestanty stejně jako „nacionalisté“ pro „katolíky“. Lidé, kteří bez váhání za „katolíky“ a „protestanty“ označují své děti, odmítají stejně náboženské nálepky dávat - mnohem náležitěji - dospělým teroristům a zločineckým gangům.)

Naše společnost, včetně nevěřící části, přijala zcela absurdní představu, že je normální a správné maličkým dětem vštěpovat náboženství jejich rodičů a plácát na ně náboženské nálepky - „katolické dítě“, „malý protestant“, „židovské dítě“,

„malý muslim“ atd. -, třebaže s žádnými jinými nálepkami se to nedělá: nemáme žádné konzervativní děti, žádné malé liberály, žádné malé republikány, žádné demokratické děti. Moc vás prosím, zvyšujte v tomto směru povědomí, a pokaždé, když něco takového zaslechnete, udělejte povyk. Žádné dítě není křesťan nebo muslim, je to dítě křesťanských nebo muslimských rodičů. To druhé názvosloví by mimochodem bylo skvělým prostředkem, jak zvyšovat povědomí i samotným dětem. Dítě, kterému by se řeklo, že je „dítě muslimských rodičů“, by si okamžitě uvědomilo, že náboženství je něco, co si může vybrat - nebo odmítnout -, až na to bude dost staré.

Velmi přínosná ve skutečnosti může být i výuka komparativního náboženství. Když jsem se zhruba v devíti letech dozvěděl (nikoli ve škole, ale od svých rodičů), že křesťanství, v němž jsem byl vychován, je jen jedním z mnoha vzájemně neslučitelných systémů víry, vyvolalo to ve mně pochybnosti. Obhájci náboženství tohle dobře vědí a často jim to nahání strach. Když v *Independentu* vyšel onen příběh o hře o narození Ježíše, do redakce nepřišel ani jediný dopis se stížností na náboženskou nálepkování čtyřletých dětí. Jediný negativní dopis přišel od organizace „Kampaň za skutečné vzdělání“, podle jejíhož mluvčího Nicka Seatona je pluralitní náboženská výchova nesmírně nebezpečná, jelikož „dnes se děti učí, že všechna náboženství jsou si rovna, což znamená, že jejich vlastní nemá žádnou zvláštní hodnotu“. Ano, to je pravda; přesně tohle to znamená. Nedivím se, že to mluvčího znepokojuje. Stejný člověk při jiné příležitosti řekl, že „prezentovat všechna vyznání jako sobě rovná je špatné. Každý má právo považovat svou vlastní víru za nadřazenou ostatním, ať je to hinduista, žid, muslim nebo křesťan - proč jinak víru mít?“¹⁵¹

Ano, proč vlastně? A co je to vůbec za nesmysl? Tato vyznání jsou vzájemně neslučitelná. Proč jinak by měla být něčí víra nadřazená? Většina z nich tudíž nemůže být „lepší než jiné“. Jen ať se děti o různých náboženstvích učí, jen ať si všimnou té neslučitelnosti a ať si o důsledcích této neslučitelnosti vy-

vodí vlastní závěry. A o tom, jestli budou tyto názory „platné“, ať si rozhodnou samy, až na to budou dost velké.

Náboženská výchova jako součást literární kultury

Musím se přiznat, že mě trochu zaráží, kolik lidí, kteří do školy chodili v pozdějších desetiletích než já, vůbec nezná Bibli. Možná ani nejde o desetiletí. Podle poučné knihy *Proč jsou bohové tak vytrvalí (Why Gods Persist)* Roberta Hinda z jednoho průzkumu veřejného mínění už z roku 1954 vyplynulo následující. Tři čtvrtiny katolíků a protestantů nedokázaly vyjmenovat ani jednoho starozákonního proroka. Více než dvě třetiny nevěděly, kdo kázal na hoře Sinaj. Velký počet dotazovaných se domníval, že Mojžiš byl jedním z Ježíšových apoštolů. A to, opakuji, bylo ve Spojených státech, které jsou mnohem zbožnější než jiné části rozvinutého světa.

V autorizované verzi Bible krále Jakuba z roku 1611 jsou z literárního hlediska velmi hodnotné pasáže, např. Píseň písní nebo úžasná kniha Kazatel (která je prý výborná i v hebrejštině). Nicméně Bible by měla být součástí našeho vzdělání hlavně proto, že je důležitým zdrojem literární kultury, stejně jako jím jsou i mýty o řeckých a římských bozích, o kterých se učíme, aniž by po nás někdo chtěl, abychom v ně věřili. Zde je krátký seznam biblických a Bibli inspirovaných rčení a výroků, které se běžně objevují v psaném i mluveném jazyce, od velké poezie po otřepaná klišé, od přísloví po povídačky.

Milujte se a množte se • Na východ od ráje • Adamovo žebro • Cožpak jsem strážcem svého bratra? • Kainovo znamení • Starý jako Metuzalém • Zaprodat se za mísu čočovice • Prodal svou duši • Oddělit zrna od plev • Tučné tele • Cizincem v cizí zemi • Vzpomínat na egyptské hrnce masa • Kdo jinému jámu kopá • Hořící keř • Země oplývající mlékem a medem • Neházej perly sviním • Propuť můj lid • Oko za oko, zub za zub • Šalamounova moudrost • Za hřichy se pyká • Začneme od Adama • Doma není nikdo prorokem • Všechno má svůj čas

• Mluvit jako Bible

ny, ať hodí kamenem • Poslední cesta • Všechny řeky spějí do moře • Marnost nad marnost • Všechno má svůj čas • Kdo seje vítr, sklízí bouři • Nejen chlebem živ je člověk • Sodoma a Gomora • Sůl země • Cti otce svého i matku svou • Nastav i druhou tvář • Vlč v rouše beránčím • Farizej • Zlodějské doupě • Kdo do tebe kamenem, ty do něho chlebem • Na věky věků • Dobrý a věrný sluha • Kdo s čím zachází, tím také schází • Já si nad ním myji ruce • Hoď kamenem, kdož jsi bez viny • Znamení doby • Dobrý samaritán • Jak kdo zaseje, tak sklídí • Nevěřící Tomáš • Pád člověka • Tvá víra tě uzdraví • Kořen všeho zla • Jsem alfa a omega • Soudný den • De profundis • Quo vadis • Slunce vychází nad zlými i dobrými •

Každé z těchto rčení, úsloví či klišé pochází z Bible. Se znalostí Bible dokážeme lépe ocenit literaturu, a nejen tu závažnou a seriózní. Autorem následující legrační rýmovačky je soudce Bowen:

Na dobráka déšť se spouští
stejně jak na zlosyna,
jenže dobrák nemá deštník,
ukradl mu ho ničema.

Tuto básničku si ale vychutnáte mnohem víc, poznáte-li nárážku na Matouše 5,45 („nebo slunci svému velí vzchoditi na dobré i na zlé, a déšť dává na spravedlivé i na nespravedlivé“). A každému, kdo nezná konec Jana Křtitele, unikne pointa představy Elizy Doolittlové v *My Fair Lady*.

Ó, díky, králi, řeknu a obrátím se k davu.
Chci jen Henryho Higginse hlavu.

P. G. Wodehouse je podle mě nejlepší autor lehkých komedií a vsadil bych se, že se v jeho textech najde dobrá polovina z mého seznamu biblických rčení. Ve svém díle má i plno dalších biblických výroků, které na mém seznamu nejsou a ani se neobjevují v jazyce jako ustálená spojení či rčení. Poslechněte si, jak Bertie Wooster popisuje, jaké to je probudit se s těžkou kocovinou: „Zdálo se mi, že mi nějaký hromotluk do hlavy zaráží hřeby, ale ne nějaké obyčejné, jako Heberova žena

Jáhel, tyhle byly do běla rozpálené." Sám Bertie je velmi hrdý na cenu, kterou kdysi za znalost Písma získal.

To, co platí pro humoristickou literaturu, platí dvojnásob pro literaturu vážnou. Často citovaný a velmi věrohodný je soupis více než třinácti set biblických odkazů v Shakespearovi od Naseeba Shaheena.¹⁵² Mnoho příkladů uvádí i *Zpráva o biblické gramotnosti (Bible Literacy Report)*, vydaná ve Fairfaxu ve Virginii (je pravda, že ji financovala Templetonova nadace), která také cituje naprostou shodu, jež panuje mezi učiteli anglické literatury, že biblická gramotnost je nezbytná pro plné pochopení a ocenění jejich předmětu.¹⁵³ Totéž zcela nepochybně platí i pro francouzskou, německou, ruskou, italskou, španělskou a další evropskou literaturu. A pro lidi hovořící arabsky či indickými jazyky má patrně stejně zásadní význam pro pochopení vlastního literárního dědictví Korán, resp. Bhagavadgíta*. A abychom seznam ucelili, hudbu Richarda Wagnera (která je, jak kdosi trefně podotkl, lepší, než jak zní) plně doceníte, jen pokud se vyznáte v severských bozích.

Víc už bych to nerozváděl. Patrně jsem řekl dost na to, abych alespoň moje starší čtenáře přesvědčil o tom, že ateistický světový názor nás neospravedlňuje k tomu, abychom ze vzdělání vyňali Bibli a další posvátné knihy. A samozřejmě můžeme alespoň ze sentimentu zůstat věrní kulturním a literárním tradicím např. judaismu, anglikánské církve a islámu, dokonce se můžeme účastnit i náboženských obřadů, jako jsou svatby a pohřby, aniž bychom se zaprodávali vírám v nadpřirozeno, které tyto tradice historicky doprovázely. Víry v Boha se můžeme vzdát, aniž bychom ztratili kontakt s naším drahocenným dědictvím.

* Bhagavadgíta (Píseň Vznešeného) je jednou z nejvýznamnějších posvátných knih hinduismu. Několikrát byla přeložena i do češtiny (pozn. red.).

TAK POTŘEBNÁ MEZERA?

Je snad něco úchvatnějšího než pohled 250mm dalekohledem na vzdálenou galaxii, v ruce držet 100 milionů let starou zkamenělinu a půl milionu let starý kamenný nástroj, stát na okraji Velkého kaňonu, obrovské propasti prostoru a času, nebo poslouchat vědce, který bez mrknutí oka pohlédl do tváře vzniku vesmíru? To je opravdová, posvátná věda.

Michael Shermer

„Tahle kniha zaplňuje tak potřebnou mezeru.“ Tenhle vtip funguje proto, že současně chápeme oba protichůdné významy. Mimochodem já měl za to, že to je jenom vtip, ale jak se k mému překvapení ukázalo, ve vši nevinnosti ho vážně citovali někteří nakladatelé. Podle Amazon.com jedna kniha „zaplňuje tak potřebnou mezeru v literatuře o poststrukturalistickém hnutí“. Je úsměvně příznačné, že tato zjevně povrchní kniha pojednává o Michelu Foucaultovi, Rolandu Barthesovi, Julii Kristevě a dalších ikonách vysokého „frankofouňovství“.* Zaplňuje tedy náboženství tak potřebnou mezeru? Často se říká, že v mozku je mezeru ve tvaru Boha, která potřebuje vyplnit: že Boha - imaginárního kamaráda, otce, staršího brácha, zpovědníka, důvěrníka - potřebujeme a že tuto potřebu musíme uspokojit bez ohledu na to, jestli Bůh skutečně existuje nebo neexistuje. Není to ale spíš tak, že bychom udělali lépe, než si ji nechat zaneřádit Bohem, kdybychom ji vyplnili něčím jiným? Třeba vědou? Uměním? Přátelstvím? Humanismem? Láskou k tomuto životu ve skutečném světě, aniž bychom věřili v další život v záhrobí? Láskou k přírodě neboli *biofilii*, jak jí říká velký entomolog E. O. Wilson?

* Dawkins užívá svého vlastního termínu „francophonyism“, který vychází ze slova „francophone“, tj. frankofonní, francouzsky mluvící, a z „phony/phoney“, tj. falešník, licoměrník, snob, strojený člověk (pozn. překl.).

Náboženství v různých dobách plnilo v lidském životě čtyři hlavní role: sloužilo jako vysvětlení, výstraha, útěcha a inspirace. Historicky se snažilo *vysvětlit* naši vlastní existenci a povahu vesmíru, ve kterém se nacházíme. Tuto roli dnes na sebe zcela převzala věda, jak jsem o tom mluvil ve 4. kapitole. *Výstrahou* mám na mysli morální pokyny, jak bychom se měli chovat, a těm jsem se věnoval v 6. a 7. kapitole. Zatím jsem se nevěnoval *útěše* a *inspiraci*, což krátce udělám právě v této poslední kapitole. Podkapitolu o útěše bych ale rád nejprve uvedl jedním fenoménem z dětství, „imaginárním kamarádem“, který má podle mého společné znaky s náboženskou vírou.

Binker

Předpokládám, že Kryštůfek Robin nevěřil, že Medvídek Pú a Prasátko si s ním opravdu povídají. Byl ale Binker jiný?

Binker, jak mu říkám - jenom já ho znám -,
Binker je kluk, s kterým nikdy nejsem sám.
Hraju si ve školce, sedíme v pokoji,
ať dělám cokoliv, Binker se připojí.

Tatínek je chytrý, být stejný bych chtěl,
a lepší maminku svět ještě neviděl,
chůva je chůva, hrát bych si s ní šel.
Ale Binkera nikdo z nich neviděl.

Binker pořád mluví, sám jsem ho to učil,
někdy místo slov zas legračně skučí,
jindy řve jak zdivočelí buvoli.
A já musím taky, když ho v krku rozbolí.

Tatínek je chytrý, být stejný bych chtěl,
a maminka ví, co já bych nevěděl,
chůva je chůva, hrát bych si s ní šel.
Ale o Binkrovi nikdo z nich neslyšel.

Binker je odvážný jak lev, když běhá po lese,
Binker je odvážný jak tygr, když večer zhasne se,
Binker je odvážný jak slon, a sloni nikdy nepláči,
snad jenom když je mýdlo štípe do očí.

Tatínek je taťka, být stejný bych chtěl,
a maminkovatější maminku jsem neviděl,
chůva je chůva, hrát bych si s ní šel.
Ale nejsou jako Binker, bohužel.

Binker není hamoun, ale dobroty má rád,
a tak když mi chce někdo bonbon dát,
požádám o druhý k Binkrově radosti.
A pak ho za něj sním, zoubky mu sotva vyrostly.

Mám vážně moc rád tatku, ale nemá čas si hrát,
a moc rád mám i mamku, ale musí jít nakupovat,
a škorpívám se s chůvou, když mne chce učesat.
Binker je tu vždy pro mne a za to ho mám rád.*

Nachází se fenomén imaginárního přítele v jiné kategorii iluzí než obyčejné dětské hry třeba na maminku a na tatínka? Mé vlastní zkušenosti mi moc nepomohly. Moje maminka si stejně jako mnozí jiní rodiče vedla notýsek s mými výroky z dětství. Kromě obyčejného předstírání (teď jsem muž na Měsíci... urychlovač... Babyloňan) jsem měl podle všeho rád předstírání druhého řádu (teď jsem sova, která předstírá, že je vodní kolo), což se mi mohlo vrátit (teď jsem malý kluk, který předstírá, že je Richard). Nikdy jsem doopravdy nevěřil tomu, že jsem něco z toho byl, a takové předstírání je podle mého u dětí normální. Já ale neměl žádného Binkra. Máme-li věřit svědectví jejich dospělých já, alespoň některé z normálních dětí, které imaginárního kamaráda mají, věří, že skutečně existuje, a někdy ho i vidí v podobě jasné a zřetelné halucinace. Domnívám se, že pomocí imaginárního kamaráda můžeme lépe pochopit teis-

* A. A. Milne: *Now We Are Six (A nyní je nás šest)*. Přeložila Petra Královcová (pozn. red.).

tickou víru dospělých. Nevím, jestli to psychologové z tohoto hlediska studovali, ale určitě by to za výzkum stálo. Binker, společník a důvěrník na celý život: takovou roli Bůh nepochybně hraje - je to mezera, která by po odchodu Boha zůstala nezaplňená.

Jedna dívenka měla „purpurového mužíčka“, který byl podle ní skutečný a objevoval se z ničeho nic za slaboučkého cinkání. Navštěvoval ji pravidelně, hlavně když se cítila osamělá, ale s narůstajícím věkem stále méně často. Jednoho konkrétního dne, těsně předtím, než šla do školky, za ní purpurový mužíček přišel za neobvykle hlasité cinkavé fanfáry a oznámil jí, že už za ní chodit nebude. To ji rozesmutnilo, ale purpurový mužíček jí řekl, že teď už je velká a v budoucnosti ho nebude potřebovat. A že už musí jít, protože má na starosti jiné děti. Slíbil jí, že jestli ho bude někdy *opravdu* potřebovat, vrátí se k ní. To udělal o mnoho let později ve snu, když prožívala osobní krizi a rozhodovala se, co by měla udělat se svým životem. Otevřely se dveře do ložnice, objevila se kára plná knih, kterou tlačil... purpurový mužíček. Vyložila si to tak, že má jít na univerzitu - tuto radu si vzala k srdci a později usoudila, že udělala dobře. Z tohohle příběhu je mi až smutno a díky němu jsem se přiblížil pochopení role utěšitele a poradce, jakou imaginární bohové v lidském životě hrají. Nějaká bytost může existovat pouze ve fantazii, i přesto je pro dítě zcela reálná a dokáže poskytovat skutečnou útěchu a dobré rady. Možná je to ještě lepší: imaginární kamarádi - a imaginární bohové - mají čas a trpělivost na to, aby se mohli tomu, kdo trpí, plně věnovat. A jsou mnohem levnější než psychiatři nebo profesionální poradci.

Nevyvinuli se bohové ve své roli utěšitelů a rádců z imaginárních kamarádů z dětství prostřednictvím určité psychologické „pedomorfózy“? Pedomorfóza je uchování si dětských znaků do dospělosti. Pekinézové mají pedomorfni obličej: dospělí psi vypadají jako štěňata. To je v evoluci dobře známý model, který má, jak se všeobecně přijímá, významný vliv na vývoj některých lidských znaků, např. našeho zaobleného čela

a krátkých čelistí. Evolucionisté nás popisují jako juvenilní li-doopy a určitě je pravda, že mláďata šimpanzů a goril vypadají lidštěji než dospělí. Nemohlo se náboženství původně vyvi-nout v průběhu generací z postupného odkládání chvíle, kdy se děti vzdají svých imaginárních kamarádů - stejně jako se u nás v průběhu evoluce zpomalilo zarovnávaní čel a prota-hování čelistí?

Pro úplnost bychom se asi měli zamyslet i nad možností, že to probíhalo obráceně. Nemohli se imaginární kamarádi vyvi-nout spíše z ancestrálních bohů než bohové z ancestrálních imaginárních kamarádů? To mi připadá méně pravděpo-dobné. K těmto úvahám mě přivedla kniha amerického psy-chologa Juliana Jaynese *Původ vědomí v rozpadu dvouko-morové mysli (The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind)*, která je stejně zvláštní jako její název. Je to ten typ knihy, která je buď plná nesmyslů, nebo je to ge-niální dílo, nic mezi tím. Patrně to bude ten první případ, vsá-zet se ale raději nebudu.

Jaynes si všiml, že mnozí lidé vnímají vlastní myšlenkový proces jako určitý dialog mezi „já“ a dalším vnitřním protago-nistou v jejich hlavě. Dnes chápeme, že oba „hlasy“ jsou naše vlastní - a pokud to nechápeme, prohlásí nás za duševně choré. To se krátce stalo i Evelynu Waughovi. Ten nikdy ne-mluvil afektovaně a jednou před svým přítelem prohodil: „Dlouho jsem tě neviděl, ale vlastně jsem neviděl skoro ni-koho, protože - věděl jsi to? - jsem se zbláznil.“ Když se uzdra-vil, napsal román *Utrpení Gilberta Pinfolda (The Ordeal of Gilbert Pinfold)*, ve kterém popisuje své zážitky s halucina-cemi a s hlasy, které slyšel.

Podle Jaynese si lidé někdy před rokem 1000 př. n. l. obecně neuvědomovali, že onen druhý hlas - hlas Gilberta Pinfolda - přichází z jejich vlastní hlavy. Měli za to, že Pinfoldův hlas je bůh: třeba Apollon nebo Astarte nebo Jehova nebo, a to spíš, nějaký menší domácí bůžek, který jim dává rady nebo příkazy. Jaynes dokonce boží hlasy lokalizoval v opačné hemisféře

mozku, než je ta, která ovládá zvukovou řeč. „Rozpad dvoukomorové mysli“ byl tedy dějinným přechodem. Byla to chvíle, kdy lidem došlo, že vnější hlasy, které slyší, jsou ve skutečnosti hlasy vnitřní. Jaynes dokonce zachází tak daleko, že tento historický přechod definuje jako úsvit lidského vědomí.

Jeden staroegyptský nápis hovoří o bohu stvořiteli zvaném Ptah a o různých dalších bozích jako variantách Ptahova „hlasu“ nebo „jazyka“. Moderní výklady výraz „hlas“ odmítají a další bohy překládají jako „zhmotněné představy [Ptahovy] mysli“. Jaynes takové intelektuální výklady odmítá a dává přednost doslovnému významu. Bohové byli hlasy halucinací hovořící v lidské hlavě. Dále se domnívá, že takoví bozi se vyvinuli ze vzpomínek na mrtvé krále, kteří si prostřednictvím představovaných hlasů udržovali vliv nad svými poddanými. Ať se vám tato teze zdá přijatelná, nebo ne, Jaynesova kniha je tak poutavá, že si v knize o náboženství zaslouží alespoň zmínku.

Teď se vraťme k možnosti, kterou jsem si vypůjčil od Jaynese, a sice k teorii, že bohové a imaginární kamarádi z dětství jsou vývojově příbuzní, ale opačným směrem než v teorii pedomorfózy. To by znamenalo, že rozpad dvoukomorové mysli nenastal najednou, ale že hlasy a zjevení z halucinací postupně ustupovaly zpátky do dětství. V této hypotéze obrácené pedomorfózy bohové z halucinací nejprve zmizeli z dospělých mysli, pak se posunovali hlouběji a hlouběji do dětství a dnes přežívají jen v podobě purpurových mužíčků a jim podobných. Tato teorie ovšem nevysvětluje, proč dodnes bohové přetrvávají do dospělosti.

Lepší by možná bylo nezacházet s bohy jako s ancestrálními imaginárními kamarády a naopak, ale spíše je všechny brát jako vedlejší produkt téže psychologické predispozice. Bohové a imaginární kamarádi mají stejnou schopnost utěšovat a poskytnout radu při realizaci myšlenek. Nepohybujeme se nijak daleko od teorie evoluce náboženství jako psychologického vedlejšího produktu, o níž jsme hovořili v 5. kapitole.

Je na čase zaměřit se na jednu důležitou roli Boha, na roli utěšitele; a jestliže Bůh neexistuje, pak bychom ho měli něčím nahradit. Mnozí z těch, kteří připouštějí, že Bůh patrně neexistuje a že není nezbytný pro morálku, se i přesto často vytasí s tím, co oni sami považují za trumf: s údajnou psychologickou či emocionální *potřebou* Boha. Jestli se zbavíte Boha, ptají se jedovatě, čím ho chcete nahradit? Co chcete nabídnout umírajícím pacientům, truchlícím pozůstalým, osamělým vdovám, pro něž je Bůh jediným přítelem?

Nejprve je třeba říct něco, co by se ani říkat nemuselo. Schopnost náboženství poskytovat útěchu nezvyšuje jeho pravdivost. I kdybychom udělali ten největší ústupek; ani kdyby se přesvědčivě dokázalo, že víra v existenci Boha je zcela nezbytná pro psychologické a emocionální blaho člověka; ani kdyby všichni ateisté byli zoufalí neurotici, které neodbytný kosmický strach dohání k sebevraždě - nic z toho ani v nejmenším nedokazuje, že náboženská víra je oprávněná. Mohlo by to maximálně dokazovat, že přesvědčení o Boží existenci, třebaže Bůh neexistuje, je žádoucí. Jak jsem se už zmínil, Dennett ve své knize *Jak prolomit prokletí (Breaking the Spell)* rozlišuje mezi vírou v Boha a vírou ve víru: vírou, že je záhodno věřit, i kdyby víra samotná byla falešná. „Věřím, Pane, spomoz nedověře mé“ (Marek 9,24). Věřící se mají ze své víry *vyznávat* bez ohledu na to, jestli o ní jsou nebo nejsou přesvědčeni. Možná když něco opakujete dost často, nakonec sami sebe přesvědčíte, že to je pravda. Asi všichni známe lidi, kteří náboženskou víru podporují a nelibě nesou útoky proti ní, třebaže sami neochotně připouštějí, že ji sami nevyznávají. Trochu mě šokovalo, když jsem prvotřídní příklad tohoto přístupu objevil na 96. straně knihy mého hrdiny Petera Medawara *Omezení vědy (Limits of Science)*: „Lituji, že nevěřím v Boha a náboženské otázky obecně, protože mám za to, že kdyby bylo možné víru v Boha vědecky a filozofic-

ky odůvodnit, poskytovala by uspokojení a útěchu mnoha potřebným."

Od chvíle, kdy jsem se o Dennettově rozlišení dočetl, jsem ho už mnohokrát použil. Sotva budu přehánět, řeknu-li, že většina ateistů, které znám, svůj ateismus ukrývá pod zbožným pozlátkem. Sami v nic nadpřirozeného nevěří, ale pro iracionální víru mají nejasně definovanou slabost. Věří ve víru. Je pozoruhodné, kolik lidí podle všeho nevidí rozdíl mezi „X je pravda“ a „Je žádoucí, aby lidé věřili, že X je pravda“. Nebo možná ani nejde o to, že by na tuto logickou chybu skočili, jen prostě pravdu v porovnání s lidskými pocity nepovažují za důležitou. Rozhodně nechci lidské pocity znevažovat, ale v každé konkrétní konverzaci bychom si měli jednoznačně ujasnit, o čem mluvíme: o pocitech, nebo o pravdě. Možná je obojí důležité, rozhodně to ale není totéž.

Tak jako tak byl můj hypotetický ústupek přehnaný a špatný. Nevím o žádných důkazech, že by ateisté obecně byli smutnější, strachem posedlí malomyslní lidé. Někteří ateisté jsou šťastní. Jiní jsou nešťastní. Ale nešťastní jsou i někteří křesťané, židé, muslimové, hinduisté a buddhisté, zatímco jiní jsou spokojeni. Možná že z nějakých statistických důkazů souvislost mezi štěstím a vírou (nebo nevírou) vyplynula, ale pochybuji, že zde působí na tu či onu stranu nějaký silný vliv. Zajímavější je podle mého otázka, jestli existuje nějaký dobrý důvod, proč bychom se bez Boha měli utápět v depresiích. Tuto knihu zakončím tvrzením, že to je právě naopak, že bez přirozeného náboženství, a o to spíš, člověk může žít nesmírně šťastný a naplněný život. Nejprve se ale ještě musím vypořádat s nároky, jaké si náboženství na poskytování útěchy dělá.

Útěcha je podle oxfordského slovníku zmírnění pocitu smutku a duševní úzkosti. Já ji rozdělím na dva typy:

1. *Přímá fyzická útěcha.* Člověk, který na noc uvízne v horách, může najít útěchu ve velkém teplém bernardýnovi,

nezapomínejme ani na bernardýnův soudek rumu. Plačící dítě lze utěšit tak, že ho vezmeme do náručí a budeme mu do ucha šeptat něco uklidňujícího.

2. *Útěcha z objevení do té doby neznámého faktu či do té doby neobjeveného způsobu, jak nahlížet na existující fakta.* Žena, jejíž manžel padl ve válce, může nalézt útěchu ve zjištění, že je s ním těhotná nebo že padl jako hrdina. Nebo nás může utěšovat, že byl objeven nový způsob uvažování o nějaké situaci. Filozof poukáže na to, že na okamžiku, kdy zemře starý člověk, není nic zvláštního. Dítě, kterým tento člověk byl, „zemřelo“ už dávno, nikoli tím, že by přestalo žít, ale že vyrostlo. Každý ze Shakespearových sedmi věků člověka „umírá“ tak, že se pomalu promění v další.* Z tohoto pohledu se okamžik, kdy člověk naposledy vydechne, nijak neliší od ostatních pomalých „smrtí“ v průběhu jeho života.¹⁵⁴ Člověk, který se zrovna nevyžívá ve vyhlídce na svou vlastní smrt, by mohl v tomto jiném úhlu pohledu nalézt útěchu. Nebo by nemusel, ale toto je možný příklad útěchy, kterou dokážou podobné úvahy nabídnout. Dalším příkladem může být to, jak ke strachu ze smrti přistupoval Mark Twain: „Já se smrti nebojím. Než jsem se narodil, byl jsem mrtvý miliardy a miliardy let a vůbec mi to nevadilo.“ Tyto postřehy na faktu, že zemřeme, nic nemění. Dostali jsme ale možnost na tuto nevyhnutelnost pohlédnout novými očima a můžeme v ní nalézt útěchu. Smrti se nebál ani Thomas Jefferson a nezdálo se, že by věřil v nějaký posmrtný život. Jak popsal Christopher Hitchens: „Když mu dnů začalo ubývat, Jefferson psal svým přátelům, že stojí tváří v tvář blížícímu se konci bez naděje i beze strachu. Jasně a neklamně tím řekl, že není křesťanem.“

* Shakespeare ve slavné pasáži hry *Jak se vám líbí* přirovnává svět k divadlu a život ke hře. Ve hře života prochází člověk sedmi obdobími: dítě, školák, miletec, voják, soudce, šašek a druhé dětství (pozn. rec.).

Odolné mozky jsou už možná připraveny na silnou kávu v podobě prohlášení Bertranda Russella z jeho eseje „V co věřím“ z roku 1925:

Věřím, že až umřu, shniju a z mého já nezůstane zhora nic. Nejsem mladý a život mám rád. Musím se ale vysmát každému strachu z představy zániku. Štěstí není o nic méně skutečným štěstím tím, že musí jednou skončit, ani myšlení a láska nejsou o nic horší jen proto, že nejsou věčné. Mnozí muži hrdě stáli na popravišti; se stejnou pýchou bychom přeci měli zvážít i místo člověka na Zemi. A i kdybychom se z průvanu z otevřených oken vědy měli ve vyhřátém a útulném pokojíčku tradičních humanistických mýtů nejprve otrádit zimou, čerstvý vzduch přináší energii a volný prostor je nádherný sám o sobě.

Tato Russellova esej mě velmi inspirovala, když jsem ji zhruba v šestnácti letech četl ve školní knihovně, pak jsem na ni ale zapomněl. Možná jsem Russellovi nevědomky složil poctu (jako jsem ji vědomky složil Darwinovi), když jsem v roce 2003 v *Ďáblově advokátovi* napsal:

V tomto pohledu na život není jen hluboká vznešenost, třebaže zpod vyhřáté peřiny nevědomosti může působit bezútešně a studeně. Jak obrovské osvězení na vás čeká, vysoukáte-li se zpod ní a postavíte se čelem silnému, pronikavému větru poznání: Yeatsovu „Větru ve hvězdách“.*

Jak si náboženství stojí, jde-li o tyto dva typy útěchy, v porovnání řekněme s vědou? Podíváme-li se na 1. typ, je zcela možné, že silná náruč Boha, třebaže čistě imaginativní, dokáže utěšit téměř stejně jako náruč kamaráda nebo jako bernardýn se soudkem rumu na krku. Útěchu ale samozřejmě může přinést i vědecká medicína - a obvykle účinněji než rum.

Co se 2. typu útěchy týká, snadno uvěříme, že náboženství skutečně slaví velké úspěchy. Lidé postižení děsivou katastro-

* William Butler Yeats (1865-1939) byl anglický básník, nositel Nobelovy ceny z roku 1923. Dawkins naráží na jeho báseň *Mému srdci s přáním odvahy* (*To my Heart, bidding it have no Fear*) (pozn. rec.).

fou, např. zemětřesením, často uvádějí, že útěchu nacházejí v úvaze, že to vše je součástí Božího tajemného plánu: že není pochyb o tom, že až se čas naplní, vzejde z toho něco dobrého. Má-li někdo strach ze smrti, utěšuje se upřímnou vírou, že má nesmrtelnou duši - pokud si samozřejmě nemyslí, že půjde od pekla nebo do očistce. Falešná víra dokáže být stejně utěšující jako víra pravá, ale jen do chvíle, kdy přijde vystrážlivění. To se týká i víry nenáboženské. Člověka s nevyлéčitelnou rakovinou může utěšovat lékař, který mu lže, že se léčí, stejně jako dokáže utěšit jiného člověka, který se léčí doopravdy. Ještě odolnější před vystrážlivěním než víra v lékaře, který lže, je víra v posmrtný život. Lékařova lež účinkuje jen do té doby, než se neomylně projeví symptomy. Člověk, který věří v život po smrti, nikdy vystrážlivět nemůže.

Z průzkumů veřejného mínění vyplývá, že zhruba 95 procent obyvatel Spojených států věří, že přežije svou vlastní smrt. Zajímalo by mě, pomíneme-li ty, co usilují o mučednickou smrt, kolik věřících lidí skutečně, z hloubi duše, v posmrtný život věří. Kdyby to mysleli opravdu vážně, nechovali by se všichni jako opat z Ampleforthu? Když mu kardinál Basil Hume řekl, že (on sám) umírá, opat byl za něj nadšený: „Gratuluj! To je skvělá zpráva! Kéž bych mohl odejít s vámi!“¹⁵⁵ Zdá se, že opat věřil opravdu upřímně. Tento příběh nás ale zaujme právě proto, že je tak jedinečný a nečekaný, až v nás téměř dokáže vyvolat úsměv - podobně jako kresba mladé, úplně nahé ženy s transparentem „Milujte se, neválcete!“ a kolemjdoucího, který vykřikuje: „Tak tomu říkám upřímnost!“ Proč něco podobného jako opat neříkají všichni křesťané a muslimové, když se dozvědí, že jim umírá přítel? Když zbožné ženě lékař řekne, že jí zbývá pár měsíců života, proč v nadšeném očekávání nejásá, jako by ji čekala dovolená na Seychelách? „Už se nemůžu dočkat!“ Proč ji věřící návštěvníci u nemocničního lůžka nezasypávají vzkazy pro ty, co už odešli? „A pozdravuj strýčka Roberta, až ho uvidíš...“

Proč se věřící v přítomnosti umírajícího nechovají právě takhle? Může to být v tom, že svou víru jenom předstírají? Nebo skutečně věří, ale bojí se *procesu* umírání? Mají k tomu dobrý důvod, protože náš druh je jediný na Zemi, který nesmí jít za veterinářem, aby ho bezbolestně zbavil utrpení. V tom případě se ale ptám, proč proti eutanazii a asistované sebevraždě nejvíc brojí právě věřící? Nečekali byste, že věřící budou podle vzoru „opata z Ampleforthu“ a „dovolené na Seychelách“ na pozemském životě lpět nejméně? Je zarážející, že potkáte-li někoho, kdo vášnivě oponuje zabítí z milosti nebo asistované sebevraždě, můžete se skoro vsadit, že se z něj vyklube věřící. Oficiálně to je proto, že všechno zabíjení je hřích. Proč to ale považovat za hřích, když upřímně věříte, že si tím urychlíte cestu do ráje?

Můj postoj k asistované sebevraždě naopak vychází z postřehu Marka Twaina, kterého jsem už citoval. Být mrtvý je totéž jako být nenarozený - budu na tom stejně, jako jsem na tom byl v dobách Viléma Dobyvatele nebo dinosaurů nebo trilobitů. Není se čeho bát. Avšak proces umírání může být, záleží na štěstí, velmi bolestivý a nepříjemný - je to ten typ zkušenosti, před kterou nás obvykle chrání celková anestezie, např. když vám operují apendix. Umírá-li vám zvíře a vy nezavoláte veterináře, aby mu dal celkovou anestezii, ze které se už neprobudí, budou vás obviňovat z krutosti. Ale když vám tutéž milosrdnou službu poskytne lékař, když umíráte v bolestech, vystavuje se riziku, že bude stíhán za vraždu. Až budu umírat já, byl bych rád, aby byl můj život ukončen pod celkovou anestezii, jako by to bylo zanícené slepé střevo. Tohoto privilegia se mi ale nedostane, protože mám tu smůlu, že jsem se narodil jako *Homo sapiens*, a ne jako např. *Canis familiaris* nebo *Felis catus*. Tak to alespoň bude, pokud se nepřestěhuji na nějaké osvěcenější místo, jako je Švýcarsko, Nizozemsko nebo Oregon. Proč jsou tato místa tak vzácná? Většinou kvůli vlivu náboženství.

Možná se ale dá namítnout, že mezi odejmutím apendixu a odejmutím života je zásadní rozdíl. Ne tak docela; ne, pokud

máte zemřít tak jako tak. A ne, věříte-li upřímně v posmrtný život. Pokud v něj věříte, smrt je jen přechodem z jednoho života do druhého. A je-li tento přechod bolestivý, neměli byste ho chtít podstoupit bez anestezie, stejně jako si bez anestezie nenecháte vyoperovat apendix. Z tohoto naivního pohledu by proti eutanazii a asistované sebevraždě tedy měli brojit spíše ti z nás, kdo smrt považují za konečnou, nikoli za přechodnou.*

Nebo co si máme myslet o postřehu jedné mojí známé, zkušené zdravotní sestry, která celý život řídí domovy pro seniory, kde se smrt vyskytuje takřka denně? Za ta léta si všimla, že ze smrti mají největší hrůzu věřící. Její pozorování by bylo třeba podložit statisticky, ale budeme-li předpokládat, že má pravdu, musíme se ptát, co se to tady děje. Ať je to cokoli, rozhodně to nijak přesvědčivě o schopnosti náboženství utěšit umírající nevypovídá. Pokud jde o katolíky, možná že se bojí očistce. Bohabojný kardinál Hume se s přítelem rozloučil těmito slovy: „Tak tedy sbohem. Předpokládám, že se sejdem v očistci.“ Já předpokládám, že se v těch starých očích zableskly pochyby.

Na doktríně očistce je vidět, jak absurdně funguje teologická mysl. Očistec je něco jako božský Ellis Island**, vstupní brána pro nově příchozí, čekárna v podsvětí, ve které skončí mrtvé duše, které nespáchaly hříchy dost závažné na to, aby šly rovnou do pekla, i přesto ale před vstupem do bezhříšné zóny v nebi potřebují trošku napravit a očistit.*** Ve středo-

* Jedna studie, která se zabývala postojem amerických ateistů ke smrti, zjistila následující: 50 procent si přeje vzpomínkovou oslavu jejich života; 99 procent se vyjádřilo na podporu sebevraždy asistované lékařem pro ty, kteří si ji přejí, a 75 procent ji chtělo i pro sebe; 100 procent si nepřálo kontakt s nemocničním personálem, který prosazuje náboženství. Viz <http://nursestoner.com/my-research.html>.

** Ostrov ležící v newyorském zálivu při ústí řeky Hudson, který od r. 1892 sloužil jako federální imigrační místo pro New York. Za 62 let jeho provozu jím prošlo více než 12 milionů utečenců z celého světa. Dnes je zde historické muzeum (poz. red.).

*** Očistec není totéž co předpekli, kde prý končí děti, které zemřely nepokřtě-

věku církev prodávala za peníze „odpustky“. To znamenalo, že jste si mohli určitý počet dnů očistce nechat odpustit, a církev doslova (a s nevýslovnou troufalostí) vydávala podepsané certifikáty s přesným počtem zakoupených dnů. Římskokatolická církev je instituce, pro jejíž zisky mohl být obrat „nečestně nabyté“ klidně vymyšlen. A ze všech jejích výdělečných zlodějen se prodávání odpustků, středověký ekvivalent nigerijské internetové špíny, jen mnohem úspěšnější, jistě řadí mezi největší podvody historie.*

Papež Pius X. ještě v roce 1903 sestavil tabulku, na kolik odpuštěných dnů strávených v očistci má ten který člen církve s ohledem na své postavení nárok: kardinálové na dvě stě, arcibiskup na sto a biskup na pouhých padesát dnů. V té době se ale odpustky už neprodávaly přímo za peníze. Dokonce ani ve středověku peníze nebyly jediným platidlem, za které jste si očistcovou podmínku mohli koupit. Dalo se platit i modlitbami, buď vašimi vlastními před smrtí, nebo modlitbami za vás po vaší smrti. Ale i modlitby se daly koupit za peníze. Když jste byli bohatí, mohli jste si pro svou duši rovnou koupit věčnost. Mou kolejkou v Oxfordu, New College, založil v roce 1379 jeden z největších filantropů toho století, William z Wykehamu, winchesterský biskup. Středověký biskup se mohl stát středověkým Billem Gatesem, protože ovládal tehdejší obdobu informační dálnice (k Bohu) a dokázal shromáždit ob-

né. A co potracené plody? A blastocysty? Papež Benedikt XVI. nedávno velmi sebejistě předpekli zrušil. Znamená to, že všechny ty děti, které tam po staletí strádaly, najednou odletí do nebe? Nebo tam zůstanou a předpekli uniknou jen ti později narození? Anebo se starší papeži navzdory své neomylnosti přece jen pletli? A to je přesně ten typ věci, který bychom měli všichni „respektovat“.

* Za nigerijské dopisy se označuje specifický druh nevyžádané elektronické pošty. Zpravidla se jedná o maily zaslané z některé rozvojové země (nejčastěji Nigérie) příjemci, který žije na Západě. Odesílatel v mailu pod různými záminkami (daňová úleva) nabízí, že si na kontě příjemce dočasně uloží peníze, ze kterých poskytne nemalý podíl. Ve skutečnosti však během další komunikace od majitele konta naopak peníze vyláká (pozn. rec.).

rovské bohatství. Wykeham měl neobvykle velkou diecézi a své bohatství a vliv využil k založení dvou významných vzdělávacích institucí, jedné ve Winchesteru a druhé v Oxfordu. Wykeham sice považoval vzdělání za důležité, ale slovy oficiálních dějin New College, které vyšly v roce 1979 u šestistého výročí založení, měla kolej v první řadě sloužit jako „velká zádušní kaple určená pro poslední odpočinek jeho duše. Pro tuto službu zajistil deset kaplanů, tři duchovní a šestnáct chóristů a nařídil, aby zde byli ponecháni i v případě, že kolej přijde o všechny své příjmy." Wykeham nechal New College v rukou odborné rady (fellowship) volené samotnými členy, která jako jediný organismus existuje už více než šest set let. Podle všeho se spoléhal na to, že se v průběhu století za jeho duši budeme modlit.

Dnes má kolej jen jednoho kaplana* a žádné duchovní a stabilní přívál modliteb za Wykehama v očištění zeslábl na pouhý pramínek jedné či dvou modliteb za rok. Chóristé jsou čím dál tím lepší a jejich hudba je skutečně kouzelná. I já mívám jako člen oné rady výčitky svědomí, že jsme zradili Wykehamovu důvěru. V kontextu své doby Wykeham udělal totéž, co dělají dnešní boháči, kteří si za obrovské zálohy v kryogenetických společnostech kupují záruku, že jejich tělo bude zmrazeno a v bezpečí izolováno před zemětřeseními, občanskými nepokoji, jadernou válkou a dalšími riziky do doby, než se medicína naučí, jak ho rozmrazit a vyléčit tu či onu nemoc, na kterou umírají. Porušujeme my pozdější Fellows of New College smlouvu s naším zakladatelem? Pokud ano, jsme v dobré společnosti. Stovky středověkých mecenášů zemřely s tím, že své dědice, kteří za to dostali dobře zapláceno, pověřily, aby se za jejich duše v očištění modlili. Nemůžu si nepoložit otázku, kolik z evropských středověkých uměleckých a architektonických pokladů vzniklo jako zálohová platba za věčnost.

* Respektive kaplanku - co by si o tom biskup William asi pomyslel!

Na doktríně očistce mě ale fascinují hlavně *důkazy*, se kterými přišli teologové: důkazy tak neskutečně chabé, že ona nenucená sebedůvěra, s jakou je vyslovují, je o to komičtější. Heslo „očistec“ v *Katolické encyklopedii* má část nazvanou „důkazy“. Základní důkaz ve prospěch existence očistce je tento. Kdyby šel mrtvý na základě hříchů, kterých se dopustí na zemi, rovnou do nebe nebo rovnou do pekla, nemělo by smysl se za něj modlit. „Proč se modlit za mrtvé, kdybychom nevěřili, že modlitba dokáže poskytnout útěchu těm, kteří se před zraky Boha zatím neocitli.“ A za mrtvé se modlíme, nebo ne? Tudíž očistec existovat musí, jinak by naše modlitby byly zbytečné! Q.E.D.* Tohle je vážně příklad toho, jak teologická mysl „uvažuje“.

Toto pozoruhodné *non sequitur* se ve velkém odráží i v dalším běžném použití důkazu založeném na útěše. Bůh musí existovat, říká se v něm, protože kdyby neexistoval, život by byl prázdný, nesmyslný, beznadějný, byla by to poušť marnosti a bezvýznamnosti. Proč vlastně musíme poukazovat na to, že tato logika narazí hned na prvním rohu? Možná že život je skutečně prázdný. Možná že naše modlitby za mrtvé jsou opravdu zbytečné. Předpokládat opak je totéž jako předpokládat, že je pravdivý samotný úsudek, jehož se snažíme dobrat. Tento údajný sylogismus je jasný důkaz kruhem. Život bez vaší manželky může být opravdu nesnesitelný, pustý a prázdný, ale to vám ji bohužel z mrtvých nevrátí. Na předpokladu, že někdo jiný (v případě dětí rodiče, v případě dospělých Bůh) je povinen dát vašemu životu smysl a účel, je cosi infantilního. Je to stejný typ infantilnosti, jako když si někdo vyvrkne kotník a okamžitě se začne rozhlížet kolem sebe, koho by za to mohl hnát k soudu. Někdo je určitě zodpovědný za můj blahobyt, tak se na někoho musí svést i vina, když si ublížím. A je to snad

* Zkratka z latinského *quod erat demonstrandum*, doslova „což bylo dokázati“. Sousedí, které se po vzoru matematické tradice (Eukleidovy Základy) používá v závěru důkazu (pozn. rec.).

podobná infantilita, která se ukrývá za „potřebou“ Boha? Jsme zpátky u našeho imaginárního kamaráda?

Naproti tomu skutečně dospělý člověk považuje život za tak smysluplný, naplněný a krásný, jaký si ho sám udělá. A můžeme si ho udělat opravdu úžasný. Jestliže věda poskytuje útěchu nemateriální povahy, stává se součástí mého posledního námetu, inspirace.

Inspirace

Zde jde o otázku vkusu a osobního soudu, která má onen poněkud nešťastný účinek, že metoda argumentace, k níž se musím uchýlit, je spíše řečnická než logická. Už jsem to udělal dřív, stejně jako mnozí ostatní, například (abych jmenoval jen novější příklady) Carl Sagan v *Bleděmodré tečce* (*Pale Blue Dot*), E. O. Wilson v *Biofilii* (*Biophilia*), Michael Shermer v *Duši vědy* (*The Soul of Science*) a Paul Kurtz v *Potvrzeních* (*Affirmations*). Já jsem se v knize *Rozplétání duhy* pokusil sdělit, jaké máme štěstí, že jsme naživu, vzhledem k tomu, že naprostá většina lidí, kteří mohli v kombinační loterii DNA potenciálně vzniknout, se ve skutečnosti nikdy nenarodí. Pro ty, kteří měli to velké štěstí, že jsou tady, jsem vyličil, jak relativně krátký je náš život, pomocí přirovnání ke světelnému kuželu, tenoučkému jako laserový paprsek, který se pomaličku posunuje po gigantickém časovém měřítku. Všechno před tímto kuželem i po něm je zahaleno v temnotě mrtvé minulosti, resp. v temnotě neznámé budoucnosti. Nám se neskutečně poštěstilo, že jsme se ocitli právě v tomto kuželu světla. Jakkoli krátký náš čas pod sluncem je, promrháme-li být jedinou vteřinu nebo budeme-li si stěžovat na to, že je jalový, prázdný nebo (jako si stěžují děti) nudný, nebyla by to necitlivá urážka všech těch trilionů nenarozených, kteří příležitost k životu nedostali vůbec? Jak mnozí ateisté řekli lépe než já, díky vědomí, že máme jen jeden život, bychom si ho měli cenit o to

víc. Tento ateistický názor si života nesmírně cení, aniž by ho současně přibarvoval sebeklamem, zbožnými přáními nebo uskučenou sebelítostí těch, kteří mají pocit, že jim život něco dluží. Emily Dickinsonová řekla:

Život je tak sladký proto,
že se už nikdy nevrátí.

Jestliže po odchodu Boha zůstane nějaká mezera, různí lidé si ji zaplní různě. Já to dělám pořádnou dávkou vědy, upřímnou a systematickou snahou objevit pravdu o skutečném světě. Lidské úsilí pochopit vesmír chápou jako podnik na výrobu modelů. Každý z nás si ve vlastní hlavě staví model světa, ve kterém jsme se ocitli. Minimální model světa je model, který naši předci potřebovali k tomu, aby přežili. Tento simulační software byl zkonstruován a vyladěn přírodním výběrem a je nejlépe uzpůsobený světu, který dobře znali naši předci v afrických savanách: trojrozměrnému světu středně velkých hmotných objektů, které se vůči sobě pohybovaly středně velkými rychlostmi. Jako nečekaný bonus se ukázalo, že naše mozky jsou dost schopné na to, aby si dokázaly vytvořit mnohem bohatší model světa, než byl ten obyčejný utilitářský, který našim předkům stačil k přežití. A projevy tohoto bonusu jsou umění a věda. Dovolte mi, abych zde vylíčil ještě jeden poslední obrázek, jehož prostřednictvím bych rád sdělil, jak mocná je věda v otevírání mysli a uspokojování duše.

Matka všech burek

Jedním z nejsmutnějších pohledů, který se nám na našich ulicích dnes může naskytnout, je pohled na ženu od hlavy k patě zahalenou v beztvarem černém kusu látky, ze kterého na svět vykukuje jen uzoučkou štěrbínou. Burka není jen nástrojem k útisku žen a klášternímu potlačení jejich svobody a krásy, není jen projevem ohavné krutosti mužů a tragické rezignace

žen. Chtěl bych onen úzký průhled v burce použit jako symbol něčeho jiného.

Naše oči se na svět dívají uzoučkou štěrbinou v elektromagnetickém spektru. Viditelné světlo je jasnou skulinkou ve velmi temném spektru, od rádiových vln na dlouhém po gama-zářeni na krátkém konci. Těžko se vysvětluje, jak uzoučká tato škvíra opravdu je. Představte si obrovskou černou burku s průhledem zhruba běžné velikosti, řekněme 2,5 centimetru. Jestliže černá látka nad štěrbinou představuje krátkovlnný úsek elektromagnetického spektra a látka pod štěrbinou dlouhovlnný úsek, jak dlouhá by burka musela být, aby ve stejném měřítku odpovídala dvěma a půl centimetru průhledu? Tato velikost je tak obrovská, že bez logaritmického měřítka se to opravdu těžko popisuje. Poslední kapitola takové knihy se však asi nehodí k tomu, abychom kolem sebe házeli logaritmy, ale řeknu alespoň to, že by to byla matka všech burek. Dva a půl centimetru úzká štěrbinina viditelného světla je směšně nepatrná v porovnání s kilometry a kilometry černé látky, která představuje neviditelnou část elektromagnetického spektra od rádiových vln na spodním lemu po paprsky gama na temeni hlavy. Věda pro nás dělá to, že toto okénko rozšiřuje. Až se nakonec otevře tak zešíroka, že z vás svazující černé roucho skoro úplně spadne a naše smysly vystaví vzdušné a radostné svobodě.

Optické teleskopy sledují oblohu pomocí skleněných čoček a zrcadel. Vidí hvězdy, které náhodou vyzařují záření v úzkém pásmu vlnových délek, kterému říkáme viditelné světlo. Jiné teleskopy ale „vidí“ v rentgenových nebo rádiových vlnových délkách a poskytují nám záplavu různých podob noční oblohy. V menším měřítku dokážou fotoaparáty s odpovídajícími filtry „vidět“ ultrafialově a fotografovat květiny s neznámou paletou pruhů a teček, které jsou viditelné a zdánlivě „zkonstruované“ jen pro oči hmyzu, ale lidské oči je bez pomoci vůbec nevidí. Spektrální okénko hmyzích očí je zhruba stejně široké jako to naše, jen na burce leží o něco výš: hmyz nevidí červenou, zato do ultrafialové vidí hlouběji než my - vidí do „ultrafialové zahrady“.*

Metafora s úzkým okénkem světla, které se rozšiřuje do pozoruhodně širokého spektra, nám dokáže posloužit i v dalších oblastech vědy. Žijeme poblíž středu obrovského muzea velikostí, pozorujeme svět smyslovými orgány a pomocí nervové soustavy, která je vybavena k vnímání a pochopení pouze malého středního pásma velikostí pohybujících se ve středním pásmu rychlostí. Dobře se cítíme s objekty velkými od několika kilometrů (pohled z vrcholu hory) po zhruba desetinu milimetru (špička jehly). Mimo toto pásmo je omezena i naše představivost a pro pomoc se obracíme k nástrojům a matematice - které naštěstí umíme rozvíjet. Rozpětí velikostí, vzdáleností a rychlostí, které vyhovuje naší představivosti, je jen nepatrný pásek uprostřed gigantického rozsahu možného, od měřítek kvantové podivnosti na „menším“ konci po měřítko einsteinovské kosmologie na „větším“ konci.

Naše představivost na to, aby si poradila se vzdálenostmi mimo úzké střední rozpětí, které stačilo našim předkům, zoufale nestačí. Elektron si představujeme jako malou kuličku, která obíhá po oběžné dráze kolem většího shluku kuliček reprezentujících protony a neutrony. Tak to ale není. Elektrony nejsou žádné malé kuličky. Nevypadají jako nic, co známe. Není ani jasné, jestli tak blízko vnějšího horizontu reality „nějak vypadat“ vůbec něco znamená. Naše představivost není na proniknutí do blízkosti kvant ještě zařízená, tak daleko v evoluci ještě nedošla. V tomto měřítku se nic nechová tak, jak by se hmota - podle nás - chovat měla. Nevíme si rady ani s chováním objektů, které se pohybují nějakým znatelným zlomkem rychlosti světla. Zdravý rozum nás v tomto případě nechává na holičkách, protože se vytvářel ve světě, kde se nic příliš rychle nepohybuje a nic není velmi malé ani velmi velké.

* „Ultrafialová zahrada“ byl titul jedné z mých vánočních přednášek, kterou BBC původně odvysílalo pod názvem „Vyrůstání ve vesmíru“. Celá série pěti přednášek je k dispozici na DVD na www.richarddawkins.net/home.

Velký biolog J. B. S. Haldane na konci své eseje „Možné světy“ napsal: „Dnes mám tušení, že vesmír není jen podivnější, než se domníváme, ale že je podivnější, než se vůbec domnívat dokážeme... Podle mého je na zemi i na nebi víc věcí, než jsme si vysnili či si vůbec vysnit dokázali v jakékoli filozofii.“

Ten, komu je tato kniha věnována, si z podivnosti vědy, kterou posunul až na hranici komedie, udělal živobyť. Následující ukázka pochází z těže improvizované řeči v Cambridgi v roce 1998, kterou jsem citoval v 1. kapitole: „Skutečnost, že žijeme na dně hluboké gravitační studny, na povrchu plynem pokryté planety, která obíhá ve vzdálenosti 150 milionů kilometrů kolem jaderné ohnivé koule, a myslíme si, že to je *normální*, očividně vypovídá něco o tom, jak pokřivený je náš pohled.“ Tam, kde v nás jiní spisovatelé vědeckofantastické literatury prostřednictvím podivnosti vědy probouzejí náš smysl pro tajemno, Douglas Adams nás s její pomocí rozesmával (ty, kdo četli jeho *Stopařova průvodce po galaxii*, napadne např. pohon na nekonečnou nepravděpodobnost). Smích je také patrně tou nejlepší reakcí na některé zvláštnější paradoxy současné fyziky. Druhou možností, jak mě občas napadá, je pláč.

Kvantová mechanika, vrcholný výkon vědy 20. století, dokáže poskytovat úchvatné předpovědi o skutečném světě. Richard Feynman její přesnost přirovnal k předpovědění vzdálenosti odpovídající šířce Severní Ameriky s přesností na šířku jednoho lidského vlasu. Takto vysoká predikační přesnost podle všeho znamená, že kvantová teorie musí mít pravdu alespoň v nějakém smyslu; že musí být pravdivá jako cokoli, co známe, a to včetně těch nejuvdědnějších faktů. I přesto *předpoklady*, ze kterých kvantová teorie musí vycházet, aby mohla vyvozovat své predikce, jsou tak záhadné, že zapůsobily i na samotného velkého Feynmana tak, že prohlásil: Jestli si myslíte, že jste kvantovou teorii pochopili, tak jste ji nepochopili.*

* Podobnou poznámku prý řekl i Niels Bohr: „Nikdo, koho kvantová teorie nešokuje, ji nepochopil.“

Kvantová teorie je tak podivná, že se fyzikové uchylují k její té či oné paradoxní „interpretaci“. Uchylovat se je to správné slovo. David Deutsch ve své *Struktuře reality (The Fabric of Reality)* kvantovou mechaniku interpretuje hypotézou „mnohých světů“, snad proto, že to nejhorší, co o ní můžete říct, je, že je absurdně *neúsporná*. Postuluje obrovský a neustále narůstající počet vesmírů, které existují paralelně a jsou vzájemně nezjistitelné, snad až na výjimku uzoučkého okénka v kvantověmechanických experimentech. V některých z těchto vesmírů jsem už zemřel, v malé menšině z nich máte pod nosem zelený knír. A tak dále.

Stejně absurdní je alternativní „kodaňská interpretace“ - ta není tak neúsporná, ale je děsivě paradoxní. Erwin Schrödinger ji zesměšnil přirovnáním ke kočce. Schrödingerova kočka je zavřená v krabici se smrtícím mechanismem, který se spouští kvantověmechanickou událostí. Než krabici otevřeme, nevíme, jestli je kočka mrtvá. Zdravý rozum nám ale říká, že kočka musí být buď živá, nebo mrtvá. Kodaňská interpretace však zdravému rozumu odporuje: jediné, co před otevřením krabice existuje, je pravděpodobnost. Jakmile krabici otevřeme, vlnová funkce se zhroutí a nám zůstane jediná událost: kočka je buď mrtvá, nebo živá. Ale než jsme krabici otevřeli, nebyla ani jedno, ani druhé.

Interpretace na základě „mnohých světů“ by tutéž událost vysvětlila tak, že v některých vesmírech je kočka mrtvá, v jiných vesmírech je živá. Ani jedna z interpretací ale neuspokojuje lidský zdravý rozum nebo intuici. „Drsnějším“ fyzikům to je jedno. Záleží jen na tom, že matematicky to funguje a že predikce se daří experimentálně ověřovat. Většina z nás ale na tom v matematice není tak dobře, abychom tomu porozuměli. Zdá se, že *potřebujeme* určitou vizualizaci toho, co se tam „doopravdy“ děje. Mimochodem chápu, že Schrödinger svůj myšlenkový experiment s kočkou navrhl původně proto, aby odhalil údajnou nesmyslnost kodaňské interpretace.

Biolog Lewis Wolpert má za to, že podivnost moderní fyziky je pouhou špičkou ledovce. S vědou obecně, na rozdíl od

technologie, si zdravý rozum neví rady.¹⁵⁶ Wolpert např. vypočítal, že „ve sklenici vody je mnohem víc molekul vody než je sklenic vody v moři“. A jelikož voda na planetě koluje přes moře, je podle všeho docela pravděpodobné, že pokaždé, když vypijete sklenici vody, část z ní prošla močovým měchýřem Olivera Cromwella. Na Cromwellovi nebo močových měchýřích samozřejmě nic zvláštního není. Třeba jste zrovna vdechli atom vodíku, který kdysi vydechl třetí iguanodon vlevo od vysokého cykasu. No nejste rádi, že žijete ve světě, kde je nejnem možná takto se domýšlet, ale kde máte i výsadu pochopit proč? A také výsadu vysvětlit to ostatním, nejen jako svůj názor nebo přesvědčení, ale jako něco, co poté, až pochopí vaši argumentaci, budou muset uznat? Možná to je součástí toho, co měl na mysli Carl Sagan, když vysvětloval, co ho vedlo k napsání *Strašidelného světa (The Demon-Haunted World: Science as a Candle in the Dark)*: „Nevysvětlovat vědu mi přijde zvrhlé. Když jste zamilovaní, chcete, aby se o tom dozvěděl celý svět. Tahle kniha je osobní vyznání z mé celoživotní lásky k vědě.“

Evoluce složitého života, vlastně jeho samotná existence ve vesmíru, který se řídí fyzikálními zákony, je úžasně překvapivá - nebo by byla, až na to, že překvapení je emoce, která existuje jen v mozku, který je produktem téhož velmi překvapivého procesu. V antropickém smyslu by ale naše existence překvapivá být neměla. Rád si říkám, že když i přesto trvám na tom, že je překvapivá až zoufale, že mluvím za všechny ostatní lidi.

Jen si to představte. Na jedné planetě a možná na jediné planetě v celém vesmíru se molekuly, které obyčejně nevytvářejí nic moc složitějšího, než je třeba kámen, shromáždí v kouscích velikosti kamene tak závrtně složitých, že dokážou běhat, skákat, plavat, létat, vidět, slyšet, chytat a jíst jiné oživlé kusy složitosti; v některých případech dokážou i myslet a cítit a zamilovávat se do jiných kousků složitě hmoty Dnes v podstatě chápeme, jak tenhle trik funguje, ale to až od roku 1859. Před rokem 1859 to muselo působit opravdu velmi,

velmi divně. Dnes díky Darwinovi to už působí jen velmi divně. Darwin popadl průhled burky, rozerval ho a dovnitř pustil příval pochopení, jehož oslnivá novost a schopnost pozdvihnout lidského ducha snad neměla předchůdce - možná až na to, když si Koperník uvědomil, že Země není středem vesmíru.

„Řekni mi," zeptal se kdysi slavný filozof 20. století Ludwig Wittgenstein svého přítele, „proč lidé stále tvrdí, že pro člověka bylo přirozené, aby předpokládal, že Slunce obíhá kolem Země, a ne že obíhá Země?" Jeho přítel odpověděl: „Očividně proto, že to *vypadá*, jako by Slunce obíhalo kolem Země." Wittgenstein opáčil: Jak by to tedy vypadalo, kdyby to vypadalo, že obíhá Země?" Občas tuto Wittgensteinovu poznámku ocituji ve svých přednáškách a čekám, že se publikum zasměje. Místo toho ale ohromeně utichnou.

V omezeném světě, ve kterém se vyvíjely naše mozky, se menší objekty pohybují s větší pravděpodobností než ty velké, které bereme jako pozadí tohoto pohybu. Jak se svět otáčí, objekty, které působí jako velké, protože jsou blízko - hory, stromy a budovy, samotná země se pohybují perfektně synchronně jak mezi sebou, tak s pozorovatelem vůči nebeským tělesům, jako je Slunce a hvězdy. Naše mozky se v průběhu evoluce naučily promítat iluzi pohybu na nebeská tělesa místo na hory a stromy v popředí.

Nechci se zabývat tím, že způsob, jakým vidíme svět, a důvod, proč některé věci intuitivně chápeme lépe než jiné, spočívá v tom, že *samy naše mozky jsou orgány procházející evolucí*: že jsou to palubní počítače, které se vyvíjejí tak, aby nám pomáhaly přežít ve světě - použiji termín Středosvět* -, ve kterém objekty, které měly význam pro přežití, nebyly ani velmi velké, ani velmi malé; ve světě, kde se všechno buď nepohybovalo, nebo se to pohybovalo pomalu ve srovnání s rychlostí světla; a kde se s velmi nepravděpodobným mohlo bezpečně zacházet jako s nemožným. Náš průhled v mentální burce je úzký proto, že pro přežití našich předků *nemusel* být širší.

Věda nás učí, navzdory naší intuici, která se vyvinula evolucí, že zdánlivě pevné věci jako krystaly nebo kameny se ve skutečnosti téměř celé skládají z volného prostoru. Známým názorným příkladem je jádro atomu jako mouha uprostřed sportovního stadionu. Další atom je hned vedle tohoto stadionu. I ten nejtvrdší, nejpevnější, nejhustší kámen se „dopřavdy“ skoro celý skládá z prázdného prostoru, který je přerušován jen miniaturními částicemi, jež jsou tak daleko od sebe, že bychom je snad ani neměli považovat za důležité. Tak proč kameny vypadají a působí pevně a tvrdě a neproniknutelně?

Nechci si ani zkoušet představit, jak by na tuto otázku odpověděl Wittgenstein. Ale jako evoluční biolog bych na ni odpověděl takto. Naše mozky se vyvíjely tak, aby našim tělům umožnily vyznat se ve světě v měřítku, ve kterém naše těla fungují. Nikdy jsme se nevyvíjeli tak, abychom se vyznali ve světě atomů. Kdyby ano, naše mozky by patrně opravdu vnímaly kameny jako objekty téměř úplně vyplněné prázdným prostorem. Kameny působí tvrdě a neproniknutelně proto, že naše ruce jimi nedokážou proniknout. Důvod, proč jimi nedokážou proniknout, vůbec nesouvisí s velikostmi částic, ze kterých se skládá hmota, a s mezerami mezi nimi. Má to co do činění se silovými poli, která se vážou k řídkce rozmístěným částicím v „pevné“ hmotě. To, že si mozky *konstruuji* představy pevnosti a neproniknutelnosti, je pro nás užitečné, protože takové představy nám pomáhají navigovat naše těla ve světě, ve kterém objekty - jimž říkáme pevné - nemohou navzájem zabírat tentýž prostor.

A teď trocha tematického odlehčení - z knihy *Muži, kteří civí na kozly* (*The Men Who Stare at Goats*) od Jona Ronsona:

Tenhle příběh se skutečně stal. V létě 1983. Generálmajor Albert Stubblebine III. sedí za svým stolem v Arlingtonu ve Virginii a zírá na zeď ověšenou péknou řádkou jeho vojenských vyznamenání. By-

la to dlouhá a slavná kariéra. Teď je z něj šéf rozvědky armády Spojených států, pod sebou má šestnáct tisíc vojáků... Zahledí se na zeď pod vyznamenáními. Má pocit, že to musí udělat, i když mu ta představa nahání strach. Přemýšlí o volbě, kterou má před sebou. Může zůstat ve své kanceláři, nebo může jít vedle. To je ta volba. A on už si vybral. Půjde vedle... Postaví se, poodejde od stolu a vyrazí. Říká si, z čeho se vlastně hlavně skládá atom? Z prostoru! Zrychluje. A z čeho se skládám já? Zamyslí se. Z atomů! Už skoro běží. Z čeho se skládá zeď? Z atomů! Stačí, když ty prostory prostě propojím... Pak nos generála Stubblebina plnou silou naráží do zdi. Hergot, říká si zmateně. Proč mi tou zdí nikdy nejde projít?

Na webových stránkách organizace, kterou generál Stubblebine dnes se svou manželkou vede, sám sebe náležitě popisuje jako „myslitele zvnějšku“ (out of the box thinker). Tato organizace, HealthFreedomUSA, se zaměřuje na „doplňky (vitaminy, minerály, aminokyseliny atd.), bylinky, homeopatické léky, nutriční medicínu a čisté potraviny (neznečištěné pesticidy, herbicidy, antibiotiky) bez korporací, které by jim (prostřednictvím vládního nátlaku) diktovaly, jaké dávky a léky smíte užívat“.

Vzhledem k tomu, že jsme se vyvíjeli ve Středosvětě, intuitivně lehce chápeme myšlenku jako: „Pohybuje-li se generálmajor rychlostí zhruba odpovídající rychlosti, jakým se generálmajorové a další objekty ve Středosvětě obvykle pohybují, a narazí do jiného pevného středosvětského objektu, např. do zdi, jeho postup je bolestivě zastaven.“ Naše mozky nejsou vybaveny na to, aby si dokázaly představit, jaké to je, když zdí, těmi rozlehlými prázdnými prostory, ze kterých se zeď „doopravdy“ skládá, prochází neutrino. Stejně tak si nedokážeme představit, co se děje s věcmi pohybujícími se rychlostmi blízkými rychlosti světla.

Lidská intuice, která se bez pomoci vyvíjela a učila ve Středosvětě, těžko dokáže uvěřit i tomu, co Galileo říkal o dělové kouli a peříčku, které by bez tření vzduchu dopadly na zem, kdybychom je shodili ze šikmé věže, přesně ve stejný okamžik. To je proto, že ve Středosvětě tření vzduchu působí pořád.

Kdybychom se vyvíjeli ve vakuu, *očekávali* bychom, že peříčko a dělová koule na zem dopadnou současně. Jsme ale obyvatelé Středosvěta, což schopnosti naší představitivosti limituje. Úzký průhled v naší burce nám umožňuje, pokud nejsme obzvlášť nadaní nebo dobře vzdělaní, vidět jen Středosvět.

My živočichové ale v jistém smyslu musíme přežít nejen ve Středosvětě, ale i v mikrosvětě atomů a elektronů. Samotné nervové impulzy, jejichž prostřednictvím přemýšlíme a představujeme si různé věci, závisí na aktivitě v Mikrosvětě. Ale k žádné činnosti, kterou kdy museli naši předkové vyvinout, k žádnému rozhodnutí, které kdy museli učinit, porozumění Mikrosvětě nepotřebovali. Kdybychom byli bakteriemi, které se neustále musejí potýkat s termálním pohybem molekul, bylo by to celé o něčem jiném. Ale my, obyvatelé Středosvěta, jsme nemotorně velcí na to, abychom Brownův pohyb vůbec zaznamenali. Podobně jsou naše životy ovládány gravitací, zatímco delikátní síly povrchového napětí nám vůbec nic neříkají. Malý hmyz má priority obrácené a povrchové napětí je pro něj všechno možné, jen ne delikátní.

Steve Grand ve své knize *Stvoření: Život a jak ho vytvořit (Creation: Life and How to Make It)* naši posedlost hmotou jako takovou považuje téměř za škodlivou. Máme sklon myslet si, že „věcmi“ jako takovými jsou jen „věci“ pevné, hmotné. „Vlny“ elektromagnetických fluktuací ve vakuu na nás působí „nereálně“. Ve viktoriánské době se mělo za to, že vlny musejí probíhat „v“ nějakém hmotném médiu. Žádné takové médium se tehdy neznalo, proto si ho vymysleli a nazvali ho světelnosný éter. Pro naše chápání je ale „skutečná“ hmota pohodlná jen proto, že naši předkové museli přežívat ve Středosvětě, v níž je hmota užitečný pojem.

Na druhou stranu dokonce i my, obyvatelé Středosvěta, dokážeme vidět vír jako „věc“ podobně opravdovou jako kámen, třebaže se hmota ve víru neustále mění. Na jedné pouštní planině v Tanzanii, ve stínu Ol Doinyo Lengai, posvátného vulkánu Masajů, leží velká duna ze sopečného popela z erupce

z roku 1969. Vytvaroval ji vítr. Nejkrásnější na ní je to, že se pohybuje jako celek. Technicky se takové srpovité duně říká barchan. Celá duna kráčí pouští na západ rychlostí zhruba 17 metrů za rok. Udrhuje si svůj srpovitý tvar a pomalu se posunuje ve směru svých cípů. Vítr vyfukuje písek vzhůru po jejím mírnějším svahu. Jak každé zrnko písku doputuje na vrchol duny, skutálí se po prudším svahu dovnitř půlměsíce.

Vlastně i takový barchan je spíš „věc“ než vlna. Vlna na otevřené vodě se po hladině pohybuje horizontálně jen *zdánlivě*, ve skutečnosti se molekuly vody pohybují vertikálně. Podobně se mohou zvukové vlny pohybovat od mluvčího k posluchači, ale molekuly vzduchu se tak nepohybují: to by byl vítr, nikoli zvuk. Steve Grand říká, že vy i já jsme spíše jako vlny než trvalé „věci“. Svě čtenáře vybízí, aby si představili...

... nějakou zkušenost z dětství. Některou si pamatujete velmi živě, něco vidíte, něco cítíte, u něčeho si dokonce pamatujete vůni, jako byste tam doopravdy byli. Koneckonců jste tam tehdy doopravdy byli, nebo ne? Jak jinak byste si to pamatovali? Ale teď to přijde: vy jste tam *nebyli*. Ani jeden atom, který máte ve svém těle dnes, tam v době, kdy se to odehrálo, nebyl... Hmota se pohybuje z místa na místo a na okamžik se shromáždila tak, že vytváří vás. Ať jste tedy cokoli, rozhodně nejste tou látkou, ze které jste vytvořeni. Jestli vám z toho neběhá mráz po zádech, přečtěte si to celé znovu, dokud běhat nezačne, protože to je důležité.*

„Opravdu“ ale není slovo, které bychom měli užívat s tak nestrojeným sebevědomím. Kdyby mělo neutrino mozek, který se vyvinul u předků velikosti neutrina, řeklo by, že kameny se „opravdu“ skládají z téměř samého volného prostoru. My máme mozky, které se vyvinuly u středně velkých předků, kteří nedokázali skrz kameny procházet, takže naše „opravdu“ je „opravdu“ v tom, že kameny jsou pevné. Pro živočicha je

* Někteří lidé zpochybňují doslovnou pravdu Grandova tvrzení, např. v případě molekul v kostech. Ale je jasné, v jakém duchu je tato argumentace vedena. Jsme opravdu spíše vlna než statická hmotná „věc“.

„opravdu“ takové „opravdu“, jaké jeho mozek potřebuje k tomu, aby mohl živočichovi pomoci s přežitím. A protože různé druhy žijí v různých světech, takových různých „opravdu“ bude velmi mnoho.

To, co vidíme ze skutečného světa, není nepřikrášlený skutečný svět, ale *model* skutečného světa, regulovaný a upravovaný smyslovými daty - model, který je zkonstruovaný tak, aby nám pomáhal fungovat ve světě skutečném. Povaha takového modelu závisí na tom, jaký typ zvířete jsme. Létající zvíře potřebuje jiný typ modelu světa než zvíře, které chodí po zemi, leze po stromech nebo plave ve vodě. Predátoři potřebují jiný model světa než jejich kořist, třebaže se jejich světy musejí překrývat. Mozek opice musí mít software schopný simulovat trojrozměrný labyrint větví a kmenů. Mozek klešťanky trojrozměrný software nepotřebuje, protože klešťanka žije na hladině rybníka jako v *Rovině (Flatland)* Edwina Abbotta. Krtkův software na konstrukci modelů světa bude přizpůsobený podzemnímu využití. Rypoš lysý* má patrně podobný software na vytváření představ o světě jako krtek. Ale veverka, hlodavec stejně jako rypoš, má software na modelování světa patrně mnohem podobnější tomu opičímu.

Ve *Slepém hodináři* i jinde jsem spekoval o tom, že netopýři možná ušima „vidí“ barevně. Model světa, který netopýr potřebuje k tomu, aby se pohyboval třemi rozměry a chytil hmyz, se určitě musí podobat modelu, který ke stejnému úkolu potřebují vlaštovky. Skutečnost, že netopýr k aktualizaci proměnných svého modelu používá ozvěnu a vlaštovka světlo, je jen náhoda. Domnívám se, že netopýři využívají vnímané odstíny jako „červená“ a „modrá“ coby vnitřní nálepky označující některé konkrétní aspekty ozvěn, např. akus-

* Rypoš lysý (*Heterocephalus glaber*) je drobný hlodavec žijící v Africe. Jedná se o téměř slepý druh, který celý život tráví v podzemí. Rypoši vytvářejí unikátní společenství, která připomínají komplikovaný sociální život včel či mravenců (tzv. eusocialita) (pozn. rec.).

tickou strukturu povrchů; stejně jako vlaštovky využívají vnímané odstíny k označování dlouhých a krátkých vlnových délek světla. Jde o to, že povaha modelu je řízena spíše tím, jak se *používá*, než tím, jaké smyslové orgány se na něm podílejí. Netopýří ponaučení zní takto: obecná forma myšlenkového modelu - na rozdíl od proměnných, které jsou neustále přiváděny smyslovými nervy - je adaptací na konkrétní způsob života živočicha, úplně stejně jako jeho křídla, nohy a ocas.

J. B. S. Haldane ve svém článku o „možných světech“, který cituji výše, řekl cosi podobného o zvířatech, v jejichž světě převládají pachy. Poznamenal, že psi dokážou rozlišit dvě velmi podobné těkavé mastné kyseliny - kapronovou a kaprylovou - naředěné na koncentraci jedna část v milionu*. Jediný rozdíl mezi nimi je v tom, že kyselina kaprylová má hlavní řetězec o dva atomy uhlíku delší než kyselina kapronová. Pes by podle Haldanea patrně dokázal „čichem kyseliny seřadit podle molekulární hmotnosti, stejně jako člověk dokáže seřadit struny u piana podle délky na základě jejich tónů“.

Existuje i další kyselina, kaprinová, která je téměř stejná jako dvě předchozí, jen má v hlavním řetězci o další dva atomy uhlíku navíc. Pes, který se s kyselinou kaprinovou nikdy nesešel, by si její pach dokázal představit stejně snadno, jako si my dokážeme představit trumpetu, která hraje o tón výš než trumpeta, kterou jsme slyšeli hrát předtím. Případně mi tedy zcela důvodné se domnívat, že pes nebo třeba nosorožec se směsicemi pachů zacházejí jako s harmonickými akordy. Možná to jsou akordy disharmonické. Možná to nejsou melodie, protože melodie se skládají z not, které na rozdíl od pachů začínají a končí s přesným načasováním. Nebo třeba psi a nosorožci cítí barevně. Stejně by se dalo argumentovat i v případě netopýřů.

* Označuje se jako ppm (part per million), tj. 10^{-6} , a používá se hlavně v americké literatuře (pozn. red.).

Vjemy, kterým říkáme barvy, jsou tedy nástroje, jimiž naše mozky označují důležité rozdíly ve vnějším světě. Vnímané odstíny - kterým filozofové říkají *qualia* - nemají žádný skutečný vztah s vlnovými délkami světla. Jsou to vnitřní nálepky, které má mozek k dispozici, když si konstruuje model vnější reality, jehož pomocí rozlišuje to, co má zvláštní význam pro dotyčné zvíře. V našem případě či v případě nějakého ptáka to znamená světlo s různými vlnovými délkami. V případě netopýra, jak jsem navrhl, by to mohly být povrchy s různými akustickými vlastnostmi či strukturami, kdy se červená rovná lesklá, modrá sametová nebo zelená drsná. A proč by to v případě psa a nosorožce nemohly být pachy? Schopnost představit si neznámý svět netopýra nebo nosorožce, vodoměrky nebo krtka, bakterie nebo kůrovce je jednou z výsad, kterou nám přináší věda, když tahá za černou látku burky a ukazuje nám širší rozmezí toho, co na nás venku na denním světle čeká.

Metafora Středosvěta - středního rozsahu jevů, které vidíme z úzkého průhledu naší burky - se týká i dalších stupnic a „spekter“. Můžeme si zkonstruovat stupnici nepravděpodobnosti s podobně úzkým průzorem, kterým se dokáže protáhnout naše intuice a představivost. Na jednom konci spektra nepravděpodobnosti leží údajné události, kterým říkáme nemožné. Krajně nepravděpodobnými událostmi jsou zázraky. Socha madony by nám mohla zamávat. Všechny atomy, ze kterých se skládá její krystalická struktura, vibrují sem a tam. Protože jich je tolik a protože směr pohybu není upřednostněn, ruka, jak ji vidíme ve Středosvětě, zůstává zcela nehybná. Ale všechny komíhající se atomy v té ruce by se *mohly náhodou* pohnout současně stejným směrem. A znovu. A znovu... V tom případě by se ruka pohybovala a my bychom viděli, jak na nás mává. Mohlo by se to stát, ale pravděpodobnost je tak mizivá, že kdybyste to číslo začali psát při samém vzniku vesmíru, ještě dnes byste neměli napsaných dost nul. Schopnost takovou pravděpodobnost vypočítat - schopnost spíše kvantifikovat téměř nemožné než jen rozhodit zoufale rukama - je

dalším příkladem osvobozujícího dobrodiní, kterým věda obdařuje lidského ducha.

Evoluce ve Středosvětě není na zacházení s velmi nepravděpodobnými událostmi vybavená. Nakonec se však ukáže, že v nesmírně rozsáhlém astronomickém prostoru nebo geologickém čase jsou události, které ve Středosvětě působí nemožně, nevyhnutelné. Věda otevírá dokořán uzoučké okénko, přes které jsme zvyklí nahlížet na spektrum pravděpodobnosti. Díky výpočtům a rozumu dnes smíme navštěvovat oblasti pravděpodobnosti, které dříve ležely mimo náš dosah nebo je obývali draci.* Toto otevírající se okénko jsme využili už ve 4. kapitole, v níž jsme se zamýšleli nad nepravděpodobností vzniku života a nad tím, že se i téměř nemožná událost, má-li k dispozici dostatek planetárních let, musí odehrát; a nad spektrem možných vesmírů, každý s vlastní sadou fyzikálních zákonů a konstant, a nad antropickou nutností toho, že jsme se ocitli právě na jednom z mála přívětivých míst.

Jak bychom si měli vyložit Haldaneův výrok „podivnější, než se vůbec dokážeme domnívat“? Podivnější, než se dá *v principu* připustit? Nebo jen podivnější, než si vzhledem k omezení účnovských let našich mozků ve Středosvětě dokážeme představit? Nedokázali bychom se pomocí učení a praxe ze Středosvěta vymanit, strhnout ze sebe tu černou burku a intuitivně - a matematicky - porozumět i tomu velmi malému, velmi velkému a velmi rychle se pohybujícímu? Odpověď na tuto otázku vážně neznám, ale jsem nadšen, že žiji v době, kdy lidstvo posunuje hranice poznání. Nebo možná nakonec přijdeme na to, že žádné hranice neexistují.

* Narážka na termín *hic sunt dracones* (zde jsou draci, podobně *hic sunt leones* - zde jsou lvi), který používali středověcí kartografové na mapách, když chtěli označit oblast, jež dosud nebyla probádaná. Dnešní badatelé používají tuto frázi jako metaforu pro pojmenování jakéhokoli neprozkoumaného předmětu výzkumu (pozn. red.).

DOSLOV: BOŽÍ BLUD A VĚDECKÁ PRAVDA ATEISMU

Je ošidným podnikem komentovat knihu, která se stala best-sellerem. Samotný fakt, že se kniha dobře prodává, znamená, že se patrně hodně lidem zalíbila. Richard Dawkins je známý tím, že u lidí vyvolává buď krajní obdiv, nebo vášnivé nepřátelství. Je-li nějaký komentář vložen přímo do vydání jeho knihy, pochází zpravidla od osob z první skupiny. Nebude proto na škodu, když se na tomto místě český čtenář seznámí s kritickým pohledem na Dawkinsovo dílo. Jsem si vědom, že kritické naladění s sebou nese četná úskalí, přesto se cítím být povinován korigovat vyznění *Božího bludu* několika vlastními postřehy. K tomu se ještě připojuje fakt, že originál byl psán především pro angloamerickou veřejnost, a tudíž snad nebude na škodu upozornit na některá specifika tamější debaty o vědě a náboženství.

Nechce-li se kritik pohoršovat nad obecným vkusem, což by u tématu ateismus versus náboženství mohlo vést buď k moralizování, nebo k úvahám nad úpadkem popularizované vědy, zbývá mu jediné: konstatovat, že autorovi se podařilo oslovit hodně čtenářů (pozitivně i negativně) a vyvolat veřejnou diskuzi. Nad tím není rozumné se rozčilovat: veřejné mínění a samovolný chod společnosti jsou v postmoderní době faktory, které těžko mohou být kritériem nějakého smyslu. Věda, která za poslední desetiletí prošla mohutným procesem laicizace (v současnosti na světě působí více biologů než ve všech předchozích dobách dohromady), je se společenským děním svázána více než kdykoliv dříve. Jenže každý autor se většinou obrací na svého ideálního čtenáře a já nebudu výjimkou. Můj ideální čtenář si *Boží blud* poctivě přečetl, byl vtažen do problematiky a otázka, „jak je to se světem doopravdy“, pro něj neskončila s posledními řádky knihy. Právě jeho bych chtěl upozornit, jak komplikované je téma, do kterého se Dawkins pustil.

Dawkins je popularizátorem vědy (v jeho případě především biologie) par excellence. Hned svou první knihou *Sobecký gen (The Selfish Gene, 1976)* se mu podařilo oslovit širokou vrstvu čtenářů, když na základě vědeckých prací svých předchůdců ustavil koncept „sobeckých“ genů jako základní jednotky biologické evoluce. Pro biologii obecně je příznačné, že nový pohled byl přijat mnohem lépe laiky než odborníky. Kniha ostatně byla zacílena na neodbornou veřejnost, její vliv byl nicméně tak značný, že podepřela autorovo postavení i ve vědecké komunitě. S. Komárek upozorňuje, že Dawkins je mistrem metafor, „básníkem vědy“, kterému se daří podat biologická témata jazykem konvenujícím naladění většinové společnosti. Řada přírovnání využívá oblast moderní techniky a zkušenost s virtuálním počítačovým prostředím. Modernisticky orientovaná vrstva západní společnosti je patrně rovněž oslovena Dawkinsovým ironicky hravým stylem, se kterým nabourává tradičně vyznávané hodnoty. Narážky na falešnost víry v osobní nezištnost, oddanost rodičů v péči o potomky, harmonický vztah mezi jedinci obou pohlaví, to všechno představuje důvod širokého zájmu o jeho dílo; čtenář je během četby kteréhokoliv odstavce ihned konfrontován s pozicí autora. Velká angažovanost Dawkinsova stylu (často vystupuje v ich-formě a emocionálně podbarvenými slovy přímo komentuje názory svých stoupenců a odpůrců) zaručuje, že jeho čtenáři tvoří v podstatě jen dvě skupiny: nadšené obdivovatele a zaryté odpůrce. Nesouhlas vyvolává především mezi zástupci humanitně orientovaných disciplín, což zapadá do obecného obrazu nepochopení mezi přírodovědnými a humanitními obory.

Při úvahách nad Dawkinsovou knihou se mi naplno vyjevila důležitá skutečnost. Téma ateismus versus náboženství je natolik emočně nabitě, že si vůči němu nelze zachovat úplný odstup. Je samozřejmě možné prohlédnout povrchnost a prvoplánovost mediální podoby obou stran sporu a udělat si vlastní, diferencovanější názor. Jsem však skeptický k tomu,

že by bylo možné stát mimo a umrtvit své sympatie (a antipatie) k základním ikonickým obrazům, o které se různé světonázory opírají. Nebudu proto usilovat o „objektivní“ zachycení tématu knihy, spíše bych rád čtenáři zprostředkoval jiné stanovisko, než které zaujal Dawkins - znalost více názorů má přinejmenším tu výhodu, že po jejich zvážení je možno položit si otázky novým způsobem. Jsem nicméně přesvědčen, že mám jeden dobrý předpoklad k tomu, abych téma nepojal příliš jednostranně: mám rád rozumnou vědu a mám rád rozumně pochopené náboženství. Neměl bych skrývat, jaký je můj názor na nejhlubší otázky světa: především vážně počítám s tím, že na žádnou z nich nedostanu ani já, ani kdokoliv jiný uspokojivou odpověď. Dawkins by mě patrně zařadil do kategorie alibistického agnostika. Osobně se v okamžiku, kdy mám pocit, že jsem si otázku zodpověděl (tedy spíše těsně poté, když už mírně vystřízlivím), zarazím a hlavou mi proběhne zhruba toto: To znamená, že počínaje tímto momentem budou v mých očích všichni lidé, kteří si myslí něco jiného, nezajímaví hlupáci nebo politováníhodní nezasvěcenci? Co když to ale budu naopak já, kdo bude od nynějška slepý ke všem odlišným názorům a aspektům světa, které moji vizi nepodporují?

Mám-li však jmenovat člověka, jehož názor na povahu života mi je blízký, bude to švýcarský biolog a filosof A. Portmann (1897-1982). Portmann plně zapadá do biologických evolučních škol v tom směru, že za vznikem a vývojem živých bytostí nehledá žádné nadpřirozené činitele. Na rozdíl od neodarwinistů je však přesvědčen, že jsme dosud probádali jen velmi málo faktorů, které pohánějí evoluci života. Darwinův koncept přirozeného výběru Portmann přijímá s tou výhradou, že poukazem na potřebu přežít a zanechat potomstvo se nevyčerpává pestrost, kterou živé bytosti hýří. Žádná forma života není pasivním výsledkem působení vnějších sil ani strojem naprogramovaným pomocí informace vtělené do DNA. Niternost živých organismů je oblastí, prostřednictvím

kteřé se kařždý jedinec vztahuje ke svému okolí. Niternost není možné ztotořňovat s vědomím, je zalořena hlouběji, v bytostně autonomii kařždé řivotní formy. Ve shodě s Goethem je Portmann přěsvědčen, ře nejdůležitější oblastí pro zkoumání řivota je jeho vnější stránka, přístupná běžnému vnímání. Ve vřhledu organismů, kteřý se vystavuje smyslům pozorovatele, se nejpodstatněji vyjadřuje jejich jedinečnost. Sebeprezentace se děje například formou esteticky působících struktur, kteřé jsou zbytečné či dokonce škodlivé, uvařujeme-li o nich jako účelu k přeřití (např. paví ocas, jelení parohy, skvrny jaguára). Vnější zjev je ve skutečnosti sebezáchovně funkci nadřazen, neodarwinistická biologie pochopila řivé bytosti příliš ploše.

Dawkins na ateistickém taření

Jsem přěsvědčen o tom, ře Dawkinsovo dílo tvoří specifický literární řánř. Není proto rozumné hodnotit jej čistě z pozice vědy nebo nábořenství, ale také ne odbýt s tím, ře jde o nezávazně spisování, jehoř účelem je přěsvědčit o vlastní pravdě co nejvíce lidí. Najdeme zde prvky populárně-vědecké literatury, osobního vědeckého vyznání a břitkého humoru na účet názorových odpůřců. V neposlední řadě jde o agitaci pro neodarwinistické paranábořenství, jehoř je Dawkins v mnoha směřech hlavním prorokem. Je to nábořenství velmi specifické, předmětem úcty je všemocný přírodní výběř; jakmile je vřak neodarwinista konzultován s takovým náhledem zvenči, okamžitě přěspěchá s ujiřtěním, ře přírodní výběř je obyčejný fyzikalistický přírodní zákon, čímř zpochybní, ře by se jako princip těřil jakékoliř nábořenské úctě.

Neodarwinismus je těsně spjat se současnou podobou vědeckého ateismu, věda je v očích jeho stoupců institucí či způsobem myřlení, kteřý ateismus zdůvodňuje a zároveň pěstuje. Viděno odjinud vřak věda jako způsob poznávání

nepodporuje žádný světonázor, ve kterém se jedná o existenci či neexistenci boha. Čelíme proto značnému zmatení jazyků: evoluce, věda, náboženství znamenají pro každého něco jiného, jejich status se liší podle jednotlivých názorových směrů a mají odlišné emoční vyznění, hodnotíme-li je tzv. zevnitř či zvenku. Pro ilustraci: dojde-li na úžasnou pestrost života na Zemi, evoluce je neodarwinisty hodnocena jako mocný přírodní proces, který je s to vyvinout nejkomplicovanější formy života (a těší se tak úctě), zatímco kreacionisté si evoluci spojí s naturalistickou vizí vývoje hmoty, podléhající pouze mechanickým zákonům (což je zneuctěním určení člověka).

Knih *Boží blud* rozhodně nenechá nikoho na pochybách, jak na vztah evoluce, vědy a náboženství pohlíží Dawkins. Na jednom místě se přímo vyjádřil, že účelem knihy je konverze k ateismu (str. 137). Dílo je příznačně věnováno D. Adamsovi, populárnímu autorovi satirických sci-fi románů, který byl podle Dawkinsových slov jeho „dost dobře jediným konvertitou“. Nastoluje se tak otázka, jestli autor sám nepotvrdil nejčastější výtku svých odpůrců, že učinil z neodarwinismu ideologii. Navíc takto pochopený ateismus o sobě může stěží tvrdit, že nevykazuje většinu rysů náboženství, především pak od křesťanství převzatou snahu přesvědčit nepřesvědčené. Postulát o sekulární povaze evoluční biologie jako vědecké disciplíny se pak trochu komplikuje.

Čtenář musí být u Dawkinsových děl připraven na jeden nešvar. Britský popularizátor velmi často vkládá myslitelům do hlavy myšlenky, které patrně neměli. Nejde o to, že by Dawkins výrazně nepřesně citoval (vytržení z kontextu se při citacích prakticky nelze vyhnout, jedná se jen o to, aby se s výroky jiných lidí nenakládalo svévolně), ale o specifický rétorický postup typu „kdyby byl pan vědec ještě naživu, jistě by se mnou souhlasil, že...“ Dosahuje se tím hned dvojího efektu: jednak to vypadá, že autorovy názory jsou podepřeny autoritou vědeckého velikána, jednak se docíluje zdání, že v minu-

losti se řešily stejně otázky jako nyní, jen dnes máme více poznatků, a jsme proto kompetentnější správně odpovědět. Upozorním explicitně na několik pasáží *Božího bludu*, které zkreslují postoje vědeckých postav dob minulých.

„Ale vypadá to, že Huxley, skálopevně přesvědčený o tom, že existenci či neexistenci Boha nelze nijak dokázat, nevzal na vědomí odstupňování pravděpodobnosti. Skutečnost, že existenci něčeho nemůžeme ani dokázat, ani vyvrátit, neznamená, že je tato existence stejně pravděpodobná jako neexistence. Nemyslím si, že by s tím Huxley nesouhlasil, a podezírám ho, že i když měl zdánlivě jiný názor, bylo to jenom proto, že mu šlo o něco důležitějšího. Něco takového však tu a tam děláme všichni.“ (str. 70)

Tato pasáž je asi nejlepší ukázkou Dawkinsova nešvaru. Soudě podle širšího kontextu předpokládám, že účelem této pasáže bylo naznačit, že Huxley ve skrytu duše považoval za pravděpodobnější, že Bůh neexistuje. To by naznačovala i věta ze str. 75: *Stejně jako to Thomas Huxley přeháněl s horlivostí k zcela nestrannému agnosticismu přímo uprostřed mojí sedmistupňové škály, teisté se pokoušejí o totéž z jiného směru a ze stejného důvodu.* K Dawkinsovu názoru však chybí jakýkoliv podpůrný výrok, který by Huxley učinil. Jeho nechuť rozhodovat se mezi metafyzickými (mimo běžnou zkušenost stojícími) koncepty byla principiální a netýkala se jenom otázky Boží existence. Ačkoliv je T. H. Huxley (1825-1895) znám jako „Darwinův buldok“, jeho písemná korespondence s Darwinem je výmluvným svědectvím o tom, že nikdy nenabyl přesvědčení, že je přírodní výběr bezesbytku správným vysvětlením evoluce. Huxley byl anatom zvyklý věřit pouze tomu, co může spatřit vlastníma očima, a tak v souladu s agnostickým postojem psal, že teorie přírodního výběru vyžaduje empirickou evidenci. Darwinovu podobu evoluční teorie podporoval s tím, že není známo lepší vysvětlení evoluce než s pomocí konceptu přírodního výběru. Není proč si myslet, že Huxley by odstupňování pravděpodobnosti Boží existence přijal; tím

se již přeci nastupuje cesta k řešení otázky, na kterou nechce (či neumí) najít odpověď. Dawkinsovu sedmistupňovou (sic!) škálu ostatně vnímám jako nepříliš moudrý pokus zploštit a zrelativizovat závažnou otázku tím, že do ní vneseme statistickou hravost s procenty a mediální chytlavost žebříčků. Tomuto problému se ještě budu věnovat v poznámce o roli statistiky v současné vědě.

„Newton o sobě skutečně tvrdil, že je věřící. Stejně jako téměř každý až do - což je podle mého příznačné - 19. století, kdy zeslábl společenský a justiční tlak na hlášení se k víře a kdy věda poskytla podporu těm, kteří chtěli víru opustit. Samozřejmě existovaly výjimky oběma směry.“ (str. 121)

Této pasáži rozumím tak, že Newton a další možná v úplném soukromí věřící nebyli, ale společenské prostředí jim nedovolilo své názory naplno projevit. Pro řadu osobností žijících v 18. století může být taková zkratka celkem výstižná, je však třeba mít na paměti, že křesťanství na osvícenecký způsob nebylo většinou pouze společenskou pózou, ale rovněž osobním přesvědčením. Mnoha filosofům a vědcům, kteří svým působením stáli u zrodu nového společenského uspořádání a světonázoru, pak nálepku „humanistických ateistů“ přisoudila až pozdější doba. I. Newton (1643-1727) je zakladatelem klasické fyziky, jednoho z pilířů moderní vědy, nijak však neusiloval o nahrazení křesťanství vědeckým naturalismem. Jak upozorňuje matematik I. Saxl, Newton byl sice heretik (jako jediný profesor v Cambridgi té doby se odmítl nechat vysvětlit na anglikánského duchovního), ale jeho přesvědčení plně vyrůstalo z křesťanství a Bible. Falešná ikona Newtona-bezvěrce, bezmyšlenkovitě šířená špatnými učiteli fyziky, je výrazem obecného sklonu řešit na historických postavách své aktuální problémy. Postava anglického velíkána se vyjeví v jiném světle, jestliže si uvědomíme, že v jeho zkatalogizovaných spisech jsou věnovány přibližně 4 miliony slov teologii, 1 milion alchymii a 200 tisíc přírodním vědám.

Kreacionismus a inteligentní design

Musím předem upozornit na důležitý rys současných diskuzí na téma evoluce versus stvoření, respektive evoluce vs. inteligentní design. Pro nezasvěcené se může zdát poměrně překvapivý fakt, že obě strany se ve sporu dovolávají vědeckých argumentů. Kdybych byl naivní, řeknu, že je to nejlepší ilustrace toho, že věda v západním veřejném prostoru zvítězila nad náboženskou angažovaností. Vědeckost je však pouze vnější slupkou pro hluboce ideologický přístup, který je vlastní nejvýraznějším postavám na obou stranách barikády. Dawkinse jsme měli možnost poznat skrze jeho *Boží blud*, podívejme se proto trochu blíže na nejviditelnější hnutí, která dnešnímu neodarwinismu oponují.

Nejprve je třeba vyjasnit si, jaký je rozdíl mezi kreacionismem a inteligentním designem (často zkracováno na ID). Musíme mít přítom na paměti, že oba termíny označují jak filosoficko-teologickou představu o původu živých organismů, tak společenské hnutí s politickými zájmy. K tomu ještě přistupuje skutečnost, že v rámci taktiky vystupovat jako sekulární učení se oficiální vyjádření stoupenců ID vyhýbají slovům, která poukazují ke křesťanství.

Striktně vzato, (křesťanský) kreacionismus je tvrzení, že vesmír a živé organismy byly před 10 až 6 tisíci lety stvořeny Bohem v dnešní podobě. Pro takový pohled nacházejí kreacionisté podklad v doslovném čtení Bible, časový odhad je založen na základě různých interpretací biblické genealogie. Kreacionismus přímo vylučuje jakoukoliv evoluční teorii vývoje živých organismů, jeho stoupenci obvykle tvrdí, že důkazy na podporu evoluce jsou nedostačující. Na konci 20. století přijaly některé větve kreacionismu z vědy odvozený druh argumentace jako způsob, jak obhajovat postulované stáří Země. Bylo vzneseno několik tvrzení vycházejících z oblasti geologie a biologie, které zpochybnily dataci tradiční vědy. Po zformování hnutí ID přestal být klasický kreacionismus hlav-

ním oponentem evoluční teorie původu života, ideologická motivace pro hledání argumentů podporujících teorii mladé Země v současnosti klesá.

Hnutí inteligentního designu se opírá o tvrzení, že živé organismy vykazují takovou míru komplexity a účelnosti, že nemohly vzniknout působením mechanismů Darwinovy evoluční teorie. Za jejich uspořádáním je proto třeba hledat inteligentního činitele. Jako důvod pro tento názor není uváděna žádná náboženská nauka, ale argumenty založené na zkoumání živých systémů, které jsou obtížně vysvětlitelné postupným vývojem na základě přírodního výběru. Nauka ID sama sebe striktně řadí mezi vědecké teorie, což ji spolu s akceptováním pro vědu obvyklým způsobem prezentace výsledků umožňuje, aby vznášela nárok na účast v diskuzi o obecných vědeckých otázkách. Své negativní (tj. darwinisticky nevysvětlitelné) objevy pak stoupenci ID vydávají za podklad pro působení inteligentního činitele, aniž by cítili nutnost nastínit, jakým způsobem si takový zásah představují. Tento specifický rys vede k tomu, že nauka ID nemusí zřetelně vyjádřit, jaký zastává postoj k obecně formulovanému tvrzení, že jednotlivé druhy živých bytostí spolu s člověkem se vyvinuly v průběhu milionů let biologické evoluce. Formujícím prvkem celého hnutí je poukaz na nutnou účast inteligentního činitele ve světě a silný nesouhlas s „naturalistickou“ (což zhruba znamená necílenou, slepou, materialistickou) darwinistickou evolucí.

Hnutí inteligentního designu má stejně jako moderní verze kreacionismu svoji základnu v USA. Se vznikem jeho názvu je spojován soudní spor Edwards vs. Aguillard z roku 1987, v jehož závěrečném rozsudku stálo, že kreacionismus je náboženský koncept, a nesmí být proto vyučován na amerických školách. Několik osob, které se časem sdružily do konzervativního think-tanku zvaného Discovery Institute, sáhlo po změně taktiky a ve vydání kreacionistické knihy *Opandách a lidech (Of Pandas and People)* z roku 1989 byla slova jako „stvořitel“ a „nauka o stvoření“ nahrazena termíny „designér“

a „inteligentní design“. Zároveň se prosadil konsenzus, že spor bude lépe vést čistě v duchu vědecké argumentace. Hlavními mluvčími komunity jsou Američané W. Dembski, Ch. B. Thaxton, P. E. Johnson a S. C. Meyer.

Mezi těmi, kdo hnutí ID sledují zvěci, panuje široká shoda v tom, že jeho stoupenci se rekrutují téměř výhradně z prostředí křesťanských církví a sekt. Z velké většiny jde o fundamentalisticky naladěné americké protestanty, na čemž se podepisuje fakt, že katolická církev nepovažuje Darwinovu nauku za nepřátelskou (přístupu Vatikánu k evoluční teorii se ještě budu věnovat). Jednou z výjimek je biochemik M. J. Behe, další důležitá postava hnutí, který je římským katolíkem. Náboženské smýšlení jednotlivých lidí hraje důležitou roli mimo jiné proto, že náboženský rozměr problému původu života pravidelně dostává evoluční problematiku na půdu amerických soudních tribunálů. Jde o to, že fundamentalistické křesťanské kruhy se snaží prosadit, aby byla ve školních hodinách biologie vedle Darwinovy evoluční teorie zmíněna také hypotéza o inteligentním tvůrci. Taková zmínka je v USA pochopitelně ihned spojena s představou křesťanského Boha a liberálně smýšlející vrstva v ní vidí první krok na cestě k prolomení sekulárního charakteru státu. Justice, jeden z pilířů americké společnosti, tak podle právních předpisů posuzuje, jaký světový názor může oprávněně nést přídomek „vědecký“ v kontrastu k „náboženský“. Z Evropy může celý fenomén působit jako typicky americký kolorit, věc má však poměrně závažné konotace, neboť je viditelným příkladem hlubokého rozporu v americké společnosti, pro který se ujal název „kulturní válka“.

Otázkou je, jestli je hnutí ID pouze přechodný fenomén, nebo se transformuje ve skutečně silného politického hráče s ambicí zvrátit rozložení sil v americkém státním a vzdělávacím aparátu. Mimo USA je vliv hnutí zatím omezený, vzhledem k rostoucí religiozitě má však potenciál růstu ve všech křesťanských a „pozdne křesťanských“ zemích. Je nutné brát v potaz, že zatímco v roce českého vydání *Božího bludu* bude akademická obec

slavit 150 let od vydání Darwinova stěžejního díla *O vzniku druhů*, příznivci inteligentního designu se budou s nemenší energií pokoušet sprovodit jeho teorii ze světa. Po určitých modifikacích se ID navíc může prosadit i v jiném kulturním okruhu, v arabském světě a Číně má již množství stoupců.

Osobně doufám, že je úspěch hnutí pouze efemérní povahy. Osvícenský duch se stále vznáší nad Západem a dosti špatně snáší jakékoliv zmínky o nadpřirozenu. Je možné, že inteligentní design časem potká stejný osud jako létající talíře: jak se náhle objevily, tak zase zmizely. Ostatně kdy jste v novinách naposledy četli o kruzích v obilí nebo o zelených mužíčcích vystupujících z létajících talířů?

Kreacionismus a inteligentní design v Česku

Stoupcem kreacionismu a hnutí inteligentního designu vyvíjejí své aktivity i v Česku. Vzhledem k tomu, že aktivních křesťanů je u nás menšina a ještě méně z nich inklinuje k fundamentalistickému pojetí víry, dosah působení kreacionistů je omezený. Potenciál může být však podstatně větší. S. Komárek upozorňuje na fakt, že ID oslovuje hlavně zástupce inženýrských profesí. Tento typ nauky může sloužit jako snadná odpověď na lidový postřeh typu „takhle ty pavouci netkají síť náhodou, to je musel někdy někdo naučit“. ID je v současnosti to první po ruce, co se nabízí, když začne „člověk z lidu“ moudrovat o smyslu v živém světě.

V posledních letech se diskuze mezi stoupcem evoluce a božích zásahů vede téměř výhradně na rovině darwinistické evoluce kontra inteligentní design. Téma a do značné míry i způsob argumentace k nám byly importovány z USA zhruba v polovině 90. let 20. století. Není mi známo, že by se někdo systematicky zabýval mapováním působení hnutí ID v Česku. Nebude proto na škodu, když si připomeneme několik jmen a událostí, které rámuji tuzemskou debatu kolem ID.

Nejznámějším českým odpůrcem ID je evoluční biolog J. Zrzavý, který v českých médiích vystupuje jako hlavní obhájce „mainstreamové“ evoluční biologie. Zrzavý vychází z představa obvyklých pro neodarwinismus „à la Dawkins“, přináší však několik vlastních myšlenek. Především si je dobře vědom skutečnosti, že vědci se neliší od zbytku populace tím, že by namísto „víry“ v pravdu ke skutečnosti nepředpojatě pronikali. Vyjádřil se dokonce v tom smyslu, že průměrný vědec je svou naukou formovaný ještě více než průměrný příslušník církve (patrně katolické; viz níže citovaný článek „Designéři nad Prahou“). Spolu s Dawkinsem je toho názoru, že věda se bez hypotézy Boha dobře obejde - náboženský přístup je pro vědecké poznatky irelevantní. Darwinismus postupně najde vysvětlení pro biologické fenomény, které hodnotíme jako „záhadné“ a které se zdají poukazovat na něco „vyššího“.

Naopak smířlivě se k ID staví E. Paleček. Paleček je významný český biofyzik a narušuje obvyklé schéma, kdy se od akademicky aktivního vědce očekává, že k tématu ID zaujme zdrženlivý či ještě spíše odsuzující postoj. Svě názory uveřejnil v souvislosti s českým vydáním Beheho knihy *Darwinova černá skříňka*, kde se autor na základě poznatků z oblasti biochemie dovolává nutnosti zásahů nadpřirozené inteligentní síly. Paleček napsal ke knize doslov shrnující průběh debat ohledně přijetí knihy, dále uveřejnil recenzi v časopisu *Vesmír* (1998/2). Upozorňuje zde na fakt, že současná podoba evoluční teorie neposkytuje vysvětlení vzniku složitých ústrojí na buněčné úrovni. Dawkinse považuje za představitele neodarwinistického náboženství, které vědecký výzkum zaměňuje s vlastní ideologií.

Dalším stoupencem ID v akademických kruzích je J. Vácha. Vácha je fyziolog a patolog, který se rovněž zabývá obecnými biologickými otázkami a filosofickým určením života. Svě názory na ID prezentoval v elektronickém rozhovoru s V. Hořejším (*Literární noviny*, 24. 4. 2006). ID je hnutí, které na rozdíl od kreacionismu respektuje evoluci, odmítá však, že by

její podstata spočívala v darwinismu. Za průběhem evoluce stojí hybné síly, které jsou podle Váchy nevyjasněné povahy: ID přenechává filosofii, zda jde o designéra světa vlastního nebo mimo něj stojícího. Darwinismus shledává škodlivý tým, že se snaží beze zbytku formulovat podstatu člověka a proniká do oblasti filosofie a teologie. Neodarwinismus se stal vnitřně prázdnou ideologií, která může jen stěží přispět k objasnění podstatných biologických otázek.

Nejhlasitějším tuzemským příznivcem kreacionismu je P. Kábrt. Kábrt stojí mimo akademické kruhy a je stoupencem tradiční verze kreacionismu, včetně přesvědčení, že Země vznikla před přibližně 6000 lety. Kromě fundamentalisticky pojaté víry v Boha je hlavním argumentem složitost života a představa, že informace, kterou v sobě organismy nesou, musí mít inteligentního tvůrce. Vědecké důkazy pro geologické a biologické procesy trvající miliony let Kábrt považuje za podvrhy. V případě Darwinovy evoluční teorie navíc poukazuje na její škodlivý vliv na morálku a společnost jako celek. Kábrt se čas od času vyjadřuje v médiích (např. elektronický rozhovor s J. Zrzavým, *Literární noviny*, 21.9. 2005), styl jeho výpovědí lze charakterizovat jako vypjatě konfrontační.

Většina knih s tematikou evoluce vs. stvoření vychází v pražském nakladatelství Návrat domů. Jedná se o občanské sdružení založené roku 1991, které se soustředí na vydávání křesťanské literatury, pořádání besed a přednášek. Myšlenky, které Návrat domů propaguje, vycházejí především z okruhu tradičně smýšlejících evangelických církví. Vyšlo zde několik titulů z pera předních stoupenců hnutí ID, největší úspěch zaznamenaly Beheho *Darwinova černá skříňka* a *Spor o Darwina* od P. E. Johnsona. Sdružení spolupracuje s několika církevními organizacemi, mj. Bratrskou školou a Českou evangelickou aliancí.

Praha v posledních letech hostila dvě události týkající se tématu inteligentního designu, kterým se dostalo publicistického ohlasu. V říjnu roku 2005 se v Kongresovém centru konala mezinárodní konference „Darwin and Design: A Challenge for

21st Century Science" (Výzva pro vědu 21. století). Na programu bylo vystoupení předních amerických stoupců ID, mj. Thaxtona, Meyera a Wellse. Spíše než jako diskuzi s evoluční biologii vycházející z Darwinovy teorie lze akci hodnotit jako prezentaci vlastních názorů v novém prostředí. Tomu odpovídala i nabídka knih, inzerovaných jako „akademické“: k dostání byly vesměs tituly nakladatelství Návrat domů. Je však nutno dodat, že konference vyzněla jako propagace ID tím spíše, že se na ni nedostavil nikdo ze známých stoupců darwinismu.

K příležitosti konference proběhla v českých médiích rozsáhlá diskuze, nejpodnětnější výměna názorů se odehrála na stránkách *Respektu*. Zrzavý v článku „Designéři nad Prahou“ (*Respekt* 2005/42) uvedl tradiční důvody irelevance ID pro vědecké zkoumání. Inteligentní činitel zasahující do hmotných soustav je mimo dosah vědecké metodologie, a tudíž pro vědu nepodstatný. Zrzavý se originálně vyjádřil k problému vyučování Darwinovy evoluční teorie na (českých) školách: vzhledem k tomu, že škola podává jakoukoli látku notně zjednodušeně, dostane se evoluční teorie k žákům v natolik zkrácené podobě, že by bylo lepší ji neučovat. V jedné pasáži vede kritiku do vlastních řad, když uvádí: „Snaha zabránit lidem, aby si mysleli to, co odporuje vědě, se ničím neliší od analogického názoru, že nelze tolerovat nic, co odporuje Písmu, jenomže většina křesťanských intelektuálů už má tuto fázi za sebou.“ V závěru nicméně význam konference marginalizuje a rozptyluje dojem, že by se na podobném fóru dala vést plodná vědecká diskuze.

Na rukavici hozenou do ringu zareagoval E. Paleček v článku „Když dialog vedou hluší“ (*Respekt* 2005/44). Zopakoval svoji hlavní tezi, že neodarwinismus je dogmatické učení, které problematické objevy v biologii rádo shazuje ze stolu. Podle Palečka je dokonce pravděpodobné, že útoky Dawkinse a dalších vědců proti náboženství přispěly ke vzniku kreacionismu. Zpochybnil obvyklý obrat neodarwinistů, kteří svou teorii biologické evoluce prohlašují za podklad pro pokrok ve vědě; ve skutečnosti to jsou vědci v laboratořích provádějící výzkum na

molekulární úrovni, kteří vyvíjejí nové léky a technologie. V závěru se vyjádřil v tom smyslu, že bitva o Darwina se v Praze nekonala, protože se na konferenci nedostavil žádný odpůrce evoluce.

Na spor Zrzavý-Paleček zareagovala brněnská socioložka H. Librová v příspěvku nazvaném „Pozor na pokrok“ (*Respekt* 2005/46). Upozornila, že v křesťanství vedle sebe koexistuje řada názorů na otázku stvoření. Mnoho věřících i vědců se pokouší o syntézu mezi křesťanstvím a vědou. Librová za podnětný považuje současný proud v německé protestantské teologii, který místo jednorázového stvoření upřednostňuje koncept „pokračujícího stvoření“. Svět nebyl stvořen podle neměnných zákonů v uzavřené podobě, v kosmu je místo pro nepředvídaný vznik nového. J. Moltmann zastává názor, že hmota a duch nemohou existovat odděleně, Bůh je přítomen ve všech strukturách hmoty. Německá teologie reflektuje ekologická témata a v člověku nevidí vrchol stvoření, nýbrž zasazuje jej do přírody, která se vyvíjí a člověka přesahuje.

V říjnu až listopadu roku 2008 proběhl opět v Kongresovém centru cyklus přednášek W. Veitha pod názvem „Kde jsme ztratili křídla? Jsme dokonalým projektem, nebo senzačním shlukem náhod?“ Jak již název napovídá, cílovou skupinou byla tentokrát jednoznačně laická veřejnost - jednalo se o lidovou osvětu v režii hnutí ID. Podle tiskové zprávy občanského sdružení Maranatha se přednášek v každém z 9 dnů zúčastnilo téměř 600 návštěvníků. Podle zprávy na serveru Adventistů sedmého dne se celkově prodalo 950 knih. Na přednášky upozorňovaly malé plakátky umístěné v tramvajích, distribuovaly se i klasické letáky.

Veith přijel na pozvání společnosti Maranatha, která patří do širšího okruhu adventistických organizací. Občanské sdružení Maranatha (aramejsky „Pán přichází“) bylo založeno R. Passerem roku 2002 v Praze. Ve svých stanovách si klade za cíl propagaci zdravého životního stylu a duchovního rozvoje osobnosti podle křesťanských zásad „se zvláštním zřetelem na

děti a mládež". Osvětové aktivity zahrnují přednášky, odborná školení, šíření literatury, organizaci volného času mládeže a další. Soudě podle webových stránek, v praxi se jedná o společnost sdružující kolem desítky osob, svou strukturou připomíná klasické neziskové organizace. Oblast „osvěty“ je v kompetenci absolventa Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy, který pořádá veřejné přednášky. Jako vědecká autorita zastřešuje některé podniky V. Král, profesor chemie a autor několika knih na téma stvoření světa. Král je jedním z mála českých vědců (ne-li jediným), který nepokrytě vyjadřuje kreacionistickou tezi o stvoření světa. Patří rovněž do okruhu církve Adventistů sedmého dne a na zmiňované konferenci působil jako tlumočnick přednášejícího.

Tolik k pozadí na Západě stále častějšího působení „vizionářů designu“. Uvědomme si jednu věc: v praxi se nám dostává lekce, že vědeckost sama o sobě není arbitrem pravdivosti. Věc nelze odbýt tak, že existuje „dobrá“ (akademická, mainstreamová) a „špatná“ (kreacionistická) věda. Je zajímavé zeptat se na slabinu, kterou hnutí ID na kompaktním těle moderní vědy odhalilo. Jsme svědky toho, že většina vnějších atributů vědeckých prací, způsobů prezentace a mateřských institucí je hnutím ID úspěšně suplována. Citační aparát, profesorské tituly, „nejnovější vědecké poznatky“, nic z toho není zárukou, že právě nedopřáváme sluchu bizarní alternativě - k čemu vlastně? K „pravé“ vědě? Právě jsme si ukázali, že pravou vědu můžeme jen těžko rozpoznat. Samozřejmě: stačí jediná zmínka o stvoření či designu a tzv. „víme, na čem jsme“. Jenže stejný argument bychom mohli použít i na druhou stranu: vyskytne-li se v přednášce desetkrát a více spojení „přírodní výběr“, máme co do činění se skalním neodarwinistou.

Ale čtenáři chtějí jistě slyšet odpověď. Tak tedy znovu: jak se pozná pravá věda, která se poctivě snaží najít pravdu? Následující odpovědi pravděpodobně čtenáře zklamou, ale budu mít alespoň pocit, že je „netahám za nos“. Žádná autorita, žádná vědecká metodologie ani kodifikovaný způsob zachá-

zeni s poznatky nezaručí, že jste seznamováni s pravdou o světě. Teorie, která přinesla nový pohled a ukázala se velmi plodná, se během pár desítek let může změnit v ideologii nejtvrďšího kalibru, která povahu věcí zatemňuje a vůči novým poznatkům je slepá.

Můžeme ctít akademický svět a vycházet ze zkušenosti, že mezi vědeckou komunitou je většina lidí slušných a poměrně otevřených, to samo však nemůže být důvodem, aby člověk s akademickými tituly sloužil za arbitra pravdy. Dokonce ani v otázkách, které plně spadají do hájemství vědy, se nikdy nelze spolehnout na to, že se k nám dostává pravda konečná a celá. Vědecké poznání má svou dějinnou složku, teorie se postupem času proměňují a někdy jsou nahrazeny zcela jiným přístupem. Strážlivý pohled na možnosti vědy říká, že nám nikdy nemůže dát více než povahou bytí člověka omezený vhled do podstaty jevů kolem nás.

Dawkinsův křesťanský Bůh

Ohledně tématu vědy a víry už toho bylo řečeno i napsáno mnoho. Mezi komunitou vědců lze v zásadě najít tři druhy postojů: věda a víra se žádným způsobem neruší, věda a náboženství jsou dva rozdílné přístupy ke světu, vědecké myšlení vylučuje víru v Boha. Pro každou skupinu jsou slova věda a víra jinak citově zabarvena a často představují dosti odlišná abstrakta. Je podstatný rozdíl mezi vědou chápanou jako blahodárnou naukou umožňující technický pokrok a čistě osobní perspektivou vědy jako touhy po poznávání okolního světa. Podobně lze říci, že náboženství (konkrétně křesťanství) má dvě tváře: „veřejná“ stránka formuje smýšlení a kulturu na mnoha úrovních společenského uspořádání, soukromě je víra spjatá především s vlastním životním osudem.

Dawkins je v současnosti nejhlasitějším zastáncem názoru, že věda vylučuje víru v Boha. Jeho argumentace čerpá z ně-

kolika zdrojů: především je přesvědčen, že existenci Boha lze zkoumat vědeckými prostředky. Dále předestírá obraz, že na společenské rovině je náboženství největším zdrojem konfliktů, a bude proto lépe se obejít bez něho. Na čistě osobní rovině je možno klasické náboženství nahradit naplněním z vědeckého zkoumání. Nejprve se věnujme otázce, do jaké míry se zdařilo přítomnost Boha podrobit vědeckému přístupu.

Jsem toho názoru, že kniha *Boží blud* je založena na jednom nepřilíš poctivém triku. Dawkins ukazuje zkarikovanou, vnitřně prázdnou podobu náboženství (většinou křesťanství) a v protikladu k tomu staví vědecký étos, jehož prospěšnost nekriticky přijímá. Dawkins hned v 1. kapitole předeslal, že nebude kritizovat názor „hluboce věřících nevěřících“ (A. Einstein a další „osvícení vědci“), ale bude se soustředit na obecně sdílenou podobu náboženství. To není fér vzhledem k tomu, že věda v dalším textu promlouvá vždy z nadoblačných výšin; ani zmínka o tom, že lidový pohled na vědecké poznatky napájený jejich mediální prezentací moc vznešenosti neskýtá. Vědec tuší, jaká neblahá zkreslení čekají jeho názory ve víkendové příloze novin nazvané „Věda“ - stejně takovému osudu jsou vystaveny náboženské myšlenky v ústech špatných kněží. Nevyvážené rozložení záporů a kladů je samozřejmě pochopitelné vzhledem k záměru díla - čtenář je plně vtažen do emocionálně vypjatého konfliktu - avšak dojem, že se kniha vyrovnává s hlubokými otázkami náboženství a vědy, je po výtce iluzorní. Dawkins nevyvrátil z pozic vědecké argumentace existenci Boha ani nedokázal, že jeho neexistence je vysoce pravděpodobná - ukázal jen to, do jaké míry je obecná představa křesťanského Boha (nadpřirozená bytost stojící mimo hmotný svět) nesouměřitelná s běžnou vědeckou metodikou (všechny děje popisovány ostře rozlišujícím lidským rozumem), která často plynule přechází v naturalistický vědecký světonázor (nic mimo tento svět, alespoň potenciálně zachytitelný rozumem, neexistuje).

Domnívám se však, že se autor *Božího bludu* pokusil o dvě věci, které nelze sladit, snažíme-li se o jednotný náhled v rámci duality přirozené-nadpřirozené. Prvním bodem je snaha v rámci diskuze o inteligentním designu ukázat, že poukazem na zásah nadpřirozené inteligence se dopouštíme přečinu proti čistotě vědeckého žánru. Druhá snaha spočívá v přesvědčení, že Boží přítomnost lze zkoumat vědeckými prostředky, což vede k testování hypotézy Boží existence. Poprvé je nadpřirozeno z magisteria vědy vypuzeno, podruhé se má naopak plně zkoumat vědeckými prostředky. Jestliže však jednou přijmeme rozvrh přirozené-nadpřirozené, nezbyvá nám než přiznat nadpřirozeným jevům, bytostem či inteligenci takovou míru nevypočitatelnosti, že se musíme vzdát nároku na jejich vědecké uchopení.

Pokusím se problém nahlédnout ještě z jiné strany. Jakmile se rozhodneme otázku nadpřirozena zkoumat z pozic vědecky založených, ocitneme se v pasti. Nadpřirozeno umíme nějakým způsobem myslet, chceme-li postupovat metodicky, musíme si předem vyjasnit hranici, jaké jevy budeme považovat za nadpřirozené. Jestliže na takový jev později narazíme, potvrdíme hypotézu existence nadpřirozených jevů. Pokračujme však dále: pravověrný badatel začne podobné jevy zkoumat (přeci nenechá právě objevené fascinující pole ležet ladem), což obnáší snahu zjistit, kde se podobné fenomény vyskytují, za jakých okolností k nim dochází, jestli je nelze nějakým způsobem přivolat. Jinými slovy, záhadné jevy začal posuzovat z pozic jakéhosi „vědeckého pionýra“, který chodí světem a snaží se mu alespoň trochu porozumět. Jeho následovníci pak už mohou zapomenout na původně postulovanou nadpřirozenou povahu těchto fenoménů a zahájí proces zkoumání standardními vědeckými prostředky. Nadpřirozeno se vytratilo, možná jsme se ho dotkli, možná ne, rozhodně se však nesneslo s vědeckým uchopením světa. Nadpřirozeno ve světě a absolutně platná věda nemohou existovat najednou, neboť se ze své podstaty potírají. Vyjádření z pozic vědy o existenci

nadpřirozených bytostí nemohou mít ve skutečnosti povahu obecně závazného poznatku (jak se nás scientisté opakovaně snaží přesvědčit), představují jen opakované přimknutí k základajícímu rozvrhu novověké vědy, který slibuje pojmout celý svět ostře rozlišujícím rozumem.

Statistický přístup k otázce Boží existence je dle mého mínění únikem od vážnosti tématu. Nemám tím na mysli pouze to, že spojovat jakéhokoliv boha s procenty je jakýmsi způsobem nedůstojné a samo o sobě svědčí o tom, že se téma jeho existence stalo vyprázdněné. Různé představy o Bohu vykreslují jedinečné obrazy vesmíru a místa člověka v něm, nejsou na sebe dobře převoditelné, protože vždy již žijeme v nějaké takové představě. Jednoduše řečeno, v okamžiku, kdy se rozhodujeme o existenci Boha jako vědecké hypotézy, znamená to, že náš obraz vesmíru je už ateistický. Ve chvíli, kdy formulujeme evoluční teorii jako postupný vývoj inteligence a v kontrastu k tomu si představujeme Boha jako nadpřirozenou inteligentní bytost, která stvořila vesmír, znamená to, že náš obraz vesmíru smysluplně nezahrnuje deistického Boha. Statistika je ve skutečnosti pro Dawkinse jakýmsi vědeckým zaklínadlem. (Není divu, podobné postavení, i když přiměřenější důvodu svého použití, má v neodarwinistické biologii obecně.) Statistický přístup je obecně podmíněn tím, že máme dobrou představu o pozadí jevů, které zkoumáme - statistické testování hypotézy nemůže mít za výsledek nic více než pravděpodobnostní ocenění v rámci naší původní představy. Jinými slovy, Dawkins neukázal nepravděpodobnost Boží existence obecně, ale nepravděpodobnost existence Boha-konstruktéra ve světě interpretovaném evoluční biologii.

Lze vůbec říci, že jakmile se začneme pít po určitých vlastnostech jakéhokoliv boha, ilustrujeme tak především skutečnost, že v něj nevěříme či jsme k němu ztratili úctu; základní povahou každého boha je, že představuje princip, který je finální odpovědí. V okamžiku, kdy se zeptáme na původ deis-

tického Boha, zrušíme zásadní výhodu, pro kterou měla víra v něj opodstatnění: je tvůrcem vesmíru, kterého si nelze blíže představit, je nadpřirozenem, jehož původ nemáme naději myslet. Takovýto Bůh je neuspokojivý z ateistického hlediska, z jiného pohledu je však nutnost vystačit s chápáním, které bylo lidem vyměřeno, zdrojem útěchy a intelektuálně naplněné rovnováhy.

Tady je možno samozřejmě namítnout, že náboženství, které nesnese otázky vědy, je náboženství pokřivené, nepostihující povahu světa. Ve světle ateisticky formulované vědy nedává představa teistického ani deistického Boha dobrý smysl, asi ve stylu úvodního motta 2. kapitoly od R. W. Emersona, že „náboženství jednoho věku se stává literárním obveselením dalšího“. Nezapomínejme ale, že komplikovanější představy o Bohu Dawkins hned v 1. kapitole postavil mimo hru. Na tomto místě stojí za to uvést, že jeden z čelních představitelů neodarwinistické „nové evoluční syntézy“, T. Dobzhansky (1900-1975), byl pravoslavný křesťan: Božské stvoření, jinak zvané zázrak přírody, se podle něj naplňuje v evoluci živých organismů. Mezi další zajímavé představy spojující náboženství s vědou patří některé teleologické (tj. na účel odkazující) koncepty teistické evoluce, vypracované často hluboce věřícími křesťany, kteří vidí smysl Božího působení ve světě v tvorbě prostřednictvím evolučního procesu. Nejznámějším „evolučním teistou“ je katolický myslitel R. Teilhard de Chardin (1881-1955). Teilhard zastává názor o propojenosti hmoty a ducha - evoluce znamená postupný vzestup ke komplexnějším strukturám. Se vznikem člověka došlo k důležité události, po geosféře a biosféře se zrodila říše myšlenek: noosféra. Smysl dějin vesmíru a člověka se naplňuje směřováním veškerého vývoje k bodu Omega, jakémusi pólu přitažlivosti, který představuje nejvyšší vědomí a nese rysy Božího působení ve vesmíru. K teistické evoluci se hlásí rovněž Dawkinsem zmiňovaný K. R. Miller, který sám sebe označuje za ortodoxního katolíka a ortodoxního darwinistu zároveň.

Oddělení vědy a náboženství

Nadpřirozeno může v nějakém smyslu existovat, věda to však podle předchozího nemá naději zjistit. Vypadá to, že jsme se dostali k obvyklému rozparcelování světa na oblast spadající pod možnost vědeckého uchopení a oblast náboženskou, která se zabývá (v křesťanské oblasti) otázkami životního smyslu, spásy duše a vztahem k Bohu. Ve vědeckém prostředí dělicí linie probíhá těsně podél vymezení objektivní reality a subjektivního vztahu ke světu, většina křesťanů toto rozdělení vyjádří rozlišením mezi materiálním světem a duševním životem člověka. V biologické vědě takové rozdělení pojmenoval S. J. Gould (1941-2002) v knize *Skála věků (Rocks of Ages, 1999)* jako NOMA (non-overlapping magisteria) - nepřekrývající se magisteria (rozumí se církev a vědy). Název knihy je narážkou na úsloví, že věda se zajímá o věky skal, náboženství o skálu věků. Gould si je vědom toho, že věda a víra se proplétají a jsou si podobné v mnoha rysech. Oddělení magisteru však nese nezadatelnou výhodu v tom, že poskytuje oporu pro krajní pozice v obou táborech, ovšem s tím předpokladem, že nedojde ke snaze přesvědčit o vlastní pravdě druhou stranu. Věda jako celek se pak nevyslovuje k otázkám náboženským, náboženství k problémům vědeckým. Koncept NOMA tak dovoluje sklízet ovoce vědeckého bádání a nalézat duchovní jistoty odpovědí na otázky po smyslu života, které vycházejí z náboženství.

Dawkins koncept NOMA považuje za polovičatý a vidí za ním Gouldovu snahu vyjít naproti křesťanství, „mocnému oponentovi“. Nevidí důvod, proč by existence Boha neměla představovat vědeckou hypotézu, a vyjadřuje naději, že v budoucnu bude možno takovou hypotézu zkoumat, ačkoliv dnes se to zdá velmi obtížné. Dawkins dále upozorňuje, že rozdíl mezi vesmírem s božím stvořitelem a vesmírem, kde se inteligence vyvíjí v průběhu evoluce života, je zcela zásadní a věda nemůže zůstat stranou ve snaze tento rozdíl postihnout. Je zde nazna-

čeno, že přesvědčit se o existenci deistického Boha, který „pouze“ uvedl vesmír do pohybu a dále do něj nezasahoval, by bylo krajně obtížné přímým vědeckým zkoumáním. Nicméně je možné vyslovit se o statistické pravděpodobnosti Boží existence: výsledek zní, že existence takového Boha je velmi nepravděpodobná.

Již jsem uvedl důvod, proč s Dawkinsovou argumentací v otázce ověřování Boží existence nesouhlasím. Stejně jako on však zastávám názor, že koncept NOMA není vhodným východiskem z napětí mezi vědou a náboženstvím. Jeho dvojí optika především není uspokojivá z hlediska věčné lidské touhy nahlížet na svět jako jednotu. V lecčems NOMA připomíná (především americký způsob) pojetí známé jako politická korektnost: Na oficiálním fóru se od vědce očekává, že slovo „Bůh“ či „duše“ nebude vyslovovat, jakmile však dojde na téma morální nebo mluvív-li vědec jako soukromá osoba, „Bůh“ a „svědomí“ zařazují člověka do tábora slušných a hodnověrných lidí. Takováto strategie je docela rozumná z politického hlediska a v USA je vcelku přirozeným vyústěním rozporu mezi sekulárním duchem ústavy na jedné straně a vypjaté protestantským naladěním společenských elit na straně druhé. Z pohledu jednotlivce je však napětí mezi veřejným a soukromým postojem příliš velké a mainstreamovou vědu a křesťanství lze sladit jen za cenu přetvářky nebo velké vnitřní autocenzury.

Aby byla věda a víra v souladu, nemohou si rozdělit oblasti, o kterých pojednávají. Zdálo by se, že mimo NOMA existují už jen dvě možnosti: buď začít všechny jevy popisovat z hlediska vědy, nebo se na svět dívat pohledem jednotlivých náboženských učení. V tomto světle je srážka Dawkinse a křesťanských fundamentalismů očividně nevyhnutelná. Nabízí se však ještě jedno východisko: ponechat si náboženskou úctu, ale skoncovat s vírou v nadpřirozeno, ponechat si vědeckou radost z bádání, ale rozloučit se s vírou v objektivní realitu. Považuji za velký prohřešek křesťanských církví a západní vědy, že většinu

kroků tímto směrem dusí. Řada slibných pokusů o obrození je tak odkázána do pozice minoritních nauk, které pěstují zavrženíhodní heretikové. Existuje samozřejmě několik světých výjimek, věda a křesťanství koneckonců nejsou myšlenkové monolity: ve fyzice se prosadila kvantová mechanika, která koncept objektivní reality přímo popírá, několik křesťanských teologů navazuje na myšlenky Teilharda de Chardin, který vývoj vědomí spojuje s vývojem hmoty. Nezbyvá než doufat, že jak církev, tak věda projdou liberálním vývojem alespoň v tom smyslu, že alternativní názory z vlastních řad nebudou vnímat jako nejnebezpečnější projevy podryvání autority.

Věda a víra

Kritika náboženství coby jakési nadindividuální identity vychází především z představy typické pro Západ, podle níž na sebe různá vyznání nemilosrdně žárlí. Historická konkurence mezi křesťanstvím a islámem a mediálně věčná animozita mezi západní a muslimskou civilizací jsou toho dobrým příkladem. Autor *Božího bludu* již dříve vyslovil koncepci, podle které je náboženství souborem memů (jednotek kulturního přenosu), které osidlují lidské mozky a případně vytlačují konkurenční memetický komplex. Dawkins však (možná neúmyslně) zapomíná, že většina dalších náboženství takto exkluzivních není. Dobrým příkladem může být Vietnam, kde spolu bez zvláštních problémů žije buddhistická většina, taoisté, katolíci a další. Důležité je především to, že jednotlivé kultury nejsou ostře odděleny - zpodobnění buddhistických a taoistických božstev od sebe rozezná jen odborník, panenka Marie ve výduti stromu sloužícího za křesťanský svatostánek je k nerozeznání od buddhistické bohyně Kuan-jin. Ve 20. letech 20. století ve Vietnamu vzniklo náboženské hnutí Cao Dai, které mísí prvky všech světových vyznání: jako proro-

ci vedle sebe beze sváru figurují Mojžíš, Ježíš, Mohamed, Konfucius a Buddha. Dnes má tento směr asi 2 miliony vyznavačů.

Křesťanství a islám, které spolu s judaismem vytanou Evropanovi nejspíše na mysl, když se řekne „náboženství“, jsou ve skutečnosti netypické existencí instituce misijní činnosti. Z dalších vyznání lze podobné tendence pozorovat snad jen v některých druzích buddhismu a ateismu. (Dawkins je toho ostatně dobrým příkladem - misie se v 21. století nevedou s použitím násilí, ale nejrůznějších mediálních prostředků.) Míra, do jaké mají současné světové konflikty náboženské pozadí, je tak přinejmenším mimo arabský svět dosti sporná. Velkou roli hraje jistě nesnášenlivost etnická (např. v Dárfúru; připomeňme, že obě strany jsou muslimské) a řada sporů má ekonomické pozadí (východní Kongo). Dawkins připouští, že rozdílnost náboženství je často jen nálepka pro etnický antagonismus (např. v Severním Irsku historicky a společensky podmíněný), nicméně se drží názoru, že je to nálepka hlavní a dědičná, která je vždy k dispozici. Na základě dědičnosti se však z generace na generaci přenáší i barva kůže, etnická příslušnost a do značné míry i společenské postavení: ve válce Severu proti Jihu a ruské bolševické revoluci, které si stejně jako autorem zmíněné konflikty vyžádaly statisíce obětí, náboženství jistě žádnou roli nehrálo.

Náboženství jakožto významný kulturotvorný fenomén se jistě politické oblasti těsně dotýká. Propojení politiky a náboženství má velmi nebezpečný potenciál a úpornost, s jakou Dawkins upozorňuje na sekulární charakter americké ústavy, je ve světle rostoucího vlivu tamějších protestantských církví či sekt vcelku pochopitelná. Bylo by však iluzí domnívat se, že státní moc je od hlavního společenského tmelu možno nepropustně izolovat. Sekulární charakter západních států velmi usnadňuje skutečnost, že v jejich většině již křesťanství není hybnou silou společnosti. Daleko více pozornosti je věnováno vědeckému světonázoru a skeptik by mohl bít na poplach nad

skutečností, že věda není odloučena od státu (většina univerzit je financována státem, podpora vědy je alespoň verbálně jednou z priorit politických programů). Toto nemá být kritika společnosti, která se v ideologické rovině spravuje podle koncepce vědy odvozené od osvícenství; ve skutečnosti jde stejně především o vnější stránku věci, samotné rozhodování se děje daleko více podle zákonů byznysu. Je však dobré upozornit, že Dawkinsovy názory, v mnohém shodné s osvícenskými, koření ve stejném substrátu jako ideál úplného oddělení státu a církve, který je nerozlučně spjat s nahrazením církve vědeckými institucemi. S. Komárek a Z. Kratochvíl v této souvislosti upozorňují, že instituce Akademie věd přebírá misijní církevní roli „hlasatelky svaté pravdy“.

Na tomto místě je zajímavé upozornit, že paralelně k tomu, jak Dawkins vnímá ohrožení sekulárního charakteru Spojených států, stěžují si křesťanští fundamentalisté na implicitně ateistickou (či „naturalistickou“) podobu vědy (jmenujme např. P. E. Johnsona). Zejména jsou přesvědčeni, že evoluční biologie, tak jak se obvykle vyučuje, v sobě obsahuje neoprávněný protináboženský postoj. V jádru tohoto sporu je samozřejmě beznadějná animozita většiny evolučních biologů k jakémukoliv náboženství a více než rezervovaný postoj amerických protestantských církví k evoluční nauce. U vědomí skutečnosti, že tento rozpor neznamena principiální nesoulad vědy a křesťanství a střízlivějším povahám se jeví dosti zbytečný, si můžeme povšimnout, že názor protestantských fundamentalistů není zcela neodůvodněný. Jak jsem již upozornil, sepetí státu s akademickými a vzdělávacími institucemi odpovídá tomu, že státní podpoře se alespoň v teorii bude těšit to, co získá hlavičku „vědy“. Sekulární stát může vědu pochopit jako protiklad k náboženství. Většina vědců se přitom domnívá, že náboženská oblast leží mimo dosah jejich bádání a jako veřejná osoba se k ní nevyjadřují a stejně tak nepředávají své náboženské (nebo ateistické) přesvědčení v průběhu vyučovacích hodin. Ve zkratce by bylo možné říci, že věda

o náboženských otázkách „mlčí“. Toto mlčení (a samozřejmě pestrost osobních názorů jednotlivých vědců) je důvodem, aby byl vědě z jedné strany podstrkován alibismus typu NOMA a ze strany druhé implicitně protináboženský postoj.

Vede-li se debata o skryté povaze nauky, písemné doklady jdou přirozeně stranou. Kreacionisté mohou evoluční biologii jako celku předhazovat sympatii k ateismu, třebaže ne naplno vyjádřenou, člověk mimo biologii jim věřit může a nemusí. Paradoxně je to však Dawkins, kdo nám ve své knize dává určité vodítko k tomu, jaké že je *většinové* přesvědčení evolučních biologů. Podle průzkumu citovaného autorem na str. 123 (Leading scientists still reject God, *Nature* 394/1998) se více než 70 % členů americké Národní akademie věd soukromě počítá mezi ateisty. (Musím upozornit, že podobné průzkumy jsou velmi citlivé na sebemenší nuance v položení otázky. Tento průzkum nepoložil otázku „Považujete se za ateistu?“, ale ptal se na víru v „osobního Boha“ a „osobní nesmrtelnost“. Interpretaci výsledků průzkumu však v příštích úvahách zpochybňovat nehodlám.) Relativně nejvíce ateistů bylo v biologických oborech. Zdá se tedy oprávněná obava stoupenců hnutí ID, že zejména evoluční biologové ve svých přednáškách více či méně zjevně předávají přesvědčení, že víra v Boží existenci je irelevantní. Jenže to není chyba evoluční biologie jako vědeckého oboru, ale konkrétních osob, které pojmají darwinismus jako ospravedlnění či dokonce argument pro vlastní ateistické přesvědčení. Okřídlený Dawkinsův výrok ze *Slepého hodináře* říká, že „Darwin umožnil, aby byl člověk intelektuálně spokojeným ateistou“. Takto chápaný darwinismus jistě přitahuje a institucionálně podchytený možná i vychovává ateisty, není však totožný s darwinismem jako teorií o původu druhů a už vůbec ne s evoluční biologii jako oblastí vědeckého zkoumání. Osobně mě spíše než obava o nezaujatost učitelů biologie děsí představa, že nad „vyvážeností“ vyučování bude nějaká instituce držet ochranou ruku.

Katolická církev a evoluční teorie

Když jsem Dawkinsovu knihu dostal do rukou, byl jsem velmi zvědav, jak bude reagovat na současný přístup katolické církve k otázkám evoluce. Papež Jan Pavel II. se v *Poselství Pontifické akademii věd* z roku 1996 vyjádřil příznivě o evoluční teorii, což mnozí považují za významný krok směrem k přiblížení vědy a víry. V *Božím bludu* je krátký citát M. Ruseho (amerického filosofa podporujícího evoluci), ve kterém je řečeno, že Dawkins označil papežovo stanovisko za pokrytecké. Další vysvětlení však chybí a oficiální postoj katolické církve k evoluci zůstává čtenáři neznalému problematiky skryt.

Je to další trik v Dawkinsově ateistickém tažení. Po přečtení knihy snadno získáme pocit, že není-li evoluční nauce křesťanství nepřátelské ze své podstaty, pak rozhodně v podání hlavních křesťanských církví. Dawkins si v textu nikde nevymýšlí, nezakresluje citace, neschovává se za výroky jiných. Vybírá si však jen témata, která se mu hodí, takže komplikovaný vývoj evolučního tématu v katolické církvi raději ponechal stranou. Stejně tak skutečnost, že katolické školy mají v učebních osnovách deklarováno, že se žáci mají v hodinách biologie seznamovat výhradně s darwinistickou podobou evoluční teorie (a ne třeba s teistickou evolucí), nebyla zmíněna ani v jediné poznámce. Předdesílám, že postoj církve je v těchto otázkách poněkud schizofrenní, a nepočítám se mezi jeho zastánce, při zkoumání vztahu křesťanství a vědy však musí být zmíněn.

Navíc je potřeba poznamenat, že současná doktrína křesťanských církví a obecně rozšířené chápání křesťanství je v mnohém rozporné s jeho tradiční podobou. Jak upozorňují např. J. Sokol a Z. Kratochvíl, křesťanství prvních století v řeckém jazykovém prostředí chápalo místo člověka v kosmu podstatně jinak. Gregorios z Nyssy (asi 335-394) ve spisu *O stvoření člověka* chápal lidskou postavu jako vývojovou: jelikož má člověk ruce, nepotřebuje tlamu, to umožňuje mít v puse jazyk, který nám dovoluje mluvit. Přirozenosti věcí neživých, živočichů

a člověka spolu korespondují a podílejí se na kosmické jednotě. Přírodní a lidské není v opozici, což je v ostrém kontrastu s latinskou distinkcí přirozeného a nadpřirozeného, která od středověku dodnes dominuje myšlení křesťanských církví.

Vraťme se však zpátky k dopisu Jana Pavla II. Jedná se jistě o nejpozitivnější postoj k otázce evoluce, který byl kdy na papežském stolci zaujmut. Jan Pavel II. navázal na encykliku *Humani generis* svého předchůdce Pia XII. z roku 1950, která ze strany katolické církve znamenala zrušení distance k tomuto tématu. V *Poselství Pontifikální akademii věd* je jasně deklarováno, že evoluční teorie představuje více než hypotézu. Po stránce hmotné bylo vědeckým výzkumem prokázáno, že člověk patří do stejné vývojové linie jako živočichové. Jan Pavel II. však považuje za základní součást křesťanské víry, že lidská duše je stvořena přímo Bohem. Evoluční teorie může mít několik interpretací: materialistickou, redukcionistickou a spirituální. Věda se zabývá především tělesnou stránkou živých organismů a člověka, úkolem filosofie a teologie by měla být spirituální složka.

K papežovu vyjádření si dovolím učinit několik poznámek, přičemž předesílám, že mé názory vyrůstají z podloží biologických věd a soukromého přesvědčení, že věda a náboženství nejsou v principiálním sporu. S uspokojením přijímám, že na konci 20. století byla katolickou církví evoluce uznána jako fakt vzešlý z lidské touhy po poznání. Na rozdíl od encykliky *Humani generis* je formulace pregnantní a znamená více než neutralitu mezi církví a evoluční teorií. Jan Pavel II. zmiňuje, že evoluční teorie byla potvrzena výsledky nezávislých vědeckých disciplín, což je i ve vědecké obci považováno za hlavní argument pro status evoluce jako prokázанého faktu.

Na druhé straně je zdůrazněno výhradní postavení lidské duše jako prostředí, ve kterém se odehrává styk s Bohem. To má dalekosáhlé důsledky. Především se tak zachovává mezera mezi člověkem a ostatními živými stvořeními. Nejsem nakloněn tomu, aby byl člověk považován za živočicha „jako každý

jiný", ale evoluční vize je mimo jiné cenná tím, že upozorňuje na paralely mezi člověkem a zvířetem. Člověk je jistě jedinečný mírou své sebereflexe, ale tuto schopnost najdeme v různých stadiích i u zástupců živočišné říše (např. šimpanzi a delfini jsou schopni se rozpoznat v zrcadle). Papežův přístup vede k zachování duality těla a duše, což má za následek praktickou neuskutečnitelnost snahy překlenout propast mezi přírodními vědami na jedné straně a filosofií a teologií na straně druhé. Jedině překlenutí údolí mezi oběma větvemi západní vzdělanosti může vést ke smíření vědy a náboženství.

Přesto hodnotím dopis Jana Pavla II. jako upřímnou snahu po sblížení církevní nauky s poznatky přírodní vědy. Musíme mít totiž na paměti jednu skutečnost. Vědecký přístup se velmi často prezentuje jako „materialistický“, oblast duševna v současnosti nelze v přírodních vědách rozumně tematizovat. Počínaje středověkem je naopak duše křesťanstvím chápána jako centrální téma, jakkoliv je takový přístup podmíněn způsobem interpretace biblických textů (poznamenejme, že nesmrtnost duše byla jako církevní dogma přijata až roku 1521). Střední člen těchto dvou přístupů se hledá s krajní obtížností, a nebude-li ani jedna strana více pěstovat téma psycho-fyzické jednoty, vzájemné pochopení vědy a víry je v nedohlednu. Poznamenejme ještě, že propast v chápání duše a těla v praxi paradoxně znamená, že na katolických školách se vyučuje evoluční biologie ve své nejrozšířenější vědecké podobě. Katolická církev oficiálně neuznala již zmiňované učení jezuitského kněze Teilharda de Chardin, jehož představa teistické evoluce zahrnuje korespondenci ducha a hmoty. Ačkoliv je Teilhardova evoluční vize křesťanství podstatně bližší než odbožštěná koncepce neodarwinistická, církev dává přednost „oficiálnímu“ vědeckému obrazu života.

Na papežovo poselství reagovali v časopise *Quarterly Review of Biology* (72/1997) čtyři vědci: I. D. Pellegrin, M. Ruse, R. Dawkins a E. C. Scott. Dawkins byl jediným, kdo nepřijal papežovo vyjádření s povděkem, a nutno dodat, že jeho zdů-

vodnění šlo k základům problému. Rozeberme podrobně jeho přístup, protože tak lze v několika odstavcích zrevidovat látku několika kapitol *Božího bludu*. Dawkins se nejprve věnuje polemice se S. J. Gouldem, autorem konceptu NOMA. Zpochybňuje Gouldův názor, že náboženství tvoří základ pro otázku morálních hodnot. V podstatě tu načrtl způsob argumentace, který později rozpracoval v *Božím bludu*. Hlavní otázka zní: Do jaké míry je zdrojem naší současné morálky Bible? Dawkins poukazuje na to, že jak věřící, tak nevěřící čerpají zdroj své morálky především v posouzení slušnosti na základě sekulárních postojů a přirozeně pojímané spravedlnosti. Navzdory obecné společenské atmosféře Bibli v praxi podporujeme jen tehdy, když odpovídá liberálnímu konsenzu, jinak na ni tise zapomínáme.

Dále si Dawkins bere za cíl ukázat, že NOMA nevyhovuje vědeckému přístupu a že zásadu oddělení vědy a náboženství nerespektuje ani papež. Základem jeho argumentace je rozbití dojmu, že Jan Pavel II. přijal vědeckou podobu evoluční teorie. Stěžejní je důraz Jana Pavla II. na doktrínu potvrzenou Piem XII., že „spirituální duše je stvořena přímo Bohem“. Papež se dále na jednom místě zmiňuje o „okamžiku přechodu ke spiritualitě“, který nastal při vývoji člověka. Dawkins tuto pasáž hodnotí jako okamžik, kdy Bůh do člověka „vložil nesmrtelnou duši“. Ptá se, v jakém okamžiku došlo přesně k oddělení člověka od jeho protohumánních předchůdců. Toto „vložení“ považuje za základ, na kterém je vystavěna speciesistní (tj. považující člověka za nadřazeného ostatním druhům) katolická morálka. Katolické učení o „vložení“ nesmrtelné duše člověku během časového vývoje je antievolucionistickou invazí do domény vědy. Rovněž věda však nevyhnutelně směřuje k tomu, aby vnikala do magisteria církve. Vesmír s nadpřirozenem je fundamentálně jiný než bez něj - takový rozdíl musí být vědecky uchopitelný. Dawkins považuje jednotlivé články katolické víry (neposkrvněné početí Panny Marie, Ježíšovo zmrtvýchvstání, tělesné nanebevzetí Panny Marie) za vědecké

otázky. Není je většinou možno testovat, ale nemohou být v rozporu s vědeckým obrazem světa. Závěrečnou pasáž Dawkinsovy reakce uvedme v plném znění:

„Domnívám se, že je potěšitelné mít papeže za spojence v boji proti kreacionistickému fundamentalismu. Je jistě zábavné vidět vytrhávat koberec zpod nohou katolických kreacionistů jako Michael Behe. Přesto kdybych si měl vybrat mezi poctivým (kreacionistickým) fundamentalismem na jedné straně a obskurantismem a falešným ‚doublethinkem‘ římskokatolické církve na straně druhé, vím, jak bych volil.“

Naskýtá se otázka, zda li je rozumné, že Dawkins nepochopil papežské poselství jako gesto smíření mezi katolickou církví a evoluční biologii či vědou obecně. Dawkins je nekompromisní zastánce vědeckého pozitivismu a nemá pochopení pro náboženské prostředí, které přirozeně akcentuje spíše otázky kolem lidské duše a je nuceno je inkorporovat do vědeckého obrazu evoluce člověka. Zdá se mi, že hodnotit „vlození nesmrtelné duše“ do člověka, jakkoliv s tímto obrazem nesouhlasím, jako invazi do domény vědy je poněkud přehnané. Mimořádně citlivá otázka statusu jednotlivých postav Nového zákona je oblíbeným polem pro zápas „rozumu“ proti „křesťanskému tmářství“ nejpozději od dob osvícenství. Mezi křesťany a úžeji vzato mezi katolíky najdeme pestrou škálu hodnocení podstaty jednotlivých osob v čele s postavou Ježíše. Aníž bychom chtěli zabíhat do teologických detailů, můžeme zjednodušeně říci, že na jednom pólu je Ježíš chápán doslova jako Syn Boží, na druhém pólu jde o historickou postavu, velkého morálního učitele. Dawkins neustále předhazuje katolicismu pouze první podobu, čímž dosahuje trochu laciného, o to však účinnějšího efektu. Na druhé straně nelze než souhlasit s jeho tvrzením, že konzistentní vědecký světonázor vyžaduje strýzlivost vlastní druhému pólu. Oprávněná je jeho kritika katolické církve, že je to právě poukazování na materializovanou podobu zázraků, čím udivuje prosté věřící. Přitom je nabíledni, že doktrína slibující možnost demonstrovat

zázraky se střetává s jakýmkoliv střízlivým náhledem a přímo narušuje vědecké pojetí světa. Pojednání nejsvětějších osob křesťanství má naproti tomu řadu vrstev. Jistě by bylo z hlediska konstruktivnosti podobných debat vhodné, kdyby Dawkins alespoň okrajově zmínil, že chápe *symbolický* význam novozákonních postav - ten je totiž vědou zachytitelný jen obtížně, což samo o sobě ospravedlňuje význam náboženství.

Půvaby vědeckého ateismu

U stoupenců ateistického světonázoru je vždy zajímavé sledovat jednu věc. Ateismus je nejsilnější v momentě, kdy boří zavedené představy o Bohu, jeho síla je v popírání ucelené představy o božství (tomu napovídá i původ slova: předpona a- znamená negaci, teismus víru v jediného, zosobněného boha). Je-li však jedno náboženství zesměšněno, nastává moment, kdy je ho potřeba nahradit něčím novým (patrně zase náboženské povahy). Je samozřejmě možné neustále žít svou „nevíru“, a tím zakládat vlastní integritu, ale většina ateistů sáhne k nějakým představám o smyslu.

Dawkins se ve svých dílech vztáhl k několika obrazům, které představují možný zdroj identifikace vědeckého (či ještě úžeji z biologického prostředí vzešlého) ateisty. V *Sobeckém genu* nejprve vyličil evoluci jako příběh kompetice bezohledně se replikujících genů; v okamžiku, kdy povstal člověk se svým mozkiem, začal být rovněž ovládán mentálním protějškem genů, replikujícími se memy. Souhrmně se struktury schopné zanechávat identické kopie sebe sama nazývají replikátory. V závěru Dawkins uvádí, že člověk je jediný tvor na Zemi, který je schopen se proti sobeckým replikátorům vzbouřit. To je třeba chápat jako poukaz na miliony let evoluce života, které probíhaly bez účasti vyšší inteligence. Teprve člověk se s přičiněním vlastního rozumu a zásluhou vědeckého zkoumání dozvěděl o silách, které evoluci pohánějí, což mu do budoucna

dává možnost stát se aktivním účastníkem procesu. Tuto pasáž chápu jako odraz osvícenské chvály svobodné vůle a rozumu, které dávají člověku možnost měnit svět k lepšímu.

Rozplétání duhy (*Unweaving the Rainbow*, 1998) má za cíl ukázat, že věda a umění se vzájemně nevylučují. Titul je narážkou na vyjádření anglického básníka R. Keatse, že I. Newton svým objevem spektrálního rozkladu světla zničil poetiku duhy. Dawkins naopak ukazuje, že tento objev, vedoucí ke spektroskopii, umožnil proniknutí do hlubin vesmíru, který je hlubokou inspirací pro každou romantickou duši. Potěšení z přírodních krás nespočívá v tom, že za nimi budeme spatřovat nezkoumatelné nadpřirozeno, ale v nahlédnutí přírodních zákonů. Vědec nachází smysl života v tom, že vysvětluje, co znamenají jevy kolem něj, že je schopen utvořit si ve své hlavě model vesmíru. Pak je schopen odhadnout děje minulosti, umět projít přítomností a na základě předpovědí o budoucnosti si vybrat, kterým směrem se vydá.

Boží blud připojuje ke chvále rozumu a možnosti vnímat poetiku světa vědeckýma očima ještě další pozitivní obrazy. Především jde o vyzdvihování morálky současného sekulárního Západu, založené na maximální svobodě jednotlivce, potlačení duchovních a existenciálních témat a zřeknutí se hodnotit soukromý život ostatních. Dawkins v podobně uspořádané společnosti spatřuje kýžený vzor i pro ostatní kulturní okruhy, v jeho očích nejde o západní specifikum, ale o morální optimum pro lidi obecně. Z jeho vyjádření je cítit apel na „dobré vychování“, něco, co se rozumí samo sebou a na čem se „vy i já snadno shodneme“, v protikladu ke světu náboženské výlučnosti. Ke křesťanství se vyjadřuje v tom smyslu, že je zdrojem současné morálky západního kulturního okruhu jen zdánlivě. Bible je používána jako vzor chování k ostatním jen v případě, že se poučení překrývá s liberálním přístupem; navíc je potřeba lidské vzájemnosti dostatečně silná, aby nemusela být podepírána religiózními názory. Soustředění na náboženské otázky zakrývá obyčejný rozměr života, kdy je zdrojem emocionálního naplnění styk s blízkými lidmi.

O Dawkinsově světonázoru mám své pochybnosti, musím nicméně připustit, že se jedná o konzistentní přístup k životu, který má svá pozitiva. Není rozumné ateismu stereotypně předhazovat, že jde o vnitřně rozporné učení, které lze držet jen do chvíle, než nastane výrazná životní krize. Ukazuje se, že ateistický vztah ke světu nemusí bedlivě ošetřovat otázku smrti, jak ostatně autor předeslal již v předmluvě k brožovanému vydání ve vypjaté scéně (pohřeb Luka). Útěchu není nutné hledat ve víře v Boha, ale ve „víře v lidi“.

Nemám v úmyslu na tomto místě rozhodovat, do jaké míry je humanismus založený na lidech samotných věrohodným (tj. o sobě stojícím) zdrojem morálky a hodnot. Dovolím si však provést krátkou úvahu na téma „rozplétání duhy“. Nejsem si totiž docela jist, že v praxi vede vědecká erudice k emocionálně naplněnému prožitku při pohledu na objekt, který dovedeme zachytit vědeckým jazykem. Záleží samozřejmě velmi na tom, v jakém kontextu vědu chápeme - zda jde o nauku, která objekty zkoumání zachycuje do sítě pregnantně formulovaných teorií, nebo o ryze empirický přístup, který za bádání považuje přímý kontakt nezprostředkovaný ucelenou formulací problému. Také je důležité nezapomínat, že různí lidé mají různě rozložené prožívání světa: stane-li se věda vášní, jistě není ani sebeodtažitější teorie prosta emocí. Dawkinsovy vize živého světa jsou ryze teoretické, a přesto dokázaly emocemi naplnit již řadu sálů.

Obecná zkušenost s teoriemi je však taková, že se spíše než na okolní svět soustředí samy na sebe, a tak bezprostřední zážitek spíše zastiňují. Celkově vzato mám za to, že objektivní realita, koncept novověké přírodovědy, který dovoluje shodu mezi jednotlivými vědci a následnou kumulaci poznání, je protichůdná tomu, co si většina lidí představí pod emocionálně naplněným přístupem ke světu. Nemohu se zbavit obavy, že důsledně odvozovat vlastnosti zkoumaného z objektivní reality vede k vyprázdnění smyslu pro subjektivní, tj. ryze osobní, citově rozrůzněný pohled na svět. Krása a jedinečnost

je zprostředkovávána dojmy, což neznamená opomenutí rozumu a předchozího vědění, ale schopnost sladit je s jinými cestami, kterými k nám pronikají jevy z okolního světa. Poznání zprostředkované novověkou vědou může být jen stínem pestrosti a jedinečnosti jevů v našem okolí. Dawkins varuje před tím, jak náboženství dovede zakalit lidskou mysl; paralelně k tomu mám obavy, že víra v objektivní realitu zakrývá naše oči.

Napomáhá Dawkins Intelligentnímu designu?

V textu *Božího bludu* mě zaujala pasáž, kdy se autor striktně ohrazuje proti tvrzení M. Buntingové, že „lobby za inteligentní design“ je vděčná za Dawkinsovy ostré ateistické výpady (str. 91). E. Paleček se ve zmiňovaném článku „Když dialog vědou hluší“ vyjadřuje dokonce v tom smyslu, že neodarwinismus přispěl ke vzniku kreacionismu. Dawkins podobné námitky razantně popírá a na pomoc si bere parodii D. Dennetta, která se snaží naopak ukázat, že Buntingová naletěla hnutí ID. Aniž bych se pokoušel tuto otázku plně zodpovědět, nebude na škodu připojit několik poznámek, které osvětlí ohraničení problému.

V první řadě nelze souhlasit s tvrzením, že neodarwinismus přispěl ke vzniku kreacionismu. Fundamentalistický kreacionistický postoj je pevně vtělen do prostředí amerických protestantských církví a sekt a zejména v oblasti Středozápadu nedoznal podstatných změn během staletí. Zkratkou řečeno, kreacionismus tu byl před Dawkinsem a bude tu i po něm.

Jiná je otázka, zda neodarwinismus ve své halasně ateistické poloze křesťanský fundamentalismus neposiluje na základě principu „akce a reakce“ (právě to měla patrně na mysli Buntingová). Nabízí se však i jiný pohled: hnutí ID sleduje své vlastní zájmy nezávisle na kampani Dawkinse či jakéhokoliv jiného neodarwinisty. Pak lze autora *Božího bludu* vnímat jako

hráz proti nebezpečným podvratným aktivitám „inteligentních designérů“, kterým nejde o vědecké poznání, ale o plíživé prosazení tradičních kreacionistických názorů ve společnosti. Můžeme však náhled opět otočit a ptát se, jestli Dawkins není spíše než „rytířem vědy“ jejím hrobníkem, když vědecké poznatky používá jako přesvědčovací prostředky pro svou vlastní ateistickou kampaň.

Čtenář si musí udělat názor sám. Dnešní doba je příznivá v tom, že většinu zdrojů lze najít na internetu a několikahodinové brouzdání dovolí udělat si poměrně přesný obrázek o tom, co jsou jednotlivé strany sporu zač. Musím ale varovat, že skutečně seriózních pokusů o debatu je pohříchu málo, a jestliže si člověk slíboval najít odpovědi na hlubší otázky, odtrhne se z lepkavých vláken internetové sítě s těžko popsateľnou pachutí na jazyku. Sám pro sebe jsem získal dojem dost tristní. Webové stránky Richarda Dawkinse připomínají internetový obchod a zároveň klub příznivců jednoho muže. Kdybych nevěděl, že je původním povoláním biolog, těžko bych to zjišťoval: žádný obrázek fascinující pestrosti živého světa, žádná oslava vědy, která prohlubuje zážitek pozorování duhy po dešti. Na stránce společnosti Intelligent Design Network se mi hned na začátku dostalo ujištění, že cílem je nestranné vědecké posouzení otázek původu člověka. Nabídka knih a DVD již tolik nestranná nebyla a fotografie zbědovaně vyhlížejícího městského předměstí s přetiskem „Vědecký materialismus“ mne přinutila k zamyšlení, jaké světlé zítřky nás asi čekají, až na náš původ odpoví ten správný vědecký názor.

Dawkinsova kniha rozhodně stojí za přečtení. Nejde o to, že by poskytovala množství faktů z přírodní vědy či religionistiky, ani nelze říci, že by postihla hluboké otázky o původu a smyslu života nebo povaze božství. Jednoznačně vyjádřeným postojem však *Boží blud* nutí k zamyšlení, alespoň ty čtenáře, kteří nejsou nadšenými Dawkinsovými příznivci. Člověk, jehož mentalita by se dala ve zkratce popsat jako sekulární, s mírnou přílnavostí ke křesťanským hodnotám, si možná položí

otázku, k čemu je náboženství vlastně potřeba a jestli jeho nevyhraněnost není alibistická. Praktikující křesťan by neměl odložit knihu s pobouřením, ale sám za sebe se vyrovnat s tím, co bylo konkrétně zdrojem rozezlení. Stoupenci vědeckého světonázoru možná vytanou pochybnosti, zda je dobré ke všem oblastem lidského života přistupovat striktně racionálně. Skeptického ateistu by mohlo napadnout, že Dawkins právě založil nové náboženství.

Osobně si z *Božího bludu* беру ponaučení, že slovo věda je zneužíváno jak kreacionisty, tak R. Dawkinsem. Vybírat si mezi ortodoxním neodarwinismem a křesťanským fundamentalismem je jako manévrovat mezi Skyllou a Charybdou. Je asi v povaze doby milující mediální humbuk, že zajímavější a obecné lidské zkušenosti odpovídající nauky ustoupily kamsi do pozadí. Účelem tradičního spirituálního přístupu ke světu nebylo bezmyšlenkovitě se přimknout k zavedenému náboženství, ale zažít skrze něj vnitřní přerod, který teprve umožní představu toho, co slovo bůh znamená. Podobně se vědec hodný étosu toho slova musí vyhýbat veškerým -ismům, co mu síly stačí, a čerpat více radosti z proměn vlastních názorů než z opakovaného potvrzování srdci milých pouček. Šedá je, přáteli, všechna teorie, však zelená se života zlatý strom.

Filip Jaroš

JAK ZATOČIT S KONKURENCÍ

Nemám rád myšlenkově jednokolejně, posedlé a fanatické činovníky úpadkových náboženství, neschopné pochopit a tolerovat jiná východiska pohledu na svět, nežli jsou ta jejich, lidi, u nichž trneme hrůzou, aby nedostali do rukou nějaký významnější podíl moci, protože by pak dusili a indoktrinovali jiné už od dětství a ideologickou konkurenci by nejraději vyhubili. Richard Dawkins z toho navzdory své inteligenci nečiní výjimku. V podstatě se jedná o druhého výrazného biologa v dějinách, který aktivně zakládá vlastní náboženství a bojuje proti těm etablovaným (tím prvním byl Ernst Haeckel, zakladatel Monistické ligy, *Monistenbund*, o němž bude ještě řeč). Kniha vzniklá v anglosaském prostředí, kde náboženská problematika vypadá jinak než u nás, českého čtenáře, zejména pokud zažil agresivní hlupství ateizačních kampaní minulého režimu, trochu zaskočí (moji rodiče, kteří ještě zažili katechetu s rákoskou, by celou věc možná viděli jinak). V naší zemi, kde religiózní uskupení nemají ve státě prakticky žádnou faktickou politickou moc, bývá zvykem chápat náboženské fenomény vstřícně a s trochou nostalgie (jak by to bylo hezké, kdyby...). Pěkně to ilustruje zkušenost jednoho z našich biskupů, který se kdysi snažil proniknout kordonem policistů při jakési demonstraci. „Já jsem váš biskup...“ řekl jednomu ze strážců zákona. Mladík se přívětivě usmál a odpověděl, že mu to vůbec, ale vůbec nevadí...

Jiná je situace v Anglii s mnohem užším naroubováním anglikanismu na stát a dominance církvi i sekt ve společenském životě Spojených států je obecně známa. Podíváme-li se na knihu blíže, nelze si nepovšimnout dvou fenoménů: Jednak podává sice v detailech pravdivou, ale jednostranně zdrcující kritiku etablovaných církvi při pohledu zvnějšku (je to jako řekněme obecně tradovaná mediální klišé o Číně - žerou psy, vězni disidenty, znečišťují ovzduší: pryč s takovou „kulturou“).

Jednak se obírá pouze náboženstvími monoteistickými (židovství, křesťanství, islám) a další náboženské okruhy, třeba hinduismus či buddhismus, neoperující s jediným osobním Bohem, nechává stranou. (Tibetský lamaismus projevuje jinak všechny rysy vlastní třeba středověkému katolicismu: překáží vědě v expanzi, léčí nemocné podle svých obskurních východisek, ohlupuje lid, vybírá od něj vysoké příspěvky, dříve motivoval až padesát procent mužů k vstupu do kláštera, kde byli vyřazeni z rozmnožování, ale jako paraziti vykořisťovali klášterní nevolníky atd., ale to autor neuvádí - Tibet je moc vysoko v kursu. Paradoxně jenom v Indii mě kdy v životě napadlo, zda také na mírném osvícenství něco není a zda uctívání některých mimořádně ošklivých model, třeba zobrazení Hanumána jako loužičky oranžového plastu, nemůže lid nějak skrytě poškozovat.)

Těžko také říci, že by autor byl ateista (předpona a-, zvaná *alfa privativum*, znamená, že dotýčný je bez něčeho), nýbrž naopak antiteista - jeho cílem by bylo „Starce na nebi“ vyvrátit z kořene (je-li nám tak nad slunce jasné, že něco „není“, proč marnit tolik síly na potírání dotýčného fenoménu?). Zvláště působivě působí Dawkinsovo ujišťování, že všechny „progresivní“ postavy minulosti byly v zásadě ateisty, a pokud snad ne, jednalo se jen o účelovou kamufláž - je těžko nevzpomenout si na Zdeňka Nejedlého a jeho tezi o husitech jakožto protokomunistech maskujících se za dobovou náboženskou fasádu. Nebyl by také jediným vlivným britským akademikem, který se mýcení náboženství věnuje - vzpomeňme třeba na Bertranda Russella. Nikdy jsem neměl chuť věnovat se polemikám s uskupeními, která přímo či nepřímo navazují na středověkou scholastiku a její logickou či rádoby logickou strukturu: s tomisty, kreacionisty, vyznavači sobeckých genů atd. (člověku vyvstanou slova Pisma: „Ať mrtví pohřbívají své mrtvé.“). Buď totiž v jejich myšlenkovém světě „jedeme“ a záhy se ukáže, že jej mají dobře logicky „ošetřený“, nebo v něm „nejedeme“ a pak se nad ním můžeme jen shovívavě pousmát či v horším případě

ucechtnout. Pak už zbývá jen citová argumentace typu: zahalují ženy do burek a zavírají doma, ohmatávají a znásilňují ministranty, zabili by i toho, kdo sbírá o šábesu dříví atd. Dawkinsův poměr k náboženstvím připomíná poměr zemědělských entomologů ke škůdcům - jde o to, jak obaleče jablečné hubit, a to efektivně. Že by náboženské fenomény, jakkoli při pohledu zvnějšku bizarní a lokálně velmi rozdílné, mohly mít nějaký význam samy o sobě, Dawkins nevidí a nepřipouští. To, co nechceme, aby bylo, musí být náhodným vedlejším produktem něčeho přinášejícího organismu či společenství prospěch, protože jinak tomu být nesmí: kresby na křídlech motýlů bývalo zvykem takto vysvětlovat taky. V textu se zvláštním způsobem bez bližšího komentáře překlápá interpretací rámec z genocentrického chápání světa, pro nezúčastněného člověka bizarního, k běžné liberální politické ideologii přítomné doby, která se má za samozřejmou (autor píše, že neví přesně, proč se mění poměrně rychle *Zeitgeist*, že ale genocida sousedů, zotročování jiných plemen, přísná kontrola žen či nucení homosexuálů k sňatku při správné aplikaci zvyšují reprodukční potenciál, jaksi přechází mlčením - je to to, co se „nesmí“, ne biologicky, ale politicky).

Ač řada Dawkinsových názorů třeba na možnosti nenáboženské etiky či na vztah k jiným živočišným druhům je docela sympatická, svět kontrolovaný ideologizovanými vědci jeho ražení by nebyl o nic radostnější než ten, kontrolovaný ajatoláhy, preláty či rabíny: autor má ovšem to správně průrazné přesvědčení, že zatímco jiní tápou v pověrách, on sám ví, jak to je doopravdy, netuše, že intelektuální konstrukty typu „přírodní výběr“ či „svatých obcování“ mluví jen k těm, kdo v příslušném systému „vězí“. Zcela podobně řádl kdysi Haeckel, prohlášený svými příznivci v roce 1904 za „vzdoropapeže“, proti kutnákům všech denominací, kteří zastírají lidu výhled na Hmotu, která je ovšem oduševnělá, byť ve svých elementárních částech jen elementárně. Z toho vyvozoval celkem správný závěr, že pokud něco vyprodukovalo orchideje, gazely

a medúzy, je to hodno stejné úcty jako kdysi stvořitelská božstva (kdyby do toho byl Haeckel zahrnul i kleriky samotné a jejich výtvoř - gregoriánský chorál připomíná zpěv ptáků, barokní oltář schránky mřížovců atd. -, nevím, nevím, zda bych se k monistům kdysi nepřidal - jejich vliv trval ostatně dlouho: ještě za mých vídeňských časů se ostatně od biologa očekávalo, že bude aktivní ateista a antiklerikál, zatímco od „duchovědců“ se čekal pravý opak). Tento moment dnešní neo-darwinisté ani kreacionisté neberou v úvahu - hmota je jim v nejlepší karteziánské tradici čímsi nadaným jen inercií, pasivní výplní prázdnoty, něčím, co vlastní aktivitu a spontaneitu mít prostě nemůže. Pak už jsou jen dvě možnosti: buď svéráznou kombinací náhody a „neviditelné ruky Selece“ vznikne svět tak, jak je, nebo je zde nutno mít Velkého Konstruktora, který vše postavil. Že by měla hmota svou vlastní spontaneitu, která se v živých organismech jaksi potencuje a vede přes divoce obžerná sebevyjádření různých živočichů a rostlin až k lidské relativní svobodě, se do tohoto obrazu světa nevejde a jeví se jako „nevědecké“. Proto mne nikdy netěšilo se s výše naznačenými uskutenčeními přít a brát jim jejich víry a raději jsem si četl Jungovy spisy o synchronicitách (představují lokální setkání jevů, které si žádají společnou interpretaci) či chápání náboženských fenoménů (vůbec nejpůsobivější je *Antwort auf Hiob*). Ač jsem rád, že žiji v liberálním státě, kde je ideopolicie všech zabarvení redukována na minimum, znepokojuje mne, že je tu zase prorok, který ví, jak obšťastnit ostatní a komu zatnout třepec. Běžně by mne to nenapadlo, ale kdybych tušil, že půjde Richard Dawkins okolo, ostentativně bych se účastnil božitélového procesí a demonstrativně pomáhal nést nebesa nad flandákem co možná nejbizarnějším.

Praha, Vánoce 2008

Stanislav Komárek

Předmluva

1. Wendy Kaminer: „The last taboo: why America needs atheism." *New Republic*, 14. 10. 1996; <http://www.positiveatheism.org/writ/kaminer.htm>.
2. Dr. Zoë Hawkins, dr. Beata Adams a dr. Paul St John Smith, osobní komunikace.

1. HLUBOCE VĚŘÍCÍ NEVĚŘÍCÍ

Zasloužená úcta

3. K televiznímu dokumentu, jehož byl rozhovor součástí, vyšla i kniha (Winston, 2005).
4. Dennett (2006).

Nezasloužená úcta

5. Celá přednáška je reprodukována v Adamsovi (2003) jako „Is there an artificial God?"
6. Perica (2002). Viz také http://www.historycooperative.org/journals/ahr/108.5/br_151.html.
7. „Dolly and the Cloth heads", Dawkins (2003).
8. http://www.oyez.org/cases/2000-2009/2005/2005_04_1084/.
9. R. Dawkins: „The irrationality of faith." *New Statesman*, London, 31. 3. 1989.
10. *Columbus Dispatch*, 19. 8. 2005.
11. *Los Angeles Times*, 10. 4. 2006.
12. <http://www.gatewaypundit.blogspot.com/2006/02/islamic-society-of-denmark-used-fake.html>.
13. http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/4686536.stm;
<http://www.neandernews.com/?cat=6>.
14. *Independent*, 5. 2. 2006.
15. Andrew Mueller: „An argument with Sir Iqbal." *Independent on Sunday*, 2. 4. 2006, sekce Sunday Review, 12-16.

2. HYPOTÉZA BOŽÍ EXISTENCE

16. Mitford a Waugh (2001).

Polyteismus

17. <http://www.newadvent.org/cathen/06608b.htm>.
18. <http://saints.sqpn.com/indexsnt.htm>.

Sekularismus, Otcové-zakladatelé a náboženství v Americe

19. *Congressional Record*, 16. 9. 1981.
20. http://www.stephenjaygould.org/ctrl/buckner_tripoli.html.
21. Giles Fraser: „Resurgent religion has done away with the country vicar." *Guardian*, 13. 4. 2006.
22. Robert I. Sherman, ve *Free Inquiry* 8. Podzim 1988, 16.
23. N. Angier: „Confessions of a lonely atheist." *New York Times Magazine*, 14. 1. 2001; <http://www.geocities.com/mindstuff/Angier.html>.

24. <http://www.fsgp.org/adsn.html>.
25. Zvlášť bizarní případ muže, který byl zavražděn jen proto, že byl ateista, je popsán v bulletinu Freethought Society of Greater Philadelphia z března/dubna 2006. Viz http://www.fsgp.org/newsletters/newsletter_2006_0304.pdf pod odkazem „The murder of Larry Hooper“.
26. http://www.hinduonnet.com/thehindu/mag/2001/11/18/stories/200111180_0070400.htm.

Bída agnosticizmu

27. Quentin de la Bédoyère, *Catholic Herald*, 3. 2. 2006.
28. Carl Sagan: „The burden of skepticism.“ *Skeptical Inquirer* 12, podzim 1987.
29. Tento případ probírám v Dawkinsovi (1998).
30. T. H. Huxley: „Agnosticism“ (1889), repr. v Huxley (1931). Kompletní text „Agnosticismu“ je dostupný i na http://www.infidels.org/library/historical/thomas_huxley/huxley_wace/part_02.html.
31. Russell: „Is there a God?“ (1952), repr. v Russellovi (1997b).
32. Andrew Mueller: „An argument with Sir Iqbal.“ *Independent on Sunday*, 2. 4. 2006, sekce Sunday Review, 12-16.
33. *New York Times*, 29. 8. 2005. Viz také Henderson (2006).
34. Henderson (2006).
35. <http://www.lulu.com/content/267888>.

Velký modlitební experiment

36. H. Benson et al.: „Study of the therapeutic effects of intercessory prayer (STEP) in cardiac bypass patients.“ *American Heart Journal* 151: 4, 2006, 934-942.
37. Richard Swinburne, v *Science and Theology News*, 7. 4. 2006. <http://www.stnews.org/Commentary-2772.htm>.
38. *New York Times*, 11. 4. 2006.

Evolucionistická škola Nevilla Chamberlaina

39. V soudních přích a knihách jako Ruse (1982). Jeho článek vyšel v dubnovém čísle časopisu *Playboy* v roce 2006.
40. Odpověď Jerryho Coynea Ruseovi vyšla v srpnovém čísle *Playboye* 2006.
41. Madeleine Bunting, *Guardian*, 27. 3. 2006.
42. Odpověď Dana Dennetta vyšla v *Guardianu* 4. 4. 2006.
43. http://scienceblogs.com/pharyngula/2006/03/the_dawkinsdennett_boogeyman.php;
http://scienceblogs.com/pharyngula/2006/02/our_double_standard.php;
http://scienceblogs.com/pharyngula/2006/02/the_rusedennett_feud.php.

Zelení mužičci

44. <http://vo.obspm.fr/exoplanetes/encyclo/encycl.html>.
45. Dennett (1995).

3. DŮKAZY BOŽÍ EXISTENCE

Ontologický důkaz a další důkazy a priori

46. <http://www.iep.utm.edu/o/ont-arg-htm>. Gaskingův „důkaz“ je na <http://uq.edu.au/~pdwgrey/pubs/gasking.html>.

Důkaz založený na osobní „zkušenosti“

47. Celé téma iluzí probírá Richard Gregory v sérii knih včetně Gregoryho (1997).
48. Můj vlastní pokus o výklad je na str. 268-269 v Dawkinsovi (1998).
49. <http://www.sofc.org/Spirituality/s-of-fatima.htm>.

Důkaz založený na Písmu svatém

50. Tom Flynn: „Matthew vs. Luke." *Free Inquiry* 25:1,2004, 34-45; Robert Gillooly: „Shedding light on the light of the world." *Free Inquiry* 25: 1, 2004, 27-30.
51. Ehrman (2006). Viz také Ehrman (2003a, b).

Důkaz založený na uznávaných zbožných vědcích

52. Beit-Hallahmi a Argyle (1997).
53. E. J. Larson a L. Witham: „Leading scientists still reject God." *Nature* 394, 1998, 313.
54. <http://www.leaderu.com/ftissues/ft9610/articles/reeves.html> velmi zajímavě analyzuje historické trendy amerického náboženského smýšlení Thomase C. Reevese, profesora historie na University of Wisconsin, založeno na Reevesovi (1996).
55. <http://www.answersingenesis.org/docs/3506.asp>.
56. R. Elisabeth Cornwell a Michael Stürat, 2006.
57. P. Bell: „Would you believe it?" *Mensa Magazine*, únor 2002, 12-13.

4. PROČ BŮH TĚMĚŘ JISTĚ NEEXISTUJE

Nejvyšší Boeing 747

58. Vyčerpávající zhodnocení původu, využití a citací této analogie z kreacionistického hlediska poskytuje Gert Korthof na <http://home.wxs.nl/~gkorthof/kortho46a.htm>.

Přírodní výběr a zvyšování povědomí

59. Adams (2002), str. 99. Můj článek „Lament for Douglas", který jsem napsal den po jeho smrti, je přetištěný v doslovu knihy *Ještě jednou a naposledy stopem po galaxii aneb losos pochybnosti* a také v *Đáblově advokátovi*, v němž je také moje elegie ze setkání k jeho památce v kostele sv. Martina v polích.
60. Interview v *Der Spiegel*, 26. 12. 2005.
61. Susskind (2006: 17).

Uctívání mezer

62. Behe (1996).
63. <http://www.millerandlevine.com/km/evol/design2/article.html>.
64. Doverský proces včetně citací popisují A. Bottaro, M. A. Inlay a N. J. Matzke v „Immunology in the spotlight at the Dover 'Intelligent Design' trial", *Nature Immunology* 7, 2006, 433-435.
65. J. Coyne: „God in the details: the biochemical challenge to evolution." *Nature* 383, 1996, 227-228. Článek od Coynea a Dawkinse: „One side can be wrong" vyšel v *Guardianu*, 1.9. 2005: <http://guardian.co.uk/life/feature/>

story/0,13026,1559743,00.html. Citace od „výřečného bloggera“ je na http://www.religionisbullshit.net/blog/2005_09_01_archive.php.

66. Dawkins (1995).

Antropický princip: planetární verze

67. Carter později připustil, že lepší jméno celého principu by bylo spíše „princip poznatelnosti“ než už zavedený termín „antropický princip“. B. Carter: „The anthropic principle and its implications for biological evolution.“ *Philosophical Transactions of the Royal Society of London A*, 310, 1983, 347-363- Celá kniha o antropickému principu viz Barrow a Tipler (1988).

68. Comins (1993).

69. Tento důkaz podrobněji vysvětlují ve *Slepém hodináři* (Dawkins 1986).

Antropický princip: kosmologická verze

70. Murray Gell-Mann, kterého cituje John Brockman na webové stránce „Edge“, http://www.edge.org/3rd_culture/bios/smolin.html.

71. Ward (1996: 99); Polkinghorne (1994: 55).

Cambridgeská mezihra

72. J. Horgan: „The Templeton Foundation: a skeptic's take.“ *Chronicle of Higher Education*, 7. 4. 2006. Viz také http://edge.org/3rd_culture/horgan06/horgan06_index.html.

73. P. B. Medawar, recenze *The Phenomenon of Man*, repr. v Medawarovi (1982: 242).

74. Dennett (1995: 155).

5. KOŘENY NÁBOŽENSTVÍ

Darwinovský imperativ

75. Citováno v Dawkinsovi (1982: 30).

76. K. Sterelny: „The perverse primate“, v Grafenovi a Ridleyem (2006: 213-223).

Skupinový výběr

77. N. A. Chagnon: „Terminological kinship, genealogical relatedness and village fissioning among the Yanomamö Indians“, v Alexanderovi a Tinkleovi (1981: kap. 28).

78. C. Darwin: *O původu člověka* (Academia, Praha 2006).

Náboženství jako vedlejší produkt něčeho jiného

79. Citováno v Blakerovi (2003: 7).

Psychologická predispozice k náboženství

80. Viz např. Buss (2005).

81. Deborah Keleman: „Are children 'intuitive theists?'“ *Psychological Science* 15: 5, 2004, 295-301.

82. Dennett (1987).

83. *Guardian*, 31. 1. 2006.

84. Smythies (2006).

85. <http://jmm.aaa.net.au/articles/14223.htm>.

6. KOŘENY MORÁLKY: PROČ JSME DOBŘÍ?

86. Za vidění stojí i film, který lze získat na <http://www.thegodmovie.com/index.php>.

Případová studie kořenů morálky

87. M. Hauser a P. Singer: „Morality without religion." *Free Inquiry* 26: 1, 2006, 18-19.

Jestli Bůh neexistuje, proč se chovat slušně?

88. Dostoevsky (1994: 2. kniha, 6. kap., str. 87).

89. Hinde (2002). Viz také Singer (1994), Grayling (2003), Glover (2006).

7. „DOBŘÁ" KNIHA A MĚNÍCÍ SE MORÁLNÍ ZEITGEIST

90. Lane Fox (1992); Berlinerblau (2005).

91. Holloway (1999, 2005). Hollowayova věta o „uzdravujícím se křesťanovi" je v recenzi knihy v *Guardianu*, 15. 2. 2003: <http://books.guardian.co.uk/reviews/scienceandnature/0,6121,89491,00.html>. Skotská novinářka Muriel Grayová krásně popsala můj edinburský dialog s biskupem Hollowayem v (glasgowském) *Heraldu*: <http://www.sunday-herald.com/44517>.

Starý zákon

92. Děsivá sbírka kázání amerických duchovních, kteří z hurikánu Katrina vini lidské „hřichy", je k vidění na <http://universist.org/neworleans.htm>.

93. Pat Robertson na BBC, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4427144.stm>.

Je snad Nový zákon lepší?

94. R. Dawkins: „Atheists for Jesus." *Free Inquiry* 25: 1, 2005, 9-10.

95. Julia Sweeneyová má naprostou pravdu i ve své krátké zmínce o buddhismu. Zrovna jako se občas o křesťanství mluví jako o pěknější, jemnější verzi islámu, buddhismus se často chváří jako nejlepší z nich. Ale doktrína o propadu na reinkarnačním žebříku vinou hřichů v minulém životě moc příjemná není. Julia Sweeneyová: „Když jsem byla v Thajsku, náhodou jsem se ocitla u jedné ženy, která se starala o strašně znetvořeného chlapce. Řekla jsem jí: ‚To je od vás krásné, že se o toho chudáček staráte.' Ona mi odpověděla: ‚Neříkejte mu ‚chudáček', musel v minulém životě udělat něco hrozného, že se narodil takhle.'"

96. Pozornou analýzu technik kultů najdete v Barkerovi (1984). Další novinářské zprávy o moderních kultech podávají Lane (1996) a Kilduff a Javers (1978).

97. Paul Valley a Andrew Buncombe: „History of Christianity: Gospel according to Judas." *Independent*, 7. 4. 2006.

98. Vermes (2000).

Miluj bližního svého

99. Hartungova práce původně vyšla v časopise *Skeptic* 3: 4, 1995, dnes je k dispozici na http://strugglesforexistence.com/?p=article_p&id=13.

100. Smith (1995).
101. *Guardian*, 12. 3. 2002: <http://books.guardian.co.uk/departments/politics/philosophyandsociety/story/0,664342,00.html>.
102. N. D. Glenn: „Interreligious marriage in the United States: patterns and recent trends.“ *Journal of Marriage and the Family* 44: 3, 1982, 555-566.

Morální Zeitgeist

103. <http://www.ebonmusings.org/atheism/new10c.html>.
104. Huxley (1871).
105. <http://www.classic-literature.co.uk/american-authors/19th-century/abraham-lincoln/the-writings-of-abraham-lincoln-04/>.

A co Hitler a Stalin? Nebyli to snad ateisté?

106. Bullock (1991).
107. Bullock (2005).
108. <http://www.ffrf.org/ftoday/1997/march97/holocaust.html>. Tento článek od Richarda E. Smitha, původně vydaný ve *Freethought Today*, březen 1997, uvádí množství věcných citací Hitlera a dalších nacistů, včetně zdrojů. Není-li uvedeno jinak, moje citace pocházejí ze Smithova článku.
109. http://homepages.paradise.net.nz/mischedj/ca_hitler.html.
110. Bullock (2005: 96).
111. Adolf Hitler, proslov 12. 4. 1922. V Baynesovi (1942: 19-20).
112. Bullock (2005: 43).
113. Tento a následující citát jsou z článku Anne Nicol Gaylorové o Hitlerově náboženství, <http://www.ffrf.org/ftoday/back/hitler.html>.
114. http://www.contra-mundum.org/schirmmacher/NS_Religion.pdf.

8. CO JE NA NÁBOŽENSTVÍ ŠPATNÉHO? PROČ TA ZAUJATOST?

Fundamentalismus a rozvracení vědy

115. Z „What is True?“, kap. 1, 2 z Dawkinse (2003).
116. Obě moje citace Wise pocházejí z jeho příspěvku do knihy *In Six Days* z roku 1999, antologii esejů od kreacionistických vyznavačů mladé Země (Ashton 1999).

Odvrácená tvář absolutismu

117. Warraq (1995: 175).
118. O uvěznění Johna Williama Gotta za to, že Ježíše nazval klaunem, se zmiňuje *The Indypedia*, vydaná v *Independentu*, 29. 4. 2006. Pokus o stíhání BBC za rouhání ve zprávách BBC z 10. 1. 2005: http://news.bbc.co.uk/1/hi/entertainment/tv_and_radio/4161109.stm.
119. http://adultthought.ucsd.edu/Culture_War/The_American_Taliban.html.

Víra a homosexualita

120. Hodges (1983).
121. Tato a zbývající citace v této kapitole pocházejí z webové stránky amerického Tálibánu: http://adultthought.ucsd.edu/Culture_War/The_American_Taliban.html.
122. http://adultthought.ucsd.edu/Culture_War/The_American_Taliban.html.

123. Z oficiální webové stránky faráře Phelpse ve Westboro Baptist Church, godhatesfags.com: http://www.godhatesfags.com/fliers/jan2006/20060131_coretta-scott-king-funeral.pdf.

Víra a posvátnost lidského života

124. Viz Mooney (2005). Také Silver (2006), kterou jsem dostal, až když byla tato kniha ve finální korektuře, příliš pozdě na to, abych ji probral tak podrobně, jak bych chtěl.
125. Zajímavá analýza, proč je Texas v tomto ohledu jiný, viz <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/execution/readings/texas.html>.
126. http://en.wikipedia.org/wiki/Karla_Faye_Tucker.
127. Tyto citáty Randalla Terryho pocházejí ze stejné stránky amerického Talibánu jako předtím: http://adultthought.ucsd.edu/Culture_War/The_American_Taliban.html.
128. Uvedeno ve zprávách stanice Fox: <http://www.foxnews.com/story/0,2933,96286,00.html>.
129. M. Stamp Dawkins (1980).

Velký podvod s Beethovenem

130. <http://www.warroom.com/ethical.htm>.
131. Medawar a Medawar (1977).

Jak „umírněnost“ ve víře plodí fanatismus

132. Článek Johanna Hariho, původně vydaný v *Independentu*, 15. 7. 2005, k dispozici na <http://www.johannhari.com/archive/article.php?id=640>.
133. Village Voice, 18. 5. 2004: <http://www.villagevoice.com/news/0420,perlstein,53582,1.html>.
134. Harris (2004: 29).
135. Nasra Hassan: „An arsenal of believers.“ *New Yorker*, 19. 11. 2001. Viz také http://www.bintjbeil.com/articles/en/011119_hassan.html.

9. DĚTSTVÍ, ZNEUŽÍVÁNÍ A ÚNIK Z NÁBOŽENSTVÍ

Tělesné a psychické týrání

136. Uvedeno ve zprávách BBC: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/wales/901723.stm>.
137. Loftus a Ketcham (1994).
138. Viz John Waters v *Irish Times*.; <http://oneinfour.org/news/news2003/roots/>.
139. *Associated Press*, 10. 6. 2005: <http://www.rickcross.com/reference/clergy/clergy426.html>.
140. <http://www.av1611.org/hell.html>.

Na obranu dětí

141. N. Humphrey: „What shall we tell the children?“ ve Williamsovi (1998); repr. v Humphrey (2002).
142. <http://www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/conlaw/yoder.html>.

Vzdělávací skandál

143. *Guardian*, 15. 1. 2005: <http://www.guardian.co.uk/weekend/story/0,,1389500,00.html>.

144. *Times Educational Supplement*, 15. 7. 2005.
145. <http://www.telegraph.co.uk/opinion/main.jhtml?xml=/opinion/2002/03/18/do1801.xml>.
146. *Guardian*, 15. 1. 2005: <http://www.guardian.co.uk/weekend/story/0,1389500,00.html>.
147. Text našeho dopisu, který navrhl oxfordský biskup, zněl následovně.
Vážený pane premiére,
píšeme Vám jako skupina vědců a biskupů, abychom vyjádřili naše obavy o výuku vědy na Emmanuel City Technology College v Gatesheadu. Evoluce je vědecká teorie se značnou vysvětlovací schopností, která dokáže objasnit široké spektrum jevů v mnoha disciplínách. Pomocí důkazů ji lze zdokonalit, potvrdit a dokonce radikálně upravit. Není to, jak tvrdí mluvčí univerzity, „víra“ spadající do stejné kategorie jako biblický výklad stvoření, který má odlišnou funkci a účel.
Tato otázka má širší dopad než to, co se v současné době na univerzitě učí. Narůstají obavy o to, co se na navrhovaných náboženských školách nové generace bude učit a jak se to bude učit. Jsme přesvědčeni, že osnovy v takových školách stejně jako v Emmanuel City Technology College je nutno pečlivě monitorovat tak, aby vědecké disciplíny a náboženské studie byly řádně respektovány.
S veškerou úctou
148. *British Humanist Association News*, březen-duben 2006.
149. *Observer*, 22. 7. 2004: <http://observer.guardian.co.uk/magazine/story/0,11913,1258506,00.html>.

A znovu zvyšování povědomí

150. Oxfordský slovník se slovem „gay“ vrací do amerického vězeňského slangu v roce 1935. Peter Wildeblood ve své slavné knize *Against the Law* z roku 1955 popisuje nutnost slovo „gay“ popsat jako „americký eufemismus pro homosexuála“.
151. <http://eupengland.com/forum/index.php?showtopic=184&mode=linear>.

Náboženská výchova jako součást literární kultury

152. Shaheen napsal tři antologie biblických odkazů v komediích, tragédiích a historických hrách zvláště. Zmínka o celkem více než 1300 odkazech je na <http://www.shakespearefellowship.org/virtualclassroom/StritmatterShaheenRev.htm>.
153. <http://www.bibleliteracy.org/Secure/Documents/BibleLiteracyReport2005.pdf>.

10. TAK POTŘEBNÁ MEZERA?

Útěcha

154. Po paměti tento argument připisují oxfordskému filozofovi Derekovi Parfitovi. Jeho původ jsem neprovéřoval, jelikož ho používám jen jako příklad filozofické útěchy.
155. Uvedeno ve zprávách BBC: http://news.bbc.co.uk/1/hi/special_report/1999/06/99/cardinal_hume_funeral/376263.stm.

Matka všech burek

156. Wolpert (1992).

Literatura

- Adams, D.: *The Salmon of Doubt*. Pan, London 2003.
- Alexander, R. D. a Tinkle, D. W. (eds): *Natural Selection and Social Behavior*. Chiron Press, New York 1981.
- Anonym: *Life - How Did It Get Here? By Evolution or by Creation?* Watchtower Bible and Tract Society, New York 1985.
- Ashton, J. F. (ed.): *In Six Days: Why 50 Scientists Choose to Believe in Creation*. New Holland, Sydney 1999.
- Arkins, P. W.: *Creation Revisited*. W. H. Freeman, Oxford 1992.
- Atran, S.: *In Gods We Trust*. Oxford University Press, Oxford 2002.
- Attenborough, D.: *Quest in Paradise*. Lutterworth, London 1960.
- Aunger, R.: *The Electric Meme: A New Theory of How We Think*. Free Press, New York 2002.
- Baggini, J.: *Atheism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford 2003.
- Barber, N.: *Lords of the Golden Horn*. Arrow, London 1988.
- Barker, D.: *Losing Faith in Faith*. Freedom From Religion Foundation, Madison, WI 1992.
- Barker, E.: *The Making of a Moonie: Brainwashing or Choice?* Blackwell, Oxford 1984.
- Barrow, J. D. a Tipler, F. J.: *The Anthropic Cosmological Principle*. Oxford University Press, New York 1988.
- Baynes, N. H. (ed.): *The Speeches of Adolf Hitler*. Sv. 1. Oxford University Press, Oxford 1942.
- Behe, M. J.: *Darwin's Black Box*. Simon & Schuster, New York 1996.
- Beit-Hallahmi, B. a Argyle, M.: *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*. Routledge, London 1997.
- Berlinerblau, J.: *The Secular Bible: Why Nonbelievers Must Take Religion Seriously*. Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Blackmore, S.: *The Meme Machine*. Oxford University Press, Oxford 1999.
- Blaker, K. (ed.): *The Fundamentals of Extremism: The Christian Right in America*. New Boston, Plymouth, MI 2003.
- Bouquet, A. C.: *Comparative Religion*. Penguin, Harmondsworth 1956.
- Boyd, R. a Richerson, P. J.: *Culture and the Evolutionary Process*. University of Chicago Press, Chicago 1985.
- Boyer, P.: *Religion Explained*. Heinemann, London 2001.
- Brodie, R.: *Virus of the Mind: The New Science of the Meme*. Integral Press, Seattle 1996.
- Buckman, R.: *Can We Be Good Without God?* Viking, Toronto 2000.
- Bullock, A.: *Hitler and Stalin*. HarperCollins, London 1991.
- Bullock, A.: *Hitler: A Study in Tyranny*. Penguin, London 2005.
- Buss, D. M. (ed.): *The Handbook of Evolutionary Psychology*. Wiley, Hoboken, NJ 2005.
- Cairns-Smith, A. G.: *Seven Clues to the Origin of Life*. Cambridge University Press, Cambridge 1985.

- Comins, N. F.: *What if the Moon Didn't Exist?* HarperCollins, New York 1993.
- Coulter, A.: *Godless: The Church of Liberalism*. Crown Forum, New York 2006.
- Darwin, C.: *On the Origin of Species by Means of Natural Selection*. John Murray, London 1859.
- Dawkins, M. Stamp: *Animal Suffering*. Chapman & Hall, London 1980.
- Dawkins, R.: *The Selfish Gene*. Oxford University Press, Oxford 1976.
- Dawkins, R.: *The Extended Phenotype*. W. H. Freeman, Oxford 1982.
- Dawkins, R.: *The Blind Watchmaker*. Longman, Harlow 1986.
- Dawkins, R.: *River Out of Eden*. Weidenfeld & Nicolson, London 1995.
- Dawkins, R.: *Climbing Mount Improbable*. Norton, New York 1996.
- Dawkins, R.: *Unweaving the Rainbow*. Penguin, London 1998.
- Dawkins, R.: *A Devil's Chaplain: Selected Essays*. Weidenfeld & Nicolson, London 2003.
- Dennett, D.: *Darwin's Dangerous Idea*. Simon & Schuster, New York 1995.
- Dennett, D. C.: *The Intentional Stance*. MIT Press, Cambridge, MA 1987.
- Dennett, D. C.: *Freedom Evolves*. Viking, London 2003.
- Dennett, D. C.: *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon*. Viking, London 2006.
- Deutsch, D.: *The Fabric of Reality*. Allen Lane, London 1997.
- Distin, K.: *The Selfish Meme: A Critical Reassessment*. Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Dostoevsky, F.: *The Karamzov Brothers*. Oxford University Press, Oxford 1994.
- Ehrman, B. D.: *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew*. Oxford University Press, Oxford 2003a.
- Ehrman, B. D.: *Lost Scriptures: Books that Did Not Make It into the New Testament*. Oxford University Press, Oxford 2003b.
- Ehrman, B. D.: *Whose Word Is It?* Continuum, London 2006.
- Fisher, H.: *Why We Love: The Nature and Chemistry of Romantic Love*. Holt, New York 2004.
- Forrest, B. a Gross, P. R.: *Creationism's Trojan Horse: The Wedge of Intelligent Design*. Oxford University Press, Oxford 2004.
- Frazer, J. G.: *The Golden Bough*. Chancellor Press, London 1994.
- Freeman, C.: *The Closing of the Western Mind*. Heinemann, London 2002.
- Galouye, D. F.: *Counterfeit World*. Gollancz, London 1964.
- Glover, J.: *Humanity: A Moral History of the Twentieth Century*. Yale University Press, Princeton 2001.
- Glover, J.: *Choosing Children*. Oxford University Press, Oxford 2006.
- Goodenough, U.: *The Sacred Depths of Nature*. Oxford University Press, New York 1998.
- Goodwin, J.: *Price of Honour: Muslim Women Lift the Veil of Silence on the Islamic World*. Little, Brown, London 1994.
- Gould, S. J.: *Rocks of Ages: Science and Religion in the Fullness of Life*. Ballantine, New York 1999.
- Grafen, A. a Ridley, M. (eds): *Richard Dawkins: How a Scientist Changed the Way We Think*. Oxford University Press, Oxford 2006.
- Grand, S.: *Creation: Life and How to Make It*. Weidenfeld & Nicolson, London 2000.

- Grayling, A. C.: *What Is God? The Search for the Best Way to Live*. Weidenfeld & Nicolson, London 2003.
- Gregory, R. L.: *Eye and Brain*. Princeton University Press, Princeton 1997.
- Halbertal, M. a Margalit, A.: *Idolatry*. Harvard University Press, Cambridge, MA 1992.
- Harris, S.: *The End of Faith: Religion, Terror and Future of Reason*. Norton, New York 2004.
- Harris, S.: *Letter to a Christian Nation*. Knopf, New York 2006.
- Haught, J. A.: *2000 Years of Disbelief: Famous People with the Courage to Doubt*. Prometheus, Buffalo, NY 1996.
- Hauser, M.: *Moral Minds: How Nature Designed our Universal Sense of Right and Wrong*. Ecco, New York 2006.
- Hawking, S.: *A Brief History of Time*. Bantam, London 1988.
- Henderson, B.: *The Gospel of the Flying Spaghetti Monster*. Villard, New York 2006.
- Hinde, R. A.: *Why Gods Persist: A Scientific Approach to Religion*. Routledge, London 1999.
- Hinde, R. A.: *Why Good Is Good: The Sources of Morality*. Routledge, London 2002.
- Hitchens, C.: *The Missionary Position: Mother Teresa in Theory and Practice*. Verso, London 1995.
- Hitchens, C.: *Thomas Jefferson: Author of America*. HarperCollins, New York 2005.
- Hodges, A.: *Alan Turing: The Enigma*. Simon & Schuster, New York 1983.
- Holloway, R.: *Godless Morality: Keeping Religion out of Ethics*. Canongate, Edinburgh 1999.
- Holloway, R.: *Doubts and Loves: What is Left of Christianity*. Canongate, Edinburgh 2001.
- Humphrey, N.: *The Mind Made Flesh: Frontiers of Psychology and Evolution*. Oxford University Press, Oxford 2002.
- Huxley, A.: *The Perennial Philosophy*. Harper, New York 2003.
- Huxley, A.: *Point Counter Point*. Vintage, London 2004.
- Huxley, T. H.: *Lay Sermons, Addresses and Reviews*. Appleton, New York 1871.
- Huxley, T. H.: *Lectures and Essays*. Watts, London 1931.
- Jacoby, S.: *Freethinkers: A History of American Secularism*. Holt, New York 2004.
- Jammer, M.: *Einstein and Religion*. Princeton University Press, Princeton 2002.
- Jaynes, J.: *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*. Houghton Mifflin, Boston 1976.
- Juergensmeyer, M.: *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. University of California Press, Berkeley 2000.
- Kennedy, L.: *All in the Mind: A Farewell to God*. Hodder & Stoughton, London 1999.
- Kertzer, D. I.: *The Kidnapping of Edgardo Mortara*. Vintage, New York 1998.
- Kilduff, M. a Javers, R.: *The Suicide Cult*. Bantam, New York 1978.
- Kurtz, P. (ed.): *Science and Religion: Are They Compatible?* Prometheus, Amherst, NY 2003.
- Kurtz, P.: *Affirmations: Joyful and Creative Exuberance*. Prometheus, Amherst, NY 2004.
- Kurtz, P. a Madigan, T. J. (eds): *Challenges to the Enlightenment: In Defense of Reason and Science*. Prometheus, Amherst, NY 1994.

- Lane, B.: *Killer Cults*. Headline, London 1996.
- Lane Fox, R.: *The Unauthorised Version*. Penguin, London 1992.
- Levitt, N.: *Prometheus Bedeviled*. Rutgers University Press, New Brunswick, NJ 1999.
- Loftus, E. a Ketcham, K.: *The Myth of Repressed Memory: False Memories and Allegations of Sexual Abuse*. St Martin's, New York 1994.
- McGrath, A.: *Dawkins' God: Genes, Memes and the Meaning of Life*. Blackwell, Oxford 2004.
- Mackie, J. L.: *The Miracle of Theism*. Clarendon Press, Oxford 1985.
- Medawar, P. B.: *Pluto's Republic*. Oxford University Press, Oxford 1982.
- Medawar, P. B.: *The Limits of Science*. Oxford University Press, Oxford 1984.
- Medawar, P. B. a Medawar, J. S.: *The Life Science: Current Ideas of Biology*. Wild-wood House, London 1977.
- Miller, Kenneth: *Finding Darwin's God*. HarperCollins, New York 1999.
- Mills, D.: *Atheist Universe: The Thinking Person's Answer to Christian Fundamentalism*. Ulysses Books, Berkeley 2006.
- Mitford, N. a Waugh, E.: *The Letters of Nancy Mitford and Evelyn Waugh*. Houghton Mifflin, New York 2001.
- Mooney, C.: *The Republican War on Science*. Basic Books, Cambridge, MA 2005.
- Pagels, E. a King, K. L.: *Reading Judas*. Viking, London 2007.
- Perica, V.: *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*. Oxford University Press, New York 2002.
- Phillips, K.: *American Theocracy*. Viking, New York 2006.
- Pinker, S.: *How the Mind Works*. Allen Lane, London 1997.
- Pinker, S.: *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*. Allen Lane, London 2002.
- Plimer, I.: *Telling Lies for God: Reason vs Creationism*. Random House, Milsons Point, NSW 1994.
- Polkinghorne, J.: *Science and Christian Belief: Theological Reflections of a Bottom-Up Thinker*. SPCK, London 1994.
- Rees, M.: *Just Six Numbers*. Weidenfeld & Nicolson, London 1999.
- Rees, M.: *Our Cosmic Habitat*. Weidenfeld & Nicolson, London 2001.
- Reeves, T. C.: *The Empty Church: The Suicide of Liberal Christianity*. Simon & Schuster, New York 1996.
- Richerson, P. J. a Boyd, R.: *Not by Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution*. University of Chicago Press, Chicago 2005.
- Ridley, Mark: *Mendel's Demon: Gene Justice and the Complexity of Life*. Weidenfeld & Nicolson, London 2000.
- Ridley, Matt: *The Origins of Virtue*. Penguin, London 1997.
- Ronson, J.: *The Men Who Stare at Goats*. Simon & Schuster, New York 2005.
- Ruse, M.: *Darwinism Defended: A Guide to the Evolution Controversies*. Addison-Wesley, Reading, MA 1982.
- Russell, B.: *Why I Am Not a Christian*. Routledge, London 1957.
- Russell, B.: *The Quotable Bertrand Russell*. Prometheus, Amherst, NY 1993.
- Russell, B.: *The Collected Papers of Bertrand Russell*. Sv. 2: *Last Philosophical Testament, 1943-1968*. Routledge, London 1997a.
- Russell, B.: *Collected Papers*. Sv. 11, ed. J. C. Slater a P. Köllner. Routledge, London 1997b.

- Russell, B.: *Religion and Science*. Oxford University Press, Oxford 1997c.
- Ruthven, M.: *The Divine Supermarket: Travels in Search of the Soul of America*. Chatto & Windus, London 1989.
- Sagan, C.: *Pale Blue Dot*. Headline, London 1995.
- Sagan, C.: *The Demon-Haunted World: Science as a Candle in the Dark*. Headline, London 1996.
- Scott, E. C.: *Evolution vs. Creationism: An Introduction*. Greenwood, Westport, CT 2004.
- Shennan, S.: *Genes, Memes and Human History*. Thames & Hudson, London 2002.
- Shermer, M.: *Why People Believe Weird Things: Pseudoscience, Superstition and Other Confusions of Our Time*. W. H. Freeman, New York 1997.
- Shermer, M.: *How We Believe: The Search for God in an Age of Science*. W. H. Freeman New York 1999.
- Shermer, M.: *The Science of Good and Evil: Why People Cheat, Gossip, Care, Share, and Follow the Golden Rule*. Holt, New York 2004.
- Shermer, M.: *Science Friction: Where the Known Meets the Unknown*. Holt, New York 2005.
- Shermer, M.: *The Soul of Science*. Skeptics Society, Los Angeles 2006.
- Silver, L. M.: *Challenging Nature: The Clash of Science and Spirituality at the New Frontiers of Life*. HarperCollins, New York 2006.
- Singer, P.: *Animal Liberation*. Jonathan Cape, London 1990.
- Singer, P.: *Ethics*. Oxford University Press, Oxford 1994.
- Smith, K.: *Ken's Guide to the Bible*. Blast Books, New York 1995.
- Smolin, L.: *The Life of the Cosmos*. Weidenfeld & Nicolson, London 1997.
- Smythies, J.: *Bitter Fruit*. Booksurge, Charleston, SC 2006.
- Spong, J. S.: *The Sins of Scripture*. Harper, San Francisco 2005.
- Stannard, R.: *Doing Away with God? Creation and the Big Bang*. Pickering, London 1993.
- Steer, R.: *Letter to an Influential Atheist*. Authentic Lifestyle Press, Carlisle 2003.
- Stenger, V. J.: *Has Science Found God? The Latest Results in the Search for Purpose in the Universe*. Prometheus, New York 2003.
- Susskind, L.: *The Cosmic Landscape: String Theory and the Illusion of Intelligent Design*. Little, Brown, New York 2006.
- Swinburne, R.: *Is There a God?* Oxford University Press, Oxford 1996.
- Swinburne, R.: *The Existence of God*. Oxford University Press, Oxford 2004.
- Taverne, R.: *The March of Unreason: Science, Democracy and the New Fundamentalism*. Oxford University Press, Oxford 2005.
- Tiger, L.: *Optimism: The Biology of Hope*. Simon & Schuster, New York 1979.
- Toland, J.: *Adolf Hitler: The Definitive Biography*. Anchor, New York 1991.
- Trivers, R. L.: *Social Evolution*. Benjamin/Cummings, Menlo Park, CA 1985.
- Unwin, S.: *The Probability of God: A Simple Calculation that Proves the Ultimate Truth*. Crown Forum, New York 2003.
- Vermes, G.: *The Changing Faces of Jesus*. Allen Lane, London 2000.
- Ward, K.: *God, Chance and Necessity*. Oneworld, Oxford 1996.
- Warraq, I.: *Why I Am Not a Muslim*. Prometheus, New York 1995.
- Weinberg, S.: *Dreams of a Final Theory*. Vintage, London 1993.
- Wells, G. A.: *Did Jesus Exist?* Pemberton, London 1986.

- Wheen, F.: *How Mumbo-Jumbo Conquered the World: A Short History of Modern Delusions*. Fourth Estate, London 2004.
- Williams, W. (ed.): *The Values of Science: Oxford Amnesty Lectures 1997*. Westview, Boulder, CO 1998.
- Wilson, A. N.: *Jesus*. Flamingo, London 1993.
- Wilson, A. N.: *God's Funeral*. John Murray, London 1999.
- Wilson, D. S.: *Darwin's Cathedral: Evolution, Religion and the Nature of Society*. University of Chicago Press, Chicago 2002.
- Wilson, E. O.: *Biophilia*. Harvard University Press, Cambridge, MA 1984.
- Winston, R.: *The Story of God*. Transworld/BBC, London 2005.
- Wolpert, L.: *The Unnatural Nature of Science*. Faber & Faber, London 1992.
- Wolpert, L.: *Six Impossible Things Before Breakfast: The Evolutionary Origins of Belief*. Faber & Faber, London 2006.
- Young, M. a Edis, T. (eds): *Why Intelligent Design Fails: A Scientific Critique of the New Creationism*. Rutgers University Press New Brunswick 2006.

- Abbott, Edwin 401
 Abimelech, král Gerarský 269
 Abrahám 56, 268, 269, 271, 278, 294
 absolutismus 261, 315-319, 323, 324, 328, 331-333
 Adam a Eva 278, 279, 281
 Adams, Douglas 41, 127, 137, 393, 409
 Adams, John 60, 63, 119
Adolf Hitler (Tolland) 304
 Adventisté sedmého dne 230, 419, 420
 Afghánistán 24, 316, 318
 Agnew, L. R. 329, 330
 agnosticismus 23, 67-73, 92-94
 -, bída agnosticismu 79
 -, PAP (trvalý agnosticismus v principu) 68, 70, 72, 79
 -, TAP (dočasný agnosticismus v praxi) 68-70, 72
 -, zoubková víla 73, 74
 Achilles a želva 103
 AIDS 317, 319, 320
 Akvinský, Tomáš 12, 98, 176, 350
 Alberts, Bruce 124
 al-Káida 334
 Alláh 336
 Allen, Woody 140
 Alliance Defense Fund of Arizona 44
 altruismus 242, 245-249
 - příbuzenský 242, 243
 - reciproční 243, 245
 Alžběta II., královna 235
American Heart Journal 85
American Mathematical Monthly 106
Americká teokracie (Phillips) 315
 amiši 358-360
 Amman, Jakob 358
 Amnesty International 47, 355
 Ampleforth, opat 383, 384
Andromeda (Hoyle) 95
 Angierová, Natalie 64
 Anglie, náboženství 60, 61
 anglikánská církev 61
 Anselm z Canterbury, sv. 102-105
 Anstey, F. 205
 anting (namravenčování) 187, 188
 Antonelli, kardinál 342
 Antrim, hrabata 290
 antropický princip, kosmologická verze 93, 166-177
 - -, planetární verze 158-166
 Apokryfy 118
 Areios z Alexandrie 53
 Argyle 125
 ariánská hereze 53
 Aron 271
 Asimov, Isaac 19
 astronomové 139
 ateismus fundamentalistický 310
 -, George Bush st. a jeho názor na něj 63
 -, Hitler a Stalin 179, 301, 302, 308
 -, konverze k němu 137, 352-354, 409
 -, morálka 257
 -, Otcové-zakladatelé 59
 -, počty ateistů 26, 64
 -, pohled na Boží existenci 71, 72, 79, 102
 -, poselství zvyšující povědomí 17, 22, 368, 369
 -, postoje ke smrti 385
 -, předsudky 64, 65
 pýcha 25
 - vědecký 408, 437-440
 -, víra ve víru 380
 -, zaujatost vůči náboženství 90, 310, 405, 406
Ateistův vesmír (Mills) 64, 106
 Atkins, Peter 87, 140
 atom, jádro 397, 398
 Atran, Scott 203, 211
 Attenborough, David 141, 231, 232, 234, 364
 Augustín, sv. 156, 279
 Augustus, císař 115, 116
 Aunger, Robert 224
Australopithecus afarensis 331, 332
 australské domorodé kmeny 189
 ayahuasca, nápoj 43

- Baal 128
 Baal Šem Tov *viz* ben Eliezer
 Bacon, Francis 363
 Badávi, Zaki 47
 Baggini, Julian 34
 bakterie, bičkový motor 144, 153-156
 -, TTSS 155, 156
 Barbel, Noel 302
 barchan 400
 Baring, Maurice 329, 330
 Barker, Dan 354
 Barrett, James 325
 Barrett, Justin 210
 Barrow, John 159
 Barth, Bob 88
 barvy 68,403
 Baudouin I., belgický král 81
 Bayesův teorém 129, 130
 Beethoven, Ludwig van 107, 108,
 328-332
 Behe, Michael 153-157, 414, 436
 Beit-Hallahmi, Benjamin 123, 125
 Bell, Paul 126
 Belloc, Hilaire 329
 ben Eliezer, Israel (Baal Šem Tov) 358
 Benedikt, XVI., papež 386
 Benson, Herbert 85
 Bentham, Jeremy 261, 327
 Berlinerblau, Jacques 118
 Bethea, Charles 86
 Betjeman, John 290
 Betlém 115, 116
 Bhagavadgita 372
 Bible; *viz také* Nový zákon, Starý
 zákon 114-120, 263-308, 356, 363,
 364, 366,370, 371,435
 Bible krále Jakuba (1611) 370
Biblické hříchy (Spong) 263
 Bierce, Ambrose 82
 bin Ládín, Usáma 13, 334, 335, 337
 Binker 374-376
 biofilie 373
Biofilie (Wilson) 389
 Blackmoreová, Susan 221, 224
 Blair, Tony 334, 335, 360-366
 Blakerová, Kimberly 318
Bleděmodrá tečka (Sagan) 32
 Bletchley Park 319
 Bloom, Paul 205, 206, 210, 211
 Boeing 747 134, 135, 139, 163, 166,
 177, 183
 Bohr, Niels 393
 bojovníci za práva zvířat 325
 bolest 328
 Bondi, Hermann 309
 Bonhoeffer, Dietrich 13, 148
 Bouquet, A. C. 298
 Bowen, Charles 371
 Boyd, Robert 224
 Boyer, Pascal 203, 204, 211
 Boykin, William G. 317
Bože, máš padáka (Sweeneyová) 278,
 352
 Boží armáda 325
Boží existence (Swinburne) 87
Boží mysl (Davies) 39
 Bray, Michael 265, 325-327
 Brights, kampaň 367, 368
 Britton, John 325-327
 Brockman, John 178
 Brodie, Richard 224
 Brown, Andrew 362
 Brown, B. H. 106
 Brown, Dan 120
 Bruce, Lenny 279
 Bryan College 313
 Bryan, William Jennings 313
 Buckman, Robert 234, 241
 Buckner, Ed 60
 buddhismus 58, 229
 Bůh *viz* Jehova
 - deistický 58,66,424,425
 -, morálka 255-262,325
 -, vyvrácená hypotéza 166
Bůh, co tam nebyl (Flemming) 238
Bůh, náhoda a nutnost (Ward) 175
 Bullock, Alan 302
 Buntingová, Madeleine 91, 440
 Buñuel, Luis 262
 Burger, Warren 359
 burka mentální 390, 391, 396-404
 Burnellová, Jocelyn Bell 94
 buňák severní 109

- Bush, George (st.) 63, 317
 Bush, George W. 110, 321, 334, 335, 348
 Bush, Jeb 326
- Cairns-Smith, A. G. 152
 Caligula 298, 302
 Camp Quest (Tábor hledání) 74
 Cao Dai 428
 Carlin, George 309
 Carlson, Tucker 321
 Carr, Peter 62
 Carter, Brandon 159
Cattolico, Il 343
Cena cti (Goodwin) 333
 Centro Espirita Beneficiente Uniao do Vegetal 43
 „centrum boha“ v mozku 192, 193, 377, 378
Civiltà Cattolica 340
 cizoložství 325
 Clarke, Arthur C. 96, 231
 Collins, Francis 122
 Comte, Auguste 69, 94
 Conniff, Richard 241
 conquistadoři 57, 342
 Cornwellová, R. Elisabeth 124, 125
 Coulterová, Ann 317, 350
 Coyne, Jerry 90, 157
 Creed, Anthanasius 53
 Crick, Francis 123
 Curieovi, Marie a Pierre 121
- čajová konvice nebeská 72-75
 částice 397
Černá tlupa („Sapper“) 295
 černé díry 171, 172
 Čingischán 298
 čínská džunka, kresba 222, 223
 - -, origami 221, 222, 223
Čteníz Jidáše (Pagelsová a Ringová) 280
- Ďáblův advokát* (Dawkins) 310, 382
 Dahl, Roald 330
Daily Telegraph 362
 Dánsko, záležitost s karikaturami
- Mohameda 45-49
 Darrow, Clarence 73
 Darwin, George 121
 Darwin, Charles, darwinovská vysvětlení 184, 192, 193
 - -, darwinovský imperativ 186-196
 - -, konverze k náboženství 120, 121
 - -, neredukovatelná složitost 147
 - -, *O vzniku druhů* 32, 145
 - -, oko 145-147
 - -, přírodní výběr 23, 135-138
 - -, teorie o vzniku druhů uzpůsobením 145
 - -, vliv na víru 34
 - -, vyvrácení teleologického důkazu 101
Darwinova černá skříňka (Behe) 153, 416, 417
Darwinova katedrála (Wilson) 194
 Datz-Winterová, Christa 48, 49
 David, král 115-117
 Davies, Paul 39, 84
Dawkinsův Bůh: geny, memy a smysl života (McGrath) 75
 de la Bédoyère, Quentin 67
 deismus 38, 39, 58, 59
 Dembski, William 91, 414
 Dennett, Daniel 11, 12, 16, 188, 189
 - -, klasifikace postojů 207-210
 - - náboženství jako vedlejší produkt 211
 - -, o důkazu založeném na nepravděpodobnosti 183
 - -, o inteligentním designu 91, 440
 - -, o jeráběch a nebeských hácích 96, 97
 - -, o morálce 258
 - -, o Templetonově ceně 179
 - -, o teorii stvoření „od shora dolů“ 138
 - -, o víře 11, 35, 379, 380
 deontologie 261
 Desatero přikázání 62, 263, 271, 273, 275, 276, 293, 322
 děti, adopte 248, 249
 -, dualistická víra 205, 206
 -, důvěřivost 200, 202, 214, 215

- , imaginární kamarádi 373-375
- , intencionální postoj 207, 210
- , kreacionistická víra 361-363
- , nálepkování náboženstvím 24, 288, 289, 344, 368, 369
- , obrana 355-360
- , teleologie 207
- , týrání 269, 344-355
- , učení o víře 339
- , učení z osobní zkušenosti 199
- , vzdělání a výchova 360-367
- , zneužívání 340-347, 354
- Deuteronomium, kniha 79, 273, 274
- Deutsch, David 394
- Dickinsonová, Emily 390
- Diderot, Denis 38, 106
- Discovery Institute 413
- Distinová, Kate 224
- DNA 81, 161, 162, 219, 220, 389, 407
- Dobson, James 203
- Dobzhansky, T. 425
- Dokážeme být dobří i bez Boha?* (Buckman) 234, 241
- Dolittle, doktor 34
- dominionisté 348, 349
- Donne, John 249
- Dornan, Bob 317
- Dostojevskij, Fjodor 255
- Douglas, Stephen A. 295
- Douglas, William O. 359, 360
- Downeyová, Margaret 65
- Drake, Frank 93
- Drakeova rovnice 93, 94
- drogy halucinogenní 43
- drontové 296
- Drummond, Buldok 295
- dualismus 205-209
- důkaz, šikmá plocha 323
- „důkazy Boží existence 23, 81, 87, 98-133
 - Akvinského 98-101
 - bayesovské 128-133
 - komické 105
 - kosmologické 98
 - matematické 106
 - ontologické 101-107
 - , Pascalova sázka 126-128
 - , stupňovitého uspořádání jsoucná 100
 - teleologické 100, 101, 134
 - založené na kráse 107-109
 - na osobní „zkušenosti“ 109-114, 180
 - na Písmu svatém 114-120
 - na útěše 388
 - na uznávaných zbožných vědcích 84, 120-126
- Duns Scotus, Jan 12
- Duše vědy* (Shermer) 389
- Dyson, Freeman 170, 178, 179
- džihád 336, 339
- Edge, webová stránka 178
- Ehrman, Bart 117
- Einstein, Albert 31, 35
 - -, maska 111
 - -, náboženské názory 33, 35-40
 - -, o morálce 255
- Einstein a náboženství* (jammer) 36
- Eisenhower, Dwight 319
- Elektrický mem* (Aunger) 224
- elektrony 173, 174, 392
- embrya lidská 321-331
- Emerson, Ralph Waldo 50, 425
- Emmanuel College, Gateshead 361, 362, 365
- Engel, Gerhard 304
- Enigma, šifrovací kód 319
- Eriugena 12
- eukaryotická buňka 165
- Euler, Leonhard 106
- eutanazie 323, 384, 385
- evangelia 115, 118-120, 280
- evoluce, boj proti kreacionismu 90, 91, 124
 - design a evoluce 83, 101, 144, 412
- , jazyk 21
- , kontinuita 332
- , mezičlánek 332
- , mimozemské civilizace 96
- , mozek 205, 396, 397
- , orgány vzniklé evolucí 144, 156, 205
- , proces 164
- života 164

- Evoluce vs. kreacionismus* (Scottová) 89
- Exclusive Brethren 351
- Existoval vůbec Ježíš?* (Wells) 119
- Existuje Bůh?* (Swinburne) 80, 173
- Exodus, kniha 271, 273
- exoplanety 94
- extremismus 336-338
- Falwell, Jerry 13, 319
- Faraday, Michael 121
- faraón 268, 269
- fátimské zjevení (1917) 113, 114
- Feynman, Richard 393
- Filadelfská společnost za svobodné myšlení 65
- Filip, princ 235
- Fisherová, Helen 211
- Flemming, Brian 238
- Flew, Antony 103, 104
- Flynn, Tom 64, 116
- Forrestová, Barbara 237
- Fórum katolické obce 54
- fosilní záznam 150, 151, 362
- fotosyntéza 143
- Franklin, Benjamin 63
- Fraser, Giles 61, 215
- Fraunhofer, Joseph von 69
- Frayn, Michael 209
- Frazer, James 56, 215
- Free Inquiry* 64, 116, 119
- Freethought Today* 238
- French, Peter 365
- Frisch, Karl von 208
- Frum, John 232-235
- fundamentalismus 17, 265, 266, 310-315, 348, 361
- fyzikální postoj 184, 185, 207
- Galileo 120, 398
- Galouye, Daniel F. 96
- Galton, Francis 83, 84
- Gándhi, Mahátma 66, 277, 300
- Gasking, Douglas 105
- Gaunilo 105
- Gay Pride, hnutí 368
- Gaylorová, Anne 452
- Gell-Mann, Murray 172
- gen sobecký 219, 241, 242
- Genesis, kniha 264, 266-268
- genetický drift 216
- genofond 219, 220, 226, 242
- genová vazba 225
- genové kartely 225, 226
- geny 188, 189, 216, 219-221, 224, 225, 242-244, 248
- , mutace 216, 219
- sobecké 219, 241, 242, 406
- Geny, memy a lidské dějiny* (Shennan) 224
- „geologie potopy“ 363
- Gillooly, Robert 116
- Glenn, Norval D. 290
- Glover, Jonathan 307, 308
- Göbbels, Josef 307
- Goldwater, Barry 59
- Golgiho aparát 312
- Goodenoughová, Ursula 33
- Goodwin, Jan 333
- Göring, Hermann 303
- Gott, John Williams 317
- Gould, Stephen Jay 76, 78, 79, 82, 313, 426, 435
- Grafen, Alan 246
- Graham, Billy 118
- Grand, Steve 399, 400
- Graves, Robert 280
- Grayling, A. C. 12, 260
- Grayová, Muriel 335
- Greerová, Germaine 46
- Gregorios z Nyssy 432
- Gross, Paul 237
- Guardian* 61, 91, 157, 241, 324, 361
- Haggard, Ted („pastor Ted“) 13, 348, 350
- haitské voodoo 355
- Haldane, J. B. S. 17, 151, 393, 402, 404
- Halleyova kometa 160
- halucinace 113, 180, 375, 377, 378
- Hamilton, W. D. 243
- Hari, Johann 276, 333
- Harries, Richard 364

- Harris, Sam 16
- -, o bin Ládinovi 334, 335
 - -, o náboženství a válce 308
 - , o náboženství a zdravém rozumem 264, 272, 278-281, 384
 - 110
 - -, o náboženství a zločinu 257, 258
 - , o nahotě 279
 - -, o přesvědčeních o konci světa 333
 - -, o sebevražděných atentátnících 335, 336
 - Hartung, John 281-283, 285, 286
 - Hassan, Nasra 336
 - Haught, James 121
 - Hauser, Marc 241, 250-254
 - Hawking, Stephen 12, 33, 35, 39
 - Haydn, Josef 108
 - HealthFreedomUSA 398
 - helium 167, 357
 - Helms, Jesse 319
 - Herald* 335
 - Herodes, král 115, 116
 - Hess, Rudolf 303
 - Hill, Paul 325-328
 - Hinde, Robert 203, 211, 241, 261, 370
 - Hirošima 87
 - Hitchcock, Alfred 347
 - Hitchens, Christopher 16, 62, 322, 381
 - Hitler, Adolf, ateista, nebo ne 179, 301-303, 308
 - -, atentát 307
 - -, boj proti němu 90
 - -, katolictví 303-306
 - -, morálka 259
 - -, narození 303, 330
 - -, politika vůči židům 304, 305
 - -, spáchané zlo 130, 297, 298, 308
 - -, *Zeitgeist* jeho doby 298, 299
 - Holistická detektivní kancelář Dirka Gentlyho* (Adams) 127
 - Holloway, Richard 263
 - holocaust 87
 - homeopat 191
 - Homo sapiens* 331, 384
 - homosexualita, americké postoje 26, 319, 320, 349
 - , britské postoje 318
 - , náboženské postoje 44, 319, 320
 - Horgan, John 177-179
 - Hoyle, Fred 95, 134, 138, 139, 167, 168
 - Hubbard, L. R. 230
 - Humani generis* (Pius XII.) 433
 - Hume, Basil 383, 385
 - Hume, David 104, 113, 136, 183, 184
 - Humphrey, Nicholas 355-360
 - Hus, Jan 344
 - Huxley, Aldous 106, 107
 - Huxley, Julian 176
 - Huxley, T. H., agnosticismus 69, 70, 76, 410
 - , mylné citace 410
 - , postavení v morálním *Zeitgeistu* 300
 - , přírodní výběr 410
 - , rasový pohled 295, 296
 - hvězdy 69, 94, 95
 - hypotéza Boží existence 23, 94
 - , definice 51, 58
 - , důkaz založený na nepravděpodobnosti 132-136, 424
 - , jednoduchost 174-176
 - , neudržitelná 185
 - , nezranitelnost vůči vědě 76-79, 88
 - , otázka dobroty 132
 - , pravděpodobnost 68-72, 75, 130-133, 410, 427
 - , zbytečnost 66
 - „mnohých světů“ 394, 402
 - Chagnon, Napoleon 195
 - Chamberlain, Neville 88, 89
 - - , evolucionistická škola 88-92
 - charita 52
 - chasidi 358
 - Chesterton, G. K. 329
 - Chomejní, ajatolláh 13, 317
 - Chomsky, Noam 251
 - Christian Life City 361
 - Churchill, Randolph 50
 - Churchill, Winston 89, 90, 319
 - iluze optické 110-114

- imaginární kamarádi 113, 373,
 375-378, 389
 imunitní systém 156, 157
Independent 42, 73, 276, 333, 362,
 367, 369
 Indie, rozdělení podle víry 66, 288,
 289
 Indonésie, karikatury 45, 46
 Inkové, náboženství 357
 inkvizice 340-342
 inspirace 374, 389, 390
 Institut pro studium islámu
 a křesťanství 338
 inteligentní design (ID) 27, 83, 84,
 104, 135, 136, 141-143, 147-157,
 160-166, 184, 217, 230, 237, 266,
 412-421, 440-442
 intencionální postoj 207-210
 interrupce 320-331, 349
 intuice, evoluce 397, 398, 403
 IQ a zbožnost 126
 Irák, invaze 42, 297, 334
 -, Kurdové a Arabové z mokřin 274
 -, sektářský konflikt 42
 Írán, vláda ajatolláhů 333
 Irsko, pohlavní zneužívání kněžími
 346
 -, vzdělání 346
 islám 44, 276
 -, dánské karikatury 45-47
 - jako memplex 229
 -, mír a válka 338
 -, moc Koránu 338
 -, postavení žen 267, 294
 -, princip nahrazování 338
 -, rozdělení Indie 66, 288, 289
 základy 57
 IVF (umělé oplodnění, fertilizace in
 vitro) 324
 Izák 269, 278, 294
 Izmael 269
 Izrael, názor školáků na Jozuu 283-285
 -, palestinský konflikt 285, 333

 Jacobyová, Susan 58
 jaderná fúze 167, 168, 357
 jaderná síla 167, 168

 jádro atomové 397, 398
Jak funguje lidská mysl (Pinker) 192
Jak prolomit prokletí (Dennett) 11,
 258, 379
*Jak věříme: hledání Boha ve věku
 vědy* (Shermer) 125, 193
 Jammer, Max 36
 Jan, evangelium 115
 Jan, sv. 286
 Jan Pavel II., papež 55, 90, 432-435
 Jaynes, Julian 377, 378
 jazyk 216, 226, 227, 245
 jednorozec 74
 Jefferson, Thomas 98, 134, 296
 - -, náboženské názory 62, 63
 - -, názor na Boha 50, 63
 - -, názor na narození Ježíše 118, 119
 - -, názor na smrt 381
 - -, názor na Trojici 54
 - -, podpora Páina 59
 Jefe 270
Jeho temné esence (Pullman) 153
 Jehova, Bůh ze Starého zákona 40, 58
 -, existence 75
 -, ohavná povaha 50
 -, šokující vzor 270, 275
 -, zacházení s lidmi 264-291
 -, žárlivost 128, 270-273
 Jericho, bitva 274, 283, 284, 290
Jerry Springer, muzikál 317
 „jeřáby“ 24, 96, 181, 182, 184
*Ještě jednou a naposledy stopem po
 galaxii aneb Losos pochybnosti*
 (Adams) 137, 138
 Ježíš, božský status 114, 436
 -, etika 277-281
 -, narození 115-117
 -, rodiče 80, 81, 278
 -, schopnosti 118
 -, vykoupení za hřích 278-280
 -, vyprávění o životě 118, 119
Ježíš (Wilson) 116
 Jidáš, evangelium 280
 Jidáš Iškariotský 280
 Johnson, Phillip E. 27, 104, 414, 430
 ---, cena za svobodu a pravdu 104
 Jones, John E. 154, 156

Josef 115-118
Journal of Religion and Society 258
 Jozue 274, 283, 284
 -, kniha 274, 283, 285
 judaismus viz též židé 57, 271, 286
 Juergensmeyer, Mark 325
 Jugoslávie, bývalá 42
 Jung, Carl Gustav 71, 306
 ---, vztah k Bohu 71, 72
 Jupiter, planeta 160
Jyllands-Posten 45, 46

 Kábrt, P. 417
 Kaginovi, Edwin a Helena 74
 kambrická exploze 150
Kameny věků (Gould) 76, 79
 kamikaze 334, 337
 Kaminerová, Wendy 25
 Kampaň za skutečné vzdělání 369
 Kant, Immanuel 104, 252, 253,
 260-262
 Karamazov, Ivan Fjodorovič 255, 256
 kargo kulty 231-236
 Karzáí, Hamid 316
 Kateřina Veliká 106
 Katolíci za křesťanskou politickou
 činnost 320
Katolická encyklopedie 52, 53, 388
 Katrina, hurikán 265
 Keats, R. 438
 Kelemanová, Deborah 206
 Kelvin, William Thomson, lord 121
 Kenny, Anthony 213
Kenův průvodce Bibli (Smith) 286
 Kepler 120
 Kertzer, David I. 340
 King, Martin Luther 277, 300
 Kingová, Coretta Scott 320
 Kingová, Karen 280
 kmenové buňky, výzkum 324
 kodaňská interpretace 394
 Kohn, Marek 186
 Komárek, S. 406, 415, 430
Komparativní náboženství (Bouquet)
 298
 kompas 198
Konec víry (Harris) 110, 308

 konfucianismus 58
 konsekencialismus 261, 262, 322,
 323, 327, 328, 332
 Konstantin, císař 53, 57
Kontakt (Sagan) 95
Kontrapunkt (Huxley) 106
 Korán 48, 57, 335, 336, 338, 372
Kořen všeho zla? (Channel Four) 22,
 29, 348
 kosmologický princip 93, 166-177
 KPFT-FM, rozhlasová stanice 368
 Král, V. 420
Král Ježíš (Graves) 280
 Královská společnost 124, 125, 309,
 364
 - -, průzkum náboženských názorů
 124, 125
 Kratochvíl, Z. 430, 432
 kreacionismus 17, 18, 88, 332, 365
 -, důkaz založený na
 nepravděpodobnosti 134, 135, 143,
 144
 -, inteligentní design 154, 412-421
 -, obrana proti němu 89, 90
 -, představa „neredukovatelné
 složitosti" 140-158
 -, teorie mladé Země 313, 314, 413
 -, uctívání mezer 148-158
 -, vrozená predispozice 206
 -, výuka 361-363
 křemitka pletená (*Euplectella*) 141
 křest 341-344
 křesťané evangeličti 321
 -, fundamentalisté 118, 310-315, 365
 -, soudní spory v USA 44
 -, „uchvácení" 333
 -, útoky v Nigérii 46
 Křesťanská koalice 319
 Křesťanský institut 362
 křesťanství, „americký Tálibán" 292,
 317-319, 322, 332
 - fundamentalistické 310-315, 365
 -, konverze 316
 -, náboženská výchova 313, 337, 341
 -, v USA 341
 -, víra 318-328, 332-339, 379-389
 vykoupení 278-280

- , založení 57
 Křesťanští bratři 346
 křídla 145-147, 164
 křížáci 57
 křížové výpravy 339, 342
 kukačky 248
Kultura a evoluční proces (Boyd
 a Richerson) 224
 kulturní válka 414
 Kurtz, Paul 12, 389
 kvakeri 42
 kvantová teorie 393, 394
 kyselina kaprinová 402
 - kapronová 402
 - kaprylová 402

 Ladmanová, Cathy 192
 Lane, B. 431
 Lane Fox, Robin 116, 118
 Laplace, Pierre-Simon 66
 Larson, Edward J. 123-125
 Lawrence, D. H. 297
 Lawrence, Raymond J. 87, 88
 Layfield, Stephen 362-366
 Lazar, vzkříšení 80
 Lear, Edward 99
 Lee, Steward 317
 lékaři 191, 323-327
 lemčik 187
 Lennon, John 22, 23
 Leslie, John 170
 létající špagetové monstrum 13, 74-76
 Leviticus, kniha 79, 275
 Lewis, C. S. 11
 Lewontin, Richard 188
 LGM (Little Green Men, Zelení
 mužičci) 95
 Ihaní 260
 Liberty University 319
 Librová, H. 419
Lidstvo: Dějiny morálky 20. století
 (Glover) 307
 Lincoln, Abraham 295, 296
List křesťanskému lidu (Harris) 257,
 279, 333
 listy 164
 listy sv. Pavla 115

Literární noviny 416, 417
 loděnka 146
 Lofting, Hugh 34
 Loftusová, Elizabeth 346
Los Angeles Times 44
 Lot 266, 267
 Lukáš, evangelium 115-117, 278
 Luther, Martin 217, 218, 229, 304, 305,
 314

 Mackie, J. L. 104
 magdalenské domy 346
 Madianští 272
 Madison, James 63
 magie homeopatická 215
 Maimonides 282, 284, 285
 Malalláh, Sadik Abdul Karim 316
 Malcolm, Norman 104
 Malcolm, Wayne 361, 362, 364
 Maranatha 419
 Marek, evangelium 119, 277, 350, 379
 Marie viz Panna Marie
 marihuana 42
 Marx, Karel 305
 marxismus 308
 Masih, Augustine Ašik „Kingri“ 316
 Matka Tereza 321, 322
 Matouš, evangelium 115-117, 305, 371
Matoušovy pašije (Bach) 108
 Maxwell, James Clerk 121
 McGrath, Alister 75, 76
 McQuoid, Nigel 361, 362, 364, 366
 Medawar, Peter 180, 329-331, 379
 Medawarová, Jean 329-331
Mein Kampf (Hitler) 303, 305
 Meirová, Golda 20
 memofond 219, 220, 225-228, 273
 memplexy 225-230
Mému srdci s přáním odvahy (Yeats)
 382
 memy 218-230, 273
 - náboženské 226, 229
 Mencken, H. L. 48, 257, 259, 361
 Mendel, Gregor 122
Mendelův démon (Ridley) 165
Mensa Magazine 126
 Meyer, S. C. 414, 418

- mezera nezaplňená 373-404
mezery, uctívání 148-158
Micheášovo proroctví 115, 116
Michelangelo 108
Mikrosvět 399
Milencelady Chatterleyové
(Lawrence) 297
Mill, James 261
Mill, John Stuart 26, 261
Miller, Kenneth 155, 425
Mills, David 64, 65, 106
miniblaběžní kotlety 99
Misionářka: Matka Tereza v teorii a praxi (Hitchens) 322
modlitby 82-88, 102, 386-388
Mohamed 276
-, karikatury 45-49
-, základy islámu 57, 316, 338
Mojžíš 271, 272, 370
Moltmann, J. 12, 419
Mona Lisa 111
Monismus 205, 206
monoteismus 51-53, 57
Monty Python 331
Mooreův zákon 301
morálka 236-262, 273, 283, 286, 325
morální dilemata 78, 79, 251-254
Morální mysl (Hauser) 241, 250
Morisiová, Anna 341
mormonství 230
Morris, Desmond 23
Morris, Henry 363
Mortara, Edgardo 340-344
Mozart, Wolfgang Amadeus 108
mozek, „centrum boha“ 192, 193, 377, 378
-, evoluce 205, 396, 397
-, halucinace 113
-, optické iluze 110-112
-, sluchové iluze 112
-, snění 113
mučednictví 195, 326, 336, 337, 343
Mueller, Andrew 46, 47, 74
Mullan, Peter 346
Mulligan, Geoffrey 234
multiverzum, teorie 170-172, 184
můry 197, 198
mutační rychlost 220
Muži, kteří civí na kozly (Ronson) 397
My Fair Lady (Shaw) 371
Myers, P. Z. 12, 92, 349
mysl 205, 209, 215, 250
- náboženská 340-344
-, rozpad dvoukomorové mysli 378
-, viry 212
Myttonová, Jill 351, 354
Na větrné hůrce (Bronteová) 108
Náboženská koalice za reprodukční volbu 328
náboženství a kreacionismus 90
- a politika 429
- a stres 191, 192
-, čtyři hlavní role 374
-, darwinovský imperativ 186-190
-, hodnota pro přežití 197
- jako vedlejší produkt něčeho jiného 197-204, 211, 230
-, kargo kulty 231-236
-, kořeny 186-236
-, literární kultura 370-372
-, pluralita 369
-, přímé výhody 190-194
-, psychologická predispozice 205-218
-, radikálové 334
-, skupinový výběr 188, 194-197
-, teorie memů 218-231
-, trivializace 18
-, vrozená predispozice 207
Nadace za osvobození od náboženství (FFRF) 238, 239
náhoda 141-143, 161-166
Nalezení Darwinova Boha (Miller) 155
Nambas 234
Napoleon 66, 306
Národní akademie věd 123-125
Národní centrum pro výuku vědy (NCSE) 89
Národní evangelická asociace 348
Náš neobyčejný vesmír (Rees) 77
Našla věda Boha? (Stenger) 139

- naturalista 34
Nature 123, 124, 431
 Naughtie, James 365
 Návrat domů 417, 418
Neautorizované vydání (Lane Fox) 116, 118
 „nebeské háky“ 97, 181, 183-185
 Neckerova krychle 110
 Néhrů, Džaváharlál 66
Nejenom geny (Richerson a Boyd) 224
 Nejvyšší soud USA 42, 43, 321, 359
 neodarwinismus 408, 409, 417, 418
Nepopsaný list (Pinker) 256
 neredukovatelná složitost 140-149
 netopýři 401-403
 nevědomost 148, 157
 New College, Oxford 386, 387
 New Orleans 265
New Statesman 43
New York Times 48, 64, 87, 91, 282, 319
New Yorker 336
 Newhart, Bob 84
News of the World 345
Newsday 282
 Newton, Isaac 120, 411
 Nigérie, dopisy 386
 -, karikatury 46
 Nixon, James 44
 Nobelova cena 104, 123, 168, 172, 276, 321, 322, 329
 Noe 264, 266, 363
 NOMA („non-overlapping magisteria“, nepřekrývající se magisteria) 75-90, 92, 124, 179, 426, 427, 435
Nová republika 298, 299
 Nové desatero 292, 293
 Nový zákon 119, 121, 182, 277-281
 Numeri, kniha 272, 275

 O *pandách a lidech* 413
 O *stvoření člověka* (Gregorios z Nyssy) 304
 O *vzniku druhů* (Darwin) 32, 121, 145
 O *židech a jejich lžích* (Luther) 304

 oběti lidské 356, 357
 obřízka ženská *viz* *zohavování genitálií*
Observer 309
 obyvatelná zóna 159-162
 O'Casey, Sean 263
 oči hmyzu 391
 očištec 383, 385-388
 odpadlictví 316, 317
 „Odpovědi v Genesis“ 124
 odpustky 386
 oko 110, 144-147, 167
 -, složení 198
Omezení vědy (Medawar) 379
 Operace Záchrana 322, 325
 „opičí proces“ (1925) 313
Optimismus: Biologie naděje (Tiger) 214
 origami 221-223
 Orwell, George 316
Osvobození zvířat (Singer) 301
 Otcové-zakladatelé 59-63, 66
 Owens, Jesse 300
 Owensová, Karen 99
Oxfordský průvodce filozofií 132

 pacifismus 41, 42, 262
 Pagelsová, Elaine 280
 pachy 402
 Paine, Thomas 58, 59
 Pákistán, dánské karikatury 45, 46
 -, trest za rouhačství 315, 316
 Paleček, Emil 153, 416, 418, 419, 440
 Paley, William 101
 Palin, Michael 331
 Panna Marie 54, 55, 109, 113, 115, 116
 - -, panenství 119
 panspermie 134
 panteismus 38, 39
 Papua-Nová Guinea, domorodé národy 189
 parazit 189
 Pascal, Blaise 126, 128, 276
 Pascalova sázka 126-128
 Passer, R. 419
Pátrání v ráji (Attenborough) 231
 Paul, Gregory S. 258

- páv, ocas 187
Pavel, sv. 281, 285, 286, 305
Pavel z Tarsu 57, 279
Peacocke, Arthur 122, 176
pedofilie 345
pedomorfóza 376, 378
pekelné domy 349
peklo 341, 347-351, 354, 383
Pellegrin, I. D. 434
Penn a Teller 152
Persinger, Michael 193
Phelps, Fred 320
Phillips, Kevin 315
Pinker, Steven 192, 256
Pirsig, Robert M. 28
Pius X., papež 386
Pius XII., papež 306, 433, 435
placebo efekt 191, 192
planety 159, 160, 164-166
-, počet 162
Plechoví lidé (Fraysn) 209
ploštěnka 146
podražec *Aristolochia trilobata* 141
Poitier, Sidney 300
„pokračující stvoření“, koncept 419
Polkinghorne, John 121, 173, 176
polyamorie 211
polyteismus 51-56, 175, 276
Portmann, A. 407, 408
Poselství Pontifikální akademii věd
(Jan Pavel II.) 432, 433
poslušnost 200, 201
postoje 207-210
Posvátné hlubiny přírody
(Goodenoughová) 33
potlačový efekt 246
potrat 44, 330, viz též interrupce
- spontánní 324
Potter, Gary 320
Potvrzení (Kurtz) 389
Pouhých šest čísel (Rees) 167
Pravděpodobnost boží existence
(Unwin) 128, 129
prekambrium, fosilní králik 151
„pro život“, kampaně 329-331
Proč je dobro dobro? (Hinde) 241
Proč jsou Bohové tak vytrvalí (Hinde)
203, 370
Proč milujeme (Fisherová) 211
Proč nejsm muslim (Warrag) 51, 338
Projekt lidského genomu 122
projektový postoj 207, 208, 210
Prozřetelnost 303, 306, 307
prvotní hřích 278, 279
předpekli 385, 386
přibuzenství 242, 247
Přírodní teologie (Paley) 101
přírodní výběr, akumulace událostí
144
- -, dědičnost 172
- - genetický 229
- - jako „jeřáb“ 97, 165, 181, 182, 184
- - jako náboženství 408
- - jako prostředek ke zvyšování
povědomí 136-140
- -, mezičlánky 144-146, 150
- -, náhoda 134, 136, 141-143
- -, problém nepravděpodobnosti
143, 169
- replikátory 218
- -, sobecký gen 242
- -, upřednostnění altruismu 242,
245-248
- -, upřednostnění jednoduchých
pravidel 248
- - vesmírů 172
- - vs. design 136, 139-143
- -, vznik života 161-166
psi 402, 403
psychologie evoluční 205
Pullman, Philip 153
pulzary 94, 95
pumové útoky v Londýně (červenec
2005) 334
- - v Madridu 335
„purpurový mužiček“ 376
Původ ctnosti (Ridley) 245
Původ vědomí v rozpadu
dvoukomorové mysli (Jaynes) 377
pyskoun rozpůlený (*Labroides*
dimodiatus) 245
qualia 403
Quarterly Review of Biology 434

- Quirinius (Cyrenius), místodržitel
v Sýrii 115, 116
- Rafael 108
- Rahmán, Abdul 316
- Rahner, Karl 12
- Rajský plyn* (Wodehouse) 206
- „Rapture Ready“ 282
- rasa, postoj k ní 294
- rasismus 294, 295
- Rawls, John 293
- reciprocita 243, 247
- Rees, Martin 35, 77, 166, 170, 182
- regres 98-100, 143, 166
- reklama 247
- rekonstrukcionisté 348, 349
- Renfrew, Colin 194
- replikátory 189, 218, 219, 437
- reputace 245
- Respekt* 418, 419
- Ridley, Mark 165
- Ridley, Matt 148, 245
- Richard Dawkins Foundation for
Reason and Science (RDFSR) 29
- Richerson, Peter 224
- RNA 161
- Roberts, Keenan 349, 350
- Roberts, Oral 52
- Robertson, Pat 13, 265, 266, 319
- Robeson, Paul 300
- Robinson, Jackie 300
- Romeo a Julie* (Shakespeare) 249, 250
- Romney, M. 230
- Ronson, Jon 397
- Roosevelt, Franklin 90
- Rothschild, Eric 157
- Rothschild, Lionel 342
- rouhání 315-317
- Rovina* (Abbott) 401
- Rozhovory u kulatého stolu* (Hitler)
305
- rozmanitost kultury 360
- Rozplétání duhy* (Dawkins) 20, 240,
389, 438
- Rozšířený fenotyp* (Dawkins) 188
- rozum 217
- Rumsfeld, Donald 297
- Ruse, Michael 89-91, 432, 434
- Rushdie, Salman 43, 46, 47, 288
- Ruskin, John 139
- Russell, Bertrand 120
- -, krátce přesvědčen ontologickým
důkazem 103, 104
- názory na smrt 382
- -, o smrti z víry 337
- -, o víře naoko 127, 128
- -, podobnosti s čajovou konvicí
72-76, 92
- Různé tváře Ježíše* (Vermees) 278
- ryby čistíci a pověst 245
- rypoš lysý 401
- Řehoř Divotvůrce, sv. 53, 54
- římskokatolická církev a evoluční
teorie 432-437
- a peklo 347, 348
- -, doktrína očištění 385, 386
- jako memplex 226, 229
- -, polyteismus 54
- -, přístup k NOMA 81
- -, přístup k potratům 81, 321-329
- -, přístup k zázrakům 81, 82
- -, únos Mortary 340-344
- -, vina za „hřích“ 346
- -, zneužívání dětí 340-372, 347
- Saddám, Husajn 130, 274, 302
- Sagan, Carl, *Bleděmodrá tečka* 32, 389
- -, *Kontakt* 67, 95
- -, o lásce k vědě 395
- -, o názorech na Boha 39
- -, o životě jinde ve vesmíru 67, 92,
93
- -, *Strašidelný svět* 395
- Sakráni, Ikbál 46, 47, 317
- samaritán 241
- Samice druhu* („Sapper“) 295
- sandemaniáni 121
- Sanhedrin 283
- Sára 268, 269
- Satan 109, 113, 132, 239
- Saudská Arábie 47
- -, postavení žen 294, 333
- -, trest smrti 316

- wahhábismus 276, 317
- Saxl, I. 411
- Scarborough, Rick 44
- Science and Christian Belief*
(Polkinghorne) 176
- scientologie 230
- Scopes, John 313
- Scott, E. C. 434
- Scottová, Eugenie 89
- Seaton, Nick 369
- sebeklam 214
- sebevražda 197, 198, 318
- asistovaná 384, 385
- sebevražedný atentátník 335-339
- Sedm klíčů ke vzniku života*
(Cairns-Smith) 152
- sekreční systém třetího typu (TTSS)
155, 156
- sekularismus 59-63
- sekvojovec obrovský (*Sequoia-*
dendron giganteum) 142
- Seneka 306
- Sestry Magdalenky* 346
- SETI (Hledání mimozemské
inteligence) 92, 94-96, 163
- Severní Irsko, jména frakcí 42, 368
- -, segregované vzdělání 287, 289
- -, sektářský konflikt 287, 368
- sexuální chování 248-250
- Shaheen, Naseeb 372
- Shakespeare, William 107, 108, 372,
381
- Shaw, George Bernard 191
- Sheen, Fulton J. 40
- Shennan, Stephen 224
- Sherman, Robert 63
- Shermer, Michael 125, 150, 193, 211,
241, 255, 373
- Shulevitzová, Judith 91
- Schrödinger, Erwin 394
- Schubert, Franz 109
- silná interakce 167
- Singer, Peter 254, 300
- Sixtinská kaple 108
- Skála věků* (Gould) 426
- Skilling, Jeff 241
- Skoncuje se s Bohem?* (Stannard) 309
- skupinový výběr 188, 194-197
- Slepý hodinář* (Dawkins) 138, 401,
431
- sluch 112
- smíšené manželství 290
- Smith, Joseph 230
- Smith, Ken 286
- Smith, Winston 315
- Smolín, Lee 171, 172, 182
- smrt, kult 306
- , postoj k smrti 381-385
- , strach ze smrti 381-385
- , život po smrti 383
- Smysl života* (Monty Python) 331
- Smythies, John 212
- sňatky 289, 290
- , náboženská homogamie
a heterogamie 290
- Snění o finální teorii* (Weinberg) 33
- Snowflakes 324
- Sobecký gen* (Dawkins) 138, 224, 241,
406, 437
- Sobecký mem* (Distinová) 224
- Sociální evoluce* (Trivers) 214
- Sodoma a Gomora 266, 267
- Sokol, J. 432
- Sookhdeo, Patrick 338
- Soudců, kniha 267-269
- speciesismus 301
- Spectator* 338
- Spinoza, Baruch 38
- Spojené státy americké, imigranti 60
- , ústava 61
- , založení 60
- Spong, John Shelby 263
- Spor o Darwina* (Ohnson) 417
- Stalin, Josef 90, 130, 179, 301-303,
307, 308
- Stannard, Russell 84, 122, 173, 309
- Stark, Pete 65
- Starý zákon 57, 115, 119, 264-279, 315
- Stenger, Victor 139, 166
- Sterelny, Kim 189, 190
- Stevas, Norman St John 329
- Stürrat, Michael 124, 125
- Stopařův průvodce po Galaxii*
(Adams) 41, 393

- Strašidelný svět* (Sagan) 395
 Strážná věž 141-143
Stručná historie času (Hawking) 33
Struktura reality (Deutsch) 394
 Středosvět 396, 398, 399, 403, 404
 Stubblebine, Albert, generálmajor 398
Stvoření světa (Haydn) 108
Stvoření: zrevidováno (Atkins) 140
Stvoření: Život a jak ho vytvořit
 (Grand) 399
 Sulloway, Frank 125
Summa theologica (Akvinský) 350
 supernova 168
 Susskind, Leonard 139, 170
 Sutcliffe, Peter 109
 svatá Trojice 53, 54, 178
 svědomí 259
 svět, model 401
 světlo viditelné 391
 Světové obchodní centrum 334, 337
Světská Bible (Berlinerblau) 118
 svoboda vyznání 44
 Sweeneyová, Julia 25, 278, 352-354
 Swinburne, Richard 80, 86, 87,
 173-176
 symbióza 243

 Šajch, Jounus 316
Šest nemožných věcí před snídaní
 (Wolpert) 213
Šifra mistra Leonarda (Brown) 120

 Tálíbán 273, 292, 332
 -, náboženské názory 317, 318
 -, trest za homosexualitu 318
 -, vandalství 276
 -, zacházení se ženami 333
 Tamarin, George 283, 285
 Tamilští tygři 334, 337
 Tanna, ostrov 232-234
 Teilhard de Chardin, Pierre 180, 425,
 428, 434
 teismus 38, 39, 71, 75, 174, 176
 - evoluční 425
 teleologie 207
 Templeton, J. 84, 177
 Templetonova cena 39, 104, 120, 122,
 178, 179, 182, 314
 Templetonova nadace 39, 84-86, 88,
 122, 177, 178, 372
 Tennyson, Alfred, lord 200, 201
 teodicea 132
 teokracie, američtí křesťané 315-318,
 348, 349
 teologie nadvlády 348
 teorie her 243, 244
Teorie memů (Blackmoreová) 221
 Terezie z Ávily, sv. 212
Teror v mysli Boží (Juergensmeyer)
 325
 teroristé 335
 Terry, Randall 322, 325
 Thaxton, Ch. B. 414, 418
Thomas Jefferson: Autor Ameriky
 (Hitchens) 62
 Thomas, Richard 317
 Thomson, J. Anderson 169
 Tiger, Lionel 214
 tichá pošta 115, 222, 223
 Tillich, Paul J. 13
 timálie sedé (*Turdoides squamiceps*)
 246
 Timonen, Josh 11
 Tipler, Frank 159
 Toland, John 304
 Tolkien, J. R. R. 396
 Tomáš, evangelium 118, 119
 Tonge, Jenny 360
 transsubstanciace (přepodstatnění)
 213
 trest smrti 315-317, 321, 326
 Trivers, Robert 214, 243
Trójský kůň kreacionismu
 (Forrestová, Gross) 237
 Hiring, Alan 318, 319
 Twain, Mark 381, 384
 týrání psychické 345-355
 - tělesné 345-355

 umělé oplodnění viz IVF
 univerzální gramatika 251
Únos Edgarda Mortary (Kertzer) 340
 Unwin, Stephen 129-132
 upíři, netopyři 244

- útěcha 191, 374, 376
 - přímá fyzická 380-382
 -, teorie 192, 379-404
 - z objevení doposud neznámého
 faktu 381-383
 utilitarismus 187, 261, 322, 323
 utrpení 86, 328, 329
Utrpení Gilberta Pinfolda (Waugh)
 377
- Vácha, J. 416
 vakovlk 296
 vánoční příběh 367
 Vanuatu 232
 Vardy, Peter 361, 365, 366
 Veblen, Thorstein 246
 věda a náboženství 426-428
 - a víra 427-431
Věda dobra a zla (Shermer) 241, 255
Věda o životě (Medawarovi) 329
 vědomí 165
 Veith, W. 416
 „velký krach“ 171, 172
 Velký modlitební experiment 83-86
 Velký podvod s Beethovenem
 328-332
 Velký posun samohlásek 216, 227
 velký třesk 58, 99, 134, 171
Velmi krátký úvod k Ateismu
 (Baggini) 34
 Venter, Craig 122
 Venuše 55
 Vermes, Géza 235, 278, 281
Věříme v Bohy (Atran) 56, 203
Vesmír 416
 vesmír, šest fundamentálních konstant
 167-171
Vesmír a lidstvo (Teilhard de Chardin)
 180
Vice versa (Anstey) 205
 Vidal, Gore 57
 vidění barevné u netopýrů 401, 402
 - - u včel 208
 - - u vlaštovek 401
 víra 35, 37-41, 110, 189, 192, 199,
 212-214, 308, 315, 318-328,
 332-339, 343, 352, 369, 379, 383
- Virus myslí* (Brodie) 224
 viry mentální 215
Vládci Zlatého rohu (Barber) 302
 vlastenectví 261, 262
 vlaštovky 401, 402
 voda 161, 168
 vodík 167, 168, 357
*Volnomyšlenkáři: dějiny amerického
 sekularismu* (Jacobyová) 58
 Voltaire 38, 58, 337
 von Neumann, John 318
 vražda 321, 323, 327, 384
 vyhynutí dinosaurů 68
Výklad náboženství (Boyer) 56
 vykoupení 278, 279
 vymírání v permu 68
Výstup na horu nepravděpodobna
 (Dawkins) 144-147
Vysvětlené náboženství (Boyer) 203
 vzdělání, amíši 358-360
 -, kreacionisté 361-366
 -, náboženská výchova 313, 355, 356,
 367-369
 - segregované 289
 -, učení, že víra je ctnost 339
 - vs. zbožnost 125
- Wace, Henry 69
 Wagner, Richard 372
 wahhábismus 276, 317
 Wallace, Alfred Russel 139, 140
 Ward, Keith 175, 176
 Warraq, Ibn 51, 119, 338
Washington Post 319
 Washington, George 60, 296
 Watson, James 122, 123
 Watts, Isaac 286, 287
 Waugh, Evelyn 15, 50, 377
 Weinberg, Steven 12, 33, 276
 Wells, G. A. 119
 Wells, H. G. 298, 299
 Whitcomb, John C. 363
 White, Gilbert 34
 Wickramasinghe, Chandra 134
 Williamson, Hugh Ross 67
 Wilson, A. N. 116, 118
 Wilson, D. S. 194

- Wilson, E. O. 90, 194, 373
 Winston, Robert 35
 Wise, Kurt 17, 313-315
 Witham, Larry 123-125
 Wittgenstein, Ludwig 396, 397
 Wodehouse, P. G. 206, 371
 Woit, P. 84
 Wolpert, Lewis 213, 214, 394, 395
 Woodmorrappé, John 364
 Wooster, Bertie 371, 372
 Wykeham, William 386, 387
- Yeats, William Butler 382
- zabití ve jménu cti 49
 Zahavi, Amotz 246, 247
 Zajíc 91, 92
Základy extremismu (Blakerová) 318
Zázrak teismu (Mackie) 104
 zázraky 81, 83, 113, 130, 183, 403
Zeitgeist morální 294-308, 333
 Země, oběžná dráha 160
 příznivá pro život 160
 -, teorie mladé Země 313, 314, 365
Zen a umění údržby motocyklu
 (Pirsig) 28
 Zenon 103
Zfalšovaný svět (Galouye) 96
 zjevení 109
 Zjevení, kniha 286, 333
Zlatá ratolest (Frazer) 56, 215
 zlaté tele 75, 271
 zlo, jeho existence 132, 240, 259, 320,
 335
Zpráva o biblické gramotnosti 372
 Zrzavý, J. 415, 417-419
Ztracená víra ve víru (Barker) 354
Zvěstování (Rafael) 108
- ženy, postavení 267, 294
 -, volební právo 294
 -, zohavování genitálií 358
 židé, Hitlerova židovská politika 304,
 305
 -, holocaust 87
 -, křesťanský antisemitismus 304
 -, náboženská homogamie 290, 291
- , únos Mortary 340-344
 -, volitelnost v USA 26
 život mimozemský 92-96
 - posmrtný 383, 385
 -, posvátnost lidského života 321-328
 -, pravděpodobnost vzniku 162, 163
 původ 84, 141
 -, vznik 161, 176
Život Briana (Monty Python) 231
Život - kde se tu vzal? 141
Život vesmíru (Smolin) 172
19. století 182, 183
 1984 (Orwell) 315, 316
 2000 let bez víry (Haught) 121

edice GALILEO

sv. 25

Richard Dawkins

Boží blud

Přináší náboženství útěchu, nebo bolest?

Z anglického originálu *The God Delusion*, vydaného nakladatelstvím Houghton Mifflin Company, New York, v roce 2006, přeložila Zuzana Gabajová
Doslov napsali Filip Jaroš a Stanislav Komárek

Vydalo Nakladatelství Academia
Středisko společných činností AV ČR, v. v. i.
Vodičkova 40, 110 00 Praha 1

Obálku navrhl Pavel Růt
Odpovědná redaktorka Eva Leinerová
Technická redaktorka Běla Trpišovská
Vydání 1., Praha 2009
Ediční číslo 10619
Sazba Vladimír Fára

Tisk Těšínská tiskárna, a. s., Štefánikova 2, Český Těšín

ISBN 978-80-200-1698-0

Knihy nakladatelství Academia zakoupíte na
www.academia knihiny.cz
www.academia books.com

**NAŠE KNIHKUPECTVÍ
JSOU TU PRO VÁS**

• **PRAHA**

Knihkupectví Academia

Václavské nám. 34, 110 00 Praha 1

tel.: 224 223 511-13

e-mail: knihy.vaclavskenam@academia.cz

Knihkupectví Academia

Národní tř. 7, 110 00 Praha 1

tel.: 224 240 547

e-mail: knihy.narodni@academia.cz

Knihkupectví Academia

Na Florenci 3, 110 00 Praha 1

tel.: 224 814 621

e-mail: knihy.naflorenci@academia.cz

• **BRNO**

Knihkupectví Academia

náměstí Svobody 13, 602 00 Brno

tel.: 542 217 954-56

e-mail: knihy.brno@academia.cz

• **OSTRAVA**

Knihkupectví Academia

Zámecká 2, 702 00 Ostrava

tel.: 596 114 578, 596 114 580

e-mail: knihy.ostrava@academia.cz

ACADEMIA - sklad a expedice

Rozvojová 135, 165 02 Praha 6

tel.: 296 780 510, e-mail: expedice@academia.cz

www.academia.cz

ISBN 978-80-200-1698-0

9 788020 016980

www.academia.cz